STATE LIBRARY OF PENNSYLVANIA
3 0144 00376367 9

SHB 78.4
L76

Digitized by the Internet Archive
in 2019 with funding from
This project is made possible by a grant from the Institute of Museum and Library Services as administered by the Pennsylvania Department of Education through the Office of Commonwealth Libraries

https://archive.org/details/vol7tlivilpatavi00livy

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

425

AB URBE CONDITA

LIBER XXXVIII.

BREVIARIUM.

Cap. 1. Amynander, in Ætolia exulans, popularium Ætolorumque ope præfectos et præsidia Macedonum expellit ex Athamania, et regnum recuperat paternum. 2. Philippus frustra Athamaniam recipere conatur. 3. Amynander legatos Romam et ad Scipiones mittit petitque pacem. Ætoli Amphilochiam, Aperantiam, Dolopas, et Ambraciam ad deditionem compellunt; sed, certiores facti de clade Antiochi et M. Fulvii cos. adventu, principes gentis cum Rhodiorum Atheniensiumque legatis ad pacem, nuper repudiatam, iterum, petendam Romam mittunt. 4–7. Fulvius Ambraciam, et Perseus Philippi filius Amphilochiam summa vi oppugnat; simulque Pleuratus, Illyriorum rex, et Achæi vastant maritima Ætoliæ. 8. Hinc Phæneas et Damoteles, principes Ætolorum, cum liberis mandatis veniunt ad consulem, durasque pacis conditiones ad concilium gentis referunt. 9. Simul Atheniensium Rhodiorumque legati pro Ætolis deprecantur, et Amynander pro Ambraciensibus. Hi regis consilio precibusque moti permittunt se Romanis; et in Ætolorum concilio omnes accipi pacem jubent. 10. Tum legati Ætoli, Rhodii et Athenienses Romam proficiscuntur ad senatum, qui aures, querelis Philippi præoccupatas, non Ætolorum quidem precibus, at deprecatorum tamen præbet. 11. Diu jactati Ætoli tandem, ut conditiones pacis conveniant, efficiunt.

12. Cn. Manlius cos., acceptis Ephesi copiis a L. Scipione, milites et Attalum ad novum cum Gallogræcis, propter auxilia Antiocho missa, suscipiendum bellum adhortatur. 13. Transgressus Mæandrum, Antiochiam, Apameam, Gordiutichos et Tabas pervenit. 14. A Moagete, infido Cibyræ tyranno, inopiam et lacrymas simulante, multum frumenti ac pecuniæ exigit. 15. Per Pamphyliam Pisidiamque in Phrygiam et ad Tolistoboiorum fines progreditur. 16. Gallogræcorum origo, tres populi, Tolistoboii,

12350

Trocmi, Tectosagi, horumque sedes et terror nominis. 17. Consulis oratio ad milites, qua ingenium moresque Gallorum et Gallogræcorum adumbrantur. 18. Iter ejus per Gallogræciam, et bona sed irrita officia Eposognati, qui unus ex regulis negaverat Antiocho adversus Romanos auxilia. 19. Tres Gallogræcorum gentes regulique earum, Ortiagon, Combolomarus et Gaulotus, Olympum et Magaba montes insidunt. 20–23. Romani ex Olympo pellunt hostes, et XL. millia tum cædunt, tum capiunt. 24. Inde ad Ancyram, Tectosagorum caput, moventur eorum castra: e quibus nobilis captiva, Ortiagontis uxor, corrupto et necato centurione custode, qui vim corpori ejus fecerat, elabitur. 25. Reges Gallorum petunt colloquium, et consuli nequicquam insidiantur. 26. 27. In Magabis, ut in Olympo, vincuntur, et, amissis castris cum ingenti præda, quam avidissima rapiendi gens per annos multos coacervaverat, oratores de pace ad consulem mittunt.

28. T. Quintius Flamininus et M. Claudius Marcellus censuram agunt. M. Fulvius cos. perdomitis Ætolis, venit in Cephalleniam, cujus quatuor populi, Nesiotæ, Cranii, Palenses, et Samæi, deditionem non recusant. Sed mox Samæi, incertum quam ob causam, soli rebellant, 29. et, urbe capta direptaque, sub corona omnes veneunt. 30. A Cephallenia consul in Peloponnesum trajicit, ad dirimendam controversiam Achæorum et Lacedæmoniorum. Hi ægre patientes, Laconicæ oræ vicos et castella a T. Quintio in Achæorum fidem tutelamque tradita esse, et magnam exulum Spartanorum partem in iis habitare, vicum Lan improviso occupaverant, 31. cumque Philopœmen, prætor Achæorum, postulasset, ut ejus rei auctores traderentur, renuntiata Achæis societate, legatos ad Fulvium miserant, qui Romanis Lacedæmonem dederent. 32. Jussu consulis Achæi et Lacedæmonii abstinent bello, et Romam mittunt legatos; qui responsum referunt perplexum. 33. Hinc Philopœmen iterum deposcit auctores defectionis; qui cum aliis illustribus viris in castra Achæorum veniunt, et a multitudine, exulum illorum vocibus accensa, obtruncantur. 34. Tum Lacedæmonii muros diruere, Lycurgi leges abrogare et recipere exules coguntur: quibus rebus enervata eorum civitas diu Achæis obnoxia fuit. 35. Consules Romæ (M. Valerius Messalla et C. Livius Salinator) prætoresque creantur; qui paulo post sortiuntur provincias. Signa et clypea aurata in æde Herculis, et Capitolio posita. Ludi Romani plebeiique. 36. Decernuntur legiones, et prodigiorum causa supplicatio sacrificiumque novemdiale indicitur. Campani impetrant, ut sibi cives Romanas ducere uxores liceat, Formiani autem, Arpinates Fundanique, ut sibi Romæ sit suffragii latio. Qui omnes hoc anno primum censentur Romæ, et lustrum conditur.

37. Ad Cn. Manlium proc. Ephesi hybernantem, legationes Antiochi, Gallogræcorum, Ariarathis gentiumque omnium, cis Taurum montem incolentium, conveniunt; quibus non ante responsum datur, quam Eumenes et decem legati Roma adveniunt. 38. Ex horum sententia Apameæ fœdus cum Antiocho conscribitur. 39. Q. Fabius Labeo naves regias concidere aut cremare, classemque cui præest, ab Epheso in Italiam reducere jubetur. Conditio civitatium Asiæ mutatur, regnumque Eumenis amplificatur in Asia et Europa; socer autem ejus Ariarathes, rex Cappadocum, qui auxiliis

Antiochum juverat, in amicitiam Rom. accipitur. 40-41. Tum Manlius cum x. legatis omnique exercitu ad Hellespontum, et inde per Chersonesum et Thraciam proficiscitur : sed agmen grave præda omnis generis trahens, in locis angustis, sylvestribus et confragosis, Thracum rapiendi cupidorum insidiis excipitur, magnaque hominum et impedimentorum parte amissa per Macedoniam in Thessaliam, et inde per Epirum Apolloniam pervenit.

42. Romæ consules (M. Æmilius Lepidus et C. Flaminius) creantur, et decernuntur provinciæ. 43. M. Æmilius ad invidiam M. Fulvio, inimico absenti, faciendam in senatu Ambraciensium, qui injustum sibi bellum ab eo illatum queruntur, causam agit adversus Flaminium collegam. 44. Qui cum æger forte abest, perfert Æmilius senatus consulta in gratiam Ambraciensium. Supplicatio et Latinæ feriæ. 45-46. Cn. Manlio triumphum petenti contradicunt pars major x. legatorum, qui cum eo fuerant, et ante alios L. Furius Purpureo et L. Æmilius Paullus. 47-49. His respondet Manlius. 50. Triumphus ei decernitur; et certamen hoc excipit mox aliud longeque majus. Duo Q. Petillii diem dicunt P. Scipioni Africano : qui jussus dicere causam sine ulla criminum mentione orationem magnificam de rebus ab se gestis exorditur. 51. Tribuni plebis suspicionibus magis quam argumentis superbiæ eum et pecuniæ ab Antiocho captæ reum accusant, veteraque luxuriæ crimina Syracusanorum hybernorum et Locris Pleminianum tumultum ad fidem præsentium criminum referunt. Scipio autem, præfatus, se hoc die cum Hannibale et Pœnis in Africa bene ac feliciter pugnasse, ad gratias Diis agendas ab rostris ascendit in Capitolium et per totam urbem omnia Deorum templa circumit, prosequente eum universa populi concione. 52. Quo facto in Literninum concedit, et tribunis diem prodicentibus intercedit unus eorum Ti. Sempronius Gracchus, etsi inimicus est Scipionibus. 53. Oratio ejus in laudem Scipionis habita movet non ceteros modo, sed ipsos etiam accusatores, et in senatu gratiæ ei ingentes aguntur. Silentium deinde de Africano est; qui Literni et vitam egit sine desiderio ingratæ patriæ, et sepeliri voluit : vir memorabilis ; bellicis tamen, quam pacis, artibus, et prima vitæ, quam postrema, parte memorabilior. 54. Morte Africani crescunt inimicorum animi, et auctore M. Porcio Catone, principe eorum, Petillii rogationem promulgant, ut quæratur, quantum pecuniæ et ab Antiocho captum, et in ærarium sit relatum. Quæ lex, nequicquam intercedentibus Mummiis tribunis et L. Scipione Asiatico querente, sepulti adeo fratris famam lacerari, et se eadem onerari invidia, perfertur auctoritate et eloquentia Catonis. 55. Jussu Patrum quæstionem exercet Q. Terentius Culleo prætor, Corneliæ familiæ amicissimus, quem P. Scipio in Africa servitio exemerat: et damnatur L. Scipio una cum A. Hostilio legato et C. Furio quæstore. 56. De P. Scipionis accusatore, de tempore, quo dies ei dicta, et de anno locoque, quo mortuus sit et sepultus, non convenit inter scriptores rerum ; et orationes quoque, si modo ipsorum sunt, quæ feruntur, P. Scipionis et Ti. Gracchi abhorrent inter se. 57. Præterea constat quidem, filiam P. Scipionis majorem P. Cornelii Nasicæ, et minorem Ti. Gracchi uxorem fuisse ; non vero, utrum hæc Graccho a patre ipso et adeo inter solennem senatus

cœnam in Capitolio, an post mortem ejus desponsa sit ac nupserit. 58. 59. L. Scipio cum in vincula ducitur, P. Scipio Nasica tribunos appellat, orationemque habet plenam veris decoribus et Corneliæ gentis et familiæ suæ. 60. Terentio adversus eam SCtum et rogationem Petilliam recitante, neque intercedentibus reliquis tribunis, Ti. Gracchus decernit, se non prohibere, quo minus ex bonis L. Scipionis, quod judicatum sit, redigi, non vero passurum, in carcere ipsum et in vinculis esse. Ex bonis deinde ejus a quæstoribus nequaquam tantum redigitur, quantæ summæ damnatus fuerat; et ipse ex ingenti pecunia, a cognatis amicisque et clientibus ei collata, nihil accepit, contentus, necessaria ad cultum a proximis sibi cognatis suppeditari.

1. Dum in Asia bellum geritur, ne in Ætolis quidem quietæ res fuerant, principio a gente Athamanum orto. Athamania ea tempestate, pulso Amynandro, sub præfectis Philippi regio tenebatur præsidio; qui superbo atque immodico imperio desiderium Amynandri fecerant. Exulanti tum Amynandro in Ætolia literis suorum, indicantium statum Athamaniæ, spes recuperandi regni facta est: remissique nuntii ab eo ad principes[1] Argitheam,[a] (id enim caput Athamaniæ erat,) si popularium animos satis perspectos haberet,[2] impetrato ab Ætolis auxilio, in Athamaniam se venturum cum delectis Ætolorum, quod consilium[3] esset gentis, et Nicandro prætore. Quos ubi ad omnia paratos esse vidit, certiores subinde facit, quo die cum exercitu Athamaniam ingressurus esset. Quatuor primo fuere conjurati adversus Macedonum præsidium. Hi senos sibi adjutores ad rem gerendam assumserunt: deinde, paucitate parum freti, quæ celandæ rei, quam agendæ, aptior erat, parem priori numerum adjecerunt. Ita duo et quinquaginta facti, quadrifariam se diviserunt: pars una

1 *Remissique ab eo nuntiant principibus* Gron. Doujat. Crev. omnes Mss. præter Mog. et edd. antt. prob. Gron. 'Sed ita dicendum erat *eum venturum*.' Drak.—2 *Haberent* Gron. Doujat. Crev.—3 *Concilium* Gron. Doujat.—

NOTÆ

[a] *Argitheam*] In meridionali Athamaniæ parte, quæ ad Ætoliam vergit, fuit Argithea, et reliquæ tres Athamanum urbes, quæ hoc capite numerantur, Heraclea, Tetraphylia, Theudoria.

Heracleam,[b] altera Tetraphyliam petit, ubi custodia regiæ pecuniæ esse solita erat, tertia Theudoriam, quarta Argitheam. Ita inter omnes convenit, ut primo quieti, velut ad privatam rem agendam venissent, in foro obversarentur; die certa multitudinem omnem convocarent ad præsidia Macedonum arcibus expellenda. Ubi ea dies advenit, et Amynander cum mille Ætolis in finibus erat; ex composito quatuor simul locis præsidia Macedonum expulsa, literæque in alias urbes passim dimissæ, ut vindicarent sese ab impotenti dominatione Philippi et restituerent in patrium ac legitimum regnum.[4] Undique Macedones expelluntur. Theium[c] oppidum, literis a Zenone præfecto præsidii interceptis, et arce ab regiis occupata, paucos dies obsidentibus restitit: deinde id quoque traditum Amynandro est; et omnis Athamania in potestate erat, præter Athenæum[d] castellum, finibus Macedoniæ subjectum.

2. Philippus, audita defectione Athamaniæ, cum sex millibus armatorum profectus, ingenti celeritate Gomphos pervenit. Ibi relicta majore parte exercitus, (neque enim ad tanta itinera suffecissent,)[5] cum duobus millibus Athe-

4 ‘ *In pristinum* (ubi Amynander olim regnasset) *ac leg. regnum* Ms. Gaertn. non improb. Drak. *Amynandrum* quidam Mss. et vett. edd. inserunt post *restituerent*, et sane utrumque epitheton *patrium* ac *legitimum* ad eum pertinet. Forte leg. *restituerent patrium* (indigenam) *ac legitimum regem*. Facile *regnum* in *regem* mutari et deinde τὸ *in* addi potuit, vel lectio vulg. oriri ex glossa *in regnum*, verbo *restituerent* ascripta. Possit et *jam* reponi pro *in*.’ Rupert. ‘ J. Fr. Gron. et alii repetunt ex membro præcedente *sese;* sed *sese restituere in regnum patrium et legitimum* ex usu loquendi vix dici potest de populo. Mihi post *restituerent* excidisse potius videtur vox *regem*, quam præcedens syllaba *rent* absorpsisse videri potest.’ *Doering*.

5 ‘ Ita cod. Mog. quod forte glossema est τοῦ *sufficerent*, quod in reliquis

NOTÆ

[b] *Pars una Heracleam*] Sigon. putat hanc Heracleam esse Acarnaniæ, cujus meminit Strabo; et coloniam Lacedæmoniorum fuisse scribit. Verum, licet Acarnaniæ proxima fuerit Athamania, non tamen ejus pars fuisse videtur: unde facile adducor, ut Athamanicam hanc Heracleam ab Acarnaniensi diversam existimem.

[c] *Theium*] Alias Teum, oppidum in boreali Athamaniæ regione Pindum versus fuit.

[d] *Athenæum*] Athamaniæ castellum in confinio Dryopum et Perrhæborum.

næum, quod unum a præsidio suo retentum fuerat, pervenit. Inde, proximis tentatis, cum facile animadvertisset, cetera hostilia esse, Gomphos regressus, omnibus copiis simul in Athamaniam rediit. Zenonem inde, cum mille peditibus præmissum, Ethopiam occupare jubet,[e] opportune Argitheæ imminentem. Quem ubi teneri a suis locum vidit, ipse circa templum Jovis Acræi[6] posuit castra. Ibi unum diem fœda tempestate retentus, postero die ducere ad Argitheam intendit. Euntibus extemplo apparuere Athamanes, in tumulos imminentes viæ discurrentes. Ad quorum conspectum constitere prima signa, totoque agmine pavor et trepidatio erat; et pro se quisque, quidnam futurum esset, cogitare, si in valles subjectas rupibus agmen foret demissum. Hæc tumultuatio regem, cupientem, si se sequerentur, raptim evadere angustias, revocare primos, et eadem, qua venerat, via referre coëgit signa. Athamanes primo ex intervallo quieti sequebantur: postquam Ætoli se conjunxerunt, hos, ut ab tergo agmini instarent, reliquerunt; ipsi a lateribus se circumfuderunt. Quidam, per notos calles breviore via prægressi, transitus insedere; tantumque tumultus Macedonibus est injectum, ut fugæ magis effusæ, quam itineris ordinati modo, multis armis virisque relictis, flumen trajecerint. Hic finis sequendi fuit. Inde tuto Macedones Gomphos, et a Gomphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Ætolique Ethopiam, ad Zenonem ac mille Macedonas opprimendos, undique concurrerunt. Macedones, parum loco freti, ab Ethopia in altiorem deruptioremque undique tumulum concessere. Quo pluribus locis aditu invento, expulere eos Athamanes; dispersosque, et per invias atque ignotas rupes iter fugæ non expedientes, partim ceperunt, partim interfecerunt.

Mss. et edd. antt. legitur.' *Rupert.*—6 ' Sic ex emend. Modii et Gron. *Acrei* Mog. *sacra* vel *sacrum* reliqui Mss. et edd. antt. Possis etiam suspicari *Areï*

NOTÆ

[e] *Ethopiam occupare jubet*] Hoc quoque castellum Athamaniæ erat inter Athenæum et Argitheam.

Multi pavore in dorupta præcipitati, perpauci cum Zenone ad regem evaserunt. Postero die[7] per inducias sepeliendi cæsos potestas facta est.

3. Amynander, recuperato regno, legatos et[8] Romam ad senatum, et ad Scipiones in Asiam, Ephesi post magnum cum Antiocho prælium morantes, misit. Pacem petebat, excusabatque sese, quod per Ætolos recuperasset paternum regnum. Philippum incusabat. Ætoli ex Athamania in Amphilochos profecti sunt,[f] et majoris partis voluntate in jus ditionemque totam redegerunt gentem. Amphilochia recepta, (nam fuerat quondam Ætolorum,) eadem spe in Aperantiam transcenderunt.[g] Ea quoque magna ex parte sine certamine in deditionem venit. Dolopes nunquam Ætolorum fuerant: Philippi erant. Hi primum ad arma concurrerunt: ceterum, postquam Amphilochus cum Ætolis esse, fugamque ex Athamania Philippi, et cædem præsidii ejus accepere, et ipsi a Philippo ad Ætolos deficiunt. Quibus circumjectis gentibus jam undique se a Macedonibus tutos credentibus esse, Ætolis fama affertur, Antiochum in Asia victum ab Romanis: nec ita multo post legati ab Roma rediere sine spe pacis, Fulviumque consulem nuntiantes jam cum exercitu trajecisse. His territi, prius ab Rhodo et Athenis legationibus excitis, ut per auctoritatem civitatium earum suæ preces nuper repudiatæ faciliorem aditum ad senatum haberent, principes gentis ad tentandum ultimam spem Romam miserunt; nihil, ne bellum haberent, prius, quam pæne in conspectu hostis erat,[9][h] præmeditati. Jam M. Fulvius, Apolloniam

et *Hercei.*' Rupert.—7 *Postea* Kreyssig. ut omnes præter Mog. Mss. et edd. antt. non improb. Drak.

NOTÆ

[f] *In Amphilochos profecti sunt*] Populi fuere orientalis Epiri inter Molossos et Acarnanas, ad occasum Agræorum et Aperantiorum: nomen sortiti ab Amphilocho Acarnanis fratre, Amphiarai filio.

[g] *In Aperantiam transcenderunt*] Epiri regiuncula Aperantia, Molossiæ ad ortum, Athamaniæ, ad occasum, quam Achelous a fontibus mediam secat.

[h] *Prius, quam pæne in conspectu hostis*

exercitu trajecto, cum Epirotarum principibus consultabat, unde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat aggredi,[i] quæ tum contribuerat se Ætolis. 'Sive ad tuendam eam venirent Ætoli, apertos circa campos ad dimicandum esse; sive detrectarent certamen, oppugnationem fore haud difficilem. Nam et copiam in propinquo materiæ ad aggeres excitandos et cetera opera esse; et Arethontem,[10 k] navigabilem amnem, opportunum ad comportanda, quæ usui sint, præter ipsa mœnia fluere; et æstatem aptam rei gerendæ adesse.' His persuaserunt, ut per Epirum duceret.

4. Consuli, ad Ambraciam advenienti, magni operis oppugnatio visa est. Ambracia tumulo aspero subjecta est;[11] Perranthem incolæ vocant.[l] Urbs, qua murus vergit in campos et flumen, occidentem; arx, quæ imposita est tumulo, orientem spectat. Amnis Aretho,[12] ex Athamania fluens, cadit in sinum maris, ab nomine propinquæ urbis Ambracium appellatum.[m] Præterquam quod hinc

8 *Et* del. Gron. Doujat.—9 Vid. Not. Var. et Not. Delph. inf.—10 'Ἀρέθοντα pro mendoso Ἄρατον vel Ἄραθον edidit Ursin. ap. Polyb. at recte forsan conj. Ἀραχθον. Mox cap. 4. pr. forte leg. *Arethon*, aut h. l. *Arethonem*.' Rupert. *Arachthum* habet Kreyssig.

11 *Est* del. Gron. Doujat. Crev. et mox eæd. habent *quæ posita in tumulo est*. —12 *Arethon* ante Gron. edebatur. Vid. Var. Lect. cap. 3. num. 10. *Arach-*

NOTÆ

erat] Cum ita scriptum sit in omnibus libris, frustra Sigon. quasi ex mente Livii, legendum putat *nihil ne bellum haberent prius (nam pæne in conspectu hostis erat) præmeditati*. Satis enim patet absque mutatione mens auctoris: vult quippe Ætolos, qui omnino impares bello Romano erant, nullam adhibuisse curam ut bellum averterent: nec prius de pace concilianda cogitasse, quam M. Fulvius consul in Epirum cum exercitu trajecisset, ac prope in conspectu esset.

[i] *Ambraciam placebat aggredi*] Epiri in Molossia urbs, qua fluvius Arachtus in sinum influit, qui ab ea urbe Ambracius: Pyrrhi alias regia ex Plutarcho: hodie *Ambrachia*, non procul urbe quæ vulgo *Larta*.

[k] *Et Arethontem*] An, ut quibusdam videtur, idem sit Arethon cum Arachto, vulgo *Spagmamurisi*, non usquequaque certum. Sane si ex Acarnania fluit, ut paulo post testatur Livius, longe diversus erit ab Arachto, cujus fontes sub Pindo monte in Macedoniæ occiduæ confinio.

[l] *Perranthem incolæ vocant*] Tumuli sive collis urbi Ambraciæ imminentis nomen.

amnis munit, hinc tumuli; muro quoque firmo septa erat, patente in circuitu paulo amplius tria millia passuum. Fulvius bina a campo castra, modico inter se distantia intervallo, unum castellum loco edito contra arcem objecit. Ea omnia vallo ac fossa ita jungere parat, ne exitus inclusis ab urbe, neve aditus foris ad auxilia intromittenda esset. Ad famam oppugnationis Ambraciæ Stratum jam edicto[n] Nicandri prætoris convenerant Ætoli. Inde primo copiis omnibus ad prohibendam obsidionem venire in animo fuerat. Deinde, postquam urbem jam magna ex parte operibus septam viderunt, Epirotarum trans flumen loco plano castra posita esse, dividere copias placuit.[o] Cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus, per nondum commissa inter se munimenta urbem intravit. Nicandro cum cetera manu primo Epirotarum castra nocte aggredi consilium fuerat, haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat. Deinde, periculosum inceptum ratus, ne qua sentirent Romani, et regressus inde in tutum non esset,[13] deterritus ab hoc consilio, ad depopulandam Acarnaniam iter convertit.

5. Consul, jam munimentis, quibus sepienda urbs erat, jam operibus, quæ admovere muris parabat, perfectis, quinque simul locis mœnia est aggressus. Tria paribus intervallis faciliore aditu a campo adversus Pyrrheum,[p] quod vocant, admovit; unum e regione Æsculapii; unum adversus arcem. Arietibus muros quatiebat, asserbus

thus Kreyssig. Mox *Acarnania* pro *Athamania* habent Gron. Doujat. Crev.— 13 ' *In tutum* locum *non esset* Ald. recepit ex Mog. *in tuto* (h. e. tutus) *non esset* reliqui Mss. non minus apte.' *Rupert.*

NOTÆ

[m] *Ambracium appellatum*] Sinus Ambracius ab Ambracia, in intimo ejus recessu sita, nomen accepit; cujus ostium inter Actium et Nicopolin urbes: nunc *Golfo di Larta* Italis, sive *Golfo della Preveza*, a Nicopoli, quæ nunc *Preveza*.

[n] *Stratum jam edicto*] Stratus urbs Acarnaniæ ad dextram Acheloi, quo interfluente dividitur ab Ætolia; videtur eo tempore primæ in Epiro dignationis fuisse: *Strato* adhuc appellatur in geographicis tabulis.

[o] *Placuit*] Supple Ætolis.

[p] *Adversus Pyrrheum*] Nomen loci muniti ad muros Ambraciæ.

falcatis[q] detergebat pinnas. Oppidanos primo et ad speciem et ad ictus mœnium, cum terribili sonitu editos, pavor ac trepidatio cepit. Deinde, ut præter spem stare muros viderunt, collectis rursus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum stipitesve robustos incutiebant;[a] falces, ancoris ferreis injectis in interiorem partem muri trahentes asserem, præfringebant:[14] ad hoc eruptionibus, et nocturnis in custodias operum, et diurnis in stationes, ultro terrorem inferebant. In hoc statu res ad Ambraciam cum essent, jam Ætoli a populatione Acarnaniæ Stratum redierant. Inde Nicander prætor, spem nactus solvendæ inceptо forti obsidionis, Nicodamum quendam cum Ætolis quingentis Ambraciam intromittit. Noctem certam tempusque etiam noctis constituit, quo et illi ab urbe opera hostium, quæ adversus Pyrrheum erant, aggrederentur, et ipse ad castra Romana terrorem faceret; posse ratus, ancipiti tumultu[r] et nocte[15] augente pavorem, memorabilem rem geri. Et Nicodamus intempesta nocte, cum alias custodias fefellisset, per alias impetu constanti erupisset,[16] superato brachio[s] in urbem penetrat, animique aliquantum ad omnia audenda et spei obsessis adjecit; et, simul constituta nox venit, ex composito repente opera est aggressus.[b] Id inceptum conatu, quam effectu, gravius

[a] *Plumbi librati aut saxorum trabiumve pondere incusso degravatum arietem deorsum impellebant.*

[b] *Et statim atque advenit nox, de qua inter Nicandrum et Nicodamum convenerat, hic Romanorum munitiones subito aggressus est.*

---

14 *Perfringebant* Gron. Doujat. Crev.—15 *Posse ratus ancipiti tumultu, nocte, &c.* omisso *et*, Gron. Crev. *et* etiam omittit Doujat.—16 Malit Crev. *perrupisset.*

NOTÆ

[q] *Asseribus falcatis*] Gallice, *il abattoit les créneaux et les défenses des murailles avec des poutres armées de faux.*

[r] *Ancipiti tumultu*] Gallice, *en les attaquant de deux côtés à même temps.*

[s] *Superato brachio*] Brachii nomine intelligitur pars valli, quæ sinuatur in brachii seu cubiti modum. Ejus munitionis descriptionem habet Lucanus his verbis: 'fontesque et pabula campi, Amplexus fossa, densas tollentia pinnas Cespitibus crudaque exstruxit brachia terra.'

Superato brachio] Munimento, quo castra conjuncta inter se erant; nam ejusmodi munimenta brachia vocant Latini. *J. Clericus.*

fuit, quia nulla ab exteriore parte vis admota est; seu metu deterrito prætore Ætolorum, seu quia potius visum est, Amphilochis opem ferre nuper receptis; quos Perseus Philippi filius, missus ad Dolopiam Amphilochosque recipiendos, summa vi oppugnabat.

6. Tribus locis, sicut ante dictum est, ad Pyrrheum opera Romana erant; quæ omnia simul, sed nec apparatu, nec vi simili, Ætoli aggressi sunt. Alii cum ardentibus facibus, alii stuppam picemque et malleolos ferentes,[u] tota collucente flammis acie, advenere. Multos primo impetu custodes oppresserunt. Deinde, postquam clamor tumultusque in castra est perlatus, datumque a consule signum, arma capiunt, et omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. Uno in loco ferro ignique gesta res est. A duobus irrito incepto, cum tentassent magis, quam inissent, certamen, Ætoli abscesserunt. Atrox pugna in unum inclinaverat locum. Ibi diversis partibus duo duces Eupolemus et Nicodamus pugnantes hortabantur, et prope certa fovebant spe, jam Nicandrum ex composito affore, et terga hostium invasurum. Hæc res aliquamdiu animos pugnantium sustinuit. Ceterum, postquam nullum ex composito signum a suis accipiebant, et crescere numerum hostium cernebant, destituti segnius instare: postremo, re omissa, jam vix tuto receptu, fugientes in urbem compelluntur, parte operum incensa, et pluribus aliquanto, quam ipsi ceciderant, interfectis. Quod si ex composito acta res fuisset, haud dubium erat, expugnari una utique parte opera cum magna cæde hostium potuisse. Ambracienses

NOTÆ

[u] *Et malleolos ferentes*] Malleolus rusticis est novus palmes innatus prioris anni flagello sive sarmento, sic dictus, quod in ea parte qua deciditur ex veteri sarmento, ita promineat, ut utrumque mallei præbeat speciem, auctore Isidoro. Malleolorum autem militarium duplex genus est: simplices alii et rudes, qui a Nonio Marcello sic describuntur: 'Manipuli spartei pice contecti, qui incensi aut in muros, aut in testudines jaciuntur.' Alterum genus Herodian. lib. VIII. faces tradit fuisse pariter pice et resina oblitas, et in extremo sagittæ mucronem habentes, quæ cum accensæ deferrentur, infixæ et inhærentes machinis, facile eas comburebant.

quique intus erant Ætoli non ab ejus solum noctis incepto recessere, sed in reliquum quoque tempus, velut proditi a suis, segniores ad pericula erant. Jam nemo eruptionibus, ut ante, in stationes hostium, sed, dispositi per muros et turres, ex tuto pugnabant.

7. Perseus, ubi adesse Ætolos audivit, omissa obsidione urbis, quam oppugnabat, depopulatus tantum agros, Amphilochiam [17] excessit, atque in Macedoniam rediit. Et Ætolos inde avocavit populatio maritimæ oræ. Pleuratus Illyriorum rex, cum sexaginta lembis Corinthium sinum invectus, adjunctis Achæorum, quæ Patris erant, navibus, maritima Ætoliæ vastabat. Adversus quos mille Ætoli missi, quacumque se classis circumegerat per littorum amfractus, brevioribus [18] semitis occurrebant. Et Romani ad Ambraciam, pluribus locis quatiendo arietibus muros, aliquantum urbis nudaverant.[x] Nec tamen penetrare in urbem poterant. Nam et pari celeritate novus pro diruto murus objiciebatur, et armati, ruinis superstantes, instar munimenti erant. Itaque, cum aperta vi parum procederet consuli res, cuniculum occultum,[19] vineis ante contecto loco,[y] agere instituit: et aliquamdiu, cum dies noctesque in opere essent, non solum sub terra fodientes, sed egerentes etiam humum, fefellere hostem.[z] Cumulus repente terræ [20] [a] eminens index operis oppidanis fuit; pavidisque, ne jam subrutis muris facta in urbem via esset, fossam intra murum e regione ejus operis, quod vineis contectum

17 *Amphilochia* Gron. Doujat. Crev.—18 *Circumegerat, per littorum amfractus brevioribus, &c.* Gron. Crev. Nulla est distinctio apud Doujat.—

NOTÆ

[x] *Aliquantum urbis nudaverant*] Gallice, *ils avoient fait une grande brêche en abattant une partie des murailles.*

[y] *Vineis ante contecto loco*] Gallice, *il résolut de faire une mine après avoir dressé une galerie ou traverse pour couvrir l'endroit où il vouloit faire travailler.*

[z] *Fefellere hostem*] Gallice, *les Romains ne furent point découverts ni en travaillant à la mine, ni même en vidant la terre, jusqu'à ce qu'enfin les assiégés s'en apperçurent, voyant tout à coup un grand monceau de terre formé des vidanges de la mine.*

[a] *Cumulus repente terræ*] Sigonius ex veteri libro legit, *Tumulus repente terra eminens.*

erat, ducere instituunt. Cujus ubi ad tantam altitudinem, quantæ esse solum infimum cuniculi poterat, pervenerunt, silentio facto, pluribus locis aure admota,[1] sonitum fodientium captabant. Quem ubi acceperunt, aperiunt rectam in cuniculum viam. Nec fuit magni operis. Momento enim ad inane, suspenso furculis[2 b] ab hostibus muro, pervenerunt. Ibi commissis operibus, cum e fossa in cuniculum pateret iter,[c] primo ipsis ferramentis, quibus in opere usi erant, dein celeriter armati etiam subeuntes occultam sub terram ediderunt pugnam. Segnior deinde ea facta est, intersepientibus cuniculum, ubi vellent, nunc ciliciis prætentis, nunc foribus raptim objectis.[d] Nova etiam haud magni operis adversus eos, qui in cuniculo erant, excogitata res est. Dolium a fundo pertusum qua fistula modica inseri posset, et fistulam ferream operculumque dolii ferreum, et ipsum pluribus locis perforatum, fecerunt. Hoc tenui pluma completum dolium ore in cuniculum verso posuerunt. Per operculi foramina[3] prælongæ hastæ, quas sarissas vocant, ad summovendos hostes eminebant. Scintillam levem ignis inditam plumæ, folle fabrili ad caput fistulæ imposito, flando accenderunt. Inde non solum magna vis fumi, sed acrior etiam fœdo quodam nidore ex adusta pluma, cum totum cuniculum complesset,[4] vix durare quisquam intus poterat.

8. Cum in hoc statu res ad Ambraciam esset, legati ab

[c] *Cum utrumque opus, hinc fossa Ambraciensium, inde cuniculus Romanorum inter se conjungi cœpissent.*

[d] *Cum cuniculum intercluderent obsessi, atque a fossa per ipsos ducta sejungerent; tum obtendendo velamenta pilis caprarum contexta, tum januas properanter opponendo.*

19 Epitheti pleonasmum notat Bauer.—20 Vid. Not. Delph. inf.—1 'Jac. Gron. Livium fortasse *aure æri admota*, vel simpliciter *ære admoto* scripsisse suspicatur. Sed quis Livium hanc rem tam obscure expressurum fuisse existimet?' *Doering.*—2 Vid. Not. Delph. inf. Mox *sub terra* Gron. Crev.—3 Jac. Gron. suspicabatur post *foramina* excidisse *bina* vel *binæ*.—4 Scripti *adimplesset.*

NOTÆ

[b] *Suspenso furculis*] Gelenio placebat *suspenso fulturis ab hostibus muro:* sed in codicibus pæne omnibus scriptum est *furculis;* quod firmat Gron. ex lib. I. c. 35.

Ætolis Phæneas et Damoteles, cum liberis mandatis, decreto gentis, ad consulem venerunt. Nam prætor eorum, cum alia parte Ambraciam oppugnari cerneret, alia infestam oram navibus hostium esse, alia Amphilochos Dolopiamque a Macedonibus vastari, nec Ætolos simul ad tria diversa bella occursantes sufficere, convocato concilio,[5] Ætolos principes,[c] quid agendum esset, consuluit. Omnium eo sententiæ decurrerunt, ‘ ut pax, si posset, æquis; si minus, tolerandis conditionibus peteretur. Antiochi fiducia bellum susceptum.[e] Antiocho terra marique superato, et prope extra orbem terræ ultra juga Tauri exacto, quam spem esse sustinendi belli? Phæneas et Damoteles, quod e re Ætolorum, ut in tali casu, fideque sua esse censerent,[d] agerent. Quod enim sibi consilium, aut cujus rei electionem a fortuna relictam?’ Cum his mandatis legati missi orare consulem, ‘ ut parceret urbi, misereretur gentis quondam sociæ, nolle dicere injuriis, miseriis certe coactæ insanire. Non plus mali[e] meritos Ætolos Antiochi bello, quam boni ante, cum adversus Philippum bellatum sit, fecisse. Nec tum large gratiam relatam sibi, nec nunc immodice pœnam injungi debere.’ Ad ea consul respondit: ‘ Magis sæpe, quam vere unquam, Ætolos pacem petere.

[e] *Cum non aliter bellum susceptum esset ab Ætolis, quam ob spem in Antiochi auxilio et potentia positum.*

5 In quibusd. librr. vett. *consilio.* Mox ‘ *Ætolos principes;* prior vox ab interprete profecta; Gron. Neque h. l. neque simili XXXVI. 27. me offendit.’

NOTÆ

[c] *Ætolos principes*] Displicet Gronovio illud *Ætolos:* et vero inutilis e proximo ejus vocis repetitio, cum non alios ea de re consulere potuerit Ætolorum prætor quam gentis suæ principes.

[d] *Fideque sua esse censerent*] Repete ex superiori commate ‘ quod e re Ætolorum, et ex fide sua.’

[e] *Non plus mali*] Ætolos aiebant legati et bene et male de Romanis meritos esse diversis temporibus: et siquidem aliquantum mali nuper fecissent, cum socii essent Antiochi bellum gerentis adversus Romanos; non minus bene se antea gessisse, quo tempore socii fuerant Romanorum adversus Philippum: unde cum Romani ob egregie navatam in Philippum operam non nimium Ætolis gratificati essent, æquum non esse ut in eosdem Romani ob consociata cum Antiocho arma nimium sævirent.

Imitarentur Antiochum in petenda pace, quem in bellum traxissent. Non paucis urbibus eum, de quarum libertate certatum sit, sed omni Asia cis Taurum[f] montem, opimo regno, excessisse. Ætolos, nisi inermes, de pace agentes non auditurum se. Arma illis prius equosque omnes tradendos esse, deinde mille talentum[6] argenti[g] populo Romano dandum: cujus summæ dimidium præsens numeraretur, si pacem habere vellent. Ad ea adjecturum etiam in fœdus esse, ut eosdem, quos populus Romanus, amicos atque hostes habeant.'

9. Adversus quæ legati, et quia gravia erant, et quia suorum animos indomitos ac mutabiles[7][h] noverant, nullo reddito responso, domum regressi sunt, ut etiam atque etiam, quid agendum esset, re integra, prætorem et principes consulerent. Clamore et jurgio excepti, 'quam diu rem[8] traherent, qualemcumque pacem referre jussi?' cum redirent Ambraciam, Acarnanum insidiis prope viam positis, quibuscum bellum erat,[9] circumventi Thyrium[10] custodiendi deducuntur.[i] Hæc mora injecta est paci. Cum jam Atheniensium Rhodiorumque legati, qui ad deprecandum pro his venerant, apud consulem essent; Amynander quoque, Athamanum rex, fide accepta, venerat in castra Romana, magis pro Ambracia urbe,[11] ubi majorem partem

Duk.—6 Vid. Not. Delph. inf.

7 *Immutabiles* Gron.—8 *Quid rem* Ald. *Quamdiu rem* Gelen. *Quod diu rem* vet. lib. apud Sigon. *excepti, quod rem* Gron. Doujat. Crev.—9 'Quibuscum bellum erat; has voces præter necessitatem post *Acarnanum* Crev. transponi jussit.' *Doering.*—10 *Tyrrheum* Gron. Doujat. Crev. cum Sigoniano;

NOTÆ

[f] *Omni Asia cis Taurum*] De conditionibus datæ Antiocho pacis dictum lib. superiori cap. 45. dicetur et cap. 38. hujus libri.

[g] *Mille talentum argenti*] An potius *mille talenta?* Nostra pecunia essent vicies centena et quadraginta millia librarum Francicarum: *deux millions quatre cens mille livres.*

[h] *Animos indomitos ac mutabiles*] Ita scripti omnes libri, longe melius quam editi, in quibus, ex nescio cujus correctione, *indomitos et immutabiles*, contra quam sententia exigit.

[i] *Thyrium* [*Tyrrheum*] *custodiendi deducuntur*] Tyrrheum, sive Thyrium, oppidum erat Acarnaniæ mediterraneum, æquali fere spatio dissitum ab Acheloi ripis, et Ionii maris littoribus.

temporis exulaverat, quam pro Ætolis, solicitus. Per hos certior factus consul de casu legatorum, adduci eos a Thyrio jussit. Quorum post adventum agi cœptum est de pace. Amynander, quod sui maxime operis erat, impigre agebat, ut Ambracienses compelleret ad deditionem. Id cum per colloquia principum,[12] succedens murum,[13] parum proficeret; postremo, consulis permissu ingressus urbem, partim consilio, partim precibus, evicit, ut permitterent se Romanis. Et Ætolos C. Valerius Lævini filius, qui cum ea gente primum amicitiam pepigerat, consulis frater, matre genitus eadem, egregie adjuvit. Ambracienses, prius pacti, ut Ætolorum auxiliares sine fraude emitterent, aperuerunt portas. Dein [Ætoli],[14] ' ut quingenta Euboica darent talenta ;[k] ex quibus ducenta præsentia, trecenta per annos sex pensionibus æquis: captivos perfugasque redderent Romanis: urbem ne quam formulæ[l] sui juris

cum antea *Tyrrheon* legebatur.—11 *Urbe* del. Gron. Doujat. Crev.—12 ' Cum τὸ *id*, quo referatur, non habeat, J. Fr. Gron. hanc vocem eleganter h. l. abundare existimabat. Sed allata exempla parum hanc elegantiam confirmant. Crev. τὸ *id* aut delendum, aut ejus loco *et* restituendum esse suspicatur. Drak. denique tentat *In id cum . . . parum proficeret*. Equidem simplicissimum puto, si pro *id* reponatur *is*.' Doering.—13 *Muris* Gron. Doujat. —14 ' Vocem *Ætoli* addendam esse recte docuit Periz. nisi plura exciderunt verba. Cf. Polyb.' *Rupert*. Vid. Not. Var. *Ætoli* del. Gron. Doujat.—

NOTÆ

[k] *Dein Ætoli, ut quingenta Euboica darent talenta*] Hæc et sequentia pertinent ad conditiones pacis Ætolis dictas a consule. Porro Euboica hæc talenta Atticis minora fuisse, ita ut singulis decederent tres unciæ cum triente ait ex Herodoto Budæus, ut lib. XXXVII. cap. 46. est annotatum. Talentum igitur Euboicum hoc posito quinque millium sexcentarum et septem circiter drachmarum, redderet nostræ pecuniæ libras ferme 2266. cum assibus 16. sic quingenta ejusmodi talenta efficerent nobis decies centena trecenta triginta tria millia cum nongentis libris, 1333900. Festus tamen (quem in cistophorum pretio secuti antea sumus) Euboicum talentum quatuor duntaxat drachmarum Atticarum millibus æstimat, id est, libris Francicis 1700.

[l] *Urbem ne quam formulæ*] Marcellus Donat. formulæ nomine intelligit actionem, quæ a jurisconsultis definitur, jus persequendi in judicio quod sibi debetur: sed hæ actiones inter privatos ejusdem ditionis locum habent, magis quam inter diversos populos. Turneb. formulam dici ait non proprie quidem actionem, sive certam verborum conceptionem, qua quid in jure petitur; sed inde traduci formulæ nomen ad conventa

facerent, quæ post id tempus, quo T. Quintius trajecisset in Græciam, aut vi capta ab Romanis esset, aut voluntate in amicitiam venisset: Cephallenia insula ut extra jus fœderis esset.' Hæc quanquam spe ipsorum aliquanto leviora erant, petentibus Ætolis, ut ad concilium referrent, permissum est. Parva disceptatio de urbibus tenuit. Quæ cum [15] sui juris aliquando fuissent, avelli velut a corpore suo ægre patiebantur. Ad unum tamen omnes accipi pacem jusserunt. Ambracienses coronam auream consuli centum et quinquaginta pondo [m] dederunt. Signa ænea marmoreaque et tabulæ pictæ, quibus ornatior Ambracia, (quia regia ibi Pyrrhi fuerat,) quam ceteræ regionis ejus urbes erant, sublata omnia avectaque. Nihil præterea tactum violatumve.

10. Profectus ab Ambracia consul in mediterranea Ætoliæ, ad Argos Amphilochium [16 n] (viginti duo millia ab Ambracia abest) castra posuit. Eo tandem legati Ætoli, mirante consule, quod [17] morarentur,° venerunt. Inde, postquam approbasse pacem concilium Ætolorum accepit,

15 ' Non opus est ut cum Mureto legatur *quas, cum, &c.*' Doering.

16 *Amphilochum* edd. antt. *Amphilochicum* Gron. Doujat. Crev.—17 ' Non opus est, ut cum J. Fr. Gron. et cum iis qui ei adhærent, *quid* pro *quod* rescri-

NOTÆ

quibus civitatum jurisdictio ac ditio lege fœderum comprehenditur. Ego autem jam ante monui formulam usurpari pro dispositione seu ordinatione provinciarum, qua cujusque fines designantur: quod ex Plinio inprimis confirmari potest lib. III. c. 4. ubi de Narbonensi provincia loquens, ait: 'adjecit formulæ Galba imperator ex Inalpinis Avanticos atque Ebroduntios:' et passim apud Justinianum formulæ sive typi, τύποι, hoc sensu accipiuntur, ut forma jurisdictionis, forma provinciæ, forma censualis, forma agrorum. Nos Gallice dicimus, *les gouvernemens, les ressorts, les départemens.*

[m] *Centum et quinquaginta pondo*] Solum auri hujus pondus æstimaretur nunc octuagies et quadringentis librarum millibus.

[n] *Ad Argos Amphilochium* [*Amphilochicum*] Argos Amphilochicum, diversum a Peloponnesiaco, Epiri urbs, Amphilochiæ regionis caput, inter Acheloum ad ortum, et Ambracium sinum ad occasum, nunc in tabulis Epiri *Amfilocha:* occupata fuerat hæc regio ab Ætolis.

° *Quod morarentur*] Placebat Gronovii conjectura scripsisse Livium putantis *mirante consule quid morarentur.*

jussis proficisci Romam ad senatum, permissoque, ut et Rhodii, et Athenienses[18] deprecatores irent, dato, qui simul cum iis proficisceretur, C. Valerio fratre, ipse in Cephalleniam trajecit. Præoccupatas aures animosque principum Romæ criminibus Philippi[p] invenerunt, qui, per legatos, per literas, Dolopas Amphilochosque et Athamaniam ereptas[19] sibi querens, præsidiaque sua, postremo etiam filium Persea ex Amphilochis pulsum, averterat senatum ab audiendis precibus eorum. Rhodii tamen et Athenienses cum silentio auditi sunt. Atheniensis legatus Leon, Icesiæ filius,[20 q] eloquentia etiam dicitur movisse; qui vulgata similitudine, mari tranquillo, quod ventis concitaretur, æquiparando multitudinem Ætolorum, usus, 'cum[1] in fide Romanæ societatis mansissent, insita gentis tranquillitate quiesse eos' aiebat: 'postquam flare ab Asia Thoas et Dicæarchus,[r] ab Europa Menestas[2] et Damocritus cœpissent; tum illam tempestatem coortam, quæ ad Antiochum eos, sicuti in[3] scopulum, intulisset.'

11. Diu jactati Ætoli tandem, ut conditiones pacis convenirent, effecerunt. Fuerunt autem hæ: Imperium

batur.' *Doering*.—18 *Et Athenienses et Rhodii* Gron. Doujat. Crev.—19 'Pro *ereptas* ratio grammatica postulabat certe *ereptam*, sed cum τὸ *ereptas* constanter servent vett. codd. id Livio, pro *Dolopas Amphilochosque* se *Dolopiam Amphilochiamque* scripsisse opinanti, excidisse videtur.' *Doering*. 'Nisi leg. *ereptos* vel *ereptam*, ut Livius respexerit ad dignius vel propius.' *Gron*.—20 'Δάμις, ὁ Κιχησίων Mss. et edd. vett. Polyb. pro quo Ursinus edidit ὁ Ἱκεσίου et Schweigh. ὁ Ἱκησίου. In Mss. Polyb. Ἱκέσιος, nisi leg. Ἱκέσιος vel Ἱκεσίας vel Ἱκεσίας. Utrum autem verum hujus legati nomen Leon, isque idem fuerit, qui XXXV. 50. memoratur, nemo facile dicat.' *Rupert*.—1 *Dum* mavult Gron.—2 *Menetas* Gron. Doujat. Crev.—3 *Sicut in* Gron. *sicut ad* Crev.

NOTÆ

[p] *Criminibus Philippi*] Crimina dicit pro criminationibus seu accusationibus Philippi adversus Ætolos.

[q] *Leon, Icesiæ filius*] Hic Atheniensium legatus Damis a Polybio Legat. XXVIII. dicitur, ut notat amicus noster, dum viveret, Henricus Valesius.

[r] *Thoas et Dicæarchus*] De Thoante sæpius dictum lib. XXXV. capitibus scilicet 12. 32. 42. 45. De Dicæarcho ejus fratre, eodem lib. XXXV. cap. 12. et lib. XXXVI. cap. 18. de Menesa Epirota Naupacti præfecto lib. XXXVI. cap. 28. de Damocrito prætore Ætolorum lib. XXXI. cap. 32. lib. XXXV. cap. 12. 25. et 33. tandem lib. XXXVII. cap. 36.

majestatemque populi Romani gens Ætolorum[s] conservato sine dolo malo. Ne quem exercitum, qui adversus socios amicosque eorum ducetur, per fines suos transire sinito, neve ulla ope juvato. Hostes eosdem habeto, quos populus Romanus, armaque in eos ferto, bellumque[4] pariter gerito. Perfugas, fugitivos captivosque reddito Romanis sociisque; præterquam si qui capti, cum domos redissent, iterum capti sunt; aut si qui eo tempore ex iis capti sunt, qui tum hostes erant Romanis, cum intra[5] præsidia Romana Ætoli essent. Aliorum qui comparebunt, intra dies centum Corcyræorum magistratibus sine dolo malo tradantur:[6] qui non comparebunt, quando quisque eorum primum inventus fuerit, reddantur. Obsides quadraginta arbitratu consulis Romani[7] dato, ne minores duodecim annorum, neu majores quadraginta. Obses ne esto prætor, præfectus equitum, scriba publicus; neu quis, qui ante obses fuerit apud Romanos. Cephallenia extra pacis leges esto.' De pecuniæ summa, quam penderent, pensionibusque ejus, nihil ex eo, quod cum consule convenerat, mutatum. Pro argento si aurum dare mallent, darent, convenit; dum pro argenteis decem aureus unus valeret.[t] 'Quæ urbes, qui

4 *Bellum* Gron. Doujat. Crev.—5 *Inter* Gron. Doujat.—6 'Pro *tradantur*, et paulo post pro *reddantur*, bene ad fœderis formulam et accommodate ad ceteram orationem J. Fr. Gron. malit *traduntor . . . redduntor*.' Doering. *Reddatur* Gron. Doujat. Crev.—7 Vet. lib. apud Sigon. *Romanis;* quod ei

NOTÆ

[s] *Majestatemque populi Romani gens Ætolorum*] Formula est fœderum inter inæquales, ut Cic. scribit in Orat. pro Cornel. Balbo: 'adjunctum illud etiam est, quod non est in omnibus fœderibus, majestatem populi Romani comiter conservent. Id habet hanc vim, ut sit ille in fœdere inferior. Nam cum alterius populi majestas conservari jubetur, de altero siletur: certe ille populus in superiori conditione causaque ponitur, cujus majestas fœderis sanctione defenditur.'

[t] *Dum pro argenteis decem aureus unus valeret*] Apud veteres decupla fuit plerumque argenti ad aurum proportio: noli tamen aureum Romanum, (qui, si Plinio fides, vix ante annos septem cudi cœperat,) cum decem drachmis comparare; nam ex maxime probabilibus Villalpandi, et aliorum rationibus, pondus duarum drachmarum ac dimidiæ hoc tempore aureus æquabat: et, prout aurum defæcatum nunc apud nos æstimatur, libras Francicas quatuordecim superaret. Accipiendus itaque hic locus

agri, qui homines Ætolorum juris aliquando fuerunt, qui eorum T. Quintio,[8] Cn. Domitio consulibus, postve eos consules, aut armis subacti, aut voluntate, in ditionem populi Romani venerunt, ne quem eorum Ætoli recepisse velint.[9] Œniadæ cum urbe agrisque Acarnanum sunto.' His legibus fœdus ictum cum Ætolis est.

12. Eadem non æstate solum, sed etiam iisdem prope diebus, quibus hæc a M. Fulvio consule in Ætolia gesta sunt, consul alter Cn. Manlius in Gallogræcia bellum[u] gessit, quod nunc ordiri pergam. Vere primo Ephesum consul venit,[x] acceptisque copiis a L. Scipione, et exercitu lustrato, concionem apud milites habuit; qua, collaudata virtute eorum, quod cum Antiocho uno prælio debellassent, adhortatus eos ad novum cum Gallis suscipiendum bellum, qui et auxiliis Antiochum juvissent, et adeo indomita haberent ingenia, ut nequicquam Antiochus emotus[10] ultra juga Tauri montis esset, nisi frangerentur opes Gallorum, de se quoque pauca, nec falsa, nec immodica, adjecit. Læti milites[11] cum frequenti assensu consulem audiverunt, partem virium Antiochi fuisse Gallos credentes; rege su-

placet.—8 ' Sic omnino ex historicis rationibus pro *L. Quintio*, quod est ex emendatione Sigonii, scribendum esse, erudite probatum ivit Perizonius in Animadv.' *Doering*. *L. Quint.* Gron. Doujat. Mox *τὸ aut* del. Gron. Doujat. Crev.—9 ' Id. qd. præcisum *recipiant* vel *recipiunto*, sed blandius esse vulgo creditur, certe aptius est, quam vulg. *recepissent*, quod Gron. probat et exponit per reciperent.' *Rupert*. Mox *Æniadæ* edd. ante Sigon.

NOTÆ

de Græca pecunia, ut nempe auri talentum pro decem talentis argenti ambularet.

[u] *In Gallogræcia bellum*] Gallogræci sive Galatæ e Gallia nostra per Græciam Thraciamque victoriis in Asiam Minorem delati, sedes in Phrygiæ finibus fixerant, ac de suo nomine provinciam appellaverant Galatiam sive Gallogræciam, quod inter Græcos, aut in regionibus ubi Græci sermonis usus, agerent. Hodie Turcis tractus ille dicitur *Gelas*, corrupto Galatiæ nomine.

[x] *Ephesum consul venit*] Ioniæ caput Ephesus, creditur ab Amazonibus condita. Ea urbs Dianæ templo celebrata, quod unum e septem orbis miraculis habitum est. Adhuc *Efeso* circa ostia Caystri, 40. ferme milliaribus a Smyrna, meridiem versus, portum habet non incommodum cum arce; diversa a *Figena* oppido, quo nomine eam a Turcis dominantibus vocari vult Sophianus.

perato, nullum momentum in solis per se Gallorum copiis fore. Eumenem haud in tempore abesse (Romæ tunc erat) credere consul, gnarum locorum hominumque, et cujus interesset frangi Gallorum opes. Attalum igitur fratrem ejus [12] [y] arcessit a Pergamo, hortatusque ad capessendum secum bellum, pollicentem suam suorumque operam domum ad comparandum [13] [z] dimittit. Paucos post dies profecto ab Epheso consuli ad Magnesiam occurrit Attalus cum mille peditibus, equitibus ducentis, Athenæo fratre jusso cum ceteris copiis subsequi, commendata iis custodia Pergami, quos fratri regnoque fidos credebat. Consul, collaudato juvene, cum omnibus copiis ad Mæandrum progressus, castra posuit, quia vado superari amnis non poterat, et contrahendæ naves erant ad exercitum trajiciendum. Transgressi Mæandrum ad Hieran comen[a] pervenerunt.

13. Fanum ibi augustum Apollinis et oraculum: sortes versibus haud inconditis dare vates dicuntur.[f] Hinc alteris castris ad Harpasum flumen[b] ventum est: quo legati

f Ferunt sacerdotes ejus loci responsa edere carminibus non inconcinnis secundum ea quæ jactæ sortes videntur significare.

10 Cod. Mog. *amotus.*—11 *Milites* del. Gron. Doujat. Crev.—12 Τὸ *ejus* omittunt edd. ante Sigon.—13 Vid. Not. Delph. inf.

NOTÆ

[y] *Attalum igitur fratrem ejus*] Attali primi Pergamenorum regis filius natu minor, hic Attalus Philadelphi cognomen meruit: Eumeni enim fratri postea successit; cujus filium Attalum III. ab illo postpositum ut degenerem, ipse nihilominus hæredem postea instituit, ejusdem insidiis de medio sublatus.

[z] *Domum ad comparandum*] Vulgatæ editiones *ad comparandum copias:* sed has *copias* ignorant membranæ: et Livius alias quoque dicit 'tempus ad comparandum habere:' et Cornel. Nepos, 'tempore ad comparandum dato:' Cicero ipse pro Plancio eadem loquendi forma utitur: 'ut ne si cogitasset quidem quispiam, daretur spatium comparandi,' nullo nomine addito quo res comparanda significetur. Subintelligi potest, vel ad se, vel ad necessaria, aut ad alias res comparandum.

[a] *Ad Hieran comen*] Pagus est Cariæ; nomen significat sacrum vicum, seu castellum.

[b] *Ad Harpasum flumen*] Ad id sita fuit Harpasa urbs Cariæ: juxta quam cautes stabat horrenda, uno digito mobilis, eadem si toto corpore impellatur, resistens, auctore Plinio lib. II. c. 96.

ab Alabandis[c] venerunt, ut castellum, quod ab ipsis nuper descisset, aut auctoritate, aut armis, cogeret jura antiqua pati. Eodem et Athenæus, Eumenis et Attali frater, cum Cretensi Leuso et Corrago Macedone venit. Mille pedites mixtarum gentium et trecentos equites secum adduxerunt. Consul, tribuno militum misso cum modica manu, castellum vi captum[14] Alabandensibus reddit. Ipse, nihil via digressus, ad Antiochiam super Mæandrum[d] amnem posuit castra. Hujus amnis fontes Celænis[15] oriuntur.[f] Celænæ urbs caput quondam Phrygiæ fuit. Migratum inde haud procul veteribus Celænis, novæque urbi Apameæ nomen inditum ab Apamea,[16] sorore Seleuci regis. Et Marsyas amnis, haud procul a Mæandri fontibus oriens, in Mæandrum cadit: famaque ita tenet, Celænis Marsyam cum Apolline tibiarum cantu certasse. Mæander, ex arce summa Celænarum ortus, media urbe decurrens, per Caras

14 *Vi receptum* Gron. Doujat. Crev. Mox quidam Mss. et edd. antt. *degressus.*—15 *Celenis* et mox *Celenæ* edd. ante Sigon.—16 ‘ Salmas. ad Solin. p. 580. non male emend. *ab Apama* s. *Apame uxore Seleuci.* Sic et *Apamæ* dicebantur aliæ mulieres, nulla, quod sciam, ’Απάμεια.’ *Rupert.* *Apama* Kreys-

NOTÆ

[c] *Ab Alabandis*] Alabanda urbs etiam Cariæ fuit in Asia Minori, haud procul Magnesia ad Mæandrum: hodie Turcis *Eblebanda*, teste Leunclavio.

[d] *Ad Antiochiam super Mæandrum*] Inter tot Asiæ urbes, quibus Seleucus Nicator Syriæ rex in Antiochi patris memoriam nomen imposuit, hæc in Caria fuit, sita ad Mæandrum fluvium, infra Laodicæam et supra Mastaura; Turcis vulgo *Tachiali*, ex Miræo.

Super Mæandrum] Sinuosum hunc Phrygiæ, Cariæ, et Ioniæ fluvium Strabo refert, cum prorutis agrorum limitibus fines mutare solitus esset, in jus a confinibus vocatum, mulctamque ab eo exigi, quæ sumeretur ex portoriis seu vectigalibus portoriorum. Ab eo non modo gyri quilibet, sed etiam figurate vafra et obliqua consilia velut proverbio ‘Mæandri’ appellantur: hodie dicitur *Madre.*

[f] *Celænis oriuntur*] Solino hac in parte convenit cum Livio: ille etenim cap. 43. ‘ex arce,’ inquit, ‘Celænarum Mæander amnis caput tollit.’ Celænæ autem urbs fuit magnæ Phrygiæ primaria: eam obscuravit Apamea Cibotus: Celænarum quippe cives transtulit Antiochus Soter in hanc urbem, cui a matre Apama nomen, filia Artabazi, quæ nuptum data fuerat Seleuco Nicatori, teste Strabone. Supra est palus ex qua Mæandrum et Marsyam scaturire aiunt, quem ad locum referunt Apollinis et Marsyæ certamen: hodie *Apamis* a Turcis appellatur.

primum, deinde Ionas, in sinum maris editur, qui inter Prienen[17] et Miletum est. Ad Antiochiam in castra consulis Seleucus, Antiochi filius, ex fœdere icto cum Scipione, ad frumentum exercitui dandum venit. Parva disceptatio de Attali auxiliaribus orta est; quod, Romano tantum militi, pactum Antiochum, ut daretur frumentum, Seleucus dicebat. Discussa ea quoque[18] est constantia consulis, qui dimisso tribuno[19] edixit, ne Romani milites acciperent, priusquam Attali auxilia accepissent. Inde ad Gordiutichos,[g] quod vocant,[20] processum est. Ex eo loco ad Tabas[h] tertiis castris perventum. In finibus Pisidarum posita est urbs, in ea parte, quæ vergit ad Pamphylium mare.[i] Integris viribus regionis ejus, feroces ad bellandum habebat viros. Tum quoque equites, in agmen Romanum eruptione facta, haud modice primo impetu turbavere: deinde, ut apparuit, nec numero se, nec virtute pares esse, in urbem compulsi, veniam erroris petebant, dedere urbem parati. Quinque et viginti talenta argenti[i] et decem millia medimnum[k] tritici imperata. Ita in deditionem accepti.

14. Tertio inde die ad Chaum amnem[l] perventum: inde

sig.—17 *Prienem* Gron. Doujat.—18 ‘Non opus est, ut τὸ *quoque*, quod orationi non convenire videbatur Crevierio, vel immutetur vel ejiciatur. Dicta nimirum hæc sunt in laudem constantiæ consulis.’ *Doering.*—19 ‘*Misso* 5. Mss. et edd. ante Ald. probb. Duk. et Crev. quia plures ita dimitti dicantur, sed unus mitti.’ *Rupert.*—20 ‘A Frob. ad Grut. et a Gron. ad Ern. rectius legitur *quod vocant*, quam in aliis et in multis Mss. *quos v.*’ Rupert.—1 *Ad Pamphylium mare* neutiquam intellig. Glar. Rupert. conj. *quæ vergit ad Pamphyliam. Hæc integris, &c.* vel *Pace integris viribus.* Mox *equites* (Tabensium) *agmen Romanum eruptione facta, . . . turbavere* legere malebat Gron.

NOTÆ

[g] *Ad Gordiutichos*] Urbs fuit Phrygiæ condita a Gordio filio Midæ, ut Steph. est auctor, et nomen ipsum Gordii murum significat.

[h] *Ad Tabas*] Hæ Tabæ in Phrygiæ Combustæ, Pisidiæ, et Galatiæ confinio. Stephanus Tabas dictas scribit a petris, in quibus constructæ sunt. Ceterum Tabas Lydiæ ascribit, aitque hanc urbem a Marsya conditam, ut et Cibyram ab ejus fratre.

[i] *Quinque et viginti talenta argenti*] Gallice, *soixante mille livres.*

[k] *Decem millia medimnum*] Gallice, *dix mille mines de blé mesure de Paris.*

[l] *Chaum amnem*] Hic Chaus et hic Indus nullius nominis amnes sunt, geographis ignoti: nec majoris famæ Eriza urbs et Thabusiou castellum. Id solum hinc patet ea loca in confi-

profecti Erizam urbem primo impetu ceperunt. Ad Thabusion castellum, imminens flumini Indo, ventum est; cui fecerat nomen Indus, ab elephanto[2] dejectus. Haud procul a Cibyra[m] aberant; nec legatio ulla a Moagete, tyranno[n] civitatis ejus, homine ad omnia infido atque importuno, veniebat. Ad tentandum ejus animum C. Helvium cum quatuor millibus peditum et quingentis equitibus consul præmittit. Huic agmini, jam fines ingredienti, legati occurrerunt, nuntiantes, paratum esse tyrannum imperata facere. Orabant, ut pacatus fines iniret, cohiberetque a populatione agri militem; et coronam auream[o] quindecim talentum afferebant.[3] Helvius, integros a populatione agros servaturum pollicitus, ire ad consulem legatos jussit. Quibus eadem referentibus, consul, ‘ Neque Romani,’ inquit, ‘ bonæ voluntatis ullum signum erga nos tyranni habemus; et ipsum talem esse inter omnes constat, ut de pœna ejus magis, quam de amicitia, nobis cogitandum sit.’ Perturbati hac voce legati nihil aliud petere, quam ut coronam acciperet, veniendique ad eum potestatem tyranno et copiam loquendi ac purgandi se faceret. Permissu consulis postero die in castra tyrannus venit, vestitus comitatusque vix ad privati modice locupletis habitum; et oratio fuit summissa et infracta, extenuantis opes suas, urbiumque suæ ditionis egestatem querentis. Erant autem sub eo, præ-

2 *Elephante* Gron. Doujat. Crev.—3 ‘ Quidam Mss. addunt *munus;* at plerique et edd. princc. præferunt *in corona aurea XV talenta a.* Illud probabat Oudend. ad Front. hoc Jac. Gron. *in coronam auream XV. talenta a.* legendum putabat Gelen. incertum an ex c. Mog.’ *Rupert. In coronam auream quind.*

NOTÆ

nio fuisse Phrygiæ Magnæ, Pisidiæ, et Galatiæ.

[m] *Haud procul a Cibyra*] Fuit hæc urbs in Phrygiæ parte meridionali, quam Combustam dixere, ad Lyciæ confinia. *Burus* hodie, Leunclavio teste: alia est a Cibyra maritima quæ in confinio Pamphyliæ et Ciliciæ.

[n] *A Moagete, tyranno*] Cibyram testatur Strabo semper, ante hæc tempora, tyrannis paruisse, quorum ultimus fuit hic Moagetes.

[o] *Et coronam* [*in coronam*] *auream*] Melius ex Thuanæo codice Jac. Gron. *in corona aurea:* nam corona aurea quindecim talentorum oblata est consuli jam facta, non quindecim talenta ad eam conficiendam, ut constat ex Polybio legationum excerpto 30.

ter Cibyram, et Syleum [p] et Alimne quæ [4] appellatur.[q] Ex his, ut se suosque spoliaret,[5] quinque et viginti talenta se confecturum, prope ut diffidens, pollicebatur. ‘ Enimvero,’ inquit consul, ‘ ferri jam ludificatio ista non potest. Parum est, non erubuisse absentem, cum per legatos frustrareris nos: præsens quoque in eadem impudentia persistis.[6] Quinque et viginti talenta tyrannidem tuam exhaurirent? Quingenta ergo talenta nisi triduo numeras, populationem in agris, obsidionem in urbe expecta.’ Hac denuntiatione conterritus, perstare tamen in pertinaci simulatione inopiæ; et paulatim illiberali adjectione, nunc per cavillationem, nunc precibus et simulatis lacrymis, ad centum talenta [r] est perductus. Adjecta decem millia medimnum [7] frumenti. Hæc omnia intra sex dies exacta.

15. A Cibyra per agros Sindensium [88] exercitus ductus, transgressusque Caularem amnem,[t] posuit castra. Postero die est præter Caralitin paludem [u] agmen ductum. Ad Mandropolim [9x] manserunt. Inde progredientibus ad La-

talenta af. Gron. Doujat. Crev.—4 *Cibyram, et Syleum, et Alimne quæ* eæd.—5 *Exspoliaret* Voss. Lov. 3. et Gaertn. non improb. Drak. Mox: ‘ Immo, ni fallor, *XV. talenta*, quæ et Polybius memorat, et legati Moagetis antea promiserant.’ *Rupert.*—6 *Nos, nisi præsens . . . persistas* Gron. Doujat. Crev. *Perstas* Kreyssig.—7 *Modium* codd. Mog. Harl. et Gaertn. Mox *acta* pro *exacta* Gron. Doujat. Crev.

8 *Sidensium* edd. ante Sigon.—9 ‘ *Mandropolim* (Phrygiæ opp. ap. Steph.) ex emend. Gelen. et Sigon. *Madamprum, Madanprum, Manandrum, Mandrupy-*

NOTÆ

[p] *Syleum*] Phrygiæ quoque oppidum est Syleum, ad amnem Orgam, qua ab Apamea Petenissum Galatiæ itur.

[q] *Et Alimne quæ appellatur*] Loci nomen in Phrygia Magna.

[r] *Centum talenta*] Nostra pecunia fierent librarum Francicarum ducenta et quadraginta millia.

[s] *Per agros Sindensium*] Pisidiæ urbs mediterranea erat Sinda, quæ et Amblada: neque a Cibyra admodum distans, auctore Strabone. Itaque recte, ut puto, Sigon. correxit, cum antea *Sidensium* legeretur, quasi a Side, quæ urbs Pamphyliæ maritima, longius paulo a Vulsonis itinere.

[t] *Caularem amnem*] Cataracten fluvium legimus in Pisidia e Tauro monte, qui per urbem ejus provinciæ Pergen in Pamphyliam sinumque Attalicum labitur. Caularem non facile extra Livium inveneris.

[u] *Præter Caralitin paludem*] Hujus paludis meminit Strabo, qui non longe ab Iconio ponit, quod est Lycaoniæ caput.

[x] *Ad Mandropolin*] Urbem hoc nomine in Phrygia Magna Steph. agnoscit, ideoque Sigon. hic *ad Mandro-*

gon,[y] proximam urbem, metu incolæ fugerunt. Vacuum hominibus et refertum rerum omnium copia oppidum diripuerunt. Inde ab Lysis fluminis fonte,[10 z] postero die ad Cobulatum[11] amnem[a] progressi. Termessenses[b] eo tempore Isiondensium[c] arcem, urbe capta, oppugnabant: inclusi, cum alia spes auxilii nulla esset, legatos ad consulem, orantes opem, miserunt. ‘Cum conjugibus ac liberis in arce inclusos se mortem in dies, aut ferro aut fame patiendam, expectare.’ Volenti consuli causa in Pamphyliam devertendi[12] oblata est. Adveniens obsidione Isiondenses exemit. Termesso pacem dedit,[d] quinquaginta talentis[e] argenti acceptis; item Aspendiis ceterisque Pamphyliæ populis. Ex Pamphylia rediens ad fluvium[13]

---

um, Mandropum, Mandaprum Mss. et edd. antt. *Mordiæum* conj. Jac. Gron. quod est opp. Pisidiæ, magis h. l. aptum.’ *Rupert.* Mox *progredientes* conj. Gron.—10 ‘ Alii *Lisis;* et Glar. emend. *Lyci,* qui notus in hac regione fluvius est. *Ad Lysis fl. fontem* ed. Frob. et reliquæ ad Gruter. forte rectius.’ *Rupert. Ad Lysis fluminis fontes* Kreyssig.—11 *Crobialum* vel *Cobialum* conj. Heins. Mox Mss. et edd. vett. *Telmenses, Elmenses, &c.* Deinde *Isindensium* emend. Ursin. et Berkel. ex Steph. All. *Hyriensium* improb. Ursin.—12 Olim legebatur *revertendi. Divertendi* Gron. Doujat. Crev. Doer.—13 *Flumen* Gron. Doujat. Crev. Mox ‘ *ad Xylinen comen* cod. Mog. In aliis *Silenen, Sile-*

NOTÆ

polin legendum suspicatur, etsi apud Livium legatur *ad Mandropum,* seu *Mandrapyum,* cujus ignotus est situs.

[y] *Ad Lagon*] Incognitus quoque hic locus.

[z] *Ab Lysis fluminis fonte*] Ita membranæ. Glar. emendavit *Lyci,* et Curtius Marsyam *Lyci* quoque nomine appellari testatur, ubi extra munimenta Celænarum se evolvit.

[a] *Ad Cobulatum amnem*] Polybio in Fragmento 31. dicitur *Colobatus.* Atque ita legendum apud Livium censet Fulvius Ursinus.

[b] *Termessenses*] Vide ad lib. XXXVII. cap. 46.

[c] *Isiondensium*] Fulv. Ursinus *Isindensium* legit auctoritate Stephani Byzantii, apud quem Isindus sive Isinda urbs est Ioniæ. Sed Polybius Ἰσιόνδην appellat, quem secutus suo more Livius. Fallor aut Pisinda est Ptolemæi, urbs Pamphyliæ in Carbalia, haud procul Termesso septemtrionem versus: nam Ionia procul hinc distat. Qui legendum putabant *Hyriensium,* non advertebant Hyriam Ciliciæ Tracheæ, quæ sola huc pertinere posset, si forte etiam posset, tunc temporis in Seleuciæ nomen transiisse.

[d] *Termesso pacem dedit*] Termessus, sive Termissus, urbs fuit Pamphyliæ, in ejus parte boreali, quam Carbaliam Ptolemæus, Plinius Gebaliam dixit: Strabo, Stephanus, Eustathius Pisidiæ ascribunt.

[e] *Quinquaginta talentis*] Gallice, *six-vingts mille livres.*

Taurum[f] primo die, postero ad Xylinen, quam vocant, comen[g] posuit castra. Profectus inde continentibus itineribus ad Cormasa[14][h] urbem pervenit. Darsa proxima urbs[i] erat. Eam, metu incolarum desertam, plenam omnium rerum copia invenit. Progredienti præter paludes legati ab Lysinoë,[k] dedentes civitatem, venerunt. Inde in agrum Sagalassenum,[l] uberem fertilemque omni genere frugum, ventum est. Colunt Pisidæ, longe optimi bello regionis ejus. Cum ea res animos facit, tum agri fœcunditas, et multitudo hominum, et situs inter paucas munitæ urbis. Consul, quia nulla legatio ad finem[15] præsto fuerat, prædatum in agros misit. Tum demum fracta pertinacia est, ut ferri agique res suas viderunt. Legatis missis, pacti quinquaginta talentis[m] et viginti millibus medimnum[n] tritici, viginti hordei, pacem impetraverunt. Progressus inde ad Obrimæ[16] fontes,[o] ad vicum, quem Aporidos comen[p]

nem, Sylenen, Silenu, Sillenem, Silinen.' Rupert.—14 *Cormasam* Gron. Donjat. Crev.—15 *Fines* edd. ante Gron.—16 ' In Mss. et edd. antt. *Rotrinos, Rhotrinos, Rothrinos, Rothinos, Rhotinos, Rhocrinos.* Mox *Aporidos comen* e c. Mog. primus edidit Aldus. *Aporides* primæ edd. et quidam Mss. *Aporidios, Apridos, Adprodios* alii codd. *Acaridos comen* conj. Jac. Gron. quia *Acaris* opp. Phrygiæ est ap. Steph. et ei adjacens aliquis ex pagis ita dictus videri potest, ut Leidæ vicus. *Adonidos comen* emend. Wessel. ad Hieroclis Synecd.

NOTÆ

[f] *Ad fluvium Taurum*] Taurum montem hoc tractu facile reperias, flumen mihi ignotum.

[g] *Ad Xylinen, quam vocant, comen*] Pisidiæ locus: nomen Græcum significat pagum ligneum.

[h] *Ad Cormasa*] Sub Tauro fuit hoc Pisidiæ oppidum.

[i] *Darsa proxima urbs*] In eadem Pisidia, ad fines Lyciæ et Phrygiæ Magnæ.

[k] *Lysinoë*] Alias *Lysinia*, sub Tauro monte in Pisidia quoque, versus australis Phrygiæ fines.

[l] *In agrum Sagalassenum*] Sagalassus ab Arriano et Stephano, quemadmodum et a Livio in Pisidia locatur; ab Ptolemæo in Lycia, perperam, ni fallor. *Sagalesson* vocat Plinius, et Pisidiæ tribuit. *Selgessus* est Straboni, ad montem Masicytum.

[m] *Quinquaginta talentis*] Centum viginti librarum nostratium millibus.

[n] *Medimnum*] Mensuræ Græcæ genus, quæ dimidium fere sextarium Parisiensem capit.

[o] *Ad Obrimæ fontes*] Phrygiæ Magnæ amnis Obrima in Mæandrum sub Apamea Ciboto se exonerat.

[p] *Aporidos comen*] Videtur hoc nomen vicum significare perplexi ac difficilis transitus.

vocant, posuit castra. Eo Seleucus ab Apamea postero die venit. Ægros inde et inutilia impedimenta cum Apameam dimisisset, ducibus itinerum ab Seleuco acceptis, profectus eo die in Metropolitanum campum,[q] postero die Dinias[17] Phrygiæ[r] processit. Inde Synnada[s] venit, metu omnibus circa oppidis desertis. Quorum jam præda grave agmen trahens, vix quinque millium die toto itinere profecto, ad Beudos,[18] quod vetus appellant,[t] pervenit. Ad Anabura inde, et altero die ad Alandri[19] fontes,[u] tertio ad Abbassum[20] posuit castra. Ibi plures dies stativa habuit, quia perventum erat ad Tolistoboiorum fines.[x]

16. Galli,[1 y] magna hominum vis, seu inopia agri, seu

p. 669.' *Rupert. Acaridos comen* Kreyssig.—17 Plerique Mss. *Dymas*, vel *Dimas*, Lov. 3. 5. 6. et edd. ante Frob. a. 1535.—18 *Ad Beundos* edd. ante Sigon.—19 Vet. lib. apud Sigon. *ad Alexandri*. Glarean. *ad Mœandri* restituit.—20 ' Alii *Abassum, Abbasum, Abbasium, Abassium, Babasum, Alcasum.*' Rupert. Mox *Tolistobogiorum* al.

NOTÆ

[q] *Metropolitanum campum*] Ab urbe Metropoli dictum. Sunt autem plures eo nomine urbes: hæc in Phrygia Magna fuit, haud procul Mæandro, circa fines Pisidiæ et Galatiæ.

[r] *Dinias Phrygiæ*] Non longe a Galatiæ confinio fuit Phrygiæ oppidum: forte a Dinia Galliæ Narbonensis nomen mutuata.

[s] *Inde Synnada*] Phrygiæ quoque urbs est e primariis Synnada; unde marmor Synnadicum: non procul Hypso oppido, pugna inter Alexandri duces et successores claro.

[t] *Ad Beudos, quod vetus appellant*] Quidam codices habent *Beundos;* sed *Beudos* tuentur Glar. et Sigon. ex Ptolemæo.

[u] *Ad Alandri fontes*] Vulgo legebatur, *ad Mandri fontes:* unde Glar. fecerat *Mœandri*, quod stare non potest; sic enim regressus esset Manlius Volso ad loca quæ jam transierat, non progressus. Recte Sigon. restituit *Alandri*, cujus fluminis postea Livius in Tolistoboiis meminit.

[x] *Ad Tolistoboiorum* [*Tolistobogiorum*] *fines*] Galatarum, sive Gallogræcorum, qui e Gallia nostra in Asiam profecti, tres erant gentes præcipuæ: Tectosages, Trocmi, et Tolistobogii: quos Appianus et Steph. *Tolistoboios* appellant; forte quasi ex Tolosatibus et Boiis mixtos: nisi malis, detorto nomine ex sermone Illyriorum, inter quos diu habitaverant hi Galli, dictos esse quasi ' Tolosates Dei ' seu divinos. Est enim illorum lingua *Boge* idem quod Deus. Strabo tamen Tolistobogios et Trocmos a ducibus suis nomen habuisse scribit.

[y] *Galli*] Hosce Gallos verisimile est progeniem fuisse eorum, qui Tarquinii Prisci temporibus in Germaniam, Sigoveso duce, transgressi fuerant: qua de re dictum ad lib. v. cap. 34. Hinc facilis in Illyricum Græciamque transitus fuit; quam perpopulati, in Thraciam sese

prædæ spe, nullam gentem, per quam ituri essent, parem armis rati, Brenno duce[z] in Dardanos pervenerunt. Ibi seditio orta, et ad viginti millia hominum, cum Leonorio[2 a] ac Lutario regulis,[b] secessione facta a Brenno, in Thraciam iter averterunt. Ubi cum resistentibus pugnando, pacem petentibus stipendium imponendo, Byzantium cum pervenissent, aliquamdiu oram Propontidis vectigalem habendo, regionis ejus urbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Asiam transeundi, audientes ex propinquo, quanta ubertas terræ ejus esset, cepit; et, Lysimachia fraude capta, Chersonesoque omni armis possessa, ad Hellespontum descenderunt. Ibi vero exiguo divisam[3] freto cernentibus Asiam multo magis animi ad transeundum accensi; nuntiosque ad Antipatrum, præfectum ejus oræ, de transitu mittebant. Quæ

1 *Hi Galli* Gron. Doujat. Crev.—2 *Lomnorio* et *Lonorio* Mss. Mox, ' Cæsari *Luterius*, Agathiæ Λυθάριος et Λούθαρις. Utrumque nomen Germanis etiam nunc in usu, *Leonhartus* et *Lotarius* vel *Luderus*.' J. F. Gron.—3 *Divi-*

NOTÆ

effuderunt, atque inde trajecerunt in Asiam. Has Gallorum expeditiones narrant Polybius lib. II. Strabo lib. præsertim XII. Justin. lib. XXIV. cap. 4. et seqq. lib. item XXV. capp. 1. et 2. Pausanias in Phocicis, Dexippus in collectaneis Scaligeri, Suidas in voce Γαλᾶται: ex quibus constat subactas ab iis Asiaticas cis Taurum gentes, aut tributum pendere coactas; ipsos vero in parte Phrygiæ inter Bithynos et Cappadociam sedes fixisse.

[z] *Brenno duce*] Plures fuere hoc nomine duces Gallorum: is sane diversus sit oportet ab eo, quo duce capta a Senonibus Roma ante annos ferme ducentos.

[a] *Leonorio*] Scripti et olim editi habent *Lomnorio*: sed Straboni Λεονόριος est, Memnoni apud Photium Λεωννόριος: et manet adhuc inter nobiles Gallos Leonorii nomen. Sic vidimus hoc quoque sæculo inter alios *Leonorium d'Estampes* archiepiscopum Remensem. Estque hoc vocabulum diversum a Germanorum Leonharto, quod nos in Leonardum inflectimus.

[b] *Ac Lutario regulis*] Legitur et apud Cæsarem *Luterius* Cadurcorum dux: videturque ab origine Gallicum esse nomen, ex antiqua migratione Gallorum in Germaniam illatum: ubi deinde duriori aspiratione Chlotarii vocabulum, qui Agathiæ Λωθάριος et Λεύταρις: inde et Caroli Magni nepos aliique successores, soni Teutonici asperitate ad pristinum Gallicismum mollita, Lotharii dicti: sic ex Litavicis Gallis, (cujus appellationis Cæsar Æduum ducem memorat lib. VII.) ortum apud Germanos Chlodovici nomen, et nobis reddita Ludovici felix nomenclatura.

res cum lentius spe ipsorum traheretur, alia rursus nova inter regulos orta seditio est. Leonorius retro, unde venerat, cum majore parte hominum repetit Byzantium: Lutarius Macedonibus, per speciem legationis ab Antipatro ad speculandum missis, duas tectas naves et tres lembos adimit. His, alios atque alios dies noctesque transvehendo, intra paucos dies omnes copias trajecit. Haud ita multo post Leonorius, adjuvante Nicomede[c] Bithyniæ rege, a Byzantio[d] transmisit.[4] Coëunt deinde in unum rursus Galli, et auxilia Nicomedi dant, adversus Zibœtam,[e] partem tenentem Bithyniæ, gerenti bellum. Atque eorum maxime opera devictus Zibœta est, Bithyniaque omnis in ditionem Nicomedis concessit. Profecti ex Bithynia in Asiam processerunt. Non plus ex viginti millibus hominum, quam decem armata erant. Tamen tantum terroris omnibus, quæ cis Taurum incolunt, gentibus injecerunt, ut, quas adissent quasque non adissent, pariter ultimæ propinquis, imperio parerent. Postremo, cum tres essent gentes, Tolistoboii, Trocmi, Tectosagi,[5] in tres partes, qua cuique populorum suorum vectigalis Asia esset, diviserunt. Trocmis Hellesponti ora[f] data; Tolistoboii Æolida

sis Gron. Doujat. Crev.—4 Thuan. *tramisit.* Mox *Zybœam* Gron. Doujat.

NOTÆ

[c] *Adjuvante Nicomede*] Zypœtæ Thracis, qui, dissidentibus inter se Alexandri successoribus, Lysimacho præsertim bellis varie distracto, Bithyniam occupaverat, duo filii fuere, hic Nicomedes I. cognomento Magnus, et Zybœas sive Zypœtes, qui cum fratre ejusque filio majori Ziela de regno contendit.

[d] *A Byzantio*] Byzantium Thraciæ nota urbs ad Bosporum, e regione Chalcedonis, a Byzante Spartano condita; postea mirum in modum aucta a Constantino, qui caput orientalis imperii esse voluit, sub Constantinopolis et Novæ Romæ appellatione. Nunc Turcis decurtato nomine *Stambol.*

[e] *Adversus Zibœtam* [*Zybœam*] Mogunt. codex habet *Zybœtam:* Diodoro Siculo Ζιβύτης vocatur; Memnoni vero Ζιποίτης, quem Thraciæ Thyniæque imperasse ait. Hic frater erat Nicomedis, ut paulo ante dictum.

[f] *Trocmis Hellesponti ora*] Si hæ Galatarum gentes initio in ora habitarunt, certe non diuturna earum ibi commoratio fuit; neque hoc vult Livius; sed has ipsis regiones assignatas quæ cuique genti penderent tributum.

atque Ioniam, Tectosagi mediterranea Asiæ[g] sortiti sunt, et stipendium tota cis Taurum Asia exigebant. Sedem autem ipsi sibi[6] circa Halyn[h] flumen ceperunt; tantusque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna sobole aucta, ut Syriæ quoque ad postremum reges stipendium dare non abnuerent. Primus Asiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis;[i] audacique incepto, præter omnium opinionem, affuit fortuna, et signis collatis superior fuit. Non tamen ita infregit animos eorum, ut absisterent imperio. Eædem[7] opes usque ad bellum Antiochi cum Romanis manserunt. Tum quoque, pulso Antiocho, magnam spem habuerunt, quia procul mari incolerent, Romanum exercitum ad se non perventurum.

17. Cum hoc hoste, tam terribili omnibus regionis ejus, quia bellum gerendum erat, pro concione milites maxime in hunc modum allocutus est consul: 'Non me præterit, milites, omnium, quæ Asiam colunt, gentium Gallos fama belli præstare. Inter mitissimum genus hominum ferox natio, pervagata bello prope orbem terrarum, sedem cepit. Procera corpora, promissæ et rutilatæ comæ, vasta scuta, prælongi gladii: ad hoc cantus ineuntium[8] prælium et ululatus et tripudia et quatientium scuta in patrium quendam modum horrendus armorum crepitus: omnia de industria composita ad terrorem. Sed hæc, quibus insolita

Crev. *Zybœtam* Drak. Doer.—5 All. *Tectosages* et *Tectosagæ*.—6 *Sibi* del. Gron. Doujat. Crev.—7 *Eisdem* edd. ante Gron.
8 *Inchoantium* Gron. Donjat. Crev. Mox eæd. pro *modum* habent *morem*.

NOTÆ

[g] *Tectosagi mediterranea Asiæ*] Horum nomen a patria seu natali regione deductum constat, quod a Galliæ Celticæ parte, quæ post Narbonensis dicta, in Asiam intulere. Hæ tres Gallicæ in Asia nationes a toparchis regebantur, singulis gentibus in quatuor populos divisis, ut duodecimi omnino tetrarchiæ essent, quemadmodum Strabo testatur. Sic et priscis temporibus regebantur circa Padum Tusci, antequam in mediam Italiam a Gallis compellerentur.

[h] *Circa Halyn*] Flumen est Phrygiæ, Asiam Minorem dividens in orientalem et occidentalem: nunc vulgo *Lali*.

[i] *Attalus, pater regis Eumenis*] Hic Attalus se regem Pergami primus dixit, Attalo natus Philetæri eunuchi fratre, qui Pergamum invaserat contra Lysimachum.

atque insueta sunt, Græci et Phryges et Cares timeant: Romanis, Gallici tumultus assuetis,[9] [k] etiam vanitates notæ sunt. Semel primo congressu[1] ad Alliam olim fuderunt majores nostros: ex eo tempore per ducentos jam annos pecorum in modum consternatos cædunt fugantque;[10] et plures prope de Gallis triumphi, quam de toto orbe terrarum, acti sunt. Jam usu hoc cognitum est, si primum impetum, quem fervido ingenio et cæca ira effundunt, sustinueris, fluunt sudore et lassitudine membra, labant arma: mollia corpora, molles, ubi ira consedit, animos sol, pulvis, sitis, ut ferrum non admoveas, prosternunt. Non legionibus legiones eorum solum experti sumus, sed vir unus cum viro congrediendo, T. Manlius,[11] M. Valerius, quantum Gallicam rabiem vinceret Romana virtus, docuerunt. Jam M. Manlius unus agmine scandentes in Capitolium Gallos detrusit. Et illis majoribus nostris cum haud dubiis Gallis in terra sua genitis res erat. Hi jam degeneres sunt, mixti, et Gallogræci vere, quod appellantur; sicut in frugi-

—9 Vid. Not. Delph. inf.—10 ‘ *Consternatos* Gallos *cædunt fugantque*, quinam? *majores nostri?* Sed ita Livius dixisset *ceciderunt fugaruntque;* nec bene ita transmutantur subjecta. Forte leg. *consternati cadunt fugiuntque*, vel potius *consternati cæduntur fuganturque.* Syllaba finalis *tur* etiam sola litera *t* uncinata designatur; et, hoc compendio scripturæ deleto aut non animadverso aut parum intellecto, docta indoctave manus scripsit *consternatos*, ne prorsus inepta prodiret sententia. *Ad Alliam eos olim fuderunt majores vestri* et *nostri* c. Mog. Voss. et Lov. 1. unde Modius non male conj. *eos olim fugerunt majores nostri*, non improb. Drak. Sed ita quoque mox dicendum erat *ceciderunt fugaruntque* sc. majores nostri.’ *Rupert. Ad Alliam eos olim fugerunt majores nostri* Kreyssig.—11 *Congrediendo. T. Manlius* Gron. Crev.—

NOTÆ

[k] *Gallici tumultus assuetis*] Cum dandi et auferendi casu, aut etiam cum accusativo et præpositione ad, vel in, lego *assueti* vocabulum: an cum genitivo Liv. hoc loco, non alibi facile usurpatum. Fallor, nisi *assuetis* hic absolute dicitur, et illa *Gallici tumultus* ad *vanitates* referenda; ut velit Gallici tumultus vanitates Romanis jam assuetis notas esse.

[1] *Semel primo congressu*] Apparet Manlii consulis, aut ipsius Livii Gallis infensi vanitas, unicam Gallorum de Romanis ad Alliam amnem victoriam agnoscentis; et tum captæ atque incensæ urbis obliti, tum cæsorum sæpius exercituum ducumque: sed mirum non est causæ suæ ad confirmandos militum animos favere Vulsonem.

bus pecudibusque non tantum semina ad servandam indolem valent, quantum terræ proprietas cœlique, sub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Ægypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias sparsas per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos, Ægyptios degenerarunt. Massilia, inter Gallos sita, traxit aliquantum ab accolis animorum. Tarentinis quid ex Spartana, dura illa et horrida, disciplina mansit? Generosius in sua quicquid sede gignitur;[12 m] insitum alienæ terræ, in id, quo alitur, natura vertente se, degenerat. Phrygas igitur Gallicis oneratos armis, sicut in acie Antiochi cecidistis, victos victores cædetis. Magis id[13] vereor, ne parum inde gloriæ, quam ne nimium belli sit. Attalus eos rex sæpe fudit[n] fugavitque. Nolite existimare, belluas tantum recens captas feritatem illam sylvestrem primo servare, deinde, cum diu manibus humanis alantur, mitescere; in hominum feritate mulcenda non eandem naturam esse. Eosdemne hos creditis esse, qui patres eorum avique fuerunt? Extorres inopia agrorum[o] profecti domo per asperrimam Illyrici oram, Pæoniam inde et Thraciam, pugnando cum ferocissimis gentibus, emensi,[14] has terras ceperunt. Duratos eos tot malis exasperatosque accepit terra, quæ copia rerum omnium saginaret. Uberrimo agro, mitissimo cœlo, cle-

12 Vid. Not. Delph. inf.—13 Carent τῷ *id* edd. ante Sigon.—14 Freinshem.

NOTÆ

[m] *Generosius in sua quicquid sede gignitur*] Sigon. et post eum Gron. legunt *quidque*. Si tamen *quicquid* retineamus, subintelligi poterit verbum substantivum, ut sit, generosius est quicquid in sua sede gignitur: nam et supplendum in voce *insitum* quæ sequitur; significat enim *quicquid*, vel quod insitum est alienæ terræ.

[n] *Attalus eos rex sæpe fudit*] A Prusia Bithyno Galatarum copias, cum ad Hellespontum usque Bithyniam popularentur, male habitos refert Polyb. sub finem lib. v. At idem Attalum scribit bello adversus Antiochum auxiliaribus Gallis Tectosagis usum e Thracia usque ascitis.

[o] *Extorres inopia agrorum*] Hoc quidem ipse Livius de iis narrat, qui Tarquiniorum ætate e Gallia in Germaniam transgressi fuerant: sed qui ex Illyrico et Pannonia per Græciam in Asiam populabundi sese infuderant, magis est ut victoriarum aut certe prædæ cupiditate, quam agrorum inopia, patrias sedes reliquerint.

mentibus accolarum ingeniis, omnis illa, cum qua venerant, mansuefacta est feritas. Vobis, mehercule, Martis viris,[14] cavenda ac fugienda quam primum amœnitas est Asiæ. Tantum hæ peregrinæ voluptates ad extinguendum vigorem animorum possunt; tantum contagio disciplinæ morisque accolarum valet. Hoc tamen feliciter evenit, quod, sicut vim adversus vos nequaquam, ita famam apud Græcos parem illi antiquæ obtinent, cum qua venerunt, bellique gloriam victores eandem inter socios habebitis, quam si servantes antiquum specimen animorum Gallos vicissetis.'

18. Concione dimissa, missisque ad Eposognatum legatis, qui unus ex regulis et in Eumenis amicitia manserat, et negaverat Antiocho adversus Romanos auxilia, castra movit. Primo die ad Alandrum flumen,[p] postero ad vicum, quem vocant Tyscon, ventum. Eo legati Oroandensium[15] cum venissent, amicitiam petentes, ducenta talenta iis sunt imperata, precantibusque, ut domum renuntiarent, potestas facta. Ducere inde exercitum consul ad Plitendum: deinde ad Alyattos castra[q] posita. Eo missi ad Eposognatum redierunt et legati cum illis[16] reguli orantes, ne Tectosagis bellum inferret: 'ipsum in eam gentem iturum[17] Eposognatum, persuasurumque, ut imperata faciant.' Data venia regulo, duci[18] inde exercitus per Axylon (quam

ad Flor. corrigit *emersi*. Vid. Not. Var.—14 ' Duker. potius dicendos fuisse Romanos existimat Martis genus, vel prolem, vel sanguinem. Suspicatur igitur pro *Martis viris* scribendum esse *Martiis viris*.' Doering.

15 ' Alii *Orondensium* et *Orcadensium*, ut et cap. 19. pr. ubi Gron. substituit *Œnoandensium*. Forte leg. *Œandensium* cum Glar.' *Rupert*.—16 ' *Legati cum illis* (ex emend. Gron. pro *l. Compulsi;* nisi et del. *cum illis;* quæ verba in plerisque Mss. desunt); *reguli* Eposognati, *orantes, ne Tectosagis bellum inferret:* immo *Tolistoboiis*, quod jam monuit Perizon. Anim. Hist.' *Rupert*. *Cum illis* del. Kreyssig. Mox *inferrent* Gron. Doujat.—17 *Et* olim inserebatur.—

NOTÆ

[p] *Ad Alandrum flumen*] Hujus amnis et sequentium locorum geographis ignotus magna ex parte situs, ut hæc videri possint vici potius fuisse quam oppida.

[q] *Ad Alyattos castra*] Nominat Stephan. 'Αλυαττὰ, pro loco, seu villa Bithyniæ: a Ptol. in Phrygia Majori nomiuatur *Alydda:* sed hæc ambo longius paulo a finibus Galatiæ.

vocant) terram cœptus. Ab re nomen habet. Non ligni modo quicquam, sed ne spinas quidem, aut ullum aliud alimentum fert ignis. Fimo bubulo pro lignis utuntur. Ad Cuballum,[19 r] Gallogræciæ castellum, castra habentibus Romanis apparuere cum magno tumultu hostium equites; nec turbarunt tantum stationes Romanas, repente invecti, sed quosdam etiam occiderunt. Qui tumultus cum in castra perlatus esset, effusus repente omnibus portis equitatus Romanus fudit fugavitque Gallos, et aliquot fugientes occidit. Inde consul, ut qui jam ad hostes perventum cerneret, explorato deinde et cum cura coacto agmine procedebat; et[20] continentibus itineribus cum ad Sangarium flumen[s] pervenisset, pontem, quia vado nusquam transitus erat, facere instituit. Sangarius,[1] ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miscetur ad Bithyniam Tymbreti fluvio.[t] Inde major jam geminatis aquis per Bithyniam fertur, et in Propontidem[2 u] sese effundit; non tamen tam magnitudine memorabilis, quam quod piscium accolis ingentem vim præbet. Transgressis ponte perfecto flumen, præter ripam euntibus Galli Matris Magnæ[x] a Pessinunte[y] occurrere

18 *Regulo. Duci* Gron. Doujat. Crev.—19 All. *Coballum*, *Cubalum*, et *Eubalum.*—20 *Et* del. Gron. Doujat. Crev.—1 *Sagaris* conj. Rupert. Mox *Thym-*

NOTÆ

[r] *Ad Cuballum*] Vide num idem sit cum Cybella seu Cybala Phrygiæ Magnæ, cujus apud Apollodorum et Festum mentio: an potius aliud ejusdem nominis oppidum in Galatia ad Gallum amnem.

[s] *Ad Sangarium flumen*] Sangarius, qui et Sagaris poëtis, ad Sangiam vicum, ortus ex Dindymis montibus in confinio Tolistobogiorum et Phrygiæ Magnæ: per hanc in occasum fluit, inde ad ortum sinuatur, et Galatiam petit, unde iterum versus in occidentem, per Bithyniam in Maryandinum ponti Euxini sinum decurrit: nunc *Sancari*, teste Leunclavio et Bellonio; Nigro *Zagari*.

[t] *Tymbreti* [*Thymbri*] *fluvio*] Alias legitur *Thymbreti:* Strabo et Steph. aliique Græci Θύμβριον appellant, *Tembrogius* Plinio. Videtur is esse qui e regione Dadastanæ Sangarium auget.

[u] *In Propontidem*] Immo *in Pontum* ipsum, testibus Arriano lib. 1. et Eustathio in Dionys.

[x] *Galli Matris Magnæ*] Nomen est sacerdotum Cybeles, imitatione Atyos exsectorum; qui sic a Gallo fluvio dicti: ex illorum numero, teste Suida, missi ad Cn. hunc cos. ab Attide et Batacco primariis sacerdotibus Matris Deum.

[y] *A Pessinunte*] Trocmorum hoc

cum insignibus suis, vaticinantes fanatico carmine, Deam Romanis viam belli et victoriam dare imperiumque ejus regionis. Accipere se omen cum dixisset consul, castra eo ipso loco posuit. Postero die ad Gordium [z] pervenit. Id haud magnum quidem oppidum est, sed plus, quam mediterraneum, celebre et frequens emporium.[g] Tria maria [a] pari ferme distantia intervallo habet, Hellespontum, ad Sinopen,[3] et alterius oræ littora, qua Cilices maritimi colunt. Multarum magnarumque præterea gentium fines contingit, quarum commercium in eum maxime locum mutui usus contraxere. Id tum desertum fuga incolarum oppidum, refertum idem copia rerum omnium, invenerunt. Ibi stativa habentibus legati ab Eposognato venerunt, nuntiantes, 'Profectum eum ad regulos Gallorum [b] nihil æqui impetrasse. Ex campestribus vicis agrisque frequentes demigrare, et cum conjugibus ac liberis, quæ ferre atque agere possint,[4] præ se agentes portantesque Olympum montem petere, ut inde armis locorumque situ sese tueantur.'

[g] *Celebre emporium, ultra quam consueverunt loca procul a mari sita.*

---

bri Gron. Doujat. Crev.—2 Malit *in Pontum* Sigon.—3 '*Pontum* ante *ad Sinopen* excidisse suspicabatur Freinsh. ad Curt. sed *ad Hellespontum* cum edd. vett. ante Frob. a. 1535. legendum putabat Gron. *Hellespontium* emend. Jac. Periz. *Hellespontium* vel *ad Hellespontum, ad Sinopen, ad alterius* malebat Drak.' *Rupert.* *Ad Hellespontum* Crev.—4 *Possent* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

caput Ptol. quanquam Strabo Tectosagis tribuere videtur; ad Gallum amnem sita urbs, qua in Sangarium effunditur, nunc *Possene*. Inde Mater Idæa Romam delata, seu potius lapis Cybeles nomine Sacratus. lib. XXIX. cap. 11. et 14.

[z] *Ad Gordium*] Gordus, sive Gordium aut Gordiænm ad Sangarinm, Phrygiæ Magnæ quondam caput, a Gordio bubnlco qui ad Phrygiæ regnum mero casu evectus: a quo *Gordius nodus*, implicitis ad currus temonem loris nexus, quem Alexander cum solvere non posset, ad implendam oraculi fidem abscidit. Gordii filius, alteriusque Gordii pater, Midas fabulis notus. Post a Tolistobogis occupata regio est, quibus adjuncti Voturi et Ambitui, teste Plinio lib. v. cap. 32.

[a] *Tria maria*] Ad occidentem Ægæum cum Hellesponto et Propontide; ad septemtrionem pontum Euxinum, qua Sinope (hodie *Senab*) Paphlagoniæ; ad meridiem, Pamphylium et Cilicium.

[b] *Ad regulos Gallorum*] Vide supra cap. 16.

19. Certiora postea Oroandensium[5] legati[c] attulerunt: 'Tolistoboiorum civitatem Olympum montem cepisse;[d] diversos Tectosagos alium montem, qui Magaba dicatur,[6] petisse; Trocmos, conjugibus ac liberis apud Tectosagos depositis, armatorum agmine Tolistoboiis statuisse auxilium ferre.' Erant autem tunc trium populorum reguli Ortiagon et Combolomarus[7] et Gaulotus. Iis hæc maxime belli ratio sumendi fuerat, quod, cum montes editissimos ejus regionis tenerent, convectis omnibus, quæ ad usum quamvis longi temporis sufficerent, tædio se fatigaturos hostem[8] censebant. 'Nam neque ausuros per tam ardua atque iniqua loca subire eos; et, si conarentur, vel parva manu prohiberi ac deturbari posse; nec quietos, in radicibus gelidorum montium sedentes, frigus aut inopiam laturos.' Et cum ipsa altitudo locorum eos tutaretur, fossam quoque et alia munimenta verticibus iis, quos insederant, circumjecere. Minima apparatus missilium telorum cura fuit, quod saxa affatim præbituram asperitatem ipsam locorum credebant.

20. Consul, quia non cominus pugnam, sed procul locis oppugnandis, futuram præceperat animo, ingentem vim pilorum, velitarium hastarum,[e] sagittarum glandisque et

5 *Œnoandensium* Gron. Doujat.—6 ' *Magaba dicatur*, ex emend. Freinsh. ad Flor. II. 11. *Magana*, *Magava*, *Magnana*, et *Magnava* Mss. et edd. vett. *Magaba* etiam memoratur in Sex. Rufi Breviar. c. 11.' *Rupert.*—7 *Orgiago et Colombolomarus* edd. ante Sigon. Alii *Cobolomarus* et *Cumbolocrus*. Mox pro *Gaulotus*, al. *Gaudotus* et *Gandotus*.—8 *Hostes* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[c] *Oroandensium* [*Œnoandensium*] *legati*] Œnoanda in Carbaliæ parte quæ Lyciæ ascribitur; ad radices Tauri sita urbs: Strab. *Œnandros*.

[d] *Olympum montem cepisse*] Cum plures sint montes Olympi nomine, Galatici non meminit geographia vulgaris, ut nec Magaborum. Mentio amborum apud Appianum et Florum. Sed memoratur Olympus in Mysia, quem nunc petiisse Galatas Tolistoboios Appianus scribit in Syriacis: a Turcis appellatur *Anatolidag*, id est, mons Natolicus, vel *Keschisdag*, hoc est, mons sacerdotum.

[e] *Velitarium hastarum*] Leviores erant hæ hastæ, utpote ad jaculandum comparatæ. Hastile ex Polybio duos digitos longum, digiti crassitie præfixo ferro dodrantali, in gracile spiculum tenuato, ut primo jactu inflecteretur. Velitari hac, ut et

modicorum, qui funda mitti possent, lapidum paraverat; instructusque missilium apparatu ad Olympum montem ducit, et a quinque ferme millibus locat castra. Postero die cum quadringentis equitibus et Attalo progressum eum, ad naturam montis situmque Gallicorum castrorum visendum, equites hostium, duplex numerus, effusi castris[9] in fugam averterunt. Occisi quoque pauci fugientium, vulnerati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus, quia nemo hostium extra munimenta processit, tuto circumvectus montem, animadvertit, meridiana regione terrenos et placide acclivos ad quendam finem colles esse, ad septemtrionem arduas et rectas prope rupes, atque, omnibus ferme aliis inviis, itinera tria esse; unum medio monte, qua terrena erant, duo difficilia ab hyberno solis ortu[f] et ab æstivo occasu. Hæc contemplatus, eo die sub ipsis radicibus posuit castra. Postero die, sacrificio facto, cum primis hostiis litasset, trifariam exercitum divisum ducere ad hostem pergit. Ipse cum maxima parte copiarum, qua æquissimum aditum præbebat mons, ascendit. L. Manlium fratrem ab hyberno ortu, quoad loca patiantur et tuto possit, subire jubet: si qua periculosa et prærupta occurrant, non pugnare cum iniquitate locorum, neque inexsuperabilibus vim afferre; sed obliquo monte ad se declinare, et suo agmini conjungi. C. Helvium cum tertia parte circumire sensim per infima montis, deinde ab æstivo occasu erigere agmen. Et Attali auxilia trifariam æquo numero divisit: secum esse ipsum juvenem jussit; equitatum cum elephantis in proxima tumulis planitie reliquit. Edictum præfectis, ut intenti, quid ubique geratur, animadvertant, opemque ferre, quo postulent[10] res, properent.

9 *Castris* præponit *e* Kreyssig.—10 Malit Crev. *postulet*.

NOTÆ

manipulari hasta, major graviorque erat amentata, quæ amento seu habena circa medium ligabatur, ut inserto digito torqueretur majore impetu.

[f] *Ab hyberno solis ortu*] Oppositæ sunt cœli regiones, ortus et occasus: utraque regio pro ratione solis inter oppositos tropicos meantis varie spectatur. Et recta quidem censetur

21. Galli,[11] duobus lateribus satis fidentes invia[12] esse, ab ea parte, quæ in meridiem vergeret, ut armis clauderent viam, quatuor ferme millia armatorum ad tumulum, imminentem viæ minus mille passuum a castris, occupandum mittunt; eo se rati velut castello iter impedituros. Quod ubi Romani viderunt, expediunt sese ad pugnam. Ante signa modico intervallo velites eunt, et ab Attalo Cretenses sagittarii et funditores et Tralli et[13] Thraces; signa peditum, ut per arduum, leni gradu ducuntur, ita præ se habentium scuta, ut missilia tantum vitarent, pede collato non viderentur pugnaturi. Missilibus ex intervallo loci prælium commissum est, primo par, Gallos loco adjuvante, Romanos varietate et copia telorum. Procedente certamine, nihil jam æqui erat. Scuta longa, ceterum ad amplitudinem corporum parum lata et ea ipsa plana, male tegebant Gallos. Nec jam tela alia[14] habebant, præter gladios; quorum, cum manum hostis non consereret, nullus usus erat. Saxis, nec modicis, ut quæ non præparassent, sed quod cuique temere trepidanti ad manum venisset, ut insueti,[15] nec arte nec viribus adjuvantes ictum, utebantur. Sagittis, glande, jaculis incauti ab omni parte configebantur; nec, quid agerent, ira et pavore obcæcatis animis, cernebant; et erant deprehensi genere pugnæ, in quod minime apti sunt. Nam quemadmodum cominus, ubi invicem pati et[16] inferre vulnera licet, accendit ira animos eorum; ita, ubi ex occulto et procul levibus telis vulnerantur, nec, quo ruant cæco impetu, habent, velut feræ transfixæ in suos temere incurrunt. Detegebat vulnera eorum, quod nudi pugnant, et sunt fusa et candida corpora,

11 *Ab* add. Kreyssig.—12 ‘Forte *itinera* excidit ante aut post *invia*.’ Rupert.—13 *Et* del. Gron. Doujat. Crev.—14 ‘Τὸ *alia* omittunt all. et sane abesse possit.’ *Bauer*. *Alia* del. Gron. Doujat. Crev.—15 ‘Crev. tentabat *et ut insueti*; ut oratio meliùs cum *nec modicis* cohæreret. Sed oratio

NOTÆ

oriens et occidens circa æquinoctialem: hybernus autem ortus et occasus versus tropicum capricorni, æstivus versus tropicum cancri.

ut quæ nunquam, nisi in pugna, nudentur; ita et plus sanguinis e multa carne fundebatur, et fœdiores patebant plagæ, et candor corporum magis sanguine atro maculabatur. Sed non tam patentibus plagis moventur. Interdum insecta cute,[h] ubi latior, quam altior, plaga est, etiam gloriosius se pugnare putant. Iidem, cum aculeus sagittæ aut glandis, abditæ introrsus, tenui vulnere in speciem urit, et scrutantes, quæ vellant,[17] [g] telum non sequitur; tum, in rabiem et pudorem tam parvæ perimentis pestis versi, prosternunt corpora humi, sic ut passim procumberent. Alii, ruentes in hostem, undique configebantur, et, cum cominus venerant, gladiis a velitibus trucidabantur. Hic miles tripedalem parmam habet, et in dextra hastas, quibus eminus utitur. Gladio Hispaniensi est cinctus. Quod si pede collato pugnandum est, translatis in lævam hastis, stringit gladium. Pauci supererant jam Gallorum; qui, postquam ab levi armatura superatos se viderunt, et instare legionum signa, effusa fuga castra repetunt, pavoris et tumultus jam plena, ut ubi fœminæ puerique et alia imbellis turba permixta esset. Romanos victores deserti fuga hostium acceperunt tumuli.

22. Sub idem tempus L. Manlius et C. Helvius, cum, quoad viam colles obliqui dederunt, escendissent,[18] postquam ad invia ventum est, flexere iter [19] in partem montis, quæ una habebat iter, et sequi consulis agmen, modico uterque intervallo, velut ex composito, cœperunt; quod primo optimum factu fuisset, in id necessitate ipsa compulsi. Subsidia enim in talibus iniquitatibus locorum

[h] *Pelle dissecta et perforata.*

haud eget hoc tibicine.' *Doering.*—16 *Ac* Gron. Doujat.—17 'Potius *qua* parte *evellant* leg. cum Periz. aut *qui*, quomodo, *evellant*.' Rupert. 'Qua malit Gron. et sane aptius foret, etsi *quæ* intelligas, ut ea vellant: sed sequitur *telum*: ut *quod* etiam legi posset. Ceterum et tempora confudit Livius. Forte dederit Livius, aut voluerit, *sicut tum passim procubuerunt*.' Bauer. *Sicut* pro *sic ut* Kreyssig.

18 *Ascendissent* Gron. Doujat. Crev.—19 Τὸ *iter* forte delendum putat Duker.

NOTÆ

[g] *Scrutantes, quæ vellant*] Lege, *qua evellant*, ex Jac. Perizonii emendatione.

maximo sæpe usui fuerunt; ut, primis forte deturbatis, secundi et tegant pulsos, et integri pugnam excipiant. Consul, postquam ad tumulos, ab levi armatura captos, prima signa legionum pervenerunt, respirare et conquiescere paulisper militem jubet; simul strata per tumulos corpora Gallorum ostentat, et, 'cum levis armatura tale prælium ediderit, quid ab legionibus, quid ab justis armis, quid ab animis fortissimorum militum expectari? Castra illis capienda esse, in quæ compulsus ab levi armatura hostis trepidet.' Præcedere tamen jubet levem armaturam; quæ, cum staret agmen, colligendis per tumulos telis, ut missilia sufficerent, haud segne id ipsum tempus consumserat. Jam castris appropinquabant; et Galli, ne parum se munimenta sua tegerent, armati pro vallo constiterant. Obruti deinde omni genere telorum, cum, quo plures ac densiores erant, eo minus vani quicquam intercideret teli, intra vallum momento temporis compelluntur, stationibus tantum firmis ad ipsos aditus portarum relictis. In multitudinem, compulsam in castra, vis ingens missilium telorum conjiciebatur; et, vulnerari multos, clamor, permixtus mulierum atque puerorum ploratibus, significabat. In eos, qui portas stationibus suis clauserant, legionum antesignani pila conjecerunt. Hi vero non vulnerabantur, sed, transverberatis scutis, plerique inter se conserti hærebant; nec diutius impetum Romanorum sustinuerunt.

23. Patentibus jam portis, priusquam irrumperent victores, fuga e castris Gallorum in omnes partes facta est. Ruunt[20] cæci per vias, per invia: nulla præcipitia saxa, nullæ rupes obstant: nihil præter hostem metuunt. Itaque plerique præcipites per vastam altitudinem prolapsi aut debilitati exanimantur. Consul, castris captis, direptione prædaque abstinet militem: sequi[1 a] pro se quemque,

20 Pro *ruunt*, edd. ante Sigon. exhibent *nunc*.—1 'Omnes ante Mog. *præda quibusque abstinet*. An fuit *direptione prædatibusque abstinet?*' J. F. Gron.

NOTÆ

[a] *Direptione prædaque abstinet militem: sequi*, [*abstinet. Militem sequi,*] *&c.*]

et instare et perculsis pavorem addere jubet. Supervenit et alterum cum L. Manlio agmen ; nec eos castra intrare sinit. Protenus ad persequendos hostes mittit ; et ipse paulo post, tradita captivorum custodia tribunis militum, sequitur ; debellatum ratus, si in illo pavore quam plurimi cæsi forent, aut capti. Egresso consule, C. Helvius cum tertio agmine advenit ; nec continere suos a direptione castrorum valuit, prædaque eorum, iniquissima sorte, qui pugnæ non interfuerant, facta est. Equites diu, ignari et pugnæ et victoriæ suorum, steterunt : deinde et ipsi, quantum equis subire poterant,[2] sparsos fuga Gallos circa radices montis consectati cecidere, aut cepere. Numerus interfectorum haud facile iniri potuit, quia late inter[3] omnes anfractus montium fugaque et cædes fuit, et magna pars rupibus inviis in profundæ altitudinis convalles delapsa est, pars in sylvis vepribusque occisa. Claudius, qui bis pugnatum in Olympo monte scribit, ad quadraginta millia hominum cæsa, auctor est : Valerius Antias, qui magis immodicus[4] in numero augendo esse solet, non plus decem millia. Numerus captivorum haud dubie millia quadraginta explevit, quia omnis generis ætatisque turbam secum traxerant, demigrantium magis, quam in bellum euntium, modo. Consul, armis hostium in uno concrematis cumulo, ceteram prædam conferre omnes jussit, et aut vendidit, quod ejus in publicum redigendum erat, aut cum cura, ut quam æquissima esset, per milites divisit. Laudati quoque pro concione omnes sunt, donatique pro merito quisque ; ante omnes Attalus, summo ceterorum assensu. Nam singularis ejus juvenis cum virtus et industria in omnibus laboribus periculisque, tum modestia etiam fuerat.

Abstinet. Militem sequi Gron. Doujat. *Abstinet militem. Sequi* Crev. Tentat Jac. Periz. *prædaque abstinere militem, sequi, &c.*—2 *Quantum equi in colles subire poterant* Gron. Doujat. Crev.—3 *Per* Kreyssig.—4 Τὸ *immodicus* omittunt scripti et olim editi.

NOTÆ

Nihil hic difficultatis, si ita interpungas : *Consul, castris captis, direptione prædaque abstinet militem : sequi pro se quemque, &c. jubet.*

24. Supererat bellum integrum cum Tectosagis. Ad eos profectus consul, tertiis castris Ancyram,[b] nobilem in illis locis urbem, pervenit, unde hostes paulo plus decem millia aberant. Ubi cum stativa essent, facinus memorabile a captiva factum est. Ortiagontis reguli uxor[c] forma eximia custodiebatur inter plures captivos,[5] cui custodiæ centurio præerat, et libidinis et avaritiæ militaris. Is primo ejus animum tentavit. Quem cum abhorrentem a voluntario videret stupro, corpori, quod servum fortuna erat,[d] vim fecit. Deinde, ad leniendam indignitatem injuriæ, spem reditus ad suos mulieri facit, et ne eam quidem, ut amans, gratuitam. Certo auri pondere pactus, ne quem[7] conscium suorum haberet, ipsi permittit, ut, quem vellet, unum ex captivis nuntium ad suos mitteret. Locum prope flumen constituit; quo duo, ne plus,[8 e] necessarii captivæ cum auro venirent nocte insequenti ad eam accipiendam. Forte ipsius mulieris servus inter captivos ejusdem custodiæ erat. Hunc nuntium primis tenebris extra stationes centurio educit. Nocte insequenti et duo necessarii mulieris ad constitutum locum, et centurio cum captiva venit. Ubi cum aurum ostenderent, quod summam talenti Attici (tanti enim pepigerat) expleret; mulier lingua sua, 'stringerent ferrum, et centurionem pensantem aurum occiderent,' imperavit. Jugulati præcisum caput ipsa involutum veste ferens, ad virum Ortiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, pervenit. Quem priusquam complecteretur, caput centurionis ante pedes ejus abjecit,

5 Rupert. tentat *captivas;* quod est in ed. Crev. et in codd. Victor. Lov. 6. —6 Vid. Not. Delph. inf.—7 *Mulieri fecit* conj. Gron. *Facit. et ... gratuitam; certo ... pactus. ne, &c.* Gron. Doujat.—8 *Nec plus* Gron. Doujat.

NOTÆ

[b] *Ancyram*] Non modo Tectosagum, sed totius Galatiæ caput Ancyra, versus Paphlagoniæ confinia: *Anguri* nunc vel *Enguri* Turcis.

[c] *Ortiagontis reguli uxor*] Chiomara nomen habuit hæc Ortiagontis reguli uxor, auctore Plut. in lib. de Virtut. Mulierum cap. 43. ejusque meminit Valer. Maxim. lib. VI. cap. 1.

[d] *Quod servum fortuna erat*] Placet ut Gronovio, ita mihi quoque, *quod servum fortuna fecerat.*

[e] *Quo duo, ne* [*nec*] *plus*] In melioribus scriptum est, *quo duo, ne plus.*

mirantique, cujusnam id caput hominis, aut quod id facinus haudquaquam muliebre esset, et injuriam corporis, et ultionem violatæ per vim pudicitiæ confessa viro est: aliaque[9] (ut traditur) sanctitate et gravitate vitæ hujus matronalis facinoris decus ad ultimum conservavit.

25. Ad[10] Ancyram in stativa Tectosagum oratores ad consulem venerunt, petentes, ne ante ab Ancyrâ castra moveret, quam collocutus cum suis regibus esset: nullas conditiones pacis iis non bello fore potiores. Tempus in posterum diem constituitur locusque, qui maxime medius inter castra Gallorum et Ancyram est visus. Quo cum consul ad tempus cum præsidio quingentorum equitum venisset, nec ullo Gallorum ibi viso, regressus in castra esset, oratores iidem redeunt, excusantes, religione objecta venire reges non posse: principes gentis, per quos æque res transigi posset, venturos. Consul se quoque Attalum missurum dixit. Ad hoc colloquium utrimque ventum est. Trecentos equites Attalus præsidii causa cum adduxisset, jactæ[11] sunt pacis conditiones.[f] Finis rei quia absentibus ducibus imponi non poterat, convenit, uti consul regesque eo loco postero die congrederentur. Frustratio Gallorum eo spectabat, primum ut tererent tempus, donec res suas, quibus[12] periclitari nolebant,[g] cum conjugibus ac liberis

---

' Aut *ne plus*, aut *nec plures* legendum.' *Bauer.*—9 ' Non video, quomodo Drak. (quem de hac vocis *alius* significatione vix fugere poterant exempla Liviana) Burmanno *reliquaque* pro *aliaque* legendum esse conjicienti, assentiri potuerit.' *Doering.*

10 ' Præpositio *ad*, quæ in quibusd. librr. vett. omittitur, haud superflua est.' *Doering.*—11 Sigon. notat in veteribus libris aliis fuisse *ictæ*, aliis *jactæ*; sed se malle *dictæ*. In edd. ante Sigon. *actæ* legebatur. J. F. Gron. legendum esse autumabat *jactatæ*.—12 *Cum quibus* Gron. Doujat. Crev. im-

NOTÆ

[f] *Jactæ sunt pacis conditiones*] Sic scripti plerique melioris notæ: *et jactæ* idem est ac jactatæ seu ventilatæ: præstatque lectioni quam profert ex quibusdam libris Sigon. *ictæ*: quod non convenit, nec multo magis placet quod ipse substituit, *dictæ*: significatur enim potius leges pacis propositas et agitatas fuisse, quam datas acceptasque: nec ita conditiones icere Latine dicitur, opinor, ut fœdus icere.

[g] *Res suas, [cum] quibus periclitari nolebant*] Retinenda meo judicio hic præpositio, quam rejicit Gron. licet enim recte dicatur quis periclitari

trans Halyn flumen trajicerent; deinde quod[13] ipsi consuli, parum cauto adversus colloquii fraudem, insidiabantur. Mille ad eam rem ex omni numero audaciæ expertæ delegerunt equites. Et successisset fraudi, ni pro jure gentium, cujus violandi consilium initum erat, stetisset fortuna. Pabulatores lignatoresque Romani in eam partem, in qua colloquium futurum erat, ducti sunt; tutius id futurum tribunis ratis, quia consulis præsidium et ipsum pro statione habituri erant, hosti oppositum. Suam tamen alteram stationem propius castra sexcentorum equitum posuerunt. Consul, affirmante Attalo, venturos reges et transigi rem posse, profectus e castris, cum eodem, quo antea, præsidio equitum quinque millia fere processisset, nec multum a constituto loco abesset, repente concitatis equis cum impetu hostili videt Gallos venientes. Constituit agmen, et, expedire tela animosque equitibus jussis,[14] primo constanter initium pugnæ accepit, nec cessit. Dein, cum prægravaret multitudo, cedere sensim, nihil confusis turmarum ordinibus, cœpit. Postremo, cum jam plus in mora periculi, quam in ordinibus conservandis præsidii esset, omnes passim in fugam effusi sunt. Tum vero instare dissipatis Galli, et cædere; magnaque pars oppressa foret, ni statio pabulatorum, sexcenti equites, occurrissent. Ii, procul clamore pavido suorum exaudito, cum tela equosque expedissent, integri profligatam pugnam acceperunt. Itaque versa extemplo fortuna est, versus in victores a victis terror, et primo impetu fusi Galli sunt; et ex agris concurrebant pabulatores, et undique obvius hostis Gallis erat,

prob. Doer.—13 'Τὸ *quod* non est Livii, qui persæpe causam sine causali particula explicat; Gron. quem vide ad I. 40. Abesse quidem, sed et retineri posse, monent Duk. et Drak. Mihi vero Latinitas postulare videtur *Frustratio Gallorum eo spectabat, primum ut tererent tempus . . . deinde ut ipsi consuli . . . insidiarentur.*' Rupert.—14 '*Excepit* malebat Periz. et *eques jussus* Gron. at Drak. *equitibus* dictum putabat pro *cum equitibus.*' Rupert.

NOTÆ

capite, vel pecunia: aliud tamen est periclitari rebus, aliud periclitari cum rebus: illud significat periculum rerum amittendarum, hoc vero rerum secum periturarum.

ut ne fugam quidem facilem aut tutam haberent, quia recentibus equis Romani fessos sequebantur. Pauci ergo effugerunt: captus est nemo; major multo pars per fidem violati colloquii pœnas morte luerunt. Romani, ardentibus ira animis, postero die omnibus copiis ad hostem perveniunt.

26. Biduum natura montis per se ipsum exploranda,[15] ne quid ignoti esset, absumsit consul: tertio die, cum auspicio operam dedisset, deinde immolasset, in quatuor partes divisas copias educit; duas ut medio monte duceret, duas ab lateribus ut adversus cornua Gallorum erigeret. Hostium quod roboris erat, Tectosagi[16] et Trocmi mediam tenebant aciem, millia hominum quinquaginta. Equitatum (quia equorum nullus inter inæquales rupes usus erat) ad pedes deductum, decem millia hominum, ab dextro locaverunt cornu. Ariarathis Cappadoces[h] et Morzi[17] auxiliares[i] in lævo quatuor ferme millium numerum explebant. Consul, sicut in Olympo monte, prima in acie locata levi armatura, telorum omnis generis ut æque magna vis ad manum esset, curavit. Ubi appropinquarunt, omnia eadem utrimque, quæ fuerant in priore prælio, erant præter animos, et victoribus ab re secunda auctos, et hostibus fractos; quia, etsi non ipsi victi erant, suæ gentis hominum cladem pro sua ducebant. Itaque a paribus initiis cœpta res eundem exitum habuit. Velut nubes levium telorum conjecta obruit aciem Gallorum: nec aut procur-

15 All. *naturam . . . explorando* et *ad naturam . . . explorandam.*—16 Vet. lib. apud Sigon. *Tectosagæ* ut supr.—17 *Morzis* Sigonio videtur esse legen-

NOTÆ

[h] *Ariarathis Cappadoces*] Hic Ariarathes quintus eo nomine in Cappadocia regnavit, Ariarathe et Stratonice Antiochi Θεοῦ Syriæ regis filia natus: Antiochiden Antiochi Magni filiam uxorem duxit, atque ob socerum Romanorum primum hostis fuit, deinde socius.

[i] *Et Morzi auxiliares*] Legendum *Morzis:* fuit enim Morzes rex Paphlagoniæ, et Morzis auxiliares sunt Paphlagones. Id probat Sigon. ex Strab. lib. XII. qui tradit ejus regiam Gangra, ipsiusque regnum pervenisse ad Deiotarum Philadelphum Castoris filium, qui postremus fuerit Paphlagoniæ regum.

rere quisquam ab ordinibus suis, ne nudarent undique corpus ad ictus, audebant; et stantes, quo densiores erant, hoc plura, velut destinatum petentibus,[k] vulnera accipiebant.[18] Consul, jam per se turbatis si legionum signa ostendisset, versuros extemplo in fugam omnes ratus, receptis inter ordines velitibus et alia turba auxiliorum, aciem promovit.

27. Galli, et memoria Tolistoboiorum cladis territi, et inhærentia corporibus gerentes tela, fessique et stando et vulneribus, ne primum quidem impetum et clamorem Romanorum tulerunt. Fuga ad castra inclinavit; sed pauci intra munimenta sese[19] recepere: pars major, dextra lævaque prælati,[k] qua quemque impetus tulit, fugerunt. Victores, usque ad castra secuti, ceciderunt terga: deinde in castris cupiditate prædæ hæserunt, nec sequebatur quisquam. In cornibus Galli diutius steterunt, quia serius ad eos perventum est: ceterum ne primum quidem conjectum telorum tulerunt. Consul, qui ingressos in castra ab direptione abstrahere non poterat, eos, qui in cornibus fuerant, protenus ad sequendos hostes misit. Per aliquantum spatium secuti, non plus tamen octo millia hominum in fuga (nam pugna nulla fuit) ceciderunt: reliqui flumen Halyn trajecerunt. Romanorum magna pars ea nocte in hostium castris mansit; ceteros in sua castra consul re-

[k] *Gallogræci castra sua prætergressi.*

---

dum. Vid. Not. Delph. inf.—18 ‘ Manca h. l. videtur oratio. Forte leg. *telis ut destinatum petentibus*, aut *velut destinatum Rom.* (Romanis) *petentibus*: nisi *ab* ante *destinatum* inserendum esse recte suspicatus est Gron. qui etiam monuit jam frigere explicationem Schelii ad Polyb. c. 14. ut destinatum erat petentibus.’ *Rupert.*

19 *Se* Gron. Crev. Mox *qua quemque tulit impetus, fugerant* edd. ante Gron. ‘ And. Romæ *palati fuerant*; all. post illum *palati fugerunt*. Admitto *prælati*: nam et in scriptis vidi: sed *fugerunt* videtur esse inane supplementum.’ *J. F. Gron.*

NOTÆ

[k] *Velut destinatum petentibus*] Hic *destinatum* idem est ac scopus, ut explicat Turn. sed Gron. putat excidisse præpositionem *ad*, ut sit, velut ad destinatum petentibus (Romanis) vulnera accipiebant: quo magis perspicua fit Livii sententia.

duxit. Postero die captivos prædamque recensuit; quæ tanta fuit, quantam avidissima rapiendi gens, cum cis montem Taurum omnia armis per multos tenuisset annos, coacervare potuit. Galli, ex dissipata passim fuga in unum locum congregati, magna pars saucii aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad consulem miserunt. Eos Manlius Ephesum venire jussit. Ipse, (jam enim medium autumni erat,) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans, victorem exercitum in hyberna maritimæ oræ reduxit.

28. Dum hæc in Asia geruntur, in ceteris provinciis tranquillæ res fuerunt. Censores Romæ T. Quintius Flamininus et M. Claudius Marcellus senatum perlegerunt. Princeps in senatu tertium lectus P. Scipio Africanus.[l] Quatuor soli præteriti sunt,[m] nemo curuli usus honore. Et in equitatu recensendo mitis admodum censura fuit. Substructionem super Æquimælium in Capitolio,[n 20] et viam silice sternendam a porta Capena ad Martis locaverunt. Campani, ubi censerentur,[1] senatum consuluerunt. Decretum, uti Romæ censerentur. Aquæ ingentes eo anno fuerunt. Tiberis duodecies campum Martium planaque urbis inundavit. Ab Cn. Manlio consule bello in Asia cum Gallis perfecto, alter consul M. Fulvius, perdomitis Ætolis, cum trajecisset in Cephalleniam, circa civitates insulæ misit percunctatum, utrum se dedere Romanis, an belli fortunam experiri, mallent? Metus ad omnes valuit, ne deditionem recusarent. Obsides inde imperatos pro

[l] *Recensuerunt ac suppleverunt senatum, et primum inter senatores locum continuarunt P. Scipioni Africano, qui jam bis senatus princeps lectus fuerat.*

[m] *Quatuor tantum prætermissi sunt in recitandis senatorum nominibus, atque ita senatu moti.*

[n] *Locaverunt censores construendum a fundamentis ædificium in arca, in qua Sp. Mælii domus fuerat in monte Capitolino, &c.*

NOTÆ

Campani, ubi censerentur] Capua in præfecturam redacta bello Punico II. ita ut nullum corpus civitatis remaneret, lib. XXVI. cap. 16. Incolæ ἀπόλιδες erant. Cum itaque nullum magistratum proprium haberent, nec censores, quibus nomina darent, Romæ nunc censeri jubentur.

viribus inopis populi, vicenos Nesiotæ, Cranii,[1 m] Palenses et Samæi[n] dederunt. Insperata pax Cephalleniæ affulserat; cum repente una civitas, incertum quam ob causam, Samæi desciverunt. Quia opportuno loco urbs posita esset, timuisse se aiebant, ne demigrare cogerentur ab Romanis. Ceterum ipsine sibi eum finxerint metum, et timore vano quietem exuerint, an jactata sermonibus res apud Romanos perlata ad eos sit, nihil comperti est; nisi quod, datis jam obsidibus, repente portas clauserunt, et ne suorum quidem precibus (miserat enim sub muros consul ad tentandam misericordiam parentum popularium-que) desistere ab incepto voluerunt. Oppugnari deinde, postquam nihil pacati respondebatur, cœpta urbs est. Apparatum omnem tormentorum machinarumque transvectum ab Ambraciæ oppugnatione habebat; et opera, quæ facienda erant, impigre milites perfecerunt. Duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros.

29. Nec ab Samæis quicquam, quo aut opera, aut hostis arceri posset, prætermissum est. Duabus tamen maxime resistebant rebus: una, interiorem semper juxta validum

20 Mavult Justus Ryquius de Cap. *et in Capitolio.*—1 *Cranonii* et *Granonii* edd. vett. Mox *Pallenses* Gron. Doujat. Crev. ' Forte cum Drak. leg. *Pronæi, Cranii, Palæenses et Samæi.* Pro *Nesiotæ* in omnibus Mss. et edd. ante Frob. a. 1535. *autem.*' Rupert. Vid. Not. Delph. inf.

NOTÆ

[m] *Vicenos Nesiotæ, Cranii*] Legebatur antea, *Vicenos autem Cranonii:* loco particulæ *autem* subjecit Sigon. *Nesiotæ*, et pro *Cranonii*, qui in Thessalia, scripsit *Cranii:* ut quatuor populi sive oppida Cephaleniæ insulæ commemorarentur: fuit quippe Cephatenia insula tetrapolis, quæ alias Samos vel Same, ut Strabo notat lib. x. quanquam in ea suo tempore duo tantum exigua extitisse oppida tradit, Pronesum et Cranios. Sames autem vix superfuisse vestigia. Sed Steph. Cephali quatuor liberos, Pronesum, Samum, Peleum, et Craniam totidem ejus insulæ urbibus nomina dedisse observat, in voce Κράνιον. Quibus sic positis legendum videtur *Pronesotæ*, potius quam *Nesiotæ*, quod nomen insulanos in genere significat.

[n] *Samæi*] Incolas indicat Sames, sive Sami; quod nomen oppidi Cephaleniæ, ad septemtrionem insulæ positi versus Ithacam ex Strab. qui juxta angustias in sinu ponit Cranios et Pallenses. Adhuc tria hæc oppida suo ævo habuisse Cephaleniam Plinius notat lib. IV. cap. 12. ubi et Samen memorat, tanquam insulam a Cephalenia diversam.

pro diruto novum obstruentes murum;[2] altera, eruptionibus subitis, nunc in opera hostium, nunc in stationes. Et plerumque iis præliis superiores erant. Una ad coërcendos inventa haud magna memoratu res est. Centum funditores ab Ægio et Patris et Dymis acciti. A pueris ii, more quodam gentis, saxis globosis, quibus ferme arenæ immixtis strata littora sunt, funda mare apertum incessentes, exercebantur. Itaque longius certiusque et validiore ictu, quam Baliaris funditor, eo telo usi sunt: et est non simplicis habenæ, ut Baliarica aliarumque gentium funda, sed triplex scutale,° crebris suturis duratum, ne fluxa habena volutetur in jactu glans; sed, librata cum sederit, velut nervo missa excutiatur. Coronas modici circuli magno ex intervallo loci assueti trajicere, non capita solum hostium vulnerabant, sed quem locum destinassent oris. Eæ fundæ Samæos cohibuerunt, ne tam crebro, neve tam audacter erumperent; adeo ut precarentur ex muris Achæos, ut parumper abscederent, et se, cum Romanis stationibus pugnantes, quiete spectarent. Quatuor menses obsidionem Same sustinuit.[3] Cum ex paucis quotidie aliqui eorum caderent, ut vulnerarentur, et, qui superarent, fessi et corporibus et animis essent; Romani nocte per arcem, quam Cyatidem vocant, (nam urbs, in mare devexa, in occidentem vergit,) muro superato, in forum pervenerunt. Samæi,

2 'Quis facile ferat *interiorem ... juxta validum ... novum ... murum?* Mihi quidem vox *novum* ex interpretatione margini ascripta, et inde in textum importata esse videtur.' *Doering.*—3 *Samæi sustinuerunt* edd. ante Gron. Mox *supererant* cod. Mog.

NOTÆ

° *Sed triplex scutale*] Diversam ostendit Achæorum fundam ab ea, qua utebantur Baleares; quod Balearica simplici, et una constaret habena; Achaica vero habenam haberet triplicem reticulatam, quæ scutale diceretur, quod loris constaret: est enim Græcis σκύτος idem quod pellis: quanquam sunt qui scutale in neutro genere pro corio sumant, ex quo scuta conficerentur. Marcello Donato videtur scutale esse media pars fundæ ex triplici loro coriaceo, seu ex triplici tela funiculove ad scuti formam, id est, orbicularem et in longum protensam, quæ crebris suturis durata esset, ne fluxa habena et cum ea glans in jactu volutaretur. Vide Cœlii Rhodig. lib. XIV. c. 7.

postquam captam urbis partem ab hostibus senserunt, cum conjugibus ac liberis in majorem refugerunt arcem. Inde postero die dediti, direpta urbe, sub corona omnes venierunt.

30. Consul, compositis rebus Cephalleniæ, præsidio Samæ imposito, in Peloponnesum, jam diu arcessentibus Ægiensibus maxime ac Lacedæmoniis, trajecit. Ægium, a principio Achaici concilii, semper conventus gentis indicti sunt: seu dignitati urbis id, seu loci opportunitati datum est. Hunc morem Philopœmen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, ut in omnibus civitatibus, quæ Achaici concilii essent, in vicem conventus agerentur: et sub adventum consulis, Damiurgis[p] civitatium, qui summus est magistratus, Ægium evocantibus, Philopœmen (prætor tum erat) Argos conventum edixit. Quo cum appareret omnes fere conventuros, consul quoque, quanquam Ægiensium favebat causæ, Argos venit. Ubi cum disceptatio fuisset, et rem inclinatam cerneret, incepto destitit.[o] Lacedæmonii deinde eum in sua certamina averterunt. Solicitam eam civitatem exules maxime habebant, quorum magna pars in maritimis Laconicæ oræ castellis, quæ omnis ademta erat,[4] habitabant. Id ægre patientes Lacedæmonii, ut aliqua[5] liberum[q] ad mare haberent aditum, si quando Romam aliove quo mitterent legatos, simulque ut emporium et receptaculum peregrinis mercibus ad necessarios usus esset, nocte adorti vicum maritimum, nomine Lan,[r] improviso occupavere. Vicani,

[o] *Cum Argis disceptatum esset de loco Achaici conventus, M. Fulvius consul videns eo plerosque propendere, ut per vices in cunctis fœderis Achaici urbibus celebraretur concilium, non amplius cogitavit de causa Ægiensium fovenda.*

4 Drak. conj. *quæ omnia a. erant.*—5 *Aliquem* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[p] *Damiurgis*] Damiurgi Dorice vocantur, qui res et negotia publica civitatis administrant, iis similes qui ab Atheniensibus dicuntur demarchi, quos Latini tribunos appellant. Δημιούργους nominat dialectus communis.

[q] *Ut aliqua* [*aliquem*] *liberum*] Lege ex membranis, *ut aliqua liberum.*

[r] *Nomine Lan*] Oppidum sive pa-

quique ibi exules habitabant, primo inopinata re territi sunt; deinde, sub lucem congregati, levi certamine expulerunt Lacedæmonios. Terror tamen omnem maritimam oram pervasit; legatosque communiter et castella omnia vicique, et exules, quibus ibi domicilia erant, ad Achæos miserunt.

31. Philopœmen prætor, jam inde ab initio exulum causæ et amicus, et auctor semper Achæis minuendi opes et auctoritatem Lacedæmoniorum, concilium querentibus dedit; decretumque, eo referente, factum est, 'Cum in fidem Achæorum tutelamque T. Quintius et Romani Laconicæ oræ castella et vicos tradidissent, et, cum abstinere his ex fœdere Lacedæmonii deberent, Las vicus oppugnatus esset, cædesque ibi facta; qui ejus rei auctores affinesque essent, nisi dederentur Achæis, violatum videri fœdus.' Ad exposcendos eos legati extemplo Lacedæmonem missi sunt. Id imperium adeo superbum et indignum Lacedæmoniis visum est, ut, si antiqua civitatis fortuna esset, haud dubie arma extemplo capturi fuerint. Maxime autem consternavit eos metus, si semel primis imperiis obediendo jugum accepissent, ne, id quod jam diu moliretur, Philopœmen exulibus Lacedæmonem traderet. Furentes igitur ira, triginta hominibus ex factione, cum qua consiliorum aliqua societas Philopœmeni atque exulibus erat, interfectis, decreverunt, renuntiandam societatem Achæis, legatosque extemplo Cephalleniam mittendos, qui consuli M. Fulvio quique Romanis Lacedæmonem dederent, orarentque eum, ut veniret in Peloponnesum ad urbem Lacedæmonem in fidem ditionemque populi Romani accipiendam.

32. Id ubi legati ad Achæos retulerunt, omnium civitatium, quæ ejus concilii erant, consensu bellum Lacedæmo-

NOTÆ

gus fuit maritimus in Laconia Peloponnesi regione, deducto vocabulo per contractionem a nomine λᾶας, quod *lapidem* sonat. Fuit autem Las ad sinum Laconicum Spartæ ad meridiem, inter Gythium et Teutronen.

niis indictum est. Ne extemplo gereretur, hyems impediit. Incursionibus tamen parvis, latrocinii magis quam belli modo, non terra tantum, sed etiam navibus a mari[6] fines eorum vastati. Hic tumultus consulem in Peloponnesum adduxit; jussuque ejus Elin concilio indicto, Lacedæmonii ad disceptandum acciti. Magna ibi non disceptatio modo, sed etiam altercatio fuit: cui consul, cum alia, satis ambitiose partem utramque fovendo, incerta respondisset, una denuntiatione, ut bello abstinerent, donec Romam legatos ad senatum misissent, finem imposuit. Utrimque legatio missa Romam est. Exules quoque Lacedæmoniorum suam causam legationemque Achæis injunxerunt. Diophanes et Lycortas, Megalopolitani ambo, principes legationis Achæorum fuerunt. Qui, dissidentes in re publica, tum quoque minime inter se convenientes orationes habuerunt. Diophanes senatui disceptationem omnium rerum permittebat: eos optime controversias inter Achæos ac Lacedæmonios finituros esse. Lycortas ex præceptis Philopœmenis postulabat, ut Achæis ex fœdere ac legibus suis, quæ decressent,[7] agere liceret; libertatemque sibi illibatam, cujus ipsi auctores essent, præstarent. Magnæ auctoritatis apud Romanos tum gens Achæorum erat: novari tamen nihil de Lacedæmoniis placebat. Ceterum responsum ita perplexum fuit, ut et Achæi sibi de Lacedæmone permissum acciperent; et Lacedæmonii non omnia concessa iis interpretarentur.[p] Hac potestate immodice Achæi ac superbe usi sunt.

33. Philopœmeni continuatur magistratus; qui veris initio, exercitu indicto, castra in finibus Lacedæmoniorum posuit. Legatos deinde misit ad deposcendos auctores defectionis, et civitatem in pace futuram, si id fecissent, pollicens, et illos nihil indicta causa passuros. Silentium

[p] *Ut hinc Achæi interpretarentur responsum senatus Romani, quasi omnis potestas eis data esset bellandi in Lacedæmonios; contra vero Lacedæmonii existimarent minus in se Achæis permissum fuisse.*

6 *E mari* Gron. Crev.—7 *Decrevissent* edd. ante Gron.

præ metu ceterorum fuit. Quos nominatim depoposcerat, ipsi se ituros professi sunt; fide accepta ab legatis, vim abfuturam, donec causam dixissent. Ierunt alii etiam illustres viri, et advocati privatis, et quia pertinere causam eorum ad rem publicam censebant.[q] Nunquam alias exules Lacedæmoniorum Achæi secum adduxerant in fines, quia nihil æque alienaturum animos civitatis videbatur. Tunc exercitus totius prope antesignani exules erant. Ii venientibus Lacedæmoniis ad portam castrorum agmine facto occurrerunt, et primo lacessere jurgiis; deinde altercatione orta, cum accenderentur iræ, ferocissimi exulum impetum in Lacedæmonios fecerunt. Cum illi Deos et fidem legatorum testarentur, et legati et prætor summoveret turbas, et protegeret Lacedæmonios, vinculaque jam quosdam injicientes arceret,[8] crescebat tumultu concitato[9] turba. Et Achæi ad spectaculum primo concurrebant: deinde vociferantibus exulibus, quæ passi forent, et orantibus opem, affirmantibusque simul, 'Nunquam talem occasionem habituros, si eam prætermisissent: fœdus, quod in Capitolio,[r] quod Olympiæ,[s] quod in arce Athenis[t] sacratum fuisset, irritum per illos esse: priusquam alio de integro fœdere obligarentur, noxios puniendos esse;' accensa his vocibus multitudo ad vocem unius, qui, ut ferirent, inclamavit, saxa conjecit: atque ita septemdecim, quibus vincula per tumultum injecta erant, interfecti sunt: sexaginta tres postero die comprehensi, a quibus prætor vim arcuerat, non

[q] *Tanquam auctoritate sua, privatos qui rei agebantur defensuri.*

8 'E Lov. 2. leg. *summoverent . . . protegerent . . . arcerent.* In ceteris Mss. fere omnibus *summovere* et *protegere.*' Rupert.—9 'Perperam in quibusdam librr. vett. legitur *concitata*, et *concito.* Malebat quidem J. F. Gron. *concita;* sed ne id quidem satis placere potest.' *Doering.* *Concita* et mox *concurrerunt* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[r] *Quod in Capitolio*] Per legatos Romam missos.

[s] *Olympiæ*] In templo Jovis Olympici.

[t] *Quod in arce Athenis*] Auctoribus scilicet, vel mediatoribus Atheniensibus, in æde Minervæ sacra servandum.

quia salvos vellet, sed quia perire causa indicta nolebat, objecti multitudini iratæ, cum aversis auribus pauca locuti essent, damnati omnes, et traditi sunt ad supplicium.

34. Hoc metu injecto, Lacedæmoniis imperatum primum, ut muros diruerent: deinde, ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos militassent, terra Laconica excederent: tum, uti, quæ servitia[10] tyranni liberassent, (ea magna multitudo erat,) ante diem certam abirent; qui ibi mansissent, eos prehendendi, vendendi, abducendi Achæis jus esset: Lycurgi leges moresque abrogarent: Achæorum assuescerent legibus institutisque: ita unius eos corporis fore, et de omnibus rebus facilius consensuros. Nihil obedientius fecerunt, quam ut muros diruerent: nec ægrius passi sunt, quam exules reduci. Decretum Tegeæ in concilio[11] communi Achæorum de restituendis iis factum est: et, mentione illata, externos auxiliares dimissos, et Lacedæmoniis ascriptos (ita enim vocabant, qui a tyrannis liberati erant) urbe excessisse, in agros dilapsos;[r] priusquam dimitteretur exercitus, ire prætorem[12] cum expeditis, et comprehendere id genus hominum, et vendere jure prædæ placuit. Multi comprehensi venierunt. Porticus[13] ex ea pecunia[u] Megalopoli permissu Achæorum refecta est, quam Lacedæmonii diruerant. Et ager Belbinates,[14 x] quem injuria tyranni Lacedæmoniorum possederant, restitutus eidem civitati,[y] ex decreto vetere Achæorum, quod

[r] *Cum esset nuntiatum Achæis externos, qui Lacedæmone mercede conducti militaverant, dimissos fuisse a Lacedæmoniis, novosque cives veteribus Lacedæmoniis ascriptos (servos nempe qui manumissi fuerant a tyrannis) urbe exiisse, et antequam auxiliares dimissi essent, dispersos esse per agros.*

10 *Quos servitio* conj. Rupert.—11 *Consilio* Drak. Doer.—12 *Dilapsos, priusquam dimitteretur exercitus: ire prætorem* Gron. Doujat.—13 In quibusd. librr. vett. *porta*.—14 All. *Belbinatis, Belbibatis, Belbinitis*, et *Belbini-*

NOTÆ

[u] *Porticus ex ea pecunia*] Alias *porta ex ea pecunia.*

[x] *Et ager Belbinates*] Dictus a Belbina oppido Laconiæ in Peloponneso ad Eurotam fluvium, Sellasiæ ad occasum.

[y] *Restitutus eidem civitati*] Intellige Megalopoli.

factum erat, Philippo Amyntæ filio regnante.[z] Per hæc velut enervata civitas Lacedæmoniorum diu Achæis obnoxia fuit. Nulla tamen res tanto erat damno, quam disciplina Lycurgi, cui per septingentos[15] annos assueverant,[a] sublata.

35. A concilio, ubi apud consulem[16 b] inter Achæos Lacedæmoniosque disceptatum est, M. Fulvius, quia jam in exitu annus erat, comitiorum causa profectus Romam, creavit consules M. Valerium Messallam et C. Livium Salinatorem, cum M. Æmilium Lepidum inimicum, eo quoque anno petentem, dejecisset.* Prætores inde creati Q. Marcius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinius, C. Atinius, P. Claudius Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitiis perfectis, consulem M. Fulvium in provinciam ad exercitum[17] redire placuit; eique et collegæ Cn. Manlio imperium in annum prorogatum est. Eo anno in ædem[18] Herculis signum Dei ipsius ex decemvirorum responso, et sejuges in Capitolio aurati a P. Cornelio[19] positi. Consulem dedisse inscriptum est. Et duodecim clypea aurata ab ædilibus curulibus, P. Claudio Pulchro[20] et Ser. Sulpi-

---

tes, quod Gron. Doujat. Crev.—15 *Octingentos* edd. ante Sigon.

16 Alii *ad consulem ;* et vett. edd. *a consule*, prob. Gron. et Doujat.—17 Vet. lib. apud Sigon. *et ad exerc.*—18 ‘ *In ædem.* Cur non rectius ex usu loquendi, ut paulo post *in Capitolio*, scripserit Noster *in æde*, idonea causa haud appareret. Nisi verbum aliquod, cui respondebant voces *in ædem*, librariorum culpa exciderit, (v. c. *deportatum*, *delatum*, vel simile,) aliud certe Noster, quam primum in animo habuerat, deinde subjunxit, nempe *positi.*’ Doering.—19 All. *Cn. Corn.* Mox *ærata* pro *aurata* Gron. Doujat. Crev.—20 *Pulchro*

NOTÆ

[z] *Philippo Amyntæ filio regnante*] Is pater Alexandri Magni regnavit circa annum urbis 400. id est, ante annos fere inde 170.

[a] *Cui per septingentos annos assueverant*] Hunc numerum meliores codices habent, et confirmat Glar. ex Eusebio: eundem Cicero notat Oratione pro L. Flacco circa finem. Floruit autem Lycurgus, severæ illius disciplinæ Spartanis auctor, circa tempora Sardanapali, centum octo annis ante Olympiadas: hæc autem contigerunt desinente ferme Olympiade 148.

[b] *Apud consulem*] Antea scriptum erat, *a consule:* et melius, ni fallor. Est enim disceptare non minus judicis, quam partium, ut apud Nostrum lib. v. ‘ disceptare controversiam :’ et apud Tullium pro Milone: ‘Et isti est præpositus quæstioni, qui hæc juste sapienterque disceptet.’

* A. U. C. 565.

cio Galba, sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compressam[c] damnarunt. Et ædilis plebis Q. Fulvius Flaccus duo signa aurata, uno reo damnato, (nam separatim accusaverant,) posuit. Collega ejus A. Cæcilius neminem condemnavit. Ludi Romani ter, plebeii quinquies toti instaurati. M. Valerius Messalla inde et C. Livius Salinator consulatum idibus Martiis cum inissent,[1] de re publica deque provinciis et exercitibus senatum consuluerunt. De Ætolia et Asia nihil mutatum est. Consulibus, alteri Pisæ cum Liguribus,[d] alteri Gallia provincia decreta est. Comparare inter se, aut sortiri jussi, et novos exercitus, binas legiones, scribere, ut et sociis Latini nominis quina dena millia peditum imperarent et mille et ducentos[2] equites. Messallæ Ligures, Salinatori obtigit Gallia. Prætores inde sortiti sunt. M. Claudio urbana, P. Claudio peregrina juris dictio evenit. Q. Marcius Siciliam, C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hispaniam citeriorem, C. Atinius ulteriorem est sortitus.[3]

36. De exercitibus ita placuit: e Gallia legiones, quæ sub C. Lælio fuerant, ad M. Tuccium proprætorem in Bruttios traduci; et, qui in Sicilia esset, dimitti exercitum; et classem, quæ ibi esset, Romam reducere M. Sempronium proprætorem. Hispaniis[4] legiones singulæ, quæ tum in iis provinciis erant, decretæ, et ut terna millia peditum, ducenos equites ambo prætores in supplementum

del. eæd.—1 *Iniissent* eæd.—2 Drak. tentabat *et millenos et ducenos* prob. Rupert. · Postremum *et* del. Gron. Doujat. Crev.—3 ' In scriptis *M. Claudio urbana jurisdictio evenit, Q. Marcio Sicilia.* Unde suspicor hunc locum, ut similes, vexatum, scripsisse Livium, *Prætoribus inde sortitis, Claudiis Marco urbana, Publio peregrina jurisdictio evenit: Q. Marcio Sicilia, C. Stertinio Sardinia, L. Manlio Hispania citerior, C. Atinio ulterior. De exercitibus, &c.*' J. Fr. Gron. Pro *Atinius* edd. ante Sigon. habent *Catinius.*

NOTÆ

[c] *Frumentarios ob annonam compressam*] Damnati non immerito avari, vel potius insatiabiles hi mercatores frugum, quod lucri privati causa annonam flagellassent, atque ad victum necessaria inclusa habuissent, quo carius populo venderent.

[d] *Pisæ cum Liguribus*] Pisæ urbs in Tuscia, sed Liguriæ proxima.

sociis imperarent, secumque transportarent. Priusquam in provincias novi magistratus proficiscerentur, supplicatio in triduum pro collegio decemvirorum[e] imperata fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam ferme et quartam tenebræ obortæ fuerant: et novemdiale sacrificium indictum est, quod in Aventino lapidibus pluisset. Campani, cum eos ex senatus consulto, quod factum erat priore anno,[5] censores Romæ censeri coëgissent, (nam antea incertum fuerat, ubi censerentur,) petierunt, ut sibi cives Romanas ducere uxores liceret; et, si qui prius duxissent, ut habere[6] eas, et ante eam diem nati, uti justi sibi liberi hæredesque essent. Utraque res impetrata. De Formianis Fundanisque municipibus et Arpinatibus C.Valerius Tappus[7] tribunus plebis promulgavit, uti iis suffragii latio (nam ante sine suffragio habuerant civitatem) esset. Huic rogationi quatuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur, cum intercederent, edocti, populi esse, non senatus jus suffragium, quibus velit, impartiri, destiterunt incepto. Rogatio perlata est, ut in Æmilia tribu Formiani et Fundani, in Cornelia Arpinates ferrent: atque in his tribubus tum primum ex Valerio[8] plebiscito censi sunt. M. Claudius Marcellus censor, sorte superato T. Quintio, lustrum condidit. Censa sunt[9] civium capita ducenta quinquaginta octo millia trecenta decem et octo. Lustro perfecto, consules in provincias profecti sunt.

37. Hyeme ea, qua hæc Romæ gesta sunt, ad Cn. Manlium, consulem primum, deinde pro consule,[10] hybernantem in Asia, legationes undique ex omnibus civitatibus gentibusque, quæ cis Taurum montem incolunt, conveniebant; et ut clarior nobiliorque victoria Romanis de rege

4 *Hispanis* edd. ante Sigon.—5 *Quod priore anno factum erat* Gron. Doujat. Crev.—6 Legendum forte putat Rupert. *haberent*.—7 *Tappo* Kreyssig.—8 *Ex Valerii* edd. ante Sigon.—9 *Sunt* del. Gron. Doujat. Crev. et mox eæd. habent *trecenta octo*. In Epit. hujus libri *trecenta viginti octo*.

NOTÆ

[e] *Pro collegio decemvirorum*] Immo pro arbitrio, vel e sententia collegii.

Antiocho fuit, quam de Gallis, ita lætior sociis erat de Gallis, quam de Antiocho. Tolerabilior regia servitus fuerat, quam feritas immanium barbarorum, incertusque in dies terror, quo velut tempestas eos populantes inferret. Itaque, ut quibus libertas, Antiocho pulso, pax, Gallis domitis, data esset, non gratulatum modo venerant, sed coronas etiam aureas, pro suis quæque facultatibus, attulerant. Et ab Antiocho legati, et ab ipsis Gallis, ut pacis leges dicerentur, et ab Ariarathe rege Cappadocum venerunt, ad veniam petendam, luendamque pecunia noxam, quod auxiliis Antiochum juvisset. Huic sexcenta [11] talenta [f] argenti sunt imperata. Gallis responsum, cum Eumenes rex venisset, tum daturum iis leges. Civitatium legationes cum benignis responsis, lætiores etiam quam venerant, dimissæ. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam frumentumque ex pacto cum L. Scipione fœdere jussi advehere; eo se cum exercitu venturum. Principio deinde veris, lustrato exercitu, profectus, die octavo Apameam venit. Ibi triduum stativis habitis, tertiis rursus ab Apamea castris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumque regios convehere jusserat, pervenit. Mille et quingenta [12] talenta argenti [g] accepta Apameam deportantur. Frumentum exercitui dividitur. Inde ad Pergam [13] ducit; [h] quæ una in iis locis regio tenebatur præsidio. Appropinquanti præfectus præsidii obvius fuit, triginta dierum tempus petens, ut regem Antiochum de urbe tradenda consuleret. Dato tempore, ad eam diem præsidio decessum est. A Perga, L.

10 *Proconsulem* edd. ante Gron. *Proconsule* Gron. Crev.—11 *Ei ducenta* Gron. Doujat. Crev.—12 *Mille et quinquaginta* eæd. *Duo millia et quingenta* Kreyssig.—13 ' Celebrem urbem Pamphyliæ, quam cum ignorarent librarii,

NOTÆ

[f] *Sexcenta* [*ducenta*] *talenta*] Nobis essent quadringenta octoginta millia librarum Francicarum, 480000 *l.*

[g] *Mille et quingenta* [*quinquaginta*] *talenta argenti*] Scribe, *duo millia et quingenta*, ex Polybio et Livio lib. XXXVII. cap. 45. Gallice, *la valeur de cinq millions de livres.*

[h] *Ad Pergam ducit*] Perga sive Perge Pamphyliæ fuit urbs ad Cestrium fluvium: hodie *Pirgi.*

Manlio fratre cum quatuor millibus militum Oroanda,[14] ad reliquum pecuniæ ex eo, quod pepigerant, exigendum, misso, ipse, quia Eumenem regem et decem legatos ab Roma Ephesum venisse audierat, jussis sequi Antiochi legatis, Apameam exercitum reduxit.

38. Ibi ex decem legatorum sententia fœdus in hæc verba fere cum Antiocho conscriptum est. 'Amicitia regi Antiocho cum populo Romano his legibus et conditionibus esto. Ne quem exercitum, qui cum populo Romano sociisve bellum gesturus erit, rex per fines regni sui eorumve,[15] qui sub ditione ejus erunt, transire sinito; neu commeatu, neu qua alia ope juvato. Idem Romani sociique Antiocho et iis, qui sub imperio ejus erunt, præstent. Belli gerendi jus Antiocho ne esto cum iis, qui insulas colunt, neve in Europam transeundi. Excedito urbibus, agris, vicis, castellis cis Taurum montem usque ad Halyn[16] amnem,[i] et a valle Tauri usque ad juga, qua in Lycaoniam vergit.[k] Ne qua arma[17] efferto ex iis oppidis, agris, castellisque, quibus excedat. Si qua extulit, quæ quoque oportebit, recte restituito.[s] Ne militem, neu

[s] *Ea restituat bona fide in eo loco quo unaquæque earum rerum restituenda erit.*

pro *ad Pergam* scripserunt *ad Pergamum.*' Doering.—14 'Hanc lectionem contra Sigonium et alios, qui *Œnoanda* legendum esse existimabant, defendit Cellar.' *Doering.* *Œnoanda* Gron. Doujat.

15 *Sociisque . . . eorumque* ex Polyb. Drak. legendum putat. *Sociisque . . . eorumque* Gron. *Sociisque . . . eorumve* Doujat.—16 'Suadentibus viris doctis, *Halyn amnem* pro vulg. *Tanaim a.* reposui. Cf. Strab. VI. 287. *ad Accaym* Voss. *ad Canym* Lov. 1. *Achanim* Lov. 6.' *Rupert.* *Tanaim* Gron. Crev. Doer. c. Drak.—17 'Periz. conj. *ne qua præter arma e.* et Drak. *ne qua præter militum arma e.* Mox forte cum Periz. leg. *quo quæque oportebit.*'

NOTÆ

[i] *Ad Halyn amnem*] Procul hinc Tanais, qui Europam ab Asia sejungit, atque Mæotidem paludem influit. Recte, itaque opinor Gron. post Budæum ex Strab. lib. VI. *Halyn* legit, contra vulgatam lectionem, *ad Tanaim.*

[k] *A valle Tauri usque ad juga, qua in Lycaoniam vergit*] Cum per totam fere Asiam Taurus mons assurgat, difficile dictu est quæ sit hæc vallis Tauri. Quia tamen Pamphylia excedere videmus Antiochi præsidia, fallor aut eo nomine hic intelligitur plana regio, quæ Tauri velut brachiis circumscripta a Pamphylio mari in Isauriam et Lycaoniam protenditur: ita ut in Asia Minori solam Antiocho Ciliciam relictam fuisse appareat.

quem alium ex regno Eumenis recipito. Si qui earum urbium cives, quæ regno abscedunt, cum rege Antiocho[t] intraque fines ejus regni sunt, Apameam omnes ante diem certam redeant.[18] Qui ex regno Antiochi apud Romanos sociosque sunt, iis jus abeundi manendique esto. Servos seu fugitivos, seu bello captos, seu qui liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis sociisque. Elephantos tradito omnes, neque alios parato. Tradito et naves longas armamentaque earum: neve plures, quam decem naves actuarias,[1] nulla quarum plus quam triginta remis agatur, habeto;[19] neve monerem ex belli causa, quod ipse illatu-

[t] *Quæ auferuntur Antiocho regi.*

Rupert.—18 *Redeunto* Kreyssig.—19 ' Varia tentarunt viri docti. Ursinus, *quam X. naves actuarias,* (h. e. quæ remis agerentur,) *nulla quarum XXX. remis agatur, habeto, neve eas belli causa* cet. J. Fr. Gron. *neve plures quam decem* (longas) *naves, actuariam nullam, quæ XXX. remis agatur, habeto, neve monerem ex belli causa, q. i. i. e.* Jac. Gron. *neve plures, quam decem;* (sc. habeto, e seqq.) *naves actuarias, nulla . . . neve monerem.* Reiske ad Polyb. *neve plures quam decem habeto: naves actuarias nullas plus quam XXX. remis agat, neve minorem ex belli cet.*' Rupert. (*Nulla plusquam triginta remis agatur*) Gron. Doujat. Crev. *Quarum nul. plus quam trig. rem. agat.* Kreyssig.—

NOTÆ

[1] *Quam decem naves actuarias*] Dissentit hic Polyb. in fragmentis a Nostro, et Appian. Etenim Polybius cum T. Livio naves longas Antiocho ademtas ait cum velis et instrumentis, cujus rei non meminit Appianus. Rursus hic cataphractas duodecim Antiocho ait concessas, quibus uti posset bello in subditos movendo, has decem tantum numerat Polybius; pro cataphractis autem totidem actuarias Livius dicit: cui in hoc quoque convenit cum Polybio, quod actuariam quæ triginta remis ageretur negat fuisse permissam bellum aliis inferenti: cum Appianus scribat bellantem eum pluribus (quam duodecim cataphractis) uti per leges fœderis potuisse. Quamobrem cum certum sit in his Livium auctore Polybio maxime usum, Gronov. eos ita conciliari posse putat, si apud Nostrum legamus *tradito et naves longas, armamentaque earum: neve plures quam decem naves, actuariam nullam, quæ triginta remis agatur, habeto: neve monerem ex belli causa quod ipse illaturus erit.* Ut sensus sit, coactum Antiochum maximam navium partem tradere, ita ut nonnisi decem constratas, (quæ longarum numero sunt,) retineret ad regni scilicet præsidium, subditosque in obsequio continendos. Quod si bello ab iis lacesseretur quibuscum jus bellandi ei relictum a Romanis erat, tum etiam pluribus ei ad eos propulsandos uti liceret. Ad inferendum autem ultro bellum ne unicam quidem actuariam habere triginta remorum, quod ex consequendi aut propulsandi belli causa non vetaretur.

rus erit. Neve navigato citra Calycadnum,[1 m] neve Sarpedonium, promontoria; extra quam, si qua[2] navis pecuniam, stipendium, aut legatos, aut obsides portabit. Milites mercede conducendi ex iis gentibus, quæ sub ditione populi Romani sunt, Antiocho regi jus ne esto: ne voluntarios quidem recipiendi. Rhodiorum sociorumve quæ ædes ædificiaque intra fines regni Antiochi sunt, quo jure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorum sociorumve sunto. Si quæ pecuniæ debentur, earum exactio esto. Si quid ablatum est, id conquirendi, cognoscendi, repetendique jus item esto. Si quas urbes, quas tradi oportet, ii tenent, quibus Antiochus dedit, et[3] ex iis præsidia deducito, utique recte tradantur, curato. Argenti probi duodecim millia Attica talenta[4 n] dato intra duodecim annos pensionibus æquis, (talentum ne minus pondo octoginta Romanis ponderibus pendat,°) et tritici quingenta quadraginta millia modium. Eumeni regi talenta trecenta quinquaginta[p] intra quinquennium dato; et pro frumento, quod æstimatione fiat,[5] talen-

1 *Calycandrum* edd. ante Sigon. Mox *Sarpedonem* Gron. Doujat. Crev. Doer. c. Drak.—2 'Nisi leg. *quo*. Mox pro *ne volunt. qui. rec.* forte *ne fugitivos qui. rec.*' Rupert.—3 *Et* del. Gron. Doujat. Crev.—4 Vid. Not. Delph. inf.—5 'Forte leg. *quæ æstimatio ejus fuit*, vel cum Drak. *quod æstimatum fuit*.' Rupert.—

NOTÆ

[m] *Citra Calycadnum*] Hoc fluvio separatur Cilicia aspera, quæ ad occidentem est, a campestri, quæ ad ortum. Ad ejus ostia promontoria duo sunt: alterum Calycadni nomine, ad lævam et ortum: alterum a dextra atque occasum versus, nomine Sarpedon.

[n] *Duodecim millia Attica talenta*] Immo, inquit Gron. *Atticum talentum:* responderet hæc pecunia viginti octo millionibus nostris, et octingentis librarum millibus.

[o] *Talentum ne minus pondo octoginta Romanis ponderibus pendat*] Sexaginta minæ Atticæ, quæ sex drachmarum millia continent, talentum Atticum conficiunt. At cum drachmæ Atticæ Romanis fere denariis responderent: denarii autem sex et nonaginta libram absolverent, qui pro centenis numerabantur, quemadmodum drachmæ; mirum est nunc pro sexaginta libris, sive pondo, octoginta in talento numerari. Verum veteris talenti et antiquarum drachmarum, quæ ante Solonem ponderosiores fuerant, rationem habuisse videntur Romani in his pacis cum Antiocho legibus, quo eam bellicam mulctam quarta parte augerent: sic imperati sex ferme supra triginta milliones.

[p] *Eumeni regi talenta trecenta quinquaginta*] Efficit hæc summa libras nostrates 840000.

ta centum viginti septem.[q] Obsides Romanis viginti dato, et triennio mutato; ne minores octonum denum annorum, neu majores quinum quadragenum. Si qui sociorum populi Romani ultro bellum inferent Antiocho, vim vi arcendi jus esto; dum ne quam urbem aut belli jure teneat, aut in amicitiam accipiat. Controversias inter se jure ac judicio disceptanto, aut,[6] si utrisque placebit, bello.' De Hannibale Pœno[r] et Ætolo Thoante[s] et Mnasilocho[7] Acarnane et Chalcidensibus Eubulida[8] et Philone dedendis in hoc quoque fœdere ascriptum est; et ut, si quid postea addi, demi,[9] mutarive placuisset, ut id salvo fœdere fieret.

39. Consul† juravit in hoc fœdus. Ab rege qui exigerent jus jurandum, profecti Q. Minucius Thermus et L. Manlius, qui tum forte ab Oroandis rediit. Et Q. Fabio Labeoni, qui classi præerat, scripsit, ut Patara extemplo

6 *Disceptent, aut* edd. ante Gron. Membranæ *disceptanda, aut.*—7 *Mnasimacho* Gron. Doujat. Crev. Doer.—8 *Eubulo* edd. ante Sigon.—9 'Τὸ *demi* jam defuit Andreæ; prius *ut* in primo expunctum video Frobenio; priores omnes habent.' *J. F. Gron.*

NOTÆ

[q] *Talenta centum viginti septem*] Id est, moneta nostra 3048000. libræ. Immensis ejusmodi belli sumtibus, et gravi tributo exhaustus Antiochus, avidusque parandæ pecuniæ; in Elymæos profectus est, templum ibi opulentissimum spoliaturus; sive Dianæ, ut Polyb. in excerptis Vales. scribit: seu Jovis, ut Justin. XXXII. 20. seu potius Belli, ut Strabo. Verum ab accolis repulsus est, aut etiam cum exercitu deletus. Diodorus expilasse quidem templum narrat, sed brevi Diis pœnas dedisse. His haud absimile de filio ejus Epiphane alii tradunt: ut lib. XLI. videbimus. Magnum vero a sodalibus, quos temulentus in convivio pulsaverat, occisum narrat Aurel. Victor. Mortem ejus, ut minus compertam, prætermiserunt et Titus noster et Appianus.

[r] *De Hannibale Pœno*] Hannibal ut Africa excesserit, atque ad Antiochum confugerit, vidimus lib. XXXIII. c. 48. et lib. XXXIV. cap. 60. Is ab Antiocho monitus in Cretam fugit, ubi cum se invidiosum ob nimias opes esse comperisset, amphoras plumbo repletas in templo Dianæ deposuit, tanquam fortunæ suæ præsidia: sicque minus solicita de se civitate, ut quæ thesauros ejus apud se fidei certissima pignora teneret, ad Prusiam contendit, auro suo in statuis quas secum portabat infuso, ne conspectæ opes vitæ nocerent, ut Justinus testatur XXXII. 4. post Cornel. Nepotem et Plut.

[s] *Et Ætolo Thoante, &c.*] De his lib. XXXVII. c. 45.

† *Consul*] Hoc est, proconsul, nam prorogato demum imperio, Manlius hoc fœdus fecit. *J. Clericus.*

proficisceretur, quæque ibi naves regiæ essent, concideret cremaretque. Profectus ab Epheso, quinquaginta tectas naves aut concidit, aut incendit. Telmissum [10] [t] eadem expeditione, territis subito adventu classis oppidanis, recepit. Ex Lycia protenus, jussis ab Epheso sequi, qui ibi relicti erant, per insulas in Græciam trajecit. Athenis paucos moratus dies, dum Piræeum ab Epheso naves venirent, totam inde classem in Italiam reduxit. Cn. Manlius cum inter cetera, quæ accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepisset, donoque Eumeni omnes dedisset; deinde causas civitatium, multis inter novas res turbatis, cognovit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniæ imperatæ, Eumenis beneficio, cui desponderat per eos dies filiam,[u] remissa, in amicitiam est acceptus. Civitatium autem cognitis causis, decem legati aliam aliarum fecerunt conditionem. Quæ stipendiariæ regi Antiocho fuerant, et cum populo Romano senserant, iis immunitatem dederunt: quæ partium Antiochi fuerant, aut stipendiariæ Attali regis, eas omnes vectigal pendere Eumeni jusserunt. Nominatim præterea Colophoniis, qui in Notio habitant,[x] et Cymæis et Mylasenis [11] [y] immunitatem concesserunt. Clazomeniis, super immunitatem, et Drymusam [12] insulam [z]

10 *Telmessum* Gron. Doujat. Crev.—11 '*Milesenis*, *Millesenis*, *Milesiis*, *Millephenis* Mss. et edd. vett. Drak. *Mylasenis* rectius quam *Mylassenis* scribi putabat.' *Rupert.* *Cymeis et Milesiis* Gron. *Milesiis* Doujat.—12 '*Drymusam* (forte *Drymussam*) *insulam* Ioniæ. *Dromisam*, *Dromissam*, et *Donis-*

NOTÆ

[t] *Telmissum* [*Telmessum*] Maritima fuit Lyciæ urbs Telmessus inter Dædala et Patara, ad promontorium sui nominis: Telmissus Straboni.

[u] *Cui desponderat per eos dies filiam*] Stratonice Ariarathis v. Cappadociæ regis filia, Eumeni secundo regi Pergameno nupsit; deinde Attalo ejus fratri.

[x] *Qui in Notio habitant*] Notium oppidum est Ioniæ, juxta Colophonem, ad Ionicum sinum.

[y] *Et Mylasenis* [*Milesiis*] Badius Ascensius id nominis huc invexit, quod ex Moguntina editione vulgo acceptum; cum alias legeretur *Milosenio*: verior lectio est *Mylasenis*, ut ex Polybio discimus: et Mylasa, -orum, sive Mylassa, olim Cariæ regia, urbs fuit maritima, ad sinum Iassicum: hodie *Messi*, vel, ut alii volunt, *Melasso*.

[z] *Drymusam insulam*] Exigua est insula sinus Smyrnæi juxta Clazome-

dono dederunt; et Milesiis, quem sacrum appellant, agrum restituerunt; et Iliensibus Rhœteum et Gergithum [a] addiderunt, non tam ob recentia ulla merita, quam originum memoria.[b] Eadem et Dardanum liberandi causa fuit. Chios quoque et Smyrnæos et Erythræos pro singulari fide, quam eo bello præstiterunt,[13] et agro donarunt, et in omni præcipuo honore habuerunt. Phocæensibus et ager, quem ante bellum habuerant, redditus; et, ut legibus antiquis uterentur, permissum. Rhodiis affirmata, quæ data priore decreto erant; Lycia et Caria datæ usque ad Mæandrum amnem, præter Telmissum.[c] Regi Eumeni Chersonesum in Europa et Lysimachiam, castella, vicos, agros, quibus finibus tenuerat Antiochus, adjecerunt: in Asia Phrygiam utramque,[d] (alteram ad Hellespontum, majorem alteram vocant,) et Mysiam, quam Prusias rex ademerat, ei restituerunt, et Lycaoniam et Milyada [e] et Lydiam, et nominatim urbes Tralles atque Ephesum et Telmissum. De Pamphylia disceptatum inter Eumenem et Antiochi legatos cum esset, quia pars ejus citra, pars ultra Taurum est; integra[14] res ad senatum rejicitur.

40. His fœderibus decretisque datis, Manlius, cum de-

sam edd. vett. et Mss. præter Mogunt.' *Rupert.* *Drymussam* Kreyssig.—13 *Præstiterant* Doujat. Crev.—14 *Cum esset; quia pars ejus citra, pars ul. T. est, integra, &c.* Drak. Ernest.

NOTÆ

nas Ioniæ urbem.

[a] *Et Gergithum*] Oppidum fuit Mysiæ Minoris, quæ postea Hellespontus, Abydo ad ortum, quemadmodum Rhœteum.

[b] *Originum memoria*] Romanos a Trojanis ortos tritum est: Troadis autem urbes fuere Ilium et Dardanum.

[c] *Præter Telmissum*] Telmissum sive Telmessum oppidum Cariæ fuit, unum e sex Halicarnasso contributis ab Alexandro Magno, ut notat Plin. lib. v. cap. 29. diversum a Telmisso Lyciæ.

[d] *Phrygiam utramque*] Minorem, quæ et Troas, ad meridiem Minoris Mysiæ, (cum qua sæpius confunditur,) et Majorem.

[e] *Et Milyada*] Mylias urbis nomen est et regionis: urbs in Pamphylia fuit, ejusque regione Carbalia inter Cestrium et Eurymedontem fluvios: hodie, ut aiunt, *Milia:* Regio vero pars prius fuerat meridionalis Magnæ Phrygiæ, sed Lyciæ deinde ascripta.

cem legatis omnique exercitu ad Hellespontum profectus, evocatis eo regulis Gallorum, leges, quibus pacem cum Eumene servarent, dixit; denuntiavitque, ut morem vagandi cum armis finirent, agrorumque suorum terminis se continerent. Contractis deinde ex omni ora navibus, et Eumenis etiam classe per Athenæum[f] fratrem regis ab Elæa adducta, copias omnes in Europam trajecit. Inde, per Chersonesum[g] modicis itineribus grave præda omnis generis agmen trahens, Lysimachiæ stativa habuit; ut quam maxime recentibus et integris jumentis Thraciam, per quam iter vulgo horrebant, ingrederetur. Quo profectus est ab Lysimachia die, ad amnem, Melana[h] quem vocant, inde postero die Cypsela pervenit. A Cypselis via decem millium fere sylvestris, angusta, confragosa excipiebat. Propter cujus difficultatem itineris in duas partes divisus exercitus; et præcedere una jussa, altera magno intervallo cogere agmen, media impedimenta interposuit: plaustra cum pecunia publica erant pretiosaque alia præda. Itaque, cum [15] per saltum iret, Thracum decem haud amplius millia ex quatuor populis, Astii[i] et Cæni[k] et Maduateni [16] [l] et Coreli,[m] ad ipsas angustias[n] viam circum-

15 ' All. *ita cum cet.* non minus apte.' *Rupert.*—16 *Madyteni* conj. Doujat. Vid. Not. Delph. inf. *Mædobithini* conj. Ortel. in Thes. Geog. Mox pro *Coreli* conj. Drak. *Corpili* aut *Corpilli*. Gron. Doujat. Crev. habent *Cœletæ*

NOTÆ

[f] *Per Athenæum*] Eumenis II. regis Pergameni fratrem natu minimum, qui cum eo conjunctissime vixit, natus Attalo I. Pergami rege ex Apolloniade Cyzicena muliere plebeia.

[g] *Per Chersonesum*] Thracicam scilicet. Chersonesi enim nomen generale est, peninsulam significans.

[h] *Ad amnem, Melana*] Melas non unius fluvii nomen est, quod nigrum sonat. Hic per Thraciam in sinum Melanem ad Cardiam urbem influens, ad potandum Xerxis exercitum non suffecisse memoratur ab Herodoto. Nardo hodie *La Mera*, Bellonio *Larissa*.

[i] *Astii*] Ab his Astica regiuncula. Astorum Thraciæ populorum meminit Strabo lib. VII. qui eam gentem supra Byzantium ponit, eique Calyben urbem attribuit, quæ Ptolemæo *Cabylla*.

[k] *Et Cæni*] Ab his Cænica regio Thraciæ, sub Rhodope.

[l] *Maduateni*] Num potius *Madyteni*, a Madyto seu Madytis urbe, Chersonesi Thracicæ metropoli, quæ nunc *Mayton?*

[m] *Coreli* [*Cœletæ*] His quoque nomen dedit Cœlos, sive Cœla, urbs ad

sederunt. Opinio erat, non sine Philippi regis Macedonum fraude id factum; eum scisse, non alia, quam per Thraciam, redituros Romanos, et quantam pecuniam secum portarent. In primo agmine imperator erat, solicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil se moverunt, donec armati transirent. Postquam primos superasse angustias viderunt, postremos nondum appropinquantes, impedimenta et sarcinas invadunt; cæsisque custodibus, partim ea, quæ in plaustris erant, diripere, partim sub oneribus jumenta abstrahere. Unde postquam clamor primum ad eos, qui, jam ingressi saltum, sequebantur, deinde etiam ad primum agmen est perlatus, utrimque in medium concurritur, et inordinatum simul pluribus locis prælium conseritur. Thracas præda ipsa impeditos oneribus et plerosque (ut ad rapiendum manus vacuas haberent) inermes ad cædem præbet; Romanos iniquitas locorum, barbaris per calles notos occursantibus,[17] et latentibus interdum per cavas valles, prodebat. Ipsa etiam onera plaustraque, ut fors tulit, his aut illis incommode objecta, pugnantibus impedimento sunt: alibi prædo, alibi prædæ vindex cadit. Prout locus iniquus æquusve his aut illis, prout animus pugnantium est, prout numerus, (alii enim pluribus, quam ipsi erant, alii paucioribus, occurrerant) varia pugnæ fortuna est. Multi utrimque cadunt. Jam nox appetebat, cum prælio excedunt Thraces, non fuga vulnerum aut mortis, sed quia satis prædæ habebant.

41. Romanorum primum agmen extra saltum circa templum Bendidium[18] [o] castra loco aperto posuit; pars altera

ex emend. Glar.—17 *Incursantibus* eæd.

NOTÆ

Chersonesi ejusdem oram occidentalem, juxta Alopeconnesum insulam, ubi Lacedæmonii, ab Atheniensibus navali pugna superati, cladem haud modicam acceperunt.

[n] *Ad ipsas angustias*] Intelligit, opinor, Chersonesi isthmum, qui inter Lysimachiam et Cardiam.

[o] *Circa templum Bendidium*] Templum fuit Dianæ, quæ lingua Thracum Bendis appellabatur, auctore Hesychio: unde et ejus feriæ Atheniensibus Bendidia dicta. Apparet autem fuisse circa Doriscum, haud procul Hebro flumine.

ad custodiam impedimentorum medio in saltu, duplici circumdata vallo, mansit. Postero die, prius explorato saltu, quam moverent, primis se conjungunt. In eo prælio, cum et impedimentorum pars et calonum, et milites aliquot, cum passim toto prope saltu pugnaretur, cecidissent, plurimum Q. Minucii Thermi morte damni est acceptum, fortis ac strenui viri. Eo die ad Hebrum [p] flumen perventum est. Inde Æniorum fines præter Apollinis, Zerynthium [19] quem vocant incolæ,[q] templum [20] superant. Aliæ angustiæ circa Tempyra [r] excipiunt, (hoc loco nomen est,) nec minus confragosæ, quam priores; sed, quia nihil sylvestre circa est, ne latebras quidem ad insidiandum præbent. Huc ad eandem spem prædæ Trausi [1 s] (gens et ipsa Thracum) convenere: sed, quia nudæ valles, procul ut conspicerentur angustias obsidentes, efficiebant, minus terroris tumultusque fuit apud Romanos. Quippe etsi iniquo loco, prælio tamen justo, acie aperta, collatis signis dimicandum erat. Conferti subeuntes cum clamore, impetu facto, primum expulere loco hostes; deinde avertere. Fuga inde cædesque, suis ipsos impedientibus angustiis, fieri cœpta est. Ro-

18 Vet. lib. apud Sigon. *Mendidium* prob. Glar.—19 *Zerynthum* Gron.—20 ' Forte leg. *quem vocant accolæ*, aut *Apollinis, Z. quem vocant, inclytum templum;* nisi e glossa irrepsit vox *incolæ*, quem nescit c. Lov. 2. et delendam putabat Drak.' *Rupert.* Crevierio pronomen *quem* suspectum est.—1 All.

NOTÆ

[p] *Ad Hebrum*] Hebrus Plinio, Ptol. Ebrus absque aspiratione, fluvius est Thraciæ proprie dictæ, per Philippopolim (quæ prius Eumolpias, eademque Poneropolis) per Uscudamam (quæ post Adrianopolis) perque Vernim (quæ deinde Trajanopolis) ac Dymen, seu Doriscum, in Ægæum mare se evolvens, inter Ænum ad lævam et Zerynthum ad dextram, e regione Samothraces insulæ: hodie *Mariza* Mercatori et Nigro.

[q] *Zerynthium quem vocant incolæ*] Zerinthus urbs fuit Thracica, ubi Apollinis templum, auctore Livio, hoc loco: antrum Hecates, sive Dianæ, vocatur a Lycophrone.

[r] *Circa Tempyra*] Forte idem locus quem Impara, seu Imparim, alii vocant, in Bistonia Thraciæ regione.

[s] *Trausi*] Thracum gens fuit, a quibus Drosica, ni fallor, præfectura apud Ptol. Forte et Doriscus locus apud Plin. diversi a Thrausis Stephani, qui eos alio nomine Agathyrsos fuisse appellatos testatur. Constat autem ex Ptol. Agathyrsos Scythicam fuisse nationem.

mani victores ad vicum Maronitarum (Saren [z] appellant [t]) posuerunt castra. Postero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit; triduumque ibi, frumentum accipientes, manserunt, partim ex agris Maronitarum, conferentibus ipsis, partim ex navibus suis; quæ cum omnis generis commeatu sequebantur. Ab stativis diei via Apolloniam [u] fuit. Hinc per Abderitarum agrum Neapolim perventum est. [x] Hoc omne per Græcorum colonias pacatum iter fuit. Reliquum inde per medios Thracas, dies noctesque, etsi non infestum, suspectum tamen, donec in Macedoniam pervenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus, cum a Scipione eadem via duceretur, habuerat, nullam ob aliam causam, quam quod prædæ minus, quod peteretur, fuerat. Quanquam tum quoque Claudius auctor est, ad quindecim millia Thracum præcedenti ad exploranda loca agmen Mutini Numidæ occurrisse; quadringentos equites fuisse Numidas, paucos elephantos: Mutinis filium per medios hostes cum centum quinquaginta delectis equitibus perrupisse: eundem mox, cum jam Mutines, in medio elephantis collocatis, in cornua equitibus dispositis, manum cum hoste conseruisset, terrorem ab tergo præbuisse: atque inde turbatos equestri velut procella hostes ad peditum agmen non accessisse. Cn. Manlius per Macedoniam in Thessaliam exercitum traduxit. Inde per Epirum Apolloniam cum pervenisset, nondum adeo hyberno contemto mari, ut trajicere auderet, Apolloniæ hybernavit.

Thrausi. Ortel. in Thes. Geogr. conj. *Thrasi.*—2 'Alii *Salen* et *Salentum.* Mox pro *Priaticus,* quidam Mss. *Triaticus, Primaticus,* et *Pariaticus.*' Rupert.

NOTÆ

[t] *Saren appellant*] Pagi nomen est in agro Maroneæ, ubi et Priaticus campus: forte a redimendis captivis sic nominatus.

[u] *Diei via Apolloniam*] Hæc Apollonia Thraciæ inter Maroneam et Abderam sita, alia fuit ab ea quæ ad Pontum Euxinum in ipsa Thracia, aliisque pluribus ejusdem nominis urbibus, tum in Macedonia, tum alibi.

[x] *Neapolim perventum est*] Hæc Neapolis maritima fuit urbs Edonidis Macedonicæ provinciæ, alias Thracicæ, ad Strymonium sinum, inter ostia Nessi et Strymonis fluviorum. Hodie *Christopoli* Nigro et Sophiano.

42. Exitu prope anni M. Valerius consul ex Liguribus ad magistratus surrogandos Romam venit, nulla memorabili in provincia re gesta, ut ea probabilis moræ causa esset, quod solito serius ad comitia venisset. Comitia consulibus rogandis fuerunt ante diem duodecimum Kalendas Martias. Creati M. Æmilius Lepidus, C. Flaminius.* Postero die prætores facti Ap. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba, Q. Terentius Culleo, L. Terentius Massiliota[3] Q. Fulvius Flaccus, M. Furius Crassipes. Comitiis perfectis, quas provincias prætoribus esse placeret, retulit ad senatum consul. Decreverunt duas Romæ, juris dicundi[4] causa; duas extra Italiam, Siciliam, et Sardiniam; duas in Italia, Tarentum et Galliam. Et extemplo, priusquam inirent magistratum, sortiri jussi.[5] Ser. Sulpicius urbanam, Q. Terentius peregrinam est sortitus. L. Terentius Siciliam, Q. Fulvius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minucius Myrtilus et L. Manlius, quod legatos Carthaginienses pulsasse dicebantur, jussu M. Claudii prætoris Urbis per feciales traditi sunt[y] legatis, et Carthaginem avecti. In Liguribus magni belli et gliscentis in dies magis fama erat. Itaque consulibus novis, quo die de provinciis et de re publica retulerunt, senatus utrisque[6] Ligures provinciam decrevit. Huic senatus consulto Lepidus consul intercedebat 'Indignum esse' prædicans, 'consules ambos in valles Ligurum includi. M. Fulvium et Cn. Manlium biennium jam, alterum in Europa, alterum in Asia, velut pro Philippo atque Antiocho substitutos, regnare. Si exercitus in his terris esse placeat, consules iis potius, quam privatos, præsse oportere. Vagari eos cum belli terrore per

3 *Massaliota* Gron. Doujat. *Massa* Crev.—4 *Dicendi* Gron. Doujat. Crev. —5 In quibusd. codd. apud Drak. *jussis*.—6 *Utrique* Gron. Doujat. Crev.—

NOTÆ

* A. U. C. 566.

y *Per feciales traditi sunt*] Egregium observati a Romanis gentium juris exemplum, præsertim erga Carthaginienses, populi Romani jam tributarios.

nationes, quibus bellum indictum non sit, pacem pretio venditantes. Si eas provincias exercitibus obtinere opus esset, sicut M'. Acilio L. Scipio consul,[7] L. Scipioni M. Fulvius et Cn. Manlius successissent consules; ita Fulvio Manlioque C. Livium et M. Valerium consules debuisse succedere. Nunc certe, perfecto Ætolico bello, recepta ab Antiocho Asia, devictis Gallis, aut consules ad exercitus consulares mitti, aut reportari legiones inde reddique tandem rei publicæ debere.' Senatus, his auditis, in sententia perseveravit, ut consulibus ambobus Ligures provincia esset: Manlium Fulviumque decedere de provinciis, et exercitus inde deducere ac redire Romam, placuit.

43. Inimicitiæ inter M. Fulvium et M. Æmilium consulem erant: et super[8] cetera Æmilius, serius biennio se consulem factum M. Fulvii opera, ducebat.[9] Itaque ad invidiam ei faciendam legatos Ambracienses in senatum, subornatos criminibus,[u] introduxit. Qui ' sibi, cum in pace essent, imperataque a[10] prioribus consulibus fecissent, et eadem præstare obedienter M. Fulvio parati essent, bellum illatum' questi, ' agros primum depopulatos, terrorem direptionis et cædis urbi injectum; ut eo metu claudere cogerentur portas. Obsessos deinde et oppugnatos se, et omnia exempla belli edita in se,[x] cædibus, incendiis, ruinis, direptione urbis: conjuges, liberos in servitium abstractos: bona ademta, et, quod se ante omnia moveat, templa tota urbe spoliata ornamentis: simulacra Deum, Deos immo ipsos,[11 z] convulsos ex sedibus suis, ablatos

[u] *Criminationibus instructos.*
[x] *Cuncta belli mala adversum se commissa esse.*

7 *Man. Acilio, L. Scipioni consulibus* eæd. Mox copulam *et* ante *Cn. Man.* haud dubie falsi calami opus putat Jac. Gron.
8 *Supra* edd. ante Sigon.—9 *Dicebat* Crev.—10 *A* del. Crev.—11 Vid. Not. Delph. inf. Mox ' adjecta verba *ablatos esse* sapiunt glossema.' *Herald.*

NOTÆ

[z] *Deos immo ipsos*] Sic recte scripti et editi veteres: postea scripsere *Deos demum ipsos:* quasi particula *immo* nonnisi initio membri usurparetur: cum tamen lib. XXVI. cap. 40. legatur apud Nostrum, ' maneant

esse; parietes postesque nudatos, quos adorent, ad quos precentur et supplicent, Ambraciensibus superesse.'[12 a] Hæc querentes, interrogando criminose ex composito, consul ad plura, velut nou sua sponte dicenda, eliciebat. Motis Patribus, alter consul C. Flaminius M. Fulvii causam excepit; qui, 'veterem et obsoletam viam ingressos Ambracienses,' dixit. 'Sic M. Marcellum a Syracusanis, sic Q. Fulvium a Campanis accusatos. Quin eadem opera T. Quintium a Philippo rege, M'. Acilium et L. Scipionem ab Antiocho, Cn. Manlium a Gallis, ipsum M.[13] Fulvium ab Ætolis et Cephalleniæ populis accusari paterentur. Ambraciam oppugnatam et captam, et signa inde ornamentaque ablata, et cetera facta, quæ captis urbibus soleant, negaturum aut me pro M. Fulvio, aut ipsum M. Fulvium censetis, Patres conscripti? qui ob has res gestas triumphum a vobis postulaturus sit, Ambraciam captam, signaque, quæ ablata criminantur, et cetera spolia ejus urbis ante currum laturus, et fixurus in postibus suis.[b] Nihil est, quod se ab Ætolis separent. Eadem Ambraciensium et Ætolorum causa est. Itaque collega meus vel in alia causa inimicitias exerceat, vel, si in hac utique mavult, retineat Ambracienses suos in adventum M. Fulvii. Ego

ad Arnob.—12 *Postesque nudatos, . . . Ambracienses, non superesse* edd. ante Sigon. 'In omnibus fere vett. editt. et plurimis codd. apud Drak. legitur *non superesse*. Sed nostram lectionem, ut rectiorem et elegantiorem, amplexi sunt Drak. Crev. et alii. Scilicet particula *non* intrusa videtur ab homine, qui acumen Livianæ dictionis non ceperat.' *Doering*. *Non superesse* Gron. Doujat.—13 *M.* del. Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

immo, inquit Marcellus,' &c. et lib. XXXV. cap. 49. 'nihil immo tam alienum rebus vestris est.'

[a] *Ambraciensibus superesse* [*non superesse*] Immissa est negatio a Sigon. In scriptis uno ductu habetur, *parietes postesque nudatos, quos adorent, ad quos precentur et supplicent, Ambraciensibus superesse*. Illa autem, *ad quos precentur*, significant versus quos, circa quos preces fundere possint, raptis scilicet Deorum simulacris, nihil præter parietes in templis superesse.

[b] *Et fixurus in postibus suis*] Hic Romanis mos, ut victores spoliis hostium postes ædium suarum ornarent: quæ ne alienatis quidem ædibus licebat emtoribus refigere, aut tollere.

nec de Ambraciensibus, nec de Ætolis decerni quicquam, absente M. Fulvio, patiar.'

44. Cum Æmilius callidam malitiam inimici, velut omnibus notam, insimularet, et tempus eum morando extracturum diceret, ne consule inimico Romam veniret;[14] certamine consulum biduum absumtum est: nec præsente Flaminio decerni quicquam videbatur posse. Captata occasio est, cum æger forte Flaminius abesset; et, referente Æmilio, senatus consultum[15] factum est, 'Ut Ambraciensibus omnes suæ res redderentur: in libertate essent, ac legibus suis uterentur: portoria, quæ vellent, terra marique caperent, dum eorum immunes Romani ac socii Latini nominis essent. Signa aliaque ornamenta quæ quererentur ex ædibus sacris sublata esse, de iis, cum M. Fulvius Romam revertisset, placere ad collegium pontificum referri, et, quod ii censuissent, fieri.' Neque his contentus consul fuit, sed postea per infrequentiam adjecit senatus consultum, 'Ambraciam non videri vi captam esse.' Supplicatio inde, ex decemvirorum decreto, pro valetudine populi fuit per triduum, quia gravis pestilentia urbem atque agros vastabat. Latinæ inde fuerunt.[c] Quibus religionibus liberati consules, et delectu perfecto, (novis enim uterque maluit uti militibus,) in provinciam profecti sunt, veteresque omnes dimiserunt. Post consulum profectionem Cn. Manlius proconsul Romam venit. Cui cum ab Ser. Sulpicio prætore senatus ad ædem Bellonæ datus esset, et ipse, commemoratis rebus ab se gestis, postulasset, ut ob eas Diis immortalibus honos haberetur, sibique triumphanti Urbem invehi liceret; contradixerunt pars major decem legatorum, qui cum eo fuerant, et ante alios L. Furius Purpureo et L. Æmilius Paullus.

45. 'Legatos sese Cn. Manlio datos pacis cum Antiocho

14 *Rediret* Gron. Doujat. Crev.—15 *Senatusconsulto* eæd.

NOTÆ

[c] *Latinæ inde fuerunt*] Feriæ nimirum.

faciendæ causa fœderisque et[16] legum, quæ cum L. Scipione inchoatæ fuissent, perficiendarum. Cn. Manlium summa ope tetendisse, ut eam pacem turbaret, et Antiochum, si sui potestatem fecisset, insidiis exciperet; sed illum, cognita fraude consulis, cum sæpe colloquiis petitis captatus esset, non congressum modo, sed conspectum etiam ejus vitasse. Cupientem transire Taurum ægre omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllæ prædictam superantibus terminos fatales cladem experiri vellet, retentum. Admovisse[17] tamen exercitum, et prope ipsis jugis ad divortia aquarum[d] castra[e] posuisse. Cum nullam ibi causam belli inveniret, quiescentibus regiis, circumegisse exercitum ad Gallogræcos:[f] cui nationi non ex senatus auctoritate, non populi jussu, bellum illatum. Quod quem unquam de sua sententia facere ausum? Antiochi, Philippi, Hannibalis et Pœnorum recentissima bella esse. De omnibus his consultum senatum, populum[18] jussisse. Sæpe legatos ante missos, res repetitas, postremo, qui bellum indicerent, missos. Quid eorum, Cn. Manli, factum est, ut istud publicum populi Romani bellum et non tuum privatum latrocinium ducamus?[19] At eo ipso contentus fuisti: recto itinere duxisti exercitum ad eos, quos tibi hostes desumseras; an et per omnes anfractus viarum, cum ad bivia consisteres, ut, quo flexisset agmen Attalus Eumenis

16 ' Particulam *et* delendam putabat Jac. Gron. nec habent eam plures codd. apud Drak. Usus loquendi utrumque fert.' *Doering.*—17 *Admosse* scriptus, teste J. F. Gron. Mox *divergia* conj. J. Clericus. Vid. Not. inf.—

NOTÆ

[d] *Ad divortia aquarum*] Juga montium intellige: unde in diversa fluunt aquæ perennes; sub jugis enim fere fluminum fontes.

Divortia aquarum] Forte *divergia*, quæ propria vox est in finibus constituendis. Exempla vide in Glossis Agrimensoriis Nic. Rigaltii. Sed tamen et apud Ciceronem montes divisi ' aquarum divortiis ' dicuntur, Ep. ad Fam. II. 10. et alibi, nisi forte *divorgia* legendum. *J. Clericus.*

[f] *Circumegisse exercitum ad Gallogræcos*] Nulla sane idonea causa huic Manlio Vulsoni fuit suscipiendi adversus Galatas belli, quod nec Romano more indictum est, rebus scilicet per legatos repetitis, auctoritate Patrum, ac jussu populi missis fecialibus, aliisque quæ mox cap. sequenti exaggerantur.

frater, eo consul mercenarius cum exercitu Romano sequereris, Pisidiæ Lycaoniæque et Phrygiæ recessus omnes atque angulos peragrasti, stipem a tyrannis castellanisque deviis colligens? Quid enim tibi cum Oroandis?[20] quid cum aliis æque innoxiis populis? Bellum autem ipsum, cujus nomine triumphum petis, quo modo gessisti? Loco æquo, tempore tuo pugnasti? Tu vero recte, ut Diis immortalibus honos habeatur, postulas: primum, quod pro temeritate imperatoris, nullo jure gentium bellum inferentis, pœnas luere exercitum noluerunt; deinde, quod belluas, non hostes, nobis objecerunt.

46. 'Nolite[1] nomen tantum existimare mixtum esse Gallogræcorum. Multo ante et corpora et animi mixti ac vitiati sunt. An, si illi Galli essent, cum quibus millies vario eventu in Italia pugnatum est, quantum in imperatore nostro fuit,[v] nuntius illinc redisset? Bis cum iis pugnatum est, bis loco iniquo subiit, in valle inferiore pedibus pæne hostium aciem subjecit. Ut non tela ex superiore loco mitterent, sed corpora sua nuda injicerent, obruere nos potuerunt.[2] Quid igitur incidit? Magna fortuna populi Romani est, magnum et terribile nomen. Recenti ruina Hannibalis, Philippi, Antiochi, prope attoniti erant, tantæ corporum moles.[s] Fundis sagittisque in fugam consternati sunt:[3] gladius in acie cruentatus non est

v Quæ fuit Manlii Romani ducis imprudentia aut socordia, ita victi essemus ut ne nuntius quidem cladis fuerit superfuturus.

18 *Populumque* edd. ante Sigon.—19 *Dicamus* Gron. Doujat. Crev.—20 *Œnoandis* Gron. Doujat.

1 *Nolito* Gron. Doujat.—2 'Dedimus nempe lectionem, quam Drak. ad fidem optimorum codd. exhibuit, quanquam ex nostra opinione altera lectio, quam jam Frob. anno 1535. evulgavit *aciem subjecit, ut, si non tela . . . potuerint* orationis tam nexui, quam concinnitati, magis favere videtur.' *Doering. Subjecit: ut si . . . potuerint* Gron. Doujat. Crev.—3 *Attonitæ . . . consternatæ* quidam Mss. etiam Mog. minus eleganter judice Rupert. 'Si verba ita distinguantur, *prope attoniti erant. Tantæ corporum moles fundis cet.* sensus

NOTÆ

s *Tantæ corporum moles*] Galli scilicet Asiatici, quamvis ingenti corporum mole præditi, obstupefacti tamen erant fama nominis Romani.

Gallico bello: velut avium[4] examina,[h] ad crepitum primum missilium avolavere. At, Hercule, nos iidem, (admonente[5] fortuna, quid, si hostem habuissemus, casurum fuisset[z]) cum redeuntes in latrunculos Thracas incidissemus, cæsi, fugati, exuti impedimentis sumus. Q. Minucius Thermus, in quo haud paulo plus damni factum est, quam si Cn. Manlius, cujus temeritate ea clades inciderat, perisset, cum multis viris fortibus cecidit: exercitus, spolia regis Antiochi referens, trifariam dissipatus, alibi primum, alibi postremum agmen, alibi impedimenta, inter vepres in latebris ferarum noctem unam delituit. Pro his triumphus petitur? Si nihil in Thracia cladis ignominiæque foret acceptum, de quibus hostibus triumphum peteres? de iis, ut opinor, quos tibi hostes senatus aut populus Romanus dedisset. Sic huic L. Scipioni, sic illi M'. Acilio de rege Antiocho, sic paulo ante T. Quintio de rege Philippo, sic P. Africano de Hannibale et Pœnis et Syphace, triumphus datus. Et minima illa, cum jam senatus censuisset bellum, quæsita tamen sunt,[i] 'quibus nuntiandum esset: ipsis utique regibus nuntiaretur; an satis esset, ad præsidium aliquod nuntiari?' Vultis ergo[6] hæc omnia pollui et confundi? tolli fecialia jura? nullos esse feciales? Fiat (pace Deum dixerim) jactura religionis; oblivio Deorum capiat pectora vestra.[7] Num senatum quoque de bello consuli

[z] *Qua re ostendit fortuna quantum nobis timendum fuisset damnum in Galatia, si nobis cum fortibus, atque ad prælium, ut par erat, comparatis hostibus res fuisset, et qui vere pro hostibus se gessissent.*

non ineptus erit.' *Duker.* Ita distinx. Crev. et Kreyssig.—4 'Ex vet. libr. Sigon. dedit *apium*, quod probare videtur Crev. qui ex cod. Vict. laudat lectionem *apum;* sed res ipsa hanc lectionem repudiat.' *Doering.*—5 Scripti *monente*, ut testatur J. F. Gron.—6 'Thuan. *velitis ergo*, quod non videtur temere fastidiendum.' *Jac. Gron.*—7 Vet. lib. apud Sigon. *nostra.*

NOTÆ

[h] *Velut avium examina*] Sigon. ex veteri libro mavult *apium examina:* quia nempe examina proprie apum dicuntur. Adjicit exemplum ex lib. IV. 'fumone victi, velut examen apum, inermi cedetis hosti.'

[i] *Et minima . . . . . quæsita tamen sunt*] Non sufficiebat si senatus et populus bellum censuissent, illud quoque inquirebatur a fecialibus, cui, vel quibus, et ubi, bellum denuntiandum esset, ut lib. XXXIII. cap. 46.

non placet? non ad populum ferri, velint jubeantne cum Gallis bellum geri? Modo certe consules Græciam atque Asiam volebant. Tamen perseverantibus vobis, Ligures provinciam decernere, dicto audientes fuerunt. Merito ergo a vobis, prospere bello gesto, triumphum petent, quibus auctoribus gesserunt.'

47. Talis oratio Furii et Æmilii fuit. Manlium in hunc maxime modum respondisse accepimus. 'Tribuni plebis antea solebant triumphum postulantibus adversari, Patres conscripti. Quibus ego gratiam habeo, quod seu mihi, seu magnitudini rerum gestarum, hoc dederunt, ut non solum silentio comprobarent honorem meum, sed referre etiam, si opus esset, viderentur parati esse. Ex decem legatis, si Diis placet, quod consilium[8] dispensandæ cohonestandæque victoriæ imperatoribus majores dederunt nostri, adversarios habeo. L. Furius,[9] L. Æmilius currum triumphalem me conscendere prohibent, coronam insignem capiti detrahunt; quos ego, si tribuni me triumphare prohiberent, testes citaturus fui rerum a me gestarum. Nullius equidem invideo honori, Patres conscripti. Vos tribunos plebei nuper, viros fortes ac strenuos, impedientes Q. Fabii Labeonis triumphum, auctoritate vestra deterruistis. Triumphavit, quem non bellum injustum gessisse, sed hostem omnino non vidisse, inimici jactabant. Ego, qui cum centum millibus ferocissimorum hostium signis collatis toties pugnavi, qui plus quadraginta millia hominum cepi aut occidi, qui bina castra eorum expugnavi, qui citra juga Tauri omnia pacatiora, quam terra Italia est, reliqui, non triumpho modo fraudor, sed causam apud vos, Patres conscripti, accusantibus meis ipse legatis dico.[10] Duplex eorum, ut animadvertistis, Patres conscripti, accusatio fuit. Nam, nec gerendum mihi fuisse bellum cum Gallis, et gestum temere atque imprudenter, dixerunt. 'Non erant Galli hostes, sed tu eos pacatos, imperata facientes, violasti.' Non sum postulaturus a vobis, Patres conscripti,

8 *Concilium* Gron. Doujat.—9 *Et* add. Kreyssig.—10 Vet. lib. apud Sigon.

ut, quæ communiter de immanitate gentis Gallorum, de infestissimo odio in nomen Romanum scitis, ea de illis quoque, qui Asiam incolunt, existimetis Gallis. Remota [11] universæ gentis infamia atque invidia, per se ipsos æstimate. Utinam rex Eumenes, utinam Asiæ civitates omnes adessent, et illos potius querentes, quam me accusantem, audiretis! Mittite, agedum, legatos circa omnes Asiæ urbes, et quærite, utra [12] graviori servitute, Antiocho ultra Tauri juga emoto, an Gallis subactis, liberati sint? Quoties agri eorum vastati sint, quoties prædæ abactæ, referant; cum vix redimendi captivos copia esset, et mactatas humanas hostias[k] immolatosque liberos suos audirent. Stipendium, scitote, pependisse socios vestros Gallis,[l] et nunc, liberatos per vos regio imperio, fuisse pensuros, si a me foret cessatum.

48. ‘Quo longius Antiochus emotus esset, hoc impotentius in Asia Galli dominarentur, et, quicquid est terrarum citra Tauri juga, Gallorum imperio, non vestro, adjecissetis. ‘At enim sunt quidem ista: verum[m] etiam Delphos,[13] quondam commune humani generis oraculum, umbilicum orbis terrarum, Galli spoliaverunt;[n] nec ideo populus Ro-

accusantibus me his ipsis legatis.—11 *Qui terras has incolunt, existimetis. Gallos, remota, &c.* Gron. Crev. *qui has terras incolunt, existimetis Gallos: remota, &c.* Doujat.—12 *Utrum a* Gron. Doujat. Crev.

13 ‘In c. Mog. *At enim s. q. ista vera. etiam* cet. in reliquis Mss. et edd. ant. *at enim sunt hæc ita: verum etiam* cet. Ex utraque lectione conflavi tertiam, quam et Drak. veram putabat.’ *Rupert. Delphos quondam, commune*

NOTÆ

[k] *Et mactatas humanas hostias*] Hoc nomine Galli apud Cæsarem aliosque auctores male audierunt: sed nihil erat quod Romani hac in parte majores nostros incusarent; cum ipsi (ut immanem gladiatorum per Indum lanienam, nec minus impiam religionem taceamus, qua insolitos hominum partus necabant, quoties vel digito uno aberrasset a seipsa natura) Gallum et Gallam, Græcum et Græcam placandis idolis suis vivos in foro defodere consuevissent.

[l] *Stipendium, scitote, pependisse socios vestros Gallis*] Hoc quidem certum Gallogræcis tributum diu pependisse finitimos per Asiam reges ac populos: qua de re supra.

[m] *Sunt quidem ista: verum* [*ista vera*] Scripti melius, ni fallor, *atenim sunt hæc ita: verum etiam Delphos, &c.*

[n] *Delphos, &c. Galli spoliaverunt*] Justinus quidem lib. XXIV. cap. 8. id

manus his bellum indixit, aut intulit.' Equidem aliquid interesse rebar inter id tempus, quo nondum in jure ac ditione vestra Græcia atque Asia erat, ad curandum animadvertendumque, quid in his terris fieret; et hoc, quo finem imperii Romani Taurum montem statuitis, quo libertatem immunitatemve civitatibus datis, quo aliis fines adjicitis, alias agro mulctatis, aliis vectigal imponitis; regna augetis, minuitis, donatis, adimitis; curæ vestræ censetis esse, ut pacem terra marique [14] habeant. An, nisi præsidia deduxisset Antiochus, quæ quieta in suis arcibus erant, non putaretis liberatam Asiam? si Gallorum exercitus effusi vagarentur, rata dona vestra, quæ dedistis, regi Eumeni, rata libertas civitatibus esset? Sed quid ego hæc ita argumentor, tanquam non acceperim, sed fecerim hostes Gallos? Te, L. Scipio, appello, cujus ego mihi, succedens in vicem imperii tui, virtutem felicitatemque pariter non frustra ab Diis immortalibus precatus sum; te, P. Scipio, qui legati jus, collegæ majestatem, et apud fratrem consulem, et apud exercitum habuisti; sciatisne, in exercitu Antiochi Gallorum legiones fuisse? videritis in acie eos, in cornu utroque (id enim roboris esse videbatur) locatos? pugnaveritis, ut cum hostibus justis? cecideritis? spolia eorum retuleritis? Atqui cum Antiocho, non cum Gallis, bellum et [15] senatus decreverat, et populus jusserat. Sed simul, ut opinor, cum his decreverant jusserantque, qui intra ejus præsidia fuissent: ex quibus, præter Antiochum, cum quo pacem pepigerat Scipio, et cum quo nominatim

Kreyssig. *vera, etiam Delphos*, Doer.—14 Mavult J. F. Gron. *mareque.*—15 Male, judice Doer. tentaverat Gelen. *bellum his;* quem secuti sunt Gron.

NOTÆ

negare videtur, ut et Pausanias et Valer. Maxim. et Diod. Siculus, qui Brennum ibi vulneratum veneno vitam finivisse memorant, ejusque exercitum partim ferro, partim tempestate et panico terrore interiisse. Polybius tamen lib. IV. num. 46. multos superfuisse ait, qui circa Byzantium constiterunt, ibique imperium condidere: et Strabo lib. IV. a Tectosagibus spolia Delphici oraculi Tolosam avecta narrat: unde 'aurum Tolosanum' in proverbium abierit: quod et ipse Justinus sibi contrarius fatetur lib. XXXII. cap. 3.

fœdus ut fieret, mandaveratis, omnes hostes erant, qui pro Antiocho arma adversus nos tulerunt. In qua causa cum Galli ante omnes fuissent et reguli quidam et tyranni; ego tamen et cum aliis, pro dignitate imperii vestri coactis luere peccata sua, pacem pepigi; et Gallorum animos, si possent mitigari a feritate insita, tentavi, et, postquam indomitos atque implacabiles cernebam, tum demum vi atque armis coërcendos ratus sum. Nunc, quoniam suscepti belli purgatum est crimen, gesti reddenda est ratio. In quo confiderem equidem causæ meæ, etiamsi non apud Romanum, sed apud Carthaginiensem senatum agerem; ubi in crucem tolli imperatores dicuntur, si prospero eventu, pravo consilio rem gesserunt. Sed ego in ea civitate, quæ ideo omnibus rebus incipiendis gerendisque Deos adhibet, quia nullius calumniæ subjicit ea, quæ Dii comprobaverunt, et in solennibus verbis [16] habet, cum supplicationem aut triumphum decernit, 'Quod bene ac feliciter rem publicam administrarit;' si nollem, si grave ac superbum existimarem, virtute gloriari,[17] pro felicitate mea exercitusque mei, quod tantam nationem sine ulla militum jactura devicimus, postularem, ut Diis immortalibus honos haberetur, et ipse triumphans in Capitolium ascenderem, unde, votis rite nuncupatis, profectus sum: negaretis hoc mihi cum Diis immortalibus?

49. 'Iniquo enim loco dimicavi. Dic [18] igitur, quo æquiore potuerim dimicare? Cum montem hostes cepissent, loco munito se tenerent, nempe eundum ad hostes erat, si vincere vellem. Quid? si urbem eo loco haberent, et mœnibus se tenerent? nempe oppugnandi erant. Quid? ad Thermopylas æquone loco M'. Acilius cum rege Antiocho pugnavit? Quid? Philippum non eodem modo super Aoum amnem juga tenentem montium T. Quintius dejecit? Equidem adhuc, qualem aut sibi fingant, aut vobis videri

Doujat.—16 Malit Sigon. *urbis*.—17 'Post *gloriari*, ut observat ad h. l. Duker. particula *sed* (quæ nonnunquam omitti solet) supplenda est; nisi fortasse scribendum sit (quod est in cod. Lov. 2. apud Drak.) *gloriari; at pro felicitate mea cett.*' Doering.

velint hostem fuisse, non invenio. Si degenerem et emollitum amœnitate Asiæ, quid periculi vel iniquo loco subeuntibus fuit? si timendum et feritate animorum, et robore corporum, huicne [19] tantæ victoriæ triumphum negatis? Cæca invidia est, Patres conscripti, nec quicquam aliud scit, quam detrectare virtutes,° corrumpere honores ac præmia earum. Mihi, quæso, ita ignoscatis, Patres conscripti, si longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, sed necessaria criminum defensio fecit. An etiam per Thraciam saltus patentes, qui angusti erant, et plana ex arduis, et culta ex sylvestribus facere potui, et præstare, necubi notis sibi latebris delitescerent latrones Thraces, ne quid sarcinarum raperetur, ne quod jumentum ex tanto agmine abstraheretur, ne quis vulneraretur, ne ex vulnere vir fortis ac strenuus Q. Minucius moreretur? In hoc casu, quo infeliciter incidit, ut talem civem amitteremus, hærent. Quod saltu iniquo, loco alieno, cum adortus hostis nos esset, duæ simul acies primi et novissimi agminis hærentem ad impedimenta nostra exercitum barbarorum circumvenerunt, quod multa millia ipso die, plura multo post dies paucos ceciderunt et ceperunt; hoc, si ipsi tacuerint, vos scituros, cum testis orationis meæ totus exercitus sit, non credunt? Si gladium in Asia non strinxissem, si hostem non vidissem: tamen proconsul [20] triumphum in Thracia duobus præliis merueram. Sed jam dictum satis est. Quin pro eo, quod pluribus verbis vos, quam volui, fati-

18 Vult *dicite* Rupert.—19 *Huiccine* Kreyssig. c. Voss.—20 *Proconsul* del. Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

° *Detrectare virtutes*] Minus frequens locutio pro detrahere de virtutibus; seu virtutes ac merita sermone imminuere; ubi *detrectandi* verbum, (quod plerumque significat recusare,) pro frequentativo verbi *detraho* accipitur, ut significet obtrectare, aut etiam vituperare. Sic Tac. sive quis alius auctor dialogi de Claris Orat. 'non detrectasse nominatim antiquos oratores, contentus neminem sequentium laudare, ausus est.' Ovid. I. de Remed. Amoris: 'Ingenium magni livor detrectat Homeri;' quemadmodum IV. Trist. eleg. ult. 'et qui detrectat præsentia livor.'

gavi, veniam a vobis petitam impetratamque velim, Patres conscripti.'

50. Plus crimina eo die, quam defensio, valuissent,[a] ni altercationem in serum perduxissent.[1] Dimittitur senatus in ea opinione, ut negaturus triumphum fuisse videretur. Postero die et cognati amicique Cn. Manlii summis opibus annisi sunt, et auctoritas seniorum valuit, negantium, exemplum proditum memoriæ esse, ut imperator, qui, perduellibus devictis, confecta provincia, exercitum reportasset, sine curru et laurea, privatus inhonoratusque, Urbem iniret. Hic pudor malignitatem vicit, triumphumque frequentes decreverunt. Oppressit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis hujus majus et cum majore et clariore viro certamen ortum. P. Scipioni Africano (ut Valerius Antias auctor est) duo Q. Petillii[2] diem dixerunt. Id, prout cujusque ingenium erat, interpretabantur. Alii non tribunos plebis, sed universam civitatem, quæ id pati posset, incusabant. 'Duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inventas; Romam ingratiorem, si quidem victa Carthago victum Hannibalem in exilium expulisset, Roma victrix victorem Africanum expellat.' Alii, 'Neminem unum civem tantum eminere debere, ut legibus interrogari non possit; nihil tam æquandæ libertatis esse, quam potentissimum quemque posse dicere causam.[b] Quid autem tuto cuiquam, nedum summam rem publicam,[3] permitti,[p] si ratio non sit red-

[a] *Vicissent eo die criminationes, et accusatio defensioni præponderasset.*

[b] *Nihil esse convenientius ad libertatem asserendam æqualiter inter omnes cives, quam si potentissimi trahi possint in judicium, et cogantur causam dicere.*

1 Hearnius profert ex libro suo *produxissent*, prob. Rupert.—2 *Petilii* edd. ante Sigon.—3 Frob. edidit *summam reipublicæ*, et sic est in quibusdam codd.

NOTÆ

[p] *Summam rem publicam, permitti*] Sic habent scripti, nec novum Latine loquentibus 'summa respublica,' pro summa reipublicæ; et 'summa res' pro summa rerum: ita Noster, ita Cicero, Cæsar, Cornelius Nepos, laudati a Gronovio: quin et ejus generis esse videtur illud Virgilii Æneid. II. 'Quo res summa loco, Panthu?'

denda? Qui jus æquum pati non possit, in eum vim haud injustam esse.' Hæc agitata sermonibus, donec dies dicendæ causæ venit: nec alius antea quisquam, nec ille ipse Scipio consul censorve majore omnis generis hominum frequentia, quam reus illo die, in forum est deductus. Jussus dicere causam sine ulla criminum mentione orationem adeo magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret, neminem unquam neque melius, neque verius laudatum esse. Dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, a quo[4] gesta erant; et aurium fastidium aberat, quia pro periculo, non in gloriam, referebantur.

51. Tribuni plebis vetera luxuriæ crimina Syracusanorum hybernorum[q] et Locris Pleminianum tumultum[r] cum ad fidem præsentium criminum retulissent; suspicionibus magis, quam argumentis, pecuniæ captæ reum accusarunt. 'Filium captum sine pretio redditum,[s] omnibusque aliis rebus Scipionem, tanquam in ejus unius manu pax Romana bellumque esset, ab Antiocho cultum. Dictatorem eum consuli, non legatum, in provincia fuisse; nec ad aliam rem eo profectum, quam ut, id quod Hispaniæ, Galliæ, Siciliæ, Africæ jam pridem persuasum esset, hoc Græciæ Asiæque et omnibus ad orientem versis[5] regibus gentibusque appareret, unum hominem caput columenque imperii Romani esse, sub umbra Scipionis civitatem dominam orbis terrarum latere, nutum[6] ejus pro decretis Patrum, pro populi jussis esse.' Infamia intactum, invidia, qua possunt, urgent. Orationibus in noctem perductis, prodicta dies est.[c] Ubi ea venit, tribuni in Rostris prima luce consederunt.

[c] *Dilata est actio in alium diem.*

---

apud Drak.—4 Burm. emend. *d. e. ab eo eodem a. i., quo gesta erant.*
5 *Versus* Gron. Doujat. Crev. forsan rectius; judice Rupert.—6 *Nutus*

NOTÆ

[q] *Crimina Syracusanorum hybernorum*] Vide lib. XXIX. cap. 19. sub finem, et capp. 20. et 22.

[r] *Et Locris Pleminianum tumultum*] De quo lib. XXIX. cap. 16. et seqq.

[s] *Filium captum sine pretio redditum*] Ut dictum est lib. XXXVII. cap. 31.

Citatus reus magno agmine amicorum clientiumque per mediam concionem ad Rostra subiit, silentioque facto, ‘ Hoc,’ inquit, ‘ die, tribuni plebis vosque Quirites, cum Hannibale et Carthaginiensibus signis collatis in Africa bene ac feliciter pugnavi. Itaque, cum hodie litibus et jurgiis supersederi æquum sit, ego hinc extemplo in Capitolium ad Jovem optimum maximum Junonemque et Minervam ceterosque Deos, qui Capitolio atque arci præsident, salutandos ibo ; hisque gratias agam, quod mihi et hoc ipso die, et sæpe alias, egregie rei publicæ gerendæ mentem facultatemque dederunt. Vestrum quoque, quibus commodum est,[d] ite mecum, Quirites, et orate Deos, ut mei similes principes habeatis. Ita,[7] si ab annis septemdecim ad senectutem semper vos ætatem meam honoribus vestris anteistis, ego vestros honores rebus gerendis præcessi.’ Ab Rostris in Capitolium[t] ascendit. Simul se universa concio avertit, et secuta Scipionem est, adeo, ut postremo scribæ viatoresques tribunos relinquerent, nec cum iis, præter servilem comitatum et præconem, qui reum ex Rostris citabat, quisquam esset. Scipio non in Capitolio modo, sed per totam urbem omnia templa Deum cum populo Romano circumiit. Celebratior is prope dies favore hominum et æstimatione veræ[8] magnitudinis ejus fuit, quam quo triumphans de Syphace rege et Carthaginiensibus Urbem est invectus.

52. Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni illuxit. Post quem cum invidiam et certamina cum tribunis prospiceret, die longiore prodicta, in Literninum concessit ;[e] certo con-

[d] *Illi e vobis quibus vacabit, &c.*

[e] *Abiit (P. Scipio) in prædium suum apud Liternum, seu Linternum, Campaniæ oppidum maritimum. Vide capp. 55. et 56.*

Gron. Doujat. Crev.—7 ‘ Mihi in mentem veniebat, pro *ita* fortasse legendum esse *ite*.’ Doering. ‘ Si anni honorum intelligendi, cum Periz. leg. *ab annis XXVII.* ex xxv. 2. Sed ex loco Polyb. et adjectis verbis *ad senectutem*, probabile fit annos ætatis significari ; quod et Drak. putabat.’ *Rupert.*— 8 Mavult Jac. Periz. *vera*.

NOTÆ

[t] *Ab Rostris in Capitolium*] Narratur hoc Scipionis factum confidentiæ

silio, ne ad causam dicendam adesset. Major animus et natura erat, ac majori fortunæ assuetus, quam ut reus esse sciret, et summittere se in humilitatem causam dicentium. Ubi dies venit, citarique absens est cœptus, L. Scipio morbum causæ[9] esse, cur abesset,[u] excusabat. Quam excusationem cum tribuni, qui diem dixerant, non acciperent, et ab eadem superbia non venire ad causam dicendam arguerent, qua judicium et tribunos plebis et concionem reliquisset, et, quibus jus de se dicendæ sententiæ et libertatem ademisset, his comitatus, velut captos trahens, triumphum de populo Romano egisset, secessionemque eo die in Capitolium a tribunis plebis fecisset: 'Habetis ergo temeritatis illius mercedem. Quo duce et auctore nos reliquistis, ab eo ipsi relicti estis: et tantum animorum in dies nobis decrescit, ut, ad quem ante annos septemdecim, exercitum[10] et classem habentem, tribunos plebis ædilemque mittere in Siciliam[11] ausi sumus, qui prehenderent eum, et Romam reducerent, ad eum privatum ex villa sua extrahendum, ad causam dicendam, mittere non audeamus?' Tribuni[12] plebis, appellati ab L. Scipione, ita decreverunt, 'Si morbi causa excusaretur, sibi placere, accipi eam causam, diemque a collegis prodici.' Tribunus plebis eo tempore Ti. Sempronius Gracchus[x] erat, cui inimicitiæ cum P. Scipione intercedebant. Is, cum vetuisset

9 'Ita h. l. et inf. plurimi Mss. et doctius est, quam, quod quidam præferunt, *causam*.' Rupert. *Causam* Gron. Doujat. Crev.—10 '*Ante annos XV. exercitum* c. Mog. *antea exercitum* reliqui Mss. et edd. ante Aldum, qui recte substituit *XVII.* pro *XV.* At perperam *annis*, cujus dictionis exemplum non aliud reperitur, quam dubium illud XL. 52. pr.' *Rupert. Annis* Gron. Doujat. Crev.—11 *In Siciliam mittere* eæd.—12 *Audeamus. Tribuni* Crev.

NOTÆ

plenum a Valerio Maximo, Plutarcho, et aliis.

[u] *Morbum causæ* [*causam*] *esse, cur abesset*] Vetus hæc lectio, quam Latinam esse nemo negaverit. Gelen. malebat *morbum causæ esse, &c.* quod Cæsari consentaneum est, qui III. de Bell. Civil. 'non illi,' inquit, 'paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci, &c. causæ fuisse cogitabant.'

[x] *Ti. Sempronius Gracchus*] Præclarum hoc inimici hominis de Scipione judicium simul ac testimonium narrat Plut.

nomen suum decreto collegarum ascribi, tristioremque omnes sententiam expectarent, ita decrevit: 'Cum L. Scipio excuset morbum esse causæ[13] fratri, satis id sibi videri. Se P. Scipionem, priusquam Romam redisset, accusari non passurum. Tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum, ne causam dicat. Ad id fastigium rebus gestis, honoribus populi Romani, P. Scipionem Deorum hominumque consensu pervenisse, ut sub Rostris reum stare, et præbere aures adolescentium conviciis, populo Romano magis deforme, quam ipsi, sit.'

53. Adjecit decreto indignationem: 'Sub pedibus vestris stabit, tribuni, domitor ille Africæ, Scipio? Ideo quatuor nobilissimos duces Pœnorum in Hispania, quatuor exercitus fudit fugavitque:[14] ideo Syphacem cepit, Hannibalem devicit, Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum (recepit enim fratrem consortem hujus gloriæ L. Scipio) ultra Tauri juga emovit, ut duobus Petilliis succumberet, vos de P. Africano palmam peteretis? Nullisne meritis suis, nullis vestris honoribus unquam in arcem tutam et velut sanctam clari viri pervenient, ubi, si non venerabilis, inviolata saltem senectus eorum considat?' Movit et decretum, et adjecta oratio non ceteros modo, sed ipsos etiam accusatores; et, deliberaturos se, quid sui juris et officii esset, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est cœptus. Ibi gratiæ ingentes ab universo ordine, præcipue a consularibus senioribusque, Ti. Graccho actæ sunt, quod rem publicam privatis simultatibus potiorem habuisset; et Petillii vexati sunt probris, quod splendere aliena invidia voluissent, et spolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. Vitam Literni egit sine desiderio urbis. Morientem rure[15] eo ipso loco sepeliri se jussisse ferunt, monumentumque ibi ædificari, ne funus sibi in ingrata patria fieret.[y] Vir

---

audeamus: tribuni Kreyssig.—13 *Causam* ut sup. Gron. Doujat. Crev.
14 'In c. Mog. *fudit necavitque*; in reliquis Mss. et edd. antt. *fudit, fugavit*.' Rupert.—15 Edd. ante Sigon. *jure*.—16 *Vir memorabilis, bellicis tamen magis,*

memorabilis: bellicis tamen, quam pacis, artibus memorabilior prima pars vitæ, quam postrema, fuit;[16] quia in juventa bella assidue gesta, cum senecta res quoque defloruere, nec præbita est materia ingenio. Quid ad primum consulatum secundus, etiamsi censuram adjicias? quid Asiatica legatio, et valetudine adversa inutilis, et filii casu deformata, et post reditum necessitate aut subeundi judicii, aut simul cum patriâ deserendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque majus neque periculosius Romani gessere, unus præcipuam gloriam tulit.

54. Morte Africani crevere inimicorum animi. Quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui vivo quoque eo allatrare ejus magnitudinem solitus erat.[17] Hoc auctore existimantur Petillii et, vivo Africano, rem ingressi, et, mortuo, rogationem promulgasse. Fuit autem rogatio talis: 'Velitis, jubeatis, quæratur,[18] quæ pecunia capta, ablata, coacta ab rege Antiocho est, quique sub ejus imperio fuerunt; quod ejus in publicum relatum non est, uti de ea re Ser. Sulpicius prætor urbanus ad senatum referat? quem eam rem velit senatus quærere de iis, qui prætores nunc sunt?' Huic rogationi primo[19] Q. et L. Mummii intercedebant: senatum quærere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea semper factum esset, æquum censebant. Petillii nobilitatem et regnum in senatu Scipionum accusabant. L. Furius Purpureo consularis, qui in decem legatis in Asia fuerat, latius rogandum censebat: non quæ ab Antiocho modo pecuniæ captæ[20] forent, sed quæ ab aliis regibus gentibusque, Cn. Manlium inimicum incessens. Et

quam pacis artibus. Memorabilior prima, &c. Gron. Doujat. Crev. 'Malim *bellicis tamen, quam pacis, artibus memorabilior, et prima parte vitæ, quam postrema, fuit.*' Rupert.

17 Suspicabar *Cato; vivi quoque allatrare ejus magnitudinem solitus. Hoc auctore.*' J. F. Gron.—18 'Vox *quæratur* importuna est, et leg. *Quirites* cum Crev. Drak. et Brisson.' *Rupert.*—19 *Primo* abest a vett. librr. Mox *Nummii*

NOTÆ

[9] *Ne funus sibi in ingrata patria fieret*] Romæ tamen mortuum ac sepultum fuisse Scipionem quidam tradidere; ut videre est cap. 55.

L. Scipio, quem magis pro se, quam adversus legem, dicturum apparebat, dissuasor processit. Is post mortem P. Africani fratris, viri omnium fortissimi clarissimique, eam exortam rogationem est conquestus. 'Parum enim fuisse, non laudari pro Rostris P. Africanum post mortem,[z] nisi etiam accusaretur. Et Carthaginienses exilio Hannibalis contentos esse: populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exsatiari, nisi et ipsius fama sepulti laceretur, et frater insuper, accessio invidiæ, mactetur.' M. Cato suasit rogationem, (extat oratio ejus de pecunia regis Antiochi,) et Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne adversarentur rogationi. Remittentibus ergo his intercessionem, omnes tribus, uti rogassent,[1] jusserunt.

55. Ser. Sulpicio deinde referente, quem rogatione Petillia[f] quærere vellent, Q. Terentium Culleonem Patres jusserunt. Ad hunc prætorem, adeo amicum Corneliæ familiæ, ut, qui Romæ mortuum elatumque P. Scipionem (est enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, sicut in triumpho ierat, in funere quoque ante lectum isse, memoriæ prodiderint, et ad portam Capenam mulsum prosecutis funus dedisse,[a] quod ab eo inter alios captivos in Africa ex hostibus receptus esset; aut adeo inimicum eundem, ut propter insignem simultatem ab ea factione, quæ adversa Scipionibus erat, delectus sit potissimum ad quæstionem exercendam; ceterum ad hunc nimis æquum aut iniquum prætorem reus extemplo factus L. Scipio; simul et delata et recepta nomina legatorum ejus, A. et L. Hostiliorum

[f] *Ex plebiscito a Petilliis tribunis plebis rogato.*

edd. ante Sigon.—20 *Factæ* edd. ante Sigon.—1 *Uti rogasset* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[z] *Non laudari pro Rostris P. Africanum post mortem*] Notus Romanorum mos virorum illustrium exequias oratione publica in foro celebrandi.

[a] *Mulsum prosecutis funus dedisse*] Pro mero mulsum, id est, vinum melle indito dulcoratum, in deliciis apud Romanos fuit, qui eo in sacris usi. Milites etiam a triumphantibus mulso donabantur.

Catonum, et C. Furii Aculeonis quæstoris, et, ut omnia contacta societate peculatus viderentur, scribæ quoque duo et accensus. L. Hostilius et scribæ et accensus, priusquam de Scipione judicium fieret, absoluti sunt; Scipio et A. Hostilius legatus et C. Furius damnati: 'Quo commodior pax Antiocho daretur, Scipionem sex millia pondo auri,[2 b] quadringenta octoginta argenti [c] plus accepisse, quam in ærarium retulerit; A. Hostilium octoginta pondo auri,[d] argenti quadringenta tria;[e] Furium quæstorem auri pondo centum triginta,[f] argenti ducenta.'[3 g] Has ego summas auri et argenti relatas apud Antiatem inveni. In L. Scipione malim equidem librarii mendum, quam mendacium scriptoris, esse in summa auri atque argenti. Similius enim veri est, argenti, quam auri, majus pondus fuisse; et potius quadragies, quam ducenties quadragies,[h] litem æstimatam:[i] eo magis, quod, tantæ summæ rationem etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in senatu, tradunt, librumque rationis ejus, cum Lucium fratrem afferre jussisset, inspectante senatu suis ipsum manibus concerp-

2 'Jam vero cum *mille pondo* auri, ut observat ad h. l. Duker. respondeant ferme pretio *quadragies sestertiûm*, Livius L. Scipionem judicatum, non *sex millia*, sed *mille pondo* auri plus, quam in ærarium retulerat, accepisse statuit.' *Doering.* Vid. Not. Var.—3 *Auri centum triginta, argenti ducenta pondo*

NOTÆ

[b] *Sex millia pondo auri*] Gallice, *la valeur de trois millions six cents soixante mille livres, en lingots d'or.*

[c] *Quadringenta octoginta argenti*] Gallice, *la valeur de dix-sept mille sept cents soixante livres, en barres d'argent.*

[d] *A. Hostilium octoginta pondo auri*] Gallice, *la valeur de quarante-quatre mille huit cents livres, en lingots d'or.*

[e] *Argenti quadringenta tria*] Gallice, *la valeur de quatorze mille cinq cents huit livres, en masse.*

[f] *Furium quæstorem auri pondo centum triginta*] Nobis *soixante-douze mille huit cents livres.*

[g] *Argenti ducenta*] Hoc est nostra æstimatione, *sept mille deux cents livres.*

[h] *Quadragies*] Id est, quadragies centena millia sestertium: quod ferme respondebit quadringentis librarum millibus.

[i] *Quam ducenties quadragies, litem æstimatam*] Id est, tanti damnatum L. Scipionem, sive tanti taxatam multam eidem indictam, nempe ut vulgo loquimur, *à deux millions quatre cents mille livres.*

sisse,[4] indignantem, quod, cum bis millies[k] in ærarium intulisset, quadragies ratio ab se posceretur; ab eadem fiducia animi, cum quæstores pecuniam ex ærario contra legem promere non auderent, poposcisse claves,[l] et se aperturum ærarium dixisse, qui, ut clauderetur, effecisset.

56. Multa alia, in Scipionis exitu maxime vitæ dieque dicta, morte, funere, sepulcro, in diversum trahunt; ut, cui famæ, quibus scriptis assentiar, non habeam. Non de accusatore convenit; alii M. Nævium, alii Petillios diem dixisse scribunt: non de tempore, quo dicta dies sit: non de anno, quo mortuus sit: non ubi mortuus, aut elatus sit. Alii Romæ, alii Literni et mortuum, et sepultum: utrobique monumenta ostenduntur et statuæ. Nam et Literni monumentum monumentoque statua superimposita fuit, quam tempestate disjectam[5] nuper vidimus ipsi. Et Romæ extra portam Capenam in Scipionum monumento tres statuæ sunt; quarum duæ P. et L. Scipionum dicuntur esse, tertia poëtæ Q. Ennii.[m] Nec inter scriptores rerum discrepat solum, sed orationes quoque, si modo ipsorum sunt, quæ feruntur, P. Scipionis et Ti. Gracchi abhorrent inter se. Index orationis P. Scipionis nomen M. Nævii tribuni plebis habet: ipsa oratio sine nomine est accusatoris. Nebulonem modo, modo nugatorem[7] appellat. Ne Gracchi quidem oratio aut Petilliorum, accu-

---

Gron. Donjat. Crev.—4 'Pro *compressisse* ex emend. Sabell. et Budæi de Asse.' *Ruperti.*

5 Malit Drak. *dejectam.*—7 Tunan. *nebulonem, modo nug.*—8 Tò *et* olim

NOTÆ

[k] *Bis millies*] Gallice, *vingt millions de livres.*

[l] *Poposcisse claves*] Memoratur hoc quoque a Plut. in Apophtheg.

[m] *Poëtæ Q. Ennii*] Natus hic Q. Ennius apud Rudias Græcam urbem in Calabria, inter Tarentum et Uriam; fuit inter antiquissimos heroici carminis auctores apud Latinos, quo Scipionis præsertim gesta descripsit editis XVIII. Annalium libris: eidem Scipioni et Lælio familiaris. Ejus sententias et verba non raro imitatus Virgilius, qui aiebat se margaritas colligere ex suum stercore, ut Macrob. ait lib. VI. Saturn. capp. 1. et 2. Vide et A. Gellium lib. XVII. cap. 2. Obiit autem cum annum LXVII. ageret.

satorum Africani, aut diei dictæ Africano ullam mentionem habet. Alia tota serenda fabula est Gracchi orationi conveniens;[g] et illi auctores sequendi sunt, qui, cum L. Scipio et accusatus, et[8] damnatus sit pecuniæ captæ ab rege, legatum in Etruria fuisse Africanum tradunt. Quo post famam de fratris casu allatam, relicta legatione, cucurrisse eum Romam, et, cum a porta recta[9] ad forum se contulisset, quod in vincula duci fratrem dictum erat, repulisse a corpore ejus viatorem, et tribunis retinentibus, magis pie, quam civiliter, vim fecisse. Hinc[10] enim ipse Gracchus queritur, dissolutam esse a privato tribuniciam potestatem; et ad postremum, cum auxilium L. Scipioni pollicetur,[11] adjicit, tolerabilioris exempli esse, a tribuno plebis potius, quam a privato, victam videri et tribuniciam potestatem, et rem publicam esse. Sed ita hanc unam impotentem ejus injuriam invidia onerat, ut, increpando quod degenerarit tantum a se ipse, cumulatas ei veteres laudes moderationis et temperantiæ pro reprehensione præsenti reddat. Castigatum enim quondam ab eo populum, ait, quod eum perpetuum consulem et dictatorem vellet facere: prohibuisse statuas sibi in comitio, in Rostris, in curia, in Capitolio, in cella Jovis poni: prohibuisse, ne decerneretur, ut imago sua triumphali ornatu e templo Jovis optimi maximi exiret.

57. Hæc, vel in laudatione posita, ingentem magnitudinem animi moderandis ad civilem habitum honoribus[12] significarent, quæ exprobrando inimicus fatetur. Huic Gracchо minorem ex duabus filiis[13 n] (nam major P. Cor-

[g] *Aliter omnino instituenda erit narratio, si quis velit rem gestam ad orationem Tiberii Gracchi aptare.*

deerat.—9 *Recte* edd. ante Sigon.—10 *Hæc* Gron. Doujat. Crev.—11 *Polliceretur* eæd.

12 ' *Animi moderantis honoribus* cod. Mog. prob. Drak.' *Rupert.*—13 Vid. Not. J. Clerici inf. *Filiabus* legitur quidem in quibusd. librr. vett. ut testa-

NOTÆ

[n] *Minorem ex duabus filiis*] Grammatici *filiabus* mallent.

† *Filiis*] Si hic locus sanus est, qui ita etiam legitur in ed. Francofur-

nelio Nasicæ haud dubie a patre collocata erat) nuptam fuisse convenit. Illud parum constat, utrum post mortem patris et desponsa sit, et nupserit; an veræ illæ opiniones sint, Gracchum, cum L. Scipio in vincula duceretur, nec quisquam collegarum auxilio esset, jurasse, 'Sibi inimicitias cum Scipionibus, quæ fuissent, manere, nec se gratiæ quærendæ causa quicquam facere; sed in quem carcerem reges et imperatores hostium ducentem vidisset P. Africanum, in eum se fratrem ejus duci non passurum.' Senatum, eo die forte cœnantem in Capitolio, consurrexisse, et petisse, ut inter epulas Graccho filiam Africanus desponderet: quibus ita inter publicum solenne sponsalibus rite factis, cum se domum recepisset, Scipionem Æmiliæ uxori dixisse, filiam se minorem despondisse. Cum illa, muliebriter indignabunda, nihil de communi filia secum consultatum, adjecisset, non, si Ti. Graccho daret, expertem consilii debuisse matrem esse; lætum Scipionem tam concordi judicio, ipsi[14] desponsam, respondisse. Hæc de tanto viro, quanquam et opinionibus,[15] et monumentis literarum variarent, proponenda erant.

58. Judiciis a Q. Terentio prætore perfectis, Hostilius et Furius damnati prædes eodem die quæstoribus urbanis dederunt. Scipio, cum contenderet, omnem, quam accepisset, pecuniam in ærario esse, nec se quicquam publici habere, in vincula duci est cœptus. P. Scipio Nasica tribunos appellavit, orationemque habuit plenam veris decoribus, non communiter modo Corneliæ gentis, sed propriæ[16] familiæ suæ. 'Parentes suos et P. Africani ac L. Scipionis, qui in carcerem duceretur, fuisse Cn. et P. Sci-

tur Doer.—14 Verbo *ipsi* præponit *ei* Kreyssig.—15 Vet. lib. apud Sigon. *quam et opinionibus.*

16 *Propriæ* Gron. Doujat. Crev. Drak. Doer. Kreyssig.—17 *Pro populo Ro-*

NOTÆ

tensi Jani Gruteri, hoc exemplum addendum iis, quæ habet G. J. Vossius Art. Gram. IV. 4. ubi ostendit priscos Latinos *filiis* interdum pro *filiabus* dixisse. *J. Clericus.*

piones, clarissimos viros. Eos, cum per aliquot annos in terra Hispania, adversus multos Pœnorum Hispanorumque et duces et exercitus, nominis Romani famam auxissent, non bello solum, sed quod Romanæ temperantiæ fideique specimen illis gentibus dedissent, ad extremum ambo pro re publica [17] morte occubuisse. Cum illorum tueri gloriam posteris satis esset, P. Africanum tantum paternas superavisse laudes, ut fidem fecerit, non sanguine humano, sed stirpe divina satum se esse. L. Scipionem, de quo agatur, (ut, quæ in Hispania, quæ in Africa, cum legatus fratris esset, gessisset, prætereantur) consulem et ab senatu dignum visum, cui extra sortem Asia provincia et bellum cum Antiocho rege decerneretur, et a fratre, cui post duos consulatus censuramque et triumphum legatus in Asiam iret. Ibi, ne magnitudo et splendor legati laudibus consulis officeret, forte ita incidisse, ut, quo die ad Magnesiam signis collatis L. Scipio Antiochum devicisset, æger P. Scipio Elææ dierum aliquot via abesset. Non fuisse minorem eum exercitum, quam Hannibalis, cum quo in Africa esset pugnatum. Hannibalem eundem fuisse inter multos alios regios duces, qui imperator Punici belli fuerit. Et bellum quidem ita gestum esse, ut ne fortunam quidem quisquam criminari possit. In pace crimen quæri. Eam dici venisse.[h] Hic decem legatos simul argui, quorum ex consilio data pax esset. Quin extitisse ex decem legatis, qui Cn. Manlium accusarent: tamen non modo ad criminis fidem, sed ne ad moram quidem triumphi eam [18] accusationem valuisse.

59. ‘At, Hercule, in Scipione ipsas leges pacis, ut nimium accommodatas Antiocho, suspectas esse. Integrum enim ei regnum relictum: omnia possidere eum victum, quæ ante bellum ejus fuerint: auri et argenti cum vim

[h] *Nunc cum pax, sit inquiri quod crimini vertatur: nec aliud dici quam eam accepto pretio datum.*

---

mano Gron. Doujat. Crev. Mox pro *superavisse* habent *superjecisse* Voss. et Buslid.—18 *Etiam* Gron. Doujat.

magnam habuisset, nihil in publicum relatum, omne in privatum versum. An non præter omnium oculos tantum auri argentique in triumpho L. Scipionis, quantum non decem aliis triumphis, si omne in unum conferatur,[19] sit latum? Nam quid de finibus regni dicam? Asiam omnem et proxima Europæ tenuisse Antiochum. Ea quanta regio orbis terrarum sit, a Tauro monte in Ægæum usque prominens mare, quot non urbes modo, sed gentes amplectatur, omnes scire. Hanc regionem dierum plus triginta[20] in longitudinem, decem inter duo maria in latitudinem patentem, usque ad Tauri montis juga Antiocho ademtam, expulso in ultimum angulum orbis terrarum. Quid, si gratuita pax esset, plus adimi ei potuisse? Philippo victo Macedoniam, Nabidi Lacedæmonem relictam: nec Quintio crimen quæsitum: non enim habuisse eum Africanum fratrem; cujus cum gloria prodesse L. Scipioni debuisset, invidiam nocuisse. Tantum auri argentique judicatum esse in domum L. Scipionis illatum, quantum, venditis omnibus bonis, redigi non posset. Id[1] ubi ergo esse regium aurum?° ubi tot hæreditates acceptas? In domo, quam sumtus non exhauserint, extare debuisse novæ fortunæ cumulum. At enim, quod ex bonis redigi non possit, ex corpore et tergo per vexationem et contumelias L. Scipionis petituros inimicos; ut in carcerem[2] inter

19 ‘ Crev. præter necessitatem tentat *si omnes* (sc. triumphi) *in unum conferantur:* et mox idem verbum *sit* delendum censet, ut suppleatur *esse;* quod sane elegantius et ad usum loquendi accommodatius videtur.’ *Doering.*—20 ‘ Forte *viginti* pro *triginta*, ut sit dupla ratio longitudinis ad latitudinem: quanquam ne hoc quidem verum est.’ *Glar.*—1 In quibusd. edd. ante Gron. τὸ *id* deest.—2 *In carcere* edd. ante Sigon. et mox eæd. habent *ac teneb.* pro *et teneb.*

NOTÆ

° *Id ubi ergo esse regium aurum*] Non redundat pronomen *id*, ut Gelenio visum: sed potius emphaticum est, oratumque addit orationi P. Scipionis Nasicæ, qui negat tantum auri apud L. Scipionem reperiri, quantum is ab Antiocho dicatur accepisse, quamvis hæreditates plurium acceperit et sumtus modicos fecerit. Est igitur idem ac si diceret, ubi est ergo regium illud aurum, quod exprobratur L. Scipioni?

fures nocturnos et latrones vir clarissimus includatur, et in robore et tenebris expiret,[p] deinde nudus ante carcerem projiciatur. Non id Corneliæ magis familiæ, quam urbi Romanæ, fore erubescendum.'

60. Adversus ea Terentius prætor rogationem Petilliam et senatus consultum et judicium de L. Scipione factum recitavit: se, ni referatur pecunia in publicum, quæ judicata sit, nihil habere, quod faciat, nisi ut prehendi damnatum, et in vincula duci jubeat. Tribuni cum in consilium secessissent, paulo post C. Fannius ex sua collegarumque aliorum, præter Gracchum, sententia pronuntiavit, 'prætori non intercedere tribunos, quo minus sua potestate utatur.' Ti. Gracchus ita decrevit: 'Quo minus ex bonis L. Scipionis, quod judicatum sit, redigatur, se non intercedere prætori. L. Scipionem (qui regem opulentissimum orbis terrarum devicerit, imperium populi Romani propagaverit in ultimos terrarum fines, regem Eumenem, Rhodios, alias tot urbes Asiæ devinxerit populi Romani beneficiis, plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere incluserit) non passurum inter hostes populi Romani [L. Scipionem [3 q]] in carcere et in vinculis esse, mittique eum se jubere.' Tanto assensu auditum est decretum, adeo dimissum L. Scipionem læti homines viderunt, ut vix in eadem civitate videretur factum judicium. In bona deinde L. Scipionis[r] possessum publice quæstores prætor misit: neque in iis non modo vestigium ullum comparuit pecuniæ regiæ, sed nequaquam tantum redactum est, quantæ summæ damna-

3 'Verba *L. Scipionem*, uncinis inclusa, videri delenda, jam alii monuere.'

NOTÆ

[p] *Et in robore et tenebris expiret*] Robur ex Festo dictus est in carcere is locus, quo præcipitabatur maleficum genus, quod ante arcis robustis (id est roboreis) includebatur.

[q] *Inter hostes populi Romani L. Scipionem*] Dele illud posterius *L. Scipionem*; satis enim est semel in eo membro id nominis haberi.

[r] *In bona deinde L. Scipionis*] Mittebantur quæstores in possessionem bonorum rei ob crimen publicum damnati, qui judicatum non solvebat.

tus fuerat. Collata pecunia [4] a cognatis amicisque et clientibus est L. Scipioni, ut, si acciperet eam, locupletior aliquanto esset, quam ante calamitatem fuerat. Nihil accepit. Quæ necessaria ad cultum erant, redemta ei a proximis cognatis sunt. Verteratque Scipionum invidia in prætorem et consilium ejus et accusatores.

Rupert. L. Scipionem del. Crev. Kreyssig.—4 Henmannus tentabat *collata tanta pecunia.*

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XXXIX.

BREVIARIUM.

Cap. 1. Consules ambo bellum gerunt in Liguribus; quæ provincia semper Romanos maxime ad virtutem acuit. 2. Ligures Friniates, Apuanos aliosque cis et trans Apenninum subigunt, et pacata provincia, ne in otio habeant militem, C. Flaminius a Bononia Arretium, et M. Æmilius Lepidus ab Placentia Ariminum perducit viam. 3. M. Furius prætor, qui in Gallia insontibus Cenomanis arma ademerat, ea reddere et decedere provincia jubetur. Magua Latinorum multitudo, quæ Romam commigraverat, cogitur domos redire. 4. M. Fulvius proc. ex Ætolia reversus, triumphum petit agitque causam suam adversus M. Aburium trib. pl. qui intercessurum se ostendit, si quid de ea re decernatur ante M. Æmilii cos. adventum. 5. Is, oratione Ti. Gracchi collegæ castigatus, remittit incercessionem, et triumphus decernitur agiturque. 6. Consules (Sp. Postumius Albinus et Q. Marcius Philippus) prætoresque creantur. Ex Gallogræcia triumphat Cn. Manlius Vulso, qui disciplinam militarem omni genere licentiæ corruperat, primusque luxuriam peregrinam ex Asia invehit in Urbem. 7. Triumphus ejus. Consultatio senatus de bello adversus Celtiberos Lusitanosque gerendo. Ludi Romani et plebeii. Malus in circo instabilis in signum Pollentiæ procidens.

8. Prætores sortiuntur provincias: consulibus autem decernitur quæstio de Bacchanalibus, sacris occultis nefandisque, quæ Græcus vates et sacrificulus in Etruriam primus invexerat. 9. Romæ, quo hujus mali tabes ex Etruria penetraverat, P. Æbutius adolescens, auctoribus Duronia matre et vitrico T. Sempronio Rutilo, Bacchis initiari non recusat, consiliique participem facit meretricem nobilem libertinam Hispalam Feceniam, quæ eum et amore complectitur et munificentia sustinet. 10. Hæc orat et obsecrat, ne se eo præcipitet, ubi omnia nefanda patienda primum, deinde

facienda sint. 11. Ob mutatam volnntatem a matre ille et vitrico exigitnr domo, et ad Æbutiam se amitam confert; ex cnjus anctoritate rem defert ad Postumium consnlem. Is Snlpiciam rogat, socrum suam, ut arcessat ad sese primum Æbutiam, 12. deinde Hispalam. Illa indicium confirmat: hæc perturbata din hiscere non potest; tandem confirmata initiatam quidem se non infitiatur, sed negat se scire, qnid in Bacchanalibns fiat. 13. Incitata deinde cohortatione Snlpiciæ minisqne consnlis perterrita originem sacrorum expromit. 14. Tnm rem, sine ullo tnmnltu inv stigatam, Postumins defert ad senatum; qni quæstionem de Bacchanalibns extra ordinem mandat consulibns, et sacerdotes ejus sacri in Urbe ac per totam Italiam conquiri jubet. 15. 16. De eadem re consul ad populnm habet concionem. 17. Recitato SCto et edicto consnlum proposito, in tota Urbe et Italia trepidatur, et multi comprehenduntur initiati quatnorque conjurationis capita. 18. Qui tantnm initiati erant, expertes nefandornm facinorum, in vincula conjiciuntur, qui vero, jure jnrando obligati, jam scelera in se aliosve admiserant, capitali afficiuntur pœna: et SCto cavetur, ne qua Bacchanalia Romæ neve in Italia sint. 19. Præmia Æbutii, Hispalæ ceterorumque indicum.

20. Q. Marcius consnl in Ligures proficiscitur, et ab hoste circnmventns in saltu, qui inde Marcius est appellatns, magnam militum, signornm armorumque vim amittit. 21. Ex Hispaniis nuntiantur res prospere a C. Atinio adversus Lnsitanos et a L. Manlio Acidino adversus Celtiberos gestas. 22. Taurilia facta, et deinde ludi magni, a M. Fulvio Jovi olim voti, in onibus primum certamen athletarum, venatio ferarum Græcorumqne artificum et ludicrorum varietas Romanis spectaculo est. Novemdiale sacrum et snpplicatio ob prodigia. Semimas necatur. Galli Transalpini, transgressi in Venetiam, haud procul inde, ubi nnnc Aquileia est, locum oppido condendo capiunt. Ludi, a L. Scipione facti.

23. Consules (Ap. Claudius Pulcher et M. Sempronius Tuditanus) prætoresque creantur, et Sipontum Bnxentnmque deducuntur coloni. Philippus, iratus Romanis, civitates quasdam armis subigit, 24. et omni cura in pace auget regni opes. Hinc legati tam Thessalornm, Thracum, Enmenis et Athamannm, quam Philippi Romam veniunt; illi ad querendum, hi ad crimina purganda. Qnam ob causam legati Rom. in Thessaliam mittuntur, ut in concilio controversias illorum disceptent. 25–28. Ibi Philippus ipse accnsatoribus respondet, et graviter offenditur. 29. L. Manlius ob res in Hispania gestas ovans init Urbem: et L. Postumins prætor quæstionem severe exercet de conjuratione pastorum, qui in Apulia vias pascuaque pnblica latrociniis infesta habuerant. 30. 31. In Hispania prætores C. Culpurnius et L. Quintius, communi animo consilioque rem gerentes, ab hostibus fundnntur; sed, contractis sociornm auxiliis, ingenti eorum clade priorem delent ignominiam. 32. Consules in Liguribus res prospere gerunt, et Ap. Clandins propere Romam redit comitiorum, a collega habendorum, causa, quibns P. Claudius frater ejus cum aliis hominibus gratiosis consulatum petit. Ea magnis Patrum tribunorumque plebei contentionibus aliquoties turbantur, donec, dejectis competitoribus ceteris,

locum suum tenent P. Claudius, effuso fratris studio adjutus, et L. Porcius Licinus. Prætorum inde comitia habentur.

33. Legati et Romani, et Philippi, Eumenis Thessalorumque redeunt Romam, et nova legatio, cujus princeps Ap. Claudius est, in Macedoniam et in Græciam decernitur ad visendum, redditæne a Philippo civitates Thessalis ac Thracibus sint, et ad disceptandum inter Achæos et Lacedæmonios. 34. Philippus, de ea re a suis certior factus, in Maronitas iram effundit, et legatos Rom. haud lætos dimittit. 35. Ad moram tamen novo bello faciendam Demetrium, minorem filium, mittere Romam statuit. Interim in Peloponneso ante adventum legationis Rom. indicitur a Lycorta prætore concilium, et in eo capitis damnantur Alcibiades et Areus, Spartani exules, qui, ab Achæis in patriam restituti, eosdem Romæ accusaverant. 36. 37. In alio deinde concilio, legatis Rom. dato, idem Lycortas gravem habet orationem: sed vox Appii, cum omnium gemitu audita, metum injicit Achæis imperata recusandi. 38. Provinciæ magistratuum novorum; et contentio Patrum de exercitibus Hispaniensibus, quos alii deportandos censent, alii supplendos. 39. Præturam urbanam, C. Domitii morte vacuam, acrius aliis et contra leges petit Q. Fulvius Flaccus, ædilis curulis designatus: sed, favore populi in eum inclinante, consul ejus nomen accipere recusat, et, novo, etiam tribunorum, certamine orto, senatus P. Cornelio utramque in Urbe dat juris dictionem. 40. Mox plures potentioresque viri summa contentione censuram petunt: quos longe anteit M. Porcius Cato, homo ingenii ad omnia versatilis invictique a cupiditatibus animi, eloquentissimus, juris reique militaris peritissimus, et acerrimus nobilitatis adversarius. 41. Non ipse modo censor fit, sed ejus quoque opera L. Valerius Flaccus, qui collega in consulatu fuerat. Novæ veneficii et Bacchanalium quæstiones. 42. C. Calpurnius Piso et L. Quintius de Lusitanis Celtiberisque triumphant. Censores septem movent senatu, ex quibus unum insignem nobilitate et honoribus, L. Quintium Flamininum, infamem libidine 43. et crudelitate. 44. Alia asperæ nobilisque hujus censuræ indicia. Coloniæ Potentiam et Pisaurum deductæ.

45. Consules (M. Claudius Marcellus et Q. Fabius Labeo) prætoresque creantur; et hi sortiuntur provincias, illis Ligures decernuntur. 46. P. Licinio Crasso pontifice max. mortuo cooptatur pontifex, et pontifex max. creatur; funeris autem causa dantur visceratio, gladiatorium munus, ludi funebres et epulum in foro. Legationes Eumenis multarumque civitatum transmarinarum Romam veniunt ad querendum de Philippo. 47. Hujus filius minor, Demetrius, ad pleraque respondet e commentario patris, alia excusans, alia promittens; et cum honorifico senatus Rom. responso dimittitur. 48. Disceptationes Lacedæmoniorum Achæorumque dirimuntur Romæ SCto: atque legatus in Macedoniam mittitur Q. Marcius, et in Peloponnesum, ubi Messene desciverat a concilio Achaico. 49. Philopœmen capitur a Messeniis, 50. et venenum sibi datum impavide sumit. 51. Eodem anno Hannibal; 52. et P. Scipio obiisse dicuntur. 53. Demetrio judicia et mentio senatus Rom., quantam dignitatem apud Macedonas, tantam invidiam, non apud Persea modo fratrem, sed etiam apud patrem conciliant: at Philippus, quamvis mœrens gemensque, obedienter

tamen facit, quæ legati Rom. postulant, ne quam movendi extemplo belli causam præbeat, et, avertendos quoque animos a suspicione talium consiliorum ratus, mediam in Thraciam exercitum adversus barbaros ducit. 54. Galli Transalpini se dedunt Marcello consuli, et jussu senatus Rom. Italia excedunt. 55. Aquileia, Mutina, Parma, et Saturnia coloniæ deducuntur. 56. Res in Hispaniis gestæ. Comitia creandis consulibus (Cn. Bæbio Tamphilo et L. Æmilio Paullo) prætoribusque. Supplicatio prodigiorum causa.

1. Dum hæc (si modo hoc anno acta sunt) Romæ aguntur, consules ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hostis velut natus ad continendam inter magnorum intervalla [1] bellorum [a] Romanis militarem disciplinam erat; nec alia provincia militem magis ad virtutem acuebat. Nam Asia, et amœnitate urbium, et copia terrestrium maritimarumque rerum, et mollitia hostium regiisque opibus, ditiores, quam fortiores, exercitus faciebat. Præcipue sub imperio Cn. Manlii solute ac negligenter habiti sunt. Itaque asperius paulo iter in Thracia,[b] et exercitatior hostis magna clade eos castigavit. In Liguribus omnia erant, quæ militem excitarent: loca montana et aspera, quæ et ipsis capere labor erat,[2] [c] et ex præoccupatis dejicere hostem: itinera ardua, angusta,[3] infesta insidiis: hostis levis et velox et repentinus, qui nullum usquam tempus, nullum locum quietum aut securum esse sineret: oppugnatio necessaria munitorum castellorum, laboriosa simul periculosaque: inops regio, quæ parsimonia astringeret milites,[4]

1 Sic Ald. e cod. Mog. recepit: *per intervalla* reliqui Mss. et edd. vett. prob. Crev. ne τὸ *inter* repetatur.—2 Vid. Not. Delph. inf. 'Crev. quia sequitur *qui sineret, . . . quæ astringeret*, legendum esse censebat *quæ et ipsa capere labor esset*.' Doering. Pro *erat* habent *est* Gron. Donjat. Crev.—3 'Gron. non spernebat τὸ *angusta*, quod ex Mog. est: sed, quoniam in Mss. et edd. antt. legitur *accepta* et *septa* et *ac septa*, conj. *obsepta*.' Rupert.—4 Quidam Mss. *parcimoniam ast. milites.*

NOTÆ

[a] *Inter magnorum intervalla bellorum*] Macedonici, Asiatici, Hispanici, &c.

[b] *Asperius paulo iter in Thracia*] Vide supra lib. XXXVIII. capp. 40. et 41.

[c] *Quæ et ipsis capere labor erat* [*est*] Ingeniose Schelius apud Gron. *quæ et ipsa capere labor erat:* sed quid si Livius *ipsis* dixit pro seipsis, sive per seipsa, quamvis scilicet loca illa,

prædæ haud multum præberet. Itaque non lixa sequebatur, non jumentorum longus ordo agmen extendebat: nihil, præter arma et viros omnem spem in armis habentes, erat. Nec deerat unquam cum iis vel materia belli, vel causa, quia propter domesticam inopiam vicinos agros incursabant: nec tamen in discrimen summæ rerum pugnabatur.

2. C. Flaminius consul, cum Friniatibus [d] Liguribus in agro eorum pluribus prœliis secundis factis, in deditionem gentem accepit, et arma ademit. Ea quia non sincera fide tradebant, cum castigarentur, relictis vicis, in montem Auginum [e] confugerunt. Confestim secutus est consul. Ceteri effusi rursus, et pars maxima inermes, per invia et rupes deruptas præcipitantes fugerunt, qua sequi hostis non posset. Ita trans Apenninum abierunt. Qui castris se tenuerant, circumsessi [5] expugnati sunt. Inde trans Apenninum ductæ legiones. Ibi montis, quem ceperant, altitudine paulisper se tutati, mox in deditionem concesserunt. Tum conquisita cum intentiore cura arma, et omnia ademta. Translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum, qui in agrum Pisanum Bononiensemque ita incursaverant, ut coli non posset.[6] His quoque perdomitis, consul pacem dedit finitimis; et, quia, a bello quieta ut esset provincia, effecerat, ne in otio militem haberet, viam a Bononia perduxit Arretium.[f] M. Æmilius alter consul agros Ligurum vicosque, qui in campis aut vallibus erant, ipsis montes duos [7] Balistam Suismontiumque [g] tenentibus, deussit

5 *Et* in edd. ante Sigon. inserebatur.—6 *Possent* edd. ante Sigon.—7 Thu-

NOTÆ

montana et aspera, defensoribus carerent?

[d] *Cum Friniatibus*] Friniates nomen ipsum arguit fuisse in tractu illo Mutinensis ducatus, qui vulgo *Frignana*, cujus caput *Sestola*.

[e] *In montem Auginum*] Pars est Apennini. Bern. Saccus apud Ortelium suspicabatur esse in finibus Ticinensium, qui nunc *Monte Augon*. Verum Cluverio verisimilius in Briniatibus Liguribus esse videtur, qui vulgo *Monte Codoro*, Boactem amnem effundens.

[f] *Viam a Bononia perduxit Arretium*] Strabo lib. v. testatur Flaminium ab ipsa urbe Roma per Etruriam Ariminum usque viam duxisse.

[g] *Balistam Suismontiumque*] Balista adhuc *Monte Balestra* vocatur

depopulatusque est: deinde eos, qui in montibus erant, adortus, primo levibus prœliis fatigavit; postremo coactos in aciem descendere justo prœlio devicit: in quo et[8] ædem Dianæ vovit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus (in his et Friniates[9 h] Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius) omnes Æmilius subegit, armaque ademit, et de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus, in agrum Gallicum exercitum duxit; viamque ab Placentia, ut Flaminiæ committeret, Ariminum perduxit.[i] Prœlio ultimo, quo cum Liguribus signis collatis conflixit, ædem Junoni Reginæ vovit. Hæc in Liguribus eo anno gesta.

3. In Gallia M. Furius prætor insontibus Cenomanis, in pace speciem belli quærens, ademerat arma. Id Cenomani conquesti Romæ apud senatum, rejectique ad consulem Æmilium, cui, ut cognosceret statueretque, senatus per-

an. *duo*. Mox *Ballistam* Gron. Doujat. Crev.—8 *Et* del. eæd.—9 *Briniates* eæd. Vid. Not. Delph. inf.

NOTÆ

Leandro, pars Apennini inter Lucam et Regium Lepidi, in Liguriæ Tusciæque confiniis. At Cluverius Balistam et Suismontium locat circa fontes Laboniæ, sive Entellæ, et Sturlæ amnium in Liguria orientali, eosque esse putat qui vulgari appellatione *Monte Cervera* et *Monte Penese:* unde per Ceni ac Tari amnium valles itur ad Parmam.

[h] *In his et Friniates*] Ita veteres libri, vulgo enim legitur *Frisinates:* ubi monet Sigonius legendum esse *Briniates*, quos Cluver. a capite Brinia vel Brinio dictos putat, quod nunc oppidum *Brignolo*, vel *Brignale*, dicitur. Ideo autem *Briniatum* nomen subjicit Sigon. quod initio hujus cap. dicatur C. Flaminius Friniatum gentem in deditionem accepisse, ac præterea quod Friniates a Flaminio subacti cis Apenninum fuerunt; hi vero populi, quos adortus narratur M. Æmilius, transmontani fuerint: unde sequi videtur diversos esse a prioribus. Ego tamen recte *Friniates* legi existimo, qui in utroque Apennini latere fuisse leguntur; et nominatim indicat Livius eos Friniates ab Æmilio subactos, quos non adierat C. Flaminius, ita ut appareat ejusdem gentis diversa loca diversis anni ejusdem temporibus, ab utroque consule adita et subacta. Porro Friniatum nominis vestigia superesse Cluverio videntur, in valle *di Primo*, quæ ab amne in Trebiam confluente sic appellatur.

[i] *Viamque ab Placentia, ut Flaminiæ committeret, Ariminum perduxit*] Hæc via de nomine hujus consulis Æmilia dicta, regioni quoque nomen, opinor, dedit.

miserat, magno certamine cum prætore habito, tenuerunt causam. Arma reddere [10] Cenomanis, decedere provincia prætor jussus. Legatis deinde sociorum Latini nominis, qui toto undique ex Latio frequentes convenerant, senatus datus est. His querentibus, magnam multitudinem civium suorum Romam commigrasse, et ibi censos esse, Q. Terentio Culleoni prætori negotium datum est, ut eos conquireret, et, quem C. Claudio, M. Livio censoribus, postve eos censores, ipsum parentemve ejus apud se censum esse, probassent socii, ut redire eo cogeret, ubi censi essent.[a] Hac conquisitione duodecim millia Latinorum domos redierunt, jam tum multitudine alienigenarum Urbem onerante.

4. Priusquam consules redirent Romam, M. Fulvius proconsul ex Ætolia rediit; isque,[11] ad ædem Apollinis in senatu cum de rebus in Ætolia Cephalleniaque ab se gestis disseruisset, petiit a Patribus, ut æquum censerent, ob rem publicam bene ac feliciter gestam, et Diis immortalibus honorem haberi jubere, et sibi triumphum decernere.[12] M. Aburius tribunus plebis, si quid de ea re ante M. Æmilii consulis adventum decerneretur, intercessurum se ostendit: 'eum contradicere velle, proficiscentemque in provinciam ita sibi mandasse, ut ea disceptatio integra in adventum suum servaretur. Fulvium temporis jacturam facere.[k] Senatum etiam præsente consule, quod vellet, decreturum.' M. Fulvius:[13] 'Si aut simultas M. Æmilii secum ignota hominibus esset, aut quam is eas inimicitias impotenti ac

[a] *Quemcumque scilicet Latinum, aut ejus patrem Latini docerent relatum esse in libros suos censuales, &c.*

10 *Reddita* Gron. Doujat. Crev.

11 *Itaque* Gron. Doujat. Crev.—12 '*Diis i. honorem haberi, et s. t. decernerent* conj. Gron. *juberent* et *decernerent* legitur in c. Mog. unde Drak. conj. *ut Diis i. h. h. juberent, et s. t. decernerent*, quam repetitionem τοῦ *ut* Livio familiarem esse, docuit.' *Rupert.* Mox *M. Abutius* Gron. Doujat.—13 *Tum Fulvius*

NOTÆ

[k] *Fulvium temporis jacturam facere*] temporis. Intellige temporis solius, sive nonnisi

prope regia ira exerceret; tamen non fuisse ferendum, absentem consulem et Deorum immortalium honori obstare, et meritum debitumque triumphum morari, imperatorem, rebus egregie gestis, victoremque exercitum cum præda ac captivis ante portas stare, donec consuli, ob hoc ipsum moranti, redire Romam libitum esset. Verum enimvero, cum sint nobilissimæ [14] sibi cum consule inimicitiæ, quid ab eo quenquam posse æqui expectare, qui per infrequentiam furtim[m] senatus consultum factum [15] ad ærarium detulerit, 'Ambraciam [16] non videri[n] vi captam;' quæ aggere ac vineis oppugnata sit; ubi, incensis operibus, alia de integro facta sint; ubi circa muros supra subterque terram per dies quindecim pugnatum; ubi a prima luce, cum jam transcendisset muros miles, usque ad noctem diu anceps prælium tenuerit; ubi plus tria millia hostium sint cæsa. Jam de Deorum immortalium templis, spoliatis in capta urbe, qualem calumniam ad pontifices attulerit? Nisi Syracusarum ceterarumque captarum civitatium ornamentis Urbem exornari fas fuerat, in Ambraciam unam captam non valuerit belli jus. Se et Patres conscriptos orare, et ab tribuno [17] petere,[o] ne se superbissimo inimico ludibrio esse sinant.'

5. Undique omnes, alii deprecari tribunum, alii casti-

conj. Mur.—14 *Notissimæ* Doujat. Vid. Not. Delph. inf.—15 ' Legerem *per inf. Patrum factum furtim SC.*' Tan. Faber.—16 *Detulerit. Ambraciam . . . sit. ubi* Gron. Doujat.—17 *Ab tribunis* Gron. Doujat. Drak. Doer. c. cod. Mog.

NOTÆ

[l] *Cum sint nobilissimæ* [*notissimæ*] In scriptis est *nobilissimæ*, quod tuetur Gron. auctoritate inprimis Nostri, lib. XXVII. ' inimicitiæ ante nobiles inter eos erant :' et ' nobilis' nomen a verbo nosco deduci constat.

[m] *Qui per infrequentiam furtim, &c.*] Legitimus senatorum in curia ad senatusconsultum faciendum et juste deliberandum, fuit numerus centum: si minor esset numerus, surreptum censebatur senatusconsultum: sic enim appellat Curio apud Cic. lib. IV. ad Attic.

[n] *Ambraciam non videri, &c.*] Objectio est æmulorum, cui subjicitur responsio. De Ambraciæ oppugnatione vide lib. XXXVIII. capp. 4. 5. et 6.

[o] *Et ab tribuno* [*tribunis*] *petere*] Melius alii editi scriptique *a tribuno*: unus quippe tribunus plebis M. Abutius Fulvio adversabatur.

gare. Ti. Gracchi collegæ plurimum oratio movit: 'Ne suas quidem simultates pro magistratu exercere boni exempli esse: alienarum vero simultatium tribunum plebis cognitorem fieri, turpe et indignum collegii ejus potestate et sacratis legibus esse. Suo quemque judicio et homines odisse aut diligere, et res probare aut improbare debere; non pendere ex alterius vultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi,[18] astipularique irato consuli tribunum plebei: et, quid privatim M. Æmilius mandaverit, meminisse; tribunatum sibi a populo Romano mandatum oblivisci; et mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non pro consulari regno. Ne hoc quidem cernere eum, fore, ut memoriæ ac posteritati mandetur, ejusdem collegii alterum e duobus tribunis plebis suas inimicitias remisisse rei publicæ, alterum alienas et mandatas exercuisse.' His victus castigationibus tribunus, cum templo excessisset,[c] referente Ser. Sulpicio prætore, triumphus M. Fulvio est decretus. Is cum gratias Patribus conscriptis egisset, adjecit, 'Ludos magnos se Jovi optimo maximo eo die, quo Ambraciam cepisset, vovisse. In eam rem sibi centum[19] pondo auri[p] a civitatibus collatum. Petere, ut ex ea pecunia, quam in triumpho latam in ærario positurus esset, id aurum secerni juberent.' Senatus pontificum collegium consuli jussit, num omne id aurum in ludos consumi necessum esset?[20] Cum pontifices negassent, ad religionem pertinere, quanta impensa in ludos fieret; senatus Fulvio, quantum[1] impenderet, permisit, dum ne summam octoginta millium[q] excederet. Triumphare mense Januario statuerat:

[c] *Cum se proripuisset extra curiam.*

18 'Ante Gelen. vulgo legebatur *alienis ... circumagi*, ut vortice.' *Doering.* —19 Add. *decem* Gron. Doujat. Crev.—20 Vulgo ante Gelen. edebatur *necessarium esset.*—1 *Vellet* add. Gron. Doujat. Crev. Mox, 'In quibusdam edd. antt. extat *octingenta millium*, in Cervic. et Ascens. a. 1530. rectius *oc-*

NOTÆ

[p] *Centum pondo* [*centum decem pondo*] *auri*] Gallice, *la valeur de soixante et un mille six cents livres.*

[q] *Octoginta millium*] Quæ summa conficit sex millia florenorum Hollandicæ pecuniæ. *J. Clericus.*

sed cum audisset, consulem M.[2] Æmilium, literis Aburii tribuni plebis acceptis de remissa intercessione, ipsum ad impediendum triumphum Romam venientem, ægrum in via substitisse, ne plus in triumpho certaminum, quam in bello, haberet, prætulit[3] triumphi diem.[r] Triumphavit ante diem decimum Kalendas Januarias de Ætolis et de Cephallenia. Aureæ coronæ, centum duodecim[4] pondo,[s] ante currum latæ sunt: argenti pondo millia octoginta tria:[t] auri pondo ducenta quadraginta tria:[u] tetradrachmum Atticum centum octodecim millia:[x] Philippei nummi duodecim millia quadringenti viginti duo:[y] signa ænea ducenta octoginta quinque: signa marmorea ducenta triginta: arma, tela, cetera spolia hostium, magnus numerus. Ad hoc[5] catapultæ, ballistæ, tormenta omnis generis: duces, aut Ætoli et Cephallenes, aut regii ab Antiocho ibi relicti, ad septem et viginti. Multos eo die, priusquam in Urbem inveheretur, in circo Flaminio tribunos, præfectos, equites, centuriones, Romanos socios-

tingentorum millium. Id non valde improbandum, sed tamen hæc quoque summa admodum tenuis ad tam magnificos ludos videri poterit. Ob eandem causam mihi suspecta sunt verba *viginti millia æris* XL. 52.' *Duker.*—2 *M.* del. Gron. Doujat. Crev. et mox Kreyssig. præponit *M.* verbo *Aburii*; pro quo habent *Abutii* Gron. Doujat.—3 Vult *retulit* Henr. Vales. ex Festo.—4 Crev. malit *duodena.*—5 *Ad hæc* Gron. Doujat. Crev. Mox post *vicenos* add. *quinos* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[r] *Prætulit triumphi diem*] Indicat Fulvium anteoccupasse tempus triumphi, sive ante diem destinatum triumphasse: Henr. Valesius legi volebat *retulit:* quasi ex Festo, apud quem 'referri diem prædictam' est anteferri.

[s] *Aureæ coronæ, centum duodecim pondo*] Id est, quæ singulæ duodecim libras pendebant, Romanis scilicet ponderibus, ut materia esset sexaginta septem millium et centum viginti librarum Gallicarum.

[t] *Argenti pondo millia octoginta tria*] Gallice, *la valeur de deux millions neuf cents quatre-vingts-huit mille livres.*

[u] *Auri pondo ducenta quadraginta tria*] Gallica æstimatione hodierna, *la valeur de cent trente-trois mille cinq cents livres.*

[x] *Tetradrachmum Atticum centum octodecim millia*] Gallica pecunia æstimarentur hi nummi Attici centum octoginta octo millibus et octingentis libris.

[y] *Philippei nummi duodecim millia quadringenti viginti duo*] Conficeret hæc summa, in pecuniam nostram redacta, fere centum sexaginta unum millia librarum, cum quadringentis octoginta sex libris.

que, donis militaribus donavit.[y] Militibus ex præda vicenos denarios[z] divisit,[a] duplex centurioni, triplex equiti.

6. Jam consularium comitiorum appetebat tempus: quibus quia M. Æmilius, cujus sortis ea cura erat, occurrere non potuit, C. Flaminius Romam venit. Ab eo creati consules Sp. Postumius Albinus, Q. Marcius Philippus.* Prætores inde facti T. Mænius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piso, M. Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quintius Crispinus. Extremo anni, magistratibus jam creatis, ante diem tertium Nonas Martias Cn. Manlius Vulso de Gallis, qui Asiam incolunt, triumphavit. Serius ei triumphandi causa fuit, ne, Q. Terentio Culleone prætore, causam lege Petillia diceret,[b] et incendio alieni judicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret; eo infensioribus in se, quam in illum, judicibus, quod disciplinam militarem, severe ab eo conservatam, successor ipse omni genere licentiæ corruperat.[6] Neque ea sola infamiæ erant, quæ in provincia procul ab oculis facta narrabantur; sed ea[7] etiam magis, quæ in militibus ejus quotidie conspiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu Asiatico invecta in Urbem est.[c] Ii primum lectos æratos,[d]

6 'In c. Mog. *corrupisse fama attulerat*, forte rectius, modo *successorem se omni* cet. legatur.' *Rupert.* *Successorem ipsum . . . corrupisse fama attulerat* Kreyssig.—7 *Ea* del. Gron. Doujat. Crev.—8 'Τὸ *vix*, cum *semina* junctum,

NOTÆ

[y] *Donis militaribus donavit*] Idcirco huic M. Fulvio Nobiliori objecit M. Cato apud A. Gell. lib. v. c. 6. citante Sigonio, 'quod milites per ambitionem coronis, levissimis de causis, donasset: coronis autem donaverat, quia vallum curaverant, aut quia puteum strenue foderant.'

[z] *Vicenos*] Florenos septem et dimidium. *J. Clericus.*

[a] *Vicenos denarios* [*vicenos quinos denarios*] *divisit*] Si denarios ex recepta sententia pro drachmis accipiamus, eo pretio quo vulgo æstimari solent, fient libræ nostrates ferme decem.

* A. U. C. 567.

[b] *Causam lege Petillia diceret*] Vide libri XXXVIII. cap. 50. et sequentia.

[c] *Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu Asiatico invecta in Urbem est*] Hac de re non immerito conqueritur Paterculus initio libri II. cum ait: 'potentiæ Romanorum prior Scipio viam aperuerat, luxuriæ posterior aperuit.'

[d] *Lectos æratos*] Intelligit tricliniares, in quibus accumbebant epulaturi, quales Heliogabalus ex solido argento habuisse traditur a Lampridio: atque ita accipiendos esse hic

vestem stragulam pretiosam, plagulas, et alia textilia, et, quæ tum magnificæ supellectilis habebantur, monopodia et abacos Romam advexerunt. Tunc psaltriæ [e] sambucistriæque,[f] et convivalia ludionum oblectamenta addita epulis;[d] epulæ quoque ipsæ et cura et sumtu majore apparari cœptæ: tum coquus, vilissimum antiquis mancipium et æstimatione et usu, in pretio esse, et, quod ministerium fuerat, ars haberi cœpta. Vix[8] tamen illa, quæ tum conspiciebantur, semina erant futuræ luxuriæ.

7. In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas ducentas duodecim[9] pondo,[g] argenti pondo ducenta viginti millia,[h] auri pondo duo millia centum tres,[10 i] tetradrachmum Atticum centum viginti septem millia,[k] cistophorum du-

[d] *Et mimi atque histriones inter epulas adhibiti.*

meo qualicumque judicio, non satis aptum, aut nimis certe argutum est: aptius vero, si pro *semina* legeris *omina*, h. e. indicia, ut sensus sit, vix tamen aliquis tum augurari potuisset, tantam olim luxuriam fore, quanta nunc est.' *Rupert.*

9 Malit Crev. *duodena.*—10 *MMCCIII.* Gron. Crev. *duo millia ducenta tria*

NOTÆ

lectos probat Sigon. ex Plin. qui lib. XXXIV. cap. 3. testatur 'triclinia ærata, abacosque et monopodia Cn. Manlium Asia devicta primum invexisse triumpho suo.'

[e] *Psaltriæ*] Hæ sunt mulieres psallendi peritæ, quæ præsertim cithara canunt.

[f] *Sambucistriæque*] A sambuca sive sambyce sic dicebantur mulieres, quæ ejusmodi instrumento canebant, quæ, nomine Latino, dicuntur etiam sambucinæ. Est autem sambuca triangulum instrumentum nervis tum longitudine, tum crassitie inæqualibus compositum. Apparet idem fuisse cum eo qui vulgo apud nos, *une harpe.*

[g] *Duodecim pondo*] Gallice, *des couronnes d'or du poids de douze livres Romaines, et de la valeur de six mille sept cents vingt livres.*

[h] *Argenti pondo ducenta viginti millia*] Gallice, *le poids de deux cents vingt mille livres Romaines, valant* 7920000. *livres.*

[i] *Auri pondo duo millia centum tres* [*ducenta tria*] Gallice, *deux mille deux cents trois livres Romaines d'or, qui vaudroient à-peu-près* 1233120. *livres.*

[k] *Tetradrachmum Atticum centum viginti septem millia*] Vulgo *tetradrachma Attica:* emendavit Gronov. quod observasse sibi videatur quoties numerus millia non excedit, tum rem numeratam semper a Livio efferri patrio casu: cum vero super millia numerus alius inferior adjicitur, tum non perpetuo rem numeratam pronuntiari eo casu, quem exigebat τὸ *millia:* sed interdum eo, quem recipit adjectus posterior numerus. Quam observationem exemplis con-

centa quinquaginta,[l] Philippeorum aureorum nummorum [11] sedecim millia trecentos viginti,[m] et arma spoliaque multa Gallica, carpentis transvecta. Duces hostium duo et quinquaginta ducti ante currum. Militibus quadragenos binos[n] denarios[o] divisit, duplex centurioni; et stipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites.[12] Multi omnium ordinum, donati militaribus donis, currum secuti sunt: carminaque a militibus ea in imperatorem dicta, ut facile appareret, in ducem indulgentem ambitiosumque ea dici; triumphum esse militari magis favore, quam populari, celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlii valuerunt: quibus annitentibus senatus consultum factum est, ' Ut ex pecunia, quæ in triumpho translata esset, stipendium, collatum a populo in publicum, quod ejus solutum antea non esset, solveretur.'[13] Vicenos quinos et semisses in millia æris[p] quæstores urbani cum fide et cura solverunt. Per idem tempus tribuni militum duo ex duabus Hispaniis cum literis C. Atinii[14] et L. Manlii, qui eas provincias obtinebant, venerunt. Ex iis literis cognitum est, Celtiberos Lusitanosque in armis esse, et

Doujat.—11 Gron. mavult *Philippeos aureos nummos.*—12 Dukerus post *duplex centurioni*, scribarum fortasse negligentia, voces *triplex equiti* h. l. excidisse suspicatur. Idem verba sequentia, *et stipendium duplex in ped. dedit, triplex in equites*, cum centurionum, qui liberalitatis indulgentis et ambitiosi ducis neutiquam expertes fuisse videantur, nulla omnino mentio fiat, vix integra esse autumat. Quem quidem a Dukero injectum scrupulum Drak. eximi posse putat, si, paucarum vocum trajectione admissa, legeris *militibus quadragenos binos denarios divisit, duplex centurioni, triplex in equites: et stipendium duplex in milites dedit.*' Doering.—13 ' Crev. et Drak. hunc locum, ut obscurum et vix expediendum, in medio relinquendum putarunt.' *Doering.*

NOTÆ

firmat. Hæc porro summa nostra moneta 203550 l.

[l] *Cistophorum ducenta quinquaginta*] Gallice, *la valeur d'environ* 56250. *livres, en petites pièces d'argent.*

[m] *Philippeorum aureorum nummorum sedecim millia trecentos viginti*] Gallice, *la valeur de* 220320. *livres, en monnoie d'or de Macédoine.*

[n] *Quadragenos binos*] Duodecim florenos, et duodecim stuveros. *J. Clericus.*

[o] *Militibus quadragenos binos denarios*] Id est, Gallicæ monetæ sedecim ferme libras cum totidem assibus.

[p] *Vicenos quinos et semisses in millia æris*] Gallice, *vingt-cinq sous et demi pour mille, sur l'argent que Manlius avoit apporté au trésor.*

sociorum agros populari. De ea re consultationem integram senatus ad novos magistratus rejecit. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus faciebant, malus in circo instabilis in signum Pollentiæ[15] procidit,[q] atque id dejecit. Ea religione moti Patres et diem unum adjiciendum ludorum celebritati censuerunt, et signa duo pro uno reponenda, et novum auratum faciendum. Et plebeii ludi ab ædilibus C. Sempronio Blæso et M. Furio Lusco[16 r] diem unum instaurati sunt.

8. Insequens annus Sp. Postumium Albinum et Q. Marcium Philippum consules ab exercitu bellorumque et provinciarum cura ad intestinæ conjurationis vindictam avertit. Prætores provincias sortiti sunt, T. Mænius urbanam, M. Licinius Lucullus inter cives et peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quintius Crispinus Hispaniam citeriorem, C. Calpurnius Piso Hispaniam[17] ulteriorem. Consulibus ambobus quæstio de clandestinis conjurationibus decreta est. Græcus ignobilis in Etruriam primum venit nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumque cultum nobis eruditissima omnium gens invexit,[s] sacrificulus[18] et vates; nec is, qui

Vid. Not. Var.—14 *Catinii* ut sup. edd. ante Sigon.—15 *Pelloniæ* conj. Argolus ad Panvin. de Lud. Circ.—16 ‘ Furiorum cognomen est *Fusus*, ut est in Cap. tab. non *Luscus* aut *Fuscus*, ut est in vulgat. et Mss. libris.’ *Sigon.*

17 Delend. putat τὸ *Hispaniam* J. F. Gron.—18 ‘ Ante *sacrificulus* omissum *sed tantum* monet Bauer. Frobenius et alii inseruere *sed*, quod abesse debet

NOTÆ

[q] *In signum Pollentiæ procidit*] Pollentia, vel Potentia, idem significant, ut Festus docet: nam et verbum ‘ pollere ’ idem fere est ac posse. Ejus vero Deæ numen in honore apud Romanos fuit, cum nominis significatio parum distet ab ipsius Romæ Græca significatione. Malus autem, quo dejectum dicitur ejus Deæ simulacrum, recte, opinor, Marcell. Donatus arbitratur unum ex illis fuisse, quibus vela tensa funibus alligata fulciebantur ad arcendas aëris injurias a spectatoribus ludorum.

[r] *M. Furio Lusco*] Immo *Furio Fuso*, quod cognomen est Furiorum in tabulis Capitolinis, ut Sigon. notat.

[s] *Eruditissima omnium gens invexit*] Fuit quidem ejusmodi Græca gens cum Latinis comparata. Ceterum pleraque quæ a Græcis didicere Romani, constat Græcos ab Ægyptiis prius et Chaldæis, nisi potius ab Hebræis, accepisse.

aperta religione, propalam et quæstum et disciplinam profitendo, animos horrore [19] imbueret,[t] sed occultorum et nocturnorum antistes sacrorum. Initia erant,[u] quæ primo paucis tradita sunt; deinde vulgari cœpta sunt [20] per viros mulieresque. Additæ voluptates religioni vini et epularum, quo plurium animi illicerentur. Cum vinum animos,[1] et nox[x] et mixti fœminis mares, ætatis teneræ majoribus, discrimen omne pudoris extinxissent; corruptelæ primum omnis generis fieri cœptæ, cum ad id quisque, quo natura pronioris libidinis esset, paratam voluptatem haberet. Nec unum genus noxæ, stupra promiscua ingenuorum fœminarumque, erant; sed falsi testes, falsa signa testimoniaque [2] et indicia ex eadem officina exibant. Venena indidem intestinæque cædes;[e] ita ut ne corpora quidem interdum ad sepulturam extarent. Multa dolo, pleraque per vim audebantur. Occulebat vim, quod, præ ululatibus tympanorumque et cymbalorum strepitu, nulla vox quiritantium inter stupra et cædes exaudiri poterat.

[e] *Homicidia domestica, et occulte intra domos patrata.*

ex more eleganter loquentium.' *J. F. Gron.*—19 *Errore* Crev. Vid. Not. Delph. inf. Mox *et nocturnorum* del. Gron. Doujat. Crev.—20 ' Alterum *sunt* forte del. quod solus cod. Mog. addit.' *Rupert.* *Sunt* del. Gron. Doujat. Crev.—1 ' Fuerunt, qui in voce *animos* vitium subodorarentur. Hinc J. F. Gron. pro *animos* tentabat *clamores*, et J. Clericus *amor*. Neutra emendatio placet.' *Doering*. Vid. Not. J. Clerici inf.—2 *Testamentaque* Kreyssig. quod Rupert. et all. monuere.

NOTÆ

[t] *Animos horrore imbueret*] Alias, *errore;* sed probat ex veteri libro Sigon. *horrore*, id est, metu religionis, ut lib. I. dicitur, ' qui perfundere religione animum posset.'

[u] *Initia erant*] Mysteria intellige, quibus initiabantur; seu potius superstitiones et scelera ad quæ imbuebantur.

[x] *Vinum animos, et nox*] Legendum videtur, *vinum, amor et nox*. Sic apud Plautum Aulul. act. 4. scen. 10. 15. adolescens qui compresserat virginem ' vini vitio,' inquit, ' atque amoris feci;' et versu 20. ' nimis vile est vinum, atque amor, si ebrio atque amanti impune facere quod lubeat licet.' Quin et noctu factum dicitur vers. 65. ' Cereris vigiliis.' Ovidius Amor. lib. I. Eleg. 6. 59. ' Nox, et amor, vinumque nihil moderabile suadent, Illa pudore vacat, liber, amorque metu.' *J. Clericus.*

9. Hujus mali labes[3 y] ex Etruria Romam, velut contagione morbi, penetravit. Primo urbis magnitudo, capacior patientiorque talium malorum, ea celavit: tandem indicium hoc maxime modo ad Postumium consulem pervenit. P. Æbutius,[4] cujus pater publico equo stipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus, sub tutela Duroniæ matris et vitrici T. Sempronii Rutili educatus fuerat. Et mater dedita viro erat; et vitricus, quia tutelam ita gesserat, ut rationem reddere non posset, aut tolli pupillum, aut obnoxium sibi vinculo aliquo fieri cupiebat. Via una corruptelæ Bacchanalia[5] erant.[z] Mater adolescentulum appellat, ' Se pro ægro eo vovisse,[6] ubi primum convaluisset, Bacchis eum se initiaturam:[a] damnatam voti Deum benignitate exsolvere id velle. Decem dierum castimonia opus esse: decimo die cœnatum, deinde pure lautum in sacrarium deducturam.' Scortum nobile libertina Hispala Fecenia, non digna quæstu,[7 b] cui ancillula assuerat,[c] etiam postquam manumissa erat, eodem se genere tuebatur. Huic

3 ' *Hujus mali labes* c. Mog. In reliquis Mss. et edd. antt. *tabes*, quod placere potest. Sed ita Livius videtur potius dicturus fuisse *hoc malum velut tabes contagione.*' Rupert.—4 *Ebutius* edd. ante Sigon.—5 ' *Bacchanalium* cod. Gaertn. ed. Ald. et Frob. forte rectius.' *Rupert.*—6 *Pro ægroto vovisse* a Cur. et Gryph. primis adoptatum.—7 Vid. Not. Delph. inf. Mox *assueverat* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

y *Hujus mali labes*] Legit Tan. Faber *tabes*, propter τὸ *contagione*. Et optime potuit eo *tabis* vocabulo uti Livius: non tamen idcirco damnandum est nomen *labes*, quod rei non male convenit.

z *Bacchanalia erant*] Bacchanalium scilicet nomine committebantur horrenda illa scelera; unde facile poterat hac via pupillus corrumpi.

a *Bacchis eum se initiaturam*] Sacrum illud quod tunc adeo abominandum, fœminarum antea proprium fuerat: unde *Bacchis initiari* est committere se sacris Baccharum seu Bacchantium.

b *Non digna quæstu*] Hoc est, digna quæ honestiore ratione viveret, cum Æbutium non quæstus causa amaret. Nihil ergo mutandum. *J. Clericus.*

c *Non digna quæstu, cui ancillula assuerat*] Mavult Aurelius ad Tacitum III. Annalium, laudante Gronovio, *non indigna;* quasi sit non inepta, sed formæ et morum ad quæstum ejusmodi accommodatorum. Mihi haud displicet *non digna*, quasi quæ honestis et liberalioribus, quam pro ancilla moribus meruisset meliorem fortunam, ingenuosque natales. Et sequentia hoc suadent.

consuetudo juxta vicinitatem cum Æbutio fuit, minime adolescentis aut rei aut famæ damnosa: ultro enim amatus appetitusque erat et, maligne omnia præbentibus suis, meretriculæ munificentia sustinebatur. Quin eo processerat consuetudine capta, ut post patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore a tribunis et prætore petito,[d] cum testamentum faceret, unum Æbutium institueret hæredem.

10. Hæc amoris pignora cum essent, nec quicquam secretum alter ab altero haberent, per jocum adolescens vetat eam mirari, si per aliquot noctes secubuisset. 'Religionis se causa, ut voto pro valetudine sua facto liberetur, Bacchis initiari velle.' Id ubi mulier audivit, perturbata, 'Dii meliora!' inquit: 'mori et sibi et illi satius esse, quam id faceret:[8] et in caput eorum detestari minas periculaque, qui id suasissent.' Admiratus cum verba, tum perturbationem tantam adolescens, 'Parcere execrationibus' jubet: 'matrem id sibi, assentiente vitrico, imperasse. Vitricus ergo,' inquit, 'tuus (matrem enim insimulare forsitan fas non sit) pudicitiam, famam, spem vitamque tuam perditum ire hoc facto properat.' Eo magis mirabundo, quærentique quid rei esset, pacem veniamque precata Deorum Dearumque, si, coacta caritate ejus, silenda enuntiasset, 'ancillam se,' ait,[f] 'dominæ comitem id sacrarium intrasse, liberam nunquam eo accessisse. Scire corruptelarum omnis generis eam officinam esse; et jam biennio constare neminem initiatum ibi majorem annis viginti. Ut quisque introductus sit, velut victimam tradi

[f] *Dixit olim se cum adhuc ancilla esset.*

NOTÆ

[d] *Tutore a tribunis et prætore petito*] Notum est fœminas apud Romanos in perpetua fuisse tutela: ingenuas quidem, agnatorum; libertas vero, patronorum: quibus deficientibus dari solebat tutor in urbe a prætore urbano, et majori parte tribunorum plebis ex lege Atilia, ut ex Justin. institut. discimus. Latam fuisse hanc legem recte Sigon. conjicit ante Sp. Postumii Albini et Q. Marcii Philippi consulatum, sive A. U. C. 567. cum ejus hic Livius meminerit anno 566. Id tamen juris a Claudio aliisque imperatoribus mutatum est.

sacerdotibus. Eos deducere in locum, qui circumsonet ululatibus cantuque symphoniæ et cymbalorum et tympanorum pulsu, ne vox quiritantis, cum per vim[9][e] stuprum inferatur, exaudiri possit.' Orare deinde atque obsecrare, ut eam rem quocumque discuteret modo,[f] nec se eo præcipitaret, ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda essent: neque ante dimisit eum, quam fidem dedit adolescens, ab his sacris se temperaturum.

11. Postquam domum venit, et mater mentionem intulit, quid eo die, quid deinceps ceteris, quæ ad sacra pertinerent, faciendum esset; negat, eorum se quicquam facturum, nec initiari sibi in animo esse. Aderat sermoni vitricus. Confestim mulier exclamat, 'Hispalæ concubitu carere eum decem noctes non posse, illius excetræ[g] delenimentis et venenis imbutum, nec parentis, nec vitrici,[10] nec Deorum verecundiam habere.' Jurgantes hinc mater, hinc vitricus, cum quatuor eum servis domo exegerunt. Adolescens inde ad Æbutiam se amitam contulit, causamque ei, cur esset a matre ejectus, narravit: deinde ex auctoritate ejus postero die ad consulem Postumium, arbitris remotis, rem detulit. Consul post diem tertium ad se jussum redire dimisit: ipse Sulpiciam, gravem fœminam, socrum suam, percunctatus est, 'ecquam anum Æbutiam ex Aventino nosset?' cum 'eam nosse, probam et antiqui moris fœminam,' respondisset; 'opus esse sibi ea conventa' dixit. 'Mitteret nuntium ad eam, ut veniret.' Æbutia accita ad Sulpiciam venit; et consul paulo post, velut forte intervenis-

8 Quidam codd. apud Drak. exhibent *facere*.—9 Vid. Not. Delph. inf.
10 *Nec vitrici nec parentis* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[e] *Cum per vim*] Sigon. ex veteri libro *cui per vim*: non male.

[f] *Eam rem quocumque discuteret modo*] Gallice, *qu'il rompît ce dessein: qu'il se dégageât de cette mauvaise affaire, en quelque manière que ce fût.*

[g] *Illius excetræ*] Excetram, quasi hydram Lernæam, vocat Duronia per contemtum atque odium hanc Hispalam filii concubinam et amasiam. Sic D. Hieronymus Iberam excetram appellavit virulentum obtrectatorem.

set, sermonem de Æbutio fratris ejus filio infert. Lacrymæ mulieri obortæ, et miserari casum adolescentis cœpit, qui spoliatus fortunis, a quibus minime oporteret, apud se tunc esset, ejectus a matre, quod probus adolescens (Dii propitii essent) obscœnis, ut fama esset, sacris initiari nollet.

12. Satis de Æbutio exploratum ratus consul, non vanum auctorem esse, dimissa Æbutia, socrum rogat, ut Hispalam, indidem ex Aventino libertinam, non ignotam viciniæ, arcesseret ad sese: eam quoque esse quæ percunctari vellet.[g] Ad cujus nuntium perturbata Hispala, quod ad tam nobilem et gravem fœminam ignara causæ arcesseretur; postquam lictores in vestibulo turbamque consularem et consulem ipsum conspexit, prope exanimata est. In interiorem partem ædium abductam, socru adhibita, consul, 'Si vera dicere inducere in animum posset,' negat, 'perturbari debere. Fidem vel a Sulpicia, tali fœmina, vel ab se acciperet. Expromeret sibi, quæ in luco Similæ[11 h] Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri.' Hoc ubi audivit, tantus pavor tremorque omnium membrorum mulierem cepit, ut diu hiscere non posset: tandem confirmata, 'puellam admodum se ancillam initiatam cum domina,' ait: 'aliquot annis, ex quo manumissa sit, nihil, quid ibi fiat, scire.' Jam id ipsum consul laudare, 'cum initiatam[12] se

[g] *Habere se etiam aliquid, quod ab ea discere, explorare, atque inquirere vellet.*

11 'Sic Gelenius ex Mss. nec aliter nos deprehendimus: nam ante illum *in ludo simili.* Opinatur autem, *Semelen* detorta nonnihil voce *Similam* tum vulgo indocto dictam. *Stimulam* vocat Schol. Juvenal. II. 3. Et mentio est *Stimulæ* Deæ, 'quæ ad agendum ultra modum stimulet,' ap. Augustin. de Civ. Dei. Tamen optime sacra Bacchi peraguntur in *Semeles* matris luco: et si quidem hic fuit, ita potius scripsisse Livium crediderim.' *J. F. Gron. Semelæ* malit Drak.—12 *Quod init.* cod. Mog.

NOTÆ

[h] *In luco Similæ*] Auguratur Gelen. pro *Semele* Bacchi matre *Similam* vulgo tunc dictam fuisse. Scholiastes Juvenalis ad Satir. II. de his Bacchanalibus agens, 'Stimulæ Deæ lucum' vocat: cujus mentio apud D. August. lib. IV. de Civit. Dei capp. 11. et 16.

Similæ] Recte conjicit J. F. Gron. aut *Stimulæ* legendum, de qua Aug. de Civ. Dei lib. IV. c. 11. et 16. et quæ sic dicta quod stimularet ad agendum; aut *Semeles* matris Bacchi. Prius malim, quia infra queritur eos.

non inficiaretur.[k] Sed et cetera eadem fide expromeret.' Neganti, 'ultra quicquam scire, non eandem,' dicere, 'si coarguatur ab alio, ac per se fatenti, veniam aut gratiam fore.[k] Eum sibi omnia exposuisse, qui ab illa audisset.'

13. Mulier, haud dubie, id quod erat, Æbutium indicem arcani rata esse, ad pedes Sulpiciæ procidit, et eam primo orare cœpit, 'Ne mulieris libertinæ cum amatore sermonem in rem non seriam modo, sed capitalem etiam, verti vellet: se terrendi ejus causa, non quo[13] sciret quicquam,[l] ea locutam esse.' Hic Postumius accensus ira, 'Tum quoque,' ait, 'eam cum Æbutio se amatore cavillari credere, non in domo gravissimæ fœminæ et cum consule loqui.' Et Sulpicia attollere paventem; simul illam adhortari, simul iram generi lenire. Tandem confirmata, multum incusata perfidia Æbutii, qui optimi in eo ipso meriti talem gratiam retulisset, 'Magnum sibi metum Deorum, quorum occulta initia enuntiaret, majorem multo,' dixit, 'hominum esse, qui se indicem manibus suis discerpturi essent. Itaque hoc se Sulpiciam, hoc consulem orare, ut se extra Italiam aliquo amandarent,[14] ubi reliquum vitæ degere tuto posset. Bono animo esse' jubere 'eam' consul, et 'sibi curæ fore,' dicere, 'ut Romæ tuto habitaret.' Tum Hispala originem sacrorum expromit. 'Primo sacrarium id fœminarum fuisse, nec quenquam virum eo admitti solitum. Tres in anno statos dies habuisse, qui-

[k] *Hispalæ consul dixit se non parem veniam ipsi daturum, neque par ei meritum apud se futurum, si ab alio convinceretur, ac si ultro verum fateretur.*

13 *Quod* Mog.—14 Hæc est lectio codicis Moguntini; ceteri codd. omnes

NOTÆ

Deos, qui hisce initiis colebantur 'captas mente velut furialibus stimulis, ad omne scelus et ad omnem libidinem egisse:' c. 15. *J. Clericus.*

[k] *Cum initiatam se non inficiaretur*] Particula *cum*, quæ in scriptis et in melioribus impressis habetur pro particula *quod*, hoc loco sumitur: et codex Moguntinus habet *quod*; eoque sensu accipi *cum* probat ex Plaut. et Cic. Gron.

[l] *Non quo sciret quicquam*] Particula *quo* elegantius hic usurpari videtur, quam particula *quod*, quæ vulgo ex Mog. legitur.

bus interdiu Bacchis initiarentur. Sacerdotes in vicem matronas creari solitas. Pacullam Anniam Campanam[15] sacerdotem omnia, tanquam Deum monitu, immutasse: nam et viros eam primam suos filios initiasse, Minium et Herennium Cerrinios, et nocturnum sacrum ex diurno, et pro tribus in anno diebus quinos singulis mensibus dies initiorum fecisse. Ex quo in promiscuo sacra sint et permixti viri fœminis, et noctis licentia accesserit, nihil ibi facinoris, nihil flagitii prætermissum. Plura virorum inter sese, quam fœminarum, esse stupra. Si qui minus patientes dedecoris sint, et pigriores ad facinus, pro victimis immolari: nihil nefas ducere, hanc summam inter eos religionem[16] esse. Viros, velut mente capta, cum jactatione fanatica corporis vaticinari; matronas Bacharum habitu,[m] crinibus sparsis,[17] cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim, demissasque in aquam faces, quia vivum sulphur cum calce insit,[n] integra flamma efferre. Raptos a Diis homines dici, quos machinæ illigatos ex conspectu in abditos specus abripiant. Eos esse, qui aut conjurare, aut sociari facinoribus, aut stuprum pati noluerint. Multitudinem ingentem, alterum jam prope populum esse;[i] in his nobiles quosdam viros fœminasque. Biennio proximo institutum esse, ne quis major viginti annis initiaretur. Captari ætates et erroris et stupri patientes.'

[i] *Tantam eorum esse multitudinem, ut reliquum populum propemodum æquet.*

---

exhibent *ablegarent.*—15 ' *Pacullam Miniam Sopanam* (f. *Soranam*) quidam Mss. et edd. vett. *Pacuviam Ninniam* ex XXIII. 8. conj. Gron. Mox *Minium*, (forte *Annium*, aut *Ninnium*,) et deinde *Cerinios* ex Lov. 5. edd. antt. et annulo vetusto, in quo *Erenn. Cerin.* legi Fabrett. Inscriptt. p. 427. sed *Cerianum* Em. Martinus Epp. 7. 1. testatur.' *Drak.* *Miniam* pro *Anniam* Gron. Doujat. Crev.—16 Vet. lib. apud Sigon. *religionis.*—17 *Passis* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[m] *Baccharum habitu*] Bacchantes, et Mænades et Thyades, dicebantur mulieres, quæ thyrsis armatæ Bacchi orgia celebrabant.

[n] *Quia vivum sulphur cum calce insit*] Vivum sulphur ex Plin. lib. XXXV. c. 15. dicitur quod solidum, hoc est, glebosum nascitur, effoditurque, nec perficitur igni, ideoque Græcis ἄπυρον appellatur.

14. Peracto indicio, advoluta rursus genibus preces eas-dem, ut se ablegaret, repetivit. Consul rogat socrum, ut aliquam partem ædium vacuam faceret, quo Hispala immigraret. Cœnaculum super ædes[o] datum est, scalis ferentibus in publicum obseratis, aditu in ædes verso. Res omnes Feceniæ[p] extemplo translatæ, et familia arcessita: et Æbutius migrare ad consulis clientem jussus. Ita cum indices ambo in potestate essent, rem ad senatum Postumius defert, omnibus ordine expositis, quæ delata primo, quæ deinde ab se inquisita forent. Patres[18] pavor ingens cepit, cum publico nomine, ne quid eæ conjurationes cœtusque nocturni fraudis occultæ aut periculi importarent, tum privatim suorum quisque vicem,[19 q] ne quis affinis ei noxæ esset. Censuit autem senatus, gratias consuli agendas, quod eam rem et cum singulari cura, et sine ullo tumultu investigasset. Quæstionem deinde de Bacchanalibus sacrisque nocturnis extra ordinem consulibus mandant:[r] indicibus, Æbutio ac Feceniæ, ne fraudi ea res sit,

18 *Defert. Omnibus . . . forent, Patres* Gron. Doujat. Crev.—19 'Ad hæc verba Gron. Crev. et Drak. aut 'metuere cœpit' supplendum, aut *quemque* pro *quisque*, ut ad 'pavor ingens cepit' referatur, rescribendum esse arbitrantur. Neutra ratio satis placet. Pro *vicem* in plurimis codd. apud Drakenb. legitur *vice*, nec video, cur hæc lectio, quam primum Gelenius in *vicem*

NOTÆ

[o] *Cœnaculum super ædes, &c.*] Cœnaculum locus est ubi cœnatur: et postquam in superiori domus parte cœnari Romani cœperunt, tota domus superior cœnaculi nomen accepit; quo scalis, sive cochleis, ab exteriori domus parte ascendebatur: solebant enim plerumque cœnacula inquilinis locari, atque a pauperioribus habitari: unde illud Satirici, 'rarus venit in cœnacula miles.'

[p] *Res omnes Feceniæ*] Hispala Fecenia nomen Amasiæ Æbutii adolescentis.

[q] *Suorum quisque vicem*] Si referas ad ea quæ præcedunt, 'Patres pavor ingens cepit' exigeret accurata constructio, ut Gronov. notat, *privatim suorum quemque*, aut *quosque vicem* vel *vice*. Perinde enim esse puto, cum apud Quintilianum legatur, 'sua aut publica vice commoveri;' alioquin supplendum quidpiam videri posset, quo referatur τὸ *quisque*, veluti metuebant, pertimescebant, aut quid simile. Sed non semper his grammaticæ regulis se Livius astringit, satisque habet, si sensus intelligatur.

[r] *Consulibus mandant*] Alias *mandavit*, vel *mandat;* præcedit enim nomen senatus: sed collectiva nomina cum plurimos complectantur, sæpe verbis pluralis non minus quam sin-

curare, et alios indices præmiis invitare jubent:[20] sacerdotes eorum sacrorum, seu viri seu fœminæ essent, non Romæ modo, sed per omnia fora et conciliabula[s] conquiri, ut in consulum potestate essent: edici præterea in urbe Roma, et per totam Italiam edicta mitti, 'Ne quis, qui Bacchis initiatus esset, coisse aut convenisse causa sacrorum velit, neu quid talis rei divinæ fecisse.' Ante omnia, ut quæstio de his habeatur, qui coierint, conjuraverintve,[1] quo stuprum flagitiumve inferretur. Hæc senatus decrevit. Consules ædilibus curulibus imperarunt, ut sacerdotes ejus sacri omnes conquirerent, comprehensosque libero conclavi[k] ad quæstionem servarent; ædiles plebis videre,[2] ne qua sacra in operto fierent. Triumviris capitalibus mandatum est, ut vigilias disponerent per Urbem servarentque, ne qui nocturni cœtus fierent; utque ab incendiis caveretur, adjutores triumviris quinqueviri uti cis Tiberim[3 t] suæ quisque regionis ædificiis præessent.

[k] *Extra publicum carcerem in privato cubiculo.*

mutavit, repudianda sit, modo pro *quisque* rescripseris *cujusque*.' Doering.—20 '*Mandat* et *jubet* alii, quia præcedit *censuit senatus*. Sed frequens est hæc orationis varietas. Cf. Gron. et Drak. Mox *alios indices præmiis invitare* e c. Mognnt. *alios* (indices) *illicere ac præmiis i.* reliqui Mss. et vett. edd. prob. Gron. Forte Livius non nisi *alios illicere præmiis* vel *alios præmiis invitare* scripsit.' *Rupert. Et alios illicere ac præmiis* Crev.—1 *Coissent, conjurassentve* Gron. Donjat. Crev.—2 Cum Gron. legendum forsan *viderent* putat Bauer.—3 Vid. Not. Delph. inf. Crev. conj. *quinqueviri uls et cis Tiberim.* Malit Rupert. *adjuncti his triumv. quinqueviri, qui cis Tiberim, &c.*

NOTÆ

gularis numeri gaudent. Ita Noster lib. XXIV. 'Senatus inde haberi cœptus est: quod sicut regnante Hierone manserat publicum consilium, ita post mortem ejus nulla de re neque convocati, neque consulti fuerant.'

[s] *Per omnia fora et conciliabula*] Jam ante observatum est fora in Italia et provinciis fuisse loca, ubi prætores conventum juris dicendi causa habebant: coucilia vero fuisse loca nundinationum; sic dicta quod eo in concilium veniretur, indicente prætore.

[t] *Adjutores triumviris quinqueviri uti cis Tiberim*] Inserit Sigon. post *quinqueviri* participium *dati:* quia, inquit, non extat verbum, ad quod referatur vox illa *adjutores*. Id autem librarii vitio ascribit, qui vocem *dati*, ob similitudinem vocis *uti*, prætermiserit: addit etiam exemplum ex lib. XL. ubi 'postulantibus tamen iis quinque viri ab senatu dati:' Gron. etsi in scriptis editisque desiderari fateatur τὸ *dati*, censet minori licentia

15. Ad hæc officia dimissis magistratibus, consules in Rostra escenderunt; et, concione advocata, cum solenne carmen precationis,[u] quod præfari, priusquam populum alloquantur, magistratus solent, peregisset consul, ita cœpit: 'Nulli unquam concioni, Quirites, tam[4] non solum apta, sed etiam necessaria, hæc solennis Deorum comprecatio fuit, quæ vos admoneret, hos esse Deos, quos colere, venerari, precarique, majores vestri instituissent; non illos, qui pravis et externis religionibus captas mentes, velut furialibus stimulis, ad omne scelus et ad omnem libidinem agerent. Equidem, nec quid taceam, nec quatenus proloquar, invenio. Si aliquid ignorabitis, ne locum negligentiæ dem; si omnia nudavero, ne nimium terroris offundam vobis, vereor. Quicquid dixero, minus, quam pro atrocitate et magnitudine rei, dictum scitote esse. Ut ad cavendum satis sit, dabitur opera a nobis. Bacchanalia tota jam pridem Italia, et nunc per Urbem etiam multis locis esse, non fama modo accepisse vos, sed crepitibus etiam ululatibusque nocturnis, qui personant tota urbe, certum habeo; ceterum, quæ ea res sit, ignorare: alios Deorum aliquem cultum, alios concessum ludum et lasciviam esse credere, et, qualecumque sit, ad paucos pertinere. Quod ad multitudinem eorum attinet, si dixero, multa millia hominum esse, illico necesse est, exterreamini;

4 'Illud *tam*, quod a solo Ms. Mog. abest, delevit Drak. Sed vel *tam* vel *magis* requiritur h. l. et utrumque quidem omittitur, at non nisi sequente *quam*.' Rupert. 'Mihi tamen haud abundare videtur hæc particula, modo in opportuniore loco, nempe ante *apta*, ponatur.' *Doering*. *Tam* del. Ern.

NOTÆ

τὸ *uti* mutari in *dati*. Mihi nec adjectio, nec mutatio absolute necessaria videtur: referri enim hæc possunt ad τὰ *mandatum est*, quæ in priori membro habentur: ut sit, et mandatum est, ut quinque viri adjutores triumviris, (id est, adjutori triumviros) præessent ædificiis, suæ quisque regionis, quo ab incendiis caveretur.

[u] *Solenne carmen precationis*] Fausta intelligit vota, quibus Deorum opem magistratus initio concionis implorabant, et quibus Jupiter, Juno, Minerva, aliique Dii invocabantur, ut prosperarent cœpta.

nisi adjunxero, qui qualesque sint. Primum igitur mulierum magna pars est, et is fons mali hujusce fuit: deinde simillimi fœminis mares, stuprati et constupratores, fanatici vigiles; vino,[5] strepitibus clamoribusque nocturnis attoniti. Nullas adhuc vires conjuratio, ceterum incrementum ingens virium habet, quod in dies plures fiunt. Majores vestri ne vos quidem, nisi cum aut, vexillo in arce posito,[x] comitiorum causa exercitus eductus esset, aut plebi concilium tribuni edixissent,[y] aut aliquis ex magistratibus ad concionem vocasset, forte temere coire voluerunt;[6] et, ubicumque multitudo esset, ibi et legitimum rectorem multitudinis censebant debere esse. Quales primum nocturnos cœtus, deinde promiscuos mulierum ac virorum, esse creditis? Si, quibus ætatibus initientur mares, sciatis, non misereat vos eorum solum, sed etiam pudeat. Hoc sacramento initiatos juvenes milites faciendos censetis, Quirites? iis ex obscœno sacrario eductis arma committenda? hi, cooperti stupris suis alienisque, pro pudicitia conjugum ac liberorum vestrorum ferro decernent?'

16. 'Minus tamen esset, si flagitiis tantum effœminati forent, (ipsorum id magna ex parte dedecus erat,) a facinoribus manus, mentem a fraudibus abstinuissent. Nunquam tantum malum in re publica fuit, nec ad plures, nec ad plura pertinens. Quicquid his annis libidine, quicquid scelere peccatum est, ex illo uno sacrario scitote ortum esse. Necdum omnia, in quæ conjuraverunt, edita facino-

Doer. c. Drak.—5 'Crev. præter necessitatem tentabat *fanatici, vigiliis, vino cett.*' Doering.—6 'Male multi Mss. et edd. antt. *noluerunt*. Rectius saue *voluerunt* ob *ne quidem:* sed tum verba *censebant debere* pæne glossema sapiant.' *Bauer*. *Noluerunt* Gron.

NOTÆ

[x] *Nisi cum aut, vexillo in arce posito*] Indicat centuriata comitia, quæ, vexillo in arce Janiculi posito, et Janiculo ipso custodito, habebantur; quæque intra pomœrium fieri nefas; quia populo in suffragiis ferendis occupato exercitum præsidii causa extra urbem esse oporteat, quod intra urbem imperari jus non sit, ut notant Dio lib. XLVII. et Gell. lib. XV. cap. 27.

[y] *Aut plebi concilium tribuni edixissent*] Sunt hæc comitia tributa, de quibus Gell. ibidem.

ra habent.[z] Adhuc privatis noxiis,[7] quia nondum ad rem publicam opprimendam satis virium est, conjuratio sese impia tenet. Crescit et serpit[8] quotidie malum. Jam majus est, quam ut capere id privata fortuna possit: ad summam rem publicam spectat. Nisi præcavetis, Quirites, jam huic diurnæ, legitime ab consule vocatæ, par nocturna concio esse poterit. Nunc illi vos, singuli universos concionantes, timent:[l] jam, ubi vos dilapsi domos et in rura vestra eritis, illi coierint, consultabunt de sua salute simul ac vestra pernicie; tum singulis vobis universi timendi erunt. Optare igitur unusquisque vestrum debet, ut bona mens suis omnibus fuerit. Si quem libido, si furor in illum gurgitem abripuit, illorum eum, cum quibus in omne flagitium et facinus conjuravit, non suum judicet esse.[m] Ne quis etiam errore labatur, vestrum quoque non sum securus.[9] Nihil enim in speciem fallacius est, quam prava religio. Ubi Deorum numen prætenditur sceleribus, subit animum timor, ne fraudibus humanis vindicandis divini juris aliquid immixtum violemus. Hac vos religione innumerabilia decreta pontificum, senatus consulta, haruspicum denique responsa liberant. Quoties hoc patrum avorumque ætate[a] negotium est magistratibus datum, ut sacra externa fieri vetarent, sacrificulos vatesque foro, circo, urbe prohiberent, vaticinos libros conquirerent comburerentque, omnem disciplinam sacrificandi, præterquam more Romano, abolerent? Judicabant enim prudentissimi viri omnis divini humanique juris, nihil æque

[l] *Unusquisque illorum seorsim vos metuit, cum omnes in concione simul junctos videt.*

[m] *Omnes quicumque per furorem in illa nefaria sacra, velut in gurgitem se præcipites dederunt, illos unusquisque vestrum judicare debet, non sibi devinctos et suarum partium esse; sed illis adhærere cum quibus conspirarunt in communionem scelerum.*

7 *Noxis* conj. Bauer.—8 Naud. *conserpit.*—9 *Labatur vestrum quoque, non*

NOTÆ

[z] *Edita facinora habent*] *Edita habent*, pro ediderunt.

[a] *Patrum avorumque ætate*] Vide libri quarti caput trigesimum, et lib. xxxv. cap. 1.

dissolvendæ religionis esse, quam ubi non patrio, sed externo ritu sacrificaretur. Hæc vobis prædicenda ratus sum, ne qua superstitio agitaret animos vestros, cum demolientes nos Bacchanalia discutientesque nefarios cœtus cerneretis. Omnia, Diis propitiis volentibusque, ea[10] faciemus; qui, quia suum numen sceleribus libidinibusque contaminari indigne ferebant, ex occultis ea tenebris in lucem extraxerunt, nec patefieri, ut impunita essent, sed ut vindicarentur et opprimerentur, voluerunt. Senatus quæstionem extra ordinem de ea re mihi collegæque meo mandavit: nos, quæ ipsis nobis agenda sunt, impigre exequemur. Vigiliarum nocturnarum curam per Urbem minoribus magistratibus mandavimus. Vos quoque, æquum est, quæ vestra munia sunt, quo quisque loco positus erit, quod imperabitur, impigre præstare, et dare operam, ne quid fraude noxiorum periculi aut tumultus oriatur.'

17. Recitari deinde senatus consulta jusserunt, indicique præmium proposuerunt, si quis quem ad se deduxisset, nomenve absentis detulisset. 'Qui[11] nominatus profugisset, diem certam se finituros, ad quam nisi citatus respondisset, absens damnaretur. Si quis eorum, qui tum extra terram Italiam essent, nominaretur, ei laxiorem diem daturos, si venire ad causam dicendam vellet.' Edixerunt deinde, 'ne quis quid fugæ causa vendidisse, neve emisse vellet: ne quis reciperet, celaret, ope ulla juvaret fugientes.' Concione dimissa, terror magnus urbe tota fuit; nec mœnibus se tantum urbis aut finibus Romanis continuit, sed passim per totam Italiam, literis hospitum de senatus consulto et concione et edicto consulum acceptis, trepidari cœptum est. Multi ea nocte, quæ diem insecuta est, quo in concione res palam facta est, custodiis circa portas positis, fugientes a triumviris comprehensi et reducti sunt: multorum nomina delata. Quidam ex iis viri fœminæque mortem sibi consciverunt. Conjurasse supra septem mil-

sum securus Gron. Doujat. Crev.—10 'Non redundat *ea*, quod putabat Bauer.' *Rupert.*

lia virorum ac mulierum dicebantur. Capita autem conjurationis constabat esse, M. et C. Atinios[12 b] de plebe Romana,[c] et Faliscum L. Opiternium,[13 d] et Minium Cerrinium Campanum: ab his omnia facinora et flagitia orta: eos maximos sacerdotes conditoresque ejus sacri esse. Data opera est, ut primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad consules fassique de se nullam moram judicio fecerunt.

18. Ceterum tanta fuga ex Urbe facta erat, ut, quia multis actiones et res peribant,[e] cogerentur prætores T. Mænius et M. Licinius per senatum res in diem trigesimum differre,[n 14] donec quæstiones a consulibus perficerentur. Eadem solitudo, quia Romæ non respondebant, nec inveniebantur, quorum nomina delata erant, coëgit consules circa fora proficisci, ibique quærere et judicia exercere. Qui tantum initiati erant, et ex carmine sacro, præeunte verba sacerdote, precationes fecerant, in quibus nefanda conjuratio in omne facinus ac libidinem continebatur, nec earum rerum ullam,[15] in quas jure jurando obligati erant,

[n] *Per mensem abstinere ajure dicundo.*

---

11 *Detulisset, qui* Gron. Doujat.—12 ‘Sic ex emend. Sigon. *M. et L. Catinios* c. Mog. unde *M. et L. et C. Atinios* conj. Drak.’ *Rupert.*—13 *Et Faliscum, L. Opiternium* Gron. Doujat. ‘Tolle distinctionem, quæ doctum virum in magnum errorem conjecit. Legendum puto, inquit, *Sex. Faliscum*, ne ei suum prænomen nebuloni desit, ad lib. IV. Theb. Statii vers. 397.’ *J. F. Gron.*

14 Conj. Gron. *proferre.*—15 In quibusd. codd. apud Drak. adjicitur vox

NOTÆ

[b] *M. et C. Atinios* [*L. Catinios*] Sigon. mavult *M. et C. Atinios*, quod et Gron. probat.

Atinios] Sic pro *Catinios* ex sententia Sigonii et Gronovii, edendum censui. *J. Clericus.*

[c] *De plebe Romana*] Dicuntur esse *de plebe*, quicumque ordinis senatorii non sunt.

[d] *Et Faliscum L. Opiternium*] Ut Atinii Roma, ita hic Opiterninus Faleriis, et Cerrinius Capua oriundus. Faliscum itaque patriæ nomen est, non familiæ.

[e] *Actiones et res peribant*] Cum tantus esset fugientium numerus, multi, quibus in eos competebant actiones, eos intra diem, seu intra præstituta tempora, convenire non poterant propter ipsorum absentiam; ideoque excidebant jure suo, et res suas ab absentibus usucaptas amittebant.

in se aut alios admiserant, eos in vinculis relinquebant: qui stupris aut cædibus violati erant, qui falsis testimoniis, signis adulterinis, subjectione testamentorum, fraudibus aliis contaminati, eos capitali pœna afficiebant. Plures necati, quam in vincula conjecti sunt.[f] Magna vis in utraque causa virorum mulierumque fuit.[o] Mulieres damnatas cognatis,[g] aut in quorum manu essent, tradebant, ut ipsi in privato animadverterent in eas. Si nemo erat idoneus supplicii exactor, in publico animadvertebatur. Datum deinde consulibus negotium est, ut omnia Bacchanalia[h] Romæ primum, deinde per totam Italiam, diruerent; extra quam si qua ibi vetusta ara aut signum consecratum esset. In reliquum deinde senatus consulto[i] cautum est, 'Ne qua Bacchanalia Romæ, neve in Italia essent. Si quis tale sacrum solenne et necessarium duceret, nec sine religione et piaculo se id omittere posse, apud prætorem urbanum profiteretur, prætor senatum consuleret. Si ei permissum esset, cum in senatu centum non minus[16] essent, ita id sacrum faceret, dum ne plus quinque sacrificio interessent, neu qua pecunia communis,[k] neu quis magister sacrorum, aut sacerdos esset.'

19. Aliud deinde huic conjunctum, referente Q. Marcio consule, senatus consultum factum est, 'Ut de iis, quos

[o] *Magnus tam juratorum quam contaminatorum numerus.*

---

rem.—16 Conj. Drak. *dum . . . ne minus.*

NOTÆ

[f] *Quam in vincula conjecti sunt*] Jam antea notavimus ad cap. 14. in privato seu libero carcere habitos.

[g] *Mulieres damnatas cognatis*] Romanorum veterum hic mos, mulierum crimina non publice, sed privatim atque intra domesticos parietes puniendi per parentes, maritos, agnatos, quorum illæ perpetuo in tutela erant.

[h] *Ut omnia Bacchanalia*] Nomen Bacchanaliorum plerumque pro festo et sacris Bacchi sumitur: hic vero loca significantur in quibus hæc impia sacra fiebant.

[i] *Senatus consulto*] Integri senatus consulti exemplum æri incisum etiamnum extat; vide Raph. Fabretti Synt. Inscrip. p. 427. *J. Clericus.*

[k] *Neu qua pecunia communis*] Id hac de causa decretum, quod hæc sacra omnino aboleri placebat: communem autem pecuniam habere ad licita collegia pertinet.

pro indicibus consules habuissent,[l] integra res ad senatum referretur, cum Sp. Postumius, quæstionibus perfectis, Romam redisset.' Minium Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum censuerunt, magistratibusque Ardeatium prædicendum, ut[17] intentiore eum custodia asservarent; non solum ne effugeret, sed ne mortis consciscendæ locum haberet. Sp. Postumius aliquanto post Romam venit Eo referente, de P. Ælutii et Hispalæ Feceniæ præmio, quod eorum opera indicata Bacchanalia essent, senatus consultum factum est, 'Ut singulis his centena millia æris[18 m] quæstores urbani ex ærario darent. Utique consul cum tribunis plebis ageret,[n] ut ad plebem primo quoque tempore ferrent, ut P. Ælutio emerita stipendia essent,[p] ne invitus militaret, neve censor ei equum publicum assignaret. Utique Feceniæ Hispalæ datio, deminutio,[o] gentis enuptio, tutoris optio item esset,[p] quasi ei vir

[p] *Ut a militia immunis haberetur, tum pedestri, tum etiam equestri.*

17 *In* add. Gron. Donjat. Crev.—18 Vid. Not. Delph. inf. '*Centena millia æris* gravis; quam vocem excidisse putabat Periz. de Ære Gravi § 24.'

NOTÆ

[l] *Quos pro indicibus consules habuissent*] Hoc senatusconsulto dilata sunt præmia iudicii, quæ paulo post ipsis indicibus attributa, P. Ælutio nimirum et Hispalæ Feceniæ.

[m] *Singulis his centena millia æris*] Sic legas ex Moguntino; an, ut Gronovio placet, *uti singula his centena millia æris quæstores urbani darent*, perinde est. Centena porro millia æris, si asses intelligas, (qui ad sexunciam jam tunc imminuti,) vix duo millia librarum Gallicarum et nongentas ac septemdecim æquaverint: quod haud satis dignum videri poterit rei tantæ præmium. Credibile igitur est libras æris intelligi: sic fiet summa libris Francicis ferme 67500. æstimanda.

[n] *Utique consul cum tribunis plebis ageret, &c.*] Significatur plebiscitum hac de re factum ex auctoritate senatus.

[o] *Datio, deminutio*] Vide hæc erudite explicantem Hadr. Turnebum, Advers. lib. XXX. c. 25. Res enim paucis hic expediri non posset. *J. Clericus.*

[p] *Feceniæ Hispalæ datio, diminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset*] Per hæc eximebatur Hispala, mulier libertina, jure patronatus; ita ut ei in posterum concederetur potestas alienandi res suas, et patrimonium diminuendi auctore tutore quem sibi ipsa elegisset; quod libertis absque patronorum consensu non licebat: denique idem jus ei tribuebatur quod ingenuæ mulieres per ea tempora Romæ habebant; quibus si in manu

testamento dedisset. Utique ei ingenuo nubere liceret; neu quid ei, qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiæve esset. Utique consules prætoresque, qui nunc essent, quive postea futuri essent, curarent, ne quid ei mulieri injuriæ fieret, utique tuto[19] esset. Id senatum velle, et æquum censere, ut ita fieret.' Ea omnia lata ad plebem, factaque sunt ex senatus consulto; et de ceterorum indicum impunitate præmiisque consulibus permissum est.

20. Et jam Q. Marcius, quæstionibus suæ regionis perfectis, in Ligures provinciam proficisci parabat; tribus millibus peditum Romanorum, centum quinquaginta equitibus, et quinque millibus Latini nominis peditum, ducentis equitibus in supplementum acceptis. Eadem provincia, idem numerus peditum equitumque et collegæ decretus erat. Exercitus acceperunt, quos priore anno C. Flaminius et M. Æmilius consules habuerunt. Duas præterea legiones novas ex senatus consulto scribere jussi sunt; et viginti millia peditum sociis et nomini Latino imperarunt et

Rupert.—19 Malit Doer. *in tuto.*

NOTÆ

parentum aut virorum non essent, necessaria erat tutoris auctoritas, 'ut lege aut judicio agerent, ut se obligarent, ut civile negotium gererent,' auctore Ulpiano titulo II. Regular. Quod attinet ad *gentis enuptionem*, sciendum est libertos per manumissionem ascisci solitos in gentem patroni, a quo nomen accipiebant: ita ut ejusdem gentis novam familiam humiliorem inchoarent. Hinc moribus introductum fuerat, ut ex auctoritate patroni libertus uxorem duceret, liberta viro nuberet, ut nimirum, non facile ejusdem gentis connubium esset, nisi inter manumissos et manumissas ab eodem patrono, ejusve gentili seu agnato. Id probari potest ex responso Salonii Catoni, cujus cliens et scriba erat, dato de filiæ Saloniæ nuptiis apud Plut. Itemque ex eo quod Tacit. lib. VI. Annal. refert de Pompeia Macrina ex Theophane orta Cn. Pompeii familiari, cujus filius Pompeius Theophanes Tiberio inter amicos. Recte itaque Turnebus, et post eum Gron. *gentis enuptionem* interpretatur facultatem nubendi extra gentem patroni, aliis scilicet quam libertis illius gentis, cujus erat liberta. Cui additur etiam facultas ingenno nubendi: adhuc enim discreta inter ingenuos ac libertinos connubia erant; ut infamia non vacaret ingenuus, qui libertinæ conditionis uxorem duxisset: quod tamen in gratiam Hispalæ Feceniæ nunc remittitur.

equites mille trecentos, et tria millia peditum Romanorum,[q] ducentos equites. Totum hunc exercitum, præter legiones, in supplementum Hispaniensis exercitus duci placebat. Itaque consules, dum ipsi quæstionibus impediebantur, T. Mænium delectui habendo præfecerunt. Perfectis quæstionibus, prior[20] Q. Marcius in Ligures Apuanos est profectus. Dum penitus in abditos[21] saltus, quæ latebræ receptaculaque semper illis fuerant, persequitur; in præoccupatis angustiis, loco iniquo est circumventus. Quatuor millia militum amissa; et legionis secundæ signa tria, undecim vexilla[r] socium[1] Latini nominis in potestatem hostium venerunt, et arma multa, quæ, quia impedimento fugientibus per sylvestres semitas erant, passim jactabantur. Prius[2] sequendi Ligures[s] finem, quam fugæ Romani, fecerunt. Consul, ubi primum ex hostium agro evasit, ne, quantum deminutæ copiæ forent, appareret, in locis pacatis exercitum dimisit.[3] Non tamen obliterare famam rei male gestæ potuit. Nam saltus, unde eum Ligures fugaverant, Marcius est appellatus.

21. Sub hunc nuntium ex Ligustinis vulgatum literæ, ex Hispania mixtam gaudio tristitiam afferentes, recitatæ sunt. C. Atinius, qui biennio ante prætor in eam provinciam profectus erat, cum Lusitanis in agro Astensi[4] signis collatis

20 ' Vocem *prior* omittunt Lov. 5. et edd. ante Gelen.' *Rupert.*—21 *Abdito* Gron. Doujat.—1 *Ac* inserunt edd. ante Sigon.—2 *Nec* ante *prius* olim legebatur.—3 Malit Duker. quod est in Lov. 1. apud Drak. *divisit.*

NOTÆ

[q] *Tria millia peditum Romanorum*] Cave hæc referas ad proximum verbum, *imperarunt:* pendent enim ex iis quæ antea dicta fuerant, 'scribere jussi sunt.'

[r] *Signa tria, undecim vexilla*] Signa non aquilæ fuerunt: una enim tantum in singulis legionibus aquila erat, argento vel auro efficta, summæ perticæ insistens: sed alio genere manipuli utebantur, clypeo puta, corolla, vel ornamento alio perticæ imposito. Hæc diversa a vexillis quæ hic sociis tribuuntur, et equitum signa sunt; sive pannuli quadratæ formæ ad hastam volitantes.

[s] *Prius sequendi Ligures*] Vulgo *nec prius*, nullo satis idoneo sensu; vult enim auctor Ligures prius fatigatos fuisse in sequendo Romanos, quam hos in fugiendo: hoc est, Ligures non institisse perculsis Romanis, ut mox dicitur.

pugnavit. Ad sex millia hostium sunt cæsa: ceteri fusi, fugati, castrisque exuti. Ad oppidum deinde Astam[t] oppugnandum legiones ducit. Id quoque haud multo majore certamine cepit, quam castra; sed, dum incautius subit muros, ictus ex vulnere post dies paucos moritur. Literis de morte proprætoris recitatis, senatus censuit mittendum, qui ad Lunæ portum C. Calpurnium prætorem consequeretur, nuntiaretque, senatum æquum censere, ne sine imperio provincia esset, maturare eum proficisci. Quarto die, qui missus erat, Lunam venit.[u] Paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hispania L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore, quo C. Atinius, in provinciam ierat, cum Celtiberis acie conflixit. Incerta victoria discessum est, nisi quod Celtiberi castra inde nocte proxima moverunt; Romanis et suos sepeliendi, et spolia legendi ex hostibus potestas facta est. Paucos post dies, majore coacto exercitu,[5] Celtiberi ad Calagurrim oppidum[x] ultro lacessiverunt prælio Romanos. Nihil traditur, quæ causa numero aucto infirmiores eos fecerit. Superati prælio sunt. Ad duodecim millia hominum cæsa, plus duo capta; et castris Romanus potitus: et, nisi successor adventu suo inhibuisset impetum victoris, subacti Celtiberi forent. Novi prætores ambo exercitus in hyberna deduxerunt.

22. Per eos dies, quibus hæc ex Hispania nuntiata sunt,

4 *In agro Oscensi* cod. Mog.—5 *Coacto majore exercitu* Gron. Doujat. Crev. Mox *Calagurim* Doujat. Kreyssig. prob. Cellar. Geog. Ant.

NOTÆ

[t] *Ad oppidum deinde Astam*] Fuit Asta cognomine Regia, urbs Turdetanorum in Bætica, ulterioris Hispaniæ parte, inter Eburam et Asindum ad Lethen fluvium, non procul sinu Gaditano. Creditur vulgo ibi fuisse, ubi nunc *Xeres de la Frontera* in Andalusia et regno Hispalensi. Morali est *Massa de Asta*.

[u] *Lunam venit*] Tusciæ urbem in confinio Liguriæ ad Macræ fluminis ostium, cui successit Sarzana: manet tamen inde vicinæ regiunculæ nomen *Lunigrana*.

[x] *Ad Calagurrim oppidum*] Vasconum id oppidum erat, in Hispania citeriori ad dextram Iberi: hodie *Calahorra*, in confinio Navarræ, cui a Castellanis ademta est.

ludi Taurii[6 y] per biduum facti religionis causa. Per dies[7] decem apparatos deinde ludos M. Fulvius, quos voverat Ætolico bello, fecit. Multi artifices ex Græcia venerunt[8] honoris ejus causa. Athletarum quoque certamen[z] tum primo Romanis spectaculo fuit, et venatio data leonum et pantherarum; et prope hujus sæculi copia ac varietate ludicrum celebratum est. Novemdiale deinde sacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat, ignesque cœlestes multifariam orti adussisse complurium levi afflatu vestimenta maxime dicebantur. Addita et unum diem supplicatio est ex decreto pontificum, quod ædes Opis in Capitolio de cœlo tacta erat. Hostiis majoribus consules procurarunt, Urbemque lustraverunt. Sub idem tempus et ex Umbria nuntiatum est, semimarem duodecim ferme annos natum inventum. Id prodigium abominantes,[9] arceri Romano agro necarique quam primum jusserunt. Eodem anno Galli Transalpini,[a] transgressi in Venetiam[10 b] sine populatione aut bello, haud procul inde,

6 All. *ludi Taurilia;* inter quos Gron. Doujat. Crev. 'Quæ lectio doctior et vix e librariorum ingenio profecta.' *Rupert.*—7 '*Per dies;* hæ duæ voces, quæ Sigonii debentur ingenio, jam ab aliis in textum receptæ sunt; nec facile abesse possunt, præcipue cum paulo post in hoc cap. Scipio quoque *per decem dies* ludos fecisse dicatur. Livium enim ludos, in decem dies apparatos, simpliciter *decem ludos* dixisse, vix credas. Itaque, nisi Sigonii conjecturam admiseris, vox *decem* cum Frob. ejicienda videtur.' *Doering. Per dies* apud Drak. et Kreyssig. uncinis inclusa sunt.—8 *Venerant* Gron. Doujat. Crev.—9 'H. l. excidisse vocem *aruspices,* ex Jul. Obseq. c. 56. suspicabatur Drak.' *Rupert.*—10 Ambigit de hac voce Glar.

NOTÆ

y *Ludi Taurii* [*Taurilia*] A tauris deductum hoc nomen apparet, ut Tauroboliun, ut Suovetaurilia Tauria. Et quidem Neptuni festum quoddam apud Græcos dicebatur. At Romæ *Taurii ludi* sive *Taurilia* in honorem Inferorum instituti dicuntur tempore Tarquinii Superbi, quod magna incidisset pestilentia in mulieres gravidas, quæ credebatur orta ex 'carne divendita populo taurorum immolatorum:' fiebant autem hi ludi in circo Flaminio, ne intra muros evocarentur Dii inferi, ut ex Festo discimus. Hinc Taurium est apud eundem pro pecunia quæ in hosce ludos consumebatur.

z *Athletarum quoque certamen*] Videntur hi ludi Circenses fuisse, ac præterea, exemplo Græcorum, agones, exhibitis certaminum et exercitationum variis generibus.

a *Galli Transalpini*] Num Carnutes? id suadet Carnorum per hæc loca nomen, ubi et hoc Gallorum oppidum ad Sontium fluvium.

ubi nunc Aquileia[c] est, locum oppido condendo ceperunt. Legatis Romanis, de ea re trans Alpes missis, responsum est, ' Neque profectos ex auctoritate gentis eos, nec, quid in Italia facerent, se scire.' L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi vovisse sese dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus civitatibusque per dies decem fecit. Legatum eum post damnationem et bona vendita missum in Asiam, ad dirimenda inter Antiochum et Eumenem reges certamina, Valerius Antias est auctor: tum collatas ei pecunias, congregatosque per Asiam artifices; et, quorum ludorum post bellum, in quo votos diceret, mentionem non fecisset, de iis post legationem demum in senatu actum.

23. Cum jam in exitu annus esset, Q. Marcius absens magistratu abiturus erat. Sp. Postumius, quæstionibus cum summa fide curaque perfectis, comitia habuit. Creati sunt consules Ap. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus.* Postero die prætores facti P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus, C. Afranius Stellio, C. Atilius Serranus, L. Postumius Tempsanus,[11] M. Claudius Marcellinus.[d] Extremo anni, quia Sp. Postumius consul renuntiaverat, peragrantem se propter quæstiones utrumque littus

11 ' Forte leg. *L. Postumius Tympanus.* Sed Postumius cognomen *Tempsanus* ob causam aliquam a Tempsa Bruttiorum opp. (v. XXXIV. 45.) habere potuit.' *Duk.* Mox ' *M. Claudius Marcellinus* forte c. Mog. et tres alii; recte, si idem est, qui biennio post consul fuit, (v. cap. 35.) quod tamen incertum.' *Rupert.* *Marcellus* Crev. quod defendit Jac. Gron. quia Marcel-

NOTÆ

[b] *In Venetiam*] Decima hæc fuit Italiæ regio sub Augusto; vulgo nunc *Marca Trevigiana.*

[c] *Ubi nunc Aquileia*] Diu inter primas Italiæ civitates fuit Aquileia in Carnorum regione; cui regioni a foro Julii postea nomen inditum: urbs ad Narisonis fere ostia sita, florait ad quintum Christi sæculum, adeo ut patriarchali honore insignis fuerit; sed ab Attila primum, deinde a Longobardis eversa, in vicum tandem redacta; et civibus vacua est, ob cœli præsertim inclementiam; unde factum est, ut patriarchalis sedes ad vicinam urbem Utinam fuerit transferenda. Locus Austriacæ domui paret sub antiquo nomine.

* A. U. C. 568.

[d] *M. Claudius Marcellinus*] An potius *Marcellus?* Marcellinus sane adoptatum ex Marcellis in aliam gentem familiamve significaret: Claudius vero nomen est ejusdem gentis.

Italiæ desertas colonias, Sipontum supero, Buxentum infero mari, invenisse; triumviri ad colonos eo scribendos ex senatus consulto ab T. Mænio prætore urbano creati sunt, L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Bæbius Tamphilus. Cum Perseo rege et Macedonibus bellum, quod imminebat, non unde plerique opinantur, nec ab ipso Perseo causas cepit. Inchoata initia a Philippo sunt;[12] et is ipse, si diutius vixisset, id bellum gessisset. Una eum[13] res, cum victo leges imponerentur, maxime angebat; quod, qui Macedonum ab se defecerant in bello, in eos jus sæviendi ademtum ei ab senatu erat; cum, quia rem integram Quintius in conditionibus pacis distulerat, non desperasset[e] impetrari posse. Antiocho rege deinde bello superato ad Thermopylas, divisis partibus,[f] cum per eosdem dies consul Acilius Heracleam, Philippus Lamiam oppugnasset; capta Heraclea, quia jussus abscedere a mœnibus Lamiæ erat, Romanisque oppidum deditum est, ægre eam rem tulerat. Permulsit iram ejus consul, quod, ad Naupactum ipse festinans, quo se ex fuga Ætoli contulerant, Philippo permisit, ut Athamaniæ et Amynandro bellum inferret, et urbes, quas Thessalis Ætoli ademerant, regno adjiceret. Haud magno certamine et Amynandrum Athamania expulerat, et urbes aliquot receperat.[14] Demetriadem quoque, urbem validam et ad omnia opportunam, et Magnetum gentem suæ ditionis fecit. Inde et in Thracia quasdam urbes, novæ atque insuetæ libertatis vitio, seditionibus principum turbatas, partibus, quæ domestico certamine vincerentur, adjungendo sese,[15] cepit.

24. His sedata in præsentia regis ira in Romanos est. Nunquam tamen remisit animum a colligendis in pace

linus non Claudiorum, sed Lentulorum est cognomen.—12 Vet. lib. apud Sigon. *ab ipso Philippo sunt*.—13 Tὸ *eum* ante Sigon. deerat.—14 Frob. *cesserat*.—15 *Se* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[e] *Non desperasset*] Philippus.

Divisis partibus] Cum nempe inter Acilium consulem et Philippum divisa essent belli gerendi munia.

viribus, quibus, quandoque[16] data fortuna esset,[s] ad bellum uteretur. Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum portoriisque maritimis auxit; sed metalla etiam et vetera intermissa recoluit, et nova multis locis instituit. Ut vero antiquam multitudinem hominum, quæ belli cladibus amissa erat, restitueret; non sobolem tantum stirpis parabat,[q] cogendis omnibus procreare atque educare liberos, sed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam traduxerat, quietusque aliquamdiu a bellis omni cura in augendas regni opes intentus fuerat. Rediere deinde causæ, quæ de integro iram moverent in Romanos. Thessalorum et Perrhæborum querelæ de urbibus suis ab eo possessis, et legatorum Eumenis regis de Thraciis oppidis per vim occupatis traductaque in Macedoniam multitudine, ita auditæ erant, ut eas non negligi satis appareret. Maxime moverat senatum, quod jam Æni et Maroneæ affectari possessionem audierant; minus Thessalos curabant. Athamanes quoque venerunt legati,[17] non partis amissæ, non finium jacturam querentes, sed totam Athamaniam sub jus judiciumque regis venisse. Et Maronitarum exules (erant pulsi, quia libertatis causam defendissent ab regio præsidio) ii[18] non Maroneam modo, sed etiam Ænum in potestate nuntiabant Philippi esse. Venerant et a Philippo legati ad purganda ea; qui nihil, nisi permissu Romanorum imperatorum, factum affirmabant. 'Civitates Thessalorum et[19] Perrhæborum et Magnetum et

[q] *Non tantum studebat augendo per matrimonia civium suorum numero.*

16 Sic ex emend. Gron. *quando* edd. vett. *quandocumque* Curio, Gron. Doujat. Crev.—17 *Legati venerunt* Gron. Doujat. Crev.—18 'Drak. conj. *et Maronitarum exules, qui erant pulsi ... præsidio. Ii* cet. (ita Lov. 4. et Mead. 2.) Et *exules venerant pulsi, quia libertatis causam*, libertatem, *defendissent ab regio præsidio*, adversus illud.' *Rupert.* Crev. tentat, *Et Maronitarum exules venerant, pulsi, quia, &c.* Gron. Doujat. Crev. *defendissent, ab reg.* signis parentheseos omis-

NOTÆ

[s] *Quandoque* [*quandocumque*] *data fortuna esset*] Sic scribas cum vulgatis, an cum vetustioribus, *quando data fortuna esset*, an vero ex Gronovii suspicione, *quandoque data fortuna esset*, non video quid intersit.

cum Amynandro Athamanum gentem in eadem causa, qua Ætolos, fuisse. Antiocho rege pulso, occupatum oppugnandis Ætolicis urbibus consulem ad recipiendas eas civitates Philippum misisse. Armis subactos parere.' Senatus, ne quid absente rege statueret, legatos ad eas controversias disceptandas misit, Q. Cæcilium Metellum, M. Bæbium Tamphilum, Ti. Sempronium.[20] Quorum sub adventum ad Thessalica Tempe omnibus iis civitatibus, quibus cum rege disceptatio erat, concilium indictum est.

25. Ibi cum Romani legati disceptatorum loco, Thessali Perrhæbique et Athamanes haud dubii accusatores, Philippus ad audienda crimina tanquam reus, consedissent; pro ingenio quisque eorum, qui principes legationum erant, et gratia cum Philippo aut odio, acerbius leniusve egerunt. In controversiam autem veniebant Philippopolis,[h] Tricca, Phaloria et Eurymenæ,[1] [i] et cetera circa eas oppida; utrum Thessalorum juris, cum vi ademtæ possessæque ab Ætolis forent, (nam Philippum Ætolis ademisse eas constabat,) an Ætolica antiquitus ea oppida fuissent. 'Ita enim Acilium regi concessisse, si Ætolorum fuissent, et si voluntate, non si[2] vi atque armis coacti, cum Ætolis essent.' Ejusdem formulæ disceptatio de Perrhæborum Magnetumque oppidis fuit.[r] Omnium enim jura possidendo per occasiones

[r] *De oppidis Perrhæbiæ et Magnesiæ, ad quem pertinerent, quærebatur similibus de causis.*

sis.—19 *Et* del. Gron. Doujat. Crev.—20 'Τιβ. Κλαύδιον codd. Polyb. unde *Ap. Claudium* suspicari possis. Sed cf. inf. cap. 33.' *Rupert.*

1 Vid. Not. Delph. inf. Mox vocem *eas* delendam censebat Crev.—2 *Si*

NOTÆ

[h] *Philippopolis*] Urbs Bessicæ in Thracia ad Ebrum fluvium, sub Hæmo monte, prius Trimontium; Plinio aliisque Poneropolis, atque aliis nominibus dicta: a Philippo Macedonum rege nomen accepit, quo nunc quoque appellatur a Græcis atque Italis. Turci *Felibe* vocant.

[i] *Eurymenæ*] Thessaliæ haud dubie oppidum fuit, quando circa Triccam et Phaloriam fuisse dicitur; sed extra Stephanum et Nostrum, non facile occurrit hoc nomen. An rescribendum *Ctemenæ*, quod apud Ptol. Æstiotidis oppidum est inter Triccam et Pialam? Sophian. nunc *Grisano* appellari ait.

Ætoli miscuerant. Ad hæc, quæ disceptationis erant, querelæ Thessalorum adjectæ, ‘quod ea oppida, si jam redderentur sibi, spoliata ac deserta redditurus esset. Nam, præter belli casibus amissos, quingentos principes juventutis in Macedoniam abduxisse, et opera eorum in servilibus abuti ministeriis; et, quæ reddiderit coactus Thessalis, inutilia ut redderet, curasse. Thebas Phthias unum maritimum emporium fuisse, quondam Thessalis quæstuosum et frugiferum. Ibi navibus onerariis comparatis, regem, quæ præter Thebas Demetriadem cursum dirigerent, negotiationem maritimam omnem eo avertisse. Jam ne a legatis quidem, qui jure gentium sancti sint, violandis abstinere. Insidias positas euntibus ad T. Quintium. Itaque ergo in tantum metum omnes Thessalos conjectos, ut non in civitatibus suis, non in communibus gentis conciliis, quisquam hiscere audeat. Procul enim abesse libertatis auctores Romanos: lateri adhærere gravem dominum, prohibentem uti beneficiis populi Romani. Quid autem, si vox libera non sit, liberum esse? Nunc se fiducia et præsidio legatorum ingemiscere magis, quam loqui. Nisi provideant aliquid Romani, quo et Græcis Macedoniam accolentibus metus, et audacia Philippi minuatur, nequicquam et illum victum, et se liberatos esse. Ut equum tenacem,[s 3] non parentem, frænis asperioribus castigandum esse.’ Hæc acerbe postremi; cum priores leniter permulsissent iram ejus, petentes, ‘Ut ignosceret pro libertate loquentibus; et ut, deposita domini acerbitate, assuesceret, socium atque amicum sese præstare, et imitaretur populum Romanum, qui caritate, quam metu, adjungere sibi socios mallet.’ Thessalis auditis, Perrhæbi Gonnocondylum,[4 k] quod Philippus Olympiadem appella-

[s] Lege *sternacem;* id est, *qui sessorem excutit, sternitque.*

del. Gron. Donjat. Crev.—3 *Sternacem* conj. Donjat. et Crev.—4 Restituta a Sigon. pro *Connocondylum.*

NOTÆ

[k] *Perrhæbi Gonnocondylum*] Ex his aliisque videntur Perrhæbi a Pelasgiotis

verat, Perrhæbiæ fuisse, et, ut sibi restitueretur, agebant. Et de Mallœa et Ericinio eadem postulatio erat. Athamanes libertatem repetebant, et castella Athenæum et Pœtneum.

26. Philippus, ut accusatoris potius, quam rei, speciem haberet, et ipse a querelis orsus, 'Menelaidem in Dolopia, quæ regni sui fuisset, Thessalos vi atque armis expugnasse,' questus est: 'item Petram in Pieria[1] ab iisdem Thessalis Perrhæbisque captam. Xynias quidem, haud dubie Ætolicum oppidum, sibi eos contribuisse; et Parachelóida, quæ sub Athamania esset,[m] nullo jure Thessalorum formulæ factam.[n] Nam quæ sibi crimina objiciantur de insidiis legatorum et maritimis portubus frequentatis aut desertis, alterum deridículum[5] esse, se reddere rationem, quos portus mercatores aut nautici petant; alterum mores suos respuere.[6] Tot annos esse, per quos nunquam

5 'Ridículum omnes Mss. præter Mog.' *Rupert.*—6 'Barber. et Pet. *alterum mores pueros nos.* Significant transpositionem vocum duarum: *alterum*

NOTÆ

Ptolemæi non multum diversi. His enim ascribuntur Mallœa et Gonnus, seu Gonni. Existimat Sigonius Gonnocondylum ex duobus oppidorum nominibus conflatum, quorum Noster meminit lib. XLIV. cap. 6. Erat autem Gonnus urbs ad Peneum: Condylum vero castellum inexpugnabile. Vereor hic ne Nicolai Sansonis, nostri, dum viveret, amici, diligentiam fugerit Gonnocondyli situs, cum eum locum in Perrhæbis quidem, sed intra Epirum locet: at ex narratione Livii apparet in Thessaliæ finibus fuisse, quemadmodum Mallœam et Ericinum. Favet tamen ipsius conjecturæ Menelaidis Dolopum oppidi mentio, et Xyniarum, quæ finibus Epiri proximæ.

[1] *Petram in Pieria*] Memorantur a Plut. in Paullo Æmilio circa Perrhæbiam Petra et Pythion. Porro Pieria Macedoniæ regio erat diversa a Perrhæbia: sed cum ei confinis esset potuit oppidum aut castellum in Pieriæ finibus situm, fuisse circa Perrhæbiam. At Pythæum Pelagoniæ Tripoliti ascribitur, quæ et ipsa Perrhæbiæ seu Pelasgiotidi finitima.

[m] *Et Parachelóida, quæ sub Athamania esset*] Gemina Parachelois notatur a Strabone: hæc quæ sub Athamania Ætolis tribuitur: altera in Estiæotide: utraque regiuncula ab Acheloo flumine dicta: quo nomine duo fluvii; major alter, quo Acarnania disterminabatur ab Ætolia; minoris famæ alius, qui juxta Lamiam fluit: et Parachelois tractum significat ad Acheloum; cujus incolæ Paracheloitæ.

[n] *Nullo jure Thessalorum formulæ factam*] Ex errore nominis videtur factum a Romanis, ut Parachelois

cessaverint legati, nunc ad imperatores Romanos, nunc Romam ad senatum crimina de se deferre. Quem unquam verbo violatum esse? Semel ad Quintium euntibus insidias dici factas. Sed, quid iis acciderit, non adjici. Quærentium, quod [7] falso objiciant, cum veri nihil habeant, ea crimina esse.' Insolenter et immodice abuti Thessalos indulgentia populi Romani, velut ex diutina siti nimis avide meram [8] haurientes libertatem.[o] Itaque, servorum modo præter spem repente manumissorum, licentiam vocis et linguæ experiri, et jactare sese insectatione et convitiis dominorum.' Elatus deinde ira adjecit, 'Nondum omnium dierum solem occidisse.'[p] Id minaciter dictum, non Thessali modo in sese, sed etiam Romani acceperunt: et cum fremitus post eam vocem ortus et tandem sedatus esset, Perrhæborum inde Athamanumque legatis respondit, 'Eandem, de quibus illi agant, civitatium causam esse. Consulem Acilium et Romanos sibi dedisse eas, cum hostium essent. Si suum munus, qui dedissent, adimere velint, scire se, cedendum esse; sed meliori ac fideliori amico, in gratiam levium et inutilium sociorum, injuriam eos esse facturos. Nec enim ullius rei minus diuturnam esse gratiam, quam libertatis; præsertim apud eos, qui male utendo eam corrupturi sint.' Causa cognita, pronuntiaverunt legati, 'Placere, deduci præsidia Macedonum ex iis urbi-

[7] *Ad eos pertinere, aut ab iis proficisci ejusmodi accusationes.*

mores respuere suos.' J. F. Gron.—7 'Ex emend. Gron. pro vulg. *quid*, cum *quærentium* h. l. non sit interrogantium, sed undique conquirentium.' *Rupert.* *Quid* Gron. Doujat.—8 *Seram* conj. Naud. non inepte, judice Gron. Mox *ita* pro *itaque* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

Ætolica Thessalorum juris efficeretur, procul ab eorum regione dissita, cum nonnisi Parachelöidem Phthioticam sibi vindicare possent.

[o] *Nimis avide meram haurientes libertatem*] Metaphora est ex Plat. desumta lib. VIII. de Rep.

[p] *Nondum omnium dierum solem occidisse*] Innuit Philippus posse olim et procedente tempore res mutari: et sic non desperare se meliorem aliquando sortem consecuturum; quasi dicat nondum præteriisse dies omnes vitæ suæ, et fore ut quandoque sol oriatur, quo meliori loco constitutas ipse res suas habeat.

bus, et antiquis Macedoniæ terminis regnum finiri. De injuriis, quas ultro citroque illatas querantur, quo modo inter eas gentes et Macedonas disceptetur, formulam juris exequendi constituendam esse.'

27. Inde, graviter offenso rege, Thessalonicen ad cognoscendum de Thraciæ urbibus proficiscuntur. Ibi legati Eumenis: ' Si liberas esse Ænum et Maroneam velint Romani, nihil sui pudoris esse ultra dicere, quam ut admoneant, re,[9] non verbo, eos liberos relinquant, nec suum munus intercipi ab alio patiantur. Si autem minor cura sit civitatium in Thracia positarum, multo verius esse, quæ sub Antiocho fuerint, præmia belli Eumenem, quam Philippum, habere;' vel pro patris Attali meritis bello, quod adversus Philippum ipsum gesserit populus Romanus: vel suis, quod Antiochi bello terra [10] marique laboribus periculisque omnibus interfuerit. Habere eum præterea decem legatorum in eam rem præjudicium; qui cum Chersonesum Lysimachiamque dederint, Maroneam quoque atque Ænum profecto dedisse, quæ ipsa propinquitate regionis velut appendices majoris muneris essent. Nam Philippum quidem quo aut merito in populum Romanum, aut jure imperii, cum tam procul a finibus Macedoniæ absint, civitatibus his præsidia imposuisse? Vocari Maronitas juberent. Ab iis certiora omnia de statu civitatium earum scituros.' Legati Maronitarum vocati, ' Non uno loco tantum urbis præsidium regium esse, sicut in aliis civitatibus,' dixerunt, ' sed pluribus simul, et plenam Macedonum Maroneam esse: itaque dominari assentatores regios. His solis loqui et in senatu et in concionibus licere. Eos omnes honores et capere ipsos, et dare aliis. Optimum quemque, quibus libertatis, quibus legum cura sit, aut exulare pulsos patria, aut inhonoratos et deterioribus obnoxios silere.' De jure etiam finium pauca adjecerunt: ' Q. Fa-

' *Justius longe et æquitati magis consentaneum esse, ut Eumenes, tanquam belli præmia consequatur oppida, quæ prius paruerant Antiocho, quam ut ea Philippus habeat.*

9 *Admoneat; re* Gron. Doujat.—10 *Vel suis, qui Antiochi bello terra* cet.

bium Labeonem,[q] cum in regione ea fuisset, direxisse finem Philippo veterem viam regiam,[r] quæ ad[11] Thraciæ Paroreiam[s] subeat, nusquam ad mare declinantem. Philippum novam postea deflexisse viam, qua Maronitarum urbes[12] agrosque amplectatur.'

28. Ad ea Philippus longe aliam, quam adversus Thessalos Perrhæbosque nuper, ingressus disserendi viam, 'Non cum Maronitis,' inquit, 'mihi aut cum Eumene disceptatio est, sed jam[13] vobiscum, Romani;[t] a quibus nihil æqui me impetrare jam diu animadverto. Civitates Macedonum, quæ a me inter inducias defecerant, reddi mihi æquum censebam; non quia magna accessio ea regni futura esset, (sunt enim et parva oppida, et in finibus extremis posita,) sed quia multum ad reliquos Macedonas continendos exemplum pertinebat. Negatum est mihi. Bello Ætolico Lamiam oppugnare jussus a consule M'. Acilio, cum diu fatigatus ibi præliis operibusque essem, transcendentem me jam muros a capta prope urbe revocavit consul, et abducere copias inde coëgit. Ad hujus solatium injuriæ permissum est, ut Thessaliæ Perrhæ-

conj. Gron. prob. Drak. et Doer. Mox *laboribusque* Gron. Doujat.—11 'Verba, ex ed. et forte cod. Mogunt. adjecta, *viam* et *ad* absunt a Mss. et vett. edd. In iisdem *ferentem* pro *declinantem*. Quæ omnia probavit Gron.' *Rupert.* *Ad* del. Crev.—12 Conj. Rupert. *urbem*.

NOTÆ

[q] *Q. Fabium Labeonem*] Hic, opinor, Labeo est, cui prætori obtigerat classis, coss. M. Fulvio, Cn. Manlio, ut lib. XXXVII. cap. 50. refertur.

[r] *Veterem viam regiam*] Sigism. Gelenius hunc locum, qui antea intelligi haud poterat, ex codice Moguntino correxit.

[s] *Ad Thraciæ Paroreiam*] Paroreiæ nomen in universum regionem montibus vicinam designat. Steph. geminam refert: alteram in Arcadia, alteram in Macedonia, in qua et Plinius Paroreos populos locat lib. IV. c. 10. 'Ab hoc amne,' inquit, (Axium intellige, cujus ante meminerat) 'Pœoniæ gentes Parorei, Heordenses, Almopii, Pelagones, Mygdones, Montes Rhodope, Scopius, Orbelus.' Ab his Paroreis diversa, non tamen admodum dissita, et, ni fallor, sub Pangæo monte, fuisse videtur hæc Thracica Paroreia, sub qua regia via pro limite assignata Philippo a Fabio Labeone.

[t] *Sed jam [etiam] vobiscum, Romani*] Lege, distinctis vocibus, *et jam;* aut ut membranæ quædam habent, teste Jac. Gronovio, *sed jam vobiscum, Romani.*

biæque et Athamanum reciperem quædam castella magis, quam urbes. Ea quoque ipsa vos mihi, Q. Cæcili, paucos ante dies ademistis. Pro non dubio paulo ante, si Diis placet, legati Eumenis sumebant, quæ Antiochi fuerunt, Eumenem æquius esse, quam me, habere. Id ego aliter longe judico esse. Eumenes enim, non nisi vicissent Romani, sed nisi bellum gessissent, manere in regno suo non potuit.[a] Itaque ille vestrum meritum habet, non vos illius: mei autem regni, tantum aberat, ut ulla pars in discrimine fuerit, ut tria millia talentum et quinquaginta tectas naves et omnes Græciæ civitates, quas antea tenuissem, pollicentem ultro Antiochum in mercedem societatis sim aspernatus: hostemque ei me esse prius etiam, quam M'. Acilius exercitum in Græciam trajiceret, præ me tuli; et cum eo consule belli partem, quamcumque mihi delegavit, gessi. Et insequenti consuli L. Scipioni, cum terra statuisset ducere exercitum ad Hellespontum, non iter tantum per regnum nostrum dedi, sed vias etiam munivi, pontes feci, commeatus præbui: nec per Macedoniam tantum, sed per Thraciam etiam, ubi[14] inter cetera pax quoque præstanda a barbaris erat. Pro hoc studio meo erga vos, ne dicam merito, utrum adjicere vos, Romani, aliquid, et amplificare et augere regnum meum munificentia vestra oportebat, an, quæ haberem aut meo jure, aut beneficio vestro, eripere? id quod nunc facitis. Macedonum civitates, quas regni mei fuisse fatemini, non restituuntur. Eumenes, tanquam ad Antiochum, ad[15] spoliandum me venit,[z] et, si Diis placet, decem legatorum decretum calumniæ impudentissimæ prætendit; quo maxime et refelli et coargui potest. Disertissime enim planissimeque in eo scrip-

[a] *Eumenes periclitabatur de regno amittendo, nisi bellum Romani suscepissent adversus Antiochum, idque illi non minus necessarium fuit ad salutem, quam ut vincerent Romani.*

[z] *Ad me spoliandum venit Eumenes, non secus ac ad Antiochum spoliandum.*

13 *Etiam* Gron. Doujat.—14 *Per Thraciam, ubi etiam* Gron. Doujat. Crev. —15 *Ad* del. eæd. ' Particulam *ad* ante *spoliandum*, librariorum, ut videtur, errore omissam, primum ex cod. Lov. 2. Drak. adjecit. J. Fr. Gron. tentabat, *Eumenes ad me, tanquam Antiochum, spoliandum venit.*' Doering.—

tum est, Chersonesum et Lysimachiam Eumeni dari. Ubi tandem Ænus et Maronea et Thraciæ civitates ascriptæ sunt? Quod ab illis ne postulare quidem est ausus, id apud vos, tanquam ab illis impetraverit, obtinebit? Quo in numero me apud vos esse velitis, refert.[16] Si tanquam inimicum et hostem insectari propositum est, pergite, ut cœpistis, facere. Sin aliquis respectus est mei,[u] ut socii atque amici regis, deprecor, ne me tanta injuria dignum judicetis.'

29. Movit aliquantum oratio regis legatos. Itaque medio responso rem suspenderunt: 'Si decem legatorum decreto Eumeni datæ civitates eæ essent, nihil se mutare. Si Philippus bello cepisset eas, præmium victoriæ jure belli habiturum. Si neutrum eorum foret, placere cognitionem senatui reservari, et, ut omnia in integro manerent, præsidia, quæ in iis urbibus sint, deduci.' Hæ causæ maxime animum Philippi alienaverunt ab Romanis; ut non a Perseo filio ejus novis causis motum, sed ob has a patre bellum relictum filio videri possit. Romæ nulla belli Macedonici suspicio erat. L. Manlius proconsul ex Hispania redierat. Cui postulanti ab senatu in æde Bellonæ triumphum rerum gestarum magnitudo impetrabilem faciebat, exemplum obstabat; quod ita comparatum more majorum erat, ne quis, qui exercitum non deportasset, triumpharet, nisi perdomitam pacatamque provinciam tradidisset successori. Medius tamen honos Manlio habitus, ut ovans Urbem iniret. Tulit coronas aureas quinquaginta duas; auri præterea pondo centum triginta[17] duo,[x] argenti sedecim millia trecenta:[y] et pronuntiavit in senatu, decem

16 Olim legebatur *velitis, referte;* quod prob. Sigon. sed improb. Tan. Faber et Gron.

NOTÆ

[u] *Sin aliquis respectus est mei*] Gallice, *Que, si vous avez quelque considération pour moi, &c.*

[x] *Auri præterea pondo centum triginta* [*viginti*] *duo*] Nostra pecunia æstimarentur ferme sexaginta octo millibus librarum, ac præterea ter centenis ac vicenis libris Francicis; eo enim redeunt centum ac viginti duæ libræ Romanæ.

[y] *Argenti sedecim millia trecenta*] Gallice, *la valeur de cinq cents quatre-*

millia pondo argenti [z] et octoginta auri [a] Q. Fabium quæstorem advehere ; id quoque se in ærarium illaturum. Magnus motus servilis eo anno in Apulia fuit. Tarentum provinciam L. Postumius prætor habebat.[y] Is de pastorum conjuratione, qui vias latrociniis pascuaque publica infesta habuerant, quæstionem severe exercuit. Ad septem millia hominum condemnavit. Multi inde [18] fugerunt, de multis sumtum est supplicium. Consules, diu retenti ad Urbem delectibus, tandem in provincias profecti sunt.

30. Eodem anno in Hispania prætores C. Calpurnius et L. Quintius, cum primo vere ex hybernis copias eductas in Bæturia junxissent,[b] in Capetaniam, ubi hostium castra erant, progressi sunt, communi animo consilioque parati rem gerere.[19 c] Haud procul Hippone [d] et Toleto urbibus inter pabulatores pugna orta est. Quibus dum utrimque subvenitur a castris, paulatim omnes copiæ in aciem eductæ sunt. In eo tumultuario certamine et loca sua et genus pugnæ pro hoste fuere. Duo exercitus Romani fusi atque in castra compulsi sunt. Non institere perculsis hostes. Prætores Romani, ne postero die castra oppugnarentur,

[y] *Tarentinæ urbi vicinæ regioni præerat L. Postumius prætoris titulo.*

17 *Viginti* Gron. Doujat. Crev.—18 Crev. particulam *inde*, ut plane superfluam, delendam censet.

19 Vide Not. Delph. inf. Magis Livianam antiquam lectionem *progressi*

NOTÆ

vingts six mille huit cents livres.

[z] *Decem millia pondo argenti*] Gallice, *la valeur de trois cents soixante mille livres.*

[a] *Et octoginta auri*] Gallice, *la valeur de quarante-quatre mille huit cents livres.*

[b] *In Bæturia junxissent*] Bæturia Hispaniæ ulterioris regio a Bæti fluvio ad Anam, divisa in duas partes, quarum occidentalem incolebant Celtici Lusitaniam attingentes, Hispalim versus ; orientalem Turduli versus Cordubam : ibi nunc Andalusiæ pars borealis.

[c] *Parati rem gerere*] Melius scripti et ante Moguntinum editi, *communi animo consilioque rem gesserunt.*

[d] *Haud procul Hippone*] In Carpetania et circa Toletum Hippo nullus reperitur quod quidem sciam, sed Histonium apud Ptol. in Celtiberis, nunc Moletio *Histo :* est et apud eundem Ptol. Ispinum Carpetanorum, quod Molet. eidem est ; hodie *Spinario:* aliis *Fuente Duena ; Yepes* Sansoni : quid si potius *Espinosa ?*

silentio proximæ noctis tacito signo[z] exercitum abduxerunt. Luce prima Hispani acie instructa ad vallum accesserunt, vacuaque præter spem castra ingressi, quæ derelicta inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt; regressique in sua castra, paucos dies quietis stativis manserunt. Romanorum sociorumque, in prælio fugaque, ad quinque millia occisa; quorum se spoliis hostes armarunt. Inde ad Tagum flumen profecti sunt. Prætores interim Romani omne id tempus contrahendis ex civitatibus sociis Hispanorum auxiliis, reficiendisque ab terrore adversæ pugnæ militum animis, consumserunt. Ubi satis placuere vires,[a] et jam miles quoque, ad delendam priorem ignominiam, hostem poscebat; duodecim millia passuum ab Tago flumine posuerunt castra. Inde tertia vigilia sublatis signis, quadrato agmine principio lucis ad Tagi ripam pervenerunt. Trans fluvium in colle hostium castra erant. Extemplo, qua duobus locis vada nudabat amnis,[b] dextera parte Calpurnius, læva Quintius exercitum[20] traduxerunt; quieto hoste, dum miratur subitum adventum, consultatque, qui tumultum injicere trepidantibus in ipso transitu amnis potuisset. Interim Romani, impedimentis quoque omnibus traductis contractisque in unum locum, quia jam moveri videbant hostem, nec spatium erat castra communiendi, aciem instruxerunt. In medio locatæ quinta Calpurnii legio et octava Quintii. Id robur toto exercitu[1] erat.[c] Campum apertum usque ad hostium castra habebant, liberum a metu insidiarum.

31. Hispani, postquam in citeriore ripa duo Romanorum agmina conspexerunt, ut, priusquam se jungere atque instruere possent, occuparent eos, castris repente effusi

[z] *Signo clam dato absque ullo tubæ sono vel strepitu.*
[a] *Postquam existimarunt prætores Romani satis sibi firmas copias esse.*
[b] *Duobus locis in quibus fluvius vadosus transitum aperiebat.*
[c] *In his duabus legionibus consistebat vis et robur universi exercitus.*

communi animo consilioque rem gesserunt sonare putabat Gron.—20 ‘ Quidam Mss. *exercitus*, quod placere potest, quia supr. duo exercitus Rom. memorantur.’ *Rupert.*—1 Altera lectio *totius exercitus.*

cursu ad pugnam tendunt. Atrox in principio prælium fuit, et Hispanis recenti victoria ferocibus,[2] et insueta ignominia milite Romano accenso. Acerrimæ media acies, duæ fortissimæ legiones, dimicabant: quas cum aliter moveri loco non posse hostis cerneret, cuneo institit pugnare;[e] et usque plures confertioresque medios urgebant. Ibi postquam laborare aciem Calpurnius prætor vidit, T. Quintilium Varum et[3] L. Juventium Thalnam legatos ad singulas legiones adhortandas propere mittit. Docere et monere jubet, 'in illis spem omnem vincendi et retinendæ Hispaniæ esse. Si illi loco cedant, neminem ejus exercitus non modo Italiam, sed ne Tagi quidem ulteriorem ripam, unquam visurum.' Ipse, cum equitibus duarum legionum paululum circumvectus, in cuneum hostium, qui mediam urgebat aciem, ab latere incurrit. Quintius cum suis equitibus alterum hostium latus invadit; sed longe acrius Calpurniani equites pugnabant et prætor ipse ante alios: nam et primus hostem percussit, et ita se immiscuit mediis, ut vix, utrius partis esset, nosci posset. Et equites prætoris eximia virtute, et equitum pedites accensi sunt.[f] Pudor movit primos centuriones, qui inter tela hostium prætorem conspexerunt. Itaque urgere signiferos pro se quisque, jubere inferre signa, et confestim militem sequi. Renovatur ab omnibus clamor. Impetus fit velut ex superiore loco. Haud secus ergo, quam torrentis modo, fundunt sternuntque perculsos, nec sustineri alii[g] super alios inferentes sese possunt.[4 h] Fugientes in castra equites

2 *Inflatis* cod. Mog.—3 *Et* del. Gron. Doujat. Crev.—4 ' J. Fr. Gron.

NOTÆ

[e] *Cuneo institit pugnare*] Urgere nempe cœperunt Hispani Romanos agmine cuneato. Est enim *cuneus* metaphorice acies in cunei formam disposita, ita ut ejus pars prima angustior sit, deinde paulatim latior procedat.

[f] *Et equitum pedites accensi sunt*] Ex superiori commate repetenda hæc verba, *eximia virtute;* equitum scilicet.

[g] *Sustineri* [*sustinere*] *alii*] Legendum crediderim *alios*. Hispani enim non potuere sustinere Romanos sese *alios super alios* inferentes. Levior mutatio quam si *possunt* mutemus cum Gronovio in *patiuntur*. J. Clericus.

[h] *Nec sustineri* [*sustinere*] *alii super*

persecuti sunt,[d] et permixti turbæ hostium intra vallum penetraverunt. Ubi ab relictis in præsidio castrorum prælium instauratum; coactique sunt Romani equites descendere ex equis. Dimicantibus iis legio quinta supervenit; deinde, ut quæque potuerant, copiæ affluebant. Cæduntur passim Hispani per tota castra; nec plus quam quatuor millia hominum effugerunt. Inde tria millia fere, qui arma retinuerant, montem propinquum ceperunt: mille semiermes maxime per agros palati sunt. Supra triginta quinque millia hostium fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnæ superfuit. Signa capta centum triginta tria. Romani sociique paulo plus sexcenti, et provincialium auxiliorum centum quinquaginta ferme ceciderunt. Tribuni militum quinque amissi et pauci equites Romani cruentæ maxime victoriæ speciem fecerunt. In castris hostium, quia ipsis spatium sua communiendi non fuerant, manserunt. Pro concione postero die laudati donatique a C. Calpurnio equites phaleris: pronuntiavitque, eorum maxime opera hostes fusos, castra capta et expugnata esse. Quintius alter prætor suos equites catellis ac fibulis[i] donavit. Do-

[d] *Equites Romani persecuti sunt Hispanos in castra sua refugientes.*

tentabat *nec sustinere . . . patiuntur;* quod admodum durum et paulo licentius videtur. Nec placere potest emendatio Clerici, legi jubentis, *nec sustinere alios super alios cett.* nam *possunt* non ad Hispanos, sed, sicut præcedentia ‘ fundunt sternuntque,’ ad Romanos referri debet. Rectissime igitur Jac. Periz. pro *sustinere* legendum esse conjecit *sustineri.*’ Doering.

NOTÆ

alios inferentes sese possunt] Vel legendum, *nec sustinere alios super alios inferentes sese possunt;* Hispani scilicet Romanos: vel, ut Jac. Perizonio visum, activa vox in passivam immutanda, ut scribatur *nec sustineri alii super alios inferentes sese possunt.*

[i] *Catellis ac fibulis*] *Catellas* hic, vel *catellos*, pro catenulis dici suadet illud Hor. Ep. 1. 17. ‘meretricis acumina sæpe catellam, Sæpe periscelidem raptam sibi flentis.’ Et illud Plauti, ‘delicatum te hodie faciam, cum catello ut accubes ferreo.’ Videtur utrobique indicari ornamenti genus, quo collum brachiumve circumdarent, ut auguratur Marcel. Donatus, cui potius hac in re adhæserim, quam Lævinio Torrentio hæc referenti ‘ad catellas quæ in deliciis essent,’ cujusmodi donum equitibus Romanis minus dignum: at catenæ sive torques inter ornamenta et dona militaria sæpe memorantur. Nec multo magis placet quod idem Torrent. refert de ornamentis militaribus, ad effigiem canini

nati et centuriones ex utriusque exercitu permulti; maxime, qui mediam aciem tenuerunt.

32. Consules delectibus aliisque, quæ Romæ agendæ erant, peractis rebus, in Ligures provinciam exercitum duxerunt. Sempronius, a Pisis profectus in Apuanos Ligures, vastando agros urendoque vicos et castella eorum, aperuit saltum usque ad fluvium Macram et Lunæ portum. Hostes montem, antiquam sedem majorum suorum, ceperunt; et inde, superata locorum iniquitate, prælio dejecti sunt. Et Ap. Claudius felicitatem virtutemque collegæ in Liguribus Ingaunis[k] æquavit secundis aliquot præliis. Sex præterea oppida eorum expugnavit: multa millia hominum in iis cepit: belli auctores tres et quadraginta securi percussit. Jam comitiorum appetebat tempus. Prior tamen Claudius, quam Sempronius, cui sors comitia habendi obtigerat, Romam venit; quia P. Claudius frater ejus consulatum petebat. Competitores[5] habebat patricios L. Æmilium, Q. Fabium,[6] Ser. Sulpicium Galbam, veteres candidatos, et ab repulsis eo magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes. Etiam, quia plus quam unum ex patriciis creari non licebat, arctior petitio quatuor petentibus erat.[e] Plebeii quoque gratiosi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Bæbius Tamphilus. Et hi[7] repulsi,[l] in spem impetrandi tandem aliquando honoris dilati. Claudius unus ex omnibus novus candidatus erat. Opinione hominum haud dubie[8] destinabantur Q.

[e] *Difficilior erat petitio et assecutio unius loci inter quatuor postulantes.*

5 *Petebat, competitoresque* Gron. Crev.—6 Add. *Labeonem* Gron. Doujat. Crev.—7 *Ii* Gron. Doujat. Vid. Not. Delph. inf.—8 ‘ Mss. Voss. Lov. 1. et Victor. *pro non dubie;* unde Gron. et Crev. conj. *pro non dubiis.* Posset

NOTÆ

capitis effictis, quibus chlamydum fibulæ innecterentur.

[k] *Ingaunis*] Horum caput Albium Ingaunum, nunc *Albenga*, in Liguria occidentali.

[l] *Et hi* [*ii*] *repulsi*] Scribendum Gronov. censet *et hi repulsi:* (id est, per repulsas) *in spem impetrandi tandem aliquando honoris, dilati.* Mihi nulla mutatione literarum, sed virgula tantum demta, legendum videtur, *et hi repulsi, in spem impetrandi tandem aliquando honoris dilati:* id est, consequendi consulatus, qui dilatus

Fabius Labeo et L. Porcius Licinus. Sed Claudius consul sine lictoribus cum fratre toto foro volitando,[9] clamitantibus adversariis et majore parte senatus, 'meminisse eum debere prius, se consulem populi Romani, quam fratrem P. Claudii, esse: quin ille, sedens pro tribunali, aut arbitrum, aut tacitum spectatorem comitiorum se præberet,' coërceri tamen ab effuso studio nequiit. Magnis contentionibus tribunorum quoque plebei, qui aut contra consulem, aut pro studio ejus pugnabant, comitia aliquoties turbata; donec pervicit Appius, ut, dejecto Fabio, fratrem traheret.[m] Creatus P. Claudius Pulcher præter spem suam et ceterorum. Locum suum tenuit L. Porcius Licinus, quia moderatis studiis, non vi Claudiana, inter plebeios certatum est.* Prætorum inde comitia sunt habita. C. Decimius Flavus, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Nævius Matho, C. Sempronius Blæsus, A. Terentius Varro, prætores facti. Hæc eo anno, quo Ap. Claudius, M. Sempronius consules fuerunt, domi militiæque gesta.

33. Principio insequentis anni, P. Claudio, L. Porcio consulibus, Q. Cæcilius, M. Bæbius, et Ti. Sempronius, qui ad disceptandum inter Philippum et Eumenem reges Thessalorumque civitates missi erant, legationem renuntiarunt; regum[10] quoque eorum civitatiumque legatos in

---

etiam conjici *haud dubii.*' Duk. Mox *Licinius* edd. ante Sigon.—9 Conj. Rupert. *volitans*, vel *volitare*, vel *volitabat*. Mox *clamantibus* Gron. Donjat. Crev.

10 'Recepi cum Gron. lectionem Ms. Naudæani, quæ auctoritate et omnium fere reliquorum libb. et Polybii firmatur. Ei Drak. substituit e c. Mogunt. hanc: *P. Claudius, L. Porcius consules, cum Q. Cæcilius . . . legationem renuntiassent cet.* Sed ita τὸ *quoque* non satis aptum, ne dicam ineptum, videtur, et omnes reliquæ Mss. atque primæ edd. habent *renuntiarunt*, ac respuunt *cum*. Correctores forte veterem mutarunt lect. quia legatos in senatum introducendi non nisi consulum prætorisve urbani jus munusque legimus fuisse. In edd. antt. legitur *Principio anni P. Claudius, L. Porcius consules erant. Q. Cæcilius . . . renuntiaverunt cet.*' Rupert. *P. Claudius, L. Porcius consules, cum Q. Cæcilius . . . renuntiassent. regum, &c.* Drak. Ernest. Doer.

NOTÆ

potius fuerat, quam absolute negatus.

[m] *Fratrem traheret*] Vi nempe adduceret post se, ac propelleret ad consulatum.

* A. U. C. 569.

senatum introduxerunt. Eadem utrimque iterata, quæ dicta apud legatos in Græcia erant. Aliam deinde legationem novam Patres, cujus princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam et in Græciam decreverunt ad visendum, redditæne civitates[11] Thessalis et Perrhæbis essent. Iisdem mandatum, ut ab Æno et Maronea præsidia deducerentur, maritimaque omnis Thraciæ ora a Philippo et Macedonibus liberaretur. Peloponnesum quoque adire jussi, unde prior legatio discesserat incertiore statu rerum, quam si non venissent. Nam super cetera etiam sine responso dimissi, nec datum petentibus erat Achæorum concilium. De qua re querente graviter Q. Cæcilio, simul Lacedæmoniis deplorantibus,[12] mœnia diruta, abductam plebem in Achaiam et venum datam, ademtas, quibus ad eam diem civitas stetisset, Lycurgi leges; Achæi maxime concilii negati crimen excusabant, recitando legem, quæ, nisi belli pacisve causa, et cum legati ab senatu cum literis aut scriptis mandatis venirent, vetarent indici concilium. Ea ne postea excusatio esset, ostendit senatus, curæ iis esse debere, ut Romanis legatis semper adeundi concilium gentis potestas fieret; quemadmodum et illis, quoties vellent, senatus daretur.

34. Dimissis iis legationibus, Philippus, a suis certior factus, cedendum civitatibus deducendaque præsidia esse, infensus omnibus, in Maronitas iram effundit. Onomasto, qui præerat maritimæ oræ, mandat, ut partis adversæ principes interficeret. Ille per Casandrum quendam, unum ex regiis jam diu habitantem Maroneæ, nocte Thracibus intromissis, velut in bello capta urbe, cædem fecit. Id apud Romanos legatos querentes tam crudeliter adversus innoxios Maronitas, tam superbe adversus populum Romanum factum, ut, quibus libertatem restituendam senatus censuisset, ii pro hostibus trucidarentur, abnuebat,[13] n

Kreyssig.—11 *Rhodiis et* add. Gron. Doujat. Crev.—12 *Lacedæmonii deplorabant* conj. Gron.

13 ' Oratio impeditior, in qua Crev. nobile hyperbaton agnoscit.' *Doering.*

'quicquam eorum ad se, aut quenquam suorum pertinere. Seditione inter ipsos dimicatum, cum alii ad se, alii ad Eumenem civitatem traherent. Id facile scituros esse. Percunctarentur[14] ipsos Maronitas:' haud dubius, perculsis omnibus terrore tam recentis cædis, neminem hiscere adversus se ausurum. Negare Appius, 'Rem evidentem pro dubia quærendam. Si ab se culpam removere vellet, Onomastum et Casandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut eos senatus percunctari posset.' Primo adeo perturbavit ea vox regem, ut non color, non vultus ei constaret. Deinde, collecto tandem animo, 'Casandrum, qui Maroneæ fuisset, si utique vellent, se missurum' dixit. 'Ad Onomastum quidem quid eam rem pertinere, qui non modo Maroneæ, sed ne in regione quidem propinqua fuisset?' Et parcebat magis Onomasto, honoratiori amico, et eundem indicem haud paulo plus timebat; quia et ipse sermonem cum eo contulerat, et multorum talium ministrum et conscium habebat. Casander quoque, missis, qui per Epirum ad mare prosequerentur eum, ne qua indicium emanaret, veneno creditur sublatus.

35. Et legati a Philippi colloquio ita digressi sunt, ut præ se ferrent, nihil eorum sibi placere; et Philippus, minime, quin rebellandum esset, dubius, quia tamen immaturæ ad id vires erant, ad moram interponendam Demetrium, minorem filium, mittere Romam, simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam iram senatus, statuit; satis credens, ipsum etiam juvenem, quod Romæ obses specimen regiæ indolis dedisset, aliquid momenti facturum. Interim per speciem auxilii Byzantiis ferendi, re ipsa ad terrorem regulis Thracum injiciendum, profectus, perculsis iis uno prælio, et Amadoco duce capto, in Macedoniam rediit,

---

—14 'Particulam *si* ante *percunctarentur* ideo delevit Drak. quod plurimi codd. eam ignorent, et quod, deleta illa, oratio exeat concisior et indignabundo accommodatior.' *Doering*. *Esse, si percuncturentur* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[n] *Abnuebat*] Supple Philippus.

missis ad accolas Istri fluminis barbaros, ut in Italiam irrumperent, solicitandos. Et in Peloponneso adventus Romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achaiam ire jussi erant, expectabatur: adversus quos ut præparata consilia haberent, Lycortas prætor concilium indixit. Ibi de Lacedæmoniis actum. ‘Ex hostibus eos accusatores factos; et periculum esse, ne victi magis timendi forent, quam bellantes fuissent. Quippe in bello sociis Romanis Achæos usos: nunc eosdem Romanos æquiores Lacedæmoniis, quam Achæis, esse; ubi Areus etiam et Alcibiades, ambo exules, suo beneficio restituti, legationem Romam adversus gentem Achæorum ita de ipsis meritam suscepissent, adeoque infesta oratione usi essent, ut patria pulsi, non restituti in eam, viderentur.’ Clamor undique ortus, referret nominatim de iis; et, cum omnia ira, non consilio, gererentur, capitis damnati sunt. Paucos post dies Romani legati venerunt. His Clitore in Arcadia[o] datum est concilium.

36. Priusquam agerent quicquam, terror Achæis injectus erat et cogitatio, quam non ex æquo[15] disceptatio futura esset,[f] quod Areum et Alcibiadem,[p] capitis ab se in concilio proximo damnatos, cum legatis videbant, nec hiscere quisquam audebat. Appius ea, quæ apud senatum questi erant Lacedæmonii, displicere senatui ostendit: ‘cædem primum ad conflictum[16] factam eorum,[q] qui a

[f] *Quam parum æqua conditione usuri essent Achæi in futura disceptatione.*

15 *Quam nox non* edd. ante Sigon. Andreas et eum secuti *quod nunquam ex æquo.*—16 Vid. Not. Delph. inf. ‘Rectius forsan Crev. et Drak. *ad Com-*

NOTÆ

[o] *Clitore in Arcadia*] Clitor, sive Cletor, Plinio Clitorium, nunc *Cletorio*, oppidum fuit Arcadiæ in Peloponneso, cum fluvio et fonte cognomine, inter Erymanthum montem et Stymphalum.

[p] *Areum et Alcibiadem*] Lacedæmonii exules erant, ab Achæis in patriam restituti, deinde a suis Romam legati adversus Achæos.

[q] *Cædem primum ad conflictum factam eorum, &c.*] Suspicatur Gron. locum corruptum, et scriptum fuisse, *cædem primum contra fidem datam eorum, qui a Philopœmene ad causam dicendam advocati venissent.* Hac de re dictum lib. XXXVIII. cap. 33.

Philopœmene ad causam dicendam evocati venissent: deinde, cum in homines ita sævitum esset, ne in ulla parte crudelitas eorum cessaret, muros dirutos urbis nobilissimæ esse, leges vetustissimas abrogatas, inclytamque per gentes Lycurgi disciplinam sublatam.' Hæc cum Appius dixisset, Lycortas, et quia prætor, et quia Philopœmenis, auctoris omnium, quæ Lacedæmone acta fuerant, factionis erat, ita respondit: ' Difficilior nobis, Ap. Claudi, apud vos oratio est, quam Romæ nuper apud senatum fuit. Tunc enim Lacedæmoniis accusantibus respondendum erat: nunc a vobis ipsis accusati sumus, apud quos causa dicenda est. Quam iniquitatem conditionis subimus illa spe, judicis animo te auditurum esse, posita contentione, qua paulo ante egisti. Ego certe, cum ea, quæ et hic antea apud Q. Cæcilium,[17] et postea Romæ questi sunt Lacedæmonii, a te paulo ante relata sint, non tibi, sed illis me apud te respondere credam. Cædem objicitis eorum, qui a Philopœmene prætore evocati ad causam dicendam interfecti sunt. Hoc ego crimen non modo a vobis, Romani, sed ne apud vos quidem nobis objiciendum fuisse arbitror. Quid ita? quia in vestro fœdere erat, ut maritimis urbibus abstinerent Lacedæmonii. Quo tempore armis captis urbes, a quibus abstinere jussi erant, nocturno impetu occupaverunt, si T. Quintius, si exercitus Romanus, sicut antea, in Peloponneso fuisset, eo nimirum capti et oppressi[r] confugissent. Cum vos procul essetis, quo alio, nisi ad nos socios vestros, quos antea Gythio opem ferentes, quos Lacedæmonem vobiscum simili de causa oppugnantes viderant, confugerent? Pro vobis igitur justum piumque bellum suscepimus. Quod cum alii laudent, reprehendere ne Lacedæmonii quidem possint, Dii quoque ipsi comprobaverint,[18] qui nobis victoriam dederunt; quo-

pasium e Polyb.' *Rupert. Ad Compasium* Kreyssig.—17 *Apud P. Sulpicium*

NOTÆ

[r] *Capti et oppressi*] Incolæ urbium Laconiæ maritimarum.

nam modo ea, quæ belli jure acta sunt, in disceptationem veniunt? quorum tamen maxima pars [19] nihil pertinet ad nos. Nostrum est, quod evocavimus eos ad causam dicendam, qui ad arma multitudinem exciverant, qui expugnaverant maritima oppida, qui diripuerant, qui cædem principum fecerant. Quod vero illi, venientes in castra, interfecti sunt, vestrum est, Areu et Alcibiade, qui nunc nos, si Diis placet, accusatis, non nostrum. Exules Lacedæmoniorum (quo in numero hi quoque duo fuerunt) et tunc nobiscum erant, et, quod domicilium [20] sibi delegerant maritima oppida,[s] se petitos credentes, in eos, quorum opera patria extorres ne in tuto quidem exilio posse consenescere se indignabantur, impetum fecerunt. Lacedæmonii igitur Lacedæmonios, non Achæi, interfecerunt: nec, jure an injuria cæsi sint, argumentari refert.

37. ''At enim illa certe vestra sunt,[t] Achæi, quod leges disciplinamque vetustissimam Lycurgi sustulistis, quod muros diruistis.' Quæ utraque ab iisdem objici qui possunt? cum muri Lacedæmoniis [1] non ab Lycurgo, sed paucos ante annos ad dissolvendam Lycurgi disciplinam exstructi sint. Tyranni enim nuper eos, arcem et munimentum sibi, non civitati, paraverunt. Et, si existat [2] hodie ab Inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum,[g] et nunc se patriam et Spartam antiquam agnoscere dicat. Non Philopœmenem

[g] *Lycurgus, si revivisceret, dirutos Spartæ muros lætaretur, utpote qui contra ipsius leges exstructi fuissent.*

cod. Mog.—18 Vulgat. *comprobaverunt.*—19 *Pars maxima* Crev.—20 ' Hanc vett. codd. lectionem, quam Aldus in *domicilio* mutaverat, jam Clericus revocavit, probantibus J. Fr. Gron. Crev. et Drak.' *Doering.* Tò *et* ante *quod dom.* del. Gron. Doujat. Crev.

1 *Lacedæmonis* quidam Mss. et edd. princc.—2 ' Altera lectio, *si resurgat*, quam codd. quidam offerunt, nostræ lectionis est interpretamentum.' *Doe-*

NOTÆ

[s] *Quod domicilium* [*domicilio*] *sibi delegerant maritima oppida*] Veteres editiones habent, *domicilium sibi delegerant:* quod Gronovio probatur, ut *domicilium* oppida dicatur per appositionem, quæ nec Nostro, nec aliis scriptoribus ignota.

[t] *At enim illa certe vestra sunt*] Loquitur Lycortas ex persona Lacedæmoniorum, ut eorum criminationes efficacius refellat.

expectare, nec Achæos, sed vos ipsi, Lacedæmonii, vestris manibus amoliri et diruere omnia tyrannidis vestigia debuistis. Vestræ enim illæ deformes veluti cicatrices servitutis erant; et, cum sine muris per octingentos prope annos [u] liberi, aliquando etiam principes Græciæ fuissetis, muris, velut compedibus, circumdatis vincti per centum annos servistis.[v] Quod ad leges ademtas attinet, ego antiquas Lacedæmoniis leges tyrannos ademisse arbitror; nos non suas ademisse, quas non habebant, sed nostras leges dedisse; nec male consuluisse civitati, cum concilii nostri eam fecerimus, et nobis miscuerimus, ut corpus unum et concilium totius Peloponnesi esset. Tunc, ut [3] opinor, si aliis ipsi legibus viveremus, alias istis injunxissemus, queri, se iniquo jure esse, et indignari possent. Scio ego, Ap. Claudi, hanc orationem, qua sum adhuc usus, neque sociorum apud socios, neque liberæ gentis esse, sed vere servorum [4] disceptantium apud dominos. Nam, si non vana illa vox præconis fuit, qua liberos esse omnium primos Achæos jussistis, si fœdus ratum est, si societas et amicitia ex æquo observatur, cur ego, quid, Capua capta, feceritis Romani, non quæro; vos rationem reposcitis, quid Achæi Lacedæmoniis bello victis fecerimus? Interfecti aliqui sunt; finge, a nobis. Quid? vos senatores Campanos securi non percussistis? Muros diruimus. Vos non muros tantum, sed urbem et agros

---

ring.—3 *Ut* del. Gron. Doujat. Crev.—4 Ald. ediderat *servorum verius;*

NOTÆ

[u] *Per octingentos prope annos*] Cœperat Lycurgus, tutoris nomine, Lacedæmonem regere, ac legibus instruere, ante Olympiadum initium annis prope centum et octo. Roma autem condita est ex communi sententia anno vigesimo quinto ab Olympiadum initio. Itaque a Lycurgo ad Machanidæ tyrannidem, quæ post Cleomenis ultimi regis exitum contigit, et cum anno urbis conditæ 550. ad summum concurrit, anni sunt 675. non octingenti.

[v] *Per centum annos servistis*] Ab initio tyrannidis ad mortem Nabidis, de qua lib. xxxv. c. 36. et quæ A. U. C. 562. accidit, Lacedæmon tyrannis vix ultra duodecim annos parnerat; quin si a Cleomenis regis violento dominatu tyrannicum regnum computetur, tamen quinquaginta anni haud colligentur, quos Livius centum fuisse ait.

ademistis. 'Specie,' inquis, 'æquum est fœdus; re apud Achæos precaria libertas,[h 5] apud Romanos etiam [x] imperium est.' Sentio, Appi, et, si non oportet, non indignor; sed, oro vos, quantumlibet intersit inter Romanos et Achæos, modo ne in æquo hostes vestri nostrique apud vos sint, ac nos socii; immo ne meliore jure sint. Nam, ut in æquo essent, nos fecimus, cum leges iis nostras dedimus; cum, ut Achæi [6] concilii essent, effecimus. Parum est victis, quod victoribus satis est. Plus postulant hostes, quam socii habent. Quæ jure jurando, quæ monumentis literarum in lapide insculptis in æternam memoriam sancta atque sacrata sunt, ea cum perjurio nostro tollere parant. Veremur quidem vos, Romani, et, si ita vultis, etiam timemus: sed plus et veremur et timemus Deos immortales.' Cum assensu maximæ partis est auditus, et locutum omnes pro majestate magistratus censebant; ut facile appareret, molliter agendo dignitatem suam tenere Romanos non posse. Tum Appius, 'suadere se magnopere Achæis,' dixit, 'ut, dum liceret voluntate sua facere, gratiam inirent, ne mox inviti et coacti facerent.' Hæc vox audita quidem cum omnium gemitu est, sed metum injecit imperata recusandi. Id modo petierunt, 'ut Romani, quæ viderentur, de Lacedæmoniis mutarent, nec Achæos religione obstringerent irrita ea, quæ jure jurando sanxissent, faciendi.' Damnatio tantum Arei et Alcibiadis, quæ nuper facta erat, sublata est.[y]

38. Romæ principio ejus anni, cum de provinciis consulum et prætorum actum esset, consulibus Ligures, quia bellum nusquam alibi erat, decreti. Prætores, C. Deci-

[h] *Revera libertas Achæorum precaria tantum est, pendens ex arbitrio Romanorum.*

quem secuti sunt Gron. Doujat. Crev.—5 *Æquum est fœdus apud Achæos, re precaria libertas* eæd.—6 Conj. J. F. Gron. *Achaici.*

NOTÆ

[x] *Apud Romanos etiam*] Immo *enim* aut *etenim;* hæc enim verba complectuntur rationem, cur apud Achæos precaria tantum libertas esset. *J. Clericus.*

[y] *Sublata est*] Decreto, ni fallor, Achæorum.

mius Flavus urbanam, P. Cornelius Cethegus inter cives et peregrinos sortiti sunt; C. Sempronius Blæsus Siciliam, Q. Nævius Matho Sardiniam, et ut idem de veneficiis quæreret, A. Terentius Varro Hispaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hispaniam ulteriorem.[7] De iis duabus provinciis legati per id fere tempus, L. Juventius Thalna et T. Quintilius Varus, venerunt; qui, quantum bellum jam profligatum in Hispania esset, senatu edocto, postularunt simul, ut pro rebus tam prospere gestis Diis immortalibus haberetur honos, et ut prætoribus exercitum deportare liceret. Supplicatio in biduum decreta est. De legionibus deportandis, cum de consulum prætorumque exercitibus ageretur, rem integram referri jusserunt. Paucos post dies consulibus[8] in Ligures binæ legiones, quas Ap. Claudius et M. Sempronius habuerant, decretæ sunt. De exercitibus Hispaniensibus magna contentio fuit inter novos prætores et amicos absentium, Calpurnii Quintiique. Utraque causa tribunos plebis, utraque consules[9] habebat. Hi, se intercessuros senatus consulto, si deportandos censerent exercitus, denuntiabant; illi, si hæc intercessio fieret, nullam rem aliam se decerni passuros. Victa postremo absentium gratia est, et senatus consultum factum, ' Ut prætores quatuor millia peditum Romanorum scriberent, quadringentos equites, et quinque millia sociorum peditum Latini nominis, quingentos equites, quos secum in Hispaniam portarent. Cum eos in legiones[z] quatuor descripsissent,[10 a] quod plus, quam quina millia

7 ' *Hispaniam ulteriorem*: prior vox forte delenda, et mox leg. *De his duabus provinciis.*' Rupert.—8 *Consuli* Gron. Doujat.—9 ' Male Crev. pro *consules* tentabat *consulem*; nam si hoc voluisset Livius, scripsisset certe *unum* vel *alterum consulem.*' Doering. Mox *ii* pro *hi* Gron. Doujat.—10 Vid. Not. Delph. inf.

NOTÆ

[z] *Cum eos in legiones*] Sic recte legit J. F. Gronovius, pro *cum eas legiones*; quia ex superiore militum numero quatuor legiones fieri non potuerunt. *J. Clericus.*

[a] *Cum eos* [*eas leg.*] *in legiones quatuor descripsissent*] Recte et acute Gron. scribendum conjicit, *cum eos in legiones quatuor descripsissent*; non enim ex quatuor millibus peditum quadringentis equitibus Romanis, et quinque millibus sociorum peditum, ac quin-

peditum, treceni equites, in singulis legionibus esset, dimitterent; eos primum, qui emerita stipendia haberent; deinde, ut cujusque fortissima opera Calpurnius et Quintius in prælio usi essent.'

39. Hac sedata contentione, alia subinde C. Decimii prætoris morte exorta est. Cn. Sicinius et L. Pupius, qui ædiles proximo anno fuerant, et C. Valerius flamen Dialis et Q. Fulvius Flaccus (is, quia ædilis curulis designatus erat, sine toga candida,[b] sed maxima ex omnibus contentione) petebant: certamenque ei cum flamine erat. Et postquam primo æquare, mox superare etiam est visus, pars tribunorum plebis negare, rationem ejus habendam esse, quod duos simul unus magistratus, præsertim curules, neque capere posset, nec gerere;[11] pars legibus eum solvi æquum censere, ut, quem vellet, prætorem creandi populo potestas fieret. L. Porcius consul primo in ea sententia esse, ne nomen ejus acciperet: deinde, ut ex auctoritate senatus idem faceret, convocatis Patribus, 'referre se ad eos,' dixit, 'quod nec jure ullo, nec exemplo tolerabili liberæ civitati ædilis curulis designatus prætoram peteret: sibi, nisi quid aliud iis videretur, in animo esse, e lege comitia habere.' Patres censuerunt, uti L. Porcius consul cum Q. Fulvio ageret, ne impedimento esset, quo minus comitia prætoris in locum C. Decimii surrogandi e lege haberentur. Agenti consuli ex senatus consulto respondit Flaccus, 'nihil, quod se indignum esset, facturum.' Medio responso spem ad voluntatem interpretantibus fecerat,[i]

[i] *Cum ita respondisset Quintius Fulvius Flaccus, ut mentem suam non satis aperuisset, inde spes orta est consuli et senatoribus secundum ipsorum voluntatem explicari posse ejus animum.*

NOTÆ

gentis equitibus Latinis, quatuor novæ legiones confici poterant: sed ex his suppleri legiones quæ jam in Hispania erant, et cohortes auxiliares sociorum. Adjunctis itaque his novis copiis ad veteres exercitus, quia futurum erat ut legiones Romanæ et cohortes Latinæ solitum numerum excederent; vult ut, his distributis, quot capitibus justus legionum et auxiliorum numerus superaretur, totidem ex veteranis militibus dimitterentur a militia, ratione habita stipendiorum cujusque, et operæ in Hispanica militia præstitæ.

[b] *Sine toga candida*] A qua candi-

cessurum Patrum auctoritati esse. Comitiis acrius etiam, quam ante, petebat, criminando, extorqueri sibi a consule et senatu populi Romani beneficium, et invidiam geminati honoris fieri; tanquam non appareret, ubi designatus prætor esset, extemplo ædilitate se abdicaturum. Consul, cum et pertinaciam petentis crescere, et favorem populi magis magisque in eum inclinari cerneret, dimissis comitiis, senatum vocavit. Censuerunt frequentes, 'quoniam Flaccum auctoritas Patrum nihil movisset, ad populum cum Flacco agendum.' Concione advocata, cum egisset consul; ne tum quidem de sententia motus, gratias populo Romano egit, 'quod tanto studio, quotiescumque declarandæ voluntatis potestas facta esset, prætorem se voluisset facere. Ea sibi studia civium suorum destituere non in animo esse.'[k] Hæc vero tam obstinata vox tantum ei favorem accendit, ut haud dubius prætor esset, si consul accipere nomen vellet. Ingens certamen tribunis, et inter se ipsos,[12] et cum consule, fuit; donec senatus a consule est habitus, decretumque: 'quoniam, prætoris surrogandi[13] comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci et prava studia hominum impedirent, senatum censere, satis prætorum esse: P. Cornelius utramque in Urbe juris dictionem haberet, Apollinique ludos faceret.'

40. His comitiis prudentia et virtute senatus sublatis, alia majoris certaminis, quo et majore de re,[14] et inter plures potentioresque viros, sunt exorta. Censuram summa contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. et L. Scipiones, Cn. Manlius Vulso, L. Furius Purpureo,[15] patricii;

[k] *Nolle se civium in se favori renuntiare.*

11 *Neque* Crev.—12 *Ipsis* conj. Gron.—13 *Prætori subrogando* conj. Rupert. 14 'Lov. 1. 6. et Voss. *quo et m. decreto.* Verbum substant. *erat* post *re* excidisse, aut supplendum esse putabat Duk. Malim delere τὸ *quo*, aut legere *quod et majore . . . viros fuit, exorta.*' Rupert. 'At ego, si quid exciderit, potius particulum *eo*, qui respondet *quo*, ante *majoris* excidisse putaverim.'

NOTÆ

dati dicebantur qui honores petebant, distinguerentur.
cum magistratus prætexta a privatis

plebeii autem, M. Porcius Cato, M. Fulvius Nobilior, Ti. et M. Sempronii, Longus et Tuditanus. Sed omnes patricios plebeiosque nobilissimarum familiarum M. Porcius longe anteibat. In hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut, quocumque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse videretur. Nulla ars, neque privatæ, neque publicæ rei gerendæ, ei defuit. Urbanas rusticasque res pariter callebat. Ad summos honores alios scientia juris, alios eloquentia, alios gloria militaris provexit. Huic versatile ingenium sic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcumque ageret. In bello manu fortissimus, multisque insignibus clarus pugnis. Idem, postquam ad magnos honores pervenit, summus imperator: idem in pace, si jus consuleres, peritissimus; si causa oranda esset, eloquentissimus: nec is tantum, cujus lingua vivo eo viguerit, monumentum eloquentiæ nullum extet: vivit immo vigetque [16] [c] eloquentia ejus, sacrata scriptis omnis generis. [d] Orationes et pro se multæ, et pro aliis, et in alios. Nam non solum accusando, sed etiam causam dicendo, fatigavit inimicos. Simultates nimio plures et exercuerunt eum,

Doering.—15 *Volsco* et *Purpurio* edd. ante Sigon.—16 ' Faber conj. *vivetque*, ut sit omen famæ æternæ. Non male. Verba tamen præc. *vivo eo viguerit*

NOTÆ

[c] *Vivit immo vigetque*] Melius Tanaq. Fabro videtur *vivit immo vivetque*, ut futurum tempus verbo præsentis temporis respondeat. Sed quidni, ut verbum *vivit* refertur ad nomen *vivo eo*, sic *vigetque* referatur ad verbum superius *viguerit?*

[d] *Sacrata scriptis omnis generis*] Extabant tempore Livii, præter Orationes Catonis, ejusdem Originum libri, (quibus Latii atque Italiæ urbium antiquam historiam persecutus fuerat,) itemque de Re Militari, de Jure Civili egregia volumina complura, et quæ adhuc extant de Re Rustica. Hujus M. Catonis, qui censorius a gesta paulo asperius censura dictus est, et jam natu grandior Græcis literis ab Ennio institui voluit, elogium aliud vide apud Plin. lib. VII. cap. 27. Sunt et alia tum apud Valer. Maxim. lib. III. cap. 4. sub fin. tum apud Cic. lib. III. de Oratore. Initio Priscus tertio nomine dicebatur, postea Catonis cognomen adeptus est, quo Romani eum significabant, in quo multarum rerum usus et experientia esset, ut Plut. scribit in ejus vita. Illud notandum quater et quadragies pro se causam dixisse, nec quenquam sæpius postulatum, ac semper absolutum.

et ipse exercuit eas:[17] nec facile dixeris, utrum magis presserit eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem.[l] Asperi procul dubio animi et linguæ acerbæ et immodice liberæ fuit: sed invicti a cupiditatibus animi, et rigidæ innocentiæ; contemtor gratiæ, divitiarum. In parsimonia, in patientia laboris, periculi,[18] ferrei prope corporis animique; quem ne senectus quidem, quæ solvit omnia, fregerit. Qui sextum et octogesimum annum agens causam dixerit, ipse pro se oraverit scripseritque; nonagesimo anno[e] Ser. Galbam ad populi adduxerit judicium.

41. Hunc, sicut omni vita, tum petentem premebat nobilitas: coierantque[19 f] (præter L. Flaccum, qui collega in consulatu fuerat) candidati omnes[g] ad dejiciendum honore eum; non solum ut ipsi potius adipiscerentur, nec quia indignabantur,[m] novum hominem censorem videre; sed etiam quod tristem censuram periculosamque multorum famæ et ab læso a plerisque, et lædendi cupido, expectabant.[n] Etenim tum quoque minitabundus petebat, 'refragari sibi, qui liberam et fortem censuram timerent,' criminando; et simul L. Valerio suffragabatur. 'Illo uno

[l] *An nobiles ipsi magis adversati fuerint, an ipse nobilibus.*
[m] *Nec tantum quod ægre ferrent.*
[n] *Providebant severum atque asperum in censura futurum Catonem.*

favere lectioni vulgatæ, monet Bauer.' *Rupert.*—17 Tan. Faber vult *et eas ipse exercuit.* J. F. Gron. τὸ *eas*, ut superfluum, delendum putat.—18 *Periculique* Gron. Doujat. Crev. Mox *fregerit; qui* Crev. Kreyssig.
19 Vid. Not. Delph. inf. 'Coierant *apud prætorem* Mss. fere habent.

NOTÆ

[e] *Nonagesimo anno*] Annum quoque nonagesimum Catonis hic memorat Plut. Ex Lælii tamen numeratione apud Ciceronem de Senectute eliciunt Glar. et Sigon. non anno ætatis nonagesimo, sed octogesimo causam hanc Catonem egisse, atque annos octoginta duntaxat et quatuor vixisse.

[f] *Tum petentem* [*prensantem*] *premebat nobilitas: coierantque, &c.*] Recte pro *petentem*, vel *præsentem*, restituit Gron. *prensantem.* Recte etiam pro *consenserantque*, Sig. contra Gelenium legit ex codice veteri *coierantque.*

[g] *Candidati omnes*] Plut. Catonis septem fuisse competitores in censura notat. Intellige præter Cornelium Flaccum, qui primus supra nominatur, et octonarium complet numerum.

collega castigare se nova flagitia, et priscos mores revocare[20] posse.' His accensi homines, adversa nobilitate, non M. Porcium modo censorem fecerunt, sed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adjecerunt. Secundum comitia censorum consules prætoresque in provincias profecti sunt, præter Q. Nævium, quem quatuor non minus menses, priusquam in Sardiniam iret, quæstiones veneficii, quarum magnam partem extra Urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius visum erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum millia damnavit. Et L. Postumius prætor,[1] cui Tarentum provincia evenerat, magnas pastorum conjurationes vindicavit, et reliquias Bacchanalium quæstionis cum omni executus est cura. Multos, qui aut citati non affuerant, aut vades deseruerant,[o] in ea regione Italiæ latentes, partim noxios judicavit, partim comprehensos Romam ad senatum misit. In carcerem omnes a P. Cornelio conjecti sunt.

42. In Hispania ulteriore, fractis proximo bello Lusitanis, quietæ res fuerunt. In citeriore A. Terentius in Suessetanis oppidum Corbionem[h] vineis et operibus expugnavit, captivos vendidit: quieta deinde hyberna et citerior provincia habuit. Veteres prætores, C. Calpurnius Piso et L. Quintius, Romam redierunt. Utrique

[o] *Aut defuerant sponsoribus suis, sive præsto non fuerant ad dicendam causam, ut fidem liberarent vadium a se datorum.*

Hinc Gron. conj. *Coierant autem præter L. Flaccum cet.*' Rupert.—20 *Revocare mores* Kreyssig.—1 Periz. *proprætor* legendum esse suspicatus est.

NOTÆ

[h] *Oppidum Corbionem*] Suessetanorum ait oppidum fuisse Corbionem in Hispania citeriore; sed ubi fuerint Suessetani, divinationis res est: plerique Suestasium eorum caput fuisse existimant: ponitur autem Suestasium a Ptol. in Caristis, qui in parte provinciæ, quæ nunc *Alaba*. Qua ratione fuerit Corbio circa Salinas, ad Biscaiæ fines. Mihi alias Suessetani a Nostro sumi pro Vescitanis Plinii videbantur: quorum oppidum primarium Osca. Sed hic forte Suessetani pro Sedetanis, et Corbio pro Urbiaca, quæ fuisse videtur ubi nunc *Villa-franca*, ad Xiloeam amnem in Aragonia, circa fines Diœceseon Albaracinensis et Terulanæ.

magno Patrum consensu triumphus est decretus. Prior C. Calpurnius de Lusitanis et Celtiberis triumphavit. Coronas aureas tulit octoginta tres, et duodecim millia pondo argenti.[1] Paucos post dies L. Quintius Crispinus ex iisdem Lusitanis Celtiberisque triumphavit. Tantundem auri atque argenti in eo triumpho translatum.[2] Censores, M. Porcius et L. Valerius, metu mixta expectatione, senatum legerunt: septem moverunt senatu; ex quibus unum insignem et nobilitate et honoribus, L. Quintium Flamininum consularem. Patrum memoria institutum fertur, ut censores motis senatu ascriberent notas. Catonis et aliæ quidem acerbæ orationes extant in eos, quos aut senatorio loco movit, aut quibus equos ademit: longe gravissima in L. Quintium oratio est, qua si accusator ante notam, non censor post notam, usus esset, retinere Quintium in senatu ne frater quidem T. Quintius, si tum censor esset, potuisset. Inter cetera objecit ei, Philippum Pœnum carum ac nobile scortum, ab Roma in Galliam provinciam spe ingentium donorum perductum: eum puerum, per lasciviam cum cavillaretur, exprobrare consuli persæpe solitum, quod sub ipsum spectaculum gladiatorium[3] abductus ab Roma esset, ut obsequium amatori venditaret.[4] Forte epulantibus iis, cum jam vino incaluissent, nuntiatum in convivio esse, nobilem Boium cum liberis transfugam venisse; convenire consulem velle, ut ab eo fidem præsens acciperet. Introductum in tabernaculum per interpretem alloqui consulem cœpisse. Inter cujus sermonem Quintius scorto, 'Vis tu,' inquit, 'quoniam gladiatorium spectaculum reliquisti, jam hunc Gallum morientem videre?'[5] Et cum is vixdum serio annuisset, ad nutum scorti

2 In cod. Mog. teste Modio, legitur *prælatum*.—3 *Gladiatorum* edd. ante Sigon.—4 'Ita Lipsii cod. nec abeunt Pall. nisi quod, divisis vocibus, et antiqua ratione scribendi, *amator ei venditaret*. Etiam edd. vett. *vendicaret*. Recentior *jactaret*.' Gruter.—5 *Aspicere* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[1] *Duodecim millia pondo argenti*] deux mille livres. Gallice, *la valeur de quatre cents trente-*

consulem stricto gladio, qui super caput pendebat,[k] loquenti Gallo caput primum percussisse, deinde fugienti fidemque populi Romani atque eorum, qui aderant, imploranti latus transfodisse.

43. Valerius Antias, ut qui nec Catonis orationem legisset, et fabulæ tantum sine auctore editæ[l] credidisset, aliud argumentum, simile tamen et libidine et crudelitate, peragit. Placentiæ famosam mulierem, cujus amore deperiret, in convivium arcessitam scribit. Ibi jactantem sese scorto inter cetera retulisse, quam acriter quæstiones exercuisset, et quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. Tum illam infra[7] eum accubantem negasse, unquam vidisse quenquam securi ferientem,[8 m] et pervelle id videre. Hic indulgentem amatorem, unum ex illis miseris, attrahi jussum,[9 n] securi percussisse. Facinus, sive eo modo, quo censor objecit, sive, ut Valerius tradit, commissum est, sævum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi libare Diis dapes, ubi bene precari mos esset, ad spectaculum scorti procacis, in sinu consulis recubantis,[o] mactatam humanam victimam esse, et cruore mensam respersam. In extrema oratione Catonis conditio

7 ‘ Pro *infra* Ms. Lips. *in terra ;* unde *intra* (in sinu) conj. Lips.’ *Rupert.*— 8 Vid. Not. Delph. inf.—9 Vid. Not. Delph. inf.

NOTÆ

[k] *Gladio, qui super caput pendebat*] Refert Cic. Tuscul. Quæst. lib. III. Damoclem ad divitem et opiparam mensam a Dionysio Syracusarum tyranno collocatum, gladio ejus cervicibus imminente, qui ex lacunari pendebat, ut quanta mala dominatum sequerentur intelligeret. At magistratibus Romanis simile quid in more fuisse nemo dixerit. Pendens itaque super caput L. Quintii gladius videri potest, qui ad caput lecti, in quo epulans accumbebat.

[l] *Et fabulæ tantum sine auctore editæ*] Astipulatorem tamen habet hæc fabula Ciceronem in lib. de Senect.

[m] *Securi ferientem*] Forte *securi feriri* ut vult non inscite Gron.

[n] *Unum ex illis miseris attrahi jussum*] Scripti, et ante Gelenium editi, melius, *unum ex damnatis attrahi jussum.*

[o] *In sinu consulis recubantis*] Ita enim accubuerant eodem lecto, ut mulier illa inferior in medio discumberet infra consulem, ille vero supra.

Quintio fertur, ut, si id factum negaret ceteraque, quæ objecisset, sponsione defenderet sese:[p] sin fateretur, ignominiane sua quenquam doliturum censeret, cum ipse, vino et Venere amens, sanguine hominis in convivio lusisset?

44. In equitatu recognoscendo L. Scipioni Asiageni[10 q] ademtus equus.[r] In censibus quoque accipiendis tristis et aspera in omnes ordines censura fuit. Ornamenta et vestem muliebrem et vehicula, quæ pluris, quam quindecim millium æris,[11 s] essent, in censum referre viatores jussit;[p 12] item mancipia minora annis viginti, quæ post proximum lustrum decem millibus æris,[t] aut eo pluris, venissent, uti ea quoque decies tanto pluris,[13 u] quam quanti

[p] *Ascribere libris censualibus tanquam non contemnendam facultatum partem.*

10 All. *Asiatico.*—11 '*Millium æris* sc. gravis, quam vocem excidisse putat Periz.' *Rupert.*—12 'Emendatio illa Gron. *in censum deferre juratos jussit* admodum dubia nobis videtur: certe nihil huc facit, ad quem provocat, locus Liv. XXIX. 15. Neque tamen apti h. l. *viatores*, apparitorum genus; nisi scribas quoque censorum hoc verbo designari, vel viatores etiam scribas nonnunquam fuisse dicas. Forte leg. *in censum referre scriptores*, h. e. scribas, ut ap. Cic. de Orat. I. 30. et Brut. 22. aut *in censum deferri* (aut *referri*, eodem sensu) *censores jussere* s. *jusserunt*, non solus Cato *jussit:* nam deinde etiam legimus *ademerunt*, *demoliti sunt*, *locaverunt;* nisi malis *in censum referri* seu *deferri M. Porcius* vel *Cato cēs.* s. *cens.* h. e. *censor jussit.*' Rupert. *Referre juratores jussi* Kreyssig.—13 Vid. Not. Delph. inf. *Decem* Gron. Doujat.

NOTÆ

[p] *Sponsione defenderet sese*] Hoc ex jure Romano, aut etiam Attico, ut cui vadimonium dicebatur, si judicio contendere paratus esset, certam pecuniam sponderet, solvendam si causa caderet.

[q] *L. Scipioni Asiageni*] Sic scripti, quos defendit Gron. Observat. lib. IV. cap. 25. Vulgo legitur *Scipioni Asiatico.*

[r] *Ademtus equus*] Sig. lib. II. de Jure Civ. Roman. equites dupliciter sumi ait: primo pront senatoribus opponuntur, 2. pront peditibus: quam divisionem ordinum recentiorem fuisse contendit Henr. Valesius ex Plinio.

[s] *Pluris, quam quindecim millium æris*] Gallice, *la valeur de quatre cents trente-sept livres neuf sous, ou environ, en monnoie de cuivre:* si quidem asses jam semunciales accipiamus.

[t] *Decem millibus æris*] Gallice, *deux cents quatre-vingt-une livres treize sous quatre deniers.*

[u] *Ea quoque decies* [*decem*] *tanto pluris*] Conjicit non male Sigon. *decies tanto pluris quam quanti essent:* quomodo Cic. in Verrem dixit 'quinquies tanto amplius:' quod sequitur Gron.

essent, æstimarentur; et his rebus omnibus terni in millia æris attribuerentur.[x] Aquam publicam omnem, in privatum ædificium aut agrum fluentem, ademerunt; et, quæ in loca publica inædificata immolitave [14 y] privati habebant, intra dies triginta demoliti sunt. Opera deinde facienda ex decreta in eam rem pecunia,[15] lacus sternendos lapide, detergendasque, qua opus esset, cloacas, in Aventino et in aliis partibus, qua nondum erant, faciendas locaverunt: et separatim Flaccus molem ad Neptunias aquas,[z] ut iter populo esset, et viam per Formianum montem. Cato atria duo, Mænium et Titium in lautumiis,[16 a] et quatuor tabernas, in publicum emit; basilicamque ibi fecit, quæ Porcia appellata est. Et vectigalia summis pretiis, ultro tributa infimis locaverunt.[b] Quas locationes cum senatus, precibus et lacrymis publicanorum victus, induci et de integro

Crev.—14 *Inolitave* conj. Lips. Elect.—15 *Ex pecunia in eam rem decreta* Gron. Doujat. Crev.—16 *In Latinis* Ms. Voss. unde conj. Gron. *in Carinis*.—

NOTÆ

lib. IV. de Pec. Veter. cap. 1. quem vide. Gallice, *qu'on les employât dans l'estimation des biens de leurs maîtres dix fois autant qu'ils valoient*: nam apud Platonem habet εἰς τὸ δεκαπλάσιον, id est, *in decuplum*.

x *Et his rebus omnibus terni in millia æris attribuerentur*] Sensus hujus loci ex Plut. percipi potest: vult enim Catonem ad luxum coërcendum res eo pertinentes longe pluris æstimasse; ut majora tributa a dominis conferrentur, ita scilicet ut in singula millia æris, ternos asses penderent.

y *In loca publica inædificata immolitave*] *Inædificatorum* nomine intellige cum Turnebo ædificia e privato in publicum procurrentia, et aliquid loci publici occupantia. *Immolita* autem hic dicuntur, quæ privati ante ædes suas in publico moliti erant, veluti Mœniana sive tabulata in publicum projecta ad prospiciendum, aut podia, quæ sunt loca porrecta extra domus parietem, Gallice *des balcons*.

z *Molem ad Neptunias aquas*] Has aquas apud Neptunium oppidum Latii maritimum locat Marcel. Donatus, ubi adhuc visitur vicus antiquus amœnissimus, vulgo *Mole* dictus. Cluver. fuisse vult apud Tarracinam.

a *In lautumiis*] Verum Vossianus habet *in Latinis*, unde suspicari licet *in Carinis*.

b *Vectigalia summis pretiis, ultro tributa infimis locaverunt*] *Vectigalia* publica, quibus constabant reditus populi Romani, merito censores majori pretio addixerunt publicanis: *ultro tributa*, quæ sunt impensæ, hoc est, attributiones operum publicorum faciendorum municipibus seu redemtoribus, quam minimo pretio locarunt. Sic aucti reipublicæ fructus, imminuti sumtus.

locari jussisset; censores, edicto summotis ab hasta, qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paulum imminutis pretiis locaverunt.[g] Nobilis censura fuit simultatiumque plena, quæ M. Porcium (cui acerbitas ea assignabatur) per omnem vitam exercuerunt. Eodem anno coloniæ duæ, Potentia[17] [c] in Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum,[d] deductæ sunt. Sena jugera in singulos data. Diviserunt agrum coloniasque deduxerunt iidem tresviri,[e] Q. Fabius Labeo et M. et Q. Fulvii, Flaccus et Nobilior. Consules ejus anni nec domi nec militiæ memorabile quicquam egerunt.

45. In insequentem annum crearunt consules M. Claudium Marcellum, Q. Fabium Labeonem.* M. Claudius, Q. Fabius Idibus Martiis, quo die consulatum inierunt, de provinciis suis prætorumque retulerunt. Prætores creati erant C. Valerius flamen Dialis, qui et priore anno petierat, et Sp. Postumius Albinus, et P. Cornelius Sisenna, L. Pupius, L. Julius, Cn. Sicinius. Consulibus Ligures cum iisdem exercitibus, quos P. Claudius et L. Porcius [18] habuerant, provincia decreta est. Hispaniæ extra sortem prioris anni prætoribus cum suis exercitibus servatæ. Prætores ita sortiri jussi, uti flamini Diali utique altera juris dicendi Romæ provincia esset.[f] Peregrinam est sortitus.

[g] *Aboleri locationes censorum, et res easdem denuo locari, cum senatus decrevisset, censores vetuerunt eos qui prius per ludibrium vectigalia aut ultro tributa conduxerant, ad ea conducenda accedere, eademque hastæ iterum subjecta eodem fere pretio aliis locarunt.*

17 Quædam edd. ut Crev. non Mss. *Pollentia.*

NOTÆ

[c] *Potentia*] Alias *Pollentia*, urbs fuit Piceni ad ripam fluvii cognominis, jamdiu destructa: sed nominis vestigia servat abbatia Sanctæ Mariæ ad pedem Potentiæ, milliari uno a portu Recinetensi in Marca Anconitana, ut Holstenius testatur.

[d] *Pisaurum in Gallicum agrum*] In ora Senonum, qua vetus Umbria fuit, olim fuerat Pisaurum ad ostium fluvii Pisauri in mare Adriaticum, inter Ariminum et Seno-Galliam, a Totila Gothorum rege excisum, sed restitutum a Belisario. Hodie floret in Urbini ducatu, vulgo *Pesaro*.

[e] *Iidem tresviri*] Iidem scilicet, qui ante hanc coloniam deduxerunt.

* A. U. C. 570.

[f] *Altera juris dicendi Romæ provincia esset*] Ex duplici jurisdictione,

Sisennæ Cornelio urbana, Sp. Postumio Sicilia, L. Pupio Apulia, L. Julio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia evenit. L. Julius maturare[19] est jussus. Galli Transalpini, per saltus ignotæ antea viæ (ut ante dictum est) in Italiam transgressi, oppidum in agro, qui nunc est Aquileiensis,[20] ædificabant. Id eos ut prohiberet, quod ejus sine bello posset, prætori mandatum est. Si armis prohibendi essent, consules certiores faceret. Ex his placere alterum adversus Gallos ducere legiones. Extremo prioris anni comitia habita erant in demortui Cn. Cornelii locum auguris sufficiendi.[r] Creatus Sp. Postumius Albinus.[1]

46. Hujus principio anni P. Licinius Crassus pontifex maximus mortuus est: in cujus locum M. Sempronius Tuditanus pontifex est cooptatus:[g] pontifex maximus est creatus C. Servilius Geminus.[2] P. Licinii funeris causa visceratio data,[s] et gladiatores centum viginti[3] pugnaverunt, et ludi funebres per triduum facti, post ludos epulum. In quo, cum toto foro strata triclinia essent, tempestas, cum magnis procellis coorta, coëgit plerosque tabernacula

[r] *Ut in mortui locum surrogaretur novus augur.*
[s] *Distributio viscerum, sive crudæ carnis in populum.*

18 *M. Porcius* edd. ante Sigon.—19 '*Proficisci mature* Voss. Gaertn. ed. Ald. et inde aliæ. Cujus lect. si major esset auctoritas, suspicarer *proficisci maturare*, ut cap. 21. et al.' *Rupert.*—20 *Aquileiensis est* Gron. Doujat. Crev. Mox *quoad* pro *quod* Gron. Doujat.—1 'Ab And. ad Ascens. ut et scripti nostri omnes, *comitia habita erant in demortui Cn. Cornelii locum auguris sufficiendi.*' J. F. Gron. 'Forte leg. *post comitia habita*, vel *postquam c. h. erant*, vel *comitiis habitis* (sc. magistratuum) *in demortui Cn. Cornelii Lentuli auguris locum creatus erat Sp. Postumius Albinus.*' Drak. *Cn. Corn. Lentuli* Kreyssig.
2 Cognomen *Geminus* eradendum censet Sigon.—3 Conj. Lips. *LXX.*—

NOTÆ

quam duo prætores Romæ exercebant (urbanus et peregrinus) ideo una C. Valerio destinatur, quod flamini Diali abnoctare ab urbe religiosum esset.

g *In cujus locum M. Sempronius Tuditanus pontifex est cooptatus*] In P. Licinii pontificis maximi locum successit C. Servilius, qui, cum antea pontifex esset, nunc creatur pontifex maximus: in ejusdem Licinii locum cooptatur in collegium pontificum hic M. Sempronius Tuditanus: sic unus Licin. Crassus duos habet successores: alterum in pontificatu, alterum in pontificis maximi dignitate.

statuere in foro. Eadem paulo post, cum undique disserenasset,[4] sublata: defunctosque vulgo ferebant, quod inter fatalia vates cecinissent,[t] necesse esse tabernacula in foro statui. Hac religione levatis altera injecta, quod sanguine per biduum pluisset in area Vulcani: et per decemviros supplicatio indicta erat ejus prodigii expiandi causa. Priusquam consules in provincias proficiscerentur, legationes transmarinas in senatum introduxerunt: nec unquam ante tantum regionis ejus hominum Romæ fuerat. Nam ex quo fama per gentes, quæ Macedoniam accolunt, vulgata est, crimina querimoniasque de Philippo non negligenter ab Romanis audiri, multis operæ pretium fuisse queri; pro se quæque civitates gentesque, singuli etiam privatim, (gravis enim accola omnibus erat,) Romam, aut ad spem levandæ injuriæ, aut ad deflendæ solatium, venerunt. Et ab Eumene rege legatio cum fratre ejus Athenæo venit ad querendum, simul quod non deducerentur ex Thracia præsidia, simul quod in Bithyniam Prusiæ bellum adversus Eumenem gerenti auxilia missa forent.

47. Respondendum ad omnia juveni tum admodum Demetrio erat; cum haud facile esset, aut ea, quæ objicerentur, aut quæ adversus ea dicenda erant, memoria complecti. Nec enim multa solum, sed etiam pleraque oppido quam parva erant: de controversia finium, de hominibus raptis pecoribusque abactis, de jure aut dicto per libidinem aut non dicto, de rebus per vim aut per gratiam judicatis. Nihil horum neque Demetrium docere dilucide, nec se satis liquido discere ab eo senatus cum cerneret posse, simul et tirocinio et perturbatione juvenis moveretur; quæri jussit ab eo, ecquem de his rebus commentarium a patre accepisset? Cum respondisset, 'accepisse se;' nihil prius nec potius visum est, quam regis ipsius de singulis

[t] *Dicebatur Romanos liberatos sic esse religione ac metu injecto ex fatalibus carminibus.*

4 *Conserenasset* edd. ante Sigon. In Gelenii notis legitur tantum, teste Gron. *serenasset*. Naud. *deserenasset*.

responsa accipere. Librum extemplo poposcerunt; deinde, ut ipse recitaret, permiserunt. Erant autem de rebus singulis in breve coactæ causæ; ut alia fecisse se secundum decreta legatorum doceret, alia non per se stetisse, quo minus faceret, sed per eos ipsos, qui accusarent. Interposuerat et querelas de iniquitate decretorum, et quam non ex æquo disceptatum apud Cæcilium foret, indigneque sibi, nec ullo suo merito, insultatum ab omnibus esset. Has notas irritati ejus animi collegit senatus. Ceterum alia excusanti juveni, alia recipienti, futura ita, ut maxime vellet senatus, responderi placuit: 'Nihil patrem ejus neque rectius, nec magis, quod ex voluntate senatus esset, fecisse, quam quod, utcumque ea gesta essent, per Demetrium filium satis fieri voluisset Romanis. Multa et dissimulare, et oblivisci, et pati præterita senatum posse, et credere etiam, Demetrio credendum esse.[5] Obsidem enim se animum ejus habere, etsi patri corpus reddiderit;[6] et scire, quantum salva in patrem pietate possit, amicum eum populo Romano esse. Honorisque ejus causa missuros in Macedoniam legatos, ut, si quid minus factum sit, quam debuerit, tum quoque sine piaculo rerum prætermissarum fiat.[u] Velle etiam sentire Philippum, integra omnia sibi cum populo Romano Demetrii filii beneficio esse.'[h]

48. Hæc, quæ augendæ amplitudinis ejus causa facta erant, extemplo in invidiam, mox etiam in perniciem

[u] *Ita ut satisfactio, ac velut expiatio culpæ non exigatur, quod quædam, quæ fieri debuerant, facta suo tempore non sint.*

5 '*Demetrio credendum esse;* forsan delendæ duæ posteriores voces, quas etiam nec Polyb. nec Mss. Lov. 4. et Mead. 2. agnoscunt.' *Rupert.*—6 'Forte cum Gron. leg. *reddiderint.*' Rupert.

NOTÆ

[h] *Demetrii filii beneficio esse*] Ut sc. appareret non tam absolutum regem, quam donatum filio patrem. Quæ res Demetrio non gratiam legationis, sed obtrectationis odium comparavit. Apud patrem quippe nota absolutionis causa offensæ fuit, indignante Philippo plus momenti apud senatum personam filii, quam auctoritatem patris ac dignitatem regiæ majestatis habuisse, ut Justin. ait lib. XXXII. cap. 2.

adolescenti verterunt. Lacedæmonii deinde introducti sunt. Multæ et parvæ disceptationes jactabantur; sed, quæ maxime rem continerent,[i] erant, utrum restituerentur, quos Achæi damnaverant, nec ne; inique, an jure occidissent, quos occiderant. Vertebatur et,[7] utrum manerent in Achaico concilio Lacedæmonii, an, ut ante fuerat, secretum ejus unius in Peloponneso civitatis jus esset. Restitui, judiciaque facta tolli placuit: Lacedæmonem manere in Achaico concilio: scribique id decretum, et consignari a Lacedæmoniis et Achæis. Legatus in Macedoniam Q. Marcius est missus: jussus idem in Peloponneso sociorum res aspicere. Nam ibi quoque et ex veteribus discordiis residui motus erant, et Messene desciverat a concilio[8] Achaico. Cujus belli et causas et ordinem si expromere velim, immemor sim propositi, quo statui non ultra attingere externa, nisi qua Romanis cohærerent[9] rebus

49. Eventus memorabilis est, quod, cum bello superiores essent Achæi, Philopœmen prætor eorum capitur, ad præoccupandam Coronen[10 k] [profectus,] quam hostes

7 *Occiderant, vertebatur, et* Gron. Doujat.—8 E Moguntino est *Messenii desciverant a consilio.* Mox *causam* pro *causas* Gron. Doujat. Crev.—9 *Cohærent* Gron. Doujat. Crev.

10 *Coronem* Gron. Doujat. *Coronam* et *Coroneam* Mss. et edd. ante Frob. a. 1535. *Colonem* Plutarch. Mox *profectus, quam,* sublatis uncinis Gron. Doujat. Crev. ' Cum vox *profectus* neque in ullo vetere codice, neque in ulla vet. edit. ante Lugd. anni 1553. compareat, jure Drak. uncis eam includendam curavit. Idem tamen hanc vocem vix desiderari h. l. posse existimat. Quod mihi secus videtur. Mihi vox *præoccupandam* non a Livii, sed ab imperiti cujusdam et male seduli hominis manu profecta videtur. Voce enim *præoccupandam* deleta, totus locus egregie sibi respondet.' *Doering.*—

NOTÆ

[i] *Quæ maxime rem continerent*] Gallice, *ce qui étoit le plus important, et en quoi consistoit le principal, et le capital de l'affaire.*

[k] *Ad præoccupandam Coronen*] Peloponnesi urbs in Messenia regione, ad meridiem Messenæ urbis, eidemque sinui Messeniaco apposita Corone, adhuc *Coron* dicitur, in provincia quæ Italis *Belvedere;* adhuc clara et munita: diu Venetis paruerat, donec a Bajasethe II. Turcis asserta est. Plut. in Philopœmene pro *Corone* nominat κώμην Κολωνίδα: et fuit Colone quoque oppidum agri Messeniaci, Ptolemæo non ignotum, quod nunc *Griso* appellari aiunt: sed minus nobile.

petebant, in valle iniqua cum equitibus paucis oppressus. Ipsum potuisse effugere Thracum Cretensiumque auxilio tradunt: sed pudor relinquendi equites, nobilissimos gentis, ab ipso nuper lectos, tenuit. Quibus dum locum ad evadendas angustias cogendo ipse agmen præbet, sustinens impetus hostium; prolapso equo, et suo ipse casu, et onere equi super eum ruentis, haud multum abfuit, quin exanimaretur, septuaginta annos jam natus, et diutino morbo, ex quo tum primum reficiebatur, viribus admodum attenuatis. Jacentem hostes superfusi oppresserunt, cognitumque primum a verecundia memoriaque meritorum, haud secus quam ducem suum, attollunt reficiuntque, et ex valle devia in viam portant, vix sibimet ipsi præ necopinato gaudio credentes; pars nuntios Messenen præmittunt, debellatum esse, Philopœmenem captum [11] adduci. Primum adeo incredibilis visa res, ut non pro vano modo, sed vix pro sano nuntius audiretur:[z] deinde, ut super alium alius idem omnes affirmantes veniebant, tandem facta fides, et, priusquam appropinquare urbi satis scirent, ad spectaculum omnes, simul liberi ac servi, pueri quoque cum fœminis, effunduntur; itaque clauserant portam turbæ,[12] [l] dum pro se quisque, nisi ipse oculis suis credidisset, vix pro comperta [13] tantam rem habiturus [m] videretur. Ægre summoventes obvios intrare portam, qui adducebant Philopœmenem, potuerunt, atque turba conferta iter reli-

[z] *Non solum tanquam mendax, et nullius fidei, sed tanquam amens, et vix sui compos.*

11 *Captum* del. Gron.—12 ' *Clauserat p. turba* Frob. et Ald. dedere, forsan e

NOTÆ

[l] *Clauserant portam turbæ*] Sic recte in numero plurali regius, qui Nandæi fuit; dicuntur enim turbæ concurrentium varii globi, seu manipuli hominum conglobatorum. Non tamen diversam admodum vim habet singularis numerus, qui vulgo legitur; quandoquidem turba multitudinem significat cum aliqua perturbatione ac tumultus specie: quod huic loco satis convenit.

[m] *Vix pro comperta tantam rem habiturus*] Alias, *pro comperto:* quod nequaquam vitiosum: non magis quam 'rem suam pro derelicto habere,' ut juriscousulti loquuntur.

quum clauserat; et, cum pars maxima exclusa a spectaculo esset, theatrum repente, quod viæ propinquum erat, compleverunt, et, ut eo in conspectum populi adduceretur, una voce omnes exposcebant. Magistratus et principes, veriti, ne quem motum misericordia præsentis tanti viri faceret, cum alios verecundia pristinæ majestatis collata [14] præsenti fortunæ, alios recordatio ingentium meritorum motura esset, procul in conspectu eum statuerunt: deinde raptim ex oculis hominum abstraxerunt, prætore Dinocrate dicente, esse, quæ pertinentia ad summam belli percunctari eum magistratus vellent. Inde abducto [15 n] eo in curiam, et senatu vocato, consultari cœptum.

50. Jam invesperascebat, et non modo cetera, sed ne in proximam quidem noctem ubi satis tuto custodiretur, expediebant.[y] Obstupuerant ad magnitudinem pristinæ ejus fortunæ virtutisque; et neque ipsi domum recipere custodiendum audebant, nec cuiquam uni custodiam ejus satis credebant. Admonent deinde quidam, esse thesaurum publicum° sub terra, saxo quadrato septum. Eo vinctus demittitur, et saxum ingens, quo operitur, machina superimpositum est. Ita loco potius, quam homini cuiquam, credendam custodiam rati, lucem insequentem expectaverunt. Postero die multitudo quidem integra, me-

[y] *Neque invenire poterant, nec menti eorum occurrebat locus tutus, ubi, &c.*

c. Mog.' *Rupert.*—13 Moguntina et deinceps edd. *comperto.*—14 ' Sine necessitate Duker. tentabat *collatæ.*' Doering.—15 Vid. Not. Delph. inf.

NOTÆ

[n] *Inde abducto*] Alias *adducto*: sed *abducto* probat Gron. ex Naud. et aliis: eorumque auctoritate delet τὸ *inde*.

° *Thesaurum publicum*] Sic interpretatur Plut. in Philopœmene ut fuerit ædificium subterraneum, sive carcer, οἴκημα κατάγειον, quod nec spiritum seu ventum, nec lucem extrinsecus acciperet, nullasque haberet portas, sed clauderetur ingenti lapide circumacto; id est, ut Gron. explicat, qui machina quadam seu tormento moveretur, et circumverteretur. Machina porro illa, vel trochleæ, vel tollenonis species; seu quod aliud instrumentum erat aptum ad levanda pondera graviora. Itaque amovendum fuit saxum, quo operiebatur crypta illa, ut in eam Philopœmen demitteretur, ac deinde machina tractoria repositum est, eum claudendum os ejusdem cryptæ esset.

mor pristinorum ejus in civitatem meritorum, parcendum, ac per eum remedia quærenda esse præsentium malorum, censebant;[16] defectionis auctores, quorum in manu res publica erat, in secreto consultantes, omnes ad necem ejus consentiebant; sed, utrum maturarent, an differrent, ambigebatur. Vicit pars avidior pœnæ, missusque, qui venenum ferret. Accepto poculo, nihil aliud locutum ferunt, quam quæsisse, 'si incolumis Lycortas' (is alter imperator Achæorum erat) 'equitesque evasissent?' Postquam dictum est, 'incolumes esse:' 'Bene habet,' inquit, et, poculo impavide exhausto,[17] haud ita multo post expiravit. Non diuturnum mortis ejus gaudium auctoribus crudelitatis fuit. Victa namque Messene[o] bello exposcentibus Achæis noxios dedidit, ossaque reddita[p] Philopœmenis sunt; et sepultus ab universo Achaico est[18] concilio, adeo omnibus humanis congestis honoribus, ut ne divinis quidem abstineretur.[q] Ab scriptoribus rerum Græcis Latinisque tantum huic viro tribuitur, ut a quibusdam eorum, velut ad insignem notam hujus anni, memoriæ mandatum sit, tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopœmenem, Hannibalem,† P. Scipionem. Adeo in æquo eum duarum potentissimarum gentium summis imperatoribus posuerunt.

51. Ad Prusiam regem legatus T. Quintius Flamininus

16 *Censebat* Gron. Doujat. Crev.—17 Vet. lib. apud Sigon. *hausto.* Mox *Nec* pro *Non* Gron. Doujat. Crev. Deinde, 'si vox *mortis* non extaret in libris nemo eam desideraret.' *J. F. Gron.*—18 *Est* del. Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[o] *Victa namque Messene*] Lycortas prætor Achæorum Messenios, vastatis finibus, tantis cladibus affecit, ut ab invitis in urbem receptus fuerit, eosque, ut et Lacedæmonios, in concilium Achæorum restituerit. Dinocrates sibi ipsi manus intulit; reliqui primates Messeniorum in vincula conjecti. Hæc de Messana Siciliæ per errorem Orosius accepit, cum ad Messenen Peloponnesi pertineant.

[p] *Ossaque reddita*] Philopœmenis cineres ad Achæos relati cum funebri apparatu, deferente urnam Polybio Lycortæ filio, qui post historiam horum bellorum accurate scripsit.

[q] *Ut ne divinis quidem abstineretur*] Philopœmeni cives sui templum posuerunt; sanxeruntque ut quotannis ei taurus immolaretur, et encomia rerum ab eo gestarum cum hymnis ab adolescentibus canerentur, refe-

venit, quem suspectum Romanis et receptus post fugam Antiochi Hannibal,[r] et bellum adversus Eumenem motum faciebat. Ibi, seu quia a Flaminino inter cetera objectum Prusiæ erat, hominem omnium, qui viverent, infestissimum populo Romano apud eum esse, qui patriæ suæ primum, deinde, fractis ejus opibus, Antiocho regi auctor belli adversus populum Romanum fuisset; seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur præsenti Flaminino[s] Romanisque, per se necandi aut tradendi ejus in potestatem consilium cepit; a primo colloquio Flaminini milites extemplo ad domum Hannibalis[t] custodiendam missi sunt. Semper talem exitum vitæ suæ Hannibal prospexerat animo, et Roma-

NOTÆ

rente Diodoro in excerptis Valesii p. 301.

† Philopœmenis et Hannibalis hæ sunt icones ex nummis :

[r] *Receptus post fugam Antiochi Hannibal*] Et Hannibalis opera Prusiæ non inutilis fuerat. Cum enim Prusias terrestri bello ab Eumene victus, prælium in mare transtulisset, Hannibal omne serpentum genus in fictiles lagenas conjici jusserat, accensaque pugna in naves Eumenis immitti. Quod primo ridiculum visum; sed ubi serpentibus repleri naves cœpere, ancipiti periculo circumventi ejus classiarii hosti victoriam cesserunt. Justin. lib. XXXII. cap. 4.

[s] *Prusias, ut gratificaretur præsenti Flaminino*] Prusias nec Hannibalem legatis Romanis negare ausus, nec hospitalia jura violare permisit, ut, si possent, eum comprehenderent. Ceterum dissimulare videtur Livius palam postulasse Flamininum, ut Romanis Hannibal dederetur, quod alii tradunt, ejusque vel deditionem, vel necem petiisse, sive Romanorum gloriæ, sive privatæ ultionis avidum in eum, cujus opera victus cæsusque pater C. Flamininus ad Thrasymenum fuisset. Vide infra fin. cap. 56.

[t] *Ad domum Hannibalis*] In castello Bithyniæ, seu vico maritimo, cui nomen Libyssæ, ubi oraculi fidem implevit, Libyssam apud terram fatum ipsi præsagientis, (quod de Africa

norum inexpiabile[19] odium in se cernens, et fidei regum nihil sane confisus. Prusiæ vero levitatem etiam expertus erat. Flaminini quoque adventum velut fatalem sibi horruerat. Ad omnia undique infesta, ut iter semper aliquod præparatum fugæ haberet, septem exitus e domo fecerat; ex his[20] quosdam occultos, ne custodia sepirentur. Sed grave imperium regum nihil inexploratum, quod investigari volunt, efficit. Totius circuitum domus ita custodiis complexi sunt, ut nemo inde elabi posset. Hannibal, postquam est nuntiatum, milites regios in vestibulo esse, postico, quod devium maxime atque occultissimi exitus erat, fugere conatus, ut id quoque occursu militum obseptum sensit, et omnia circa clausa custodiis dispositis esse, venenum (quod multo ante præparatum[u] ad tales habebat casus) poposcit.[1] 'Liberemus,'[2] inquit, 'diuturna cura populum Romanum, quando mortem senis expectare[x] longum censent. Nec magnam, nec memorabilem ex inermi proditoque Flamininus victoriam feret. Mores quidem populi Romani quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit. Horum patres Pyrrho regi,[y] hosti armato, exercitum in Italia habenti, ut a veneno caveret, prædixerunt. Hi legatum consularem, qui auctor esset Prusiæ per scelus occidendi hospitis, miserunt.' Execratus deinde

19 *Inexplicabile* multi Mss. et edd. antt.—20 *Fecerat; et ex iis* Gron. Doujat. Drak. Doer. Kreyssig.—1 Conj. Rupert. *promsit*, vel ex Plut. Flamin. p. 380. *commiscuit*, seu *propere miscuit*.—2 Cum ante Sigon. legebatur *poposcit, Liberemus;* Sigon. vult *poposcit, et liberemus.*

NOTÆ

natali solo accipiendum videbatur,) lapideo tumulo conditus fuit. Vide præ ceteris Plutarchum in ejus vita.

[u] *Multo ante præparatum*] Sub annuli gemma, ut testantur Corn. Nepos, Plutarchus, Zonaras: quanquam alii taurino sanguine hausto, alii elisis a servo faucibus, periisse volunt.

[x] *Mortem senis expectare*] Septuagesimum ætatis annum agebat Hannibal.

[y] *Horum patres Pyrrho regi*] Cum C. Fabricio consuli transfuga (sive Timochares sive Nicias nomine) polliceretur se regi venenum daturum, is cum indicio ad regem remissus est: ut paucis habetur in Epit. Liv. XIII. Vide Plut. in Pyrrho, Flor. Valer. Max. ac præsertim A. Gell. apud quem extat epistola ad Pyrrhum a consulibus missa.

in caput regnumque Prusiæ, et hospitales Deos violatæ ab eo fidei testes invocans, poculum exhausit. Hic vitæ exitus fuit Hannibalis.

52. Scipionem et Polybius, et Rutilius hoc anno mortuum scribunt. Ego neque his, neque Valerio assentior:[z] his, quod, censoribus M. Porcio, L. Valerio, principem senatus ipsum L. Valerium censorem lectum invenio, cum superioribus tribus[3] lustris Africanus fuisset; quo vivo, nisi ut ille senatu moveretur, quam notam nemo memoriæ prodidit, alius princeps in locum ejus lectus[4] non esset. Antiatem auctorem refellit tribunus plebis M. Nævius, adversus quem oratio inscripta P. Africani est. Hic Nævius in magistratuum libris est tribunus plebis, P. Claudio, L. Porcio consulibus: sed iniit tribunatum, Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus, ante diem quartum Idus[5] Decem-

3 *Duobus* edd. ante Sigon.—4 *Electus* edd. ante Gron.—5 *Ad quartum Idus* olim legebatur.

NOTÆ

[z] *Neque his, neque Valerio assentior*] De tempore quo mortuus est Scipio Africanus major, dissentiebant scriptores. Polybius et Rutilius his consulibus, M. Claudio Marcello, Q. Fabio Labeone, defunctum volebant, anno scilicet ab urbe condita 570. at Valerius Antias in annum superiorem conferebat Scipionis obitum, coss. nempe P. Claudio, L. Porcio, cum censores essent M. Porcius Cato et L. Valerius Flaccus. Polybium refellit Noster ratione, qua usus videtur antea Valerius Antias, quod ante hunc consulatum, cujus nunc res memorantur, L. Valerius censor lectus fuerit princeps senatus; id autem, superstite Scipione, factum fuisse credibile non est, cum ante M. Porcii et ante dicti L. Valerii censuram tribus continuis lustris Scipio princeps senatus fuisset, nec senatu motus legatur. Antiatis sententia nitebatur, ni fallor, oratione P. Scipionis adversus M. Nævium tribunum plebis, qui ei diem dixerat: qui quidem Nævius tribunatum gesserat, P. Claudio et L. Porcio coss. sed reponit Livius potuisse a Nævio tribuno accusari Scipionem, et ante P. Claudii et L. Porcii consulatum decessisse. Non enim cum consulibus tribunos plebis iniisse magistratum: sed toto trimestri prius, ante anni principium. Etenim a primo tempore quo hi creari cœperunt ad Augustum usque, IV. Idus Decembris, ut observat Plut. magistratu abire soliti tribuni plebis, cum consules, prætores, &c. variaverint, et hoc tempore de quo agimus, nonnisi Idibus Martiis inirent. Sic Q. Marcellus Nepos, qui, Silano et Murena coss. tribunatum gessit, Ciceronem consulatu abeuntem prid. Kal. Januarias, jam inito magistratu concione prohibuit, quemadmodum Sigon. notat.

bres. Inde tres menses ad Idus Martias sunt, quibus P. Claudius, L. Porcius consulatum inierunt. Ita et vixisse in tribunatu Nævii videtur, diesque ei dici ab eo potuisse; decessisse autem ante L. Valerii et M. Porcii censuram. Trium clarissimorum suæ cujusque gentis virorum non magis tempore congruente comparabilis mors videtur esse, quam quod nemo eorum satis dignum splendore vitæ exitum habuit.[z] Jam primum omnes non in patrio solo mortui, nec sepulti sunt. Veneno absumti Hannibal et Philopœmen; exul Hannibal, proditus ab hospite; captus Philopœmen in carcere et in vinculis expiravit. Scipio, etsi non exul, neque damnatus, die tamen dicta, ad quam non affuerat reus; absens citatus, voluntarium non sibimet ipse solum, sed etiam funeri suo, exilium indixit.[a]

53. Dum ea in Peloponneso (a quibus divertit[6] oratio) geruntur, reditus in Macedoniam Demetrii legatorumque aliter aliorum affecerat animos. Vulgus Macedonum, quos belli ab Romanis imminentis metus terruerat, Demetrium, ut pacis auctorem, cum ingenti favore conspiciebant; simul et spe haud dubia regnum ei post mortem patris destinabant. 'Nam, etsi minor[7] ætate, quam Perseus, esset, hunc tamen justa matre familiæ, illum pellice ortum[b] esse; illum, ut ex vulgato corpore genitum, nullam certi patris notam habere, hunc insignem Philippi similitudinem præ se ferre. Ad hoc, Romanos Demetrium in paterno solio locaturos; Persei nullam apud eos gratiam esse.' Hæc vulgo loquebantur. Itaque et Persea cura angebat, ne pa-

[z] *Horum trium virorum, qui maxime illustres in sua quique gente fuerunt, non absimilis mors fuit, nec minus in eo congruunt, quod eorum nullus respondentem rerum gestarum claritati interitum sortitus sit, quam quod eodem ferme anno e vitis exierunt.*

6 In quibusd. librr. vett. *devertit*.—7 *Minore* Gron. Doujat. et mox *matre-*

NOTÆ

[a] *Funeri suo, exilium indixit*] Vide supra lib. XXXVIII. c. 53.

[b] *Hunc tamen justa matre familiæ, illum pellice ortum*] Philippi Macedoniæ regis ex legitima uxore Demetrius, ex Gnathenio Argiva saltatrice Perseus, quem uxor Philippi supposuit. Hunc natu minorem Pausanias facit; Livius et Polybius majorem.

rum pro se una ætas valeret, cum omnibus aliis rebus frater superior esset; et Philippus ipse, vix sui arbitrii fore, quem hæredem regni relinqueret, credens, sibi quoque graviorem esse, quam vellet, minorem filium censebat.[8] Offendebatur interdum concursu Macedonum ad eum, et alteram jam se vivo regiam esse indignabatur. Et ipse juvenis haud dubie inflatior redierat, subnisus erga se judiciis senatus, concessisque sibi, quæ patri negata essent; et omnis mentio Romanorum, quantam dignitatem ei apud ceteros Macedonas, tantam invidiam, non apud fratrem modo, sed etiam apud patrem, conciliabat; utique postquam alii legati Romani venerunt, et cogebatur decedere Thracia, præsidiaque deducere, et alia, aut ex decreto priorum legatorum, aut ex nova constitutione senatus, facere. Sed omnia mœrens quidem et gemens, (eo magis, quod filium frequentiorem prope cum illis, quam secum, cernebat,) obedienter[9] tamen adversus Romanos faciebat, ne quam movendi extemplo belli causam præberet. Avertendos etiam animos a suspicione talium consiliorum ratus, mediam in Thraciam exercitum in Odrysas[c] et Dentheletos[10 d] et Bessos[e] duxit. Philippopolin urbem,[f] fuga desertam oppidanorum, qui in proxima montium juga cum familiis receperant sese, cepit, campestresque barbaros, depopulatus agros eorum, in deditionem accepit. Relicto inde ad Philippopolin[f] præsidio, quod haud multo post ab Odrysis

familias Gron. Crev.—8 Mog. *aiebat.*—9 *Gemens; eo magis, quod . . . illis, quam secum cernebat. Obedienter, &c.* Gron. Doujat.—10 *Dantheletas* Gron. Doujat. Crev. Cicero in Pisonem c. 34. hos Thraciæ populos appellat *Den-*

NOTÆ

[c] *In Odrysas*] Thracica ingens natio Odrysæ seu Odrysii ad Hebrum fluvium coluerunt. Eorum mons Rhodope.

[d] *Et Dentheletos* [*Dantheletas*] Dantheletæ, seu Denseletæ, Thraciæ occiduam regionem habitabant ad Hebri fontes: unde Dantheletica provincia, Macedoniæ confinis et Mœsiæ.

[e] *Et Bessos*] Hi Bessicæ regioni in Thracia quoque nomen fecerunt, Dantheletis ad ortum, Odrysis ad occasum.

[f] *Philippopolin*] A Philippo Magni Alexandri patre hoc nomen sortita urbs: nomen retinet ac dignitatem ad Hebrum fluvium.

expulsum est, oppidum in Deuriopo[11 g] condere instituit. Pæoniæ ea regio est prope Erigonum fluvium, qui, ex Illyrico per Pæoniam fluens, in Axium amnem editur. Haud procul Stobis,[h] vetere urbe, novam urbem Perseida, ut is filio majori haberetur honos, appellari jussit.[12]

54. Dum hæc in Macedonia geruntur, consules in provincias profecti. Marcellus nuntium præmisit ad L. Porcium proconsulem, ut ad novum Gallorum oppidum legiones admoveret. Advenienti consuli Galli sese dediderunt. Duodecim millia armatorum erant. Plerique arma ex agris rapta habebant. Ea ægre patientibus iis ademta, quæque alia aut populantes agros rapuerant, aut secum attulerant. De his rebus qui quererentur, legatos Romam miserunt. Introducti in senatum a C. Valerio prætore exposuerunt, 'Se, superante in Gallia multitudine, inopia coactos agri et egestate, ad quærendam sedem Alpes transgressos. Quæ inculta per solitudines viderent, ibi sine ullius injuria consedisse. Oppidum quoque ædificare cœpisse; quod indicium esset, nec agro, nec urbi ulli vim allaturos venisse. Nuper M. Claudium ad se nuntium misisse, bellum se cum iis, ni dederentur, gesturum. Se certam, etsi non speciosam, pacem, quam incerta belli, præoptantes, dedidisse se prius in fidem, quam in potestatem, populi Romani. Post paucos dies, jussos et agro et urbe decedere, sese tacitos abire, quo terrarum possent, in

seletas.—11 *Dertiopo* edd. antt.—12 ' Periz. ita distinguere h. l. malebat *editur haud procul Stobis vetere urbe. Novam urbem* cet. et Drak. *oppidum in Deuriopo condere instituit* (*Pæoniæ ea regio est*) *prope Erigonum fl.* (*qui ex Illyrico . . . editur*) *haud p. S. v. u. Novam cet.*' Rupert.

NOTÆ

g *In Deuriopo*] Tractus erat Macedoniæ, cujus populi Deuriopes, inter superiora Panyasi et Erigonem fluvium: illius fluentis divisi a Penestis versus austrum, hujus a Linchestis ad boream. Urbs eorum primaria aliis Deuriopus, aliis Europus. Quod Pæoniæ ascribitur a Nostro, latius ab eo sumitur Pæoniæ vocabulum, quam a Ptolemæo, qui vicinam, intermediis Dassaretiis, Pæoniam facit, non majorem.

h *Haud procul Stobis*] Pelagoniæ boreali Macedoniæ regioni assignantur a Ptol. Stobi, non Pæoniæ, aut Deuriopibus. Sita est urbs ad Axium fluvium; hodie, urbs *Starachino*, flumen *Vardari*.

animo habuisse. Arma deinde sibi, et postremo omnia alia, quæ ferrent agerentque,[13] ademta. Orare se senatum populumque Romanum, ne in se innoxios deditos acerbius, quam in hostes, sævirent.' Huic orationi senatus ita responderi jussit: 'Neque illos recte fecisse,[14] cum in Italiam venirent, oppidumque in alieno agro, nullius Romani magistratus, qui ei provinciæ præesset, permissu, ædificare conati sint; neque senatui placere, deditos spoliari. Itaque se cum iis legatos ad consulem[15] missuros, qui, si redeant, unde venerint, omnia iis sua reddi jubeant, quique protenus eant trans Alpes, et denuntient Gallis populis, multitudinem suam domi contineant. Alpes prope inexsuperabilem[16] finem in medio esse. Non utique iis melius fore, quam[17] qui eas primi pervias fecissent.'[i] Legati missi L. Furius Purpureo, Q. Minucius, L.[18] Manlius Acidinus. Galli, redditis omnibus, quæ sine cujusquam injuria habebant, Italia excesserunt.

55. Legatis Romanis Transalpini populi benigne responderunt. Seniores eorum nimiam lenitatem populi Romani castigarunt: 'Quod eos homines, qui gentis injussu profecti occupare agrum imperii Romani, et in alieno solo ædificare oppidum conati sint,[19] impunitos dimiserint. Debuisse gravem temeritatis mercedem statui. Quod vero etiam

13 *Agerentve* Gron. Doujat. Crev. Mox *pro* ante *senatum* in edd. ante Sigon. invenitur.—14 *Recte fecisse* Mog. *gessisse* reliqui Mss. et antt. edd. prob. Gron. 'Lectionem Mogunt. *fecisse* defendit Drak. putans Livium respexisse ad solennem formulam 'recte atque ordine facere.' Sed probabilius est *fecisse*, quam *gessisse*, librariis aut glossatoribus deberi.' *Rupert.* *Gessisse* Gron. Doujat. Crev. Mox *venerint* Drak. Ernest. Doer. Kreyssig. —15 *Consules* Gron. Doujat. Crev.—16 Voss. *inexsuperabiles* prob. Ant. Periz.—17 'Crev. particulam *quam*, a Sigonio primum insertam, delendam ratus, hunc locum explicat sic: malum habituros eos, qui primi postea Alpes transgressi essent. Sed huic explicationi tam vox *primi*, (addi enim certe debebat *postea*,) quam locutio *pervias facere*, repugnat. Ceterum particula *quam* extat quoque in quibusdam codd. apud Drak.' *Doering.*—18 *P.* Gron. Doujat.

NOTÆ

i *Quam qui eas primi pervias fecissent*] Perviæ Alpes factæ tum a Gallis primum Insubribus, postea Cenomanis aliisque, de quibus lib. v. tum a Pœnis.

sua reddiderint, vereri, ne tanta indulgentia plures ad talia audenda impellantur.' Et exceperunt, et prosecuti cum donis legatos sunt. M. Claudius consul, Gallis ex provincia exactis, Istricum bellum moliri cœpit, literis ad senatum missis, ut sibi in Istriam [k] traducere legiones liceret. Id senatui placuit. Illud agitabant, uti colonia Aquileia [20] deduceretur: nec satis constabat, utrum Latinam, an civium Romanorum,[1] deduci placeret. Postremo Latinam potius coloniam deducendam Patres censuerunt. Triumviri creati sunt P. Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Eodem anno Mutina [m] et Parma [n] coloniæ Romanorum civium sunt deductæ. Bina millia hominum in agro, qui proxime Boiorum, ante Tuscorum fuerat,[o] octona jugera Parmæ, quina Mutinæ acceperunt. Deduxerunt triumviri M. Æmilius Lepidus, T. Æbutius Carus, L. Quintius Crispinus. Et Saturnia [p] colonia civium Romanorum in agrum Caletranum est deducta. Deduxerunt triumviri Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Ti. Sempronius Gracchus. Jugera in singulos data decem.

56. Eodem anno A. Terentius proconsul [r] haud procul flumine Ibero, in agro Ausetano,[q] et prælia secunda cum

19 *Sunt* Gron. Doujat. Crev.—20 ' Male Sigon. *Aquileiam;* et male paulo post *Mutinam* et *Parmam* quidam librr. vett.' *Doering.*

1 ' Non temere vetus et integra lectio *proconsul* depravari debebat in *pro-*

NOTÆ

[k] *In Istriam*] Extrema nunc ad ortum Italiæ regio, alias Illyrici pars: nomen pristinum servat.

[l] *Utrum Latinam, an civium Romanorum*] De his duobus coloniarum generibus actum alibi. Latinæ suis legibus, hæ Romano jure regebantur.

[m] *Mutina*] In Galliæ Cisalpinæ cispadana regione: hodie *Modena*, ducatus titulo paret genti Estensi.

[n] *Parma*] Hæc quoque suum habet ducem ex gente Farnesia, salva veteri appellatione.

[o] *Ante Tuscorum fuerat*] Tusci ante Gallorum in Italiam adventum circa Padum colebant, ut lib. v. dictum.

[p] *Saturnia*] Etruriæ urbs fuit Suanæ finitima, sed hodie nomen tantum, vulgo *Satorgna*. Itaque agrum Caletranum a Calibus Campaniæ dictum esse ne existimes.

[q] *In agro Ausetano*] Longe itaque transgressi nunc extrema finium suorum Celtiberi; quantum ab Ibero, qua Cæsaraugustanum agrum alluit, distat ager Vicensis in Catalonia.

Celtiberis fecit, et oppida, quæ ibi communierant, aliquot expugnavit. Ulterior Hispania[2] eo anno in pace fuit, quia et P. Sempronius proconsul[3] diutino morbo est implicitus, et, nullo lacessente, peropportune quieverunt Lusitani. Nec in Liguribus memorabile quicquam a Q. Fabio consule gestum. M. Marcellus, ex Istria revocatus, exercitu dimisso, Romam comitiorum causa rediit. Creavit consules Cn. Bæbium Tamphilum et L. Æmilium Paullum.* Cum M. Æmilio Lepido hic ædilis curulis fuerat: a quo consule quintus annus erat, cum is ipse Lepidus post duas repulsas consul factus esset. Prætores inde facti Q. Fulvius Flaccus, M. Valerius Lævinus, P. Manlius iterum, M. Ogulnius Gallus, L. Cæcilius Denter, C. Terentius Istra. Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum causa, quod sanguine per biduum pluisse in area Concordiæ satis credebant; nuntiatumque erat, haud procul Sicilia insulam, quæ non ante fuerat,[r] novam editam e mari esse. Hannibalem hoc anno Antias Valerius decessisse auctor est, legatis ad eam rem ad Prusiam missis, præter T. Quintium Flamininum, (cujus in ea re celebre est nomen,) L. Scipione Asiatico et P. Scipione Nasica.

prætor.' Doering. *Proprætor* Gron. Doujat. Crev.—2 '*Ulterior* recte Glar. reposuit pro *citerior*. Posses *cetera H.*' Drak.—3 *Proprætor* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

* A. U. C. 571.

r *Insulam, quæ non ante fuerat*] Hoc in fluminibus satis frequens, in mari rarum esse notant jurisconsulti.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XL.

BREVIARIUM.

Cap. 1. Consules prætoresque sortiuntur provincias, et in Ligures Hispaniamque novi exercitus conscribuntur. 2. Atrox tempestas aliaque prodigia Romæ procurantur: et legationes transmarinæ introducuntur in senatum. 3. Fides Philippi suspecta Romanis et crudelitas; 4. quam Poris ejusque uxor Theoxena et liberi voluntaria morte effugiunt. 5. Perseus, Philippi filius major, sed pellice genitus, cernens sibi spem nullam regni superesse propter magnum plebis Romanorumque favorem in Demetrium fratrem, omnem dat operam, ut in eum, tanquam proditorem, concitet invidiam patris. 6. Ira ejus crescit festo die, quo exercitus lustratur; 7. et probabilis ei criminandi fratris causa præbetur proxima nocte, qua comissatum ad illum it Demetrius cum convivis suis, e quibus nonnulli, speculatoris fraterni ab se paulo ante pulsati ultionem metuentes, clam ferrum veste abdiderant. 8. Postero die Perseus indicium rei defert ad patrem, qui inter duos filios, accusatorem parricidii et reum, judex sedens furensque ira execratur discordias fraternas. 9–11. Persens manifestarum insidiarum, affectationis regni et sermonum de eo Romæ cum T. Quintio habitorum arguit Demetrium. 12–15. Hic criminationes illas refellit. 16. Philippi sententia.

Res a consulibus adversus Ligures, et a prætoribus in Hispaniis gestæ. 17. Pœnorum et Masinissæ contentio de agro. Ligures pacati. 18. Consules (P. Cornelius Cethegus, M. Bæbius Tamphilus) prætoresque creantur, et hi sortiuntur provincias. Duumviri navales maritimam oram tuentur denis navibus. 19. Prodigia, pestilentia, supplicatio per totam Italiam, et nova Bacchanalium quæstio. 20. Legati regum Græcorumque Romam veniunt, nec non Philocles et Apelles, a Philippo inquisitum missi de clandestinis consiliis sermonibusque Demetrii. 21. Interea Philippus,

vulgatæ opinioni credens, Istrum, Alpes, Ponticum et Hadriaticum mare conspici posse in vertice Hæmi montis, eum ascendere statuit, ut ibi consultet, qua proxime itinera ad mare Hadriaticum atque Italiam ducant: Demetrium autem domum remittit cum Dida, Persei amico, qui omnia juvenis incauti arcana elicere conatur. 22. Vanum iter regis et reditus per Dentheletorum Mædorumque fines, quos propter inopiam exercitus populatur. 23. Demetrius frustra fugam ad Romanos meditatur, et legati Romam missi falsas afferunt T. Quintii literas, quæ fidem faciunt criminationibus Persei. 24. Innoxius adolescens ab Dida veneno et injectis tapetibus in caput faucesque necatur.

25. L. Æmilius Paullus procos. a Liguribus Ingaunis per inducias, quas per speciem pacis componendæ petierant, repente obsidetur. 26. Subsidia parantur, sed tardiora, quam tempus postulat. 27. Itaque per se fortunam tentare statuit, exercitumque jubet omnibus erumpere portis. 28. Ligures Ingauni cæduntur, castrisque exuti omnes in ditionem veniunt. Quo facto Æmilius confecta decedit provincia, et supplicatio decernitur. 29. Colonia Graviscæ deducitur, annusque insignis est siccitate et inopia frugum. Eodem duæ lapideæ arcæ in agro L. Petillii scribæ sub Janiculo reperiuntur, quarum altera inanis titulum sepulti Numæ Pompilii habet, altera libros ejus continet, Græce Latineque scriptos, qui, quoniam Q. Petillio, prætori urbano, dissolvendarum religionum esse videntur, eo auctore in comitio cremantur. 30–32. Q. Fulvius Flaccus in Carpetania ad Æburam opp. magnam victoriam, nec tamen incruentam, reportat a Celtiberis. 33. Contrebiam capit, et, hostibus iterum fusis, per Celtiberiam populabundus ducit legiones. 34. Res in ulteriore Hispania adversus Lusitanos prospere gestæ a P. Manlio. Aquileia colonia deducta. Ædes Veneris Erycinæ et Pietatis dedicatæ. Triumphus a L. Æmilio Paullo actus de Liguribus Ingaunis. Secunda prælia a M. Pinario facta cum Corsis et Iliensibus in Sardinia. Pax Pœnis cum Masinissa per Romanos confirmata.

35. Consules (A. Postumius Albinus Luscus et C. Calpurnius Piso) prætoresque creantur, et hi sortiuntur provincias, illis eadem, quæ per quatuor jam annos consulibus fuerat, Ligures, decernitur. 36. Novæ scribuntur legiones, et Q. Fulvio permittitur, ut partem veteris exercitus ex Hispania citeriore secum deportet. 37. Pestilentia jam tertium annum Romam Italiamque vastat, et illustres omnium ordinum viri moriuntur: sed quorundam mors suspecta est, maxime C. Calpurnii consulis, qui a Quarta Hostilia uxore necatus creditur, ut filio ejus, Q. Fulvio Flacco, via pateat ad summum honorem. Is quoque consul declaratur in locum vitrici, et Hostilia damnatur. 38. Ligures Apuani, improviso oppressi, se dedunt, et in Samnium traducuntur. Consules confecta provincia veterem exercitum deducunt Romam, et omnium primi nullo bello gesto triumphant. 39. 40. In Hispania citeriore Q. Fulvius Flaccus, ex Celtiberia Tarraconem ad successorem profecturus, in saltu Manliano obsidetur a Celtiberis; sed equitum virtute avertit hostes et ubique cædit. 41. Consules in Liguribus res egregie gerunt, et referente Q. Fulvio frater ejus M. Fulvius Nobilior tribunus secundæ legionis, qui eam ante adventum consulum

mensibus suis dimiserat, in Hispaniam relegatur. 42. Gentius rex Illyriorum latrocinii omnis maritimi auctor esse creditur. Sacerdotes aliquot peste absumuntur. Cumanis permittitur, ut publice Latine loquantur. 43. Latina colonia deducitur in agrum Pisanum. C. Mænius prætor, quærens de veneficiis, multos damnat. Q. Fulvius Flaccus de Hispanis triumphat, et consul creatur cum L. Manlio Acidino.

44. Lex annalis fertur ab L. Villio tribuno plebis; et prætores quatuor post multos annos creantur lege Bæbia, quæ alternis quaternos jusserat creari. Provinciæ novorum magistratuum. Q. Fulvius consul ludos Jovi facit et ædem Equestri Fortunæ votam locat pecunia in eas res ipsi collata ab Hispanis. Effusi autem sumtus, in ludos faciendi, quos magistratus Rom. a provincialibus exigere solent, coërcentur SCto. 45. Hyems sæva, tempestates aliaque prodigia, supplicatione procurata. Censores creantur M. Æmilius Lepidus pontifex max. et M. Fulvius Nobilior, inter quos nobiles inimicitiæ erant. 46. Eas deponunt moti oratione Q. Cæcilii Metelli et precibus Patrum plebisque. 47. In Hispania citeriore Ti. Sempronius Gracchus Mundam capit et Certimam. 48. Mox Celtiberos, ad oppugnanda Rom. castra venientes, ingenti clade afficit. 49. Tum Alcen aliaque centum tria oppida in deditionem accipit, et Thurrum sibi adjungit, regulum longe potentissimum Hispaniæ. 50. Ergaviam inde ad deditionem, et magna victoria ad montem Chaunum Celtiberos ad veram pacem compellit. 51. Censores fideli concordia legunt senatum, et multa conficiunt opera ex pecunia attributa: mutant quoque suffragia, regionatimque generibus hominum tribus describunt. 52. Alter ex iis M. Æmilius dedicat templa Junonis Reginæ, Dianæ Lariumque Permarinorum. 53. Q. Fulvius consul res bene gerit adversus Ligures. Gallos Transalpinos, in Italiam transgressos, inde excedere jubet senatus.

54. Antigonus Echecratis filius, qui ex honoratis Philippi amicis unus incorruptus permanserat, cujusque patruus Antigonus Doson ejusdem fuerat tutor, suspicionem regis auget, 55. et Xychum comprehensum perducit in regiam, qui nodum erroris exsolvere possit. Is metu tormentorum admoto vera omnia exponit. Quo facto Philocles opprimitur, et Apelles in Italiam trajicit. 56. Perseus in Thraciam abit, et Philippus Antigonum in possessione regni relinquere constituit. Sed mox, senio et mœrore consumtus, Amphipoli extinguitur cum diris execrationibus filii superstitis. Hic a Calligene medico certior factus de imminente regis morte nec opinantes opprimit omnes, et regnum scelere partum invadit. 57. 58. Sic irrita fiunt consilia Philippi et iter Bastarnarum per Thraciam, quos ille sedibus exciverat, ut tollerent Dardanos et Italiam populărentur. Perseus interfici jubet Antigonum, et legatos Romam mittit, qui petant, ut rex ab senatu appelletur, et amicitia renovetur paterna. 59. Q. Fulvius consul ex Liguribus triumphat, et edicit comitia, quibus M. Junius Brutus et A. Manlius Vulso consules sexque prætores creantur. Prodigia et ludi Romani, propter ea instaurati.

1. Principio insequentis anni consules prætoresque sortiti provincias sunt. Consulibus, nulla, præter Ligures,

quæ decerneretur, erat. Juris dictio urbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio evenit, Hispaniarum Q. Fulvio Flacco citerior, P. Manlio ulterior, L. Cæcilio Dentri[1] Sicilia, C. Terentio Istræ Sardinia. Consules delectus habere jussi. Q. Fabius ex Liguribus scripserat, Apuanos ad rebellionem spectare, periculumque esse, ne impetum in agrum Pisanum facerent. Et ex Hispaniis, citeriorem in armis esse, et cum Celtiberis bellari, sciebant; in ulteriore, quia diu æger prætor esset, luxuria et otio solutam disciplinam militarem esse. Ob ea novos exercitus conscribi placuit; quatuor legiones in Ligures, uti singulæ quina millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites:[a] sociorum iisdem Latini nominis quindecim millia peditum addita, et octingenti equites. Hi duo consulares exercitus essent. Scribere præterea jussi septem millia peditum sociorum ac Latini nominis et quadringentos[2] equites, et mittere ad M. Marcellum in Galliam, cui ex consulatu prorogatum imperium erat. In Hispaniam etiam utramque quæ ducerentur, quatuor millia peditum civium Romanorum et ducenti equites, et sociorum septem millia peditum cum trecentis equitibus scribi jussa. Et Q. Fabio Labeoni cum exercitu, quem habebat in Liguribus, prorogatum in annum imperium est.

2. Ver procellosum eo anno fuit. Pridie Parilia,[3][b] medio ferme die, atrox cum vento tempestas coorta multis sacris profanisque locis stragem fecit; signa ænea in Capitolio dejecit; forem ex æde Lunæ, quæ in Aventino est, raptam tulit, et in posticis partibus[4] Cereris templi affixit;[c] signa

1 *Dentrici* edd. ante Sigon.—2 *Sexcentos* Gron. Doujat. Crev.
3 *Palilia* plerique Mss. et edd. vett. prob. Doujat.—4 *Parietibus* Gron.

NOTÆ

[a] *Uti singulæ quina millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites*] Vides auctum, mille saltem peditibus et centum equitibus, militum in singulas legiones numerum.

[b] *Pridie Parilia*] Melius forte *Palilia*; quod festum die Aprilis XX. celebrabatur in honorem Palis pastorum Deæ; atque is dies Romæ natalis.

[c] *In posticis patribus* [*parietibus*] *Cereris templi affixit*] Mavult Gron. ex

alia in circo maximo cum columnis, quibus superstabant, evertit; fastigia aliquot templorum, a culminibus abrupta, fœde dissipavit. Itaque in prodigium versa ea tempestas, procurarique haruspices jusserunt. Simul procuratum est, quod tripedem mulum Reate natum nuntiatum erat, et a Formiis ædem Apollinis ac Cajetæ de cœlo tactam.[5] Ob ea prodigia viginti hostiis majoribus sacrificatum est, et diem unum supplicatio fuit. Per eosdem dies ex literis A. Terentii proprætoris cognitum, P. Sempronium in ulteriore provincia,[6] cum plus annum æger fuisset, mortuum esse. Eo maturius in Hispaniam prætores jussi proficisci. Legationes transmarinæ deinde in senatum introductæ sunt. Prima Eumenis et Pharnacis[d] regum et Rhodiorum querentium de Sinopensium clade. Philippi quoque legati et Achæorum et Lacedæmoniorum, sub idem tempus venerunt. Iis, prius Marcio audito, qui ad res Græciæ Macedoniæque visendas missus erat, responsa data sunt. Asiæ regibus ac Rhodiis responsum est, legatos ad eas res visendas missurum senatum.

3. De Philippo auxerat curam Marcius. Nam ita fecisse eum, quæ senatui placuissent, fatebatur, ut facile appareret, non diutius, quam necesse esset, facturum; neque obscurum erat rebellaturum, omniaque, quæ tunc ageret diceretque, eo spectare. Jam primum omnem fere multitudinem civium[7] ex maritimis civitatibus cum familiis suis in Emathiam,[e] quæ nunc dicitur, (quondam appellata Pæonia

Doujat. Crev.—5 ' Superflua plane est particula *ac* ante *Cajetæ*, ut jam vidit Sigonius. Jam vero cum non appareat, cur id, quod factum erat Cajetæ, nuntiatum sit a Formiis, J. Fr. Gron. hunc locum emendandum esse putavit sic, *et Formiis ædem Apollinis ac Cajetæ de cœlo tactam.*' Doering.—6 *Hispania* conj. Rupert. Mox legi omnino jubet Crev. *primæ Eumenis.*

NOTÆ

Barb. et Naud. codd. *in posticis partibus;* sed parum, opinor, interest.

[d] *Et Pharnacis*] Regis Pontici, qui Mithridatis pater.

[e] *In Emathiam*] Hæc Macedoniæ regio mediterranea inter Erigonem fluvium ad occasum et septemtrionem, Candaviosque montes ad meridiem sita, si prius Pæonia dicebatur, non tamen Pæoniæ nomen abolevit, utpote quod in parte Macedoniæ remanserit ad Axium flumen. Sumitur

est,[8]) traduxit; Thracibusque et aliis barbaris urbes tradidit habitandas, fidiora hæc genera hominum fore ratus in Romano bello. Ingentem ea res fremitum[9] tota Macedonia fecit; relinquentesque penates suos cum conjugibus ac liberis pauci tacitum dolorem continebant; execrationesque in agminibus proficiscentium in regem, vincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus[10] omnes homines, omnia loca temporaque suspecta habebat. Postremo negare propalam cœpit, satis tutum sibi quicquam esse, nisi liberos eorum, quos interfecisset,[f] comprehensos in custodia haberet, et tempore alium alio tolleret.

4. Eam crudelitatem, fœdam per se, fœdiorem unius domus clades fecit. Herodicum, principem Thessalorum, multis ante annis occiderat; generos quoque ejus postea interfecit. In viduitate relictæ filiæ, singulos filios parvos habentes. Theoxena et Archo nomina mulieribus erant. Theoxena, multis petentibus, aspernata nuptias est. Archo Poridi cuidam, longe principi gentis Æneatum,[11 g] nupsit, et, apud eum plures enisa partus, parvis admodum relictis omnibus, decessit. Theoxena, ut in suis manibus liberi sororis educarentur, Poridi nupsit, et, tanquam omnes ipsa enisa foret, suum sororisque filios in eadem habebat cura.

7 Quædam ante Gron. edd. *equitum*.—8 'Conjicerem *appellata ita Macedonia est*, nisi vulgatam lect. firmaret Polyb.' *Rupert*.—9 *In* inserunt edd. ante Sigon.—10 Periz. in margine Livii tentabat *Hinc ferox animus*.

NOTÆ

aliquando Emathia pro universo Macedoniæ regno: et in ea fuit Ægæa urbs, quæ et Edessa, vetustis temporibus Macedoniæ totius regia.

[f] *Nisi liberos eorum, quos interfecisset*] Imitatio sententiæ tyrannicæ apud Eurip. in Andromacha, et Arist. II. Rhet. qua dementiæ arguitur, qui patre occiso superstites relinquit inimici liberos.

[g] *Principi gentis Æneatum*] *Ænianum* antea legebatur: maluit Sigon. *Æneatum*, ab Ænea urbe Thraciæ olim, postea Macedoniæ, in Paraxia regione ad sinum Thermaicum, quæ nunc *Moncastro*, et quam ab Ænea conditam volunt. Turneb. *Ænianum* retinet, quod nomen est gentis Thessalicæ, non Macedonicæ; nisi forte Ænianes sumantur pro incolis urbis Æniæ ac vicini tractus: quo posito, perinde erit utrum horum legeris. Sed de Thessalicis populis hunc locum accipi non patitur domicilium Poridis et Theoxenæ apud Thessalonicam.

Postquam regis edictum de comprehendendis liberis eorum, qui interfecti essent, accepit; ludibrio futuros, non regis modo, sed custodum etiam libidini,[12] rata, ad rem atrocem animum adjecit; ausaque est dicere, se sua manu potius omnes interfecturam, quam in potestatem Philippi venirent. Poris, abominatus mentionem tam fœdi facinoris, Athenas deportaturum eos ad fidos hospites dixit, comitemque ipsum fugæ futurum esse. Proficiscuntur ab Thessalonica Æneam ad statum sacrificium, quod conditori Æneæ cum magna cærimonia quotannis faciunt. Ibi die per solennes epulas consumto, navem præparatam a Poride, sopitis omnibus, de tertia vigilia conscendunt, tanquam rediturі in[13] Thessalonicam:[h] sed trajicere in Eubœam erat propositum. Ceterum in adversum ventum nequicquam eos tendentes prope terram lux oppressit; et regii, qui præerant custodiæ portus, lembum armatum ad pertrahendam[14] eam navim miserunt, cum gravi edicto, ne reverterentur sine ea. Cum jam appropinquabant, Poris quidem ad hortationem remigum nautarumque intentus erat; interdum manus ad cœlum tendens Deos, ut ferrent opem, orabat.[15] Ferox interim fœmina, ad multo ante præcogitatum revoluta facinus, venenum diluit, ferrumque promit, et, posito in conspectu poculo strictisque gladiis, 'Mors,' inquit, 'una vindicta est. Viæ ad mortem hæ sunt: qua quemque animus fert, effugite superbiam regiam. Agite, juvenes mei, primum, qui majores estis, capite ferrum; aut haurite poculum, si segnior mors juvat.' Et hostes aderant, et auctor mortis instabat. Alii alio leto absumti semianimes e nave præcipitantur. Ipsa deinde, virum

11 Ex emend. Sigon. pro *Ænianum*.—12 'Omnes Mss. et edd. ante Sigon. *libidinis*: sed leg. *libidini* vel *libidinibus*.' Drak.—13 Τὸ *in* delendum omnino putat Gron.—14 *Retrahendam* emend. Periz.—15 *Tendens, opem ut Dii ferrent, orabat* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[h] *Rediturі in Thessalonicam*] Jubet Gron. deleri præpositionem *in*, quod nempe Thessalonica nomen sit urbis, non provinciæ: verum sæpius notari potuit, sperni a Livio hæc discrimina.

comitem mortis complexa, in mare sese dejecit. Nave vacua dominis regii potiti sunt.

5. Hujus atrocitas facinoris novam velut flammam regis invidiæ adjecit, ut vulgo ipsum liberosque ejus execrarentur.[16] Quæ diræ brevi ab omnibus Diis exauditæ, ut sæviret ipse in suum sanguinem, effecerunt. Perseus enim, cum in dies magis cerneret favorem dignitatemque Demetrii fratris apud Macedonum multitudinem crescere, et gratiam apud Romanos, sibi spem nullam regni superesse, nisi in scelere, ratus, ad id unum omnes cogitationes intendit. Ceterum cum se ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, satis per se validum crederet, singulos amicorum patris tentare sermonibus perplexis institit. Et primo quidam ex his aspernantium tale quicquam speciem præbuerunt, quia plus in Demetrio spei ponebant. Deinde, crescente in dies Philippi odio in Romanos, cui Perseus indulgeret, Demetrius summa ope adversaretur, prospicientes animo exitum incauti a fraude fraterna juvenis, adjuvandum, quod futurum erat, rati, fovendamque spem potentioris, Perseo se adjungunt. Cetera in suum quæque tempus agenda differunt. In præsentia placet, omni ope in Romanos accendi regem, impellique ad consilia belli, ad quæ jam sua sponte animum inclinasset. Simul, ut Demetrius in dies suspectior esset, ex composito sermones ad spretionem Romanorum [17] trahebant.[i] Ibi cum alii mores

16 'Τὸ *ejus* exulat ab VIII. Mss. An itaque leg. *ut vulgo ipsum summi inferioresque execrarentur?*' Rupert.—17 'Viri docti vocem, non alibi obviam, mutant in *spem*, (quod in omnibus Mss. præter Lov. 5. etiam in Mog. legitur, sed ferri nequit,) *contemtionem*, *mentionem* et *speciem*. Posterius probat Drak. Sed voc. *spretionem* non sapere corruptelam librariorum, et ap. Livium alia

NOTÆ

[i] *Ex composito sermones ad spretionem Romanorum trahebant*] Quidam codices habent *ad spem Romanorum*: et potest intelligi spes quam ab Romanis Demetrius conceperat. Sigon. legit *ad speciem*, quasi velit Livius de dignitate Romanorum sermonem injectum coram Demetrio, ut alii redarguerent; Demetrius vero defenderet, fieretque suspectior: quam conjecturam merito explodunt Grut. et Gron. eo probabilius quod mox subjicitur 'speciem ipsius urbis:' unde *spretionem* malunt, si tolerari hæc vox possit: alioqui *mentionem* cum Gronovio anteposuerim.

et instituta eorum, alii res gestas, alii speciem ipsius urbis, nondum exornatæ neque publicis neque privatis locis, alii singulos principum eluderent; juvenis incautus, et amore nominis Romani, et certamine adversus fratrem, omnia tuendo suspectum se patri et opportunum criminibus faciebat. Itaque expertem eum pater omnium de rebus Romanis consiliorum habebat: totus in Persea versus, cum eo cogitationes ejus rei dies ac noctes agitabat. Redierant, quos forte miserat in Bastarnas [k] ad arcessenda auxilia, adduxerantque [18] inde nobiles juvenes et regii quosdam generis: quorum unus sororem suam in matrimonium Philippi filio pollicebatur; erexeratque consociatio gentis ejus animum regis. Tum Perseus, 'Quid ista prosunt?' inquit. 'Nequaquam tantum in externis auxiliis est præsidii, quantum periculi fraude [19] domestica.[l] Proditorem nolo dicere, certe speculatorem habemus in sinu; cujus, ex quo obses Romæ fuit, corpus nobis reddiderunt Romani, animum ipsi habent. Omnium pæne Macedonum in eum ora conversa sunt; nec regem se alium rentur habituros esse,[20] quam quem Romani dedissent.' His per se ægra mens senis stimulabatur; et animo magis, quam vultu, ea crimina accipiebat.

6. Forte lustrandi exercitus [m] venit tempus, cujus solenne est tale. Caput mediæ canis [n] præcisæ et prior [1] pars ad

ejusmodi duriora esse substantiva, monet Ern.' Vid. Not. Delph. inf. Conj. Doer. *irrisionem.*—18 *Adduxeruntque* Gron. Doujat.—19 Crev. cum Gron. malit *in fraude.*—20 Gelenii est *alium habituros aiunt.*

1 'Vox *prior* a Frob. demum addita et haud magnopere necessaria est: videtur autem distinguendum esse post *dexteram*, non post *extis.*' Rupert.

NOTÆ

[k] *In Bastarnas*] Sarmatiæ veteres populi Bastarnæ, sive Basternæ, qui iidem cum Peucinis Cluverio, ac, ni fallor, Nicolao Sansoni: distinguuntur tamen apud Ptolemæum et Plinium, qui utrosque Germaniæ tribuit, et Dacis conterminos facit. Bastarnarum fortassis pars Peucini a Peuce insula dicti, quæ ad Istri ostia. Creduntur Bastarnæ eam præsertim Polonici regni partem incoluisse, ubi nunc Russia nigra, seu potius rubra.

[l] *Quantum periculi fraude domestica*] Videtur Gronovio excidisse præpositio *in*, vel *a*.

[m] *Forte lustrandi exercitus*] Solennis hæc lustratio apud Macedones

dexteram, cum extis posterior ad lævam viæ ponitur. Inter hanc divisam hostiam copiæ armatæ traducuntur. Præferuntur primo agmini arma insignia omnium ab ultima origine Macedoniæ regum: deinde rex ipse cum liberis sequitur: proxima est regia cohors custodesque corporis; postremum agmen Macedonum cetera multitudo claudit. Latera regis duo filii juvenes cingebant, Perseus jam tricesimum annum agens, Demetrius quinquennio minor; medio juventæ robore ille, hic flore; fortunati patris matura soboles, si mens sana fuisset. Mos erat, lustrationis sacro peracto, exercitum decurrere, et divisas bifariam duas acies concurrere ad simulacrum pugnæ. Regii juvenes duces ei ludicro certamini dati. Ceterum non imago fuit pugnæ, sed, tanquam de regno dimicaretur, ita concurrerunt, multaque vulnera sudibus[2] facta;[o] nec præter ferrum quicquam defuit ad justam belli speciem. Pars ea, quæ sub Demetrio erat, longe superior fuit. Id ægre patiente Perseo, lætari prudentes amici ejus, eamque rem ipsam dicere præbituram causam criminandi juvenis.

7. Convivium eo die sodalium, qui simul decurrerant, uterque habuit, cum vocatus ad cœnam ab Demetrio Perseus negasset. Festo die invitatio benigna et hilaritas juvenilis[3] utrosque in vinum traxit. Commemoratio ibi certaminis ludicri et jocosa dicta in adversarios, ita ut ne ipsis quidem ducibus abstineretur, jactabantur. Ad has excipiendas[4] voces speculator ex convivis Persei missus, cum incautior obversaretur, exceptus a juvenibus forte triclinio egressis, male mulcatur. Hujus rei ignarus De-

---

Ad dexteram cum extis, posterior, &c. Gron. Doujat. Crev.—2 Malit J. F. Gron. *rudibus.*

NOTÆ

fieri solita Xanthici mensis die octavo, qui respondet Aprili nostro, atque inde huic solenni festo nomen fecerunt Ξανθικά.

[n] *Caput mediæ canis*] Hunc morem describit Q. Curt. lib. x. 'Macedonum reges ita lustrare soliti erant milites, ut discissæ canis viscera ultimo in campo in quem deducerentur, ab utraque parte abjicerentur.'

[o] *Multaque vulnera sudibus facta*] Suspicatur Gron. legendum *rudibus.*

metrius, 'quin comissatum,' inquit, 'ad fratrem imus? et iram ejus, si qua ex certamine residet, simplicitate et hilaritate nostra lenimus?' Omnes se ire conclamarunt, præter eos, qui speculatoris ab se pulsati præsentem ultionem metuebant. Cum eos quoque Demetrius traheret, ferrum veste abdiderunt, quo se tutari, si qua vis fieret, possent. Nihil occulti esse in intestina discordia potest. Utraque domus speculatorum et proditorum plena erat. Præcucurrit [5] index [p] ad Persea, ferro succinctos nuntians cum Demetrio quatuor adolescentes venire. Etsi causa apparebat, (nam ab iis pulsatum convivam suum audierat,) tamen, infamandæ rei causa, januam obserari jubet, et ex parte superiore ædium versisque in viam fenestris comissatores, tanquam ad cædem suam venientes, aditu januæ arcet. Demetrius, per vinum, quod excluderetur, paulisper vociferatus, in convivium redit, totius rei ignarus.

8. Postero die Perseus, quam primum [6] conveniendi potestas patris fuit, regiam ingressus, perturbato vultu in conspectu patris tacitus procul constitit. Cui, cum pater, 'Satin' salvæ?' et, 'quænam ea mœstitia esset?' interrogaret eum,[7] 'De lucro [8] tibi,' inquit, 'vivere me scito.[q] Jam non occultis a fratre petimur insidiis. Nocte cum armatis domum ad interficiendum me venit; clausisque

3 *Juvenalis* Drak. Ernest. Kreyssig.—4 All. *accipiendas.*—5 Sic e cod. Mog. pro vulgat. *præcurrit;* quod habet Doujat.

6 *Cum primum* Gron. Doujat. Crev. Kreyssig.—7 'Pronomina *cui* et *eum* (quod a IV. Mss. abest) ejicienda videntur.' *Gron.* Drak. si quid mutandum sit, pro *cui* malit *qui.*—8 'Sic pro vitiosa lectione *de ludicro* omnino legendum esse acute vidit Sigon.' *Doering. Eum: De lucro* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[p] *Præcucurrit index*] Gallice, *un espion s'avança pour avertir Persée.*

[q] *De lucro tibi, inquit, vivere me scito*] Præclare restituit Sigon. cum prius ederetur *de ludicro:* exponit idem 'de lucro vivere,' vitam ipsam in lucro ponere, quod ii facere solent, qui e gravi periculo evaserunt. Laudat Ciceronis ad Papirium hæc verba, 'De lucro prope jam quadriennium vivimus: si aut hoc lucrum est, aut hæc vita superstitem reip. vivere.' Ita apud Horatium I. Carm. 'Quem sors dierum cumque dabit, lucro Appone.' Perseus ergo præfatur se lucrum putare quod vivat, ut insidias sibi factas efficacius exponat.

foribus, parietum præsidio me a furore ejus sum tutatus.' Cum pavorem mixtum admiratione patri injecisset, 'Atqui, si aures præbere potes,' inquit, 'manifestam rem teneas, faciam.' 'Enimvero se,' Philippus dicere, 'auditurum,' vocarique extemplo Demetrium jussit; et seniores duos amicos, expertes inter[9] fratres certaminum, infrequentes jam in regia, Lysimachum et Onomastum arcessit, quos in consilio haberet. Dum veniunt amici, solus, filio procul stante, multa secum animo volutans, inambulavit. Postquam venisse eos nuntiatum est, secessit in partem interiorem cum duobus amicis, totidem custodibus corporis: filiis, ut ternos inermes secum introducerent, permisit. Ibi cum consedisset: 'Sedeo,' inquit, 'miserrimus pater, judex inter duos filios, accusatorem parricidii, et reum; aut conficti, aut admissi criminis labem apud meos inventurus. Jam pridem quidem hanc procellam imminentem timebam, cum vultus inter vos minime fraternos cernerem, cum voces quasdam exaudirem. Sed interdum spes animum subibat, deflagrare iras vestras,[a] purgari suspiciones posse: etiam hostes, armis positis, fœdus icisse, et privatas multorum simultates finitas: subituram vobis aliquando germanitatis memoriam,[b] puerilis quondam simplicitatis consuetudinisque inter vos, meorum denique præceptorum; quæ, vereor, ne vana surdis auribus cecinerim. Quoties ego, audientibus vobis, detestatus exempla discordiarum fraternarum, horrendos eventus eorum retuli, quibus se stirpemque suam,[10 r] domos, regna, funditus evertissent? Meliora quoque exempla parte altera posui: sociabilem

[a] *Posse odia vestra defervescere, seu imminui, aut paulatim extingui.*
[b] *Respectum fraternæ necessitudinis.*

—9 'Expertos VII. Mss. et edd. ante Curionem, teste Rupert. *expertos juvenalium inter* Mog. *expertes juvenalium inter* Kreyssig.—10 Vid. Not. Delph. inf. Probb. etiam Rupert. et Doer. *earum*, aut *qui*.

NOTÆ

[r] *Quibus se stirpemque suam*] Non *se:* aut certe pro *eorum* reponendum abs re Tan. Faber legendum putat *qui earum;* nempe discordiarum.

consortionem[s] inter binos Lacedæmoniorum reges,[t] salutarem per multa sæcula ipsis patriæque. Eandem civitatem, postquam mos sibi cuique rapiendi tyrannidem exortus sit, eversam. Jam hos Eumenem Attalumque fratres, a quam exiguis rebus, prope ut puderet regii nominis, mihi, Antiocho et cuilibet regum hujus ætatis, nulla re magis, quam fraterna unanimitate, regnum æquasse. Ne Romanis quidem exemplis abstinui, quæ aut visa, aut audita habebam: T. et L. Quintiorum, qui bellum mecum gesserunt, P. et L. Scipionum, qui Antiochum devicerunt; patris patruique eorum, quorum perpetuam vitæ concordiam mors quoque miscuit. Neque vos illorum scelus similisque sceleri eventus deterrere a vecordi discordia potuit: neque horum bona mens, bona fortuna, ad sanitatem flectere. Vivo et spirante me, hæreditatem meam ambo et spe et cupiditate improba crevistis.[u] Eo usque me vivere vultis, donec, alterius vestrum superstes, haud ambiguum regem alterum mea morte faciam. Nec fratrem, nec patrem potestis pati. Nihil cari, nihil sancti est: in omnium vicem regni unius insatiabilis amor successit. Agite, conscelerate aures paternas: decernite criminibus,[c] mox ferro decreturi: dicite palam, quicquid aut veri potestis, aut comminisci libet. Reseratæ aures sunt, quæ posthac secretis alterius ab

[c] *Certate inter vos accusationibus.*

NOTÆ

[s] *Sociabilem consortionem*] *Consortionis* vocabulum et Livio jam antea lib. VI. et X. usurpatum, et Ciceroni III. Off. ‘ dissolvatur necesse est omnis humana consortio.’

[t] *Inter binos Lacedæmoniorum reges*] Ex quo Heraclidæ Orestis liberos Peloponneso expulerant, et Aristodemi in hoc rerum motu demortui, gemellis filiis Procli atque Eurysthenis Laconia obtigerat, regnum simul obtinnere primogeniti ex utriusque stirpe ad Cleomenis ultimi tempora, ut Herod. Pausan. Plut. aliique scripserunt. Proclidarum familia Eurypontidarum quoque nomen habuit: Eurysthenis stirps Agidarum etiam titulo distincta fuit.

[u] *Et cupiditate improba crevistis*] Signatum verbum *cernere hæreditatem;* quod de iis dicitur, qui delatam sibi hæreditatem amplectuntur, eamque solenni ritu adeunt: inde appellatione desumta, quod aut decernant se hæredes esse, aut etiam quod olim viserent cernerentque bona defuncti.

altero criminibus claudentur.' Hæc furens ira cum dixisset, lacrymæ omnibus obortæ, et diu mœstum silentium tenuit.

9. Tum Perseus: 'Aperienda nimirum nocte janua fuit, et armati comissatores accipiendi, præbendumque ferro jugulum, quando non creditur, nisi perpetratum, facinus; et eadem petitus insidiis audio, quæ latro atque insidiator. Non nequicquam isti unum Demetrium filium te habere,[11] me subditum et pellice genitum appellant. Nam si gradum, si caritatem filii apud te haberem, non in me, querentem deprehensas insidias, sed in eum, qui fecisset, sævires; nec adeo tibi vilis vita esset nostra, ut nec præterito periculo meo movereris, neque futuro, si insidiantibus sit impune. Itaque, si mori tacitum oportet, taceamus, precati tantum Deos, ut a me cœptum scelus in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris. Sin autem (quod circumventis in solitudine natura ipsa subjicit, ut hominum, quos nunquam viderint, fidem tamen implorent) mihi quoque, ferrum in me strictum cernenti, vocem mittere liceat;[12] per te patriumque nomen, quod utri nostrum sanctius sit, jam pridem sentis, ita me audias, precor, tanquam si, voce[13] et comploratione nocturna excitus, mihi quiritanti intervenisses, Demetrium cum armatis nocte intempesta in vestibulo meo deprehendisses. Quod tum vociferarer in re præsenti pavidus, hoc nunc postero die queror. Frater, non comissantium in vicem[14] jam diu vivimus inter nos.[d] Regnare utique vis: huic spei tuæ obstat ætas mea, obstat gentium jus, obstat vetustus Macedoniæ[15] mos, obstat vero etiam

[d] *Non vivimus inter nos modo et more eorum, qui simul epulantur.*

11 'Parum apta sequenti *appellant:* e quo tamen suppleri potest *putant, dicunt.*' Bauer.—12 'Immo *licet*, (ut præc. *si oportet*,) et forte mox *per, te, patrium nomen . . . precor*, aut *per ego te patrium nomen.*' Gron. 'Si ordo est, *precor per te patriumque nomen*, tum *precor*, non sane ex more, simpl. positum sit, et incommode dicatur *precor* te ipsum *per te;* sin talis ordo sit, *precor te per patrium nomen*, quod sane præstet, *que* redundet; forsan delendum.' *Bauer.*—13 'Ante *voce* excidit forte *cum;* Bauer. An potius *et* post *intervenisses?*' Rupert.—14 '*In vicem;* in morem, more, modo, animo; nisi excidit ipsum illud *more*, ut jungamus *comissantium in vicem*, ut alter ad alterum comissatum eat.' *Bauer.*—15 *Macedonum* conj. Duker. Mox *huc* pro *hæc* Gron.

patris judicium. Hæc transcendere,[x] nisi per meum sanguinem, non potes. Omnia moliris et tentas. Adhuc seu cura mea, seu fortuna, restitit parricidio tuo. Hesterna[16] die, in lustratione et decursu et simulacro ludicro pugnæ, funestum prope prælium fecisti; nec me aliud a morte vindicavit, quam quod me ac meos vinci passus sum. Ab hostili prælio, tanquam fraterno lusu, pertrahere me ad cœnam voluisti. Credis, me, pater, inter inermes convivas cœnaturum fuisse, ad quem armati comissatum venerunt? credis, nihil a gladiis nocte periculum fuisse,[17 y] quem sudibus, te inspectante, prope occiderunt? Quid hoc noctis,[z] quid inimicus ad iratum, quid cum ferro succinctis juvenibus venis? Convivam me tibi committere ausus non sum; comissatorem te cum armatis venientem recipiam? Si aperta janua fuisset, funus meum parares hoc tempore, pater, quo querentem audis. Nihil ego, tanquam accusator, criminose nec dubia argumentis colligendo ago. Quid enim? negat[18 a] se cum multitudine venisse ad januam meam? an ferro succinctos secum fuisse? Quos nominavero, arcesse. Possunt quidem omnia audere, qui hoc ausi sunt; non tamen audebunt negare. Si deprehensos intra limen meum cum ferro ad te deducerem, rem[19] pro manifesto haberes;[b] fatentes pro deprehensis habe.

Doujat. Crev. All. *hoc.*—16 *Hesterno* Kreyssig. Mox *ex simulacro* conj. Rupert.—17 ‘Immo *nihil . . . periculi mihi* (ant. *mi* scriptum erat) *fuisse;* Jac. Gron. Recte: nam τὸ *quem,* quod sequitur, postulat in præcc. *mihi,* quod etiam in c. Victor. et Lov. 6. extat, sed post verbum *fuisse;* Crev. Possis etiam legere *nihil . . . periculi fuisse ei,* vel *periculi ei fuisse, quem, cet.*’ Rupert. *Periculi mihi fuisse* Kreyssig.—18 Conj. Gron. *quid enim neget?* —19 ‘Vocem *rem* restitui, quia in omnibus extat Mss. et edd. vett. ante

NOTÆ

[x] *Hæc* [*Huc*] *transcendere*] Nempe ad regnum. Jubet tamen Gron. legi *hæc transcendere;* hoc est, hæc omnia per contemtum superare, ut infra in hac ipsa oratione, ‘qui transcendere festinat ordinem ætatis, naturæ,’ &c.

[y] *Nihil a gladiis nocte periculum fuisse*] Legi vult Gronov. pater, *nihil, &c. periculi fuisse:* at Gron. filius scriptum conjicit, *nihil . . . . . periculi mi fuisse,* quod confirmari videtur sequenti relativo, ut sit, ‘mihi, quem sudibus . . . prope occiderunt.’

[z] *Hoc noctis*] Dicitur *hoc noctis,* pro hac hora noctis; id est, cum nox jam intempesta esset.

[a] *Quid enim? negat*] Existimat

10. 'Execrare nunc cupiditatem regni, et Furias fraternas concita. Sed ne sint cæcæ, pater, execrationes tuæ, discerne et dispice insidiatorem et petitum insidiis. Noxium incesse caput.[20c] Qui occisurus fratrem fuit, habeat etiam iratos paternos Deos: qui periturus fraterno scelere fuit, perfugium in patris misericordia et justitia habeat. Quo enim alio confugiam, cui non solenne lustrale exercitus tui, non decursus militum, non domus, non epulæ, non nox, ad quietem data naturæ beneficio mortalibus, tuta est? Si iero ad fratrem invitatus, moriendum est: si recepero intra januam comissatum fratrem, moriendum est. Nec eundo, nec manendo insidias evito. Quo me conferam? Nihil præter Deos, pater, et te colui. Non Romanos habeo, ad quos confugiam. Perisse expetunt, quia tuis injuriis doleo, quia tibi ademtas[1] tot urbes, tot gentes, modo Thraciæ maritimam oram, indignor; nec me, nec te incolumi, Macedoniam suam futuram sperant. Si me scelus fratris, te senectus, absumserit, aut ne ea quidem expectata fuerit;

Frob. a. 1535. quæ prima eam tacite omisit, errore forsan operarum. Ita ex præc. intelligi posse *hoc*, monet Gron. et ex princ. cap. *facinus* Drak. Ille tamen, non hic, malebat *pro manifestis*.' Rupert. *Rem* del. Gron. Doujat. Crev. Drak. Ernest.

20 Vid. Not. Delph. inf. *Noxium his* (execrationibus) *incesse caput* Crev. *in noxium execrare caput* Schel. ad Polyb. c. 14. et *noxium puta* vel *judica esse caput* Bauer. ' Jam vero cum copula *et* post *discerne* in omnibus codd. apud Drakenb. exulet, vocem *dispice* sede sua motam esse suspicor. Itaque hic locus mihi legendus videtur sic, *discerne insidiatorem et petitum insidiis; dispice, noxium huic esse caput*.' Doering. *Noxium huic esse caput* Gron. Doujat. Crev. Drak. Doer. In Gron. perperam, judice Kreyssig. ante *noxium* asterisci, lacunæ signa, sunt positi.—1 *Qui t. ad.* Gron. *qui ademtas*, omisso *tibi*, Drak.

NOTÆ

Gronovius, distinctione et una litera mutata, animandam esse orationem, *quid enim neget? se cum multitudine, &c.*

[b] *Pro manifesto haberes*] Mallet idem *pro manifestis haberes*. Sed eadem loquendi forma dici potest pro manifesto ac pro derelicto habere: quod pluribus de rebus jurisconsulti efferre non dubitant.

[c] *Petitum insidiis. Noxium incesse* [*ins. ... noxium huic esse*] *caput*] Sic Ruben. emendat, *et petitum insidiis: noxium incesse caput*. Gruter. *noxium huic esto caput*. Mihi supplendum quid videtur, veluti, *illi scelestum puta, innoxium huic esse caput*.

Huic esse] Aut aliquid deest in antecedentibus, aut hæc verba sunt corrupta. Alii legunt *incesse*, alii *execrare*. Rem in medio relinquimus. *J. Clericus*.

regem regnumque Macedoniæ sua futura sciunt. Si quid extra Macedoniam tibi Romani reliquissent, mihi quoque id relictum crederem receptaculum. 'At in Macedonibus satis præsidii est.' Vidisti hesterno die impetum in me militum. Quid illis defuit, nisi ferrum? Quod illis defuit interdiu, convivæ fratris noctu sumserunt.[2] Quid de magna parte principum loquar, qui in Romanis spem omnem dignitatis et fortunæ posuerunt, et in eo, qui omnia apud Romanos potest? Neque, Hercule, istum mihi tantum fratri majori, sed prope est, ut tibi quoque ipsi, regi et patri, præferant. Iste enim est, cujus beneficio pœnam tibi senatus remisit, qui nunc te ab armis Romanis protegit, qui tuam senectutem obligatam et obnoxiam adolescentiæ suæ esse æquum censet. Pro isto Romani stant, pro isto omnes urbes tuo imperio liberatæ, pro isto Macedones, qui pace Romana gaudent. Mihi præter te, pater, quid usquam aut spei, aut præsidii est?

11. 'Quo spectare illas literas ad te nunc missas T. Quintii credis, quibus, et bene te consuluisse rebus tuis, ait, quod Demetrium Romam miseris, et hortatur, ut iterum et cum pluribus legatis et primoribus [3] Macedonum remittas eum? T. Quintius nunc est auctor omnium rerum isti et magister.[4] Eum sibi, te abdicato patre, in locum tuum substituit. Illic ante omnia clandestina concocta sunt consilia. Quæruntur adjutores consiliis, cum te plures et principes Macedonum cum isto mittere jubet. Qui hinc integri et sinceri Romam eunt, Philippum regem se habere credentes, imbuti illinc et infecti Romanis delenimentis redeunt. Demetrius iis unus omnia est. Eum jam regem, vivo patre, appellant. Hæc si indignor, audiendum est statim, non ab aliis solum, sed etiam a te, pater, cupiditatis regni crimen. Ego vero, si in medio ponitur, non

Doer.—2 *Assumserunt* Gron. Doujat. Crev.

3 *Quoque* add. Gron. Doujat. Crev. Legendum fortasse putat Drak. *ex primoribus M. r. e.*; vel e c. Mog. *eum remittas Macedonum.*—4 'Editio prima habet *auctor omnium rerum istic et mag.* Ms. Thuan. *auctor omnium rerum iste et mag.* Libens legerim *auctor omnium rerum; iste est magister: eum, &c.*'

agnosco. Quem enim suo loco moveo, ut ipse in ejus locum succedam? Unus ante me pater est, et, ut diu sit, Deos rogo. Superstes (et ita sim,[5] si merebor, ut ipse, me esse, velit) hæreditatem regni, si pater tradet, accipiam. Cupit regnum, et quidem scelerate cupit, qui transcendere festinat ordinem ætatis, naturæ, moris Macedonum, juris gentium. 'Obstat frater major, ad quem jure, voluntate etiam patris, regnum pertinet. Tollatur: non primus regnum fraterna cæde petiero.[d] Pater senex et filio solus orbatus[6 e] de se magis timebit, quam ut filii necem ulciscatur.[7 f] Romani lætabuntur, probabunt, defendent factum.' Hæ spes incertæ, pater, sed non inanes sunt. Ita enim se res habet: periculum vitæ propellere a me potes, puniendo eos, qui ad me interficiendum ferrum sumserunt: si facinori eorum successerit, mortem meam idem tu persequi non poteris.'

12. Postquam dicendi finem Perseus fecit, conjecti eorum, qui aderant, oculi in Demetrium sunt, velut confestim responsurus esset. Deinde diu fuit silentium, cum[8] perfusum fletu appareret omnibus loqui non posse. Tandem vicit dolorem ipsa necessitas, cum dicere juberent,[g] atque[9]

Jac. Gron.—5 *Superstes ei ita sim*, omissis parentheseos signis, edd. ante Gron.—6 'Nisi vox *solus*, ut mihi videtur, ex margine in textum irrepsit, accesserim certe Dukero, legendum fortasse esse monenti, vel *et filio orbatus, solus*; vel, *et solus, filio orbatus*.' Doering.—7 Vid. Not. Delph. inf.

8 *Silentium fuit. Cum ...posse; tandem* Gron. Donjat. *silentium fuit, cum* Crev.

NOTÆ

[d] *Non primus regnum fraterna cæde petiero*] Nota sunt exempla dominationis parricidio quæsitæ; Eteoclis, et Polynicis Thebis, Romuli ipsius Romæ, &c.

[e] *Et filio solus orbatus*] Quasi dicat, nec Demetrius patre, nec Macedones regni successore orbatos se putabunt.

[f] *Quam ut filii necem ulciscatur*] Adjuvandum vult hunc locum Gron. et mavult, *de se magis timebit, quam filii necem ulciscetur*. Quod quidem Latinum est, sed non ideo reprobandum *de se magis timebit, quam ut filii necem ulciscatur*. Hæc dicentem Demetrium Perseus inducit.

[g] *Cum dicere juberent*] Gron. pater scribendum putat, *tandem vicit dolorem ipsa necessitas, quæ dicere juberet*; melius, ni fallor, ex Thuan. Gron. filius, *cum dicere juberetur*. Neque enim plures, sed Philippus pater jussit ut Demetrius diceret: quemadmodum ex sequentibus patet.

ita orsus est: ‘Omnia, quæ reorum antea fuerant auxilia, pater, præoccupavit accusator. Simulatis lacrymis in alterius perniciem veras meas lacrymas suspectas tibi fecit. Cum ipse, ex quo ab Roma redii, per occulta cum suis colloquia dies noctesque insidietur; ultro mihi[h] non[10] insidiatoris modo, sed latronis manifesti et percussoris, speciem induit. Periculo suo te exterret, ut innoxio fratri per eundem te maturet perniciem. Perfugium sibi nusquam gentium esse ait, ut ego ne apud te quidem quicquam spei reliquæ habeam. Circumventum, solum, inopem, invidia gratiæ externæ, quæ obest potius, quam prodest, onerat. Jam illud quam accusatorie, quod noctis hujus crimen miscuit cum cetera insectatione vitæ meæ, ut et hoc, quod jam, quale sit, scies, suspectum alio vitæ nostræ tenore faceret, et illam vanam criminationem spei, voluntatis, consiliorum meorum nocturno hoc ficto et composito argumento fulciret! Simul et illud quæsivit, ut repentina et minime præparata accusatio videretur, quippe ex noctis hujus metu et tumultu repentino exorta. Oportuit autem, Perseu, si proditor ego patris regnique eram, si cum Romanis, si cum aliis inimicis patris inieram consilia, non expectatam fabulam noctis hujus esse, sed proditionis meæ[i] ante[11] me accusatum; si illa, separata ab hac,

—9 Vid. Not. Delph. inf. *juberent*. *Atque* Gron. Doujat. *juberetur*, *atque* Crev.—10 Vid. Not. Delph. inf. ‘ Plerique *insidietur ultro mihi, non, &c.* distinguebant, prob. Bauero, cui verbum *insidietur* vix videtur carere hic posse dativo *mihi*, quem ad *induit* aut repetas, aut excidisse putes. At hæc ratio nobis potius ceteris durior videtur; saltem *insidietur* facilius dativo *mihi* carere potest, in primis ob verba præcc. *ex quo ab Roma redii*, quam *speciem induit*, quorum alia vis est, si tertio, alia, si primo junguntur casui. Nostra distinctio est optima, sententiaque plana, si eam, mutatis verbis, ita expresseris: cum ipse sit insidiator perpetuus, *ultro*, adeo, *mihi non insidiatoris modo, sed latronis* etiam *speciem induit*.’ Rupert. *Insidietur ultro mihi; non* Gron. Doujat.—11 ‘ Verba *meæ ante* primus addidit Aldus e c. Mog. Supervacuum τὸ *meæ*

NOTÆ

[h] *Insidietur; ultro mihi*] Recte distinguit Gron. *cum ipse, &c. insidietur ultro: mihi, non insidiatoris modo, sed latronis manifesti et percussoris speciem induit:* id est, me accusat tanquam latronem et percussorem.

[i] *Sed proditionis meæ*] Supervacuum non abs re videtur Gronovio τὸ *meæ*.

vana accusatio erat, invidiamque tuam adversus me magis, quam crimen meum indicatura, hodie quoque eam aut prætermitti, aut in aliud tempus differri; ut perspiceretur, utrum ego tibi, an tu mihi, novo quidem et singulari genere odii, insidias fecisses. Ego tamen, quantum in hac subita perturbatione potero, separabo ea, quæ tu confudisti, et noctis hujus insidias, aut tuas, aut meas, detegam. Occidendi sui consilium me inisse videri vult; ut scilicet, majore fratre sublato, cujus jure gentium, more Macedonum, tuo etiam, ut ait, judicio, regnum est futurum, ego minor in ejus, quem occidissem, succederem locum. Quid ergo illa sibi vult pars altera orationis, qua Romanos a me cultos ait, atque eorum fiducia in spem regni me venisse? Nam si et in Romanis tantum momenti esse credebam, ut, quem vellent, imponerent Macedoniæ regem, et meæ tantum apud eos gratiæ confidebam, quid opus parricidio fuit? An, ut cruentum fraterna cæde diadema gererem? ut illis ipsis, apud quos aut vera, aut certe simulata, probitate partam gratiam habeo, si quam forte habeo, execrabilis et invisus essem? nisi T. Quintium credis, cujus virtute[12] et consiliis me nunc arguis regi, cum et ipse tali pietate vivat cum fratre, mihi fraternæ cædis fuisse auctorem. Idem non Romanorum solum gratiam, sed Macedonum judicia, ac pæne omnium Deorum hominumque[13 k] consensum col-

esse, monuit Gron. Forte leg. *impiæ*. Sed displicet etiam compositio verborum *ante me*, quæ disjungenda erant, ut planior redderetur oratio; et præstiterit certe *multo ante*. Mox, *si illa separata ab hac vana accusatio erat* ex emend. Gelenii. *separata ac vana* c. Mog. *criminosa ac vana* reliqui Mss. et edd. antt. Omnia vero ita potius cohærere credit Drak. *oportuit proditionis ante me accusatum, aut hodie eam quoque prætermitti et in aliud tempus differri, nisi illa separata ab hac vana a. erat.*' Rupert. Deinde malit Gron. *hodieque eam.* —12 Crev. pro *virtute* tentabat *auctoritate*. '*Si vere corrupta est lectio virtute*, in ea potius *nutu*, quam *auctoritate* latere existimaverim.' *Doering.*— 13 Vid. Not. Delph. inf. Mox legendum malit Gron. *crediderit; dein, tanquam aliis omnibus rebus.*

NOTÆ

[k] *Sed Macedonum judicia, ac pæne omnium Deorum hominumque*] Aliter legendum conjicit Tan. Faber; nempe, *Sed Macedonum pæne omnium judicia, ac Deorum hominumque consensum:* sed vox *pæne* referenda potius videtur ad id quod majus (Deorum hominumque) quam ad id quod minus.

legit, per quæ omnia se mihi parem in certamine non futurum crediderit. Idem, tanquam in aliis omnibus rebus inferior essem, ad sceleris spem ultimam confugisse me insimulat. Vis hanc formulam cognitionis esse, ut, uter timuerit, ne alter dignior videretur regno, is consilium opprimendi fratris cepisse judicetur?

13. 'Exequamur tamen quocumque modo conficti ordinem criminis. Pluribus modis se petitum criminatus est, et omnes insidiarum vias in unum diem contulit. Volui interdiu eum post lustrationem, cum concurrimus, et quidem, si Diis placet, lustrationum die, occidere: volui, cum ad cœnam invitavi, veneno scilicet, tollere: volui, cum comissatum gladiis accincti[14] me secuti sunt, ferro interficere. Tempora quidem qualia sint ad parricidium electa, vides: lusus, convivii, comissationis. Quid? dies qualis?[15] quo lustratus exercitus, quo inter divisam victimam, prælatis omnium, qui unquam fuere, Macedoniæ regum armis regiis, duo soli tua tegentes latera, pater, præfecti sumus, et secutum est Macedonum agmen. Hoc ego, etiam si quid ante admisissem piaculo dignum, lustratus et expiatus sacro, tum cum maxime[l] in hostiam itineri nostro circumdatam intuens, parricidium, venena, gladios, in comissationem præparatos, volutabam in animo? ut quibus aliis[16] deinde sacris contaminatam omni scelere mentem expiarem?[m] Sed cæcus criminandi cupiditate animus, dum omnia suspecta efficere vult, aliud alio confundit. Nam,

14 *Succincti* conj. Ernest.—15 'Edd. a Grut. ad Crev. *quis dies? qualis?* Hoc vigentius; neque *quid*, i. e. porro, primo statim membro præmittatur: sed leg. *qui dies*.' Bauer.—16 'Gron. vult *Et quibus aliis cet.* At Baueri: 'Ego *at* prætulerim, si quid utique mutandum sit: sed ingeniose implicat structuram interrogandi sic evolvendam, *an, ut aliis sacris . . . mentem expiarem? At quibus illis?*' Ipse quoque Grou. in Addendis probavit *τὸ ut*.' Rupert.

NOTÆ

[l] *Tum cum maxime*] Pro tunc vel maxime.

[m] *Ut quibus aliis, &c. expiarem*] *Ut*, cum relativo et imperfecto subjunctivi per interrogationem: sic lib. XLIV. 'sine ulla sede vagi dimicassemus, ut quo nos victores reciperemus?' Plin. lib. XIII. cap. 3. 'quæso ut qualiter sentiretur juvaretque ab ea parte corporis?'

si veneno te inter cœnam tollere volui, quid minus aptum fuit, quam pertinaci certamine et concursu iratum te efficere, ut merito, sicut fecisti, invitatus ad cœnam abnueres? Cum autem iratus negasses, utrum, ut placarem te, danda opera fuit, ut aliam quærerem occasionem, quoniam semel venenum paraveram? an ab illo consilio velut transiliendum ad aliud fuit, ut ferro te, et quidem eo die, per speciem comissationis, occiderem? Quo deinde modo, si te metu mortis credebam cœnam evitasse meam, non ab eodem metu comissationem quoque evitaturum existimabam?

14. 'Non est res, qua erubescam, pater, si die festo inter æquales largiore vino sum usus. Tu quoque, velim, inquiras, qua lætitia, quo lusu apud me celebratum hesternum convivium sit, illo etiam (pravo forsitan) gaudio provehente, quod in juvenili armorum certamine pars nostra non inferior fuerat. Miseria hæc et metus [n] crapulam facile excusserunt; quæ si non intervenissent, insidiatores nos sopiti jaceremus. Si domum tuam expugnaturus, capta domo, dominum interfecturus eram, non temperassem vino in unum diem? non milites abstinuissem meos? [17] [o] Et, ne ego me solus nimia simplicitate tuear, ipse quoque minime malus ac suspicax frater, 'Nihil aliud scio,' inquit, 'nihil arguo, nisi quod cum ferro comissatum venerunt.' Si quæram, unde id ipsum scieris; necesse erit te fateri, aut speculatorum tuorum plenam domum fuisse meam, aut illos ita aperte sumsisse ferrum, ut omnes viderent. Et, ne quid ipse aut prius inquisisse, aut nunc criminose argumentari videretur, te quærere ex iis, quos nominasset, jubebat, an ferrum habuissent? ut, tanquam in re dubia, cum id quæsisses, quod ipsi fatentur, pro convictis haberentur. Quin tu illud quæri jubes,[p] num tui occidendi causa ferrum

NOTÆ

[n] *Miseria hæc et metus*] Reatum indicat et periculum capitis: *miseria* certe, seu calamitas, reorum propria. Hinc Cicero pro Sulla: 'jam impedior egomet dolore animi, nec de ejus miseria plura dico.'

[o] *Non milites abstinuissem meos*] Conjicit Gron. *comites* pro *milites*; nam et sodales antea Demetrius appellaverat.

[p] *Quin tu illud quæri jubes*] Convertit Demetrius orationem a patre ad fratrem.

sumserint? num me auctore et sciente? Hoc enim videri vis, non illud, quod fatentur et palam est. At sui se tuendi causa [18] sumsisse dicunt. Recte, an perperam fecerint, ipsi sui facti rationem reddent. Meam causam, quæ nihil eo facto contingitur, ne miscueris: aut explica, utrum aperte, an clam te aggressuri fuerimus. Si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur nemo præter eos, qui tuum speculatorem pulsarunt? Si clam, quis ordo consilii fuit? Convivio soluto, cum comissator ego discessissem, quatuor substitissent,[19] ut sopitum te aggrederentur? Quomodo fefellissent, et alieni, et mei, et maxime suspecti, quia paulo ante in rixa fuerant? quomodo autem, trucidato te, ipsi evasuri fuerint? Quatuor gladiis domus tua capi et expugnari potuit?

15. 'Quin tu, omissa ista nocturna fabula, ad id, quod doles, quod invidiam urit,[20] reverteris? 'Cur usquam regni tui [q] mentio fit, Demetri? cur dignior patris fortunæ successor quibusdam videris, quam ego? cur spem meam, quæ, si tu non esses, certa erat, dubiam et solicitam facis?' [e] Hæc sentit Perseus, etsi non dicit: hæc istum inimicum, hæc accusatorem faciunt: hæc domum, hæc regnum tuum criminibus et suspicionibus replent. Ego autem, pater, quemadmodum nec nunc sperare regnum, nec ambigere unquam de eo forsitan debeam, quia mi-

[e] *Ambiguam et solicitudinis plenam efficis spem regni a me conceptam.* (*Hæc Demetrius ad seipsum ex persona Persei.*)

---

17 Vid. Not. Delph. inf.—18 'Ita emendavi vulgatam eamque insulsam lectionem, *quod fatentur, et palam est, et sui . . . dicunt.* Plura, et minus apte, mutant alii. *Ut dicant*, vel *quod dicunt*, conj. Bauer. At Gron. Crev. et Drak. delenda putabant tum verba *et dicunt*, tum seqq. *sui facti.* Hæc et nobis displicent, adjectaque sunt e cod. Mog.' *Rupert.*—19 'Forte leg. *quatuor suffecissent,* (satis fuissent,) vel *suscepissent*, vel *succinxissem* sc. ferro, vel *summississem*, h. e. clanculum misissem. Tum vero post *aggrederentur* non tollenda interrogandi nota, quæ displicebat Dukero et Drak. Mox *evasuri fuerunt* emend. Bauer.' *Rupert.*

20 *Quod dolet* (tibi), *quod invidia urit* (sc. te) malebant Drak. et Bauer;

NOTÆ

[q] *Cur usquam regni tui*] Inducitur loquens Perseus, et conquerens adversus Demetrium, mentionem fieri regni ejus futuri, sive ægre ferens quod dicatur fore ut Demetrius post patrem regnet.

nor sum, quia tu me majori cedere vis; sic illud nec debui facere, nec debeo, ut indignus te patre, indignus omnibus † videar.[1] [r] Id enim vitiis meis, non cedendo, cui jus fasque est, non modestia, consequar. Romanos objicis mihi, et ea, quæ gloriæ esse debent, in crimen vertis. Ego, nec obses Romanis ut traderer, nec ut legatus mitterer Romam, petii. A te missus ire non recusavi. Utroque tempore ita me gessi, ne tibi pudori, ne regno tuo, ne genti Macedonum essem. Itaque mihi cum Romanis amicitiæ causa tu fuisti, pater. Quoad tecum illis pax manebit, mecum quoque gratia erit: si bellum esse cœperit, qui obses, qui legatus pro patre non inutilis fui, idem hostis illis acerrimus ero. Nec hodie, ut prosit mihi gratia Romanorum, postulo; ne obsit, tantum deprecor. Nec in bello cœpit, nec ad bellum reservatur.[f] Pacis pignus fui; ad pacem

Gratia et favor Romanorum in me neque initium habuit, ardente in eos bello, nec servabitur ac durabit, si bellum recrudescat.

moxque *regni ut tui*, vel *in regno tui* Gron.—1 Vid. Not. Delph. inf. Baner. aut del. putabat alterum *indignus*, ut tertius casus sit *omnibus*, aut leg. *tibi patri* sc. regno. Gron. tentabat *indignus majoribus*, vel *indignus tibi, pater, indignus omnibus* sc. regno. ‘ Forte leg. *indignus omni jure* sc. regni seu successionis. Sed non esse videtur, quod displiceat vulg. lectio repetitioque vocis *indignus*, si *omnibus* tertio casu dictum accipiatur, hoc sensu, *ut indignus te patre*, et quidem *indignus* te *omnibus videar*, h. e. et tibi et amicis et inimicis.’ *Rupert.* Mox ‘ leg. *id enim vitiis meis, non cedendi, cui jus fasque est, modestia consequar:* omnes certe Mss. delent τὸ *non* ultimo loco, et *cedendi* legunt Lov. 3. Med. 1. et Gaertn.’ *Drak.* *Id enim citius non cedendo, cui jus fasque est, quam modestia consequar* conj. Gron. ‘ Ex mea sententia aut particula *non* ante *modestia* delenda, aut, particula *non* servata, vox quædam, quæ post

NOTÆ

† *Indignus omnibus*] Crediderim post vocem *indignus* excidisse voculam *regno*, propter nonnullam similitudinem cum antecedentis vocis duabus posterioribus syllabis. *J. Clericus.*

[r] *Ut indignus te patre, indignus omnibus videar*] Nihil opus ut nomen *omnibus* mutetur in *ominibus*, quod vult Schelius; quasi nolit, nec debeat Demetrius committere, ut indignus videatur votis destinantium sibi regni successionem: cujus sane rei mentio ad diluendam fratris criminationem, minuendasque patris suspiciones Demetrio minime profutura fuerit, nec Livio ex Demetrii persona debuerit excidere. Plana erit oratio, si alterutro loco deleatur vox *indignus:* veluti si ita legatur, *sic illud nec debui facere, nec debeo, ut te patre indignus omnibus videar:* sic etiam planum erit quod sequitur: id enim non cedendo ei, cui jus fasque est, nec modestia mea, sed vitiis meis consequerer, ut te patre indignus viderer.

retinendam legatus missus sum. Neutra res mihi nec gloriæ, nec crimini sit. Ego, si quid impie in te, pater, si quid scelerate in fratrem admisi, nullam deprecor pœnam. Si innocens sum, ne invidia conflagrem, cum crimine non possim, deprecor. Non hodie me primum frater accusat: sed hodie primum aperte, nullo meo in se merito. Si mihi pater succenseret, te majorem fratrem pro minore deprecari oportebat, te adolescentiæ, te errori veniam impetrare. In eo, ubi præsidium esse oportebat, ibi exitium est.[2] E convivio et comissationibus prope semisomnus raptus sum ad causam parricidii dicendam. Sine advocatis, sine patronis, ipse pro me dicere cogor. Si pro alio dicendum esset, tempus ad meditandum[3] et componendam orationem sumsissem, cum quid aliud, quam ingenii fama, periclitarer? Ignarus, quid arcessitus essem,[g] te iratum et jubentem dicere causam, fratrem accusantem audivi. Ille diu ante præparata, meditata in me oratione est usus: ego id tantum temporis, quo accusatus sum, ad cognoscendum, quid ageretur, habui. Utrum momento illo horæ accusatorem audirem? an defensionem meditarer? Attonitus repentino atque inopinato malo, vix, quid objiceretur, intelligere potui; nedum satis sciam, quo modo me tuear. Quid mihi spei esset, nisi patrem judicem haberem? apud quem etiamsi caritate a fratre majore vincor,[h] misericordia certe reus vinci non debeo. Ego enim, ut me mihi tibique serves, precor: ille, ut me in securitatem suam occidas, postulat. Quid eum, cum regnum ei tradideris, facturum credis in me[4] esse, qui jam nunc sanguine meo sibi indulgeri æquum censet?'[i]

[g] *Qua de causa vocarer.*
[h] *Quamvis major sit amor paternus in Perseum quam in me.*
[i] *Vitam meam ei per indulgentiam impendi.*

---

modestia excidit, supplenda est, v. c. *utendo*.' Doering.—2 'Aut *in eo* aut *ibi* redundat, et pro *in eo* forte leg. *nunc*.' Bauer. 'An potius *enimvero*? Pro *in eo* habet *sed* Lov. 2. non improb. Drak. Τὸ *in* abest a c. Victor. Lov. 3. et 6. Voces *in eo* a glossatore τῷ *ubi* ascripta fuisse, putabat Crev.' *Rupert.* Mox *comissatione* Crev. Kreyssig.—3 *Meditandum* Gron. Doujat. Crev. Doer. —4 *In me* del. Gron. Doujat. Crev.

16. Dicenti hæc lacrymæ simul spiritum et vocem intercluserunt. Philippus, summotis iis, paulisper collocutus cum amicis, pronuntiavit: 'Non verbis se, nec unius horæ disceptatione, causam eorum dijudicaturum, sed inquirendo in utriusque vitam, mores;[5] et dicta factaque in magnis parvisque rebus observando:' ut omnibus appareret, noctis proximæ crimen facile revictum, suspectam nimiam cum Romanis Demetrii gratiam esse. Hæc, vivo Philippo, velut semina jacta sunt Macedonici belli, quod maxime cum Perseo gerendum erat. Consules ambo in Ligures, quæ tum una consularis provincia erat, proficiscuntur; et, quia prospere ibi res gesserunt, supplicatio in unum diem decreta est. Ligurum duo millia fere ad extremum finem provinciæ Galliæ,[s] ubi castra Marcellus habebat, venerunt, uti reciperentur, orantes. Marcellus, opperiri eodem loco Liguribus jussis, senatum per literas consuluit. Senatus rescribere M. Ogulnium prætorem Marcello jussit: 'Verius fuisse,[k] consules, quorum provincia esset, quam se, quid e re publica esset, decernere: tum quoque non placere, si per deditionem Ligures recipiet,[t] receptis[6] arma adimi; atque, eos ad consulem mitti, senatum æquum censere.' Prætores eodem tempore, P. Manlius in ulteriorem Hispaniam, quam[7] et priore prætura provinciam obtinuerat; Q. Fulvius Flaccus in citeriorem pervenit, exercitumque a

[k] *Justius et rationi magis consentaneum.*

5 Legendum forte putat Duk. *vitam ac mores.*—6 Vid. Not. Delph. inf. *Placere sibi, per deditionem Ligures recipi, et receptis, &c.* Gron. Doujat. Crev. *recipiat, recept.* Kreyssig. Mox *consules* Kreyssig. prob. Sigon. et Gron.—7 'Tὸ *quam* ad solam *Hispaniam* referendum, aut Livius memoria lapsus est.'

NOTÆ

[s] *Provinciæ Galliæ*] Cispadanæ nimirum, qua Apenuino et Liguriæ proxima.

[t] *Per deditionem Ligures recipiet* [*recipi*] A Marcello nempe proconsule Galliæ cisalpinæ recipi Ligures non debere senatus censebat, sed debere eos a Marcello mitti ad consules, qui in ea provincia erant, ut viderent, an dedentes se recipi deberent, et qua conditione. Gelen. tamen e scripto notat, *tum quoque placere, si per deditionem Ligures recipiet, receptis arma adimi*, quod probat Gron. modo scribatur *reciperet;* ac deinde vult *ad consules remitti.*

Terentio accepit. Nam ulterior morte P. Sempronii proconsulis[8] sine imperio fuerat. Fulvium Flaccum oppidum Hispanum, Urbicuam[9] nomine,[u] oppugnantem Celtiberi adorti sunt. Dura ibi prælia aliquot[x] facta: multi Romani milites et vulnerati, et interfecti sunt. Victi perseverantia Fulvii,[10 y] quod nulla vi abstrahi ab obsidione potuit, Celtiberi, fessi præliis variis, abscesserunt. Urbs, amoto auxilio eorum, intra paucos dies capta et direpta est: prædam militibus prætor concessit. Fulvius, hoc oppido capto, P. Manlius, exercitu tantum in unum coacto, qui dissipatus fuerat, nulla alia memorabili gesta re, exercitus in hyberna deduxerunt. Hæc ea æstate in Hispania gesta. Terentius, qui ex ea provincia decesserat, ovans Urbem iniit. Translatum, argenti pondo novem millia trecenta viginti,[z] auri octoginta pondo,[a] et duæ coronæ aureæ pondo sexaginta septem.[b]

17. Eodem anno inter populum Carthaginiensem et regem Masinissam in re præsenti disceptatores Romani de agro fuerunt. Ceperat eum ab Carthaginiensibus, pater Masinissæ, Gala: Galam Syphax inde expulerat: postea, in gratiam soceri Hasdrubalis, Carthaginiensibus dono de-

Rupert.—8 *Proprætoris* Gron. Doujat. Crev.—9 ' Edd. priores *Urbicnam*, et Mss. *Uthicemam*, *Uthienam*, *Uthicnam*, *Uthicam*, *Athicam*, *Vicernam*, *Veicam*, *Vehicam*. In nummo Augusti legitur *Urbuica*, et *Urbica* in Antonini Itin. Mox *dura ibi prælia*, forte *dubia;* Gron. An *dira?*' Rupert.—10 *Vicit perseverantia Fulvius* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[u] *Urbicuam nomine*] Urbicum amnem prope Asturicam invenio in cismontanis Asturibus, cui adhuc nomen *Orbego*. At Urbicuam alibi non lego apud veteres geographos. Urbiaca est apud Antoninum in Sedetanorum et Celtiberorum confinio; nunc *Arbeca* in Aragonia ex Beutero.

[x] *Dura ibi prælia aliquot*] Putat Gron. *dubia ibi prælia aliquot facta*.

[y] *Victi perseverantia Fulvii* [*Vicit perseverantia Fulvius*] Gelen. e Moguntino, *vicit perseverantia Fulvius:* sed prior lectio nihil habet vitii.

[z] *Argenti pondo novem millia trecenta viginti*] Gallice, *trois cens trente-cinq mille cinq cens vingt livres.*

[a] *Auri octoginta pondo*] Gallice, *quatre-vingts livres Romaines pesant d'or, qui peuvent valoir environ quarante-quatre mille huit cens livres.*

[b] *Pondo sexaginta septem*] Gallice, *la valeur de trente-sept mille cinq cens vingt livres, à ne considérer que le poids.*

derat. Carthaginienses eo anno Masinissa expulerat. Haud minore certamine animorum, quam cum ferro et acie dimicarunt, res acta apud Romanos. Carthaginienses, quod primo majorum suorum fuisset, deinde ab Syphace ad se pervenisset, repetebant. Masinissa, 'paterni regni agrum se et recepisse, et habere jure gentium,' aiebat, 'et causa, et possessione superiorem esse. Nihil aliud se in ea disceptatione metuere, quam ne pudor Romanorum, dum vereantur, ne quid socio atque amico regi adversus communes suos atque illius hostes indulsisse videantur, damno sit.'[11] Legati possessionis jus non mutarunt: causam integram Romam ad senatum rejecerunt. In Liguribus nihil postea gestum. Recesserant primum in devios saltus: deinde, dimisso exercitu, passim in vicos castellaque sua dilapsi sunt. Consules quoque dimittere exercitum voluerunt, ac de ea re Patres consuluerunt. Alterum ex his, dimisso exercitu, ad magistratus in annum creandos venire Romam jusserunt; alterum cum legionibus suis Pisis hyemare. Fama erat, Gallos Transalpinos juventutem armare; nec, in quam regionem Italiæ effusura se multitudo esset, sciebatur. Ita inter se consules compararunt, ut Cn. Bæbius ad comitia iret, quia M. Bæbius frater ejus consulatum petebat.

18. Comitia consulibus rogandis fuere. Creati P. Cornelius Cethegus, M. Bæbius Tamphilus.[12]* Prætores inde facti, duo Q. Fabii, Maximus et Buteo, Ti. Claudius[13] Nero, Q. Petillius Spurinus, M. Pinarius Posca, L. Duronius. His, inito magistratu, provinciæ ita sorte evenerunt. Ligures consulibus; prætoribus, Q. Petillio urbana, Q. Fabio Maximo peregrina, Q. Fabio Buteoni Gallia,[14] Ti. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia,

11 *Damno sibi sit* conj. Duker.

12 'Pamphilum, non Tamphilum, fuisse cognomen Bæbiæ gentis, monet Hard. In Fastis Capit. scribitur *Tamphilus*, in nummo gentis Bæbiæ *Tampilus*. Pro *Cethegus* omnes Mss. et edd. antt. *Lentulus*.' Rupert.—13 *C. Claud.* Gron. Doujat. Crev.—14 'Ex more Livii, *Quintis Fabiis Maximo peregrina*,

NOTÆ

* A. U. C. 572.

L. Duronio Apulia; et Istri adjecti, quod Tarentini Brundisinique nuntiabant, maritimos agros infestos transmarinarum navium latrociniis esse. Eadem Massilienses de Ligurum navibus querebantur. Exercitus inde decreti: quatuor legiones consulibus, (quina millia ducenos Romanos pedites, trecenos haberent equites,)[15] et quindecim millia socium ac Latini nominis, octingenti equites. In Hispaniis prorogatum veteribus prætoribus imperium est cum exercitibus, quos haberent; et in supplementum decreta tria millia civium Romanorum, ducenti equites, et socium Latini nominis sex millia peditum, trecenti equites. Nec rei navalis cura omissa. Duumviros in eam rem consules creare jussi, per quos naves viginti deductæ navalibus sociis civibus Romanis, qui servitutem servissent,[c] complerentur; ingenui tantum ut iis præessent. Inter duumviros ita divisa tuenda denis navibus maritima ora, ut promontorium iis Minervæ,[d] velut cardo, in medio esset: alter in dextram partem[16] usque ad Massiliam,[e] lævam alter usque ad Barium[f] tueretur.

19. Prodigia multa fœda et Romæ eo anno visa, et nuntiata peregre. In area Vulcani et Concordiæ sanguinem

---

Buteoni Gallia.' J. F. Gron.—15 Conj. Drak. *et quina dena millia s. ac L. n., octingeni equites.* Idem parenthesin h. l. adjecit, et *octingenti* reposuit pro *octingentos.* Gron. Doujat. Crev. habent *equites, et quindecim . . . octingentos,* signis parentheseos omissis.—16 ' Τὸ *in* ante *dextram partem* delendum, auctore Gron. An *ut* reponendum pro *in?*' Rupert. *In* del. Kreyssig.

NOTÆ

[c] *Civibus Romanis, qui servitutem servissent*] Hoc est, libertinis: hi enim potius quam ingenui ad navalem militiam, velut minus honoratam apud Romanos, deligebantur.

[d] *Promontorium iis Minervæ*] In Campaniæ et Picentinorum confinio prominet in mare Tuscum, Capreas versus, hoc promontorium, inter sinum Pæstanum et Neapolitanum; vulgo *Capo della Minerva,* aliis *Capo Campanella.*

[e] *Usque ad Massiliam*] In Galliæ parte, quæ post Narbonensis dicta, celebratur Græca civitas Massilia, quam profugi ab Phocæa urbe Asiatica ad mare condiderunt: hodie *Marseille en Provence.*

[f] *Usque ad Barium*] In Apulia Peucetia est maritima urbs Barium, inter Salapiam et Egnatiam: unde una e XII. provinciis regni Neapolitani dicitur *terra di Bari.*

pluit; et pontifices hastas motas nuntiavere, et Lanuvii simulacrum Junonis Sospitæ lacrymasse; et pestilentia in agris forisque et conciliabulis et in Urbe tanta erat, ut Libitina tunc vix sufficeret.[g] His prodigiis cladibusque anxii Patres decreverunt, ut et consules, quibus Diis videretur, hostiis majoribus sacrificarent, et decemviri libros adirent. Eorum decreto supplicatio circa omnia pulvinaria Romæ in diem unum indicta est. Iisdem auctoribus et senatus censuit, et consules edixerunt, ut per totam Italiam triduum supplicatio et feriæ essent. Pestilentiæ tanta vis erat, ut, cum propter defectionem Corsorum bellumque ab Iliensibus[17] [h] concitatum in Sardinia octo millia peditum ex sociis Latini nominis scribi placuisset et trecentos equites, quos M. Pinarius prætor secum in Sardiniam trajiceret, tantum hominum demortuum esse, tantum ubique ægrorum consules renuntiaverint, ut is numerus effici militum non potuerit. Quod deerat militum,[18] sumere a Cn. Bæbio proconsule, qui Pisis hybernabat, jussus prætor, atque inde in Sardiniam trajicere. L. Duronio prætori, cui provincia Apulia evenerat, adjecta de Bacchanalibus quæstio est: cujus[19] residua quædam velut semina ex prioribus malis jam priore anno apparuerant: sed magis inchoatæ apud L. Pupium prætorem quæstiones erant, quam ad exitum ullum perductæ. Id persecare novum prætorem, ne serperet iterum latius, Patres jusserunt. Et leges[20] de ambitu consules ex auctoritate senatus ad populum tulerunt.

17 ' Non recte *Iolensibus* aut *Iluensibus* reponendum censet Glar.' *Sigon.* —18 ' *Ut is numerus effici militum . . . quod deerat militum cet.* posterius *militum* delendum putabat Gron. prius Drak.' *Rupert.*—19 ' Forte *quorum* leg. pro *cujus*, et mox *jam superiore anno*, pro *jam priore a.* ne *prioribus* et *priore* jungantur.' *Rupert.*—20 ' *Legem* plures Mss. et edd. ante Ald. forte rectius, judice etiam Drak.' *Rupert.*

NOTÆ

[g] *Ut Libitina tunc vix sufficeret*] Libitina Dea fuit funerum, et tum pro lectulo sumitur, in quo mortui efferri soliti, tum etiam pro ipsa morte: hic pro feretro accipi videtur, vel potius pro libitinariis qui funera curabant.

[h] *Ab Iliensibus*] Fuere Ilienses populi Sardiniæ, Plinio et Solino memorati, a Trojanis orti, ad occidentale illius latus. Pinetus putat eorum tractum dici hodie *Llena*, in medio

20. Legationes deinde in senatum introduxerunt: regum primas,[1] Eumenis et Ariarathis Cappadocis et Pharnacis Pontici. Nec ultra quicquam eis responsum est, quam missuros, qui de controversiis eorum cognoscerent statuerentque. Lacedæmoniorum deinde exulum et Achæorum legati introducti sunt; et spes data exulibus est, scripturum senatum Achæis, ut restituerentur. Achæi de Messene recepta compositisque ibi rebus cum assensu Patrum exposuerunt. Et a Philippo rege Macedonum duo legati venerunt, Philocles et Apelles, nulla super re, quæ ab senatu petenda esset: speculatum magis inquisitumque missi de iis, quorum Perseus Demetrium insimulasset sermonum, cum Romanis, maxime cum T. Quintio, adversus fratrem de regno habitorum. Hos, tanquam medios, nec in alterius favorem inclinatos, miserat rex. Erant autem et hi Persei fraudis in fratrem ministri et participes. Demetrius, omnium, præterquam fraterni sceleris,[2 i] quod nuper eruperat, ignarus, primo neque magnam, neque nullam spem habebat, patrem sibi placari posse. Minus deinde in dies patris animo fidebat, cum obsideri aures[k] a fratre cerneret.[3] Itaque, circumspiciens dicta factaque sua, ne cujus suspiciones augeret, maxime ab omni mentione et contagione Romanorum abstinebat; ut neque scribi sibi vellet, quia hoc præcipue criminum genere exasperari animum sentiebat.

21. Philippus, simul ne otio miles deterior fieret, simul avertendæ suspicionis causa quicquam a se agitari de Ro-

1 Vitium est, ut testatur Gron. scripti Moguntini *regum prima*.—2 In Mss. et edd. autt. *præt. fraterno scelere* prob. Drak.—3 'Τὸ *cum* tolerari potest; sed forte malis *cujus*.' J. F. Gron.

NOTÆ

fere insulæ.

[i] *Omnium, præterquam fraterni sceleris*] Vett. codices scripti et editi, *præterquam fraterno scelere:* quo significatur Demetrium inscium fuisse omnium quæ adversum se agerentur, nisi quantum ex scelere fraternæ accusationis colligeret, ut Gron. interpretatur.

[k] *Cum obsideri aures*] Forte *cujus obsideri aures*, nimirum patris. Verum id satis intelligitur, quemadmodum et statim ubi dicitur, 'exasperari animum sentiebat:' facile apparet intelligi animum Philippi.

mano bello, Stobos Pæoniæ exercitu indicto, in Mædicam[l] ducere pergit. Cupido eum ceperat in verticem Hæmi[4] montis[m] ascendendi, quia vulgatæ opinioni crediderat, Ponticum[n] simul et Hadriaticum mare et Istrum amnem et Alpes conspici posse: subjecta oculis ea haud parvi sibi momenti futura ad cogitationem Romani belli. Percunctatus regionis peritos de ascensu Hæmi, cum satis inter omnes constaret, viam exercitui nullam esse, paucis et expeditis perdifficillimum[5] aditum, ut sermone familiari minorem filium permulceret, quem statuerat non ducere secum, primum quærit ab eo, ' Cum tanta difficultas itineris proponatur, utrum perseverandum sit in incepto, an abstinendum? Si pergat tamen ire, non posse oblivisci se in talibus rebus Antigoni, qui, sæva tempestate jactatus, cum in eadem nave secum suos omnes habuisset, præcepisse liberis diceretur, ut et ipsi meminissent, et ita posteris proderent, ne quis cum tota gente simul in rebus dubiis periclitari auderet. Memorem ergo se præcepti ejus, duos simul filios non commissurum in aleam ejus, qui proponeretur, casus; et, quoniam majorem filium secum duceret, minorem ad subsidia spei et custodiam regni remissurum in Macedoniam esse.' Non fallebat Demetrium ablegari se, ne adesset consilio, cum

4 *Æmi* Gron. Doujat. et mox *Istrum* pro *Histrum* Gron. Doujat. Crev.— 5 *Per difficillimum* eæd. cum quibusd. edd. ante et post Ald. *per difficillima*

NOTÆ

[l] *In Mædicam*] Fuit Mædica Thraciæ regio, seu præfectura, a Medis populis dicta, qui et Mædi aliis. Eam Ptol. provinciis Thraciæ versus Macedoniam et Ægæum mare positis annumerat cum Drosica.

[m] *Hæmi* [*Æmi*] *montis*] Vulgo *Hæmus* scribitur. Mons ille inter Thraciæ montes maximus et celsissimus habetur, et Thraciam, quam longa est, a Mæsia inferiori dividit, boream versus: hodie variis nominibus appellatur: Turcis *Balkan:* quasi domini, seu regis et principis montem dicas; Sclavis *Cumonizæ;* incolis ipsis *Krivievne* Lazio teste: alibi *Costegnazzo* ex Cuspiniano, *Prasobo* Laonico: Italis *Catena del Mondo*, et *Monte Argentaro.* Ab eo una ex Thracicæ diœceseos provinciis Æmimontus, vel Æmimontium, dicta, post Theodosiana tempora, cujus tractus primaria urbs Adrianopolis.

[n] *Ponticum*] Mare Ponticum est Pontus Euxinus; Græcis *Mauro Thalassa;* Turcis *Karadenis*, eodem sensu; et nobis *la Mer Noire;* Itali vocant *Mare Maggiore.*

in conspectu locorum consultaret, qua[6] proxime itinera ad mare Hadriaticum atque Italiam ducerent, quæque belli ratio esset futura. Sed non solum parendum patri tum, sed etiam assentiendum erat, ne invitum parere suspicionem faceret. Ut tamen iter ei tutum in Macedoniam esset, Didas, ex prætoribus regiis unus, qui Pæoniæ præerat, jussus est prosequi eum cum modico præsidio. Hunc quoque Perseus, sicut plerosque patris amicorum, ex quo haud dubium cuiquam esse cœperat, ad quem, ita inclinato regis animo, hæreditas regni pertineret, inter conjuratos in fratris perniciem habuit. In præsentia dat ei mandata, ut per omne obsequium insinuaret se in quam maxime familiarem usum, ut elicere omnia arcana specularique abditos ejus sensus posset.[7] Ita digreditur Demetrius cum infestioribus, quam si solus iret, præsidiis.

22. Philippus, Mædicam primum, deinde solitudines interjacentes Mædicæ atque Hæmo transgressus, septimis demum castris ad radices montis pervenit. Ibi unum moratus diem ad deligendos, quos duceret secum, tertio die[8] [o] iter est ingressus. Modicus primo labor in imis collibus fuit. Quantum in altitudinem egrediebantur, magis magisque sylvestria et pleraque invia loca excipiebant. Pervenere deinde in tam[9] opacum iter, ut, præ densitate arborum immissorumque aliorum in alios ramorum, perspici[10] cœlum vix posset: ut vero jugis appropinquabant, quod rarum in aliis locis esset, adeo omnia contecta nebula, ut haud secus quam nocturno itinere impedirentur. Tertio demum die ad verticem perventum. Nihil vulgatæ opinioni,

---

conj. Gron.—6 ‘ Gron. [Doujat.] et Crev. *quæ*. Non male. Sed *qua* retineri potest, modo suppleas *parte*, non *via*.’ Rupert.—7 *Possit* Gron. Doujat. Crev.

8 ‘ Sigonius satis inconsideranter *postero die*, pro *tertio die*, legendum esse judicavit.’ *Doering*.—9 *Tum* del. Gron. Doujat.—10 *Prospici* Lov. 1.

NOTÆ

[o] *Tertio die*] Siquidem ad radices montis unum moratus est diem, necesse est postero die ingressum esse iter: illud itaque *tertio die* videtur hic irrepsisse ex eo quod sequitur, ‘ tertio demum die ad verticem perventum.’

degressi inde, detraxerunt: magis, credo, ne vanitas itineris ludibrio esset, quam quod diversa inter se maria montesque et amnes ex uno loco conspici potuerint. Vexati omnes et ante alios rex ipse, quo gravior ætate erat, difficultate viæ est. Duabus aris ibi Jovi et Soli sacratis cum immolasset, qua triduo ascenderat, biduo [11] est degressus,[p] frigora nocturna maxime metuens, quæ caniculæ ortu [q] similia brumalibus erant. Multis per eos dies difficultatibus conflictatus, nihilo lætiora in castris invenit; ubi summa penuria erat, ut in regione, quam ab omni parte solitudines clauderent. Itaque unum tantum moratus diem, quietis eorum causa, quos habuerat secum, itinere inde simili fugæ in Dentheletos [12] transcurrit. Socii erant; sed propter inopiam haud secus quam hostium fines Macedones populati sunt. Rapiendo enim passim villas primum, dein quosdam vicos etiam evastarunt, non sine magno pudore regis, cum sociorum voces, nequicquam Deos sociales nomenque suum implorantes, audiret. Frumento inde sublato, in Mædicam regressus, urbem, quam Petram appellant,[r] oppugnare est adortus. Ipse a campestri aditu castra posuit.[l] Perseum filium cum modica manu circummisit, ut a superioribus locis urbem aggrederetur. Oppidani, cum terror undique instaret, obsidibus datis, in præsentia dediderunt sese. Iidem, postquam exercitus recessit, obliti obsidum, relicta urbe, in loca munita et montes refugerunt. Philippus,

[l] *Ab ea parte qua urbs per planitiem adibatur.*

et 3.—11 *Immolasset* (*quatriduo ascenderat*) *biduo*, *&c.* edd. ante Sigon. qui tollendam parenthesim putat, et legendum *qui triduo as.*, *biduo*, *&c.*—12 *Dentheletas* Gron. Doujat. *Dantheletas* Crev.

NOTÆ

[p] *Biduo est degressus*] Ita Sigon. correxit, cum antea legeretur *digressus;* observat enim *ascendere* et *digredi* contraria non esse, sed *ascendere* et *degredi*, hoc est, descendere.

[q] *Quæ caniculæ ortu*] Quamvis adulta jam esset æstas, sub ortum scilicet caniculæ, frigora tamen nocturna in edito illo monte non minora erant, quam alibi tempore hyberno.

[r] *Quam Petram appellant*] Plura sunt hoc nomine oppida, in Sicilia, in Arabia, in Sogdiana, alibi. Hæc Mædica minus geographis cognita.

omni genere laboris sine ullo effectu fatigatis militibus, et fraude prætoris Didæ auctis in filium suspicionibus, in Macedoniam rediit.

23. Missus hic comes, (ut ante dictum est,) cum simplicitatem juvenis incauti et suis haud immerito succensentis, assentando indignandoque et ipse vicem ejus, captaret, in omnia ultro suam offerens operam, fide data, arcana ejus elicuit. Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur. Cui consilio adjutor Deum beneficio oblatus videbatur Pæoniæ prætor, per cujus provinciam spem ceperat elabi tuto posse. Hoc consilium extemplo et fratri proditur, et, auctore eo, indicatur patri. Literæ primum ad obsidentem Petram allatæ sunt. Inde Herodorus[13] (princeps hic amicorum Demetrii erat) in custodiam est conjectus, et Demetrius dissimulanter asservari jussus.[m] Hæc super cetera tristem adventum in Macedoniam regi fecerunt. Movebant eum et præsentia crimina:[n] expectandos tamen, quos ad exploranda omnia Romam miserat, censebat. His anxius curis cum aliquot menses egisset, tandem legati, jam ante præmeditatis[14 s] in Macedonia, quæ ab Roma renuntiarent, venerunt: qui, super cetera scelera,[o] falsas etiam literas, signo adulterino T. Quintii signatas, reddiderunt regi. Deprecatio erat in literis, si quid adolescens, cupiditate regni prolapsus, secum egisset. ‘Nihil[15] eum

[m] *Custodibus per speciem obsequii additis observari, sive ita custodiri ut liber videretur.*

[n] *Commovebatur Philippus his in Demetrium criminationibus.*

[o] *Præter cetera quæ scelerate comminiscebantur.*

13 *Herodotus* Gron. Donjat.—14 ‘Nisi cum Gron. ex Voss. et Lov. 2. leg. *præmeditati.*’ Rupert.—15 *In literis: si quid adolescens cupiditate regni prolapsus secum egisset, nihil, &c.* Gron. Donjat.

NOTÆ

[s] *Jam ante præmeditatis*] Legi Gron. jubet *præmeditati*: mihi parum videtur causæ cur quicquam mutetur. Est enim *præmeditatis* idem ac cum antea meditati essent quæ renuntiarent; perinde ac si diceret *præcogitatis*. Quid enim vetat compositum præmeditari passive sumi, quemadmodum simplex meditari? Sic Plautus Pseudolo, ‘meditati sunt doli probe:’ Cic. 1. Offic. ‘leviora enim sunt ea quæ repentino aliquo motu accidunt, quam ea quæ meditata et præparata inferuntur.’

adversus suorum quenquam facturum; neque eum sese esse, qui ullius impii consilii auctor futurus videri possit.' Hæ literæ fidem Persei criminibus fecerunt. Itaque Herodorus, extemplo diu excruciatus, sine indicio rei ullius in tormentis moritur.

24. Demetrium iterum ad patrem accusavit Perseus. Fuga per Pæoniam præparata arguebatur, et corrupti[16] quidam, ut comites itineris essent; maxime falsæ literæ T. Quintii urgebant. Nihil tamen palam gravius pronuntiatum de eo est, ut dolo potius interficeretur; nec id cura ipsius,[p] sed ne pœna ejus consilia adversus Romanos nudaret. Ab Thessalonice[17] Demetriadem ipsi cum iter esset, Astræum Pæoniæ[t] Demetrium mittit cum eodem comite Dida, Perseum Amphipolim,[u] ad obsides Thracum accipiendos. Digredienti ab se Didæ mandata dedisse dicitur de filio occidendo. Sacrificium ab Dida seu institutum, seu simulatum est. Ad quod celebrandum invitatus Demetrius ab Astræo Heracleam venit.[x] In ea cœna[y] dici-

[p] *Neque id fiebat ut famæ Demetrii consuleretur.*

16 *Perseus de fuga in P. præparata, arguebant eum* edd. ante Gron. ' And. *accusavit fuga per P. præparata. arguebant et corrupti.* Et sic omnes usque ad Ascens. Magontiaci primum dederunt *accusavit Perseus fuga;* et secuti Ald. Junt. Frob. Nostram lect. dedit Gelen. Hic Sigon. pannuceam facit; ex Mog. assumit *Perseus;* ex edd. *arguebant*, de conjectura reddit *eam*, et inserit *τὸ de.*' J. F. Gron.—17 *Thessalonica* Gron. Doujat. Crev. Mox *Asterium*

NOTÆ

[t] *Astræum* [*Asterium*] *Pæoniæ*] Vide num potius *Æstræum:* quod licet Ptol. Æstræis tribuat, dubium tamen non videtur quin late sumto Pæoniæ nomine Æstræi comprehensi fuerint. Nam quod Sigon. *Asterium* legendum putat, quia Strabo et Stephanus Ἀστέριον nominant urbem Thessaliæ, procul a Pæonia distare Thessaliam nemo nescit. Scio a Nic. Sansone accurato geographo, et nobis, dum viveret, amico, poni Asterium in Pæonia. Sed cum pro certo habeam ea in re non aliam ipsum quam Livii auctoritatem secutum, qui Pæoniam latius longe quam Ptol. accipit, a priori sententia non dimoveor.

[u] *Amphipolim*] Urbs est Odomantices Thracicæ prius, ac deinde Macedonicæ provinciæ, ad lævam Strymonis fluvii, et Edonidis confinia; postea *Christopolis* a Græcis dicta; nunc Turcis *Emboli.*

[x] *Heracleam venit*] Hæc Heraclea Macedonica in Lynchestis fuit, quorum regio Pæoniæ proxima, et parum ab Æstræis distans: diversa ab He-

tur venenum datum. Poculo epoto, extemplo sensit:[z] et mox coortis doloribus, relicto convivio, cum in cubiculum recepisset sese, crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris ac Didæ scelus incusans, torquebatur. Intromissi deinde Thyrsis quidam Stuberæus[a] et Berœæus [18] Alexander,[b] injectis tapetibus in caput faucesque, spiritum intercluserunt. Ita innoxius adolescens, cum in eo ne simplici quidem genere mortis[c] contenti inimici fuissent, interficitur.

25. Dum hæc in Macedonia geruntur, L. Æmilius Paullus, prorogato ex consulatu imperio,[19] principio veris in Ligures Ingaunos exercitum introduxit.[20] Ubi primum in hostium finibus castra posuit, legati ad eum, per speciem pacis petendæ, speculatum venerunt. Negante Paullo, nisi cum deditis pacisci se pacem, non tam id recusabant, quam tempore opus esse aiebant, ut generi agresti hominum persuaderetur. Ad hoc decem dierum induciæ cum darentur, petierunt deinde, 'ne trans montes proximos castris pabulatum lignatumque milites irent. Culta ea loca suorum finium esse.' Id ubi impetravere, post eos ipsos montes, unde averterant hostem, exercitu omni coacto, repente multitudine ingenti castra Romanorum oppugnare simul omnibus portis aggressi sunt.[d] Summa vi totum [1]

Gron. Doujat. *Æstræum* Crev. *Ad Astræum* olim legebatur.—18 *Stubaræus* et *Berreus* edd. ante Sigon.

19 'Jure nostra lectio, et usu loquendi et plurimorum codd. auctoritate confirmata, vulgatæ lectioni *prorogato consulari imperio*, prælata est.' *Doering.* —20 'Equidem pro *exercitum introduxit* malim *duxit;* idque non ideo tantum, quod *ducere* sexcenties apud Nostrum pro *exercitum ducere* dicitur, sed quod vox *exercitum* in omnibus codd. apud Drakenb. uno cod. Lov. 5. excep-

NOTÆ

raclea Sintica, quæ in boreali Macedoniæ regione ad Strymonem: illa autem, Moletio et Nardo auctoribus, hodie *Xevosna* appellatur.

[y] *In ea cœna*] Quæ scilicet post sacrificium a Dida institutum celebrata.

[z] *Extemplo sensit*] Repete e proximo, 'venenum datum.'

[a] *Thyrsis quidam Stuberæus*] A Stubera seu Stymbara Deuriopum oppido.

[b] *Berœæus Alexander*] A Berœa Emathiæ urbe.

[c] *Ne simplici quidem genere mortis*] Non contenti veneno, quo interiturus haud dubie fuisset, mortem alio genere properarunt, intercluso spiritu.

[d] *Simul omnibus portis aggressi sunt*]

diem oppugnarunt, ita ut ne efferendi quidem signa Romanis spatium, nec ad explicandam [2] aciem locus esset. Conferti in portis, obstando magis, quam pugnando, castra tutabantur. Sub occasum solis cum recessissent hostes, duos equites ad Cn. Bæbium proconsulem cum literis Pisas [3] mittit, ut obsesso sibi per inducias quam primum subsidio veniret. Bæbius exercitum M. Pinario prætori, eunti in Sardiniam, tradiderat. Ceterum et senatum literis certiorem fecit, obsideri a Liguribus L. Æmilium, et M. Claudio Marcello, cujus proxima inde provincia erat, scripsit, ut, si videretur ei, exercitum ex Gallia traduceret in Ligures, et L. Æmilium liberaret obsidione. Hæc sera futura auxilia erant. Ligures postero die ad castra redeunt. Æmilius, cum et venturos scisset, et educere in aciem potuisset, intra vallum suos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo Bæbius cum exercitu venire a Pisis posset.

26. Romæ magnam trepidationem [e] literæ Bæbii fecerunt; eo majorem,[4] quod paucos post dies Marcellus, tradito exercitu Fabio, Romam cum venisset, spem ademit, eum, qui in Gallia esset, exercitum in Ligures traduci posse, quia bellum cum Istris esset, prohibentibus coloniam Aquileiam deduci: eo profectum Fabium, neque inde regredi, bello inchoato, posse. Una et ea ipsa tardior, quam tempus postulabat, subsidii spes erat, si consules maturassent

---

to, vere omissa est.' *Doering.*—1 Add. *unum* Gron. Doujat. Crev.—2 'Lege *nec efferendi signa, &c.* vel *nedum ad explicandam.*' J. F. Gron.—3 'Sc. Æmilius Paullus; nisi *Paullus* leg. pro *Pisas.*' Rupert.

4 'Non opus videtur, ut cum J. Fr. Gron. voce *magnam* deleta, hic locus legatur et distinguatur sic: *Romæ trepidationem literæ Bæbii fecerunt eo majo-*

NOTÆ

Quatuor nimirum portis, quot in castris Romanorum erant, ut explicat mox cap. 27. 'ad quatuor portas exercitum instruxit, ut signo dato simul ex omnibus partibus eruptionem faceret.'

[e] *Romæ magnam trepidationem*] Displicet Gronovio τὸ *magnam*, quam vocem delendam censet, præsertim cum adjiciatur *eo majorem.* Dixit tamen Sallust. non admodum dispari loquendi forma, 'Statui res gestas populi Romani carptim, ut quæque memoria dignæ videbuntur, describere; eoque magis quod mihi a spe, metu, partibus reipublicæ animus liber erat.'

in provinciam ire. Id ut facerent, pro se quisque Patrum vociferari. Consules, nisi confecto delectu, negare se ituros, nec suam segnitiem, sed vim morbi, in causa esse, quo serius perficeretur.[5 f] Non tamen potuerunt sustinere consensum senatus, quin paludati exirent, et militibus, quos conscriptos haberent, diem edicerent, quo Pisas convenirent. Permissum, [ut,][6] qua irent, protenus subitarios milites scriberent ducerentque secum. Et prætoribus, Q. Petillio et Q. Fabio, imperatum est, ut Petillius duas legiones civium Romanorum tumultuarias scriberet, et omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret: Fabio, ut sociis Latini nominis quindecim millia peditum, octingentos equites imperaret. Duumviri navales creati C. Matienus et C. Lucretius, navesque iis ornatæ sunt; Matienoque, cujus[7] ad Gallicum sinum provincia erat, imperatum est,[8] ut classem primo quoque tempore duceret in Ligurum oram, si quo usui esse[9 g] L. Æmilio atque ejus exercitui posset.

27. Æmilius, postquam nihil usquam auxilii ostendebatur, interceptos credens equites, non ultra differendum ratus, quin per se fortunam tentaret, priusquam hostes venirent, qui jam segnius socordiusque oppugnabant, ad quatuor portas exercitum instruxit, ut, signo dato, simul ex omnibus partibus eruptionem facerent. Quatuor extraordinariis cohortibus duas adjunxit,[h] præposito M. Valerio legato:

---

rem, quod cett.' Doering.—5 'Malebat J. Fr. Gron. *quod;* sed bene post *causa* se habet *quo* pro ut, vel cur.' *Doering.* '*Perficeretur* c. Mog. *proficiscerentur* et *proficiscuntur* ceteri Mss. et edd. antt.' *Rupert. Proficiscerentur* Gron.—6 Librarius Mog. teste J. F. Gron. add. *τὸ ut*, quod in omnibus scriptis et priscis edd. deest.—7 '*Matienoque, cujus* cet. ita Gelen. forsan e c. Mog. *ornatæ sunt, cujusque ad G. s. p. erat*, (ei) *imperatum* ceteri Mss. et edd. antt. prob. Gron. et Drak.' *Rupert.*—8 *Est* del. Gron. Doujat. Crev.—9 Vid. Not. Delph. inf.

NOTÆ

[f] *Quo serius perficeretur*] Vult Gron. legi *quod serius*, nec sine ratione.

[g] *Si quo usui esse*] Hoc est, si ad rem quampiam utilis ejus opera esse posset. Mavult tamen Tan. Faber, *si qua*, hoc est, si aliqua ratione.

[h] *Quatuor extraordinariis cohortibus duas adjunxit*] Cohortes extraordinariæ, ex selectis sociorum, circa consulem, sive alium imperatorem in castris locabantur: equitum nempe tertia pars, peditum quinta, ut Polyb. scribit. Hic autem duæ cohortes, quæ quaternis adjunguntur, alares fuere,

erumpere extraordinaria porta[i] jussit.[10] Ad dexteram principalem hastatos legionis primæ instruxit; principes ex eadem legione in subsidiis posuit: M. Servilius et L. Sulpicius,[11] tribuni militum, his præpositi. Tertia legio adversus principalem sinistram portam instructa est. Id tantum mutatum; principes primi, et hastati in subsidiis[k] locati: Sex. Julius Cæsar et L. Aurelius Cotta, tribuni militum, huic legioni præpositi sunt. Q. Fulvius Flaccus legatus cum dextera ala ad quæstoriam portam[l] positus. Duæ cohortes et triarii duarum legionum in præsidio castrorum manere jussi. Omnes portas concionabundus ipse imperator circumiit, et, quibuscumque irritamentis poterat, iras militum acuebat, nunc fraudem hostium incusans, qui, pace petita, induciis datis, per ipsum induciarum tempus contra jus gentium ad castra oppugnanda venissent; nunc, quantus pudor esset, edocens, ab Liguribus, latronibus verius, quam hostibus justis, Romanum exercitum obsideri. 'Quo ore quisquam vestrum, si hinc alieno præsidio, non vestra virtute, evaseritis, occurret, non dico eis militibus, qui Hannibalem, qui Philippum, qui Antiochum,

10 '*Quatuor extraordinarias cohortes duabus adjunctis, p. M. V. l., erumpere e. p. jussit* malebat Gron. Sed oratio hians minore mole expleri potest copula *et* post *adjunxit* addenda.' *Duk.* 'Immo ante *erumpere* supple *eas* vel *eum*, quod pron. Livius more suo omisit.' *Drak.*—11 *C. Sulp.* tentabat Rupert. Omnes ab And. ad Frob. *M. Servilio et L. Sulpicio tribunis militum his præpo-*

NOTÆ

ut ratiocinatur Gron. adversus Lipsium, qui sive legionarias, sive alares fuisse conjicit. Gron. hac ratione nititur, quod nunc quicquid in legionibus erat alibi occupatum esset: hastati scilicet ac principes primæ legionis ad dextram principalem portam; principes et hastati tertiæ legionis ad sinistram; triarii utriusque in præsidio castrorum. Addi potest et cohortium vocabulum hoc tempore nondum ad legiones productum fuisse.

[i] *Erumpere extraordinaria porta*] Porta prætoria, in hostem versa, dicitur etiam extraordinaria, quod ad eam tenderent extraordinarii circa prætorem, seu belli ducem.

[k] *Principes primi, et hastati in subsidiis*] Ex recepto more hastati prius in hostem emitti solebant; deinde principum ordo succedebat. Vide lib. VIII. cap. 8.

[l] *Ad quæstoriam portam*] Ex hac portarum enumeratione patet portam quæstoriam eandem fuisse cum decumana: maxime aversam ab hoste. Et forte initio quæstor ea parte tendebat.

maximos nostræ ætatis reges ducesque, vicerunt, sed iis, qui hos ipsos Ligures aliquoties, pecorum modo fugientes, per saltus invios consectati ceciderunt? Quod Hispani, quod Galli, quod Macedones Pœnive non audeant Ligustinus hostis vallum Romanum subit, obsidet ultro et oppugnat! quem, scrutantes antea devios saltus, abditum et latentem vix inveniebamus.' Ad hæc consentiens reddebatur militum[12] clamor, 'nullam militum culpam esse, quibus nemo ad erumpendum signum dedisset. Daret signum; intellecturum, eosdem, qui antea fuerint, et Romanos et Ligures esse.'

28. Bina cis montes castra Ligurum erant. Ex iis, primis diebus, sole orto, pariter omnes compositi et instructi procedebant: tum, nisi exsatiati cibo vinoque, arma non capiebant; dispersi, inordinati exibant, ut quibus pro spe[13] certum esset,[m] hostes extra vallum signa non elaturos. Adversus ita incompositos eos venientes, clamore pariter omnium, qui in castris erant, calonum quoque et lixarum, sublato, simul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus adeo improvisa res fuit, ut perinde, ac si insidiis circumventi forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnæ fuit. Fuga deinde effusa, et fugientium passim cædes erat. Equitibus dato signo,† ut conscenderent equos, nec effugere quenquam sinerent, in castra omnes trepida fuga compulsi sunt; deinde ipsis exuti castris. Supra quindecim millia Ligurum eo die occisa, capta duo millia et quingenti.[14] Triduo post Ligurum Ingaunorum omne nomen, obsidibus datis, in ditionem[15] venit.[n] Gubernato-

sitis prob. Gron.—12 *Militum* del. Gron. Doujat. Crev.

13 'Multo aptior est lectio *prope*, quam Muretus ex conjectura proposuit.' *Doering.*—14 'In c. Mog. *capti duo millia et trecenti tres*, quod a Drak. haud receptum fuisse mireris.' *Rupert.*—15 *Deditionem* Gron. Doujat. Crev. 'forte

NOTÆ

[m] *Ut quibus pro spe certum esset*] Legit Muretus, *ut quibus prope certum esset:* potest tamen accipi *pro spe*, ut sit juxta spem, sive quemadmodum ipsi sperabant.

† *Equitibus dato signo*] Mirum est equites non irruisse simul cum peditibus in Ligures, sed expectasse signum ad conscendendos equos. Romani sæpius equitibus ad persequen-

res nautæque conquisiti, qui prædatores fuissent navibus,[16] atque omnes in custodiam conjecti. Et a C.[17] Matieno duumviro naves ejus generis in Ligustina ora triginta duæ captæ sunt. Hæc qui nuntiarent literasque ad senatum ferrent, L. Aurelius Cotta, C. Sulpicius Gallus Romam missi; simulque peterent, ut L. Æmilio confecta provincia decedere, et deducere secum milites liceret atque dimittere. Utrumque permissum ab senatu, et supplicatio ad omnia pulvinaria per triduum decreta; jussique prætores, Petillius urbanas dimittere legiones, Fabius sociis atque nomini Latino remittere delectum; et uti prætor urbanus consulibus scriberet, senatum æquum censere, subitarios milites, tumultus causa conscriptos, primo quoque tempore dimitti.

29. Colonia Graviscæ° eo anno deducta est in agrum Etruscum, de Tarquiniensibus quondam captum. Quina jugera agri data. Tresviri[18] deduxerunt,[p] C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Istra. Siccitate et inopia frugum insignis annus fuit. Sex menses nunquam pluisse, memoriæ proditum est. Eodem anno in agro L. Petillii scribæ sub Janiculo, dum cultores agri altius moliuntur terram, duæ lapideæ arcæ, octonos ferme pedes longæ, quaternos latæ, inventæ sunt, operculis plumbo devinctis. Literis Latinis Græcisque utraque arca in-

et Mog. prob. Crev.' *Rupert.*—16 '*In prædatoriis f. n.* emend. Crev. et quidem ex eâ præcipue causa, quod sequentis periodi verba *naves ejus generis*, jam prius certi cujusdam navium generis mentionem factam esse indicare videantur.' *Doering.*—17 Τὸ *C.* deerat ante Sigon. Mox *duæ ac triginta* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

dos hostes victos, quam ad vincendos utebantur. *J. Clericus.*

[n] *In ditionem* [*deditionem*] *venit*] Reponit Gron. ex membranis et veteribus editis, *in ditionem.*

° *Colonia Graviscæ*] Urbs Tusciæ fuit ab aëris gravitate dicta, quod et Virgil. insinuat x. Æneid. 'Et Pyrgi veteres, intempestæque Graviscæ;' id est, insalubres, pestilentes. Fuit ad septemtrionem Centum Cellarum, quæ nunc *Civita Vecchia.* Erant ad ostium fere Martæ fluvii: exque ejus oppidi ruinis natum putatur *Corneto*, in patrimonio sancti Petri: alii est *Montalto.*

[p] *Tresviri deduxerunt*] Ita melius ex Barberino et Petav. putat Gronov. quam, ut vulgo scribitur, *triumviri.*

scripta erat; in altera, Numam Pompilium, Pomponis filium, regem Romanorum, sepultum esse; in altera, libros Numæ Pompilii inesse. Eas arcas cum ex amicorum sententia dominus aperuisset, quæ titulum sepulti regis habuerat, inanis inventa, sine ullo vestigio corporis humani, aut ullius rei, per tabem tot annorum omnibus absumtis: [19 q] in altera duo fasces, candelis involuti,[r] septenos habuere libros, non integros modo, sed recentissima specie. Septem Latini[s] de jure pontificio erant; septem Græci de disciplina sapientiæ, quæ illius ætatis esse potuit. Adjicit Antias Valerius, Pythagoricos fuisse, vulgatæ opinioni, qua creditur, Pythagoræ auditorem fuisse Numam, mendacio probabili accommodata fide. Primo ab amicis, qui in re præsenti fuerunt, libri lecti. Mox pluribus legentibus cum vulgarentur, Q. Petillius prætor urbanus, studiosus legendi, eos libros a L. Petillio sumsit. Et erat familiaris usus, quod scribam eum[t] quæstor Q. Petillius in decuriam

18 *Triumviri* edd. ante Gron.—19 Suspicatur Sigon. legendum esse *ossibus*

NOTÆ

[q] *Omnibus absumtis*] Merito suspicatur Sigon. legendum esse *ossibus absumtis*: sic enim Plut. in Numa nullam corporis partem, seu nullas reliquias apparuisse memorat.

[r] *Duo fasces, candelis involuti*] Plin. lib. XIII. cap. 13. ex Cassio Hemina auctore Annalium narrat, Cn. Terentium scribam, (Noster et reliqui L. Petillium vocant,) agrum suum in Janiculo repastinantem, offendisse arcam, in qua Numa, qui Romæ regnavit, situs fuisset. In eadem libros ejus repertos, P. Cornelio L. F. Cethego, M. Bæbio Q. F. Tamphilo coss. ad quos a regno Numæ colliguntur anni 535. et hos (libros) fuisse e charta: majore etiamnum miraculo, quod tot infossi duraverunt annis: additque lapidem fuisse quadratum circiter in media arca, vinctum candelis quoquoversus. In eo lapide insuper libros impositos fuisse, propterea arbitrarier eos non computruisse, et libros cedratos, (hoc est, cedria perunctos,) propterea arbitrarier tineas non tetigisse. Sunt autem candelæ hoc loco funiculi pice vel cera illiti, ut ex eodem Plin. lib. XXXIII. cap. 7. Gron. observat. Plut. tamen has arcas non terra ab aratore proscissa detectas fuisse refert, sed alluvie vehementissimorum imbrium, qui tumulum perrupernnt.

[s] *Septem Latini*] Ex parte Latinos fuisse hos Numæ libros, ex parte Græcos, et partim de jure pontificio, partim de philosophia conscriptos, inter omnes fere convenit: de numero variant auctores: et Varro duodecim numero fuisse scripserat, teste Plinio eodem, et D. August. lib. VII. de Civit. Dei cap. 34. et Lactant. lib. I. Institut. cap. 22.

legerat.[u] Lectis rerum summis, cum animadvertisset, pleraque dissolvendarum religionum esse, L. Petillio dixit, 'Sese eos libros in ignem conjecturum esse. Prius, quam id faceret, se ei permittere, uti, si quod seu jus, seu auxilium se habere ad eos libros repetendos existimaret, experiretur: id integra sua gratia eum facturum.' Scriba[20] tribunos plebis adit; ab tribunis ad senatum res est rejecta. Prætor se jus jurandum dare paratum esse aiebat, libros eos legi servarique non oportere. Senatus censuit, 'Satis habendum, quod prætor jus jurandum polliceretur. Libros primo quoque tempore in comitio cremandos esse. Pretium pro libris, quantum Q. Petillio prætori majorique parti tribunorum plebis videretur, domino esse solvendum.' Id scriba non accepit. Libri in comitio, igne a victimariis facto, in conspectu populi cremati sunt.[x]

30. Magnum bellum ea æstate coortum in Hispania citeriore. Ad quinque et triginta millia hominum, quantum nunquam ferme antea, Celtiberi comparaverant. Q. Fulvius Flaccus eam obtinebat provinciam. Is, quia armare juventutem Celtiberos audierat, et ipse, quanta poterat, a sociis auxilia contraxerat; sed nequaquam numero militum hostem æquabat. Principio veris exercitum in Carpetaniam duxit, et castra locavit ad oppidum Æburam,[1 y]

absumtis, prob. Donjat. Mox *scandulis* conj. Pigh. in Ann. pro *candelis*.— 20 Add. *ad* Gron. Donjat. Crev.

NOTÆ

[t] *Quod scribam eum*] Commune utrique Petillii nomen suadet Lucium hunc libertini generis fuisse, et sua vel paterna manumissione in Petillii patroni familiam ascitum. Tritum enim est scribas, accensos, aliosque ejusmodi magistratuum ministros e libertis legi solitos.

[u] *In decuriam legerat*] An tanquam militem, an tanquam judicem, sive assessorem in provincia: an potius decuriam ministrorum habuere quæstores?

[x] *In conspectu populi cremati sunt*] At inter eos distinguit Valer. Maxim. lib. 1. cap. 5. num. 12. ait enim Latinos magna diligentia asservatos; Græcos, quia aliqua ex parte ad solvendam religionem pertinere existimabantur, crematos.

[y] *Ad oppidum Æburam*] Ebura Ptol. Lusitaniæ oppidum est, inter Ammæam et Norbam Cæsaream. Ebora præterea duplex, alia in Bætica, alia in Edetanis seu Sedetanis; Carpetanæ hujus non meminit, nisi Libora sit,

modico præsidio in urbe posito. Paucis post diebus Celtiberi, millia duo ferme inde, sub colle posuerunt castra. Quos ubi adesse prætor Romanus sensit, M. Fulvium fratrem cum duabus turmis sociorum equitum ad castra hostium speculatum misit, quam proxime succedere ad vallum jussum, ut viseret, quanta essent; pugna abstineret, reciperetque[2] sese, si hostium equitatum exeuntem vidisset. Ita, ut præceptum erat, fecit. Per dies aliquot nihil ultra motum, quam ut hæ duæ turmæ ostenderentur; dein subducerentur, ubi equitatus hostium castris procucurrissent.[3] Postremo Celtiberi, omnibus simul peditum equitumque copiis castris egressi, acie directa medio ferme spatio inter bina castra constiterunt. Campus erat planus omnis et aptus pugnæ. Ibi stetere Hispani hostem expectantes. Romanus intra vallum suos continuit per quatriduum continuum; et illi eodem loco aciem instructam tenuerunt. Ab Romanis nihil motum. Inde quievere in castris Celtiberi, quia pugnæ copia non fiebat: equites tantum in stationem egrediebantur, ut parati essent, si quid ab hoste moveretur. Pone castra utrique pabulatum et lignatum ibant, neutri alteros impedientes.

31. Prætor Romanus, ubi satis tot dierum quiete credidit spem factam hosti, nihil se priorem moturum, L. Acilium cum ala sinistra et sex millibus provincialium auxiliorum circumire montem jubet, qui ab tergo hostibus erat; inde, ubi clamorem audisset, decurrere ad castra eorum. Nocte profecti sunt, ne possent conspici. Flaccus luce prima C. Scribonium, præfectum socium, ad vallum hos-

1 *Eburiam* et *Eburam* edd. antt.—2 'Non opus est, ut pro *abstineret reciperetque* cum J. F. Gron. legatur *abstinere recipereque*. Livius enim in eadem periodo constructionem mutare solet.' *Doering*.—3 *Procurrisset* Gron. Doujat. Crev. Mox, 'particulam *et* ante *Celtiberi*, inde ab Aldo in omnibus editt. propagatam, recte delevit Drak.' *Doering*. *Et* add. Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

ut plerique censent; quam eandem cum Ebura sive Æbura Livii, et cum Elbora, (quæ in lib. conciliorum Hispaniæ memoratur,) faciunt Ambr. Moralts, Ant. Beuterus, et Joann. Mariana: voluntque nunc *Talavera la Reina* dici ad Tagum fluvium infra confluentes Alberche amnis.

tium cum equitibus extraordinariis sinistræ alæ mittit. Quos ubi et propius accedere, et plures, quam soliti erant, Celtiberi conspexerunt, omnis equitatus effunditur castris: simul et peditibus signum ad exeundum datur. Scribonius, uti præceptum erat, ubi primum fremitum equestrium[4 z] audivit, avertit equos, et castra repetit. Eo effusius sequi hostes. Primo equites, mox et peditum acies aderat, haud dubia spe, castra eo die se oppugnaturos.[5 a] Quingentos passus, non plus, a vallo aberant. Itaque, ubi Flaccus satis abstractos eos a præsidio castrorum suorum ratus est, intra vallum exercitu instructo, tribus partibus simul erumpit, clamore non tantum ad ardorem pugnæ excitandum sublato, sed etiam ut, qui in montibus erant, exaudirent. Nec morati sunt, quin decurrerent, sicut imperatum erat, ad castra;[b] ubi quinque millium armatorum,[6] non amplius, relictum erat præsidium. Quos cum et paucitas sua, et multitudo hostium, et improvisa res terruisset, prope sine certamine capiuntur castra. Castris, quæ pars maxime a pugnantibus conspici poterat, injecit Acilius ignem.

32. Postremi Celtiberorum, qui in acie erant, primi flammam conspexere. Deinde per totam aciem vulgatum est, castra amissa esse, et tum cum maxime ardere. Unde illis terror, inde Romanis animus crevit. Jam clamor suorum vincentium accidebat,[q] jam ardentia hostium castra apparebant. Celtiberi parumper incertis animis fluctuati sunt. Ceterum, postquam receptus pulsis nullus erat, nec usquam, nisi in certamine, spes, pertinacius de integro capessunt pugnam. Acie media urgebantur acriter a quinta

[q] *Perveniebat ad eos clamor eorum qui hostium castra expugnabant.*

4 J. F. Gron. legi jubet *equestrem;* quod legitur apud Kreyssig.—5 'Non sine causa J. F. Gron. malebat *expugnaturos.*' Doering.—6 'Non est quod *quingentorum armat.* emendes cum Glar. et aliis.' *Drak. Quingentorum armat.* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[z] *Fremitum equestrium*] Legit Gron. *fremitum equestrem.*

[a] *Eo die se oppugnaturos*] Accedo eidem Gronovio volenti, *expugnaturos.*

[b] *Ad castra*] Celtiberorum.

legione. Adversus lævum cornu, in quo sui generis provincialia auxilia instruxissē Romanos cernebant, cum majore fiducia intulerunt signa. Jam prope erat, ut sinistrum cornu pelleretur Romanis,[c] ni septima legio successisset. Simul ab oppido Æbura, qui in præsidio relicti erant, in medio ardore pugnæ advenerunt, et Acilius ab tergo erat. Diu in medio cæsi Celtiberi. Qui supererant, in omnes passim partes capessunt fugam. Equites, bipartito in eos emissi, magnam cædem edidere. Ad viginti tria millia hostium eo die cæsa: capta quatuor millia et septingenti, cum equis plus quingentis,[7] et signa militaria octoginta octo. Magna victoria, non tamen incruenta fuit. Romani de duabus legionibus milites paulo plus ducenti, socium Latini nominis octingenti triginta, externorum auxiliarium duo millia ferme et quadringenti ceciderunt. Prætor in castra victorem exercitum reduxit. Acilius manere in castris ab se captis jussus. Postero die spolia de hostibus lecta, et pro concione donati, quorum virtus insignis fuerat.

33. Sauciis deinde in oppidum Æburam devectis, per Carpetaniam ad Contrebiam[8 d] ductæ legiones. Ea urbs circumsessa, cum a Celtiberis auxilia arcessisset, morantibus iis, non quia ipsi cunctati sunt, sed quia profectos a domo inexplicabiles continuis imbribus viæ et inflati amnes tenebant, desperato auxilio suorum, in deditionem

7 'Cod. Mog. *capta quatuor millia ducenti cum equitibus quingentis.* Sed librarius cc. pro ıɔcc. dedisse videtur, et sæpe equi, nunquam equites capti memorantur.' *Drak.* *Octingenti cum equis . . . militaria nonaginta octo* Gron. Donjat. Crev.

8 'Apud Valerium est mendose *Trebiam.* At Glarean. *Contributam* repo-

NOTÆ

c *Ut sinistrum cornu pelleretur Romanis*] Id est, apud Romanos, sive sinistrum cornu Romanorum.

d *Ad Contrebiam*] Oppidum fuisse apparet non procul Carpetanorum finibus, diversum a Contributa Ptolemæi, quæ Turdulorum urbs in Bætica. Videtur Sanso eandem existimare cum Caracca, quam Ptol. inter Complutum et Liboram ponit, ubi nunc *Gaudalaxara*: nomen tamen Contrebiæ propius est nomini Condaboræ, quæ Celtiberis attribuitur a Ptol. Et vero per Carpetaniam versus Contrebiam, eaque capta, per Celtiberiam ductus dicitur exercitus.

venit. Flaccus quoque, tempestatibus fœdis coactus, exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi, qui a[9] domo profecti erant, deditionis ignari, cum tandem, superatis, ubi primum remiserunt imbres, amnibus, Contrebiam venissent, postquam castra nulla extra mœnia viderunt, aut in alteram partem translata rati, aut recessisse hostes, per negligentiam effusi ad oppidum accesserunt. In eos duabus portis Romani eruptionem fecerunt, et incompositos adorti fuderunt. Quæ res ad resistendum eos et ad capessendam pugnam impediit, quod non uno agmine, nec ad signa frequentes veniebant, eadem magnæ parti ad fugam saluti fuit. Sparsi enim toto passim campo se diffuderunt; nec usquam confertos eos hostis circumvenit. Tamen ad duodecim millia sunt cæsa; capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti, signa militaria sexaginta duo. Qui palati e fuga domum se recipiebant, alterum agmen Celtiberorum venientium, deditionem Contrebiæ et suam cladem narrando, averterunt. Extemplo in vicos castellaque sua omnes dilapsi. Flaccus, a Contrebia profectus, per Celtiberiam populabundus ducit legiones : multa castella oppugnavit,[10] donec maxima pars Celtiberorum in deditionem venit.

34. Hæc in citeriore Hispania eo anno gesta. Et in ulteriore Manlius prætor secunda aliquot prælia cum Lusitanis fecit. Aquileia colonia Latina eodem anno in agro Gallorum[e] est deducta. Tria millia peditum quinquagena jugera, centuriones centena, centena quadragena equites acceperunt. Tresviri deduxerunt, P. Cornelius Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Ædes duæ

nendum putat.' *Sigon.*—9 *A* del. Gron. Doujat. Crev.—10 'Pro *oppugnavit*, J. Fr. Gron. legendum esse censet *expugnavit*, quod sane rerum, quas Flaccus gessit, eventui accommodatius est.' *Doering.*

NOTÆ

[e] *In agro Gallorum*] Gallos quidem, cum novas sedes quærerent, eo penetrasse dictum est lib. XXXIX. cap. 22. sed inde paulo post excesserant : Gallorum tamen ager dicitur, quod hæc pars Venetiæ orientalis a Carnis occupata fuerit, qui Carnutum haud dubie soboles.

eo anno dedicatæ sunt: una Veneris Erycinæ[f] ad portam Collinam; dedicavit L. Porcius L. F. Licinus duumvir: (vota erat ab consule L. Porcio, Ligustino bello,) altera, in foro olitorio, Pietatis. Eam ædem dedicavit M'. Acilius Glabrio duumvir; statuamque auratam, quæ prima omnium in Italia statua[11] aurata est,[g] patri Glabrioni posuit. Is erat, qui ipse eam ædem voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnasset; locaveratque idem ex senatus consulto. Per eosdem dies, quibus hæ ædes dedicatæ sunt, L. Æmilius Paullus proconsul ex Liguribus Ingaunis triumphavit. Transtulit coronas aureas quinque et viginti:[12] nec præterea quicquam auri argentique in eo triumpho latum. Captivi multi principes Ligurum ante currum ducti. Æris trecenos[h] militibus divisit. Auxerunt ejus triumphi famam legati Ligurum, pacem perpetuam orantes: 'ita in animum induxisse Ligurum gentem, nulla unquam arma, nisi imperata a populo Romano, sumere.' Responsum a Q. Fabio prætore est Liguribus jussu senatus, 'Orationem eam non novam Liguribus esse: mens vero ut nova et orationi conveniens esset, ipsorum id plurimum referre. Ad consules irent, et, quæ ab iis imperata essent, facerent. Nulli alii, quam consulibus, senatum crediturum esse,[13] sincera fide in pace Ligures esse.' Pax in Liguribus fuit. In Corsica pugnatum est cum Corsis. Ad duo millia eorum M. Pinarius prætor in acie occidit.

11 '*Statuta* malebat Gron. Mox *patri Glabrioni* ex emend. Sigon. ut ap. Val. Max. *patris Glabrionis* omnes Mss. et edd. antt. non improb. Drak.' *Rupert.*—12 'Numerum paupertati hujus triumphi convenire, non vero *mille et viginti* c. Mog. monet Drak.' *Rupert.*—13 Delendum τὸ *esse* putat J. F.

NOTÆ

[f] *Una Veneris Erycinæ*] Deducta religione et appellatione ab Eryce Siciliæ urbe.

[g] *Quæ prima omnium in Italia statua aurata est*] Non placet Gronovio hoc verbum *aurandi*, quanquam probet Priscianus: non tamen illi displicet participium *aurata;* ideoque legit, *quæ prima omnium in Italia statuta aurata est*, id est, quæ primum posita est inaurata; sed ita potest accipi Livius, ut velit hanc primam esse statuam auratam inter omnes quæ in Italia essent.

[h] *Æris trecenos*] Gallice, *huit livres quinze sols.*

Æris trecenos] Novem circiter florenos Hollandicos. *J. Clericus.*

Qua clade compulsi obsides dederunt, et ceræ centum millia pondo. Inde in Sardiniam exercitus ductus, et cum Iliensibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata,[14] secunda prælia facta. Carthaginiensibus eodem anno centum obsides redditi, pacemque tum iis[15] populus Romanus, non ab se tantum, sed ab rege etiam Masinissa, præstitit; qui cum præsidio armato agrum, qui in controversia erat, obtinebat.

35. Otiosam provinciam consules habuerunt. M. Bæbius, comitiorum causa Romam revocatus, consules creavit A. Postumium Albinum Luscum[16] et C. Calpurnium Pisonem.* Prætores exinde facti Ti. Sempronius Gracchus, L. Postumius Albinus, P. Cornelius Mammula, T. Minucius Molliculus, A. Hostilius Mancinus, C. Mænius. Ii omnes magistratum Idibus Martiis inierunt. Principio ejus anni, quo A. Postumius Albinus et C. Calpurnius Piso consules fuerunt, ab A. Postumio consule in senatum introducti, qui ex Hispania citeriore venerant a Q. Fulvio Flacco, L. Minucius legatus, et duo tribuni militum, T. Mænius et L. Terentius Massiliota.[17] Hi, cum duo secunda prælia, deditionem Celtiberiæ, confectam provinciam nuntiassent, nec stipendio, quod mitti soleret, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus esse, petierunt ab senatu primum, 'ut ob res prospere gestas Diis immortalibus honos haberetur:' deinde, 'ut Q. Fulvio decedenti de provincia deportare inde exercitum, cujus forti opera et ipse et multi ante eum prætores usi essent, liceret. Quod fieri, præterquam quod ita deberet, etiam prope necessarium esset.[18] Ita enim obstinatos esse milites, ut non ultra

Gron.—14 Jac. Gron. tentabat *omni perpacata*.—15 'Ita pro *cum iis* recepi ex Ms. Harl. et mox ex eodem et c. Victor, *cum præsidio* pro *tum p.*' Rupert. *Cum iis* Gron. Doujat. Crev. Drak. Doer. et *tum præsidio* Gron. Doujat. Crev. Drak.

16 'Cognomini *Luscus*, quod, ut alienum plane a gente Postumia, rejiciendum esse censebant Pighius et Hearnius, sedem suam vindicare studuit Drak. quem vide.' *Doering*.—17 *Massa* Gron. Doujat. Crev.—18 *Esse* malit J.

NOTÆ

* A. U. C. 573.

retineri posse in provincia viderentur, injussuque abituri inde essent, si non dimitterentur, aut in perniciosam, si quis impense retineret, seditionem exarsuri.' Consulibus ambobus provinciam Ligures esse senatus jussit. Prætores inde sortiti sunt. A. Hostilio urbana, Ti. Minucio peregrina obvenit. P. Cornelio Sicilia, C. Mænio Sardinia. Hispanias sortiti, L. Postumius ulteriorem, Ti. Sempronius citeriorem. Is quia successurus Q. Fulvio Flacco erat, ne vetere exercitu provincia spoliaretur, 'Quæro,' inquit, 'de te, L. Minuci, cum confectam provinciam nunties, existimesne, Celtiberos perpetuo in fide mansuros, ita ut sine exercitu ea provincia obtineri possit? Si neque de fide barbarorum quicquam recipere aut affirmare nobis potes, et habendum illic utique exercitum censes; utrum tandem auctor senatui sis supplementum in Hispaniam mittendi, ut ii modo, quibus emerita stipendia sint, milites dimittantur, veteribus militibus tirones immisceantur? an, deductis de provincia veteribus legionibus, novas conscribendi et mittendi; cum contemtum tirocinium etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum possit? Dictu, quam re, facilius sit, provinciam ingenio ferocem, rebellatricem, confecisse? Paucæ civitates, ut quidem ego audio, quas vicina maxime hyberna premebant, in jus ditionemque venerunt; ulteriores in armis sunt. Quæ cum ita sint, ego jam hinc[19] prædico, Patres conscripti, me exercitu eo, qui nunc est, rem publicam administraturum: si deducat secum Flaccus legiones, loca pacata me ad hybernacula lecturum,[20] neque novum militem ferocissimo hosti objecturum.'

36. Legatus ad ea, quæ interrogatus erat, respondit: 'Neque se, neque quenquam alium divinare posse, quid in animo Celtiberi haberent, aut porro habituri essent. Itaque negare non posse, quin rectius sit, etiam ad pacatos barbaros, nondum satis assuetos imperio, exercitum mitti. Novo autem, an vetere exercitu opus sit, ejus esse dicere, qui

F. Gron. quod habet Kreyssig.—19 Conj. Rupert. *hic* e quibusd. Mss.—20 *Electurum* Gron. Doujat. Crev.

scire possit, qua fide Celtiberi in pace mansuri sint; simul et qui illud exploratum habeat, quieturos milites, si diutius in provincia retineantur. Si ex eo, quod aut inter se loquantur, aut succlamationibus apud concionantem imperatorem significent, quid sentiant, conjectandum sit; palam vociferatos esse, aut imperatorem in provincia retenturos, aut cum eo in Italiam venturos esse.' Disceptationem inter prætorem legatumque consulum relatio interrupit, qui suas ornari provincias, priusquam de prætoris exercitu ageretur, æquum censebant. Novus omnis exercitus consulibus est decretus: binæ legiones Romanæ cum suo equitatu, et socium Latini nominis, quantus semper[1] numerus, quindecim millia peditum et octingenti equites. Cum hoc exercitu Apuanis Liguribus ut bellum inferrent, mandatum est. P. Cornelio et M. Bæbio prorogatum imperium, jussique provincias obtinere, donec consules venissent. Tum imperatum, ut, dimisso, quem haberent, exercitu, reverterentur Romam. De Ti. Sempronii deinde exercitu actum est. Novam legionem ei quinque millium et ducentorum peditum cum equitibus quadringentis consules scribere jussi, et mille præterea peditum civium[2] Romanorum, quinquaginta equites; et sociis e nomine Latino[3] imperare septem millia peditum, trecentos equites. Cum hoc exercitu placuit ire in Hispaniam citeriorem Ti. Sempronium. Q. Fulvio permissum, ut, qui milites, ante Sp. Postumium,[4] Q. Marcium consules, cives Romani sociive, in Hispaniam transportati essent, et præterea, supplemento adducto, quot amplius duabus legionibus, quam decem millia et quadringenti

1 'Vox *semper* defendi nequit, neque satis apte *tum semper* conj. Lips. Mil. Rom. II. 7. ubi et sine necessitate mox emend. *XV. millia peditum et mille ducenti equites.*' Rupert.—2 'Vox *civium*, quam Sigonius ex vet. lib. recepit, deest in pluribus codd. apud Drak.' *Doering.*—3 'Livius non alibi ita locutus est, et, si lectio genuina est, ordo verborum erit *imperare* (plerique Mss. *imperari*) *sociis septem millia peditum e nomine Latino.* Nullus tamen codicum vulgatum firmat, nisi Lov. 5. perpetuus editionum assecla, neque assentitur Pighio in Ann. ad a. 573. p. 334. legenti *e sociis et nomine Latino.* Multæ edd. habent *et sociis a n. L.* plerique Mss. *et sociis n. L.* quidam *et s. nominis Latini*, quæ ordinaria ac solennis formula est.' *Drak. Sociis nominis Latini* Kreyssig.—4 *Et* add. Gron. Doujat. Crev.—5 'Crev. post verba *socium Latini nominis duodecim millia*, unius codicis Hearnii aucto-

pedites, sexcenti equites essent, et socium Latini nominis duodecim millia,[5] sexcenti equites, quorum forti opera duobus adversus Celtiberos prœliis usus Q. Fulvius esset, eos, si videretur, secum deportaret. Et supplicationes decretæ, quod is prospere rem publicam gessisset: et ceteri prætores in provincias missi. Q. Fabio Buteoni prorogatum in Gallia[6] imperium est. Octo legiones, præter exercitum veterem, qui in Liguribus in spe propinqua missionis erat,[7] eo anno esse placuit. Et is ipse exercitus ægre explebatur propter pestilentiam, quæ jam tertium annum urbem Romanam atque Italiam vastabat.

37. Prætor Ti. Minucius, et haud ita multo post consul C. Calpurnius, moritur, multique alii omnium ordinum illustres viri: postremo prodigii loco ea clades haberi cœpta est. C. Servilius pontifex maximus piacula iræ Deum conquirere jussus, decemviri libros inspicere, consul Apollini, Æsculapio, Saluti dona vovere et dare signa inaurata; quæ vovit deditque. Decemviri supplicationem in biduum valetudinis causa in Urbe et per omnia fora conciliabulaque edixerunt: majores duodecim annis, omnes coronati et lauream in manu tenentes, supplicaverunt. Fraudis quoque humanæ insinuaverat suspicio animis;[r] et veneficii quæstio ex senatus consulto, quod in urbe propiusve urbem decem millibus passuum esset commissum, C. Claudio prætori, qui in locum Ti. Minucii erat suffectus; ultra decimum lapidem per fora conciliabulaque C. Mænio, priusquam in Sardiniam provinciam trajiceret, decreta. Suspecta consulis erat mors maxime. Necatus a Quarta Hostilia uxore dicebatur. Ut quidem filius ejus Q. Fulvius Flaccus in locum vitrici consul est declaratus, aliquanto magis infamis mors Pisonis cœpit esse; et testes existebant, qui post declaratos consules Albinum et Pisonem, quibus comitiis

[r] *In hominum animos irrepserat suspicio pestilentiæ per malas artes immissæ, aut veneni dolo malo pluribus propinati.*

ritatem secutus, adjecit *pedites.*' Doering.—6 All. *in Galliam* prob. Sigon. —7 Rupert. conj. *exercitus veteres, qui . . . erant.*

Flaccus tulerat repulsam, et exprobratum ei a matre dicerent, quod jam ei tertium negatus consulatus petenti esset, et adjecisse, ‘pararet se ad petendum; intra duos menses effecturam, ut consul fieret.’ Inter multa alia testimonia, ad causam pertinentia, hæc quoque vox, nimis vero eventu comprobata, valuit, cur Hostilia damnaretur. Veris principio hujus, dum consules novos delectus Romæ tenet, mors deinde alterius, et creandi comitia consulis in locum ejus, omnia tardiora fecerunt: interim P. Cornelius et M. Bæbius, qui in consulatu nihil memorabile gesserant, in Apuanos Ligures exercitum induxerunt.

38. Ligures, qui ante adventum in provinciam consulum non expectassent bellum, improviso oppressi, ad duodecim millia hominum dediderunt se. Eos, consulto per literas prius senatu, deducere ex montibus in agros campestres procul ab domo, ne reditus spes esset, Cornelius et Bæbius statuerunt, nullum alium ante finem[8 i] rati fore Ligustini belli. Ager publicus populi Romani erat in Samnitibus, qui Taurasinorum[9 k] (fuerat. In eum cum) traducere Ligures Apuanos vellent, edixerunt, Ligures ab Anido montibus descendere[10 l] cum liberis conjugibusque; sua

8 ‘Vel *alium* vel *ante* superest; sed potius *ante*.’ J. F. Gron.—9 Conj. Rupert. *Taurianorum* aut *Caudianorum*. Sigon. et Camill. conj. *Tauraninorum*. Mox pro verbis (*fuerat. In eum cum*) quæ Sigon. ingenio debentur, lacunam modo asteriscis indicavere Gron. Doujat.—10 ‘*Edixerunt, Ligures ab Anido montibus descendere* verba corrupta: *ut Ligures Apuani de montibus descenderent* conj. Muretus, et *ab Anido monte ut descenderent* Cluver. It. Ant. 1. 10. p. 76. Neutrum satis facit; displicetque tum repetitio verborum *Ligures Apuani*, tum nomen unius montis. Sufficiebat *edixerunt, eos montibus descendere*; neque est quod

NOTÆ

[i] *Nullum alium ante finem*] Redundare videtur τὸ *ante*.

[k] *Qui Taurasinorum*] Supple quæ hic desunt, ex Sigonii sententia, quæ mihi non improbabilis videtur, *qui Taurasinorum fuerat: in eum cum traducere, &c.* Sigon. et Camillus Peregrinus pro *Taurasinis* legunt *Tauraninos*, a Tauranio Brutiorum oppido, cujus ruinæ tertio milliari a Seminaria in Calabria ulteriori.

[l] *Ab Anido montibus descendere*] Divinat Cluver. legendum, *ab Anido monte ut descenderent:* divinat etiam Anidum montem eum forte esse, qui Macram effundit flumen, et vulgo nunc appellatur *Monte Borgada*, et *Monte Borgalla*. Felicius, ni fallor, Muretus, *edixerunt ut Ligures Apuani de montibus descenderent;* aut, quod idem est, *Ligures Apuanos de montibus descendere*.

omnia secum portarent. Ligures, sæpe per legatos precati, ne penates, sedem, in qua geniti essent, sepulcra majorum, cogerentur relinquere, arma, obsides pollicebantur. Postquam nihil impetrabant, neque vires ad bellandum [11] erant, edicto paruerunt. Traducti sunt publico sumtu ad quadraginta millia liberorum capitum cum fœminis puerisque. Argenti data centum et quinquaginta millia,[12 m] unde, in novas ædes, compararent, quæ opus essent. Agro dividendo dandoque iidem, qui traduxerant, Cornelius et Bæbius præpositi. Postulantibus tamen ipsis, quinqueviri ab senatu dati, quorum ex consilio agerent. Transacta re, cum veterem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab senatu est decretus. Hi omnium primi nullo bello gesto triumpharunt. Tantum hostes ducti ante currum;[13] quia, nec quid ferretur, neque quid duceretur captum, neque quid militibus daretur, quicquam in triumphis eorum fuerat.

39. Eodem anno in Hispania Fulvius Flaccus proconsul, quia successor in provinciam tardius veniebat, educto exercitu ex hybernis, ulteriorem Celtiberiæ agrum, unde ad deditionem non venerant, institit vastare. Qua re irritavit magis, quam conterruit, animos barbarorum; et, clam comparatis copiis, saltum Manlianum,[n] per quem transi-

offendamur hac dictione.' *Rupert. Ligures Apuani de montibus descenderent* Kreyssig.—11 *Ad rebellandum* edd. ante Sigon.—12 Vid. Not. Delph. inf. *Sestertium* add. Gron. Donjat. Crev. Mox pro *ædes* mavult Crev. *sedes*.—13 'An ii, quærit Crev. qui se dederant, duodecim hominum millia? At J. Fr. Gron. pro *hostes* tentat *obsides*. Idem mox pro ter repetito *quid* rectius ad Latinitatem legendum esse judicat, *quod*.' Doering. Malit Rupert. *non tum hostes ducti ante currum; quin nec quod, &c.* Kreyssig. habet *quod* hic, et bis deinceps.

NOTÆ

[m] *Argenti data centum et quinquaginta millia*] Adjiciendum putat Glar. *sestertium*. Nam si pondo intelligamus nimis magnam futuram putat summam, et quantam in ablegatos Ligures erogare voluisse Romanos non sit verisimile. Revera, si pondo fuerint, efficientur fere quinquies centena et quadringenta librarum nostrarum, Gallice, *cinq millions quatre cents mille livres*. Sed si sestertios dixerimus, exigua admodum summa erit in quadraginta millia liberorum capitum: essent enim tantum quindecim millia librarum.

[n] *Saltum Manlianum*] Fuit, opinor, hic saltus in Vaccæorum et Vettonum confinio; apud quos oppidum Man-

turum exercitum Romanum satis sciebant, obsederunt. In Hispaniam ulteriorem eunti L. Postumio Albino collegæ Gracchus mandaverat, ut Q. Fulvium certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret.[14] ‘ Ibi dimitti veteranos, supplementaque distribuere, et ordinare omnem exercitum sese velle.’ Dies quoque, et ea propinqua, edita Flacco est, qua successor esset venturus. Hæc nova allata res, omissis, quæ agere instituerat, Flaccum raptim deducere exercitum ex Celtiberia cum coëgisset; barbari, causæ ignari, suam defectionem et clam comparata arma sensisse eum et pertimuisse rati, eo ferocius saltum insederunt. Ubi eum saltum prima luce agmen Romanum intravit, repente ex duabus partibus simul exorti hostes Romanos invaserunt. Quod ubi vidit Flaccus, primos tumultus, in agmine per centuriones stare omnes suo quemque loco, et arma expedire jubendo, sedavit; et, sarcinis jumentisque in unum locum coactis, copias omnes partim ipse, partim per legatos tribunosque militum, ut tempus, ut locus[15] postulabat, sine ulla trepidatione instruxit; ‘ cum bis deditis rem esse’[16] admonens. ‘ Scelus et perfidiam illis, non virtutem, nec animum accessisse. Reditum ignobilem[17] in patriam clarum ac memorabilem eos sibi fecisse: cruentos ex recenti cæde hostium gladios, et manantia sanguine spolia, Romam ad triumphum delaturos.’ Plura dici tempus non patiebatur. Invehebant se hostes, et in partibus extremis jam pugnabatur. Deinde acies concurrerunt.

14 ‘Crev. de hujus loquendi generis Latinitate recte dubitat. An forte ante *Tarraconem* voces quædam v. c. *opus esse, ut* vel simile quid in hanc sententiam, exciderunt?’ *Doering.* Mox pro *dimitti*, judice Gron. legendum est *dimittere.*—15 ‘Sic est in antiquissimis editt. et sic in aliis quoque locis particula *ut* apud Nostrum repetitur. Sed in aliis editt. a Sigonio inde usque ad Drakenb. legitur *ut tempus et locus.*’ Doering. —16 Ita cod. Mog. *cum vim deditis remisisset* ceteri Mss.—17 ‘ *Nobilem* Mss. et edd. ante Frob. qui a. 1535. *ignobilem* substituit, forte e c. Mog.’ *Rupert.*

NOTÆ

liana, nunc vulgo *Malten*, ut censet Tormesim in regno Legionis. Mariana. Aliis est *Villafranca* ad

40. Atrox ubique prælium, sed varia fortuna erat. Egregie legiones, nec segnius duæ alæ pugnabant; externa auxilia ab simili armatura, meliore aliquantum militum genere, urgebantur, nec locum tueri poterant.[s] Celtiberi, ubi ordinata acie et signis collatis se non esse pares legionibus senserunt, cuneo impressionem fecerunt.[t] Quo tantum valent genere pugnæ, ut, quacumque parte perculere impetu suo,[18 o] sustineri nequeant. Tunc quoque turbatæ legiones sunt, prope interrupta acies. Quam trepidationem ubi Flaccus conspexit, equo advehitur ad legionarios equites, et, 'Ecquid auxilii[p] in vobis est? Actum jam de hoc exercitu erit?'[19] Cum undique acclamassent, 'quin ederet, quid fieri velit; non segniter imperium executuros:' 'Duplicate turmas,' inquit, 'duarum legionum equites, et permittite equos in cuneum hostium, quo nostros urgent. Id cum majore vi equorum[20 q] facietis, si effrænatos † in eos equos immittitis; quod sæpe Romanos equites cum magna laude fecisse sua, memoriæ proditum est.' Dicto paruerunt, detractisque frænis bis ultro citroque cum magna strage hos-

[s] *A Celtiberis Hispani auxiliares Romanorum, qui et ipsi Hispanico more armati, sed fortitudine inferiores.*

[t] *Acie cuneata, sive in acumen ordinata, impetum dederunt.*

18 *Pertulere impetum suum* vel *impetus suos* conj. Faber et Crev.—19 'J. Fr. Gronov. emendat *et, ni quid auxilii in vobis est, actum jam de hoc exercitu erit;* et sic Livium scripsisse, suum quemque sensum dictaturum esse existimat. Equidem tamen aliter sentio. Ex emendatione enim Gronovii animi fervor, quo dux milites increpat, et ad virtutem exhortatur, fere extinguitur. Estisne viri? inquit. An per ignaviam vestram de hoc exercitu actum erit?' *Doering.* Paulo ante *prope interrupta acie* conj. Duk. et Drak.—20 Vid. Not. Delph. inf. Τὸ *equorum* vel τὸ *equos* glossatori deberi putat Rupert. improb.

NOTÆ

[o] *Quacumque parte perculere impetu suo*] Tan. Faber venustius arbitratur, *quamcumque in partem pertulere impetum suum.*

[p] *Et, Ecquid auxilii*] Conjicit Gronov. scribendum, *et ni quid in vobis auxilii est, actum jam de hoc exercitu erit.* Sed idem, nec minori elegantia, efficit interrogatio illa vulgata, ac simplex hæc enuntiatio.

[q] *Cum majore vi equorum*] Non immerito delendum putat Tan. Faber τὸ *equorum:* parum quippe elegans videtur tertia intra duos versus nominis ejusdem repetitio, quæ nec necessaria est.

† *Effrænatos*] Vide Not. ad l. IV. cap. 33. et lib. VIII. cap. 30. *J. Clericus.*

tium, infractis omnibus hastis, transcurrerunt. Dissipato cuneo, in quo omnis spes fuerat, Celtiberi trepidare, et, prope omissa pugna, locum fugæ circumspicere. Et alarii equites,[r] postquam Romanorum equitum tam memorabile facinus videre, et ipsi, virtute eorum accensi, sine ullius imperio in perturbatos jam hostes equos immittunt. Tunc vero Celtiberi omnes in fugam effunduntur, et imperator Romanus, aversos hostes contemplatus, ædem Fortunæ Equestri, Jovique optimo maximo ludos vovit. Cæduntur Celtiberi per totum saltum dissipati fuga. Decem et septem millia hostium cæsa eo die traduntur; vivi capti plus quatuor[1] millia, ducentis septuaginta septem cum signis militaribus, equis prope mille centum. Nullis castris eo die victor exercitus mansit. Victoria non sine jactura militum fuit. Quadringenti septuaginta duo milites Romani, socium ac Latini nominis mille decem et novem, cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. Ita victor exercitus, renovata priore gloria, Tarraconem est perductus. Venienti Fulvio Ti. Sempronius prætor, qui biduo ante venerat, obviam processit, gratulatusque est, quod rem publicam egregie gessisset. Cum summa concordia, quos dimitterent, quosque retinerent milites, composuerunt. Inde Fulvius, exauctoratis militibus in naves impositis, Romam est profectus. Sempronius in Celtiberiam legiones duxit.

41. Consules ambo in Ligures exercitus induxerunt diversis partibus. Postumius prima et tertia legione Blistam Suismontiumque[s] montes obsedit, et, premendo præsi-

Doer.—1 *Tria* Gron. Donjat. Crev.

NOTÆ

[r] *Et alarii equites*] Nimirum sociales, seu Latini nominis.

Alarii equites] Sociorum, nempe. Vid. Lipsium de Mil. Rom. lib. II. dial. 7. *J. Clericus.*

[s] *Balistam Suismontiumque*] Hi montes pars sunt Apennini in finibus Liguriæ. Censetque Cluver. eos esse montes, qui ad Laboniæ sive Entellæ ac Sturlæ fontes, hodie vulgaribus appellationibus dicuntur *Monte Cervera*, et *Monte Penese;* unde per Ceni atque Tarri amnium valles itur ad Parmam, et Macros campos, (inter Parmam et Mutinam sitos,) Letum autem montem partem esse putat Balistæ. Videtur tamen Balistæ nominis vestigia servare pars illa Apen-

diis angustos saltus eorum, commeatus interclusit, inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fulvius, secunda et quarta legione adortus a Pisis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluvium incolebant,[u] in deditionem acceptos, ad septem millia hominum in naves impositos,[2] præter oram Etrusci maris Neapolim transmisit. Inde in Samnium traducti, agerque his inter populares datus est. Montanorum Ligurum ab A. Postumio vineæ cæsæ, frumentaque deusta, donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem venerunt, armaque tradiderunt. Navibus inde Postumius ad visendam oram Ingaunorum Intemeliorumque Ligurum processit. Priusquam hi consules venirent ad exercitum, qui Pisas indictus erat,[3] præerant A. Postumius et frater Q. Fulvii M. Fulvius Nobilior. Secundæ legionis Fulvius tribunus militum erat. Is mensibus suis dimisit legionem,[t] jure jurando adactis centurionibus, æs in ærarium ad quæstores esse delaturos. Hoc ubi Placentiam (nam eo forte erat profectus) Aulo[4] nuntiatum est, cum equitibus expeditis secutus dimissos, quos eorum potuit assequi, deduxit[5] castigatos[u] Pisas. De ceteris consulem certiorem fecit. Eo referente, senatus consultum factum est, ut M. Fulvius[6] in Hispaniam relegaretur ultra novam Carthaginem. Literæ-

[u] *Eos ex Apuanis, quorum sedes prope Macram fluvium erat.*

2 'In primo exempl. Germanico erat *imposita*, quod magis probo.' *Sigon.* —3 *Inductus erat* edd. ante Sigon.—4 Ex emend. Sigon. pro vulg. *Fulvio.*— 5 Malebat J. F. Gron. *reduxit*, prob. Doer.—6 In edd. antt. *L. Fulv.* legitur; in recentt. ex emend. Sigonii *Cn. Fulv.* ut etiam Velleio.—7 Sic e cod. Mog. *remitteretque* edd. antt. unde Gron. conj. *SC. literæque.*

NOTÆ

nini, quæ non longe ab eodem situ vocatur *Monte Balestra.*

[t] *Is mensibus suis dimisit legionem*] Hunc locum sic Turneb. ex Polybio interpretatur, ut cum sex tribuni militum essent in singulis legionibus, et sic duodecim tribuni in duabus legionibus: hi vices imperandi ita inter se partiri solerent, vel comparare, ut ex semestri bini duos meuses legionibus duabus imperarent. Cum igitur curandi vices ad Fulvium Nobiliorem pervenissent, is suo bimestri legionem secundam, cui præerat, dimisit.

[u] *Deduxit castigatos*] Probabilis Gronovii correctio, *reduxit.*

[x] *Literæque ei datæ sunt*] Gelenii emendatio est, cum prius editum esset, *remitteretque; ei datæ sunt.* Sus-

que [7] ei datæ sunt [x] a consule ad P. Manlium in Hispaniam ulteriorem deferendæ. Milites jussi ad signa redire. Causa ignominiæ, uti semestre stipendium [y] in eum annum esset ei legioni,[x] decretum: qui miles ad exercitum non redisset, eum ipsum bonaque ejus vendere consul jussus.

42. Eodem anno L. Duronius, qui prætor anno superiore ex Illyrico cum decem navibus Brundisium redierat, inde, in portu relictis navibus, cum venisset Romam, inter exponendas res, quas ibi gessisset, haud dubie in regem Illyriorum Gentium [z] latrocinii omnis maritimi causam avertit. 'Ex regno ejus omnes naves esse, quæ superi maris oram depopulatæ essent. De his rebus se [8] legatos misisse, nec conveniendi regis potestatem factam.' Venerant Romam legati a Gentio, qui, 'quo tempore Romani conveniendi regis causa venissent, ægrum forte eum in ultimis partibus fuisse regni' dicerent. 'Petere Gentium ab senatu, ne crederent confictis criminibus in se, quæ inimici detulissent.' Ad ea Duronius adjecit, multis civibus Romanis et sociis Latini nominis injurias factas in regno ejus, et cives Romanos dici Corcyræ retineri.[9] Eos omnes Romam adduci placuit; C. Claudium prætorem cognoscere; neque ante Gentio regi legatisve ejus responsum reddi. Inter multos alios, quos pestilentia ejus anni absumsit, sacerdotes quoque aliquot mortui sunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus est: in ejus locum suffectus est Q. Fabius Labeo. P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hispania redierat, triumvir epulo: Q. Fulvius M. F. in locum ejus triumvir cooptatus; tum prætextatus erat.[y] De rege sacri-

[x] *Ut ea legio non duodecim, sed sex mensium duntaxat stipendium acciperet.*
[y] *Nondum virilem togam induerat.*

8 'Τὸ *se* ante *legatos misisse* primus addidit Frob. a. 1535, sed forte e cod. Mog.' *Rupert.* Τὸ *se* del. Gron. Donjat. Crev.—9 '*Detineri* recte puto

NOTÆ

picatur Gron. scriptum fuisse, aut scribi debere, *Senatusconsultum, literæque ei datæ sunt a consule.*

[y] *Uti semestre stipendium*] Milites, quibus stipendium non dabatur propter ignominiam, ære diruti dicebantur, auctoribus Festo et Nonio.

[z] *Regem Illyriorum Gentium*] Hic

fico [10] sufficiendo in locum Cn. Cornelii Dolabellæ contentio inter C. Servilium pontificem maximum fuit et L. Cornelium Dolabellam duumvirum navalem. Quem, ut inauguraret, pontifex magistratu sese abdicare jubebat: recusantique id facere ob eam rem mulcta duumviro dicta a pontifice; deque ea, cum provocasset, certatum ad populum. Cum plures jam tribus intro vocatæ,[z] dicto esse audientem pontifici duumvirum, juberent, mulctamque remitti, si magistratu se abdicasset; ultimum [11] de cœlo,[a] quod comitia turbaret, intervenit. Religio inde fuit pontificibus inaugurandi Dolabellæ. P. Clœlium Siculum inaugurarunt, qui secundo loco inauguratus [12] erat.[b] Exitu anni et C. Servilius Geminus pontifex maximus decessit: idem decemvir sacrorum fuit. Pontifex in locum ejus a collegio cooptatus est Q. Fulvius Flaccus; factus autem pontifex [c] maximus [d] M. Æmilius Lepidus,[13] cum multi clari viri petissent: et decemvir sa-

[z] *Tribus quæ jam vocatæ fuerant in ovile, sive intra locum comitiorum.*

emend. Jac. Periz.' *Rupert.*—10 Conj. *sacrificulo* Drak.—11 ' *Portentum* vel *monstrum* vel *fulmen* pro *ultimum* conj. Glar. et *vitium* Sigon. probb. Duk. et Jac. Periz. Possis et tentare *fulmen jactum de cœlo.* Sed nil mutandum esse, recte, opinor, judicarunt Ant. Periz. et Drak. ad h. l. Gron. ad XLV. 19. et Snakenb. ad Curt.' *Rupert.*—12 Guther. scribit *inaugurandus.*—13 Vid. Not. Delph. inf. ' Nihil horum probandum: nam vitiose dicitur *in pontificem*

NOTÆ

Labeatium rex erat: ab eo inventore nomen accepit Gentiana.

[a] *Ultimum de cœlo*] Hoc loco *ultimum* adverbiale est, significatque ultimo loco, seu post hæc tonuisse, et sic turbata et finita fuisse comitia.

[b] *Qui secundo loco inauguratus erat*] Hunc locum Turneb. sic accipit, ut vel Dolabella aliud sacerdotium habuerit, cui ante Clœlium inauguratus fuisset; vel cum pontifex maximus Dolabellam inaugurare nollet, nisi duumviratu navali se abdicaret; veluti in subsidium et secundo loco Clœlium inauguraverit, si primo Dolabella non inauguraretur. Quod mihi sane placeret, si animo ac destinatione inauguratio fieret. Gutherius scribit *inaugurandus:* at Gron. existimat Clœlium nunc inauguratum esse regem sacrorum, cum secundo loco pontifex inauguratus esset, id est, ut ego arbitror, inter pontifices secundum obtinuisse locum; verbum enim *erat* designat tempus præteritum, non subsequens.

[c] *Autem* [*at*] *pontifex*] Cum sit in unico Ms. codice *ante pontificem, &c.* conjiciebat J. F. Gron. *cooptatus est Q. Fulvius Flaccus, creato ante pontifice maximo M. Æmilio Lepido.* J. Clericus.

[d] *Factus autem* [*at*] *pontifex maximus*] Sic scriptum ex conjectura Si-

crorum Q. Marcius Philippus in ejusdem locum est cooptatus. Et augur Sp. Postumius Albinus decessit. In locum ejus P. Scipionem, filium Africani,[d] augures cooptarunt. Cumanis eo anno petentibus permissum, ut publice Latine loquerentur,[e] et præconibus Latine vendendi jus esset.

43. Pisanis agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiæ ab senatu actæ. Triumviri creati ad eam rem Q. Fabius Buteo, M. et P. Popillii Lænates. A. C. Mænio prætore (cui, provincia Sardinia cum evenisset, additum erat, ut quæreret de veneficiis longius ab Urbe

---

max. cooptari, et pontifex max. neque a collegio cooptatur, neque ante cooptationem novi pontificis creatur a populo. Sigonii conjecturam probat Drak. putatque, non ex præcc. vel seqq. repetendum esse *cooptatus est*, sed intelligendum *creatus est*. Quis vero sibi persuadeat, Livium tam obscure et ambigue h. l. locutum esse? Nos levi mutatione lectionis manifesto corruptæ reposuimus *cooptatus est Q. Fulvius Flaccus; factus autem pont. max. Lepidus*. Forte et *Flaccus* e margine irrepsit, (nam passim simpl. *Q. Fulvius* dicitur,) et extrusit vocem *factus*, aut hæc mutata est in *Flaccus*. Facile autem *factus* etiam post *Flaccus* excidere, *autem* in *ante* mutari, et *pont. max.* vel per se vel propter *ante* legi *pontificem maximum* potuit.' *Rupert. Q. F. F. At pontifex* omnes præter Rupert. edd.

NOTÆ

gonii: alias *ante pontificem maximum Æmilius Lepidus*. Unde Gelen. *in pontificem maximum*, quod cum Sigonio Gronovius improbat, tum quod *in pontificem cooptari*, vitiosum, ut ille, sermonem putat: tum quod ante legem Domitiam, quæ jus surrogandorum sacerdotum a collegiis ad populum transtulit, pontifex maximus tributis comitiis creabatur. Ipse ergo legit, *creato ante pontifice maximo M. Æmilio Lepido*.

[d] *P. Scipionem, filium Africani*] Ex duobus Africani filiis, Publius major natu fuit, qui augur cooptatus dicitur, quique summo quidem ingenio præditus, sed infirma fuit valetudine; et Æmilianum, (cum liberos non haberet,) adoptavit. Ejus minor frater Cneius, qui ab Antiocho captus, et patri remissus fuerat, a patris gloria degeneravit, sordidamque gessit prætnram, auctore Valer. Max. lib. III. cap. 5. et lib. IV. cap. item 5.

[e] *Ut publice Latine loquerentur*] Cumas Græci e Chalcide Eubœæ urbe in Opicorum sive Ausonum regione primum condiderant, ducibus Hippocle Cumano ex Æolide, et Megasthene Chalcidensi. Eam deinde occupaverant Campani: unde sermone Græco-barbaro incolæ hoc tempore utebantur. Nunc petunt, ut Latina lingua, quæ ex vicinia et potentia Romanorum sine dubio paulatim irrepserat, etiam in actis uti sibi liceat: quod pro magno beneficio erat; cum soli extra Latium Romani magistratus id juris haberent; qui tamen nisi Latinis verbis adiri aut respondere dedignabantur.

decem millibus passuum) literæ allatæ, 'Se jam tria millia hominum damnasse, et crescere sibi quæstionem indiciis.[a] Aut eam sibi esse deserendam,[14] aut provinciam dimittendam.' Q. Fulvius Flaccus ex Hispania rediit Romam cum magna fama gestarum rerum. Qui cum extra Urbem triumphi causa esset, consul est creatus cum L. Manlio Acidino:[f*] et post paucos dies cum militibus, quos secum deduxerat, triumphans Urbem est invectus. Tulit in triumpho coronas aureas centum viginti quatuor; præterea auri pondo triginta unum,[g] et signati[15] Oscensis nummum centum septuaginta tria millia ducentos.[h] Militibus de præda quinquagenos denarios[k] dedit, duplex centurionibus, triplex equiti, tantundem sociis Latini nominis, et stipendium omnibus duplex.

44. Eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio[1] tri-

[a] *Onus inquirendi contra veneficos augeri multitudine eorum qui rei indicarentur.*

14 Sic bene ad sensum Sigon. judice Doer. pro inepta lectione *defendendam.*—15 *Argenti* forsan legendum pro *signati* putat Rupert.

NOTÆ

[f] *Creatus cum L. Manlio Acidino*] Q. scilicet Fulvius Flaccus: atque hos consules fratres germanos fuisse scriptum esse in tabulis Capitolinis, et apud Vell. lib. II. notat Gron. tanquam rarum admodum. Oportet igitur eorum alterutrum in non suam familiam fuisse translatum adoptione.

* A. U. C. 574.

[g] *Auri pondo triginta unum*] Gallice, *la valeur de dix-sept mille trois cens soixante livres, en lingots d'or.*

[h] *Et signati Oscensis nummum centum septuaginta tria millia ducentos*] Si quidem hæc pecunia Oscæ in Hispania fabrefacta, argentea, et denariorum fuit, (quod probabile videtur,) fient sexaginta novem millia et octingentæ nostrates libræ.

[k] *Quinquagenos denarios*] Respondet hæc summa viginti libris nostratibus.

[1] *Rogatio primum lata est ab L. Villio*] Hinc huic L. Villio inditum cognomen Annalis, qui perperam L. Tullius, aut L. Julius alibi nominatur. Hic tamen non primus annariam legem tulit; (sic enim appellantur apud Festum et Lampridium in Commodo leges de ætate magistratuum latæ;) certe ex lib. XXV. discimus Scipioni ædilitatem petenti tribunum plebis obstitisse, quod nondum ad petendum legitima ætas esset. Sed hic nimirum Villius exactius quid de annis magistratuum curulium constituit, ut scilicet quæstores ante annum ætatis trigesimum primum non crearentur, nec ædiles curules ante septimum ac trigesimum, prætores ante quadragesimum, consules ante tertium

buno plebis, quot annos nati quemque magistratum peterent caperentque. Inde cognomen familiæ inditum, ut Annales appellarentur. Prætores quatuor[m] post multos annos lege Bæbia[16] creati, quæ alternis quaternos jubebat creari. Hi facti, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Lævinus, Q. et P. Mucii Q. F. Scævolæ.[17 n] Q. Fulvio et L. Manlio consulibus eadem provincia, quæ superioribus, pari numero copiæ peditum, equitum, civium, sociorum decretæ. In Hispaniis duabus Ti. Sempronio et L. Postumio cum iisdem exercitibus, quos haberent, prorogatum imperium est: et in supplementum consules scribere jussi ad tria millia peditum Romanorum, trecentos equites, quinque millia sociorum Latini nominis, et quadringentos equites. P. Mucius Scævola urbanam sortitus provinciam est, et ut idem quæreret de veneficiis in Urbe et propius Urbem decem millia passuum; Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q. Mucius Scævola Siciliam, C. Valerius[18] Lævinus Sardiniam. Q. Fulvius consul, 'prius, quam ullam rem publicam ageret, liberare et se et rem publicam religione votis solvendis,' dixit, 'velle. Vovisse, quo die postremum cum Celtiberis pugnasset, ludos Jovi optimo maximo et ædem Equestri Fortunæ sese facturum: in eam rem sibi pecuniam collatam esse ab Hispanis.' Ludi decreti, et ut duumviri ad ædem locandam crearentur. De pecunia finitur, 'Ne major causa ludorum consumeretur, quam quanta Fulvio[o] Nobiliori, post Ætolicum bellum ludos facienti, decreta esset; neve quid ad eos ludos arcesseret,[p] cogeret,

16 Al. *Bæbia.*—17 *Q. et M. Mucii Scævolæ* edd. ante Sigon. In primo exemp. Germ. *Q. et P. Mucii, P. Filii Scævolæ;* ut testatur Sigon.—18 *L. Valer.* edd. ante Sigon.

NOTÆ

supra quadragesimum. Quibus annis Cicero honores est assecutus; idque significat, cum gloriatur se omnes 'anno suo,' id est, legibus definito, magistratus obtinuisse. Quæ observarunt Sigon. et Pighius.

[m] *Prætores quatuor*] Jam invaluerat ut sex quotannis crearentur.

[n] *Q. et Pub. Mucii Q. F. Scævolæ*] Hi germani fratres collegæ in prætura fuerunt.

[o] *Quanta Fulvio*] Vid. lib. XXXIX. cap. 5.

[p] *Neve quid ad eos ludos arcesseret,*

acciperet, faceret, adversus id senatus consultum, quod L. Æmilio, Cn. Bæbio consulibus de ludis factum esset.' Decreverat id senatus propter effusos sumtus, factos in ludos Ti. Sempronii ædilis, qui graves non modo Italiæ ac sociis Latini nominis, sed etiam provinciis externis fuerant.

45. Hyems eo anno nive sæva et omni tempestatum genere fuit: arbores, quæ obnoxiæ frigoribus sunt, deusserat[19] cunctas; et ea tum aliquanto, quam alias, longior fuit. Itaque Latinas[q] mox[20] subito coorta et intolerabilis tempestas in monte turbavit; instauratæque sunt ex decreto pontificum. Eadem tempestas et in Capitolio aliquot signa constravit,[1] fulminibusque complura loca deformavit; ædem Jovis Tarracinæ, ædem Albam Capuæ, portamque Romanam: muri pinnæ aliquot locis decussæ erant. Hæc inter prodigia nuntiatum et ab Reate, tripedem natum mulum. Ob ea decemviri, jussi adire libros, edidere, quibus Diis et quot hostiis sacrificaretur; et ob fulminibus complura loca deformata ad ædem Jovis ut supplicatio diem unum esset. Ludi deinde votivi Q. Fulvii consulis per dies decem magno apparatu facti. Censorum inde comitia habita: creati M. Æmilius Lepidus pontifex maximus et M. Fulvius Nobilior, qui ex Ætolis triumphaverat. Inter hos viros nobiles inimicitiæ erant, sæpe multis et[2] in senatu et ad populum atrocibus celebratæ certaminibus. Comitiis confectis, ut traditum antiquitus est, censores in Campo ad aram Martis sellis curulibus consederunt; quo repente principes

19 *Decussit* edd. ante Sigon. Mox mavult J. F. Gron. *sed et tum aliquanto.* —20 Legendum forsan putat Crev. *nox.*—1 Vir doctus apud Drak. tentavit *prostravit,* quod habet Kreyssig.—2 *Et* del. Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

&c.] Hæc pertinent ad moderandas ludorum impensas: qua de re ante annos quatuor factum fuerat senatusconsultum, ne ludorum editor feras, stragulas vestes, artifices, aliave quæ non nisi immodico pretio parari possent, ultra præscriptum, eam in rem conquisita longinsve accersita congregaret; aut ab aliquo non tantum invito auferret, sed nec a volente reciperet. Nunc cavetur ne quid fiat eorum quæ senatusconsulto illo vetabantur.

[q] *Latinas*] Nempe ferias.

senatorum cum agmine venerunt civitatis: inter quos Q. Cæcilius Metellus verba fecit.

46. ‘Non obliti sumus, censores, vos paulo ante ab universo populo Romano moribus nostris præpositos esse; et nos a vobis et admoneri, et regi, non vos a nobis debere. Indicandum tamen est, quid omnes bonos in vobis aut offendat, aut certe mutatum malint.[3] Singulos cum intuemur, M. Æmili, M. Fulvi, neminem hodie in civitate habemus, quem, si revocemur in suffragium, velimus vobis prælatum esse. Ambo cum simul aspicimus, non possumus non vereri, ne male comparati sitis, nec tantum rei publicæ prosit,[b] quod omnibus nobis egregie placetis, quam, quod alter alteri displicetis, noceat. Inimicitias per annos multos vobis ipsis graves et atroces geritis; quæ, periculum est, ne ex hac die nobis et rei publicæ, quam vobis, graviores fiant. De quibus causis hoc timeamus, multa succurrunt, quæ dicere veremur, ne, si forte jam placabiles[r] fueritis, implicaverint[4 s] animos vestros. Has ut hodie, ut in

[b] *Ne non satis apte conjuncti fueritis, et simul in eodem honore collocati.*

3 ‘*Malint* pro *malit* substituit Frob. a. 1531. *malimus* conj. Gron. et mox *te, M. Æmilii, te, M. Fulvi* vir doctus ad margin. ed. Cur.’ *Rupert.*—4 Vid. Nott. inf. Doujatii et J. Clerici. ‘Pro desperatis hæc verba reliquerunt Sigon. Crev. et Drak. Neque ego desernissem vulgatam lectionem, nisi sola Glareani conjectura, eaque neutiquam probabili, ne dicam inepta, niteretur. Quæ ego reposui, si non vera, certe veri similiora videbuntur, excepto forsan verbo *implicaverint*, cui varia, sed minore probabilitate, substitui possunt.’ *Rupert. Implucabiles vestræ iræ implicaverint* Gron. Doujat. Crev. Drak. Doer. ‘Equidem propius ad corruptæ lectionis vestigia primum tentabam *nisi forte implacabiles furores inflammarent*, scil. quæ dicerentur; deinde *nisi forte, nunc implacabiles, fueritis in posterum placabiles*, ita, ut id, quod nunc timemus, minus timendum sit.’ *Doering. Forte implacabiles*

NOTÆ

[r] *Placabiles* [*implacabiles,*] *&c.*] Cum legeretur in Ms. *implacabiles fueritis, implicaverint*, sic edidit Glarean. Conjici queat, *nisi forte implucabiles fieretis, in placandis animis vestris ;* sensus est, succurrunt quidem quæ dicerentur, ea tamen silebo, ne forte dum placare vos conor, implacabiles fiatis. *J. Clericus.*

[s] *Ne, si forte jam placabiles fueritis* [*nisi forte implacabiles vestræ iræ*] *implicaverint*] Ita Glar. Sigonius locum desperatum asterisco indicat. In exemplari Germanico est, *implacabiles fueritis implicaverint:* Gron. augurator *nisi forte placabiles gravius implicarent* (vel *irritarent*) *animos vestros :* hoc addito sensu, nisi verendum fo-

isto templo, finiatis simultates, quæsumus vos universi, et, quos conjunxit suffragiis suis populus Romanus, hac[5] etiam reconciliatione gratiæ conjungi a nobis sinatis. Uno animo, uno consilio legatis senatum, equites recenseatis, agatis censum, lustrum condatis: quod in omnibus fere precationibus nuncupabitis verbis, 'Ut ea res mihi[8] collegæque meo bene et feliciter eveniat,' id ita ut vere, ut ex animo[6] velitis evenire: efficiatisque, ut, quod Deos precati eritis, id vos velle etiam homines credamus. T. Tatius et Romulus, in cujus urbis medio foro acie hostes concurrerant, ibi concordes regnarunt. Non modo simultates, sed bella quoque finiuntur. Ex infestis hostibus plerumque socii fideles, interdum etiam cives fiunt. Albani, diruta Alba, Romam traducti sunt: Latini, Sabini in civitatem accepti. Vulgatum illud, quia verum erat, in proverbium venit: Amicitias immortales, inimicitias mortales debere esse.'[7] Fremitus ortus cum assensu, deinde universorum voces idem petentium, confusæ in unum, orationem interpellarunt. Inde Æmilius questus cum alia, tum bis a M. Fulvio se certo consulatu dejectum. Fulvius contra queri, se ab eo semper lacessitum, et in probrum suum sponsionem factam.[c] Tamen ambo significare, si alter vellet, se in potestate tot principum civitatis futuros. Omnibus instanti-

[c] *Institutam esse litem contra se, facta de more sponsione judicati solvendi.*

---

fueritis, implicaverint Kreyssig.—5 'Cod. Mog. *hos;* forte rectius.' *Rupert.* —6 Conj. Rupert. *et vere et ex animo.*—7 '*Amicitias immortales, mortales inimicitias debere esse:* sic verba forte transponenda, quia vox *mortales* ab edd. ante Frob. a. 1531. abest, quæ ita facilius excidere potuit.' *Drak.*

NOTÆ

ret, ne ista relata et repetita animos vestros, (qui nunc forte placabiles sunt, dum ea quodam modo oblitterata silentur,) acrius irritarent. Sed num potius *et quæ nisi implacabiles fueritis, placaverint animos vestros?* Facile enim potuit librarius, cum *implacabiles* scripsisset, scribere *implicaverint* pro *placaverint.*

[8] *Ut ea res mihi*] Hæc fuit solennis censorum precatio, de qua sic Varro lib. v. de Ling. Latin. apud Sigon. 'Ubi noctu in templo censor auspicaverit, atque de cœlo nuntiatum erit, præconi sic imperat, ut viros vocet: Quod bonum, fortunatum, felix, salutareque siet populo Romano Quiritium, reique publicæ populi Romani Quiritium, mihique, collegæque meo.'

bus, qui aderant, dexteras fidemque dedere, mittere vere ac finire odium. Deinde, collaudantibus cunctis, deducti sunt in Capitolium. Et cura super tali re principum, et facilitas censorum egregie comprobata ab senatu et laudata est. Censoribus deinde postulantibus, ut pecuniæ summa sibi, qua in opera publica uterentur, attribueretur, vectigal annuum decretum est.

47. Eodem anno in Hispania L. Postumius et Ti. Sempronius prætores comparaverunt ita inter se, ut in Vaccæos[8] per Lusitaniam[t] iret Albinus, in Celtiberiam[9] inde reverteretur; Gracchus, si majus ibi bellum esset, in ultima Celtiberiæ penetraret.[10] Mundam[11] urbem primum vi cepit,[u] nocte ex improviso aggressus. Acceptis deinde obsidibus, præsidioque imposito, castella oppugnare,[12] agros urere, donec ad prævalidam aliam urbem (Certimam[13 x] appellant Celtiberi) pervenit. Ubi cum jam opera admoveret, veniunt legati ex oppido, quorum sermo antiquæ simplicitatis fuit, non dissimulantium bellaturos,[14 y] si vires

8 *Vacceos* Gron.—9 Magis placet Doer. quod est in edd. Gron. Doujat. Crev. *inde in Celtiberiam.*—10 ‘Corrupte hic locus in cod. Germ. legitur sic, *Si Gracchus majus sibi bellum esset, in ultima Celtiberiæ penetraret.* Emendavit igitur primum Gelenius, *Gracchus, quod majus ibi bellum esset, in ultima Celtiberiæ penetravit.* [Quod Gron. Doujat.] Deinde J. F. Gron. *in Celtiberiam inde reverteretur, si majus ibi bellum esset; Gracchus in ultima Celtiberiæ penetraret.* [Quod Crev.]’ *Doering.*—11 *Muntuam* fortasse pro *Mundam* legendum esse suspicatus est Doujat. Vid. Not. Delph. inf.—12 *Expugnare* conj. Gron.—13 All. *Cartamam* vel *Cartimam;* mox *cui* pro *ubi* conj. Crev.—

NOTÆ

[t] *In Vaccæos per Lusitaniam*] Apparet L. Postumium ulterioris Hispaniæ prætorem fuisse, quando per Lusitaniam Vaccæos aditurus dicitur, venienti enim ex citeriore priores occurrerent Vaccæi quam Lusitani.

[u] *Mundam urbem primum vi cepit*] Nisi *Mantuam* pro *Mundam* legeris, Mundam in Celtiberia, aut circa, non reperies, sed hinc procul in Bætica, quæ nunc *Ronda* dici creditur. Clusius tamen Mundam adhuc dici ait. Mantua vero Carpetanorum, si Sansonem audimus, dicebatur olim, quæ nunc *Madrid*, regum Hispaniæ hodie regia.

[x] *Certimam*] Ad urbis hujus nomen accedit quæ nunc *Certana;* sed distat situs: est enim Certana oppidum regni Granatensis supra Malacam, procul a Celtiberorum regione; quæ pars nunc Aragoniæ et Castellæ. An vetusti nominis aliquid retinet atque indicat vicus *Cetina* in Aragoniæ et Castellæ confinio ad Salonem fluvium, inter *Arcos* et *Calatayud?*

[y] *Non dissimulantium bellaturos*]

essent. Petierunt enim, ut sibi in castra Celtiberorum ire liceret ad auxilia accipienda.[15] Si non impetrassent, tum separatim eos ab illis se consulturos. Permittente Graccho, ierunt, et post paucis diebus alios decem legatos secum adduxerunt. Meridianum tempus erat. Nihil prius petierunt a prætore, quam ut bibere sibi juberet dari. Epotis primis poculis, iterum poposcerunt; magno risu circumstantium in tam rudibus et moris omnis ignaris ingeniis. Tum maximus natu ex iis, 'Missi sumus,' inquit, 'a gente nostra, qui sciscitaremur, qua tandem re fretus arma nobis inferres?' Ad hanc percunctationem Gracchus, 'Exercitu se egregio fidentem venisse,' respondit; 'quem si ipsi visere velint, quo certiora ad suos referant, potestatem se eis facturum esse:' tribunisque militum imperat, ut ornari omnes copias peditum equitumque, et decurrere jubeant armatas. Ab hoc spectaculo legati missi[16] deterruerunt suos ab auxilio circumsessæ urbi ferendo. Oppidani, cum ignes nocte turribus nequicquam (quod signum convenerat) sustulissent, destituti ab unica spe auxilii, in deditionem venerunt. Sestertium quater et vicies[17] † ab iis est exactum,[z] quadraginta nobilissimi equites: nec obsidum nomine, (nam militare jussi sunt,) et tamen re ipsa, ut pignus fidei essent.

48. Inde jam duxit ad Alcen urbem,[a] ubi castra Celti-

14 *Rebellaturos* edd. ante Frob. a. 1535.—15 Vult Tan. Faber *accienda*, quod habet Kreyssig. Mox 'tum *se consulturos eos* Celtiberos *separatim ab illis* oppidanis: an *eos* oppidanos *separatim ab illis* Celtiberis? Hoc aptius; sed utrumque male expressum. *tum s. oppidanos sibi consulturos* conj. Gron. *tum s. ab illis sibi c.* Crev. et *tum s. sibi ab illis se c.* Drak. An leg. *tum separatim suos ab illis* (Celtiberis) *sibi* vel *rem consulturos?*' Rupert.—16 Conj. Duk. *dimissi*; et mox, quod habet Kreyssig. *nocte e turribus.*—17 'Male edd. vett. *Nummum* et *Sestertium nummum q. et v.*' Rupert.

NOTÆ

Plures editiones habent *rebellaturos*, id est, repugnaturos, inquit Gron.

† *Sestertium quater et vicies*] Triginta quinque millia ducatorum, seu florenorum 105000. *J. Clericus.*

[z] *Sestertium quater et vicies ab iis est exactum*] Gallica nunc moneta fuerint *deux cens mille cinq cens livres.*

[a] *Ad Alcen urbem*] Memoratur in itinerario Alces inter Laminium et Cuminarium. Sansoni, qui Lusonibus

berorum erant, a quibus venerant nuper legati. Eos cum per aliquot dies, armaturam levem immittendo in stationes, lacessisset parvis prœliis, in dies majora certamina serebat, ut omnes extra munitiones eliceret. Ubi, quod petebatur, sensit effectum, auxiliorum præfectis imperat, ut, contracto certamine, tanquam multitudine superarentur, repente tergis datis, ad castra effuse fugerent. Ipse intra vallum ad omnes portas instruxit copias. Haud multum temporis intercessit, cum ex composito refugientium suorum agmen, post effuse sequentes barbaros conspexit. Instructam ad hoc ipsum intra vallum habebat aciem. Itaque tantum moratus, ut suos refugere in castra libero introitu sineret, clamore sublato, simul omnibus portis erupit. Non sustinuere impetum necopinatum hostes. Qui ad castra oppugnanda venerant, ne sua quidem tueri potuerunt. Nam extemplo fusi, fugati, mox intra vallum paventes compulsi, postremo exuuntur castris. Eo die novem millia hostium cæsa: capti vivi trecenti viginti, equi centum duodecim, signa militaria triginta septem. De exercitu Romano centum novem ceciderunt.

49. Ab hoc prælio Gracchus duxit ad depopulandam[18] Celtiberiam legiones, et, cum ferret passim cuncta atque ageret, populique alii voluntate, alii metu jugum acciperent, centum tria oppida[b] intra paucos dies in deditionem accepit; præda potitus ingenti est. Convertit inde agmen retro, unde venerat, ad Alcen, atque eam urbem oppugnare institit. Oppidani primum impetum hostium sustinuerunt: deinde, cum jam non armis modo, sed etiam operibus op-

18 *Ad depopulandum* Drak. Kreyssig. Doer. cujus nota est, ' Sic legitur in uno illo codice Germ. in cujus sola auctoritate textus extremæ hujus libri partis nititur: Gron. tamen præfert *depopulandam;* quæ quidem posterior loquendi forma sane usitatior est.' *Populandam* Gron. Crev. *populandum*

NOTÆ

ascribit, est hodie *Sahelices*. A veteri vocabulo minus discrepare *Ucles* videtur, nec situs longe abit in Castella Nova inter Tagum et Anam.

[b] *Centum tria oppida*] Mirum fuerit, si tot vicos in Celtiberia fuisse dicamus.

pugnarentur, diffisi præsidio urbis, in arcem universi concesserunt: postremo et inde, præmissis oratoribus, in ditionem se suaque omnia Romanis permiserunt. Magna inde præda facta est. Multi captivi nobiles in potestatem venerunt; inter quos et Thurri[19] filii duo et filia. Regulus hic earum gentium erat, longe potentissimus omnium Hispanorum. Audita suorum clade, missis, qui fidem venienti in castra ad Gracchum peterent, venit; et primum quæsivit ab eo, 'ne sibi liceret[c] ac suis vivere?'[20] Cum prætor 'victurum' respondisset; quæsivit iterum, 'si cum Romanis militare liceret?' Id quoque Graccho permittente, 'sequar,' inquit, 'vos adversus veteres socios meos, quoniam illos ad me propiunt suspicere.'[1 d] Secutus est inde Romanos, fortique ac fideli opera multis locis rem Romanam adjuvit.

50. Ergavia[2] inde, nobilis[e] et potens civitas, aliorum circa populorum cladibus territa, portas aperuit Romanis. Eam deditionem oppidorum haud cum fide factam, quidam auctores sunt: e qua regione abduxisset legiones, extemplo inde rebellatum, magnoque eum postea prælio ad montem Chaunum[3 f] cum Celtiberis a prima luce ad sextam horam

Doujat.—19 *Turri* Gron. Doujat. Crev.—20 Conj. Rupert. *num* aut *an* aut *anne* pro *ne*. Conj. Glar. *liceretne sibi ac suis v.* Clericus conj. *anne sibi*. J. F. Gron. vel *sibine*, vel *num sibi*, vel *pacatone sibi cett.*—1 'J. Fr. Gron. tentat *piguit respicere*. Sed ejusmodi loca, ut bene monet Crev. intacta relinquere præstat.' *Doering*. *Ad me* propiunt* Doujat.

2 Cum Sigon. et Cellar. legendum putat Rupert. *Ergavica*, quod scribunt Doer. Kreyssig.—3 *Caunum* Gron. Doujat. Crev. *Cajum* conj. Rupert.—

NOTÆ

[c] *Ne sibi liceret* [*liceretne sibi*] Idem est ac sibine liceret vivere, &c.

Ne sibi, &c.] Conjicit Gron. *liberone sibi*. Forte *anne*. J. Clericus.

[d] *Illos ad me propiunt suspicere*] Forte inquit Gron. *piguit respicere*.

Propiunt suspicere] Conjicit Gron. *piguit respicere*. J. Clericus.

[e] *Ergavia inde, nobilis*] Ergaviam lego in Vasconibus Hispaniæ citerioris populis, ubi nunc regnum Navarræ: *Arguedas* hodie: verum quoniam est quod ambigatur, an eo pertigissent adhuc arma Romana, suspicor *Ergaviam* pro *Ergavicam* scriptum esse, quæ urbs Celtiberorum fuit, Sansoni *Mondejar;* in Castella Nova: quanquam Clusius et Villanovan. eam *Alcanis* appellari volunt.

[f] *Ad montem Chaunum*] Mons Chaunus pars Idubedæ in extrema sep-

diei signis collatis pugnasse; multos utrimque cecidisse: nec aliud magnopere, ne victos crederes, fecisse Romanos,[g] nisi quod postero die lacessierint prælio manentes intra vallum; spolia per totum diem legerint;[4] tertio die prælio majore iterum pugnatum, et tum demum haud dubie victos Celtiberos, castraque eorum capta et direpta esse. Viginti duo millia hostium eo die esse cæsa, plus trecentos captos; parem fere equorum numerum; et signa militaria septuaginta duo. Inde debellatum, veramque pacem, non fluxa, ut ante, fide, Celtiberos fecisse.[5] Eadem æstate et L. Postumium in Hispania ulteriore bis cum Vaccæis[6] egregie pugnasse scribunt. Ad triginta et quinque millia hostium occidisse, et castra oppugnasse.[7] Propius vero est, serius in provinciam pervenisse, quam ut ea æstate potuerit res gerere.

51. Censores fideli concordia senatum legerunt. Princeps electus[8] est ipse censor M. Æmilius Lepidus pontifex maximus: tres ejecti de senatu. Retinuit quosdam Lepi-

4 ' Sic ex emend. Gron. et Drak. pro vulg. *nec a. m. victores fuisse Romanos ... legisse*. In Ms. unico *nec a. m. berbice crederes fuisse Romanos, nisi qui postero die arcessierint manentes prælio spolia intra vallum per totum diem legisset.*' Rupert. *Manentes intra vallum prælio lacessierint ... legisse* Gron. Doujat. Crev. Habent etiam Gron. Doujat. *magnopere victores fuisse Rom.*—5 *Fuisse* edd. ante Sigon.—6 Edd. vett. *Brachis* et *Bracharis;* unde *Bracaris* conj. Crev. et all.—7 *Expugnasse* mavult Gron.

NOTÆ

temtrionem versus Celtiberia, ad confinia Pelendonum, nunc *Moncayo.*

g *Nec aliud magnopere, ne victos crederes, fecisse Romanos* [*victores fuisse Romanos*] Hæc mirum in modum corrupta erant. In primo exemplari Germanico scriptum erat, *ncc aliud magnopere berbice crederes fuisse Romanos, nisi qui postero die arcessierint manentes prælio spolia intra vallum per totum diem legisset.* Sigon. sic immutavit: *cecidisse* (*nec aliud magnopere Ergavicæ credere se fecisse Romanos, nisi quod manentes intra vallum prælio lacessierint*) *postero die spolia, &c.* Gronovius nec parenthesin, nec Ergavicæ mentionem hic probat, cum de prælio, deque vallo et castris, non de obsidione ac mœnibus agatur. Propius igitur ad vestigia veteris scripturæ, sic scribendum auguratur: *nec aliud magnopere, ne victos crederes, fecisse Romanos, nisi quod postero die lacessierint prælio manentes intra vallum, spoliis per totam diem lectis.* Ab his non abludit, nec a primo exemplari longius recedit vulgata lectio. Ceterum *manentes intra vallum* Celtiberos intellige.

dus a collega præteritos. Opera ex pecunia attributa divisaque inter se hæc confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam, ingratum opus,[d] quod prædia habebat ibi, privatamque publicæ rei impensam imposuerat.[9 h] Theatrum et proscenium ad Apollinis, ædem Jovis in Capitolio,[e] columnasque circa poliendas albo[i] locavit: et ab his columnis, quæ incommode opposita[10] videbantur,[k] signa amovit; clypeaque de columnis, et signa militaria affixa omnis generis demsit. M. Fulvius plura et majoris locavit usus: portum[11] et pilas pontis in Tiberim; quibus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio Africanus et L. Mummius censores locaverunt imponendos: basilicam post argentarias novas et forum piscatorium, circumdatis tabernis, quas vendidit in privatum; et forum et porticum extra portam Trigeminam, et aliam post navalia, et ad fanum Herculis, et post Spei ad Tiberim ædem Apollinis Medici. Habuere et in promiscuo præterea[12] pecuniam.[l] Ex ea

[d] *Opus quod publice non probabatur.*
[e] *Lepidus juxta ædem Apollinis theatrum, et quasi scenæ vestibulum.*
[f] *Ad usum privatorum.*

8 Malunt Duk. Crev. Drak. *lectus*, quod apud Kreyssig. legitur.—9 '*Privatamque publicæ rei impensam insuerat* edd. ante Drak. *imposuerat* et *injunxerat* conj. Gron. qui tamen sensum h. l. non adjecit. *insumserat, infulserat, inseruerat, inferserat* tentant alii. Forte leg. *privatæque rei publicam impensam insumserat*, vel *privatamque rem publica impensa juverat.*' Rupert. *Inseruerat* Kreyssig.—10 *Circumpoliendas albario . . . incommode apposita* conj. Pigh. improb. Gron.—11 Drak. monet *pontem* pro *portum* male conjecisse Pigh.—12 '*Præterea* ex emend. Sigon. *prætores* in Ms. *partem pecuniæ* conj. Gron. Forte

NOTÆ

[h] *Privatamque publicæ rei impensam imposuerat* [*insuerat*] Non placet Gronovio hæc Palmerii lectio: mavult *injunxerat*, aut *imposuerat*. Gruter. conjiciebat *insumserat*. Tan. Faber *infulserat*; an potius *inseruerat*, vel *inferserat*? Nec tamen omnino improbem Palmerianum *insuerat*: ut insuere metaphorice dicatur pro implicare, adjungere.

Insuerat] *Injunxerat* Gronov. pro *insuerat*, quod absurdum. *J. Clericus.*

[i] *Columnasque circa poliendas albo*] Pigh. *circumpoliendas albario*, sed nihil mutandum videtur.

[k] *Quæ incommode opposita videbantur*] Ita mavult Gron. et *opposita* explicat obstantia, atque ita columnas minus spectabiles reddentia. Pigh. *apposita*, id est, juxta posita; exiguo ad sententiam discrimine.

[l] *In promiscuo præterea pecuniam*] Ita Sigon. scriptus habebat *prætores* pro *præterea*: scribit Gron. *habuere et in promiscuo partem pecuniæ*, id est, opinor, pecuniæ e publico ad sumtus

communiter locarunt aquam adducendam fornicesque faciendos. Impedimento operi fuit M. Licinius Crassus, qui per fundum suum duci non est passus. Portoria quoque et vectigalia iidem multa instituerunt. Complura sacella publica, quæ fuerant [13] occupata a privatis,[m] publica sacraque † ut essent paterentque populo, curarunt.[14] Mutarunt suffragia; regionatimque generibus hominum causisque et quæstibus tribus descripserunt.[n]

52. Et alter ex censoribus M. Æmilius petiit ab senatu, ut sibi dedicationis templorum Reginæ Junonis et Dianæ, quæ bello Ligustino ante annis[15] octo vovisset, pecunia ad ludos decerneretur. Viginti millia æris[o] decreverunt. Dedicavit eas ædes, utramque in circo Flaminio; ludosque scenicos triduum post dedicationem templi Junonis, biduum post Dianæ, et singulos dies fecit in circo. Idem dedicavit ædem Larium[p] Permarinum in Campo. Voverat eam

leg. *censores*.' Rupert.—13 *Fuerant* del. Gron. Doujat.—14 '*Publicaque sacra ut paterent essentque populo* edd. antt. *publica rursus ut essent p. p.* conj. Gron. probb. Cler. et Crev. An leg. *occupata a privatis profanaque* vel *profanataque, sacra ut essent p. p.?*' Rupert. *Publicaque sacra ut essent* Gron. Doujat. *Publica rursus ut essent* Crev.

NOTÆ

faciendos erogatæ parte communiter usi sunt ad opera quæ simul locarunt.

[m] *Sacella publica, quæ fuerant occupata a privatis*] Sic Pigh. in membrana legitur, *publicaque, sua occupata a privatis*. Legendum Gron. putat, *complura sacella publica, quæ occupata a privatis, publica rursus ut essent paterentque populo curarunt*.

† *Sacra* [*rursus*] Sic Gronov. pro *sacra*. J. Clericus.

[n] *Regionatimque generibus hominum causisque et quæstibus tribus descripserunt*] Cum quatuor tunc essent urbis regiones, totidemque tribus urbanæ; reliquæ autem tribus rusticæ dicerentur, nominaque haberent a vicinis Italiæ regionibus, præfecturis, aut agris; hi censores ita tribus descripserunt ut homines qui ejusdem ordinis ac generis, et unius causæ quæstusve, sive artificii essent, simul suffragium ferrent, ita ut cum tribus aliqua vocaretur ad suffragium, scirent qui senatorii et equestris ordinis eraut, quando in suffragium esset eundum, ac deinceps alii e plebe suo quique ordine, ratione artis quam exercerent, et ex qua quæstum facerent.

[o] *Viginti millia æris*] Si asses sumantur semunciales (quales eo jam tempore) perexigua fuerit summa, nec ultra quingentas octoginta tres libras nostrates, sex septemve asses erunt.

[p] *Ædem Larium*] Feriæ sunt Laribus dedicatæ, quibus ædem bello Antiochi L. Æmil. Regillus prætor in Campo Martio curandam vovit.

annis undecim[16] ante L. Æmilius Regillus navali prælio adversus præfectos regis Antiochi. Supra valvas templi tabula cum titulo[17 q] hoc fixa est: ‘ Duello magno regibus dirimendo[r] caput subigendis[18] patrandæ pacis hæc pugna exeunti L. Æmilio M. Æmilii filio auspicio,[19] imperio, felicitate ductuque ejus inter Ephesum, Samum Chiumque,[20] inspectante cos.[1] ipso Antiocho, exercitu omni, equitatu elephantisque, classis regis Antiochi antea[2] sic victa, fusa, contusa fugataque est, ibique eo die naves longæ cum omnibus sociis captæ LXII.[3] Ea pugna pugnata, rex Antiochus regnumque * * *. Ejus[4] rei ergo ædem Laribus Permarinis[s] vovit.’ Eodem exemplo tabula in æde Jovis in Capitolio supra valvas fixa est.

15 *Annos* Kreyssig.—16 ‘ Olim legebatur *quadraginta;* Glarean. vitio agnito, *duodecim* restitnit. Leg. *undecim.* Error ex notis natus est XL. et XI.’ *Sigon.*—17 Vid. Not. Delph. inf.—18 *Duello magno regibus dirimendo* * *caput subigendis* Gron. Crev. Drak. Ernest. *Duello magno regibus dirimendo* * *caput* * *subigendis* * *patrandæ pacis* * *hæc* Doujat. *Duello magno dirimendo, regibus subigendis, caput* Kreyssig.—19 *Filio* * * *auspicio* Kreyssig. *filio Regillo, prætori* * * *auspicio* Doujat.—20 *Ephesum, Camuchumque* olim legebatur.—1 *Consule* Crev. *eos* Kreyssig.—2 Conj. Sigon. e Macrob. *a. d. XI. Kal. Jan.*—3 *XLII.* Crev. *quadraginta duæ* Kreyssig.—4 *Regnumque ejus* * *. *Ejus* Gron. Doujat. Crev. *Regnumque. Ejus* Doer. sine asteriscis.

NOTÆ

q *Tabula cum titulo*] Ut titulus misere laceratus extat in unica hujus libri membrana, ex qua vulgaris editio correxit aliquatenus, et, prout potuit, repræsentavit Sigon. nec restituere facile est. Quid enim ibi significat *τὸ caput?* quid *subigendis?* quid *hæc pugna exeunti?* jam illa *inspectante consule, ipso Antiocho exercitu omni, equitatu, elephantisque* aut falso sunt ascripta, (procul enim aberant et consul L. Scipio et Antiochus cum hæc navalis pugna committeretur,) aut certe extra locum posita, et referenda post sequentia verba *ea pugna pugnata;* ita ut dicatur post illa *a consule Antiochus ipse exercitu omni, equitatu, elephantisque spoliatus, regnoque,* magna ex parte, a Romanis exutus.

r *Duello magno regibus dirimendo* [*dirimendis*] Intelliguntur haud dubie reges Antiochus et Eumenes: hic enim cum a Seleuco Antiochi filio obsideretur, L. Regillum advocavit, et Regillus hunc titulum sive causam pugnæ suæ prætexuisse videtur, ut bellum inter hos reges dirimeret, pacemque componeret.

Duello, &c.] Hæc ita corrupta sunt, ut ne conjectura quidem emendari queant. Talia erant in unico codice Germanico, ex quo sunt edita. *J. Clericus.*

s *Ædem Laribus Permarinis*] Deos marinos intellige, seu mare peragrantes; sunt enim Lares Permarini, ut vetus lexicon interpretatur, Θεοὶ

53. Biduo, quo senatum legerunt censores, Q. Fulvius consul, profectus in Ligures, per invios montes vallesque saltus [5] cum exercitu transgressus, signis collatis cum hoste pugnavit, neque tantum acie vicit, sed castra quoque eodem die cepit. Tria millia ducenti hostium, omnisque ea regio Ligurum in deditionem venit. Consul deditos in campestres agros deduxit, præsidiaque montibus imposuit. Celeriter et ex provincia literæ Romam venerunt. Supplicationes [6] ob eas res gestas in triduum decretæ sunt. Prætores quadraginta hostiis majoribus per supplicationes rem divinam fecerunt. Ab altero consule L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus est gestum. Galli Transalpini, tria millia hominum, in Italiam transgressi, neminem bello lacessentes, agrum a consulibus [7] et senatu petebant, ut pacati sub imperio populi Romani essent. Eos senatus excedere Italia jussit, et consulem Q. Fulvium quærere et animadvertere in eos, qui principes et auctores transcendendi Alpes fuissent.

54. Eodem anno Philippus rex Macedonum, senio et mœrore consumtus post mortem filii, decessit. Demetriade hybernabat, cum desiderio anxius filii, tum pœnitentia crudelitatis suæ. Stimulabat animum et alter filius,[8] haud dubie et sua et aliorum opinione rex, conversique in eum omnium oculi, et destituta senectus; aliis expectantibus suam mortem, aliis ne expectantibus quidem. Quo magis angebatur, et cum eo Antigonus Echecratis filius,[t] nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor Philippi fuerat, regiæ[9] vir

5 *Vallesque saltuosas* Kreyssig. Alii conj. *callesque saltus*, vel *difficilesque saltus*, vel *vallesque et saltus*.—6 ' Gron. malebat *Celeriter, ut ex p. l. R. venerunt, supplicationes cet.* Sed gravius ulcus latet, et *celeriter* superfluum est.' *Crev.*—7 *Consule* Gron. Doujat. Crev.

8 *Crudelitatis suæ, quæ stimulabat animum: et alter filius, &c.* edd. ante Sigon. Malit Gruter. illud *quæ* converti in *quin*. Mox pro *dubie* conj. Drak. *dubius*.

NOTÆ

Διαπόντιοι, sicque Turnebus et Lilius Girald. sentiunt.

[t] *Antigonus Echecratis filius*] Echecrates hujus Antigoni pater, frater Antigoni, qui tutor Philippi fuerat, natus erat Alcyoneo Antigoni Gonatæ filio notho.

majestatis, nobili etiam pugna adversus Cleomenem [u] Lacedæmonium clarus. Tutorem eum Græci, ut cognomine a ceteris regibus distinguerent, appellarunt. Hujus fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis unus incorruptus permanserat; eique ea fides nequaquam amicum Persea [10] inimicissimum fecerat.[x] Is, prospiciens animo, quanto cum periculo suo hæreditas regni ventura esset ad Persea, ut primum labare animum regis, et ingemiscere interdum filii desiderio sensit, nunc præbendo aures, nunc lacessendo etiam mentionem rei temere actæ, sæpe querenti querens et ipse aderat; et, cum multa assoleat veritas præbere vestigia sui, omni ope adjuvabat, quo maturius omnia emanarent.[11] Suspecti et ministri facinoris, Apelles maxime et Philocles, erant; qui Romam legati fuerant, litèrasque exitiales Demetrio sub nomine Flaminini attulerant. Falsas [12] esse et a scriba vitiatas signumque adulterinum, vulgo in regia fremebant.

55. Ceterum, cum suspecta magis, quam manifesta, esset res, forte Xychus obvius fit [y] Antigono, comprehensusque ab eo in regiam est perductus. Relicto eo custodibus, Antigonus ad Philippum processit. 'Multis,' inquit, 'sermonibus intellexisse videor, magno te æstimaturum, si scire vera omnia possis de filiis tuis, uter ab utro petitus

—9 *Regis* edd. ante Sigon.—10 'Scripsisse Livium existimo *neque ante amicum Persea.*' J. F. Gron.—11 *Eminerent* conj. Bauer. Mox Crev. tentat *suspecti ex ministris facinoris.*—12 *Eas falsas* edd. ante Gron.

NOTÆ

[u] *Pugna adversus Cleomenem*] Antigonus tutor et Δώσων cognomine, qui et Euergetes et Soter, patruus Antigoni, de quo hic agitur, Cleomenem, ultimum regem Lacedæmoniorum pugna ad Sellasiam Laconiæ oppidum, fusum fugatumque adegerat ad fugam in Ægyptum capessendam, ubi et misere periit.

[x] *Nequaquam amicum Persea inimicissimum fecerat*] Legit Gron. *neque ante amicum Persea:* et revera vult Livius Perseum nunquam amicum huic Antigono fuisse; postquam vero eum vidit Philippo soli adhærere, nec ad se cum reliquis Macedonum primoribus confugere, majori odio prosecutum esse.

[y] *Xychus obvius fit*] Scriba, ni fallor, literarum, quæ Flaminino tribuebantur, adulterator.

fraude et insidiis esset. Homo unus omnium, qui nodum hujus erroris exsolvere possit, in potestate tua est Xychus. Forte vocatum[z] perductumque in regiam vocari juberet.' Adductus[13] primo ita negare inconstanter, ut, parvo metu admoto, paratum indicem esse appareret. Conspectum tortoris verberumque non sustinuit, ordinemque omnem facinoris legatorum ministeriique sui exposuit. Extemplo missi, qui legatos comprehenderent, Philoclem, qui præsens erat, oppresserunt: Apelles, missus ad Chæream quendam persequendum, indicio Xychi audito, in Italiam trajecit. De Philocle nihil certi vulgatum est. Alii primo audaciter[14] negantem, postquam in conspectum adductus sit Xychus, non ultra tetendisse; alii tormenta etiam infitiantem perpessum affirmant. Philippo redintegratus est luctus geminatusque; et infelicitatem suam in liberis graviorem, quod alter perisset,[15 a] censebat.

56. Perseus, certior factus omnia detecta esse, potentior quidem erat, quam ut fugam necessariam duceret: tantum, ut procul abesset, curabat, interim velut ab incendio flagrantis iræ, dum Philippus viveret, se defensurus, qui, spe potiundi ad pœnam corporis ejus amissâ, quod reliquum erat, id studere, ne super impunitatem etiam præmio sceleris frueretur. Antigonum igitur appellat; cui et palam facti parricidii gratia obnoxius erat, neque pudendum aut pœnitendum cum regem Macedonibus, propter recentem patrui Antigoni gloriam, fore censebat. 'Quando in eam

13 'Non ferendum *vocatum vocari*, neque τὸ *juberet*, nisi vel cum Crev. putes orationem directam h. l. ut sæpius XXXV. 49. in indirectam fuisse mutatam, vel cum Sigon. et Bauero ante *forte* excidisse *Hortatur inde, ut* vel potius *ut veluti*. Lenior medicina Gron. *forte oblatum perductumque* (a me) *in regiam vocari jube*. Sententia certe sic planissima aptissimaque.' *Rupert. Oblatum . . . jube. Et add.* Kreyssig.—14 *Audacter* edd. ante Gron.—15 Conj. Bauer. *quod non alter perisset;* et Muret. *quod alter superesset.*

NOTÆ

z *Forte vocatum*] Sigon. tanquam imperfecta sententia reponit, *Hortatur inde, ut eum forte vocatum, &c. vocari juberet*. Gron. integram censet sententiam, si pro *juberet* scribatur *jube:* nec *vocatum vocari* patitur: corrigit itaque *forte oblatum*. Tan. Faber etiam *forte oblatum* mavult.

a *Quod alter perisset*] Muret. *quod alter superesset.*

fortunam veni,' inquit, 'Antigone, ut orbitas mihi, quam alii detestantur parentes, optabilis esse debeat; regnum, quod a patruo tuo, forti, non solum fideli, tutela ejus custoditum et auctum etiam, accepi, id tibi tradere in animo est. Te unum habeo, quem dignum regno judicem. Si neminem haberem, perire et extingui id mallem, quam Perseo scelestæ fraudis præmium esse. Demetrium excitatum ab Inferis restitutumque credam mihi, si te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori unus illacrymasti, in locum ejus substitutum relinquam.' Ab hoc sermone omni genere honoris producere eum non destitit. Cum in Thracia Perseus abesset, circumire Macedoniæ urbes, principibusque Antigonum commendare; et, si vita longior suppetisset, haud dubium fuit, quin eum in possessione regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus, Thessalonicæ plurimum temporis moratus fuerat. Inde cum Amphipolin venisset, gravi morbo est implicitus. Sed animo tamen ægrum magis fuisse, quam corpore, constat; curisque et vigiliis, cum identidem species et umbræ insontis interemti filii eum diris agitarent,[b] extinctum esse cum execrationibus[16] alterius. Tamen admoneri potuisset Antigonus, si haud statim palam facta esset mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi præerat, non expectata morte regis, a primis desperationis notis nuntios prædispositos,[17] ita ut convene-

16 'In Ms. et ed. Mog. est *cum diris* et *extinctum esse execrationibus;* unde Gron. conj. *filii agitarent, extinctum esse cum diris ex. a.* vel *filii eum agitarent* cet. Illud recepit Drak. hoc Crev. et Cler.' *Rupert. Vigiliis (quum ... filii eum diris agitarent) extinctum esse* Gron. Doujat. Mox 'Tamen admoneri potuisset *Antigonus:* ita c. Mog. et edd. ante Paris. a. 1573. quæ prima dedit *admoveri*, probb. Crev. et Bauero. Id ferrem, nisi vox *regnum* nimis remota esset. Sed nec *admoneri* satis aptum. Præterea seq. *haud* ab h. l. alienum videtur, et male defenditur a Grut. verba autem *palam facta* non accipi possunt pro indicata Perseo seu nuntiata. Quidam τὸ *haud* delendum censent, alii, Livium scripsisse *si aut affuisset, aut statim palam facta esset mors regis.* Forte leg. *Tamen adjuvari potuisset A.* vel *Tempore advenire potuisset Antigonus, si hæc statim palam facta esset mors regis.*' Rupert. *Admoveri* Gron. Crev. *Admoveri tamen* Doujat.—17 'Quid si legas *nuntios per dispositos equos?*' Sigon.

NOTÆ

[b] *Eum diris agitarent*] Sigon. *cum diris*, quod Gron. sequitur; sed referendæ hæ duæ voces ad sequentia, ut sit, *extinctum esse cum diris execra-*

rat, misit ad Perseum; et mortem regis in adventum ejus omnes, qui extra regiam erant, celavit.

57. Oppressit igitur nec opinantes ignarosque omnes Perseus, et regnum scelere partum invasit. Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem, et ad vires bello contrahendas. Nam post paucis diebus gens Bastarnarum, diu solicitata, ab suis sedibus magna peditum equitumque manu Istrum trajecit. Inde prægressis, qui nuntiarent regi, Antigono et Cottoni (nobilis erat Bastarna, et Antigonus perinvitus [18] cum ipso Cottone legatus ad concitandos Bastarnas missus) haud procul Amphipoli fama, inde certi nuntii [19] occurrerunt,[c] mortuum esse regem. Quæ res omnem ordinem consilii turbavit. Compositum autem sic fuerat, transitum per Thraciam tutum et commeatus Bastarnis ut Philippus daret.[20 d] Id ut facere posset, regionum principes donis coluerat, fide sua obligata, pacato agmine transituros Bastarnas. Dardanorum gentem [e] delere propositum erat, inque eorum agro sedes fundare Bastarnis.[1 f] Duplex inde erat commodum futurum, si et Dardani, gens semper infestissima Macedoniæ temporibusque iniquis regum imminens, tolleretur, et Bastarnæ, relictis in Dardania conjugibus liberisque, ad populandam Ita-

18 Sic ex emend. Gron. *ea res Antigonus sæpe Junius* ed. Mog. *sæpe invitus* ed. Frob. prob. Jac. Periz. *Inde prægressi qui nuntiarent regi, Antigonus et Cotto: nobilis is erat Bastarna. erat Antigonus perinvitus cum ipso Cottone legatus ad concitandos Bastarnas missus. Haud, &c.* Gron. Doujat. *inde prægressi, qui nuntiarent regi, Antigonus et Cotto: nobilis erat Bastarna, et Antigonus perinvitus cum ipso Cottone* Crev.—19 *Fama incerti* edd. ante Frob. a. 1531. quæ prima *famæ incerti* dedit: *dein certi* conj. Jac. Periz. et Crev. *Famæ incerti* Gron. Doujat. Crev.—20 *Præstaret* Gron. Doujat. Drak. Doer. Kreyssig.—

NOTÆ

tionibus alterius. Longe enim melius, inquit, illæ execrationes conveniunt morienti, quam ante mortem a manibus filii agitato.

[c] *Fama, inde certi nuntii* [*famæ incerti nuntii*] *occurrerunt*] Num *famæ incertæ?* id est, nuntii qui famam non satis certam afferebant.

[d] *Ut Philippus daret* [*præstaret*] Veteres editiones, *ut Philippus daret;* quemadmodum erat in unico libro.

[e] *Dardanorum gentem*] Hi Dardani Europæi in Mœsia fuere, ubi nunc pars Serviæ et Bulgariæ.

[f] *Sedes fundare* [*dare*] *Bastarnis*] Scripti *se fundare:* unde Gron. *sedes fundare,* imitatione Virgilii, quanquam alio sensu: 'Saxo incolitur fundata vetusto Urbis Agyllinæ sedes.'

liam possent mitti. ‘Per Scordiscos[g] iter esse ad mare Hadriaticum Italiamque. Alia via traduci exercitum non posse. Facile Bastarnis Scordiscos iter daturos. Nec enim aut lingua aut moribus æquales[2] abhorrere;[h] et ipsos adjuncturos se, cum ad prædam opulentissimæ gentis ire vidissent.’ Inde in omnem eventum consilia commodabantur.[3 i] Sive cæsi ab Romanis forent Bastarnæ, Dardanos tamen sublatos, prædamque ex reliquiis Bastarnarum, et possessionem liberam Dardaniæ, solatio fore: sive prospere[4] gessissent, Romanis aversis in Bastarnarum bellum, recuperaturum se in Græcia, quæ amisisset. Hæc Philippi consilia fuerant.

58. Ingressi sunt pacato agmine, fide Cottonis et Antigoni. Sed haud multo post famam mortis Philippi neque Thraces commercio faciles erant, neque Bastarnæ emto contenti esse poterant, aut in agmine contineri, ne decederent via. Inde injuriæ ultro citroque fieri: quarum in dies incremento bellum exarsit. Postremo Thraces, cum vim ac multitudinem sustinere hostium non possent, relictis campestribus vicis, in montem ingentis altitudinis (Donucam vocant)[k] concesserunt. Quo ubi ire[l] Bastarnæ vellent, quali tempestate Gallos spoliantes Delphos fama est peremtos esse,[m] talis tum Bastarnas, nequicquam ad

1 Vid. Not. Delph. inf. *dare* pro *fundare* habent Gron. Doujat.—2 ‘Vox *æquales* turbat plane hujus loci Latinitatem. Nam qui eadem lingua iisdemque moribus utuntur, aut lingua et moribus inter se discrepant, non *lingua et moribus æquales* aut *inæquales*, sed similes, consimiles aut dissimiles, congruentes aut dispares in Latina lingua dici solent. Ejecta igitur cum Dukero voce *æquales*, nihil, quod in hoc loco offendat, restabit.’ *Doering.*—3 Habet Kreyssig. quod rectius videbatur Sigon. *accommodabantur.*—4 *Rem* add. Kreyssig.

NOTÆ

[g] *Per Scordiscos*] Gallica gens fuit a temporibus Brenni, in Pannoniæ ac Mœsiæ confinio, vicina Tauriscis; ubi nunc Rascia et pars Bosniæ.

[h] *Nec enim aut lingua aut moribus æquales abhorrere*] Bastarnæ tamen inter Germanicas gentes censentur, Scordisci a Gallis orti.

[i] *In omnem eventum consilia commodabantur*] Sigon. *accommodabantur.*

[k] *Donucam vocant*] Dunax dicitur Straboni, et Dunum Celtis, idem quod mons: pars scilicet Hæmi aut Rhodopes Thracicorum montium fuit hæc Donuca.

[l] *Quo ubi ire*] Recte Gron. *cum subire Bastarnæ vellent.*

[m] *Gallos spoliantes Delphos fama est*

juga montium appropinquantes, oppressit. Neque enim imbre tantum effuso, dein creberrima grandine obruti sunt, cum ingenti fragore cœli tonitribusque et fulguribus præstringentibus aciem oculorum; sed fulmina etiam sic undique micabant, ut peti viderentur corpora, nec solum milites, sed etiam principes, icti caderent. Itaque, cum præcipiti fuga per rupes prærltas improvidi sternerentur ruerentque, instabant quidem perculsis Thraces; sed ipsi Deos auctores fugæ esse, cœlumque in se ruere aiebant. Dissipati procella, cum, tanquam ex naufragio, plerique semiermes in castra, unde profecti erant, redissent; consultari, quid agerent, cœptum: inde orta dissensio, aliis redeundum, aliis penetrandum in Dardaniam censentibus. Triginta ferme millia hominum (Clondico[6] duce profecti erant) pervenerunt. Cetera multitudo retro, qua venerant, transdanubianam regionem repetiit. Perseus, potitus regno, interfici Antigonum jussit; et, dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renovandam petendumque, ut rex ab senatu appellaretur, misit. Hæc eo anno in Macedonia gesta.

59. Alter consulum Q. Fulvius ex Liguribus triumphavit. Quem triumphum magis gratiæ, quam rerum gestarum magnitudini, datum constabat. Armorum hostilium magnam vim transtulit; nullam pecuniam admodum. Divisit tamen in singulos milites tricenos[7] æris,[n] duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triumpho magis insigne fuit, quam quod forte evenit, ut eodem die triumpharet, quo priore anno ex prætura triumphaverat. Secundum triumphum comitia edixit, quibus creati consules sunt M.

5 *Cum subire Bastarnæ* conj. Gron.—6 *Claudico* ed. Mog. ' *Elonico* conj. Sigon. ex Epit. lib. XLIII. At valde dubium est an ibi eodem de homine agatur, et libri illic *Olonico.*' J. F. Gron. *Elonico* Doujat. Mox *venerat* Gron. Doujat. Crev. Kreyssig.

NOTÆ

peremtos esse] Vere fama, eaque mendax, ut ante ostendimus. Hanc sive historiam sive fabulam narrant Pausan. et Justin. refutat aliquatenus Strabo.

[n] *Tricenos æris*] Gallice, *huit livres quinze sous.*

Junius Brutus, A. Manlius Vulso.* Prætorum inde, tribus creatis, comitia tempestas diremit. Postero die reliqui tres facti ante diem quartum[8] Idus Martias, M. Titinius Curvus, Ti. Claudius Nero, T. Fonteius Capito. Ludi Romani instaurati ab ædilibus curulibus Cn. Servilio Cæpione, Ap. Claudio Centhone, propter prodigia, quæ evenerant. Terra movit: in foris[9] publicis, ubi lectisternium erat, Deorum capita, quæ in lectis erant, averterunt se; lanaque cum integumentis, quæ Jovi opposita fuit,° decidit.[10] De mensa oleas quoque prægustasse mures, in prodigium versum est. Ad ea expianda nihil ultra, quam ut ludi instaurarentur, actum est.

7 Habet Kreyssig. quod mavult Drak. *trecenos.*—8 Dodwell. de Cyclis x. 35. conj. *quintum.*—9 ‘ Quænam sunt *fora illa publica, ubi lectisternium erat?* immo cum Dukero legendum est *in fanis publicis... quæ in lectis erant;* pro *quæ*, malim cum Dukero *qui.*’ Doering. *Movit, in foris* Gron. Doujat.—10 ‘ Ceteris hujus loci emendationibus, præferenda videtur ea, quam cum Oudendorpio (ut refert ad h. l. Drakenb.) communicavit Cuperus, *lanxque cum integumentis, quæ Jovi apposita fuit, decidit.* Oudend. probata Cuperi emendatione, pro *integumentis* tentabat *intrimentis;* sed *intrimenta* sunt tantummodo ea, quæ cibis interuntur sive admiscentur. Videtur igitur aliud quidpiam in voce *integumentis* latere.’ *Doering. Lanxque... apposita fuit* Kreyssig.

NOTÆ

* A. U. C. 575.

° *Quæ Jovi opposita fuit*] Pighius ex Julio Obsequente legit, *apposita:* contra tendit Gron. nec multum interest.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XLI.

BREVIARIUM.

Cap. 1. A. Manlius Vulso consul, qui Galliam provinciam sortitus erat, Istris bellum inferendi consilium capit, et ab Aquileia ad lacum Timavi movet castra: quo et C. Furius ac L. Cornelius duumviri navales cum XX. navibus multisque onerariis veniunt. 2. Romanorum vero præsidia, ab Istris oppressa ante lucem, confugiunt in castra, ibique tantum terroris faciunt, ut omnes fere trepidi ad mare decurrant, et pauci, qui remanent, ab hostibus interficiantur. 3. Plerique adeo in naves territi ruunt, oriturque certamen et cædes militum atque nautarum. Tandem jussu consulis tertia arcessitur legio, et undique omnes ad castra recipienda redeunt. 4. Quo facto inferunt signa, et longe maximam barbarorum partem, vino somnoque mersam, obtruncant. 5. Interea Romam affertur, perditas res esse, et delectus in Gallia totaque Italia indicuntur; alter quoque consul, M. Junius, ex Liguribus in Galliam transire jubetur. Cujus adventu perterriti hostes passim in civitates dilabuntur, et consules Aquileiam in hyberna legiones reducunt.

6. SCtum fit, ut consules inter se comparent, uter eorum ad comitia habenda Romam redeat; et absentem Manlium duo tribuni plebis in concionibus lacerant. Legati Sardorum Lyciorumque Romam veniunt; et illi de Iliensium Balarorumque populationibus, hi de Rhodiorum crudelitate queruntur. 7. Ti. Sempronius Gracchus de Celtiberis, et L. Postumius Albinus de Lusitanis triumphat. M. Junius consul comitiorum causa Romam revertitur, et Papirius Liciniusque tribuni plebis indignantur, quod non potius A. Manlius venerit, ut simul rationem reddat rerum in Istria et sponte et male gestarum. 8. Novi consules (C. Claudius Pulcer et Ti. Sempronius Gracchus) prætoresque creantur, et sortiuntur provincias. Legati Latinorum in senatu Rom. queruntur, cives suos Romæ censos

plerosque eo commigrasse, et genera fraudis duo mutandæ viritim civitatis iuduxisse. 9. Hinc lege Claudia et SCto cavetur, ut socii in suam quisque civitatem redeant, nec quisquam civitatis mutandæ causa manu mittatur. Prodigia nuntiantur et procurantur. Consules provincias sortiuntur, et Claudio Istria, Semprouio Sardinia obvenit. 10. Ille certior factus, Istros devictos pacem petiisse, ne provinciam forte exercitumque amittat, non votis nuncupatis, non paludatus, sine lictoribus, noctu præceps in Istriam abit, atque A. Manlium et M. Junium procousules et probris lacessit, et provincia decedere jubet. Sed fatigatus ludibriis militum, imperium consulis spernentium, Romam revertit, et more majorum ab Urbe proficiscitur. 11. Tum novo exercitu adducto veterem cum suis ducibus dimittit, et tribus oppidis deletis Istriam totam in ditionem Romanorum redigit. 12. Inde legiones ex Istria transducit in Ligures, et hac quoque provincia pacata, duarum gentium uno anno victor Romam redit. Ab altero etiam consule Ti. Sempronio prospere res geruntur in Sardinia, et exercitus in hyberna sociarum urbium reducitur. 13. Prodigia expiantur; et Lucam colonia deducitur. C. Claudius consul de Istris Liguribusque triumphat. 14. Cousules prætoresque creantur, et C. Claudio prorogatur imperium et Gallia provincia, in qua Ligures rebellaverant. 15. Novi consules, Cn. Cornelius Scipio Hispallus et Q. Petillius Spurinus, majoribus hostiis usque ad litationem sacrificare jubentur: quo facto ipsi prætoresque sortiuntur provincias. Tres vero prætores deprecantur, ne in provincias eant. 16 Latinæ feriæ, quia non recte erant factæ, instaurantur; et Cn. Cornelio cos. mortuo, Q. Petillius collegæ surrogando comitia edicit. Prodigia procurantur: et in Liguria C. Claudius iterum res prospere gerit. 17. Eodem tempore Ti. Sempronius multis secundis prœliis Sardos perdomat, eoque anno in provincia manere jubetur. C. Valerius Lævinus consul creatur; et, audita rebellione Ligurum, ambo consules in Galliam proficiscuntur. 18. Inde, exercitu C. Claudii accepto copiisque divisis, diversas Liguriæ regiones petunt: et Q. Petillius ad Balistæ et Leti radices missili trajectus cadit.

19. Romanos belli Macedonici subit cura, miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasque certamina. 20. Antiochi Epiphanis ingenium male sanum, sed vere regius animus in urbium donis et Deorum cultu: ejusdem magnifica spectacula et prima gladiatorum munera. 21. Sortitio provinciarum; delectus; gravis pestilentia; supplicatio et votum a populo in foro conceptum; prodigia. 22. Legati a Perseo Carthaginem, et a Romanis in Macedoniam mittuntur. Per idem tempus Perseus Dolopiam subigit armis, utque Græcorum sibi conciliet animos, tum ipse per Phthiotidem, Achaiam Thessaliamque iter facit, tum ad alias civitates legatos et literas mittit. 23. Alienissimi ab eo sunt Atheuienses et Achæi. In horum concilio Callicrates regem criminatur; 24. quem Arco, frater Xenarchi prætoris defendit. 25. Ætolorum Cretensiumque in semet ipsos versus furor auctoritate legatorum Romanorum non sedatur: et Lycii ab Rhodiis bello vexantur. 26. Celtiberi ab Ap. Claudio debellantur. 27. Memorabilis censura Q. Fulvii Flacci et A. Postumii Albini. Intestina bella Patavinorum Ætolorumque. 28. Supplicatio ob res ab Ap. Claudio

Centhone in Hispania prospere gestas, et ovatio ejus. Comitia consularia et prætoria. Tabula in æde Matris Matutæ posita cum indice et simulacris rerum, a Ti. Sempronio Graccho in Sardinia gestarum. Insigne munus gladiatorium, a T. Flaminino in honorem patris mortui editum cum visceratione epuloque et ludis scenicis.

[(1.) JAM per omnes[a] orbis terrarum partes victricia populus Romanus circumtulerat arma, dissitasque procul et sejunctas non uno mari regiones longe lateque pervaserat. Sed in tanta fluentium ex voto rerum felicitate moderationis tamen adeptus laudem, auctoritate magis quam imperio pollebat; et apud exteras gentes plura consilio, quam vi et terrore gerere se gloriabatur. In devictos populos regesque non acerbus, munificus erga socios, sibi solum victoriæ decus appetens, suam regibus majestatem, populis, vel in æquo, vel etiam in impari fœdere, suas tamen leges, sua jura libertatemque servaverat: atque adeo armis utramque maris Mediterranei oram a Gadibus ad Syriam usque complexus, et per immensos terrarum tractus reverentia nomini Romano conciliata, subjectos tamen ditioni solos habebat Siciliæ, et circumjectarum Italiæ insularum, et pleræque Hispaniæ, jugum tamen nondum docili ferentis cervice, populos. Augendæ dominationi causam materiamque præbuit potius inconsulta hostium et æmulorum pravitas, quam ipsius ambitio. Persei in primis Macedoniæ regnum per fraudem ac scelus adepti crudelitas in populares omnibus invisa, vesana inter immensas opes avaritia, inconsiderata in capiendis exequendisque consiliis levitas, et illum pessumdedere, et quæcumque stante hoc præcipuo Romanæ potentiæ velut fræno stare poterant. Redundavit enim in alios ejus casus, nec finitimorum tantum, sed eorum etiam qui longius remoti erant, ruinam traxit. Macedonum exitium secuta cum

[a] *Jam per omnes*] Cum primo statuissemus supplementa, (lacunarum nempe, in 5. Decad. Livii, a Jo. Freinshemio prætermissa) qualia a Doujatio concinnata fuerant, in nova hac ed. intacta repræsentare, appositis tantum notis quibus emendaremus ea quæ minus accurata viderentur, nobis necesse fuit desistere ab incepto, novaque supplementa nostro Marte condere, in quibus tamen plurima ex eo mutuari minime religioni duximus. *Crev. in Præfat.*

Achæis Carthago: atque horum cladibus convulso omnium statu, reliqua jam imperia, aliquamdiu obnoxia, post paulo eversa, in Romanum imperium cuncta cesserunt. Atque hæc, ut locis temporibusque diversa, ita re conjuncta, sub uno aspectu hic ponere libuit, intuenti imminens mox Romanis a Perseo bellum, unde initium maxime crescendi res Romanæ cepere. Illud bellum tunc coquebat occultum Perseus: lacessebant magis quam exercebant Romana arma Ligures et Galli.

(2.) M. Junio Bruto, A. Manlio Vulsoni consulibus decretæ ergo provinciæ sunt, Gallia et Ligures: Manlio Gallia, Junio Ligures obtigere. Prætoribus, M. Titinio Curvo urbana, Ti. Claudio Neroni peregrina jurisdictio evenit: P. Ælio Liguri[b] Sicilia, T. Æbutio Caro Sardinia: M. Titinio (duo enim M. Titinii præturam hoc anno gesserunt) Hispania citerior, T. Fonteio Capitoni ulterior. Incendium circa forum ortum est, quo et plurima deusta sunt, et Veneris ædes sine ullo vestigio cremata. Vestæ penetralis ignis extinctus. Virgo, cujus custodia fuerat, jussu M. Æmilii pontificis maximi flagro cæsa: et supplicationes de more habitæ sunt. Lustrum hoc anno a censoribus M. Æmilio Lepido, M. Fulvio Nobiliore conditum est. Censa sunt civium capita ducenta septuaginta tria millia ducenta quadraginta quatuor.

Liv. inf. c. 5. et 7. c. 6. c. 9. et 26. et XLIII. c. 2. Inf. c. 15. Jul. Obseq. Epit. hujus lib. Jul. Obseq. Epit.

(3.) Legati a Persco Macedonum rege venerunt, postulantes ut rex sociusque et amicus a senatu appellaretur, fœdusque cum eo, quod cum Philippo patre ejus fuerat, renovaretur. Suspectus invisusque erat Romanis Perseus, nec dubitabant plerique, quin bellum a Philippo tot per annos occultis consiliis instructum, ubi primum daretur occasio viresque ei suæ satis placuissent, illaturus esset. Tamen, ne quietum et pacis studiosum lacessisse, belloque

Liv. XL. 58. et XLV. 9.

[b] *P. Ælio Liguri*] Cum e sex prætoribus hujus anni unus sit, cujus nomen ac memoria plane interciderit, Pighius pro more suo explevit ex conjectura hoc prætorum collegium. P. Ælius Ligus sexto abhinc anno consul futurus est. Ejus prætura nusquam alibi in Livio reperitur. Eam igitur ad hunc annum referendam esse censuit Pighius. Hunc Ælium idem Siciliam obtinuisse judicat, cum ceterarum omnium provinciarum prætores a Livio infra sic variis in locis nominentur, quemadmodum hic narratur. *Crev.*

causam ipsi dedisse viderentur, postulata ei sua concesserunt. Perseus hoc accepto responso firmatum jam omnino sibi regnum existimans, opes apud Græcos parare statuit. Cupidus ergo comparandæ eorum amicitiæ, quotquot æris alieni causa, aut judicio condemnati solum verterant, quique ob majestatis crimina Macedonia excesserant, universos in Macedoniam revocat, edictis in insula Delo, ac Delphis, et in templo Itoniæ Minervæ palam propositis, quibus non modo impunitatem, sed etiam bonorum omnium restitutionem, cum fructibus ab eo tempore ex quo quisque exularet redeuntibus, concedebat. Sed et iis qui in Macedonia degebant, quicquid debebatur fisco, remisit; cunctosque ob crimen majestatis vinctos liberavit. His rebus cum multorum animos arrexisset, Græciam in se convertit omnem et magna spe implevit. Quin etiam in toto reliquæ vitæ cultu regiam dignitatem tuebatur. Nam et species erat honesta, et corpus ad omnia belli pacisque munia obeunda validum et habile, et frontis ac supercilii decora maturæ jam ætati majestas. Nihil in eo paternæ lasciviæ, effusæque in Venerem et vina libidinis. His laudibus Perseus initia principatus commendabat, haud pares inceptis habitura exitus. Polyb. Excerpt. de Virt. et Vit. XXVI.

(4.) Antequam prætores ii, qui Hispanias sortiti fuerant, in provincias venirent, magnæ res ibi gestæ sunt a Postumio et Graccho. Sed Gracchi præcipua laus fuit, qui ætate florens, cum virtute animi et prudentia æquales omnes multum anteiret, et ingenti jam tum fama celebrabatur, et majorem in futurum de se spem concitabat. Carabin urbem sociam Romanorum viginti millia Celtiberorum oppugnabant. Gracchus ad opem sociis ferendam properavit. Illa solicitudo angebat, quonam modo consilium suum obsessis significaret, tam arcta obsidione prementibus urbem hostibus, ut vix eo nuntius commeare posse videretur. Arduum negotium expedivit Cominii audacia. Is equitum turmæ præfectus, re prius apud se perpensa, et Graccho quid pararet admonito, Hispanico indutus sago pabulatoribus hostium se immiscuit. Cum his castra ingressus, hinc cursu ad urbem contendit, nuntiatque adventare Tiberium. Oppidani ex ultima despera- Diodor. ap. Vales. Appian. Iber.

tione ad alacritatem atque audaciam hoc nuntio excitati, obfirmatis ad fortiter repugnandum animis, die tertio, adventu Gracchi digressis hostibus, obsidione exemti sunt. Ipse postea Gracchus fraude barbarorum appetitus, periculum viribus arte adjutis ita discussit, ut dolus in auctores verteret. Complega erat urbs aliquot ante annis condita, sed valida muris et celeribus incrementis aucta, in quam multi Hispanorum concurrerant, qui prius egentes agro huc illuc vagari cogebantur. Ex ea urbe prodeuntes ad viginti hominum millia, supplicum habitu, ramosque oleæ porrigentes, in conspectu castrorum tanquam pacem oraturi constiterunt. Mox abjectis precantium insignibus ex improviso aggressi Romanos, pavore ac tumultu omnia compleverunt. Gracchus sapienti consilio castra per simulationem fugæ deseruit: quæ illi dum solita barbaris aviditate diripiunt, seseque præda præpediunt, reversus subito, et nihil tale metuentes adortus, plurimos cecidit, atque etiam ipsa urbe potitus est. Sunt qui rem aliter narrent: Gracchum, cum comperisset hostem inopia laborare, castra instructissima omnibus esculentis deseruisse: quæ adeptum hostem, et repertis intemperanter repletum gravemque, reducto exercitu Romano, subito oppressum esse.

Frontin. Strat. II. 5.

(5.) Ceterum, sive hæc diversa est ejusdem rei gestæ narratio, sive alia plane res ac victoria, complures certe populos Gracchus, atque adeo totam Celtiberorum gentem perdomuit. Cepisse eum et evertisse trecentas ex illis urbes, quanquam Polybius gravis in primis auctor memorat, haud tamen pro certo affirmare ausim; nisi si urbium nomine turres et castella intelligenda sunt: quo mendacii genere et ipsi bellorum duces, et scriptores quoque historiarum res gestas exornare amant. Nam Hispania quidem arido et inculto solo magnam urbium multitudinem alere non potest. Repugnant etiam Hispanorum mores, si accolas nostri maris excipias, feri agrestesque, cum civilibus urbium conventibus mansuetiora fieri soleant hominum ingenia. Ceterum quicquid statuendum sit de numero aut genere urbium a Sempronio captarum, (etenim in numero variant quoque scriptores, et centum

Liv. Epit. XLI.

Strab. III. p. 163.

quinquaginta alii, alii centum tria oppida ab eo capta memoravere,) magnas certe ille res gessit: nec bellicis tantum inclaruit laudibus, sed et egregium se pacis legumque moderatorem et arbitrum devictis gentibus præbuit. Nam et divisit inopibus agrum, et sedes ad habitandum assignavit; et omnibus ea loca incolentibus populis leges accurate descriptas, ex quibus in amicitia ac societate populi Romani viverent, dato acceptoque jurejurando firmavit. Atque hujus quidem fœderis auctoritatem sæpius imploravit sequens ætas in bellis quæ postea orta sunt. Gracchus monumentum virtutis operumque suorum Gracchurim urbem suo nomine insignem esse voluit, quæ antea Illurcis nominabatur. Postumii rerum fama obscurior est. Vaccæi tamen ab eo et Lusitani subacti sunt, et quadraginta ex his populis hominum millia interfecti. His rebus gestis ambo, advenientibus successoribus exercitus ac provincias cum tradidissent, ad triumphum decesserunt.

Flor. II. 17. Liv. XL. 49. Appian. Iber. Liv. Epit. XLI. Fest. Liv. Epit. XLI. Oros. IV. 20. Liv. inf. c. 7.

(6.) In Gallia Manlius consul, cui ea provincia obvenerat, cum triumpho materia deesset, oblatam a fortuna belli adversus Istros movendi occasionem cupide amplexus est. Ætolos pridem bellantes cum adjuvissent Istri, nuper quoque tumultuati fuerant. Præerat tum illis ferocis ingenii rex Æpulo, qui gentem] a patre[a] in pace habitam armasse, eoque juventuti prædandi cupidæ pergratus esse dicebatur.

Flor. II. 10. Liv. inf. c. 11. et Flor.

Consilium de Istrico bello[b] cum haberet consul, alii

NOTÆ

[a] *A patre, &c.*] Principium hujus XLI. libri est de rebus quas A. Manlius consul, ex provincia sua Gallia in Istriam transgressus, cum Istris egit. Sed multa hic deesse ostendit Sigon. ut sortitionem provinciarum, tum consularium tum prætoriarum; præterea quæ de igne Vestæ extincto; de rebus a Tib. Graccho et L. Albino in Celtiberia et Lusitania gestis; Antiocho Epiphane; de lustro a censoribus condito; de lege Q. Voconii in Epitome traduntur.

[b] *De Istrico bello*] Istria extrema Italiæ regio est, versus Illyricum, cujus olim pars fuisse videtur, Venetis et Carnis finitima. Ea nomen adhuc retinet sub ditione partim Venetorum, partim Austriacorum. Ab Istro flumine, sive is Danubius est, quem Colchi, missi ab Æete rege, a Ponto intraverunt, alveo deinde Savi fluminis penitus invecti, cum vestigia Argonautarum insequerentur; sive potius ab alio flumine in Adriaticum defluente, qui post Aquilis et Nauportus: hodie vulgo *Quieto* dicitur, vel potius *Formione:* qui sex

gerendum extemplo, ante quam contrahere copias hostes possent, alii consulendum prius senatum censebant. Vicit sententia, quæ diem non proferebat.[c] Profectus ab Aquileia consul castra ad lacum Timavi[d] posuit; (imminet mari is lacus;) eodem decem navibus C. Furius duumvir navalis venit. Adversus Illyriorum classem creati duumviri navales erant, qui tuendæ viginti navibus maris superi oræ Anconam,[1] velut[2] cardinem haberent:[e] inde L. Cornelius dextra littora usque ad Tarentum, C. Furius læva usque ad Aquileiam tueretur. Eæ naves ad proximum portum in Istriæ[3] fines cum onerariis et magno commeatu missæ; secutusque cum legionibus consul quinque ferme millia a mari posuit castra. In portu emporium brevi perfrequens factum, omniaque hinc in castra supportabantur. Et, quo id tutius fieret, stationes ab omnibus castrorum partibus circumdatæ sunt: in Istriamque suum[4] præsidium stati-

1 Vid. Not. Delph. inf.—2 *Veluti* Gron. Doujat. Crev.—3 *Histriæ* edd. ante

NOTÆ

millia passuum a Tergeste in Adriaticum effunditur. Nisi potius veteres Timavum per subterraneos meatus e Danubio originem trahere credidérunt.

[c] *Quæ diem non proferebat*] Gallice, *qui ne vouloit point de délai.*

[d] *Ad lacum Timavi*] Timavus lacus est et fluvius, quem Noster cum Strabone, Mela, Plinio, Itinerario, ponunt inter Aquileiam et Tergeste. Cluverius autem existimat Timavi fontes in Carnis fuisse, apud vicum qui nunc Sancti Cantiani dicitur, vulgo *San Canzan*, ubi ex montis excelsi radicibus magna vis aquarum erumpit, moxque cuniculo subterraneo tota conditur, ita ut nusquam amplius appareat, donec post 14. milliaria, tribus a mari passuum millibus, apud vicum, cui vulgaris appellatio *S. Giovanni di Cherso*, a regione, et *S. Giovanni di Duino*, a proximo hujus nominis castello, iterum compluribus ingentibusque emergat fontibus, ea natura præditis quam Timavi fontibus antiqui scriptores ascripserunt. Cluverius fontes tantum sex a se numeratos refert: veterum plerique septem: Virgilius et Mela novem ora sive fontes Timavo tribuunt. Ceterum Timavi lacus, nunc vulgo *del la Pietra Rossa*, non plus uno milliari distat a mari: portus autem Timavi ipsum fluminis ostium est.

[e] *Qui tuendæ* [*tuendam*] *viginti navibus maris superi oræ Anconam*, [*mari superiore Anconam*] *velut cardinem haberent*] Favet non immerito Sigon. emendationi Florebelli, quam Mureto Gron. ascribit, *qui tuendæ viginti navibus mari superi oræ Anconam velut cardinem haberent.*

vum,[f] repentina cohors Placentina opposita inter mare et castra: et, ut idem aquatoribus ad fluvium esset præsidium, M. Æbutius tribunus militum secundæ legionis duos manipulos militum adjicere jussus est. T. et C. Ælii tribuni militum legionem tertiam, quæ pabulatores et lignatores tueretur, via, quæ Aquileiam fert, duxerant. Ab eadem regione mille ferme passuum castra erant Gallorum: Catmelus[5] pro regulo erat, tribus haud[6] amplius millibus armatorum.

2. (7.) Istri, ut primum ad lacum Timavi castra sunt Romana mota, ipsi post collem occulto loco consederunt, et inde obliquis itineribus agmen sequebantur, in omnem occasionem intenti; nec quicquam eos, quæ[7] terra marique agerentur, fallebat. Postquam stationes invalidas esse pro castris, forum turba inermi[8 g] frequens inter castra et mare mercantium, sine ullo terrestri aut maritimo munimento, viderunt; duo simul præsidia, Placentinæ cohortis et manipulorum secundæ legionis, aggrediuntur. Nebula matutina texerat inceptum: qua dilabente ad primum teporem solis, perlucens jam aliquid, incerta tamen, ut solet, lux, speciem omnium multiplicem intuenti reddens, tum quoque frustrata Romanos, multo majorem iis, quam erat, hostium aciem ostendit. Qua territi utriusque stationis milites ingenti tumultu cum in castra confugissent, haud paulo ibi plus, quam quod secum ipsi attulerant, terroris

---

Sigon.—4 Conj. Gron. *in Istriam versum*, aut *in Istriam versus*.—5 *Carmelus* Gron. Doujat. Crev. et mox *præerat* putat Rupert. pro *erat* legendum.—6 *Aut* Gron. Doujat.

7 Malit Drak. *eorum, quæ*, ut *fallere* absolute sine casu ponatur, et sit quo referatur τὸ *quæ*.—8 Ex emend. Scalig. et Gron. pro vulg. *eorum turba*

NOTÆ

[f] *In Istriamque* [*Istriam, quæ*] *suum præsidium stativum*] Legit recte Gron. *in Istriam versum præsidium stativum, repentina cohors Placentina apposita inter mare et castra.*

[g] *Stationes invalidas esse pro castris, forum turba inermi* [*eorum turma inermis*] Recte Jos. Scaliger, loco pronominis *eorum*, ad marginem scripsisse videtur *forum*: unde Gronovius legit, *forum turba inermi frequens inter castra et mare mercantium sine ullo terrestri munimento.*

fecerunt.[a] Nam neque dicere, quid fugissent, nec percunctantibus reddere responsum poterant; et clamor in portis (ut ubi nulla esset statio, quæ sustineret impetum) audiebatur; et concursatio in obscuro incidentium aliorum in alios incertum fecerat, an hostis intra vallum esset. Una vox audiebatur ad mare vocantium. Id forte temere ab uno exclamatum totis passim personabat castris. Itaque primo, velut jussi id facere, pauci armati, major pars inermes, ad mare decurrunt; dein plures, postremo prope omnes, et ipse consul; cum, frustra revocare fugientes conatus, nec imperio, nec auctoritate, nec precibus ad extremum, valuisset. Unus remansit M. Licinius Strabo,[9] tribunus militum tertiæ legionis, cum tribus signis ab legione sua relictus. Hunc, in vacua castra impetu facto, Istri, cum alius armatus iis nemo obviam isset, in prætorio[h] instruentem atque adhortantem suos oppresserunt. Prælium atrocius, quam pro paucitate resistentium, fuit; nec ante finitum est, quam tribunus militum, quique circa eum constiterant, interfecti sunt. Prætorio dejecto, direptis,[10] quæ ibi fuerunt, ad quæstorium forum quintanamque[i] hostes pervenerunt. Ibi cum omnium rerum paratam expositamque copiam et stratos lectos in quæstorio invenissent, regulus accubans epulari cœpit. Mox idem ceteri omnes, armorum hostiumque obliti, faciunt; et, ut quibus insuetus liberalior victus esset, avidius vino ciboque corpora onerant.

[a] *Multo majori metu eos, qui in castris erant, affecerunt atque impleverunt, quam quo ipsi eo fugientes laborabant.*

inermis; quod Gron. Donjat. Crev. Doer. Drak.—9 Conj. Rupert. *Stolo*, ex Pigh. Ann. a. 590.—10 Conj. Drak. *direptisque*. Mox '*quæstorium forum* recte dici putabat Ern. At quo sensu? Schelius post *quæstorium* putabat interpungendum. Dukero *forum* videbatur glossema magistri, qui docere voluerit, *forum* castrorum in *quintana* fuisse.' *Rupert.*

NOTÆ

[h] *In prætorio*] Gallice, *près de la tente du général.*

[i] *Ad quæstorium forum quintanamque*] Gallice, *dans la place qui étoit devant la tente du trésorier, et dans la grande rue qui séparoit le quartier des hauts officiers de celui des simples soldats.*

3. (8.) Nequaquam eadem est tum rei forma apud Romanos: terra, mari trepidatur: nautici tabernacula defendunt, commeatumque in littore expositum in naves rapiunt: milites in scaphas et mare territi ruunt: nautæ, metu ne compleantur navigia, alii turbæ obsistunt, alii ab littore naves in altum expellunt. Inde certamen, mox etiam pugna cum vulneribus et cæde in vicem militum nautarumque oritur, donec jussu consulis procul a terra classis summota est. Secernere inde inermes ab armatis cœpit. Vix mille ducenti ex tanta multitudine, qui arma haberent, perpauci equites, qui equos secum eduxissent, inventi sunt. Cetera deformis turba, velut lixarum calonumque, præda vere futura, si belli hostes meminissent. Tunc[11] demum nuntius ad tertiam legionem revocandam et Gallorum præsidium;[12] et simul ex omnibus locis ad castra recipienda demendamque ignominiam rediri cœptum est. Tribuni militum tertiæ legionis pabulum lignaque projicere jubent:[1] centurionibus imperant, ut graviores ætate milites binos in ea jumenta, ex quibus onera dejecta erant, imponant: equites ut singulos e juvenibus pedites secum in equos tollant.[13] 'Egregiam gloriam legionis fore, si castra, metu secundanorum amissa,[b] sua virtute recipiant; et recipi facile esse,

[b] *Quæ secundæ legionis milites per metum amiserant.*

---

11 *Tum*, quod in textum recepit Crev. mavult Rupert.—12 Vid. Not. Var. et Not. Delph. inf.—13 'Constructio verborum variata est, nisi leg. *equitibus* (sc. imperant) *ut*, &c.' Rupert. *Equitibus* legend. putat Doer.

NOTÆ

[k] *Tunc demum nuntius ad tertiam legionem revocandam et Gallorum præsidium*] Frustra huic loco, qui sanus erat, mederi voluit Sigon. duas voces post nomen *præsidium* adjiciendo; nempe *opprimendum venit:* quarum hæc minus necessaria; (satis enim intelligitur, aut venit, aut missus est nuntius, aut quid simile;) prior autem vox *opprimendum* non modo non desideratur, sed contra mentem auctoris insereretur: Gallorum enim præsidium non opprimendum, sed defendendum Romanis erat: Galli quippe illi in Romanorum partibus.

[l] *Pabulum lignaque projicere jubent*] Jusserunt nempe tribuni jumenta lignis et pabulo, quibus onusta erant, exonerari; ut milites jumentis ipsis ad iter adversus hostes festinandum uterentur.

si in præda occupati barbari subito opprimantur: sicut ceperint, posse capi.'[m] Summa militum alacritate adhortatio audita est. Ferunt citati signa, nec signiferos armati morantur: priores tamen consul copiæque, quæ a mari reducebantur, ad vallum accesserunt. L. Atius, tribunus primus secundæ legionis, non hortabatur modo milites, sed docebat etiam, 'Si victores Istri, quibus armis cepissent castra, iisdem capta retinere in animo haberent, primum exutum castris hostem ad mare persecuturos fuisse, deinde stationes certe pro vallo habituros. Vino somnoque verisimile esse mersos jacere.'

4. (9.) Sub hæc A. Bæculonium signiferum suum, notæ fortitudinis virum, inferre signum jussit. Ille, si unum† se sequerentur, quo celerius fieret, jacturum [14] dixit;[n] connisusque, cum trans vallum signum trajecisset, primus omnium portam intravit. Et parte alia T. et C. Ælii, tribuni militum tertiæ legionis, cum equitatu adveniunt. Confestim et, quos binos oneraria in jumenta imposuerant, secuti, et consul cum toto agmine. At Istrorum pauci, qui modice vinosi erant,[o] memores fuerunt fugæ; aliis somno mors

14 Sic ex emend. Gron. pro vulg. *facturum*, quod Gron. Doujat. Doer. Drak. Vid. Not. Delph. inf. Sed durum est ad voc. *jacturum* non supplere tantum *signum* vel *id*; sed etiam ex sequentibus *trans vallum*, vel *in hostem*, vel *in*

NOTÆ

[m] *Sicut ceperint, posse capi*] Fieri posse aiebant, ut Istri incogitantes caperentur in castris Romanorum, eadem facilitate, qua ipsi eadem castra ceperant.

† *Si unum* [*unum, si*] Sic Gronov. pro *si unum*; et postea *jacturum* pro *facturum*. J. Clericus.

[n] *Quo celerius fieret, jacturum* [*facturum*] *dixit*] Congruentius erit responsum si ex mente Gron. corrigas, scribentis *notæ fortitudinis virum, inferre signum jussit. Ille unum, si se sequerentur, quo celerius fieret, jacturum dixit*, id est, hoc solum respondit se signum in hostes jacturum; sive, non tantum illaturum, quod jubebatur; sed, modo milites sequerentur, illud faciendo effecturum, ut quam citissime illud ad hostes perveniret. Confirmatur ea sententia hoc libri XXVI. loco: 'Secundi hastati signum ademtum signifero in hostem infert; jacturum in medios eos minitans, ni se propere sequantur milites.' Id alias factum, ut lib. XXXIV. cap. 46. 'ut milites ad recuperanda de manibus hostium signa fortius dimicarent.'

[o] *Qui modice vinosi erant*] Dicuntur vinosi proprie qui vino dediti sunt; sed hic vinosi pro ebriis et temulentis.

continuata est: integraque sua omnia Romani, præterquam quod vini cibique absumtum erat, receperunt. Ægri quoque milites, qui in castris relicti fuerant, postquam intra vallum suos senserunt, armis arreptis, cædem ingentem fecerunt. Ante omnes insignis opera fuit C. Popillii equitis. Sabello cognomen erat. Is, pede saucio relictus, longe plurimos [15] hostium occidit. Ad octo millia Istrorum sunt cæsa, captus nemo, quia ira et indignatio immemores prædæ fecit. Rex tamen Istrorum temulentus ex convivio, raptim a suis in equum impositus, fugit. Ex victoribus ducenti triginta septem milites perierunt, plures in matutina fuga, quam in recipiendis castris.

5. (10.) Forte ita evenit, ut Cn. et L. Gavillii, novelli Aquileienses,[e] cum commeatu venientes, ignari prope in capta castra ab Istris inciderent. Ii, cum Aquileiam, relictis impedimentis, refugissent, omnia terrore ac tumultu, non Aquileiæ modo, sed Romæ quoque post paucos dies, impleverunt;[p] quo, non capta tantum castra ab hostibus, nec fuga,[16] quæ vera erant, sed perditas res deletumque exercitum omnem, allatum est. Itaque, quod in tumultu fieri solet, delectus extra ordinem, non in Urbe tantum, sed tota Italia, indicti. Duæ legiones civium Romanorum conscriptæ, et decem millia peditum cum equitibus quingentis sociis nominis Latini imperata. M. Junius consul transire in Galliam, et ab civitatibus provinciæ ejus, quantum quæque posset, militum exigere jussus. Simul decretum, ut Ti. Claudius prætor militibus legionis quartæ et socium Latini nominis quinque millibus, equitibus ducentis quinquaginta, Pisas ut convenirent, ediceret, eamque pro-

[e] *Aquileiæ coloniæ recentes cives.*

---

castra.' Doering.—15 *Plurimum* Gron. Doujat. Crev.
16 Post *fuga* excidisse *deserta* putabat Jac. Periz. et *milites evasisse* Drak.

NOTÆ

[p] *Sed Romæ quoque post paucos dies, impleverunt*] Non quod Romam profecti sint hi Gavillii; sed quod rumor ab ipsis sparsus, Aquileia Romam brevi delatus fuerit.

vinciam, dum consul inde abesset, tutaretur; M. Titinius prætor legionem primam, parem numerum sociorum peditum equitumque, Ariminum convenire juberet. Nero paludatus Pisas in provinciam est profectus. Titinius, C. Cassio tribuno militum Ariminum, qui præesset legioni, misso, delectum Romæ habuit. M. Junius consul, ex Liguribus in provinciam Galliam transgressus, auxiliis protenus per civitates Galliæ militibusque colonis [17] imperatis,[9] Aquileiam pervenit. Ibi certior factus, exercitum incolumem esse, scriptis literis Romam, ne tumultuarentur, ipse, remissis auxiliis, quæ Gallis imperaverat, ad collegam est profectus. Romæ magna ex necopinato lætitia fuit: delectus omissus est: exauctorati, qui sacramento dixerant; et exercitus, qui Arimini pestilentia affectus erat, domum dimissus. Istri, magnis copiis cum castra haud procul consulis castris haberent, postquam alterum consulem cum exercitu novo advenisse audierunt, passim in civitates dilapsi sunt: consules Aquileiam in hyberna legiones reduxerunt.

6. (11.) Sedato tandem Istrico tumultu, senatus consultum factum est, ut consules inter se compararent, uter eorum ad comitia habenda Romam rediret. Cum absentem Manlium tribuni plebis, A.[18] Licinius Nerva et C. Papirius Turdus, in concionibus lacerarent, rogationemque promulgarent, ne Manlius post Idus Martias (prorogatæ [19] namque consulibus jam in annum provinciæ erant) imperium retineret, uti causam extemplo dicere, cum abisset magistratu, posset; huic rogationi Q. Ælius collega intercessit, magnisque contentionibus obtinuit, ne perferretur. Per eos dies Ti. Sempronius Gracchus et L. Postumius Albinus ex Hispania Romam cum revertissent, senatus iis a M. Titi-

Neutrum placet Doer.—17 *Coloniis* malit Doujat. prob. Drak.
18 ' Præuomen a Sigon. additum. Forte leg. C.' Drak.—19 Conj. Rupert.

NOTÆ

9 *Militibusque colonis imperatis*] Num potius *coloniis*, ut Romanæ per Galliam Cisalpinam coloniæ milites dare jussæ sunt?

nio prætore datus in æde Bellonæ ad disserendas[20] res, quas gessissent,[r] postulandosque honores meritos, ut Diis[1] immortalibus haberetur honos. Eodem tempore et in Sardinia magnum tumultum esse, literis T. Æbutii prætoris cognitum est, quas filius ejus ad senatum attulerat. Ilienses, adjunctis Balarorum auxiliis,[s] pacatam provinciam invaserant; nec eis invalido exercitu et magna parte[2] pestilentia absumto resisti poterat. Eadem et Sardorum legati nuntiabant orantes, ut urbibus saltem (jam enim agros deploratos esse) opem senatus ferret. Hæc legatio, totumque quod ad Sardiniam pertinebat, ad novos magistratus rejectum est. Æque miserabilis legatio Lyciorum, qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipione attributi erant, querebantur: 'Fuisse sub ditione Antiochi:[3] eam regiam servitutem, collatam cum præsenti statu, præclaram libertatem visam. Non publico tantum se premi imperio, sed singulos[4] justum pati servitium.[t] Juxta se conjuges liberosque vexari:[u] in corpus, in tergum sæviri: famam, quod indignum sit, maculari dehonestarique; et palam res odiosas fieri, juris etiam usurpandi causa; ne pro dubio habeant, nihil inter se et argento parata mancipia

prorogandæ.—20 *Edisserandas* Gron. prob. Crev. Vulgatam lect. tuentur Duk. et Drak.—1 *Et ut Diis* Crev. prob. Gron. Drak. et all. improb. Doer.—2 'Nisi leg. *magna ex parte*, vel *magnam partem*.' Drak.—3 Drak. emendat *fuisse se sub ditione Antiochi*.—4 'Forte *singulorum* sc. Rhodiorum; vel potius *publice*.' Duker. Mox *juxta se* ex emend. Sigon. pro *justos;* quod habent Gron. Dou-

NOTÆ

[r] *Ad disserendas res, quas gessissent*] Verius opinatur Gron. *ad edisserendas res:* dicimus enim edisserere aliquid, et disserere de aliquo.

[s] *Ilienses, adjunctis Balarorum auxiliis*] Hos Sardiniæ populos memorat Strabo.

[t] *Justum pati servitium*] Non fatentur quidem Lycii se justam in servitutem a Rhodiis esse redactos: sed ita premi et vexari, quasi jure gentium facti essent illorum servi; ita ut justum servitium dicatur pro servili tractatione, omnibusque servitutis incommodis.

[u] *Juxta se* [*justos*] *conjuges liberosque vexari*] Non video cur hic mendum suspicari debuerit Sigon. et reposuerit *juxta se conjuges, &c.* Scio quidem *juxta se* idem esse ac æque pariter secum: sed novi justas nuptias, justam uxorem, justosque liberos recte dici, pro legitimis; indigniusque esse si justa conjux, justique liberi male habeantur, quam si in concubinam, aut in filios, sive spurios, sive naturales, sæviatur.

interesse.' Motus his senatus literas Lyciis ad Rhodios dedit: 'nec Lycios Rhodiis, nec ullos alicuiquam,[5][x] qui nati liberi sint, in servitutem dari placere. Lycios ita sub Rhodiorum simul imperio et tutela esse, ut in ditione populi Romani civitates sociæ sint.'

7. (12.) Triumphi deinde ex Hispania duo continui acti. Prior Sempronius Gracchus de Celtiberis sociisque eorum; postero die L. Postumius de Lusitanis aliisque ejusdem regionis Hispanis triumphavit. Quadraginta millia pondo argenti[y] Ti. Gracchus transtulit, viginti millia Albinus.[z] Militibus denarios quinos vicenos,[a] duplex centurioni, triplex equiti ambo diviserunt; sociis tantundem, quantum Romanis. Per eosdem forte dies M. Junius consul ex Istria comitiorum causa Romam venit. Eum cum in senatu fatigassent interrogationibus tribuni plebis Papirius et Licinius de his, quæ in Istria essent acta, in concionem quoque produxerunt. Ad quæ cum consul, 'se dies non plus undecim in ea provincia fuisse,' responderet; 'quæ se absente acta essent, se quoque, ut illos, fama comperta habere:' exequebantur deinde quærentes,[6] 'Quid ita non potius A. Manlius Romam venisset, ut rationem redderet populo Romano, cur ex Gallia provincia, quam sortitus

jat. Crev. Drak.—5 Vid. Not. Delph. inf. 'Herald. conj. *alii cuiquam*, et Drak. *alicui* et *cuiquam*, suspicans librarios hanc utramque lectionem invenisse et exprimere voluisse.' *Rupert.* Paulo supr. *Motus is* edd. aute Sigon.

6 'Forte *quærendo;* ut passim Livius dixit. Sed illud quoque bene habet.'

NOTÆ

[x] *Nec ullos alicuiquam*] Sic veteres editiones ex scripto, recte. Est enim Latina vox aliquisquam, pro aliquispiam; utraque Ciceroni usurpata. Exempla refert Gron. ex II. de Divinat. cap. 50. 'Epicurusne, qui negat aliquicquam Deos, nec alieni curare, nec sui.' Et ex III. Tuscul. cap. 9. 'non aliquidpiam membrum tumidum ac turgidum non vitiose se det.'

[y] *Quadraginta millia pondo argenti*] Gallice, *la valeur d'un million quatre cens quarante mille livres d'argent en masse.*

[z] *Viginti millia Albinus*] Nobis essent *sept cens vingt mille livres.*

[a] *Denarios quinos vicenos*] Gallice, *dix livres.*

Quinos vicenos] Septem florenos Hollandicos et dimidium. *J. Clericus.*

esset, in Istriam transisset? Quando id bellum[7] senatus decrevisset, quando id bellum populus Romanus jussisset? 'At, Hercule, privato quidem consilio bellum susceptum esse, sed gestum prudenter fortiterque.'[b] Immo, utrum susceptum sit nequius, an inconsultius gestum, dici non posse. Stationes duas necopinantes ab Istris oppressas, castra Romana capta, quod peditum, quod equitum in castris fuerit.[8] Ceteros inermes fusosque,[9][c] ante omnes consulem ipsum, ad mare ac naves fugisse. Privatum rationem redditurum earum rerum esse, quoniam consul noluisset.'

8. (13.) Comitia deinde habita. Consules creati, C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus:† et postero die prætores facti, P. Ælius Tubero iterum, C. Quintius Flamininus, C. Numisius, L. Mummius,[10] Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Lævinus. Tuberoni urbana juris dictio, Quintio peregrina evenit, Numisio Sicilia, Mummio Sardinia; sed ea propter belli magnitudinem provincia consularis facta:[d] Gracchus eam sortitur, Istriam Claudius:[11] Scipio et Lævinus Galliam, in duas divisam pro-

Rupert.—7 'Duas voces *id bellum* per errorem librarius repetisse videtur; Gron. Mox pro *Immo* forte leg. *Id vero*, sc. Istricum bellum.' *Rupert.*—8 *Quod peditum, quod equitum in castris fuerit*, sc. captum esse: sed cap. 2. nulli in castris capti memorantur. Hinc Crev. suspicatur, adjiciendum esse *cæsum*.' Rupert.—9 Jac. Periz. non male, judice Rupert. conj. *effusosque*. Sed vid. Not. Delph. inf.

10 'L. *Mummius* pro vulg. *C. Mummius* [quod habent Gron. Doujat. Doer. Drak.] edidi, quia *L.* dicitur cap. 9. et XXXVIII. 54. et in fastis Capitol. Mox *P. Valerius Lævinus* [quod habent Gron. Doujat. Crev.] emend. Pigh. Ann. ad a. 576. Sed v. Drak.' *Rupert.*—11 '*Gracchus eam sortitur, Istriam Claudius* verba suspecta tum ob ingratam repetitionem vocum *ea* et *sortiti*

NOTÆ

[b] *Sed gestum prudenter fortiterque*] Hæc sibi per ironiam objiciebant tribuni plebis, ut fortius contradicerent.

[c] *Ceteros inermes fusosque*] Victi quidem non fuerant; sed non expectato adventu hostium, per metum relictis castris, effuso cursu naves petierant, ut cap. 2. hujus libri scribitur. Nec mutandum tamen quicquam: neque enim mirum si ab adversariis consulis in ejus invidiam incommoda exercitus in majus augeantur.

† A. U. C. 576.

[d] *Provincia consularis facta*] Hactenus prætoria fuerat Sardinia: belli nunc magnitudo consularem fieri suasit.

vincias,[e] sortiti sunt. Idibus Martiis, quo die Sempronius Claudiusque consulatum inierunt, mentio tantum de provinciis Sardinia Istriaque et utriusque hostibus fuit, qui in his provinciis bellum concivissent. Postero die legati Sardorum, qui ad novos magistratus dilati erant, et[12] L. Minucius Thermus, qui legatus Manlii consulis in Istria fuerat, in senatum venit.[f] Ad his edoctus est senatus, quantum belli eæ provinciæ haberent. Moverunt senatum et legationes socium nominis Latini, quæ et censores et priores consules fatigaverant,[13 g] tandem in senatum introductæ. Summa querelarum erat, 'Cives suos Romæ censos plerosque Romam commigrasse. Quod si permittatur, perpaucis lustris futurum, ut deserta oppida, deserti agri, nullum militem dare possent.' Fregellas quoque millia quatuor familiarum transisse ab se, Samnites Peligniique querebantur: neque eo minus aut hos aut illos in delectum[14] militum dare.[h] Genera autem fraudis duo mutandæ viritim civitatis inducta erant. Lex sociis ac nominis Latini,[15] qui stirpem ex sese domi relinquerent,[16 i]

---

sunt, tum quia demum cap. seq. narratur, has provincias consulibus decretas esse; Drak. Idem mox delendum putabat *utriusque* et *provinciis*, at Crev. totum hoc, *qui in his provinciis bellum concivissent*.' Rupert.—12 'Inserui cum Crev. *et* post *erant*: sed et forte *venerunt* aut *venere* leg. pro *venit*.' Rupert. *Et* del. Gron. Donjat. Doer. Drak.—13 Sic Crev. cum Rupert. pro vulg. *fatigaverunt*; quod Gron. Donjat. Doer. Drak.—14 Vid. Not. Delph. inf. 'Ratio sermonis Latini h. l. videtur requirere *se* pro *hos*, (nam Samnites ac Peligni de se ipsi loquuntur,) et *in delectu dare* pro *in delectum*.' Duker. *Illos plus* Gron. Donjat.—15 Malit Drak. *nomini Latino*, aut *sociis nominis Latini*.—16 Vid. Not. Delph. inf. 'Enimvero si Livius scripsit, *ne stirpem domi relinquerent*, Gron. recte judicasse videri debet. Sed *ne* illud a Livio, nisi eum repugnantia scripsisse volumus, proficisci non potuit, et cum Sigon. h. l. pro *ne* leg. *qui*. Nam et ita *quibus stirps deesset* recte opponuntur iis, *qui stirpem domi relinquerent*, et simul liquet, ut mox dicam, quodnam fuerit primum genus fraudis, mutandæ civitatis causa inductum; quod, nisi *ne*

NOTÆ

[e] *Galliam, in duas divisam provincias*] An cispadanam et transpadanam? an vero in Galliam proprie dictam, (cisalpinam scilicet,) et Venetiam, aut Liguriam?

[f] *In senatum venit*] Nimirum Minucius Thermus. Vellet tamen Gron. nec abs re, *in senatum venerunt*, ut referatur etiam ad Sardorum legatos.

[g] *Quæ et censores et priores consules fatigaverant* [*fatigaverant*] Lege cum Gronovio *fatigaverant*.

[h] *Neque eo minus aut hos aut illos in* [*illos plus in*] *delectum militum dare*]

dabat, ut cives[17] Romani fierent. Ea lege male utendo, alii sociis, alii populo Romano injuriam faciebant. Nam et, ne stirpem domi relinquerent, liberos suos quibusquibus Romanis in eam conditionem, ut manu mitterentur, mancipio dabant, libertinique cives essent; et quibus stirpes deesset, quam relinquerent, ut cives Romani fiebant. Postea, his quoque imaginibus juris spretis, promiscue sine lege, sine stirpe, in civitatem Romanam per migrationem et censum transibant. 'Hæc ne postea fierent,' petebant legati, 'et ut redire in civitates juberent socios; deinde ut lege caverent, ne quis quem civitatis mutandæ causa suum[18] faceret, neve alienaret;[k] et, si quis ita civis Romanus factus esset * * *.'[19] Hæc impetrata ab senatu.

ejiciatur, intelligi non potest.' *Duker.*—17 *Stirps . . . relinquerent, ii cives* Gron. *Stirps . . . relinquerent cives* Doujat. *Ita* pro *ut* conj. Duker. Livium scripsisse *ut cives Romani fierent* existimabat Crev. et post hæc verba excidisse alia quæ exposuerint genus frandis ab iis inductum, quibus stirps deesset.—18 *Servum* pro *suum* leg. putat Sigon. improb. Gron.—19 Vid. Not. Delph. inf. (*civis ne esset*), verba quibus hanc lacunam explet Sigon. in textum recepit Doer.

NOTÆ

Vellet sane ratio ut secundum eundem Gron. legeretur, *neque eo aut minus hos* (nempe Samnites et Pelignos) *aut plus illos* (nimirum Fregellanos) *in delectum militum dare.* Perizon. tamen non desiderat τὸ *plus*, si quis dicat sensum esse Samnites Pelignosque conqueri quatuor millia familiarum ab se transisse in aliam civitatem, *neque tamen aut hos aut illos,* (id est, Samnites Pelignosve,) *eo minus militum in delectum dare*: estque hæc vera sententia, nec erat cur Gron. illud *plus* obtruderet.

[i] *Qui stirpem ex sese domi relinquerent*] Nihil hic etiam causæ videtur cur inserenda sit negatio, legaturque, ut idem Gron. censet, *qui stirpem ex sese domi non relinquerent*: lex enim exigebat ut revera liberos in civitate sua relinquerent, qui Romani cives fieri vellent; quo stirps eorum in patria prorogaretur ad subeunda ejus onera. Huic autem legi fraus fiebat duplici ratione. Primo quod qui liberos habebant, (ipsi in colonia sua remanentes,) eos oneribus patriæ subtrahebant, civi cuivis Romano mancipando in imaginariam servitutem, contracta tamen fiducia eos manumittendi, ut manumissione fierent cives Romani; non quidem ingenui, sed libertini. Qua ratione populo Romano injuria fiebat, qui externo sanguine sic dehonestabatur. Alio modo fraudem legi, et coloniæ suæ injuriam faciebant, qui, cum liberis carerent, nec possent stirpem domi relinquere, irrepebant in civitatem Romanam: nec per se nec per suos munera patriæ subibant, cum cogi non possent stirpem, quam nullam habebant, pro se relinquere.

[k] *Civitatis mutandæ causa suum faceret, neve alienaret*] *Suum facere* est accipere in servum: *alienare* vero hic est manumittere.

9. (14.) Provinciæ deinde, quæ in bello erant, Sardinia atque Istria decretæ.[20] In Sardiniam duæ legiones scribi jussæ; quina millia in singulas et duceni pedites, treceni equites; et duodecim millia peditum sociorum ac Latini nominis, et sexcenti equites, et decem quinqueremes naves, si deducere ex navalibus vellet.[1 m] Tantumdem peditum equitumque in Istriam, quantum in Sardiniam, decretum. Et legionem unam cum equitibus trecentis, et quinque millia peditum sociorum, et ducentos quinquaginta mittere equites in Hispaniam consules ad M. Titinium jussi. Priusquam consules provincias sortirentur, prodigia nuntiata sunt. Lapidem in agro Crustumino in Lacum Martis[2] de cœlo cecidisse. Puerum trunci corporis in agro Romano natum, et quadrupedem anguem visum: et Capuæ multa in foro ædificia de cœlo tacta: et Puteolis duas naves fulminis ictu concrematas esse. Inter hæc, quæ nuntiabantur, lupus etiam Romæ interdiu agitatus, cum Collina porta intrasset, per Esquilinam magno consectantium tumultu evasit. Eorum prodigiorum causa consules majores hostias immolarunt, et diem unum circa omnia pulvinaria supplicatio fuit. Sacrificiis rite perfectis, provincias sortiti sunt: Claudio Istria, Sempronio Sardinia obvenit.[3] Legem dein de[4] sociis C. Claudius tulit[n] senatus consulto, et edixit: 'qui

20 '*Sardinia atque Istria decretæ* consulibus, quam vocem excidisse putabant Jac. Periz. et Drak.' *Rupert.*—1 'An ex præcc. suppl. *scribi jussæ? naves deduceret ex navalibus, quibus vellet* conj. Jac. Gron. et *naves, quas deduceret ex quibus n. v.* J. Fr. Gron. *vellet* sc. Gracchus consul: quæ dura est ellipsis. Forte *Gracchus* leg. pro *naves*.' Rupert.—2 ' Forte *lucum Martis*, quem inter viam Salariam et Tiberim fuisse suspicabantur Cluver. It. Ant. II. 9. p. 658. et Holsten. in Annotat. in Cluv. It. p. 101.' *Rupert.*—3 ' Verba *Sacrificiis rite perfectis . . . obvenit* suspecta videri possunt, quoniam idem jam cap. 8. memoratum est.' *Rupert.*—4 *Deinde* conjunctim, Gron. Doujat. Mox particulam

NOTÆ

[1] *Et, si quis ita civis Romanus factus esset*] Apparet hic aliquid deesse. Sigon. subjicit *civis non esset*: formula in his recepta exigere videtur *civis ne esset*, quod malim, quam quod affertur a Gronovio, *et ne quis ita civis Romanus factus esset.*

[m] *Si deducere ex navalibus vellet*] Videtur Gronovio scripsisse Livius, *et decem quinqueremes naves, quas deduceret ex quibus navalibus vellet.*

[n] *Legem dein de* [*deinde*] *sociis C. Claudius tulit*] Non video cur Gronovius scribi jubeat *legem dein de sociis*

socii ac nominis Latini, ipsi majoresve eorum, M. Claudio, T. Quintio censoribus, postque ea, apud socios nominis Latini censi essent, ut omnes in suam quisque civitatem ante Kalendas Novembres redirent.' Quæstio, qui ita non redissent, L. Mummio prætori decreta est. Ad legem et edictum consulis senatus consultum adjectum est: 'ut, dictator, consul, interrex, censor, prætor qui nunc esset, apud eorum quem manu mitteretur,[5] [o] in libertatem vindicaretur, ut jus jurandum daret, qui eum manu mitteret, civitatis mutandæ causa manu non mittere:' qui id non juraret, eum manu mittendum non censuerunt. Hæc in posterum causa jurisque dictio C. Claudio consuli decreta est.

10. (15.) Dum hæc Romæ geruntur, M. Junius et A.

ex ante *senatusconsulto* excidisse suspicatur Gron.—5 'Semper putavi, pro *nunc* legendum esse *tunc*, [quod apud Donjat. Crev. legitur,] et ante *manu mitteretur* ob præc. *quem* intercidisse *qui*, ut ordo verborum sit *ut, qui manu mitteretur apud quem eorum, qui tunc dictator ... esset, in libertatem vindicaretur, ut jus jurandum daret, eum, qui manu mitteret*, (sic verba sunt transponenda) *non civitatis mutandæ causa manu mittere*. Postea vidi idem Crevierio in mentem venisse. In verbis tamen *ut jus jurandum daret* offendit me *ut*, et vel legendum videtur *ubi* aut *si*, vel delenda illa *in libertatem vindicaretur*, quæ glossam redolent τῷ *manu mitteretur* ascriptam. Tum *ut* majoris perspicuitatis causa et more Liviano repetitum est. Aliorum conjecturas memoravit Drak.' *Rupert.* Secutus Crevier. vocem *qui* post *eorum quem*, inseruit Doer. uncis tamen inclusam. Pro *eorum quem* apud Gron. Donjat. legitur *forum, * * quem.*

NOTÆ

C. Claudius tulit: revera enim, si electio detur, malim *sociis* scriptam legem, (id est, sociorum causa, et secundum quam socii viverent,) quam *de sociis:* illud recte, quod latam vult ex Senatusconsulto.

[o] *Ut dictator, consul, interrex, censor, prætor qui nunc esset, apud eorum quem munu mitteretur*, [*esset apud forum * * manumitteretur, &c.*] Imperfectam hanc sententiam sic explet Sigon. *qui tunc essent apud forum, darent operam ut qui manumitteretur in libertatem vindicuretur, &c.* At Gron. advertit illarum vocum *darent operum* nullum vestigium fuisse in autographo, sed scriptum fuisse, *forum quem manumitteretur, in libertatem vindicaretur, ut jusjurandum daret:* ex quo faciendum censet *prætor, qui tunc esset apud forum, quem manumitterent in libertatem vindicaretur, si jusjurandum daret.* Ego sic legendum censeo: *prætor qui tunc esset apud forum cum manumitteretur, in libertatem vindicaret, ubi jusjurandum daret qui eum munumitteret, &c.* hoc est, ut magistratus, apud quem fieret manumissio, non aliter unumquemque servum manumittendum in libertatem vindicaret, quam si manumissor jurasset, &c.

Qui tunc esset, &c.] Hæc de sententia Gronovii constituta. *J. Clericus.*

Manlius, qui priore anno consules fuerant, cum Aquileiæ hybernassent, principio veris in fines Istrorum exercitum introduxerunt. Ubi cum effuse popularentur, dolor magis et indignatio diripi res suas cernentes Istros, quam certa spes, satis sibi virium adversus duos exercitus, excivit. Concursu ex omnibus populis juventutis facto, repentinus et tumultuarius exercitus acrius primo impetu, quam perseverantius, pugnavit. Ad quatuor millia eorum in acie cæsa: ceteri, omisso bello, in civitates passim diffugerunt. Inde legatos primum ad pacem petendam in castra Romana, deinde obsides imperatos, miserunt. Hæc cum Romæ cognita literis proconsulum essent, C. Claudius consul, veritus, ne forte ea res provinciam exercitumque sibi adimeret, non votis nuncupatis, non paludatus, sine lictoribus,[6] [q] uno omnium certiore facto collega, nocte profectus, præceps in provinciam abiit: ubi inconsultius, quam venerat, se gessit. Nam cum concione advocata fugam e castris A. Manlii adversis auribus militum (quippe qui primi ipsi fugissent) jactasset, ingessissetque probra M. Junio, quod se dedecoris socium collegæ fecisset, ad extremum utrumque decedere provincia jussit. Quod cum milites consulis[7] imperio dicto audientes futuros esse dicerent,[r]

6 Vid. Not. Delph. inf.—7 ' Videtur cum Jac. Gron. leg. *quod cum illi se consulis*, vel *quod cum illi tum consulis . . . cum is cet.*' Drak. *Cumque illi se consulis cet.* conj. J. Fr. Gron. Sed illa probabiliora: nam *quod cum* servari et pro simpl. *cum* positum esse potest.' *Rupert.* Mox *sese* pro *esse* Gron. Doujat.

NOTÆ

[q] *Non votis nuncupatis, non paludatus* [*nuncupatis paludatus*], *sine lictoribus*] Vulgaris lectio *non votis nuncupatis, non paludatis lictoribus:* Gron. displicet, adeo ut plures paginas rationibus et exemplis auctorum impleat, quo demonstret paludamenta imperatoribus convenire, non lictoribus, quibus sagula tantum conveniant; unde, ubicumque paludati apud Nostrum lictores leguntur, mendum subesse contendit, relato *paludati* vocabulo ad imperatorem. Et sane id suadet optimorum scriptorum usus: contrariis autem rationibus ipse fuse respondet.

[r] *Quod cum milites consulis imperio dicto audientes futuros esse* [*sese*] *dicerent, &c.*] Gron. expungit nomen *milites*, quoniam Manlii et Junii res agebatur, qui jubebantur provincia decedere. Scribi ergo vult: *ad extremum utrumque decedere provincia jussit: cumque illi se consulis imperio dicto audientes*

cum is more majorum, secundum vota in Capitolio nuncupata, cum lictoribus, paludatus profectus ab Urbe esset; furens ira, vocatum, qui pro quæstore Manlii erat, catenas poposcit, vinctos se Junium Manliumque minitans Romam missurum. Ab eo quoque spretum consulis imperium est; et circumfusus exercitus, favens imperatorum causæ et consuli infestus, animos ad non parendum addebat. Postremo fatigatus consul et contumeliis singulorum, et multitudinis (nam insuper irridebant) ludibriis, nave eadem, qua venerat, Aquileiam rediit. Inde collegæ scripsit, ut militum novorum ei parti, quæ scripta in Istriam provinciam esset, ediceret, Aquileiam ut conveniret; ne quid se Romæ teneret, quo minus, votis nuncupatis, paludatus ab Urbe exiret. Hæc collegæ obsequenter facta,[d] brevisque dies ad conveniendum edicta est. Claudius prope consecutus est literas suas. Concione adveniens de Manlio et Junio habita, non ultra triduum moratus Romæ, paludatus, cum lictoribus, votisque in Capitolio nuncupatis, in provinciam, æque ac prius,[8] præcipiti celeritate abit.[s]

11. (16.) Paucis ante diebus Junius Manliusque oppidum Nesattium,[9] [t] quo se principes Istrorum et regulus ipse

[d] *Ea libenter ac studiose facta sunt a collega Sempronio Groccho.*

Crev.—8 Vid. Not. Delph. inf.
9 *Nesactium* e Plin. III. 19. aut *Nesactum* ex Ptol. III. 1. legendum monent

NOTÆ

futuros esse dicerent, &c. testaturque in scripto fuisse verbum *esse* loco pronominis *sese;* quod contra membranæ fidem subjectum fuit. Mihi nulla mutationis causa occurrit; sed scribendum ex autographo, *quod cum milites consulis imperio dicto audientes futuros esse dicerent:* sive milites videri volnerint ipsi parati ad parendum consuli, sive indicaverint paratos Manlium et Junium: utrumque enim sensum ferret ea lectio. Et congruentius est a militari turba confuse ortas voces resistentium consuli, quam a ducibus, quemadmodum in L. Papirii dictatoris et Q. Fabii Magistri equitum dissidio lib. VIII. cap. 32.

[s] *Æque ac prius* [*amplius*], *præcipiti celeritate abit*] Gruterus delet illud *amplius;* Gron. quærit, Quid si *æque ac prius præcipiti?* quid autem si *æque aut amplius præcipiti?*

[t] *Oppidum Nesattium*] Oppidum fuit in extrema Istria ultra Polam, ad Liburniæ confinia, atque ad ostia flu-

Æpulo receperat, summa vi oppugnarunt. Eo Claudius duabus legionibus novis adductis, vetere exercitu cum suis ducibus dimisso, ipse oppidum circumsedit, et vineis oppugnare intendit; amnemque præterfluentem mœnia, qui et impedimento oppugnantibus erat, et aquationem Istris præbebat, multorum dierum opere exceptum novo alveo avertit. Ea res barbaros miraculo terruit abscissæ [10] aquæ: et ne tum quidem memores pacis, in cædem conjugum ac liberorum versi; etiam, ut spectaculo hostibus tam fœdum facinus esset, palam in muris trucidatos præcipitabant. Inter simul complorationem fœminarum puerorumque, simul nefandam cædem, milites, transgressi murum, oppidum intrarunt. Cujus capti tumultum ut ex pavido clamore fugientium accepit rex, trajecit ferro pectus, ne vivus caperetur: ceteri capti, aut occisi. Duo deinde oppida, Mutila et Faveria,[u] vi capta et deleta. Præda, ut in gente inopi, spe major fuit, et omnis militibus concessa est. Quinque millia capitum sexcenta triginta duo sub corona venierunt. Auctores belli virgis cæsi, et securi percussi. Istria tota trium oppidorum excidio et morte regis pacata est: omnesque undique populi, obsidibus datis, in ditionem venerunt. Sub Istrici finem belli apud Ligures concilia de bello haberi cœpta.

12. (17.) Ti. Claudius proconsul, qui prætor priore anno fuerat, cum præsidio legionis unius Pisis præerat. Cujus literis senatus certior factus, eas ipsas literas [11] ad C. Claudium (nam alter consul jam in Sardiniam trajecerat) deferendas censet, et adjicit decretum: ‘quoniam Istria provincia confecta esset, si ei videretur, exercitum traduceret

Cluver. et Cellar.—10 *Abscisæ* Doer. Drak.

NOTÆ

minis Arsiæ in Flanaticum sinum sese exonerantis: hodie *Castelnovo*.

[u] *Mutila et Faveria*] Istrica quoque oppida, quorum incertus est situs. Cluverius Mutilæ putat successisse locum, cui nomen hodie *Medolino*, ad Polaticum promontorium: Faveriæ autem successisse oppidum mediterraneum *Peara*, Arsiæ fluvio appositum.

in Ligures.' Simul ex literis consulis, quas de rebus in Istria gestis scripserat, in biduum supplicatio decreta. Et ab altero consule Ti. Sempronio in Sardinia prospere res gestæ. Exercitum in agrum Sardorum Iliensium [x] induxit. Balarorum magna auxilia [y] Iliensibus venerant. Cum utraque gente signis collatis conflixit. Fusi fugatique hostes, castrisque exuti: duodecim millia armatorum cæsa. Postero die arma lecta conjici in acervum jussit consul, sacrumque id Vulcano cremavit. Victorem exercitum in hyberna sociarum urbium reduxit. Et C. Claudius, literis Ti. Claudii et senatus consulto accepto,[12] ex Istria legiones in Ligures transduxit. Ad Scultennam flumen [z] in campos progressi castra habebant hostes. Ibi cum his acie dimicatum. Quindecim millia cæsa; plus septingenti [13] aut in prælio, aut in castris (nam ea quoque expugnata sunt) capti; et signa militaria unum et quinquaginta capta. Ligures, reliquiæ cædis, in montes refugerunt passim; populantique campestres agros consuli nulla usquam apparuerunt arma. Claudius, duarum gentium uno anno victor, duabus, quod raro alius, in consulatu pacatis provinciis Romam revertit.

13. (18.) Prodigia eo anno nuntiata. In Crustumino avem sangualem,[14 a] quam vocant, sacrum lapidem [b] rostro

11 ' *Eas ipsas literas:* posterior vox forte del.' *Rupert.*—12 Conj. Rupert. *acceptis.*—13 *Septingentis* edd. ante Gron. Mox del. prius *aut* Gron. Doujat. Crev.

14 ' Ad locum Plinii, observat Harduinus, hujus avis nomen in codd. scri-

NOTÆ

[x] *Iliensium*] Sardiniæ populi Ilienses dicti, quod e Trojanorum reliquiis, pars eorum, qui cum Ænea incolumes evaserant, acti tempestatibus in eam insulam pervenerant. Hi Græcis, qui partem insulæ tenuerant, per Afros ad internecionem excisis, in montanam insulæ regionem confugerunt, ut Pausan. in Phocicis scribit.

[y] *Balarorum magna auxilia*] In eadem insula celebres fuere populi hoc nomine, inter montanos vel præcipui, in specubus degentes. Hi sic dicti a Corsis, quibus, interjecto freto, vicini erant.

[z] *Ad Scultennam flumen*] Fluvius est Galliæ cispadanæ Straboni, *Scutana* vulgo, Mutinensem agrum dirimens a Bononiensi, atque in Padum defluens, nomen retinet circa fontes.

[a] *Avem sangualem*] Hæc avis alio nomine ossifraga dicta ex Plinio,

cecidisse. Bovem in Campania locutum.[15] Vaccam æneam Syracusis ab agresti tauro, qui pecore aberrasset, initam, ac semine aspersam. In Crustumino diem unum in ipso loco supplicatio fuit; et in Campania bos alenda publice data; Syracusanumque prodigium expiatum, editis ab haruspicibus Diis, quibus supplicaretur. Pontifex eo anno mortuus est M. Claudius Marcellus, qui consul censorque fuerat. In ejus locum suffectus est pontifex filius ejus M. Marcellus. Et Lucam[16] colonia eodem anno duo millia civium Romanorum sunt deducta. Triumviri deduxerunt, P. Ælius, L. Egilius,[17] Cn. Sicinius. Quinquagena et singula jugera et semisses agri in singulos dati sunt. De Ligure captus is ager erat. Etruscorum ante, quam Ligurum, fuerat. C. Claudius consul ad Urbem venit: cui, cum in senatu de rebus in Istria Liguribusque prospere gestis disseruisset, postulanti triumphus est decretus. Triumphavit in magistratu de duabus simul gentibus. Tulit in eo triumpho denarium trecenta septem millia,[c] et victoriatum octoginta quinque millia[d] septingentos duos. Militibus in singulos quini deni[e] denarii dati,[f] duplex centurioni, triplex equiti. Sociis dimidio minus, quam civibus, datum. Itaque taciti, ut iratos esse sentires, secuti sunt currum.

14. (19.) Dum is triumphus de Liguribus agebatur,[18]

bi *sanqualis*.' Doering.—15 'Vel h. l. leg. *locutam*, vel mox *bos alendus publice datus*.' Gron. prob. Drak.—16 *Lunam* Gron. Doujat. Drak. Doer.—17 'Recte, puto, *L. Æmilius* (Regillus) conj. Drak.' *Rupert.*

18 'An *cum* vel *quum*... *agebatur* quærit Drak. Sed *dum* eodem redit, et

NOTÆ

aquilæ similis, teste Aristotele, sed major et fusci coloris.

[b] *Sacrum lapidem*] Videtur intelligi lapidem Dei alicujus signum, quale opinor causam dedit jurandi 'per Jovem lapidem:' vel certe religione quadam consecratus lapis, cujusmodi apud Apuleium in Floridis, citante Gronovio: 'neque enim justius religiosam moram viatori objecerit lapis, unguine delibutus:' Arnob. lib. 1. 'lubricatum lapidem, et ex olivi unguine ordinatum' vocat.

[c] *Denarium trecenta septem millia*] Gallica pecunia hodierna *cent vingt-deux mille huit cens livres.*

[d] *Victoriatum octoginta quinque millia*] Librarum nostrarum triginta et quatuor millia.

[e] *Quini deni*] Quatuor floreni et dimidius. *J. Clericus.*

[f] *In singulos quini deni denarii dati*]

Ligures, postquam senserunt, non consularem tantum exercitum Romam abductum, sed legionem ab Ti. Claudio Pisis dimissam, soluti metu, clam exercitu indicto, per transversos limites superatis montibus, in campos degressi, agrum Mutinensem populati, repentino impetu coloniam ipsam ceperunt. Id ubi Romam allatum est, senatus C. Claudium consulem comitia primo quoque tempore habere jussit, creatisque in annum magistratibus in provinciam redire, et coloniam ex hostibus eripere. Ita, uti censuit senatus, comitia habita. Consules creati, Cn. Cornelius Scipio Hispallus, Q. Petillius Spurinus.† Prætores inde facti, M. Popillius Lænas, P. Licinius Crassus, M. Cornelius Scipio,[19] L. Papirius Maso, M. Aburius, L. Aquillius Gallus. C. Claudio consuli prorogatum in annum imperium et Gallia provincia; et, ne Istri quoque idem, quod et Ligures, facerent, socios nominis Latini in Istriam mitteret,[20] quos triumphi causa de provincia deduxisset.[g] Cn. Cornelio et Q. Petillio consulibus, quo die magistratum inierunt, immolantibus Jovi singulis bubus, uti solet, in ea hostia, qua Q. Petillius sacrificavit, in jocinore caput non inventum. Id cum ad senatum retulisset, bove perlitare jussus. De provinciis deinde consultus senatus Pisas et Ligures provincias consulibus decrevit. Cui Pisæ provincia obvenisset, cum magistratuum creandorum tempus esset, ad comitia reverti jussit. Additum decreto, ut binas legiones novas scriberent et trecenos equites, et dena millia peditum sociis nominique Latino et sexcenos imperarent equites.[1] Ti. Claudio prorogatum est imperium in id tempus, quo in provinciam consul venisset.

caput sequens quoque incipit ‘ dum de his rebus,’ &c.’ *Doering*. Mox pro *abductum* habent *adductum* edd. ante Gron.—19 ‘ *M. Cornelius* c. 15. et *M. Cornelius Maluginensis* c. 27. dicitur: unde cognomen *Scipio* forte del.’ *Rupert.* —20 ‘ Excidisse *mandatum* putat Mur. sed similis ellipseos exempla laudarunt all.’ *Rupert.*—1 ‘ Numerus peditum intercidit et leg. *ut b. l. n. s., quina millia in singulas et ducenos pedites, trecenos equites.*’ Crev. *Trecentos . . . sexcentos* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

Gallice, *la valeur de six livres.*

† A. U. C. 577.

[g] *De provincia deduxisset*] Adjici vult Muretus *mandatum:* quod satis

15. (20.) Dum de his rebus in senatu agitur, Cn. Cornelius, evocatus a viatore, cum templo egressus esset, paulo post rediit confuso vultu, et exposuit Patribus conscriptis, bovis sescenaris,[2 g] quem immolavisset, jecur defluxisse.[3 h] Id se victimario nuntianti parum credentem, ipsum aquam effundi ex olla, ubi exta coquerentur, jussisse: et vidisse ceteram integram partem extorum, jecur omne inenarrabiliter absumtum. Territis eo prodigio Patribus, et alter consul curam adjecit, qui se, quod caput jocinori defuisset, tribus bubus perlitasse negavit.[e] Senatus majoribus hostiis usque ad litationem sacrificari jussit. Ceteris Diis perlitatum ferunt: Saluti Petillium perlitasse negant. Inde consules prætoresque provincias sortiti. Pisæ Cn. Cornelio, Ligures Petillio[4] obvenerunt. Prætores, L. Papirius Maso urbanam, M. Aburius inter peregrinos, sortiti sunt. M. Cornelius Scipio Maluginensis Hispaniam ulteriorem, L. Aquillius Gallus Siciliam habuit. Duo deprecati sunt, ne in provincias irent: M. Popillius in Sardiniam: 'Gracchum eam provinciam pacare, et[5] T. Æbutium prætorem adjutorem ab senatu datum esse. Interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipsa efficacissima esset, minime convenire. Inter traditionem imperii novitatemque successoris, quæ noscendis prius, quam agendis,

[e] *Dixit se litare non potuisse, quamvis tres boves immolasset.*

2 'Quidam h. l. *sacenaris;* aut ap. Fest. *sescena* legendum putant. Alii conjiciunt *sexcennaris*, vel, quod idem esse putant, *sexennis;* Grævius *sexcenarii*, (DC. librarum) et Guther. de Jure Pont. *sagenaris.*' Rupert. Placet Doer. quod vir doctus ad margin. ed. Cur. ascripsit, *bovis sexennis.*—3 Periz. et Drak. *diffluxisse* legi volebant.—4 *Q. Petillio* cum Jac. Gron. mavult Rupert.—5 'Pro *et* legendum esse *ei* eleganter conjecit J. F. Gron.'

NOTÆ

per se intelligi videtur.

[g] *Bovis sescenaris*] An a sacena, quæ et scena, et forte sescena (quo nomine appellatur dolabra pontificalis apud Festum) dictus *bos sescenaris*, eo cultri genere percussus a victimariis? an legendum *sagenaris?* quasi opimi et publice saginati bovis, quod Gronovio non displicet. Varro certe *sagenantur* pro *saginantur* dixit.

[h] *Jecur defluxisse*] Legi vult Perizon. *difluxisse*, hoc est, in aqua dissipatum atque absumtum esse, et fere in liquorem abiisse. Nam 'defluere' est e loco superiore delabi.

rebus imbuenda sit, sæpe bene gerendæ rei occasiones intercidere.' Probata Popillii excusatio est. P. Licinius Crassus sacrificiis se impediri solennibus excusabat, ne in provinciam iret. Citerior Hispania obvenerat. Ceterum aut ire jussus, aut jurare pro concione, solenni sacrificio se prohiberi. Id ubi in P. Licinio ita statutum est, et ab se uti jus jurandum acciperent, M. Cornelius postulavit, ne in Hispaniam ulteriorem iret. Prætores ambo in eadem verba jurejurarunt.[6] M. Titinius et T. Fonteius proconsules manere cum eodem imperii jure in Hispania jussi; et ut in supplementum his tria millia civium Romanorum cum equitibus ducentis, quinque millia socium Latini nominis et trecenti equites mitterentur.

16. (21.) Latinæ feriæ fuere ante diem tertium Nonas Maii,[7] in quibus, quia in una hostia magistratus Lanuvinus precatus non erat, ' populo Romano Quiritium,' religioni fuit. Id cum ad senatum relatum esset, senatusque ad pontificum collegium rejecisset; pontificibus, quia non recte factæ Latinæ essent, instauratis Latinis,[8] placuit Lanuvinos, quorum opera[i] instauratæ essent, hostias præbere. Accesserat ad religionem, quod Cn. Cornelius consul, ex monte Albano rediens, concidit, et, parte membrorum captus, ad Aquas Cumanas profectus ingravescente morbo, Cumis decessit. Sed inde mortuus Romam allatus, et funere magnifico elatus sepultusque est. Pontifex idem fuerat. Consul Q. Petillius, cum primum per auspicia posset, collegæ surrogando comitia habere jussus, et Latinas edicere. Comitia in ante diem tertium Nonas Sextiles, Latinas in ante diem[9] tertium Idus Sextiles edixit.

Doering. prob. Rupert.—6 Mavult Rupert. *jurarunt.*

7 Drak. mavult *Nonas Maias.*—8 ' Repetitio admodum displicet, et forte leg. *pontificibus, quia non recte factæ Latinæ essent, placuit, Lanuvinos, quorum opera instaurandæ essent, hostias præbere*, vel *quia non recte factæ essent, instaurari Latinas placuit, Lanuvinosque, quorum opera instaurandæ cet.*' Drak. Pro *recte* malebat Sigon. *rite.*—9 *In diem III. Non. Sext. Latinas ad diem* edd.

NOTÆ

[i] *Quorum opera*] Immo quorum iteranda essent. gratia, vel potius culpa, hæc sacra

Plenis religionum animis, prodigia insuper nuntiata :[f] Tusculi facem in cœlo visam ; Gabiis ædem Apollinis et privata ædificia complura, Graviscis murum portamque de cœlo tacta. Ea Patres procurari, uti pontifices censuissent, jusserunt. Dum consules primum religiones, deinde alterum alterius mors et comitia et Latinarum instaurationes impediunt, interim C. Claudius exercitum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, admovit. Ante[k] triduum,[10] quam oppugnare cœperat,[†] receptam ex hostibus colonis restituit. Octo millia ibi Ligurum intra muros cæsa ; literæque Romam extemplo scriptæ, quibus non modo rem exponeret, sed etiam gloriaretur, sua virtute ac felicitate neminem jam cis Alpes hostem populi Romani, agrique aliquantum [11] captum,[l] qui multis millibus hominum dividi viritim posset.

17. (22.) Et Ti. Sempronius eodem tempore in Sardinia multis secundis prœliis Sardos perdomuit. Quindecim millia hostium sunt cæsa. Omnes Sardorum populi, qui defecerant, in ditionem redacti. Stipendiariis veteribus duplex vectigal imperatum exactumque ; ceteri frumentum contulerunt. Pacata provincia obsidibusque ex tota insula ducentis triginta acceptis, legati Romam, qui ea nuntiarent,

[f] *Cum hominum mentes terrore propter prodigia essent affectæ.*

---

ante Sigon.—10 Non opus esse judicat Doer. ut cum Jac. Periz. scribatur *intra triduum :* hanc l. quod prob. Rupert.—11 ' *Agrique aliquantum:* hæc jactationi Claudii et verbis seqq. *multis millibus* parum convenire putabat Drak. malebatque cum Jac. Gron. legere *agrique ad id tantum* vel cum Doujat. *agrique a se tantum.*' Rupert.

NOTÆ

[k] *Ante* [*Intra*] Sic ex doctorum virorum sententia edidimus pro *Ante*, quod absurdum prorsus erat. *J. Clericus.*

[†] *Ante triduum, quam oppugnare cœperat*] Absurdum Perizonio videtur urbem post tridunm quam ab hostibus recepta erat oppugnari, jubetque reponi *intra triduum*, quod quidem rectum esset. Verum non hoc voluit Livius, sed indicare non totorum trium dierum oppugnatione receptam ex hostibus : qui sensus auctoris est in his verbis, non quem ille nescio qua ratione sibi finxit.

[l] *Agrique aliquantum captum*] Num potius *agrique a se tantum captum,* aut quid simile ? si enim *aliquantum* legas, non ita multis millibus hominum sufficiat.

missi, quique ab senatu peterent, ut ob eas res, ductu auspicioque Ti. Sempronii prospere gestas, Diis immortalibus honos haberetur, ipsique decedenti de provincia exercitum secum deportare liceret. Senatus, in æde Apollinis legatorum verbis auditis, supplicationem in biduum decrevit, et quadraginta majoribus hostiis consules sacrificare jussit: Ti. Sempronium proconsulem exercitumque eo anno in provincia manere. Comitia deinde consulis unius surrogandi, quæ in ante diem tertium Nonas Sextiles edicta erant, eo ipso die sunt confecta. Q. Petillius consul collegam, qui extemplo magistratum occiperet, creavit C. Valerium [12] Lævinum. Is, jam diu cupidus provinciæ, cum opportunæ cupiditati ejus literæ allatæ essent, Ligures rebellasse, Nonis Sextilibus paludatus, literis auditis,[m] tumultus ejus causa legionem tertiam ad C. Claudium proconsulem in Galliam proficisci jussit; [13] et duumviros navales cum classe Pisas ire, qui Ligurum oram, maritimum quoque terrorem admoventes, circumvectarentur. Eodem et Q. Petillius consul ad conveniendum exercitui diem edixerat. Et C. Claudius proconsul, audita rebellione Ligurum, præter eas copias, quas secum Parmæ habebat, subitariis collectis militibus, exercitum ad fines Ligurum admovit.

18. (23.) Hostes sub adventum C. Claudii, a quo duce se meminerant nuper ad Scultennam flumen victos fugatosque, locorum magis præsidio adversus infeliciter expertam vim, quam armis, se defensuri, duos montes Letum et Balistam ceperunt, muroque insuper amplexi. Tardius ex

12 *M. Valerium* edd. ante Sigon.—13 'Suspicor locum non integrum esse, et hic aliquid de profectione consulis paludati in provinciam dictum fuisse. Sed ea tamen in *Nonas Sext.* conferri non potest, quia Latinæ post eas *in a. d. III. Idus Sext.* edictæ erant cap. 16. nec magistratibus ante illas licebat in provincias exire.' *Duk.* 'Verba *literis auditis* ab h. l. aliena sunt. Forte leg. *mox Id. Sextil. abiit paludatus. Literis ante datis tumultus cet.*' Rupert.

NOTÆ

[m] *Literis auditis*] Non abs re notat sententiæ esse, quam firmandæ. Grut. has voces turbandæ potius

agris demigrantes oppressi ad mille et quingenti [14] pericrunt. Ceteri montibus se tenebant, et, ne in metu quidem feritatis ingenitæ obliti, sæviunt in prædam, quæ Mutinæ parta erat. Captivos cum fœda laceratione interficiunt: pecora in fanis trucidant verius passim, quam rite sacrificant. Satiati cæde animantium, quæ inanima erant, parietibus affligunt,[15] vasa omnis generis usui magis, quam ornamento in speciem, facta.[16] Q. Petillius consul, ne absente se debellaretur, literas ad C. Claudium misit, ut cum exercitu ad se in Galliam veniret: Campis Macris[n] se eum expectaturum. Literis acceptis, Claudius ex Liguribus castra movit, exercitumque ad Campos Macros consuli tradidit. Eodem paucis post diebus C. Valerius consul alter venit. Ibi, divisis copiis, priusquam digrederentur, communiter ambo exercitus lustraverunt. Tum sortiti, quia non ab eadem utrumque parte aggredi hostem placebat, regiones quas peterent. Valerium auspicato sortitum constat,[17] quod in templo fuisset: in Petillio id vitio factum, postea augures responderunt, quod extra templum [18] sortem in sitellam in templum latam foris ipse posuerit. Profecti inde in diversas regiones. Petillius adversus Balistæ et Leti jugum, quod eos montes perpetuo dorso inter se jungit, castra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites, immemorem ambiguitatis verbi, ominatum ferunt, 'se eo die Letum capturum esse.'[o] Duabus simul partibus subire in adversos montes cœpit. Ea pars, in qua ipse erat, impi-

14 'Sic reposui pro *quingentos*, quod ex ultima Gruteri ed. receptum est: *ad M. et D.* edd. antiquiores.' *Rupert.* *Quingentos* Gron. Doujat. Crev. Drak. Doer.—15 *Affigunt* Gron. Doujat. Crev.—16 Drak. *et* post *ornamento* inserendum, et Crev. vocem *ornamento* delendam censebat. 'Si quid ejiciendum sit, equidem orationis concinnitatis gratia potius voces *in speciem* quam *ornamento* ejicerem.' *Doering.*—17 *Constabat* Gron. Doujat. Crev.—18 'Vel

NOTÆ

[n] *Campis Macris*] In Gallia cispadana fuit hic locus, nunc *Val de Montirone* Leandro, circa Secchiam amnem inter Carpum et Mirandulam.

[o] *Se eo die Letum capturum esse*] De Leto monte Petilius loquebatur: eventus alio vertit ad lethum seu mortem ipsius: sibi itaque funestum omen fecit, qua de re Valer. Maxim. lib. I. c. 5.

gre succedebat. Alteram hostes cum propulissent, ut restitueret rem inclinatam, consul equo advectus, suos [19] quidem a fuga revocavit: ipse, dum incautius ante signa obversatur, missili trajectus cecidit. Nec hostes ducem occisum senserunt; et suorum pauci, qui viderant, haud negligenter, ut qui in eo victoriam verti scirent, corpus occultavere. Alia multitudo peditum equitumque, deturbatis hostibus, montes sine duce cepere. Ad quinque millia Ligurum occisa: ex Romano exercitu duo et quinquaginta ceciderunt. Super tam evidentem tristis ominis eventum, etiam ex pullario auditum est, vitium in auspicio fuisse, nec id consulem ignorasse. C. Valerius, audita [20] [p] [morte Q. Petillii, exercitum sine duce relictum ad suas copias adjunxit, iterumque aggressus hostes, eorum sanguine collegæ manibus egregie parentavit. Triumphavit de Liguribus.[c] In legionem, cujus ante signa consul occisus erat, severe ab senatu animadversum est. Ei universæ neque stipendium anni procedere,[d] neque æra dari placuit, quia pro salute imperatoris, hostium telis se non obtulerant. Sub hæc tempora legati Dardanorum, quos ingens Bastarnarum exercitus, Clondico duce, ut ante memoravimus, premebat, Romam venere. Qui cum de Bastarnis exposuissent, quanta esset eorum multitudo, quam procera et immania corpora, quanta in periculis

Pigh. Ann. Rom. Val. Max. II. 7.

Liv. XL. 58. Polyb. Legat. 62.

extra templum vel *foris* glossema, et delendum videtur.' *Rupert.*—19 ' Pro *suos* non male tentat Drak. *fusos.*' Doering.—20 ' *C. Valerius, audita morte collegæ, exercitum in Ligures deduxit.* Ita lacunam explevit Cluver. It. Ant.'

NOTÆ

[p] *C. Valerius, audita*] Desiderantur hic quæ, audita morte Petillii, collega ejus gessit, tum comitia coss. P. Mucii Scævolæ et M. Æmilii Lepidi, et prætorum qui eo anno fuerunt, cum sortitione provinciarum, et quæ ab his consulibus gesta fuerunt in Gallia et Liguria. Adde quod ex Valerio Maximo lib. II. c. 7. refert Grut. de pœna legioni a senatu inflicta, quod passa esset occidi Petillium.

[c] *Triumphavit de Liguribus*] Hoc indicare videntur Pighio argentei denarii accuratissime cusi cum Jovis victoris capite laurea coronato, et triumphali quadriga, sub qua legitur nomen hujus consulis. Cum autem triumphus victoriæ sit præmium et argumentum, ideo Ligures a Valerio devictos esse diximus. *Crev.*

[d] *Neque stipendium anni procedere*] Vetuit senatus hunc annum inter legitimos militiæ annos ejus legionis militibus imputari. *Crev.*

audacia, adjecerunt societatem iis esse cum Perseo, et vero eum majori sibi, quam Bastarnas ipsos, esse terrori: ac proinde, ut auxilium sibi ferretur, ab senatu postularunt. Patres decreverunt mittendos esse legatos, qui Macedoniæ res inspicerent: et statim A. Postumio negotium datum, ut eo proficisceretur. Collegas ei adjunxerunt e junioribus, ut penes eum præcipua esset legationis vis et auctoritas. Inde actum de comitiis magistratuum in insequentem annum: qua de re non mediocris disceptatio incidit, quod] periti religionum [q] jurisque publici, quando duo ordinarii consules ejus anni, alter morbo, alter ferro periisset, suffectum consulem negabant recte [21] comitia habere posse.

Fasti Capit. [Res ad interregnum rediit.[e] Creati consules per interregem P. Mucius Scævola, M. Æmilius Lepidus

Pigh. Ann. Rom. iterum.† Prætores [f] inde facti sunt C. Popillius Lænas, T. Annius Luscus, C. Memmius Gallus, C. Cluvius Saxula, Ser. Cornelius Sulla,[g] Ap. Claudius Centho. Consulibus provinciæ obtigere Gallia et Ligures. Prætorum Cornelius Sulla Sardiniam obtinuit, Claudius Centho citeriorem Hispaniam. Reliquæ prætoriæ provinciæ quibus evenerint, non extat memoria. Annus hic pesti-

Liv. inf. c. 19. c. 21. et 26. c. 21. c. 19.

Rupert.—21 *Recte* del. Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[q] *Periti religionum*] Ex Prisciano est hoc fragmentum comitiorum, ubi ordinarii consules dicuntur, qui primis comitiis creati erant. His opponuntur suffecti, hoc est, in demortuorum locum surrogati. Fuerant autem ordinarii consules Cn. Cornelius Scipio Hispalus et Q. Petillius Spurinus: quorum ille morbo, hic ferro interierat: suffectus autem in Scipionis locum C. Valerius Lævinus.

[e] *Res ad interregnum rediit*] Si a consule suffecto Lævino haberi comitia nequibant, res ad interregnum rediisse videtur. Nam si dictator comitiorum habendorum causa esset dictus, tabulæ fastorum Capitolinæ hoc indicarent. *Pighius.*

† A. U. C. 578.

[f] *Prætores*] E sex prætoribus qui hic nominantur, duos tantum postremos pro certis habere debemus, Cornelium et Ap. Claudium. Ceteros ex conjecturis probabilibus supplevit Pighius, quas apud ipsum videre licet. *Crev.*

[g] *Ser. Cornelius Sulla*] Nomen hujus prætoris reperitur infra c. 21. at non cognomen, neque prænomen, quæ ex XLV. 17. peti posse Pighius credidit. *Crev.*

lentia infamis, quæ tamen in armenta tantum grassata est. Ligures, gens semper victa, semper rebellans, Lunam Pisasque depopulati fuerant. Simul et Gallicus tumultus increpuerat. Lepidus, Gallorum motu facile compresso, in Ligures transcendit. Aliquot populi sese ejus arbitrio permiserunt: quos, ut sunt fere similia locis cultorum ingenia, asperis montium jugis quæ incolebant efferari ratus, quorundam ante se consulum exemplo, in plana] deduxit.[h] xl. capp. 38. 41. et 53.

19. (24.) Cis Apenninum Garuli et Lapicini et Hercates;[r] trans Apenninum Briniates fuerant. Inter[1] Audenam amnem[s] P. Mucius cum iis, qui Lunam Pisasque depopulati erant, bellum gessit, omnibusque in ditionem redactis arma ademit. Ob eas res, in Gallia Liguribusque gestas duorum consulum ductu auspicioque, senatus in triduum supplicationes decrevit, et quadraginta hostiis sacrificari jussit. Et tumultus quidem Gallicus et Ligustinus, qui principio ejus anni exortus fuerat, haud magno conatu brevi oppressus erat. Belli Macedonici subibat jam cura, miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasque[t] certamina; et legati, qui missi ad res visendas in Macedoniam erant, jam reverterant Romam, renuntiaverantque, bellum in Dardania esse. Simul venerant et ab rege Per-

1 Cluver. It. Ant. suspicabatur nomen saltem loci, inter quem et *Audenam amnem* Mucius bellum gesserit, excidisse. ‘Ex sententia Crev. pro *inter* legendum omnino est *intra*. Si Livius scripsisset *inter*, addidisset quoque alium locum, inter quem et *A. a.* bellum gestum sit.’ *Doering*. Mox *Q. Mu-*

NOTÆ

[h] *In plana deduxit*] Hanc fuisse Livii mentem probare videntur ea quæ sequuntur, ‘Cis Apenninum Garuli... trans Apenninum Briniates fuerant.’ Verbum enim *fuerant* indicare videtur veteres hic illorum populorum sedes memorari a Livio, postquam exposuerat, quasnam illis regiones habitandas consul assignasset. *Crev.*

[r] *Garuli et Lapicini et Hercates*] Hos Liguriæ populos montanos ponit Cluver. circa fontes Laboniæ fluvii, qui vulgo nunc *Lavagna*.

[s] *Inter Audenam amnem*] Nunc *La Ula*, sive *Laula*, dicitur hic amnis Cluverio, in sinistram Macræ ripam defluens.

[t] *Inter Dardanos Bastarnasque*] Vide lib. xl. c. 57.

seo oratores, qui purgarent, nec accitos ab eo Bastarnas, nec auctore eo quicquam facere. Senatus nec liberavit ejus culpæ regem,[u] neque arguit: moneri eum tantummodo jussit, ut etiam atque etiam curaret, ut sanctum haberet fœdus,[x] quod ei cum Romanis esse videri posset.[2] Dardani, cum Bastarnas non modo non excedere finibus suis, quod superaverant, sed graviores fieri in dies cernerent, subnisos Thracum accolarum et Scordiscorum auxiliis, audendum aliquid vel temere rati, omnes undique armati ad oppidum, quod proximum castris Bastarnarum erat, conveniunt.[3] Hyems erat, et id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordiscique in fines suos abirent. Quod ubi ita factum, et solos jam esse Bastarnas audierunt, bifariam dividunt copias: pars, ut recto itinere ad lacessendum ex aperto iret; pars, devio saltu circumducta, ab tergo aggrederetur. Ceterum, priusquam circumire castra hostium possent, pugnatum est; victique Dardani compelluntur in urbem, quæ fere duodecim millia ab castris Bastarnarum aberat. Victores confestim circumsidunt urbem, haud dubie postero die aut metu dedituris se hostibus, aut vi expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus, quæ circumducta erat, ignara cladis suorum, castra Bastarnarum sine præsidio relicta[y]

[nullo negotio cepit. Bastarnæ omni et commeatu, et apparatu bellico, qui in castris fuerat, exuti, cum ejus reparandi facultas ex hostili regione, et infesto tempore anni, nulla esset, patrias sedes repetere statuerunt. Ita-

cius edd. ante Sigon.—2 Sic contra sensum et Latinitatem censet Doer. legi; et haud inconsiderate fecisse putat quod hunc locum dedit uti eum eleganter emendavit Jac. Gron. *ut sanctum habere fœdus, quod ei cum Romanis esset, videri posset.*—3 *Convenerunt* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[u] *Nec liberavit ejus culpæ regem*] Ita dixit *liberare culpæ*, ut dicimus 'plenum irarum,' 'vacuum vini,' &c. Receptior loquendi forma est 'liberare culpa.'

[x] *Ut sanctum haberet fœdus*] Recte Jac. Gronov. translata litera finali *t* a verbo *haberet* ad verbum *esset*, sic emendat, *ut sanctum habere fœdus, quod ei cum Romanis esset, videri posset.*

[y] *Sine præsidio relicta*] Hic addenda Bastarnarum cum Dardanis certamina.

que ad Istrum regressi, non sine ingenti lætitia flumen alta concretum glacie offenderunt, quæ nullum onus recusare videretur. Verum incumbente festinantium seque cursu agglomerantium hominum ac jumentorum toto simul agmine, glacies sub immenso pondere fatiscens subito dissiluit, universumque agmen, quod diu sustinuerat, mediis gurgitibus, victa tandem et comminuta, destituit. Plurimi statim vorticibus hausti sunt. Multos enatare conantes crustæ dissolutæ fragmina superinducta merserunt. Pauci ex omni populo per utramque ripam vix concisis visceribus evasere. Oros. IV. c. 20.

(25.) Per ea tempora Antiochus Magni Antiochi filius, qui diu Romæ obses fuerat, mortuo Seleuco fratre, Syriæ regnum occupavit. Namque Seleucus, quem Philopatora Græci vocavere, cum paternis cladibus fractas admodum Syriæ opes accepisset, post otiosum nullisque admodum rebus gestis nobilitatum annorum duodecim regnum, hunc minorem natu fratrem, misso Romam in ejus locum filio suo Demetrio, revocavit, ex fœderis legibus, quo mutari identidem obsides oportebat. Vix ille Athenas pervenerat, cum Seleucus insidiis Heliodori, unius ex purpuratis, oppressus interiit. Hunc regnum affectantem Eumenes et Attalus expulerunt, induxeruntque in ejus possessionem Antiochum, quem sibi hoc tanto beneficio devinctum habere magni æstimabant. Jam enim ob quasdam offensiunculas suspectos habebant Romanos. Eorum auxiliis regno potitus Antiochus tanto populorum gaudio exceptus est, ut ei cognomen indiderint Epiphani, quod, cum alieni a stirpe regia regnum invaderent, ipse avitæ ditionis assertor exortus suis illuxisset. Neque vero ei ad res bellicas defuit indoles et vigor animi : verum ita pravus et inconsultus fuit in tota morum et instituendæ vitæ ratione, ut brevi, cognomine mutato, pro Epiphane, Epimanes, id est insanus, vocitaretur. Appian. Syr. Liv. XXXVIII. 38. Appian.

(26.) Sæpe enim egressus e regia, insciis ministris, uno aut altero comite, per urbem rosa coronatus et auro textam indutus vestem incedebat, interdum lapidibus, quos sub ala gerebat, incessens obvios ; interdum contra nummos in vulgus spargens, vociferansque, ‘ sumat cui fortuna dederit.’ Alias vero per aurificum, cælatorumque, et ali- Polyb. ap. Athen. V. et X. et Ptol. Euerg. ap. eund. X. Diod. Sic. ap. Vales.

orum fabrorum officinas discurrebat, de cujusque arte ambitiose disserens: nunc cum obvio quoque plebeiorum hominum sermones miscebat in publico: nunc circum popinas oberrans, cum ultimæ sortis peregrinis et advenis compotationi indulgebat. Si quos forte juvenes tempestivum celebrare convivium senserat, ipse statim cum poculo[i] et symphonia improvisus aderat comissabundus et lasciviens, ita ut rei novitate perculsi plerique se in fugam darent, partim metu conticescerent. In publicis quoque balneis cum turba eum lavare solitum fuisse constat. Ibi cum unguentis tamen pretiosissimis uteretur, ferunt quendam ei de plebe hominem dixisse quondam: 'Beatus es, o rex: unguenta maximi pretii oles.' Cui ille, dicto delectatus, 'Jam te,' inquit, 'ita beabo, ut saturum te esse fateare:' et statim in ejus caput ingentem unguenti nobilissimi urnam effundi jussit: ita ut, natante pavimento, in lubrico lapsantes tum ceteri, tum ipse rex inprimis cachinnos tollens concideret.

20. (27.) Postremo sumta loco vestis regiæ toga, quemadmodum Romæ a candidatis fieri viderat, forum circumibat, singulos e plebe prensans amplexansque, et modo ædilitatem, modo tribunatum plebis petens: ac denique populi suffragiis magistratum adeptus, Romano] more, sella eburnea posita, jus dicebat,[z] disceptabatque[a] controversias minimarum rerum: adeoque nulli fortunæ[4]

4 'Nisi potius *formæ* leg. cum Rubenio, aut *formæ vitæ. firme adhærebat* conj. Gron. ut *nulli* referatur ad seqq. *genera vitæ.*' Rupert. 'Equidem vocem *fortunæ*, quam homo qui nesciret, quo τὸ *nulli* referendum esset, importasse videtur, delendam, et verba ita inter se jungenda existimo, *et animus*

NOTÆ

[i] *Cum poculo*] Diodorus habet μετὰ κερατίου· Polybius, μετὰ κεραμίου. Utraque vox de poculo vinario intelligi potest. Κεράμιον sæpe quoque usurpatur a Polybio pro vase unguentis referto. Ceterum utrolibet modo vel legas, vel interpreteris, parum interest: dummodo κεράτιον, sive κεράμιον, et συμφωνίαν tribuas Antiocho, non juvenibus convivantibus, quod fecit interpres Athenæi, libro v. *Crev.*

[z] *More, sella eburnea posita, jus dicebat*] Hic inseri debent ex parte quæ a Diodoro, et præsertim a Polybio apud Athenæum narrantur de moribus Antiochi Epiphanis.

[a] *Jus dicebat, disceptabatque*] Hæc ex Polybio vertit Noster, ac pæne ad verbum transcripsit Diodorus, ut notat Henr. Vales. Idem dicendum de hominum circa Antiochi hujus facta opinione.

adhærebat animus,[b] per omnia genera vitæ errans, uti nec sibi, nec aliis, quinam homo esset, satis constaret. Non alloqui amicos, vix notis familiariter arridere; munificentia inæquali sese aliosque ludificari: quibusdam honoratis magnoque æstimantibus se puerilia, ut escæ aut lusus, munera dare; alios nihil expectantes ditare. Itaque nescire, quid sibi vellet, quibusdam videri. Quidam ludere cum simpliciter, quidam haud dubie insanire aiebant. In duabus tamen magnis honestisque rebus vere regius erat animus, in urbium donis[c] et Deorum cultu.[5] Megalopolitanis[d] in Arcadia murum se circumdaturum urbi est pollicitus, majoremque partem pecuniæ dedit. Tegeæ theatrum magnificum e marmore facere instituit. Cyzici in Prytaneum[5 e] (id est penetrale urbis, ubi publice, quibus is honos datus est, vescuntur) vasa aurea mensæ unius posuit. Rhodiis, ut[6] nihil unum insigne, ita omnis generis, ut quæque usus eorum postulaverunt, dona dedit. Magnificentiæ

[5] *In pecunia ad usum et ornamentum civitatum munifice conferenda.*

---

errans per omnia vitæ genera, adeo nulli (sc. vitæ generi) *adhærebat, uti cett.* Doering.—5 Malit Duker. *Prytaneo.*—6 Τὸ *ut* abest ab edd. ante Gron.—

NOTÆ

[b] *Nulli fortunæ adhærebat animus*] Scribe cum Rubenio *nulli formæ:* sic apud Tacit. I. Annal. 'qui formam vitæ iniit, quam postea celebrem miseriæ temporum, et audaciæ hominum fecerunt.' Hujus Antiochi imago hæc est ex nummis:

[c] *Urbium donis*] In Græco ex Polybii textu apud Athenæum legitur ἐν δὲ ταῖς πρὸς πόλεις θυσίαις, quod esset *in sacrificiis;* sed Livii versio docet scribendum esse δορεαῖς, vel δόσεσι.

[d] *Megalopolitanis*] His sumtibus erogandis hunc Antiochum reges cunctos priores superasse Polybius ait, apparetque ex sequentibus non solum ad ornandas ditionis suæ urbes, sed et Græcas procul positas, magnum pecuniæ numerum erogasse.

[e] *In Prytaneum*] Prytaneum apud Græcos locus erat, quo prytanes, seu magistratus juri dicundo præpositi, conveniebant, et in quo publicis sumtibus alebantur ac simul epulabantur.

vero in Deos vel Jovis Olympii templum Athenis, unum in terris inchoatum pro magnitudine Dei, potest testis esse. Sed et Delon aris [7] insignibus statuarumque copia exornavit: et Antiochiæ Jovis Capitolini magnificum templum, non laqueatum auro tantum, sed parietibus totis lamina inauratum,[8] et alia multa in aliis locis pollicitus, quia perbreve tempus regni ejus fuit, non perfecit. Spectaculorum quoque omnis generis magnificentia superiores reges vicit, reliquorum sui moris [9 f] et copia Græcorum artificum. Gladiatorum munus Romanæ consuetudinis primo majore cum terrore hominum, insuetorum ad tale spectaculum, quam voluptate, dedit: deinde sæpius dando, et modo vulneribus tenus, modo sine missione etiam, et familiare oculis gratumque id spectaculum fecit, et armorum studium plerisque juvenum accendit. Itaque, qui primo ab Roma magnis præmiis paratos gladiatores arcessere solitus erat, jam suo [g]

[e regno voluntarios facile paravit gladiatores, operam ultro ad depugnandum exigua mercede offerentes. Cete-

7 Sic pro *maris* ex emend. Voss et Gron. *Deli aram* conj. Herald. ad Arnob. VI. p. 249. non improb. Duker. ‘Ita tamen non apparet, quæ sint *insignia*, quibus ara illa exornata fuerit. Forte excidit substantivum, cui *insignibus* additum fuit.’ *Duker.*—8 ‘*Inducta* vel *inductum* conj. Gron. probb. Duk. et Drak. ut ex præc. ad *lamina* intelligatur *auri* seu *aurea*.’ Rupert.—9 Vid. Not. Delph. inf. ‘Duk. τὸ *magnificentia* non primo, ut Gron. sed sexto accipiebat casu, et verbum *vicit* ad Antiochum referebat, ut reliqua *dedit, instituit, posuit, fecit, accendit*. Voculam *et* ejiciendam censet Drak. ut sensus sit: reliquorum spectaculorum sui, i. e. Syriaci, moris magnificentia superiores reges vicit, nempe copia Græcorum artificum, i. e. histrionum aliorumque, quorum opera spectacula eduntur. Malim *et reliquos ævi omnis* sc. reges, vel simile quid: nisi plura interciderunt, ad pompam in primis insignem spectantia, quam Polybius copiose describit.’ *Rupert.* ‘Equidem post *sui moris* vocem aliquam v. c. *celebrationem* excidisse suspicor. Sic plana sunt omnia.’ *Doering.*

NOTÆ

[f] *Reliquorum sui moris*] Intellige spectacula Græcorum, sive ludos Olympicorum more celebratos: unde miror Gronovio hic duo excidisse. Primo quod pro *reliquorum* conjicit *religione sui moris:* deinde quod velit τὸ *magnificentia* accipi in nominativo casu, cum dictum sit in auferendi casu; est enim *spectaculorum quoque omnis generis magnificentia superiores reges vicit: reliquorum* (spectaculorum scilicet) *sui moris* (nempe Macedonici) *et copia Græcorum artificum.* Supple ex superioribus ‘superiores reges vicit.’ Dicit autem *sui moris*, ut excludat spectacula moris Romani, et præsertim gladiatorium.

[g] *Jam suo* * * *] Supplenda hic

rum eandem in edendis spectaculis, quam et in cetera vitâ, pravitatem animi levitatemque exhibuit, ut ludorum apparatu nihil magnificentius, nihil ipso rege vilius aut contemtius videretur. Quod quidem cum sæpe alias, tum maxime in iis ludis apparuit, quos, æmulatus eorum magnificentiam qui a Paulo in Macedonia post devictum Persea dati fuerant, immani sumtu, nec minore suo dedecore, Antiochiæ edidit. Verum ad Romanas res revertamur, a quibus nos longius abstraxit hujus regis mentio. Polyb. et Diod. ubi supra.

(28.) Ti. Sempronius Gracchus, qui per biennium Sardiniam obtinuerat, tradita Ser. Cornelio Sullæ prætori provincia, reversus Romam triumphavit de Sardis. Tantam captivorum multitudinem ex ea insula illum abduxisse ferunt, ut longa eorum venditione res in proverbium venerit, et 'Sardi venales' pro rebus vilibus vulgari joco celebrati fuerint. Triumphaverunt et consules ambo, Scævola de Liguribus, Lepidus de iisdem et Gallis.[k] Tum comitia magistratuum in insequentem annum habita. Creati consules sunt Sp. Postumius Albinus, Q. Mucius Scævola.† Prætoriis comitiis fortuna inter ceteros candidatos P. Africani filium L. Cornelium Scipionem, sive is Cnæus fuit,[l] non sine magna invidia in certamen conjecit cum C. Cicereio, qui patris ejus scriba fuerat. Nam quinque jam nominatis prætoribus, C. Cassio Longino,[m] P. Furio Philo, L. Claudio Asello, M. Atilio Serrano, Cn. Servilio Cæpione, cum extremo saltem loco adhæres- Liv. XLI. 17. c. 21. c. 28. Auctor de Vir. Illustr. Fasti Capit. Adde Pigh. Val. Max. IV. 5. et III. 5.

quædam ex Athenæo de moribus Epiphanis: itemque comitia consularia et prætoria cum sortitione provinciarum.

[k] *Scævola de Liguribus, Lepidus de iisdem et Gallis*] Pighius vult ambos triumphasse de Liguribus et Gallis. Sed cum Scævola consul intra Audenam amnem res gessisse dicatur supra, c. 19. non videmus quomodo potuerit triumphare de Gallis. *Crev.*

† A. U. C. 579.

[l] *L. Cornelium Scipionem, sive is Cnæus fuit*] Non omnino certum est hoc anno contigisse id quod hic memoratur. At non improbabilibus conjecturis id astruit Pighius, nempe prætura Cicereii, quam gessit anno sequente; et nota huic Scipioni prætori a censoribus inusta. Dubitatur Luciusne an Cnæus prænomen fuerit huic Scipioni, quia is, quem prætorem in hunc annum ediderat Livius, infra c. 27. dicitur L. Scipio, cum tamen is qui Cicereii gratia prætoram consecutus esse a Valerio Maximo memoratur, nominetur ab eo Cnæus. Ceterum alter fuit P. Africani filius, de quo mentio facta est supra XL. 42. *Crev.*

[m] *C. Cassio Longino*] Hunc prætorem ex conjectura supplevit Pighius.

cere Scipio niteretur, adeo a patris virtutibus degenerasse visus est, ut omnium centuriarum suffragiis ei Cicereius anteferretur, nisi hic sive fortunæ crimen, sive comitiorum errorem modestia sua emendasset. In hoc campestri certamine patroni sui filium vincere non sustinuit, abjectaque statim candida toga, ex competitore de victoria certo, gratus cliens et competitoris sui suffragator factus est. Sic honorem, quem a populo impetraturus Scipio non videbatur, ope Cicereii consecutus est, majore Cicereii gloria, quam sua.

21. (29.) Consulibus provinciæ assignatæ sunt Gallia et Ligures.[n] Mox sortiti prætores, C. Cassius Longinus urbanam jurisdictionem obtinuit, L. Cornelius Sci-] pio inter peregrinos. M. Atilio prætori provincia Sardinia obvenerat; sed cum legione nova, quam consules conscripserant, quinque millibus peditum, trecentis equitibus, in Corsicam jussus est transire. Dum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, uti obtineret Sardiniam. Cn. Servilio Cæpioni in Hispaniam ulteriorem, et P. Furio Philo in citeriorem tria millia peditum Romanorum, equites centum quinquaginta, et socium Latini nominis quinque millia peditum, trecenti equites; Sicilia L. Claudio sine supplemento decreta. Duas præterea legiones consules scribere jussi cum [10] justo numero peditum equitumque, et decem millia peditum sociis imperare et sexcentos equites. Delectus consulibus eo difficilior erat, quod pestilentia, quæ priore anno in boves ingruerat, eo verteret [11] in homi-

10 'Tò *cum* delendum esse jam suspicati sunt Duk. et Drak.' *Rupert.* —11 *Verterat*, et mox *superabant* pro *superaverant* Gron. Donjat. Crev. *In hominum morbos*, mutavit Sigon. in *verterat in homines*. *In morbos qui*

NOTÆ

Is triennio post consul futurus est, nec ejus prætura in Livio reperitur. *Crev.*

[n] *Consulibus provinciæ assignatæ sunt Gallia et Ligures*] Galliam hoc anno provinciam consularem fuisse ex eo suspicamur, quod infra c. 27. uni ex consulibus in provinciam eunti negotium datur, ut Patavinorum in Venetia seditionem comprimat. Quod spectat ad Ligures, jamdiu in eam provinciam quotannis aut ambo consules mittuntur, aut certe alter ex iis. *Crev.*

num morbos. Qui inciderant,[h] haud facile septimum diem superabant: qui superaverant, longinquo, maxime quartanæ, implicabantur morbo. Servitia maxime moriebantur. Eorum strages per omnes vias insepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus Libitina sufficiebat.[i] Cadavera, intacta a canibus ac vulturibus, tabes absumebat; satisque constabat, nec illo, nec priore anno, in tanta strage boum hominumque vulturium usquam visum. Sacerdotes publici ea pestilentia mortui sunt, Cn. Servilius Cæpio pontifex, pater prætoris, et Ti. Sempronius Ti. F.[12] Longus decemvir sacrorum, et P. Ælius Pætus augur, et Ti. Sempronius Gracchus, et C. Mamilius Vitulus curio maximus, et M. Sempronius Tuditanus pontifex. Pontifices suffecti sunt,[k] C. Sulpicius Galba in locum Tuditani.[13] Augures suffecti sunt, in Gracchi locum T. Veturius Gracchus Sempronianus,[14] in P. Ælii Q. Ælius Pætus. Decemvir sacrorum

inciderant.—12 *C. F.* Gron. Doujat.—13 ' Nomen pontificis in locum Cæpionis suffecti excidit. Sed Drak. qui nomen suffecti pontificis in locum Tuditani excidisse putat, hunc locum ita scribendum suspicatur, *pontifices suffecti sunt, C. Sulpicius Galba in locum Cæpionis * * * in locum Tuditani.*' Doering. In edd. Drak. et Doer. est signum lacunæ post *Galba.*—14 ' Mendosum est cognomen *Gracchus,* quod non Veturiæ genti fuit, sed Semproniæ. *Ti. Veturius Calvinus Gracchus S.* male emend. Pigh. (v. Drak.) melius *T. Veturius Crassus S.* Sigon. et Jac. Periz. (modo constaret Crassum

NOTÆ

[h] *Verterat in hominum morbos. Qui* [*morbos, qui*] *inciderant*] Correxerat Sigon. *verterat in homines: in morbos qui inciderant;* nolebat enim *incidendi* verbum absque nomine et præpositione. Verum, præterquam quod hoc loco referri possunt τὰ *qui inciderant* ad nomen *morbos,* quod præcedit, agnoscit etiam ipse eo verbo simpliciter usos aliquando auctores. Sic Noster lib. XXIX. ' ne neglecti, qui incidissent, morerentur.' Cic. quoque in Pisonem, ' neque se recreare quisquam posset qui semel incidisset.' Opponit vero hic Livius hominum morbos pestilentiæ, quæ prius in boves ingruerat.

[i] *Ne liberorum quidem funeribus Libitina sufficiebat*] Venerem alii, alii probabilius Proserpinam interpretantur hanc Deam apud Plut. in Numa, cujus in æde locabantur aut vendebantur quæ ad apparatum funerum pertinebant. Sed hic sumitur hoc vocabulum pro exequiarum apparatu: aliquando accipitur pro morte, ut apud Horat. ' pars melior mei vitabit Libitinam.'

[k] *Pontifices suffecti sunt*] Unum tantum nominat C. Sulpicium Galbam in locum Tuditani: excidit itaque nomen pontificis suffecti in locum Cn. Servilii Cæpionis demortui: quod notatum a Sigonio.

C. Sempronius Longus, curio maximus C. Scribonius Curio sufficitur. Cum pestilentiæ finis non fieret, senatus decrevit, uti decemviri libros Sibyllinos adirent. Ex decreto eorum diem unum supplicatio fuit; et, Q. Marcio Philippo verbâ præeunte, populus in foro votum concepit: 'Si morbus pestilentiaque ex agro Romano emota esset, biduum ferias ac supplicationem se habiturum.' In Veienti agro biceps natus puer, et Sinuessæ unimanus, et Auximi[15] puella[l] cum dentibus; et arcus interdiu sereno cœlo super ædem Saturni in foro Romano intentus, et tres simul soles effulserunt; et faces eadem nocte plures per cœlum lapsæ sunt in Lanuvino: Cæritesquè anguem in oppido suo jubatum, aureis maculis sparsum, apparuisse affirmabant; et, in agro Campano bovem locutum esse, satis constabat.

22. (30.) Legati Nonis Juniis[16 m] ex Africa redierunt, qui, convento prius Masinissa rege, Carthaginem ierant: ceterum certius aliquanto, quæ Carthagine acta essent, ab rege rescierant, quam ab ipsis Carthaginiensibus. Compertum tamen affirmaverunt, legatos ab rege Perseo venisse, iisque noctu senatum in æde Æsculapii datum esse. Ab Carthagine legatos in Macedoniam missos, et rex affirmaverat, et ipsi parum constanter negaverant. In Macedoniam quoque mittendos legatos senatus censuit. Tres missi sunt, C. Lælius, M. Valerius Messalla, Sex. Digitius. Perseus per id tempus, quia quidam Dolopum non parebant et, de quibus ambigebatur rebus, disceptationem ab rege ad Romanos revocabant, cum exercitu profectus, sub jus judi-

---

fuisse tunc usitatum cognomen Veturiorum:) optime *Ti. Veturius Philo S.* Drak. qui suspicatur eum fuisse filium Ti. Gracchi, cui in sacerdotio successerit, et adoptatum a Ti. Veturio Philone, de quo v. XXIX. 38. An Livius scripsit *T. Veturius Geminus S.?*' Rupert.—15 *Oximi* Gron. Doujat. Crev.

16 *Junii* Gron. Crev. all. perperam *Julii*, judice Rupert. Vid. Not. Delph.

NOTÆ

[l] *Auximi* [*Oximi*] *puella*] Oximum urbs est Piceni, vulgo *Osmo*.

[m] *Legati Nonis Juniis*] Recte observare videtur Sigon. legendum *Kalendis Juniis:* neque enim probabile est Livium hisce temporibus *Julias* nominasse, sed Quintiles, si cogitasset de mense Quintili, qui nonnisi longo post tempore nomen Julii accepit.

ciumque suum totam coëgit gentem. Inde, per Œtæos montes transgressus, religionibus quibusdam animo objectis, oraculum aditurus Delphos ascendit. Cum in media repente Græcia apparuisset, magnum non finitimis modo urbibus terrorem præbuit, sed in Asiam quoque ad regem Eumenem nuntius tumultus ejus venit. Triduum, non plus, Delphis moratus, per Phthiotidem, Achaiam Thessaliamque,[n] sine damno injuriaque agrorum, per quos iter fecit, in regnum rediit. Nec earum tantum civitatium, per quas iturus erat, satis habuit animos sibi conciliare: aut legatos,[17] aut literas dimisit, petens, 'ne diutius simultatum, quæ cum patre suo fuissent, meminissent: nec enim tam atroces fuisse eas, ut non cum ipso potuerint ac debuerint finiri. Secum quidem omnia illis integra esse ad instituendam fideliter amicitiam.' Cum Achæorum maxime gente reconciliandæ gratiæ viam quærebat.

23. (31.) Hæc una ex omni Græcia gens et Atheniensium civitas eo processerat irarum, ut finibus interdiceret Macedonibus. Itaque servitiis ex Achaia fugientibus receptaculum Macedonia erat; quia, cum finibus suis[18] interdixissent, intrare regni terminos ipsi non audebant. Id cum Perseus animadvertisset, comprehensis omnibus,[o] literas * * *: ceterum,[19] ne similis fuga servorum postea fieret, cogitandum et illis esse. Recitatis his literis per Xenarchum prætorem, qui privatæ gratiæ aditum apud regem

inf.—17 'Hic deesse aliquid, facile apparet. Sigon. ante *aut* particulam *sed* in textum recepit. Equidem pro *sed* malim *immo*. Crev. legendum fortasse esse suspicatur *sed circa omnes Græciæ civitates aut legatos, &c.*' Doering.

18 'Forte cum Jac. Periz. post *suis* inserendum *iis*, quod tamen et com-

NOTÆ

[n] *Per Phthiotidem, Achaiam Thessaliamque*] Intellige regiones duas Thessaliæ late sumtæ, quarum aliam Thessaliotiden dixere, id est, Thessaliam strictius dictam; aliam vero Achaiam, Phthiotidem cognomine, ad discrimen Achaiæ Peloponnesiacæ: nam et in Thessaliæ parte fuit Argos Achaicum.

[o] *Comprehensis omnibus*] Hic quædam exciderunt, quæ ita supplet Sigon. 'ad Achæos misit, quibus se servos eorum qui ad se transfugerant benigne remittere illis scripsit. Ceterum,' &c.

quærebat, et plerisque moderate et benigne scriptas esse censentibus literas, atque his maxime, qui præter spem recepturi essent amissa mancipia ; Callicrates, ex iis, qui in eo verti salutem gentis crederent, si cum Romanis inviolatum fœdus servaretur, ‘ Parva,’ inquit, ‘ aut mediocris res, Achæi, quibusdam videtur agi ; ego maxime gravissimam [p] omnium non agique tantum [20] arbitror, sed quodam modo actam esse. Nam qui regibus Macedonum, Macedonibusque ipsis, finibus interdixissemus, manereque id decretum,[q] scilicet ne legatos, ne nuntios admitteremus regum, per quos aliquorum ex nobis animi solicitarentur ; ii concionantem [1] quodam modo absentem audimus regem, et, si Diis placet, orationem ejus probamus. Et, cum feræ bestiæ cibum ad fraudem suam positum plerumque aspernentur et refugiant, nos cæci, specie parvi beneficii, inescamur, et, servulorum minimi pretii recipiendorum spe, nostram ipsorum libertatem subrui et tentari patimur. Quis enim non videt, viam regiæ societatis [2] quæri, qua Romanum fœdus, quo nostra omnia continentur, violetur ? Nisi hoc dubium alicui est, bellandum Romanis cum Perseo esse, et, quod vivo Philippo expectatum, morte ejus interpellatum est, id post mortem Philippi futurum. Duos, ut scitis, habuit filios Philippus, Demetrium et Persea. Genere materno, virtute, ingenio, favore Macedonum, longe præstitit Demetrius. Sed quia in Romanos odii regnum posuerat præmium,[h] Demetrium nullo alio crimine, quam Romanæ ami-

[h] *Quia Philippus regnum suum proposuerat pro præmio odii adversus Romanos.*

---

mode abesse potest.’ *Drak.*—19 Vid. Not. Delph. inf.—20 ‘ Forte leg. *ego maximam gravissimamque o. non agi t.* vel cum Gron. *ego maximam et gravissimam omnium: neque agi tantum,* et mox *nam cum regibus Maced. . . . maneretque cet.*’ Rupert. Verba *manereque id decretum* vel vitiata, vel manca, vel superflua censet Crev.—1 J. F. Gron. conj. *hic concionantem* vel *nunc conc.*—

NOTÆ

[p] *Ego maxime gravissimam, &c.*] Lege ex Gronovii conjectura, *maximam et gravissimam omnium, neque agi tantum, &c.*

Maximam, &c.] Sic pro *maxime*, ex sententia J. F. Gronovii. In sequentibus etiam paucula, eo auctore, mutata. *J. Clericus.*

[q] *Manereque id decretum*] Recte idem emendat, *maneretque id decretum.*

citiæ initæ, occidit; Persea, quem populus[r] Romanus prius pœnæ, quam regni,[3] hæredem futurum sciebat, regem fecit. Itaque quid hic post mortem patris egit[4] aliud, quam bellum paravit? Bastarnas primum ad terrorem omnium in[5] Dardaniam immisit; qui si sedem eam tenuissent, graviores eos accolas Græcia habuisset, quam Asia Gallos habeat. Ea spe depulsus, non tamen belli consilia omisit; immo, si vera volumus dicere, jam inchoavit bellum. Dolopiam armis subegit, nec provinciis† de controversis‡ ad disceptationem populum Romanum adivit.[6] Inde, transgressus Œtam, ut repente in medio[7] umbilico Græciæ conspiceretur, Delphos ascendit. Hæc usurpatio itineris insoliti quo vobis spectare videtur? Thessaliam deinde peragravit. Quod sine ullius eorum, quos oderat, noxia,[8] hoc magis tentationem metuo. Inde literas ad nos cum muneris specie misit, et cogitare jubet, quo modo in reliquum hoc munere non egeamus, hoc est, ut decretum, quo arcentur Peloponneso Macedones, tollamus; rursus legatos regios et hospitia cum principibus et mox Macedo-

2 'Eleganter Crev. *societati.*' Doering.—3 'Ita primum editum Lugd. 1553. *quem p. R. prius pœnæ* edd. ante Sigon. qui *populi Romani* dedit. *Quem in populum Romanum prius odii, quam regni* cet. emendat Gron. *quem belli in pop. Rom. prius pœne, q. r.* conj. Ruben. *quem populi Rom. hostem prius pœne* Muretus, et *quem odii populi Romani* (h. e. odii Philippi erga populum Rom.) *prius pœne* Drak. Malim legere *quem populo Romano* vel *populi Romani prius pœnam* aut potius *Pœnam*, (h. e. vexatorem et ultorem injuriæ patri factæ) *quam regni hæredem futurum sciebat.*' Rupert.—4 Non dubitat Gron. quin τὸ *egit* sit insititium, et falsæ manus.—5 Deerat olim τὸ *in*.—6 'Ita primæ edd. *populi Rom.* quædam, et *populum Rom.* aliæ. [ut Gron. Doujat.] *audivit* ed. Basil. 1554. et seqq. *nec provinciis de c. ad d. populi R. revocantem* (se) *audivit* emend. Sigon. rectius vero Gron. *nec p. de c. discept. ad pop. R. revocantem*, melinsque *nec provocantem* (Dolopiam) seu *nec provocantes* (Dolopas) *de controversiis ad disceptationem populi R. audivit.* Hoc probarunt Crev. et Drak. [in textum recepit Crev.]' *Rupert.*—7 'Vox *medio* supervacua et forte

NOTÆ

[r] *Populus, &c.*] Forte, *belli in populum Romanum, prius pœne, quam, &c.* Sic Alb. Rubenius. *J. Clericus.*

† *Provinciis* [*provocantes*] Ita Gronov. pro *provinciis.* J. Clericus.

‡ *Nec provinciis de controversis*] Probabilis emendatio Gronovii ejusdem, *Dolopiam armis subegit, nec provocantem*, vel *provocantes* (scilicet Dolopas), *de controversiis ad disceptationem populi Romani audivit.*

num exercitus, ipsum quoque a Delphis (quantum enim interluit fretum?)[s] trajicientem in Peloponnesum videamus, immisceamur[9] Macedonibus armantibus se adversus Romanos. Ego nihil novi censeo decernendum, servandaque omnia integra, donec ad certum dirigatur,[10 t] vanusne hic timor noster, an verus fuerit. Si pax inviolata inter Macedonas Romanosque manebit, nobis quoque amicitia et commercium sit: nunc de eo cogitare periculosum et immaturum videtur.'

24. (32.) Post hunc Arco,[11] frater Xenarchi prætoris, ita disseruit: 'Difficilem orationem Callicrates et mihi, et omnibus, qui ab eo dissentimus, fecit: agendo enim Romanæ societatis causam ipse, tentarique et oppugnari dicendo, quam nemo neque tentat, neque oppugnat, effecit, ut, qui ab se dissentiret, adversus Romanos dicere videretur. Ac primum omnium, tanquam non hic nobiscum fuisset, sed aut ex curia populi Romani veniret, aut regum arcanis interesset, omnia scit et nuntiat, quæ occulte facta sunt. Divinat etiam, quæ futura fuerant,[12 u] si Philippus vixisset; quid ita Perseus regni hæres sit, quid parent Macedones, quid cogitent Romani. Nos autem, qui, nec ob quam causam, nec quemadmodum perierit Demetrius, scimus, nec quid Philippus, si vixisset, facturus fuerat, ad hæc, quæ palam geruntur, consilia nostra accommodare oportet. Ac scimus, Persea, regno accepto, ad legatos Romanos venisse,[13 x] ac regem Persea a populo Romano appellatum:

glossema.' *Rupert.*—8 Roell. conj. *quos adierat;* et Duk. *noxa.*—9 *Immisceamur* edd. ante Sigon.—10 *Redigatur* conj. Gron. et in textum recepit Crev.

11 *Archo* vel *Archon* conj. Drak.—12 'Quæ *futura fuerint* Donatus et Prisc. reponi jubent. Contra Drak. paulo post etiam *facturus fuerat* revocavit pro

NOTÆ

[s] *Quantum enim interluit fretum*] Revera inter Phocidem, ubi Delphi, et Achaiam Peloponnesiacam, brevis est trajectus Corinthiaci sinus.

[t] *Donec ad certum dirigatur*] Melius haud dubie quod Gron. suggerit, *ad certum redigatur.*

[u] *Quæ futura fuerant*] Reponendum ex Donato et Prisciano Grammaticis, *quæ futura fuerint.*

[x] *Ac scimus, Persea, regno accepto, ad legatos Romanos venisse*] Id vero

audimus, legatos Romanos[y] venisse ad regem, et eos benigne exceptos.[14] Hæc omnia pacis equidem signa esse judico, non belli; nec Romanos offendi posse, si, ut bellum gerentes eos secuti sumus, nunc quoque pacis auctores sequamur. Cur quidem nos inexpiabile omnium soli bellum adversus regnum Macedonum geramus, non video. Opportuni propinquitate ipsa Macedoniæ sumus; an infirmissimi omnium, tanquam, quos nuper subjecit, Dolopes? Immo contra ea,[15 z] vel viribus nostris, Deum benignitate, vel regionis intervallo tuti. Sed sumus æque subjecti ac Thessali Ætolique;[16 a] nihilo plus fidei auctoritatisque habemus adversus Romanos, qui semper socii atque amici fuimus, quam Ætoli, qui paulo ante hostes fuerunt. Quod Ætolis, quod Thessalis, quod Epirotis, omni denique Græciæ cum Macedonibus juris est, idem et nobis sit: et cur execrabilis ista nobis solis velut desertio juris humani est? Fecerit aliquid Philippus, cur adversus eum armatum et

---

vulg. *f. fuerit*, quod Sigonius substituerat, [quodque apud Gron. Doujat. Crev. legitur,] docetque, modos diversos Livio aliisque frequentes esse.' *Rupert.*—13 Vid. Not. Delph. inf.—14 *Acceptos* Gron. Doujat. Crev.—15 Vid. Not. Delph. inf.—16 Ant delendum putat Gron. vocem *Ætolique* aut leg. *Thessali Dolopesque*, aut ex seqq. *Epirotæque*. Malit Rupert. *Thessali Perrhæ-*

NOTÆ

nescimus ex Livio; sed ut legendum censet Gronov. *Persea, regno accepto, legatos Romam misisse, ac regem a populo Romano appellatum: audimus legatos Romanos venisse ad regem, et ab eo benigne exceptos.* Ex lib. XL. c. 58. extremo.

[y] *Legatos Romanos venisse*, [*legatos Romam misisse,*] *&c.*] Antea erat, *ad legatos Romanos venisse, ac regem Persea, &c.* Quæ emendata de sententia J. F. Gronovii. *J. Clericus.*

[z] *Immo contra ea*] Vult Gron. *contra vim:* forte legendum *contra eam*, supple *Macedoniam:* quanquam *contra ea* suam habet significationem: est enim *contra ea* quæ dicuntur ab adversariis, ut ostendat ea vera non esse, sed quæ ipse contra proferat.

[a] *Sed sumus æque subjecti ac Thessali Ætolique*] Aut delendam vocem *Ætolique*, aut pro *Ætolique* scribendum *Dolopesque*, vel *Epirotæque*, ratiocinatur Gron. sibi enim Arco objicit (quod mox diluit) eos qui cum potentiori fœdus ineunt (qualis Perseus respectu Achæorum) ei se addicere, tanquam subjectos; et sic Achæos futuros quasi in ditione Persei, ut erant Thessali ex parte: Ætoli autem nullatenus subditi erant Perseo.

Ætolique] J. F. Gron. legit *Epirotæque.* J. Clericus.

bellum gerentem hoc decerneremus: quid Perseus, novus rex, omnis injuriæ insons, suo beneficio paternas simultates obliterans, meruit? cur soli omnium hostes ei sumus? [17] Quanquam et illud dicere poteram, tanta priorum Macedoniæ regum merita erga nos fuisse, ut Philippi unius injurias, si quæ forte fuerunt,[18] [b] * utique post mortem. Cum classis Romana Cenchreis staret, consul cum exercitu Elatiæ [19] esset, triduum in concilio fuimus, consultantes, utrum Romanos, an Philippum, sequeremur. Nonnihil [20] metus præsens ab Romanis sententias nostras inclinarit: fuit certe tamen aliquid, quod tam longam deliberationem fecerat: [1] id quod erat vetusta conjunctio cum Macedonibus, vetera et magna in nos regum merita. Valeant et nunc eadem illa, non ut præcipue amici, sed ne præcipue inimici simus. Ne id, quod non agitur, Callicrates, simulaverimus. Nemo novæ societatis aut novi fœderis, quo nos temere illigemus, conscribendi est auctor: sed commercium tantum juris præbendi repetendique sit, ne interdictione finium nostrorum et nos quoque regno arceamus, ne servis nostris aliquo fugere liceat. Quid hoc adversus Romana fœdera est? Quid rem parvam et apertam, magnam et suspectam facimus? Quid vanos tumultus ciemus? Quid, ut ipsi locum assentandi Romanis habeamus, suspectos alios ac invisos [2] efficimus? Si bellum erit, ne Perseus quidem dubitat, quin Romanos secuturi simus. In pace etiamsi non odia finiuntur, intermittantur.' Cum iidem huic orationi, qui literis regis assentierant,[3] [c] assentirentur, indignatione

---

bique, aut potius *T. Bœotique*.—17 ' Cum Gron. forte leg. *quid Perseus... meruit, cur soli omnium hostes ei simus?* et deinde post *si quæ forte fuerunt* auctore Sigon. addendum *oblivisceremur*, vel cum Cler. et Crev. *oblivisci deberemus*.' Rupert.—18 Vid. Not. Delph.—19 *Cenchris ... Velatiæ* edd. ante Sigon.—20 ' Pro *nonnihil* scribendum esse *nihil* conjecit Periz. cui accedit Crev. Equidem *nonnihil* servandum puto.' *Doering*.—1 *Faceret* Gron. Doujat. Crev.—2 ' Legendum esse *et* vel *atque invisos* recte jam monuerunt Crev. et Drak.' *Doering*.—3 ' Hæc vox aut delenda videtur cum

NOTÆ

[b] *Si quæ forte fuerunt*] Adde *oblivisceremur*, aut *oblivioni tradendæ essent, utique post mortem.*

[c] *Qui literis regis assentierant*] Cor-

principum, quod, quam rem ne legatione quidem dignam judicasset Perseus, literis paucorum versuum impetraret,[4 d] decretum differtur. Legati deinde postea missi ab rege, cum Megalopoli concilium esset; dataque opera est ab iis, qui offensionem apud Romanos timebant, ne admitterentur.

25. (33.) Per hæc tempora Ætolorum in semet ipsos versus furor mutuis cædibus ad internecionem adducturus videbatur gentem. Fessi deinde et Romam utraque pars miserunt legatos, et inter se ipsi de reconcilianda concordia agebant: quæ novo facinore discussa res veteres etiam iras excitavit. Exulibus Hypatæis,[e] qui factionis Proxeni erant, cum reditus in patriam promissus esset fidesque data per principem civitatis Eupolemum, octoginta illustres homines, quibus redeuntibus inter ceteram multitudinem Eupolemus etiam[5] obvius exierat, cum salutatione benigne excepti essent dextræque datæ, ingredientes portam, fidem datam Deosque testes nequicquam invocantes, interfecti sunt. Inde gravius de integro bellum exarsit. C. Valerius Lævinus et Ap. Claudius Pulcher et C. Memmius et M. Popillius et L. Canuleius missi ab senatu venerant. Apud eos cum Delphis utriusque partis legati magno certamine agerent, Proxenus maxime, cum causa, tum eloquentia, præstare visus est; qui paucos post dies ab Orthobula uxore veneno est sublatus: damnataque[6] eo crimine[f] in

Gron. aut pro ea scribendum *assenserant* vel *assensi erant;* prætulerim tamen posterius, quia ejusdem verbi statim sequentis formæ *assentirentur* aptius respondet.' *Doering.* *Assentierant* del. Crev.—4 Vid. Not. Delph. inf. Mox ' verborum *deinde postea*, alterutrum, ut recte observat Crev. abundat.' *Doering.*

5 *Etiam* del. Gron. Doujat. Crev.—6 ' Malit Gron. *quæ damnata;* et Periz.

NOTÆ

rige mea fide *assensi erant.*

[d] *Literis paucorum versuum impetraret*] Digna Gronovio emendatio, cum antea scriberetur *imperaret;* sensu paulo minus idoneo.

[e] *Exulibus Hypatæis*] An igitur Hypata in Ætolia? Minime. Thessaliotidis ea urbs fuit: sed pars aliqua Thessaliæ per hæc tempora in Ætolorum erat ditione circa Sperchium fluvium; uti antea vidimus.

[f] *Damnataque eo crimine*] Melius videtur quod suggerit Gron. *quæ damnata hoc crimine;* etsi vulgata lectio satis rem significat.

exilium abiit. Idem furor et Cretenses lacerabat. Adventu deinde Q. Minucii legati, qui cum decem navibus missus ad sedanda eorum certamina erat, in spem pacis venerant. Ceterum induciæ et antea sex mensium fuerunt:[7 g] inde multo gravius bellum exarsit. Lycii quoque per idem tempus ab Rhodiis bello vexabantur. Sed externorum inter se bella, quo quæque modo gesta sunt, persequi non operæ est satis superque oneris sustinenti, res a populo Romano gestas scribere.[8]

26. (34.) Celtiberi in Hispania, qui bello domiti se Ti. Graccho dediderant, pacati manserant M. Titinio prætore obtinente provinciam. Rebellarunt sub adventum Ap. Claudii, orsique bellum sunt ab repentina oppugnatione castrorum Romanorum. Prima lux ferme erat, cum vigiles in vallo, quique in portarum stationibus erant, cum vidissent procul venientem hostem, ad arma conclamaverunt. Ap. Claudius, signo proposito pugnæ, ac paucis adhortatus milites, tribus simul portis eduxit. Obsistentibus ad exitum Celtiberis, primo par utrumque[9] prælium fuit, quia propter angustias non omnes in faucibus pugnare poterant Romani:[i] urgentes deinde alii alios secuti evaserunt extra vallum, ut pandere aciem et exæquari cornibus hostibus,[10] quibus circumibantur,[h] possent. Ita repente eruperunt, ut sustinere impetum eorum Celtiberi nequirent. Ante horam secundam pulsi sunt: ad quindecim millia cæsa aut capta; signa ademta duo et triginta. Castra etiam eo die expug-

[i] *Non licebat omnibus Romanis, qui e castris erumpebant, inter angustias portarum prælium committere.*

damnata quæ; sed nihil mutandum censet Duker.' *Doering.*—7 Vid. Not. Delph. inf. 'Bene *tantum* Gron. Sed cur lectionem *induciæ ... fuerunt* tentaverit, non video.' *Doering.*—8 Crev. verbum *scribere* delendum censebat, improb. Doer. et Rupert.

9 *Utrimque* Gron. Donjat. Crev.—10 Vide Not. Delph. inf. 'Probabilior est conjectura Crev. *scutis* pro *secuti*, et Drak. *hostilibus* pro *hostibus.*' Rupert.

NOTÆ

[g] *Ceterum induciæ et antea sex mensium fuerunt*] Probabilis ejusdem Gronovii correctio, *ceterum inducias tantum sex mensium fecerunt.*

nata, debellatumque. Nam, qui superfuere prælio, in oppida sua dilapsi sunt. Quieti deinde paruerunt imperio.

27. (35.) Censores eo anno creati Q. Fulvius Flaccus et A. Postumius Albinus legerunt senatum: princeps lectus M. Æmilius Lepidus pontifex maximus. De senatu novem ejecerunt. Insignes notæ fuerunt M. Cornelii Maluginensis, qui biennio ante prætor in Hispania[11] fuerat; et L. Cornelii Scipionis prætoris, cujus tum inter cives et peregrinos juris dictio erat; et M. Fulvii, qui frater germanus et, ut Valerius Antias tradit, consors etiam censoris erat.[k] Consules, votis etiam[12] in Capitolio nuncupatis, in provincias profecti sunt. Ex iis M. Æmilio[13][i] senatus negotium dedit,[k] ut Patavinorum in Venetia seditionem comprimeret, quos certamine factionum ad intestinum bellum exarsisse et[14] ipsorum legati attulerant. Legati, qui in Ætoliam ad similes motus comprimendos ierant, renuntiarunt, coërceri rabiem gentis non posse. Patavinis saluti fuit adventus consulis; neque aliud, quod ageret in provincia, cum habuisset, Romam rediit. Censores vias sternendas silice in urbe, glarea extra urbem substruendas[l][15] marginandasque

[k] *Commune cum censore, et indivisum habens patrimonium.*

[l] *Non tantum vias sternendas terra lapidibus mixta, sed etiam marginibus lapideis muniendas primi inter censores locaverunt.*

---

11 'Ex cap. 15. intelligitur, verba *in Hispania* esse vel corrupta vel delenda, aut Livium memoria lapsum.' *Periz.* prob. Crev.—12 Τὸ *etiam* ex præcedd. *consors etiam censoris* irrepsisse putabat Crev. Pro *etiam* conj. *antea* Rupert. —13 '*Ex iis M. Æmilio:* verba mendosa: nam anno priore consules fuere M. Æmilius Lepidus II. et P. Mucius Scævola, hoc vero Sp. Postumius Albinus et Q. Mucius Scævola. Cum Drak. forte leg. *Exin M. Æmilio,* et mox *adventus proconsulis.*' Rupert.—14 Delendum *et,* vel excidisse prius orationis membrum, putat Crev. 'Ante *et* excidisse aliquid videtur, v. c. *præter alios.*' Doering.—15 *Substernendas* Gron. Doujat. Crev. cum ed. Paris. 1573.—

NOTÆ

[h] *Et exæquari cornibus hostibus, quibus circumibantur*] Stare posset hæc lectio. Sed tamen non illibenter amplector Gronovii conjecturam sic emendantis, *et exæquari cornibus hostium, a quibus circumibantur, possent.*

[i] *M. Æmilio*] Atqui coss. Sp. Postumius Albinus et Q. Mucius Scævola tunc fuerunt. Alteruter hic nominetur necesse est. *J. Clericus.*

[k] *M. Æmilio senatus negotium dedit*] Hic M. Æmilius priore anno consulatum gesserat: hoc autem anno consules fuerunt Sp. Postumius Albinus et Q. Mucius.

primi omnium locaverunt, pontesque multis locis faciendos; et scenam ædilibus prætoribusque præbendam;[m] et carceres in circo,[16 k] et ova ad notas curriculis numerandis,[17 l] et *dam, et metas[m] trans* et caveas ferreas pe* intromitterentur[18 *] ferreis[n] in monte Albano[o] consulibus, et clivum Capitolinum silice sternendum curaverunt, et porticum ab æde Saturni in Capitolium[p] ad senaculum[19] ac super id

[m] *Locarunt iidem censores faciendam scenam qua uterentur ædiles atque prætores in edendis theatralibus ludis.*

16 Plane incertum esse judicat Duk. quid hic de carceribus circi scriptum fuerit. Drak. excidisse putat *instaurandos*, vel *cultius ornandos*, vel simile quid.—17 Vid. Not. Delph. inf.—18 Vid. Not. Delph. inf. Mox pro *ferreis*, Sigon. conj. *feriis;* sc. Latinis.—19 ‘ Neque vulg. *ad*, neque emendatio

NOTÆ

[k] *Et carceres in circo*] Quid *carceres* fuerint *in circo* satis notum : fuit nempe locus in quo equi ad cursum destinati paratique coërcebantur, ne intempestive exirent, sed signum expectarent, quod aurigis a magistratu, mappa fere explicata, dabatur, ab eo nimirum qui ludis præsidebat.

[l] *Ova ad notas curriculis numerandis*] *Ova* dicebantur fabricæ quædam ex ligno, ovali forma, juxta postremas circi metas, binis aut quaternis columnis fultæ, ac veluti lectulo impositæ; quinæ quandoque numero, ut plurimum septenæ. Horum usus erat, ut aurigantibus ostenderent quot circuitus in cursu perficiendi essent. Itaque primo curriculo seu circuitu perfecto, tollebatur ovum unum e medio; secundo curriculo facto, alterum; et sic deinceps, ut colligitur ex Varrone et Cassiodoro, qui ait quod ‘ metarum circuitus ovorum exemtionibus exprimatur.’ Quod depravatam hic lectionem Marcellus Donatus suspicatur, falli eum censeo. Parum certe necessaria mihi videtur emendatio ab eo prolata, *et ova ad notas curriculis numerandas.* Vult enim Livius adjecta circo ova cum basi qua sisti possent et erigi, ut essent notæ quibus curriculorum numerus iniretur; unde melius est *ad notas curriculis numerandis*, quam *ad notas curriculis numerandas.* Neque enim notæ per circuitus numerabantur, nec de numerandis notis agebatur; sed de numerandis curriculis per notas, sive de ovis, quæ tanquam notæ et signa quædam inservirent ineundo curriculorum numero.

[m] *Et * dam, et metas, &c.*] Non male forte Marcellus Donatus syllabas et voces quæ hic desunt ita supplet, *et rhedam,' et metas transitus, et caveas ferreas, per quas intromitterentur feræ.*

[n] *Ferreis*] Sive *feræ* cum Marcello Donato, sive *feriis* cum Car. Sigon. legas, aliquid deesse agnoscendum, quod ingenio suppleri nequit. *J. Clericus.*

[o] *Ferreis in monte Albano*] Sigon. *feriis* putat legendum : vultque intelligi de Latinis, quæ in monte Albano agebantur. Ceterum hunc locum ne conjectura quidem sanari posse ait. Indicantur haud dubie ornamenta aut instrumenta quædam quæ censores in eo monte ad consulum usum fieri curaverint.

[p] *Ab æde Saturni in Capitolium*]

curiam. Et extra portam Trigeminam emporium lapide straverunt stipitibusque sepserunt; et porticum Æmiliam reficiendam curarunt; gradibusque ascensum ab Tiberi in emporium fecerunt. Et extra eandem portam in Aventinum porticum silice straverunt, et eo publico ab æde Veneris fecerunt.[20 p] Iidem Calatiæ et Auximi muros faciendos locaverunt; venditisque ibi publicis locis, pecuniam, quæ redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis consumserunt. Et alter ex iis Fulvius Flaccus (nam Postumius nihil, nisi senatus Romani populive jussu, se locaturum ipsorum pecunia[q *)][r] Jovis ædem Pisauri, et Fundis, et Pollentiæ[†] etiam aquam adducendam, et Pisauri viam silice sternendam, et Sinuessam[r] a ga* aviariæ.[‡] In his et clo* um circumducend*[s] et forum porticibus tabernisque claudendum, et Janos tres[t] faciendos. Hæc ab uno censore

Ryckii de Capit. c. 34. *et* vel *ac*, locum habere potest.' *Duker.* *Senatulum* quidam scribendum putant. *In Capitolio* conj. Crev. 'Suspicor post *senaculum* vocem aliquam, e. c. *ducentem* vel *ferentem* excidisse.' *Doering.*—20 Vid. Not. Delph. inf.—1 '*Nam Postumius nihil nisi senatus consulto populive jussu se locaturum ipsorum pecunia dicebat* conj. Sigon. et mox *Potentiæ* pro *Pollentiæ*. *In Pollentiam aquam deducendam* legendum putabat Crev. vel in voce *etiam* latere nomen alterius urbis, in quam Fulvius aquam adducendam locaverit. Deinde Marc. Donatus conj. *Sinuessæ glarea viam*, Drak. *Sinuessæ magna opera ac varia; in his* cet. Sigon. *In his et cloacam in fluvium circumducendam.*' Rupert.

NOTÆ

Fuit haud dubie ædes Saturni in monte Capitolino, qui antea Saturnius, sed non proprie in ipso Capitolio. Quod autem additur, *ad senaculum*, vult, ni fallor, eam porticum usque ad senaculum pertigisse. Dicitur autem senaculum locus ubi consultandi causa conveniunt non solum senatores, sed et ubi eorum matronæ.

p *Et eo publico ab æde Veneris fecerunt*] Forte inquit Gron. *et basilicam ad ædes Veneris fecerunt;* forte *eo publico* pro ex emporii, cujus paulo ante meminit, proventu, factam vult porticum ab æde Veneris; quæ, opinor, in regione Circi maximi, in Aventinum.

q *Ipsorum pecunia*] Addit Sigonius *dicebat:* alioqui non constat sententia.

† *Et Pollentiæ*] Immo *et Potentiæ*, ut monet Sigon.

r *Sinuessam*] Emendat Marcel. Donatus, et supplet *Sinuessæ glarea.* Postea vero Car. Sigon. *cloacam in fluvium circumducendam, et forum.* J. Clericus.

‡ *Et Sinuessam a ga* aviariæ*] Legendum Marcell. Donatus putat *et Sinuessæ glarea viam.*

s *Clo* um circumducend**] Sigon. hic censet legendum, *in iis et cloacam in fluvium circumducendam, et forum, &c.*

t *Et Janos tres*] Ut Romæ Jani

opera locata, cum magna gratia colonorum. Moribus quoque regendis diligens et severa censura fuit. Multis equi ademti.

28. (36.) Exitu prope anni diem unum supplicatio fuit ob res prospere gestas in Hispania ductu auspicioque Ap. Claudii proconsulis, et majoribus hostiis viginti sacrificatum; et alterum diem supplicatio ad Cereris, Liberi Liberæque fuit, quod ex Sabinis terræ motus ingens cum multis ædificiorum ruinis nuntiatus erat. Cum Ap. Claudius ex Hispania Romam redisset, decrevit senatus, ut ovans Urbem iniret. Jam consularia comitia appetebant, quibus, magna contentione habitis propter multitudinem petentium, creati L. Postumius Albinus et M. Popillius Lænas.[2] † Prætores inde facti N. Fabius Buteo, M. Matienus, C. Cicereius, M. Furius Crassipes iterum, A. Atilius Serranus iterum, C. Cluvius Saxula iterum. Comitiis perfectis, Ap. Claudius Centho, ex Celtiberis ovans cum in Urbem iniret, decem millia pondo argenti,[u] quinque millia auri [x] in ærarium tulit. Flamen Dialis inauguratus est Cn. Cornelius. Eodem anno tabula in ædem [3] Matris Matutæ cum indice hoc posita est: 'Ti. Sempronii Gracchi consulis imperio auspicioque legio exercitusque populi Romani Sardiniam subegit. In ea provincia hostium cæsa aut capta supra octoginta millia. Re publica felicissime gesta, atque liberatis vectigalibus[4] * restitutis,[y] exercitum salvum atque in-

2 *M. P. Lænates*, et mox *Cn. Fabius* edd. ante Sigon.—3 'Cum Sigon. suspicari possis *in æde*. Sed nil forte mutandum.' *Rupert.* *In æde* Gron. Doujat. Crev.—4 Post *vectigalibus* excidisse *et reipublicæ* conj. Sigon. *reipublicæque* Pigh. *sociisque* Gron. 'Satis dubium est, ante *liberatis* aliquid perierit, an ante *restitutis*. Si hoc verum est, pro *liberatis* scribo *duplicatis*.' Duker. 'Perplacet, quod dedit Sigon. in ed. ult. *liberatis sociis, vectigalibus restitutis*.'

NOTÆ

signa in foro, ita et apud Sinuessam Fulvius Flaccus facienda locavit.

† A. U. C. 580.

[u] *Decem millia pondo argenti*] Gallice, *trois cens soixante mille livres.*

[x] *Quinque millia auri*] Gallice, *cinq mille livres Romaines d'or en lingots, qui vaudroient deux millions huit cens mille livres.*

[y] *Atque liberatis vectigalibus * restitutis*] Deest hic aliquid, cui supplendo Sigon. legit *et reip. restitutis:*

columen plenissimum præda domum reportavit. Iterum triumphans in urbem Romam rediit. Cujus rei ergo hanc tabulam donum Jovi dedit.' Sardiniæ insulæ forma erat,[z] atque in ea simulacra pugnarum picta. Munera gladiatorum eo anno aliquot parva alia data; unum ante cetera insigne fuit T. Flaminini, quod mortis causa patris sui, cum visceratione epuloque et ludis scenicis, quatriduum dedit. Magni tamen muneris ea summa fuit,[5] ut per triduum quatuor et septuaginta homines pugnarint.

[(37.) Finis hujus anni insignis est nova, eaque magni momenti lege, quæ non sine aliquo motu animorum agitata civitatem exercuit. Hactenus fœminas non minus quam viros ad hæreditates admitti jus fuerat. Inde fiebat, ut illustrissimarum sæpe familiarum bona in alienas domos transfunderentur, magno cum reipublicæ damno, cujus interest clarorum nominum hæredibus suppetere opes, quibus splendorem generis, onus alioqui magis quam decus, tutari et exornare possint. Deinde etiam, cum crescentibus jam imperii opibus crescerent quoque privatorum divitiæ, metus erat ne pronior natura in luxum et elegantioris cultus affectationem muliebris animus, nactus ex affluentia opum cupiditatis irritamenta, in sumtus immodicos atque in luxuriam prolaberetur, ac deinde a prisca fortasse sanctitate descisceret, nec minor fieret morum quam cultus mutatio. His incommodis obviam ire statuit Q. Voconius Saxa tribunus plebis, tulitque ad populum

Doering.—5 'Credo corruptum esse *summa:* aut *ea summa* est ea impensa, tantus sumtus; Duk. et Ern. Sed ita vox *tamen* inepta est. Malim *summam* exponere caput, præcipuum, populo gratissimum; et legere *quod pugnarunt.*' Rupert. Malit Doer. *pugnarent.*

NOTÆ

Pighius, *reipublicæque restitutis:* at felicius, ni fallor, Gron. conjicit *sociisque restitutis:* ut scilicet vectigalia quæ Sardi montani, deficiendo a Romanis, imminuerant atque averterant, liberasse ab eorum vi Gracchus intelligatur: Sardos autem alios, qui in fide et societate Romanorum manserant, rebusque suis magna ex parte spoliati fuerant, in pristinum statum restituisse.

[z] *Sardiniæ insulæ forma erat*] Huic scilicet victoriarum, quas Gracchus de Sardis reportaverat, adjecta erat figura sive descriptio Sardiniæ.

Cic. I. in Verr. n. 107. Dio, LVI. ‘Ne quis, qui post A. Postumium, Q. Fulvium censores census[o] esset, hæredem virginem, neve mulierem faceret: neve ulli virgini,[p] vel mulieri, bona cujusquam liceret hæreditate percipere ultra centum millia sestertium.’ Sed et cavendum quoque duxit Voconius, ne magnitudine legatorum hæreditates, quod fiebat interdum, exhaurirentur. Adjecit igitur rogationi, ‘Ne quis plus cuiquam legaret, quam ad hæredem hæredesve perveniret.’ Atque hoc quidem posterius legis caput facile se populo probabat, quod et æquissimum videretur, nec cuiquam magnopere grave esset. De priore, quo removebantur fœminæ ab omnium omnino civium hæreditatibus, ambigebatur. Dubitationem exemit M. Cato, acerrimus jam olim in defendenda lege Oppia mulierum adversarius et castigator, qui et hanc quoque majoris momenti adversus illas legem annos natus quinque et sexaginta magna voce et bonis lateribus suasit, pro solita asperitate in muliebrem invectus impotentiam, intolerandosque in opulentia spiri-

Cic. I. in Verr. n. 110.

Liv. XXXIV. 1. et seqq. Cic. de Sen. n. 14.

NOTÆ

[o] *Ne quis ... census*] Hac voce cives omnes Romanos complectebatur Voconius: si quidem omnes censeri necesse habebant ex lege a Ser. Tullio lata, ut constat ex Livio, I. c. 44. At vero aliquanto post hæc tempora, aucto jam in immensum imperio, cum multi cives vel publicorum, vel privatorum negotiorum causa in longinquis provinciis diu commorarentur, imminuta est paulatim, ac deinde soluta census necessitas. Vid. Cic. pro Arch. n. 11. Atque inde patuit occasio fraudis faciendæ legi Voconiæ, cum ii qui fœminas hæredes instituere cupiebant, a censu abstinerent: cujus rei exempla memorantur a Cic. I. in Verr. n. 104. et n. 110. Ceterum vocem *census* in lege Voconia aliter exposuit Asc. Pædianus in Nota ad n. 104. I. in Verrem: ‘More veterum censi dicebantur,’ inquit, ‘qui centum millia (sestertium) professione detulissent.’ Sed hanc ejus interpretationem evertit plane et invictis argumentis refellit Jac. Perizonius in doctissima Dissert. de lege Voconia, unde etiam mutuati sumus quicquid hic de illa lege annotamus. *Crev.*

[p] *Neve ulli virgini*] Hæc ipsa sunt Dionis verba, quorum duplex potest esse sensus: alter ne ulli virgini, vel mulieri liceret hæredem esse cujusquam, qui plus centum millibus sestertium possideret: alter, ne ulli virgini, vel mulieri liceret plus centum millibus sestertium ex cujusquam hæreditate percipere. Priorem sensum amplexus est Gronovius III. de Pec. Vet. c. 16. Utrumque admittit Perizonius. Nos item ad utrumque nostram Græcarum Dionis vocum interpretationem accommodare conati sumus. Certe lege Voconia definitum esse, quid posset testamento relinqui mulieribus ab hæreditate exclusis, constat ex Cic. II. de Fin. n. 55. Id autem fuisse existimat Perizonius centum illa ses-

tus: cum hinc quoque argueret divitum matronarum fastum et arrogantiam, 'quod illæ, magna sæpe dote marito allata, magnam sibi pecuniam reciperent ac retinerent, eamque pecuniam ita postea viro roganti mutuam darent, ut, quoties iratæ essent, statim per receptitium servum [q] consectantem et quotidie flagitantem solutionem, maritum tanquam debitorem extraneum importune cogerent.' Hac indignatione commoti legem, uti rogabat Voconius, accipiendam censuerunt. Cato apud A. Gell. XVII. 6.

NOTÆ

tertium millia a Dione memorata. *Crev.*

[q] *Receptitium servum*] Id est, Gellio interprete, proprium uxoris servum, quem illa cum pecunia reliqua receperat, neque dederat doti, sed retinuerat. *Crev.*

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XLII.

BREVIARIUM.

Cap. 1. L. Postumio Albino et M. Popillio Lænati coss. Liguria decernitur, et prætores sortiuntur ceteras provincias. Prius vero quam magistratus proficiscantur, senatui placet, L. Postumium cos. ad agrum publicum a privato terminandum in Campaniam ire; isque, iratus Prænestinis, literas iis præmittit, ut sibi magistratus obviam exeant, et deversorium jumenta-que publice parent. 2. Legati, in Ætoliam et Macedoniam missi, redeunt: et prodigia expiantur sacrificiis ac supplicatione. 3. Tegulæ marmoreæ, quibus Q. Fulvius Flaccus censor ædem Junonis Laciniæ in Bruttiis spoliaverat, ut iis ornaret ædem Fortunæ Equestris, a se olim votam, ex SCto reportantur, piacularique Junoni fiunt. 4. P. Furio ob mortem successoris prorogatur imperium in citeriore Hispania: et ager Ligustinus Gallicusque, bello captus, a decemviris, in eam rem creatis, viritim dividitur. 5. Græcorum animi magis in favorem Persei, quam Eumenis, inclinant: et intestinæ Thessalorum Ætolorumque discordiæ per Ap. Claudium et Marcellum componuntur. 6. Legati Romani ad Persea et Ptolemæum mittuntur; et per idem tempus Eumenes legatique Antiochi Romam veniunt. 7. C. Cicereius prætor Corsicam subigit; et M. Popillius consul Statiellatibus bellum infert, qui nni ex Ligurum gente non tulerant arma adversus Romanos. 8. Eosdem devictos deditosque in fidem populi Rom. sub corona vendit: sed in libertatem eos restituere et decedere de provincia jubetur. 9. Hinc iratus Patribus Romam, et inde in provinciam redit. Consules prætoresque creantur. 10. Concors censura Q. Fulvii Flacci et A. Postumii Albini. Dedicatio ædis Fortunæ Equestris, a Q. Fulvio votæ. Locustarum nubes in Apulia. Contentiones Patrum consulumque de libertate Ligurum. Provinciæ consulibus prætoribusque decretæ.
11–13. Eumenes Romam venit, et defert de Perseo crimina. 14. Invisa

senatui est ferocia et Harpali, a Perseo missi, et Satyri, Rhodiorum legati, intemperantius in Eumenem invehentis. 15. Perseus, bellum et optans et ab Eumenis sanguine ordiens, ad cædem ejus subornat Evandrum Cretensem et tres Macedonas, qui regem, Delphos ascendentem, lapidibus obruunt. 16. Eumenes vulnere sopitus a Pantaleonte aliisque amicis navi Corinthum et inde in Æginam defertur; et falsæ de morte ejus famæ, in Asiam perlatæ, Attalus celerius, quam dignum concordia fraterna est, fidem habet. 17. Indices sceleris, Praxo mulier, cujus domus Delphis receptaculum latronum fuerat, et L. Rammius Brundisinus, qui ab ipso Perseo venenum acceperat, quo duces legatosque Romanos, hospitio ipsius uti assuetos, necaret, a C. Valerio legato, ex Græcia redeunte, Romam adducuntur. 18. Itaque et Romani et Eumenes summa vi parant bellum. Simul supplementum scribitur legionibus in Hispaniis, eoque cum prætoribus novis portatur. 19. Magna pars agri Campani, a privatis possessa et in publicum recuperata, a censoribus fruenda locatur. Ariarathes educandum filium Romam mittit: quo et Thracum legati veniunt, societatem petentes. Contra Romani legatos mittunt in Asiam et insulas. 20. Columna rostrata, in Capitolio olim a M. Æmilio cos. posita, fulmine discutitur, idque prodigium una cum aliis procuratur. 21. C. Cicereius de Corsis in monte Albano triumphat. Rogatio de Statiellatibus deditis, quibus M. Popillius iterum contra jus ac fas bellum intulerat, in libertatem restituendis a M. et Q. Marciis tribunis pl. promulgatur et perfertur. 22. Tum demum consules, C. Popillius Lænas et P. Ælius Ligur, in Liguriam provinciam proficiscuntur, et M. Popillius causam dicit apud C. Licinium prætorem, qui tamen damnationem ejus arte fallaci eludit. 23. 24. Magnæ contentiones inter legatos Carthaginienses et Gulussam, filium Masinissæ, a senatu Rom. dirimuntur. 25. Legati, ad res repetendas in Macedoniam missi, referunt, quæ viderint quæque audierint. 26. Legationes Gentii, Illyriorum regis, et Issensium, qui eum senatui suspectum fecerant, et Romanorum, tum ad Gentium proficiscentium, tum circa socios reges in Asiam missorum, et Rhodiorum.

27. Ingens belli Macedonici apparatus. 28. Serus C. Popillii cos. reditus. Comitia consularia et prætoria. Vota populi Romani solennia. Mors L. Æmilii Papi decemviri sacrorum, et Q. Fulvii Flacci pont., qui suspendio vitam finierat. 29. Sententiæ regum de imminente bello, Eumenis, Prusiæ, Ariarathis, Antiochi, Ptolemæi, Masinissæ, Gentii, Cotyis. 30. In liberis gentibus populisque plebs omnis ferme in Persen inclinata; at diversa principum studia. Litatio consulum. Rogatio de bello Macedonibus inferendo a Patribus ad populum lata. 31. Provinciæ Macedoniæ illud præcipuum datur, ut augeatur militum numerus in legionibus, ut et centuriones militesque veteres scribantur, utque tribuni militum eo anno non suffragiis populi creentur, sed consulum prætorumque arbitrio fiant. Imperia inter prætores partita et sortitio provinciarum. 32. Consulibus sortientibus P. Licinio Crasso Macedonia, C. Cassio Longino Italia obvenit. Ille veteres quoque scribit et milites et centuriones: horum vero tres et viginti, qui primos duxerant pilos, a tribunis militum citati tribunos plebis appellant. 33. Ea res in concione agitur, et M. Popillius verba

facit pro centurionibus. 34. At Sp. Ligustinus ex eorum numero profitetur, se ad delectum obedienter responsurum. 35. Ejus exemplum sequuntur ceteri centuriones. Tum quatuor legiones scribuntur urbanæ; et Licinio cos. petenti adduntur auxilia, a Masinissa, Pœnis et Cretensibus petenda. 36. Legati a Perseo missi jubentur Italia excedere; et pars exercitus Rom. trajicitur in Epirum. 37. 38. Romanorum legati Illyricum Græcorumque civitates adeunt. 39–42. Iidem colloquium dant Perseo petenti; 43. et, ne bellum jam incipiat, ad quod omnia habet præparata, auctores ei sunt legationis antea Romam mittendæ. Tum in Bœotiam, ubi varii sunt motus, 44. et in Peloponnesum proficiscuntur. 45. Alia Romanorum legatio circumit insulas et civitates Asiæ. 46. Rhodiorum Bœotorumque animos frustra solicitat Perseus. 47. Q. Marcius et A. Atilius, Romam reversi, nulla re magis gloriantur, quam decepto per inducias et spem pacis rege. Quæ nova sapientia etsi displicet senioribus Patrum, a majore tamen senatus parte comprobatur, et Marcius iterum in Græciam mittitur, simulque A. Atilius ad occupandam Larissam, caput Thessaliæ. 48. Legati Persei Romæ non iis audiuntur animis, qui aut doceri aut flecti possint. C. Lucretius prætor cum classe, 49. et P. Licinius consul paludatus ab Urbe proficiscitur, prosequentibus omnium ordinum hominibus. 50. Perseus Pellæ consilium habet; 51. et Citium copias omnes contrahit, XLIII. millia hominum. 52. Ad bellum cohortatur milites, per omnem orationem satis frequenti assensu succlamantes. 53. Civitatibus Macedoniæ, pecunias et frumentum pollicentibus, vehicula tantum imperat; et, in Thessaliam profectus, 54. multa capit oppida. 55. Per eosdem dies consul Romanus, ex Epiro in Athamaniam transgressus, Gomphos et inde Larissam pervenit, nec longe a Tripoli Thessaliæ super Penenm amnem ponit castra; quo mox Eumenis et Græcorum auxilia conveniunt. 56. C. Lucretius et Q. Marcius cum classibus Chalcidem petunt, et M. Lucretius, frater prætoris, Haliartum Bœotiæ opp. obsidet. Interea Perseus, qui ad Sycurium sub radicibus Ossæ montis stativa habet, agros Pheræorum vastat, 57. et inde ad castra consulis Rom. admovet copias. Equestre prælium incerta finitur victoria, et per aliquot dies rex frustra Romanos ad certamen elicere conatur. 58. Tandem acies utrimque instruitur; 59. et victor equestri pugna Perseus, auctore Evandro, receptui cani jubet, victoria uti nesciens. 60. Consul trans Peneum transfert castra, ut perculsi milites animos colligant. 61. Rex suos, lætitia exultantes, pro concione laudat donatque virtutis causa. 62. Suadentibus deinde amicis, ut secunda fortuna in conditione honestæ pacis utatur, bis legatos ad consulem mittit, sed superbum ab eo fert responsum. 63. Fama rei bene a Perseo gestæ nudat voluntates Græcorum. Lucretius autem prætor in Bœotia Haliartum vi captam diruit, et Thebas, sine certamine receptas, exulibus hominibusque Romanæ factionis tradit. 64. Perseus nequicquam conatur castra incendere Romanorum, et hi ea, demessis circa segetibus, ex aliis agris in alios movent. 65. In Phalannæo agro DC. frumentatores capiuntur, et proximum circumsidetur præsidium. Multis jam, cestrosphendones maxime ictu, vulneratis consul auxilio venit. 66. Extemplo conseritur prælium, et Macedones fugantur. 67. Inde Perseus, præsidio satis valido

ad Gonnum, et Timotheo cum modica manu ad Philam relicto, in Macedoniam, et Cotys ad sua tuenda in Thraciam redit. Consul, auxiliis fere omnibus dimissis, partem exercitus in hyberna per Thessaliam distribuit, cum parte Pteleum, Antrona et Larissam expugnat, et, a Thebanis arcessitus, in Bœotiam proficiscitur.

1. L. Postumius Albinus, M. Popillius Lænas cum omnium primum de provinciis exercitibusque ad senatum retulissent, Ligures utrique decreti sunt; ut novas[1] ambo, quibus eam provinciam obtinerent, legiones, (binæ singulis decretæ,) et socium Latini nominis dena millia peditum et sexcenos equites, et supplementum Hispaniæ tria millia peditum Romanorum scriberent et ducentos equites. Ad hoc mille et quingenti pedites Romani cum centum equitibus scribi jussi; cum quibus prætor, cui Sardinia obtigisset, in Corsicam transgressus bellum gereret; interim M. Atilius, vetus prætor, provinciam obtineret Sardiniam. Prætores deinde provincias sortiti sunt, A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluvius Saxula inter cives et peregrinos, N. Fabius Buteo Hispaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Crassipes Siciliam, C. Cicereius Sardiniam. Priusquam magistratus proficiscerentur, senatui placuit, L. Postumium consulem ad agrum publicum a privato terminandum in Campaniam ire; cujus ingentem modum possidere privatos, paulatim proferendo fines, constabat. Hic, iratus Prænestinis, quod, cum eo privatus sacrificii in templo Fortunæ faciundi causa profectus esset, nihil in se honorifice, neque publice, neque privatim, factum a Prænestinis esset, priusquam ab Roma proficisceretur, literas Prænestе misit, ut sibi magistratus obviam exiret, locum publice pararet, ubi deverteretur,[2] jumentaque, cum exiret inde, præsto essent. Ante hunc consulem[a] nemo unquam sociis in ulla re oneri aut

1 Conj. Rupert. *et ut novas.*—2 *Diverteretur* et inf. *diverti* Gron. Doujat.

NOTÆ

[a] *Ante hunc cos.*] Nota initium vexandi socios, exigendo ab iis hospitia, jumenta, aliosque sumtus a magistratibus Romanis in provincias proficis-

sumtui fuit. Ideo magistratus mulis tabernaculisque et omni alio instrumento militari[3] ornabantur, ne quid tale imperarent sociis. Privata hospitia habebant; ea benigne comiterque colebant: domusque eorum Romæ hospitibus patebant, apud quos ipsis deverti mos esset.[b] Legati, qui repente aliquo mitterentur, singula jumenta per oppida, iter qua faciundum erat,[a] imperabant: aliam impensam socii in magistratus Romanos non faciebant. Injuria[c] consulis,[4] † etiamsi justa, non tamen in magistratu exercenda, et silentium, nimis aut modestum, aut timidum, Prænestinorum, jus, velut probato exemplo, magistratibus fecit graviorum in dies talis generis imperiorum.

2. Principio hujus anni legati, qui in Ætoliam et Macedoniam missi erant, renuntiarunt, 'sibi conveniendi regis Persei, cum alii abesse eum, alii ægrum esse, falso utrumque, fingerent, potestatem non factam. Facile tamen appariuisse sibi, bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturum. Item in Ætolia seditionem gliscere in dies, neque discordiarum principes auctoritate sua coërceri potuisse.' Cum bellum Macedonicum in expectatione esset, priusquam id susciperetur, prodigia expiari pacemque Deum peti precationibus, quæ editæ[5 d] ex fatalibus libris essent, placuit.

[a] *In locis per quæ eundum erat.*

Crev. Drak. Doer.—3 'Τὸ *militari* h. l. non satis aptum. Forte leg. *itineris*, aut *mox ituri*.' Rupert.—4 'Cum Schelio (Dissert. ad Polyb. c. 5. p. 1211.) forte leg. *Ira consulis... exercenda* fuit, *et silentium, &c.* vel *In ira c. exercenda silentium, &c.*' Rupert.

NOTÆ

centibus, ab hoc nempe L. Postumio cos.

[b] *Deverti* [*diverti*] *mos esset*] Hic *diverti* deponenter dictum pro divertere, sive hospitari; ut paulo ante *diverteretur*, pro diverteret.

[c] *Injuria* [*ira*] Sic ex sententia J. F. Gronovii pro *injuria*, quod perperam legebatur. *J. Clericus.*

† *Injuria consulis*] Probanda Schelii et Gron. scriptura, *ira consulis, etiamsi justa.*

[d] *Pacemque Deum peti precationibus, quæ editæ*] Verisimilis lectio Gronovii, *pacemque Deum peti precationibus, qui editi ex fatalibus libris essent.* Neque enim de precum formula ambigebatur, sed dubitabatur qui Dii sacrificiis essent placandi, ut patet ex sequentibus, 'editumque ab decem-

Lanuvii classis magnæ species in cœlo visæ dicebantur;[b 6] et Priverni lana pulla terra enata; et in Veienti apud Rementem[7 e] lapidatum; Pomptinum omne[f] velut nubibus locustarum coopertum esse; in Gallico agro, qua induceretur aratrum, sub existentibus[8] glebis pisces emersisse. Ob hæc prodigia libri fatales inspecti, editumque ab decemviris est, et quibus Diis quibusque hostiis sacrificaretur, et ut supplicatio prodigiis expiandis fieret; altera, quæ priore anno valetudinis populi causa vota esset, ea uti feriæque essent. Itaque sacrificatum est, ut decemviri scriptum ediderunt.

3. Eodem anno ædis[9] Junonis Laciniæ detecta. Q. Fulvius Flaccus censor ædem Fortunæ Equestris, quam in Hispania prætor bello Celtiberico voverat, faciebat eniso[10] studio, ne ullum Romæ amplius aut magnificentius templum esset. Magnum ornamentum se templo ratus adjecturum, si tegulæ marmoreæ essent, profectus in Bruttios, ædem Junonis Laciniæ ad partem dimidiam detegit; id satis fore ratus ad tegendum, quod ædificaretur. Naves paratæ fuerunt, quæ tollerent atque asportarent, auctoritate censoria sociis deterritis id sacrilegium prohibere. Postquam censor rediit, tegulæ, expositæ de navibus, ad templum portabantur. Quanquam, unde essent, silebatur, non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus est:

[b] *Dicebatur apparuisse in cœlo formas rerum inusitatas.*

5 Vide Not. Delph. inf.—6 Malit J. F. Gron. *visa dicebatur* prob. Periz. improb. Doer.—7 Vide Not. Delph. inf.—8 Malebat Duk. *extantibus.*
9 *Ædes* Gron. Donjat. Crev.—10 Doer. conj. scripsisse Livium *immenso.*—

NOTÆ

viris est, quibus Diis, quibusque hostiis sacrificaretur.'

[e] *In Veienti apud Rementem*] Auguratur Cluver. legendum *apud Cremeram:* sed num potius tractus aut locus quidam agri Veientis consecratus fuerat memoriæ Remi, qui Romuli frater: indeque Remens appellatus, quemadmodum Remuria Romæ? sic a Lauris Laurens ager, et Laurentes populi.

[f] *Pomptinum omne*] Dicitur Pomptinum pro universo agro Pomptino, ab urbe Volscorum Suessa Pometia dicto.

ex[11] omnibus partibus postulabatur, ut consules eam rem ad senatum referrent. Ut vero arcessitus in curiam censor venit, multo infestius singuli universique præsentem lacerare: 'Templum augustissimum regionis ejus, quod non Pyrrhus, non Hannibal violassent, violare parum habuisse, nisi detexisset fœde, ac prope diruisset. Detractum culmen templo, nudatum tectum[12] patere imbribus putrefaciendum. Censorem, moribus regendis creatum, cui sarta tecta exigere sacris publicis et loca tuenda more majorum traditum esset,[13] eum per sociorum urbes, diruentem templa nudantemque tecta ædium sacrarum, vagari, et, quod, si in privatis sociorum ædificiis faceret, indignum videri posset, id Deum immortalium templa demolientem facere; et obstringere religione populum Romanum, ruinis templorum templa ædificantem; tanquam non iidem ubique Dii immortales sint, sed spoliis aliorum alii colendi exornandique.' Cum, priusquam referretur, appareret quid sentirent Patres, relatione facta, in unam omnes sententiam ierunt, ut hæ tegulæ reportandæ in templum locarentur, piacularique Junoni fierent.[c] Quæ ad religionem pertinent, cum cura facta: tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit, redemtores nuntiarunt.

4. Ex prætoribus, qui in provincias ierant, N. Fabius Massiliæ moritur, cum in citeriorem Hispaniam iret. Itaque, cum id nuntiatum a Massiliensibus legatis esset, senatus decrevit, ut P. Furius et Cn. Servilius, quibus succedebatur, inter se sortirentur,[14 g] uter citeriorem Hispaniam

[c] *Et celebrarentur sacrificia quibus Juno placaretur.*

11 Mavult Gron. *ortus, et ex omnibus.*—12 Malit Rupert. *nudatum tecto.*—13 'Forte leg. *cui sarta tecta exigere sacris* sc. locis, *publica et loca tuenda* vel potius *tueri traditum esset.*' Rupert. 'Mox verbum *templa* exulat ab edd. ante Cur. Tum ex præcc. repetendum *ædificia.*' Drak.

NOTÆ

[g] *Inter se sortirentur*] Conjicit Sigon. ex consuetudine Livii legendum *inter se compararent, aut sortirentur*: Gron. tamen probat Latine dici, *inter*

prorogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit; P. Furius [15] idem, cujus ea provincia fuerat, remaneret.[h] Eodem anno, cum agri Ligustini et Gallici, quod bello captum erat, aliquantum vacaret, senatus consultum factum, ut is ager viritim divideretur.[i] Decemviros in eam rem ex senatus consulto creavit M. Atilius prætor urbanus, M. Æmilium Lepidum, C. Cassium, T. Æbutium Carum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. et L. Appuleios, M. Cæcilium, C. Salonium, C. Munatium. Diviserunt dena jugera in singulos, sociis nominis Latini [16] terna. Per idem tempus, quo hæc agebantur, legati ex Ætolia Romam venerunt de discordiis seditionibusque suis, et Thessali legati, nuntiantes, quæ in Macedonia gererentur.

5. Perseus, jam bellum vivo patre cogitatum in animo volvens, omnes, non gentes modo Græciæ, sed civitates etiam, legationibus mittendis, pollicendo plura, quam præstando, sibi conciliabat. Erant tamen magna ex parte hominum ad favorem ejus inclinati animi, et aliquanto quam in Eumenem propensiores; cum Eumenis beneficiis muneribusque omnes Græciæ civitates et plerique princi-

14 Vid. Not. Delph. inf.—15 'Forte *ut* ante *P. Furius* excidit, aut cum Periz. leg. *remanere*, vel cum Gron. *remansit*.' Rupert.—16 '*Sociis nominis Latini:* quibus tamen omnibus non suffecisset. Hinc eorum numerum excidisse, Crev. et Drak. suspicantur; at Doujat. putabat, veteranos exercitus Ligustici et Gallici, legionarios et sociales, sed nimis obscure, significari.' *Rupert.*

NOTÆ

se sortiri, auctore Cicer. lib. de Fato: 'num sortiuntur inter se, quæ declinet, quæ non?' Et quamvis ut plurimum præcipi a senatu consuevisset, ut consules, vel prætores, inter se provincias compararent aut sortirentur; nihil tamen vetat aliquando præcipi sortitionem sine comparatione, vel contra.

[h] *Cujus ea provincia fuerat, remaneret*] Legi vult Gron. *remansit:* mihi non displicet τὸ *remaneret;* subintelligitur enim *ut;* estque sensus, sors opportuna fuit; quippe quæ in P. Furium ceciderit, ut qui antea citeriorem Hispaniam obtinuerat, in eadem remaneret, prorogato in annum imperio.

[i] *Ut is ager viritim divideretur*] Patet divisum esse tum Romanis, tum Latinis. An igitur dena jugera singulis Romanis civibus, terna singulis Latinis sociis ex agro, qui bello captus erat, assignari potuerunt? Debuit, ni fallor, Livius aperte dicere, eum agrum veteranis exercitus Ligustici et Gallici dividi jussum, tam legionariis, quam sociis.

pum obligati essent; et ita se in regno suo gereret, ut, quæ sub ditione ejus,[17] urbes nullius liberæ civitatis fortunam secum mutatam vellent. Contra Persea fama erat post patris mortem uxorem manu sua occidisse; Apellem, ministrum quondam fraudis in fratre tollendo atque ob id requisitum a Philippo ad supplicium, exulantem, arcessitum post patris mortem ingentibus promissis ad præmia tantæ perpetratæ rei clam interfecisse. Intestinis externisque præterea multis cædibus infamem, nec ullo commendabilem merito, præferebant vulgo civitates tam pio erga propinquos, tam justo in cives, tam munifico erga omnes homines regi, seu fama et majestate Macedonum regum præoccupati ad spernendam originem novi regni;[k] seu mutationis rerum cupidi; seu quia eum objectum esse Romanis volebant. Erant autem non Ætoli modo in seditionibus, propter ingentem vim æris alieni, sed Thessali etiam: ea contagione,[18] velut tabes, in Perrhæbiam[l] quoque id pervaserat malum. Cum Thessalos in armis esse nuntiatum est,[19] Ap. Claudium legatum ad eas res aspiciendas componendasque senatus misit. Qui, utriusque partis principibus castigatis, cum injusto fœnere gravatum æs alienum, ipsis magna ex parte concedentibus, qui onerarant, levasset, justi crediti solutionem in* annorum[20] pensiones distribuit.[d] Per eundem Appium eodemque modo

[d] *Cum publica nomina, per immodicas usuras aucta, imminuisset, non omnino invitis creditoribus, qui causa ejus oneris fuerant, populorum onera levavit jubendo, ut quod vere debebatur pluribus per annos pensionibus solveretur.*

17 Post *ejus* primum addidit Curio *essent*, teste Doer. quem secuti sunt plures. *Essent* post *urbes* habent Gron. Doujat. Crev.—18 ‘J. Fr. Gron. emendat *et contagione*, probb. Drak. et Crev. Sed mihi legendum videtur *ex contagione*.’ Doering.—19 *Nuntiatum esset* tentat J. F. Gron.—20 ‘Ante *annorum* numerus eorum excidisse videtur.’ *Rupert.* Asteriscus abest a Gron. Doujat. Crev. Doer. cui quidem *annorum pensiones* dictæ videntur pro

NOTÆ

[k] *Originem novi regni*] Nam Eumenes, secundus ex familia sua, Pergami, et in Asia regnabat.

[l] *In Perrhæbiam*] Intra Thessaliam late sumtam erant hi Perrhæbi; sed extra Thessaliotidem, sive Thessaliam strictius sumtam, in Pelasgiotide. Eorum tamen pars in Epiri finibus inter Ætoliam et Thessaliotidem.

compositæ in Perrhæbia res. Ætolorum causas Marcellus Delphis per idem tempus hostilibus actas animis, quas intestino gesserant bello,[m] cognovit.[1] Cum certatum utrimque temeritate atque audacia cerneret, decreto quidem suo neutram partem aut levare, aut onerare voluit: communiter ab utrisque petiit, abstinerent bello, et oblivione præteritorum discordias finirent. Hujus reconciliationis inter ipsos fides obsidibus ultro citroque datis firmata est. Corinthum, ut ibi deponerentur obsides, convenitur.[2]

6. A Delphis et Ætolico concilio Marcellus in Peloponnesum trajecit, quo Achæis edixerat conventum.[3] Ubi, collaudata gente, quod constanter vetus decretum de arcendis aditu finium regibus Macedonum tenuissent, insigne adversus Persea odium Romanorum fecit:[4n] quod ut maturius erumperet, Eumenes rex, commentarium ferens secum, quod de apparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam venit. Per idem tempus quinque legati ad regem missi, qui res in Macedonia aspicerent. Alexandriam iidem ad Ptolemæum renovandæ amicitiæ causa proficisci jussi. Legati erant hi, C. Valerius, Cn. Lutatius[5] Cerco, Q. Bæbius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Cæcilius Denter. Et ab Antiocho rege sub idem tempus legati venerunt; quorum princeps Apollonius,[o] in senatum intro-

pensionibus annuis.—1 Vid. Not. Delph. inf. ' *Quæque intestino g. b.* conj. Drak. Malim *quos intestino gesserant bello.* An scribendum *quos intestina*, aut potius *internecina efferarant bella?*' Rupert. Doer. hic locus videtur integer.—2 Malit Rupert. *Corinthi ut deponerentur o., convenit.*

3 'Excidit nomen loci in Peloponneso, quo eos convenire voluit.' *Duk.* et

NOTÆ

[m] *Quas intestino gesserant bello*] Suspicatur et merito Gron. scriptum fuisse a Livio *hostilibus actas animis, quasi intestino bello:* neque enim bellum revera fuerat, sed factionum furor et quasi rabies.

[n] *Insigne adversus Persea odium Romanorum fecit*] Dubitabam num legendum esset *patefecit:* sed postea animadverti si verbum *fecit* conjungatur cum adjectivo nomine *insigne*, eandem exire sententiam. Nihil certe ad ingens odium concitandum adversus Perseum pertinebant laudes Achæis tributæ, ob servatum de arcendis Macedonibus decretum; sed valde faciebant ad odium illud manifestandum.

[o] *Apollonius*] Qui principem gratiæ locum obtinebat apud Antiochum

ductus, multis justisque causis regem excusavit, ‘quod stipendium serius quoad diem[6] præstaret. Id se omne advexisse, ne cujus, nisi temporis, gratia regi fieret.[e] Donum præterea afferre, vasa aurea quingentum pondo.[p] Petere regem, ut, quæ cum patre suo societas atque amicitia fuisset, ea secum renovaretur; imperaretque sibi populus Romanus, quæ bono fidelique socio regi essent imperanda. Se nullo usquam cessaturum officio. Ea merita in se senatus fuisse, cum Romæ esset, eam comitatem juventutis, ut pro rege, non pro obside, omnibus ordinibus fuerit.’ Legatis[7] benigne responsum, et societatem renovare cum Antiocho, quæ cum patre ejus fuerat, A. Atilius prætor urbanus jussus. Quæstores urbani stipendium, vasa aurea censores acceperunt; eisque negotium datum est, ut ponerent ea, in quibus templis videretur: legatoque centum millium æris[q] munus missum, et ædes liberæ hospitio datæ,[r] sumtusque decretus,[s] donec in Italia esset. Legati, qui in Syria fuerant, renuntiaverunt,[8] in maximo eum honore apud regem esse amicissimumque populo Romano.

7. In provinciis eo anno hæc. C. Cicereius prætor in

[e] *Ut nihil senatus venia opus haberet Antiochus, nisi quantum ad tempus: quia tardius solvebat stipendium.*

Crev.—4 Vid. Not. Delph. inf.—5 Mavult Sigon. *C. Lutatius.*—6 *Quam ad diem* malunt Gron. Duk. et Drak.—7 ‘Forte *legato;* sc. Apollonio, qui solus in senatum fuerat introductus.’ *Rupert.*—8 Malit Crev. *renuntiaverant.*

NOTÆ

Epiphanem Magni filium, Syriæ regem.

[p] *Vasa aurea quingentum pondo*] Hæ quingentæ auri libræ, si materiam solam spectes, reddent pecunia nostra hodierna ducenta octoginta millia librarum, 280000.

[q] *Centum millium æris*] Si asses ponas semunciales, fient Gallice *deux mille neuf cens seize livres treize sous quatre deniers;* si libras æris, quod probabilius videtur, erunt moneta nostra *soixante sept mille cinq cens livres.*

Centum millium æris] Circiter mille Philippeorum, seu trium millium florenorum. *J. Clericus.*

[r] *Ædes liberæ hospitio datæ*] Recte *ædes liberas* Turnebus interpretatur, quas is cui dabantur cum sua familia incoleret, sine alio vel inquilino vel habitatore.

[s] *Sumtusque decretus*] Gallice, *et l'on ordonna qu'il seroit défrayé pendant qu'il seroit en Italie.*

Corsica signis collatis pugnavit: septem millia Corsorum cæsa; capti amplius mille et septingenti. Voverat in ea pugna prætor ædem Junoni[9] Monetæ.[t] Pax deinde data petentibus Corsis, et exacta ceræ ducena millia pondo. Ex Corsica subacta Cicereius in Sardiniam transmisit. Et in Liguribus in agro Statiellati[10] pugnatum ad oppidum Carystum.[11 u] Eo se magnus exercitus Ligurum contulerat. Primo sub adventum M. Popillii consulis mœnibus sese continebant: deinde, postquam oppidum oppugnaturum Romanum cernebant, progressi ante portas, aciem struxerunt: nec consul (ut qui id ipsum oppugnatione comminanda quæsisset[f]) moram certamini fecit. Pugnatum est amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret spes. Quod ubi consul vidit, nulla parte moveri Ligurum signa, imperat equitibus, ut equos conscendant, ac tribus simul partibus in hostes, quanto maximo possent tumultu, incurrant. Pars magna equitum mediam trajecit aciem, et ad terga pugnantium pervasit. Inde terror injectus Liguribus. Diversi in omnes partes fugerunt; perpauci retro in oppidum, quia inde se maxime objecerat eques: et pugna tam pervicax multos absumserat Ligurum, et in fuga passim cæsi sunt. Decem millia hominum cæsa traduntur; amplius septingenti passim capti: signa militaria relata octoginta duo. Nec incruenta victoria fuit. Amplius tria millia militum

f Utpote qui minando se oppugnaturum oppidum, nihil aliud quæsivisset, quam ut hostes alliceret ad pugnam.

9 *Junonis* edd. ante Sigon. Mox Crev. malit *ducenta*.—10 Edd. ante Grut. *Statellati*.—11 ' *Caristum* ed. Basil. 1554. et quædam aliæ, non improb. Cluver.' *Rupert.*

NOTÆ

t *Ædem Junoni Monetæ*] Monetæ cognomen Junoni haud dubie inditum a monendo, cujus variæ afferuntur causæ a Livio, Macrob. Suid. In ejus æde servabantur libri lintei, de quibus decade prima.

u *Ad oppidum Carystum*] Statiellorum oppidum fuit, quorum caput Aquæ, nunc *Acqui*, in Montis Ferrati ducatu. Carystum autem oppidum Cluver. subdubitans ait fuisse eum locum, qui hodie, circa viam qua Dertonam itur a Genua, vulgo dicitur *Garusco*.

amissa; cum, cedentibus neutris, ex parte utraque primores caderent.[g]

8. Post hanc pugnam ex diversa fuga in unum collecti Ligures, cum majorem multo partem civium amissam, quam superesse, cernerent, (nec enim plus decem millia hominum erant,) dediderunt sese; nihil quidem illi pacti. Speraverant tamen, non atrocius, quam superiores imperatores, consulem in se sæviturum. At ille arma omnibus ademit, oppidum diruit, ipsos bonaque eorum vendidit; literasque senatui de rebus ab se gestis misit. Quas cum A. Atilius prætor in curia recitasset, (nam consul alter Postumius, agris recognoscendis in Campania occupatus, aberat,) atrox res visa senatui: 'Statiellates, qui uni ex Ligurum gente non tulissent arma adversus Romanos, tum quoque oppugnatos,[12] non ultro inferentes bellum; deditos in fidem populi Romani omni ultimæ crudelitatis exemplo laceratos ac deletos esse: tot millia capitum innoxiorum, fidem implorantia populi Romani, ne quis unquam se postea dedere auderet, pessimo exemplo venisse: et distractos passim justis quondam hostibus populi Romani[x] pacatis servire. Quas ob res placere senatui,[13 y] M. Popillium consulem Ligures, pretio emtoribus reddito, ipsos restituere in libertatem, bonaque ut iis, quicquid ejus[14] recuperari possit,

[g] *Cum utrimque cæsi essent qui in prima acie stabant.*

12 'Verba *tum quoque* inepta videntur, (forte leg. *tam inique oppugnatos*) et seqq. *non ultro inferentes bellum* languent.' *Rupert.*—13 Vid. Not. Delph. inf. Post *res* habet Doujat. signum lacunæ.—14 Vid. Not. Delph. inf. *Eorum*

NOTÆ

[x] *Justis quondam hostibus populi Romani*] Per justos hostes intelligit alios Ligures, vicinosque Gallos, qui olim hostes fuerant Romanorum, iique justi, *ennemis déclarés:* nunc vero data pace quieti agebant. His autem addicti pretio erant Statiellates, quos sine causa aggressus fuerat M. Popillius.

[y] *Quas ob res placere senatui*] Suspicatur Sigon. legendum *quamobrem senatusconsultum factum est placere senatui:* quod mihi non magis placet, quam Gronovio. Satis enim eo ipso quod scriptum fuit *placere senatui*, apparet factum esse senatusconsultum, quamvis non exprimatur.

reddantur[z] curare. Arma primo quoque tempore fieri[15] in ea gente: consulem de provincia decedere, cum deditos in sedem suam Ligures restituisset. Claram victoriam vincendo oppugnantes,[16a] non sæviendo in afflictos, fieri.'

9. Consul, qua ferocia animi usus erat in Liguribus, eandem ad non parendum senatui habuit. Legionibus extemplo Pisas in hybernacula missis, iratus Patribus, infestus prætori,[17b] Romam rediit; senatuque extemplo ad ædem Bellonæ vocato, multis verbis invectus est in prætorem, 'qui, cum ob rem bello[18] bene gestam, uti Diis immortalibus honos haberetur, referre ad senatum debuisset, adversus se pro hostibus senatus consultum fecisset, quo victoriam suam ad Ligures transferret, dedique iis prope consulem prætor juberet. Itaque mulctam ei se dicere: a Patribus postulare, ut senatus consultum in se factum tolli juberent, supplicationemque, quam absentes ex literis,[c] de bene gesta re publica missis, decernere debuerint, præsentes honoris[19] Deorum primum causa, deinde et sui aliquo tandem respectu, decernerent.' Nihilo lenioribus, quam absens, senatorum aliquot orationibus incre-

probb. Doer. Rupert.—15 'Malim *arma... finiri;* idem conjecisse video Jac. Gron.' *Rupert.*—16 'Male Clericus, probante Crev. pro *oppugnantes* legendum esse conjecit *pugnantes.*' Doering.

17 *Prætoribus* edd. ante Sigon.—18 'Vocem *bello* male in plurim. edd. [ut in Gron. Doujat. Crev.] ante *rem* collocatam in locum suum restituit Drak. Quid si vox *bello* deleatur? Deletam certe nemo facile desiderabit.' *Doering.*—19 *Quam absenti sibi ex literis... præsenti honoris cet.* conj. Gron. *absen-*

NOTÆ

[z] *Bonaque ut iis, quicquid ejus recuperari possit, reddantur*] Præter grammaticæ regulas illa, *quicquid ejus*, cum numeri pluralis nomen quod præcedit, nempe *bona*, desiderare videatur plurale quoque pronomen *eorum*. Sed ita dicitur, *quicquid ejus recuperari possit*, quemadmodum quoad ejus fieri possit: est enim *ejus* pro ejus rei, vel in ea re.

[a] *Oppugnantes*] Malim *pugnantes;* neque enim de oppugnatione urbium aut castrorum agitur. *J. Clericus.*

[b] *Infestus prætori*] Ita legendum ex Sigonio, non *prætoribus:* designatur enim A. Atilius.

[c] *Quam absentes ex literis*] Mavult Gron. *quam absenti sibi:* quod sane rectius videtur. Sed tamen subjicit postea Livius *præsentes;* non *præsenti.* Et *absentes a se* intelligere potuit Popillius cos. sive ab eo loco ubi ipse erat.

pitus, neutra impetrata re, in provinciam redit. Alter consul Postumius, consumta æstate in recognoscendis agris, ne visa quidem provincia sua, comitiorum causa Romam rediit.[20] Consules C. Popillium Lænatem, P. Ælium Ligurem creavit.† Prætores exinde [1] facti C. Licinius Crassus, M. Junius Pennus, Sp. Lucretius, Sp. Cluvius, Cn. Sicinius, C. Memmius iterum.

10. Eo anno lustrum conditum est. Censores erant Q. Fulvius Flaccus, A. Postumius Albinus.[2] Postumius condidit.[d] Censa sunt civium Romanorum capita ducenta sexaginta novem millia et quindecim.[3] Minor aliquanto numerus, quia L. Postumius consul pro concione edixerat, qui socium Latini nominis ex edicto C. Claudii consulis redire in civitates suas debuissent, ne quis eorum Romæ, sed omnes in suis civitatibus censerentur. Concors et e re publica censura fuit. Omnes, quos senatu moverunt quibusque equos ademerunt, ærarios fecerunt et tribu moverunt; neque ab altero notatum alter [4] probavit.[e] Fulvius ædem Fortunæ Equestris, quam proconsul in Hispania, dimicans cum Celtiberorum legionibus, voverat, annos sex [5] post, quam voverat, dedicavit; et scenicos ludos per quatriduum, unum diem in circo[f] fecit. L. Cornelius Lentulus, decemvir sacrorum, eo anno mortuus est. In locum ejus suffectus A. Postumius Albinus. Locustarum tantæ nubes a mari vento repente in Apuliam illatæ sunt, ut examinibus

tis et *præsenti* conj. Drak. *absente se* et *præsente* Pithœus.' *Rupert.*—20 *Redit* Drak. Doer.—1 *Deinde* Gron. Doujat. Crev.

2 Ita Sigon. ex fastis Capitol. pro *L. Post. Alb.* quod Gron. Doujat.—3 ' Minorem numerum edidit auctor Epit. hujus libri, isque verior videtur, judice etiam Pigh.' *Rupert.*—4 In edd. ante Sigon. deest τὸ *alter.*—5 ' Jac.

NOTÆ

† A. U. C. 581.

[d] *Postumius condidit*] Repete ex superioribus lustrum.

[e] *Neque ab altero notatum alter probavit*] Hoc satis rarum, ut ex Cicer. pro Cluentio Sigonius observat: ' atqui ipsi inter se censores sua judicia tanti esse arbitrantur, ut alter alterius judicium non modo reprehendat, sed etiam rescindat; ut alter de senatu movere velit, alter retineat; alter in ærarios referri, aut tribu moveri jubeat, alter vetet.'

[f] *Unum diem in circo*] Ludos, opinor, Circenses indicat.

suis agros late operirent. Ad quam pestem frugum tollendam Cn. Sicinius prætor designatus, cum imperio in Apuliam missus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis absumsit. Principium insequentis anni, quo C. Popillius et P. Ælius fuerunt consules, residuas contentiones ex priore anno habuit. Patres referri de Liguribus renovarique senatus consultum volebant, et consul Ælius referebat. Popillius et collegam et senatum pro fratre deprecabatur; præ se ferens, si qui[6] decernerent, intercessurum, collegam deterruit. Patres, eo magis utrique pariter consulum infensi, in cœpto[7] perstabant. Itaque, cum de provinciis ageretur, et Macedonia, jam imminente Persei bello, peteretur, Ligures ambobus consulibus decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popillio referretur. Postulantibus deinde, ut novos exercitus scribere, aut supplementum veteribus liceret, utrumque negatum est.[h] Prætoribus quoque in Hispaniam supplementum petentibus negatum; M. Junio in citeriorem, Sp. Lucretio in ulteriorem. C. Licinius Crassus urbanam juris dictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat sortitus, C. Memmius Siciliam, Sp. Cluvius Sardiniam. Consules, ob ea irati senatui,[8 g] Latinis feriis in primam quamque diem indictis, in provinciam abituros esse denuntiarunt; nec quicquam rei publicæ acturos, præterquam quod ad provinciarum administrationem attineret.

11. Attalum, regis Eumenis fratrem, legatum venisse

[h] *Cum peterent consules ut sibi permitteretur ex novo delectu, vel exercitus integros conficere, vel certe supplere eos exercitus qui jam erant.*

Periz. in margine Livii scribendum esse conjecit *octo.*' Doering.—6 *Quid* Gron. Doujat. Crev.—7 *Incæpto* conjunctim edd. ante Sigon.—8 ' Periz. verba *Prætoribus quoque . . . Sardiniam* interjecta putat, quia prætoribus idem negatum fuit. Quoniam hæc verba non causis irarum statim subjiciuntur, Gron. conj. *consules obirati . . . senatui.* Mox *abituros esse* edd. ante Frob. qui a. 1535. dedit *abituros se.*' Rupert. Frob. secuti sunt Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[g] *Consules, ob ea irati senatui*] Ob ea scilicet quæ prius dicta sunt. Ma- vult Gronovius *consules obirati senatui.*

Romam, Valerius Antias his consulibus scribit, ad deferenda de Perseo crimina indicandosque apparatus belli. Plurium annales, et quibus credidisse malis, ipsum Eumenem venisse tradunt. Eumenes igitur, ut Romam venit, exceptus cum tanto honore, quantum non meritis tantum ejus, sed beneficiis etiam suis, ingentia quæ in eum congesta erant, existimaret deberi populus Romanus, in senatum est introductus. 'Causam veniendi sibi Romam fuisse,' dixit, 'præter cupiditatem visendi Deos hominesque, quorum beneficio in ea fortuna esset, supra quam ne optare quidem auderet,[9] etiam ut coram moneret senatum, ut Persei conatis[h] obviam iret.' Orsus inde a Philippi consiliis, 'necem Demetrii filii' retulit, 'adversantis Romano bello; Bastarnarum gentem excitam sedibus suis, quorum auxiliis fretus in Italiam transiret. Hæc eum volutantem in animo, oppressum fato, regnum ei reliquisse, quem infestissimum esse sensisset Romanis. Itaque Persea hæreditarium a patre relictum bellum, et simul cum imperio traditum, jam jam primum alere ac fovere[10][i] omnibus consiliis. Florere præterea juventute, quam stirpem longa pax ediderit,[j] florere opibus regni, florere etiam ætate. Quæ cum corporis robore ac viribus vigeat, animum esse inveteratum diutina arte atque usu belli. Jam inde a puero, patris contubernio,[k] Romanis quoque bellis, non finitimis tantum, assuetum, missum a patre in expeditiones multas variasque. Jam ex quo ipse accepisset regnum, multa, quæ non vi, non dolo, Philippus, omnia expertus, potuisset

[j] *Magnam habere copiam juvenum ad arma idoneorum, sobole mirum in modum aucta per diuturnam pacem.*

[k] *Quod educatus sit a patre in castris, et in eodem tabernaculo cum eo militans diu egerit.*

9 Addendum *quicquam* conj. Crev. Rupert. legendum vult *non optare quic-*

NOTÆ

[h] *Persei conatis*] Minus usitata inflexione *conatis* dixit pro conatibus.

[i] *Jam jam primum alere ac fovere*] Legit Gron. *tanquam primum alere.* Primum autem dixit bellum Romanum, vel quasi præcipuum, vel quasi jamdiu inter cetera conceptum animo.

moliri, admirando rerum successu tenuisse. Accessisse ad vires eam, quæ longo tempore, multis magnisque meritis pareretur,[11] auctoritatem.

12. ‘ Nam apud[12] Græciæ atque Asiæ civitates vereri majestatem ejus omnes: nec, pro quibus meritis, pro qua munificentia tantum ei tribuatur, cernere; nec dicere pro certo posse, utrum felicitate id quadam ejus accidat, an, quod ipse vereatur dicere, invidia adversus Romanos favorem illi conciliet. Inter ipsos quoque reges ingentem auctoritate; Seleuci filiam duxisse eum,[k] non petentem, sed petitum ultro; sororem dedisse Prusiæ precanti ac oranti: celebratas esse utrasque nuptias gratulatione donisque innumerabilium legationum, et velut auspicibus nobilissimis populis deductas esse. Bœotorum gentem, captatam Philippo, nunquam ad scribendum amicitiæ fœdus adduci potuisse: tribus nunc locis cum Perseo fœdus incisum literis esse: uno Thebis, altero ad Delum,[13] augustissimo et celeberrimo in templo, tertio Delphis. In Achaico concilio vero, nisi discussa res per paucos Romanum imperium intentantes esset, eo rem prope adductam, ut aditus et in Achaiam daretur. At, Hercule, suos honores,[l] cujus merita in eam gentem privatim, an publice, sint majora, vix dici posset, partim desertos per incultum ac negligentiam, partim hostiliter sublatos esse. Jam, Ætolos, quem ignorare, in seditionibus suis non ab Romanis, sed a Perseo præsidium petiisse? His eum fultum societatibus atque amicitiis eos domesticos apparatus belli habere, ut externis non egeat; triginta millia peditum, quinque millia equi-

quam.—10 Vid. Not. Delph. inf.—11 *Pararetur* Gron. Donjat. Crev. cum ed. Basil. a. 1554. et all.

12 ‘ Particulam *apud* sine idonea causa delendam censebat Drak.’ *Doering.* —13 ‘ Sic ex emend. Sigon. pro *alt. ad Sidenum.* Recte, puto, nisi leg. *ad ins. Delum.*’ Rupert. Mox ‘ *augustissimo et c. in templo:* paulo aptiora hæc.

NOTÆ

[k] *Seleuci filiam duxisse eum*] Persei Macedonum regis uxor Laodice, Seleuco Philopatore Syriæ rege nata erat, qui, Antiochi Magni filius, Demetrii Soteris pater fuit.

[l] *Suos honores*] Eumenis nempe, qui loquitur.

tum: in decem annos frumentum præparare,[14] ut abstinere et suo et hostium agro frumentandi causa possit. Jam pecuniam tantam habere, ut decem millibus[15] mercenariorum militum, præter Macedonum copias, stipendium in totidem annos præparatum habeat; præter annuum, quod ex metallis regiis [m] capiat, vectigal. Arma vel tribus tantis[16] exercitibus [n] in armamentaria congessisse. Juventutem, ut jam Macedonia deficiat, velut ex perenni fonte unde hauriat, Thraciam subjectam esse.'[l]

13. Reliquum orationis adhortatio fuit. 'Non ego hæc,' inquit, 'incertis jactata rumoribus, et cupidius credita, quia vera esse de inimico crimina volebam, affero ad vos, Patres conscripti; sed comperta et explorata, haud secus quam si speculator missus a vobis subjecta oculis referrem.[m] Neque, relicto regno meo, quod amplum et egregium vos fecistis, mare tantum trajecissem, ut vana ad vos afferendo fidem abrogarem mihi. Cernebam nobilissimas Asiæ et Græciæ civitates, in dies magis denudantes judicia sua,[n] mox, si permitteretur, eo processuras, unde receptum ad pœnitendum non haberent. Cernebam Persea, non continentem se Macedoniæ regno, alia armis occupantem, alia, quæ vi subigi non possunt,[17] favore ac benevolentia complectentem. Videbam, quam impar esset sors, cum ille vobis bellum, vos ei securam pacem præstaretis;[18] [o] quan-

[l] *Etiamsi contingeret Macedoniam exhaustam esse viris ad militiam idoneis; futurum tamen ut ex Thracia ei finitima, et Philippo magnam partem subdita, regione, milites, tanquam ex fonte quodam inexhausto, arcessere possit.*

[m] *Vobis afferrem ea quæ ipse propriis oculis vidissem.*

[n] *Aperientes quid sentirent, et quis illorum animus esset circa Perseum.*

---

verba essent, si iis præponerentur seqq. *tertio Delphis.*' Rupert.—14 'Sine necessitate Crev. tentat *præparatum*, ut habere ex præcc. repetatur.' *Doering.*—15 *Millia* edd. ante Gron.—16 Pro *tantum* dedit Sigon.

17 Mavult Rupert. *possent.*—18 Vid. Not. Delph. inf. *Pararet* post *bellum*

NOTÆ

[m] *Quod ex metallis regiis*] Apud Philippos præsertim, ubi auri metalla ex Strabon. Epit. lib. VII.

[n] *Tribus tantis exercitibus*] Intellige exercitibus tribus, quorum singuli pares jam comparato triginta millium peditum, quinque millium equitum exercitui.

[o] *Ille vobis bellum, vos ei securam pacem præstaretis*] Non abs re notat

quam mihi quidem non parare, sed gerere pæne bellum videbatur. Abrupolim,[19] socium[p] atque amicum vestrum, regno expulit. Artetarum[q] Illyrium, quia scripta ab eo quædam vobis comperit, socium item atque amicum vestrum, interfecit. Eversam[20r] et Callicritum[s] Thebanos, principes civitatis, quia liberius adversus eum in concilio Bœotorum locuti fuerant, delaturosque ad vos, quæ agerentur, professi erant, tollendos curavit. Auxilium Byzantiis adversus fœdus tulit,[t] Dolopiæ bella[1] intulit,[u] Thessaliam et Doridem cum exercitu pervasit, ut in bello intestino deterioris partis auxilio meliorem affligeret. Confudit et miscuit omnia in Thessalia Perrhæbiaque spe novarum tabularum,[o] ut manu debitorum obnoxia sibi optimates opprimeret. Hæc cum vobis quiescentibus et patientibus fecerit, et concessam sibi Græciam esse a vobis videat; pro certo habet, neminem sibi, ante quam in Italiam trajecerit, armatum occursurum. Hoc quam vobis tutum aut

[o] *Injecta debitoribus spe abolendi debita.*

add. Crev.—19 '*Abrupolim* h. l. omnes edd. sed c. 40. et 41. *Abrypolin* omnes ante Sigon.' *Rupert.*—20 *Evercam*, quod Vales. emend. legitur apud Crev. Doer. Mox *Callicratem* conj. Ursin. Deinde *Thebanæ* conj. Gron.—1 *Bellum* malit Gron.

NOTÆ

Muretus *præstandi* verbum non convenire utrique; neque enim dicimus 'præstare bellum alicui.' Libens itaque accedo Gronovii conjecturæ, sic legentis, *cum ille vobis bellum pararet, vos ei pacem præstaretis:* elicitur hæc emendatio ex eo quod statim sequitur, 'quanquam mihi quidem non parare, sed gerere pæne bellum videbatur.' Hoc enim nemo intellexerit, nisi dictum prius aliquid fuerit de bello parando.

[p] *Abrupolim, socium*] Fuit Abrupolis Thraciæ rex, de quo Polybius in excerptis legationum, et Appian.

[q] *Artetarum*] Hic Illyriorum regulus a Polybio Arthetærus vocatur.

[r] *Eversam*] Mavult Henr. Valesius *Evercam*, quod nomen Græcum est.

[s] *Et Callicritum*] Alius fuit hic Thebanus a Callicrate Achæo, qui Polybio et Pausaniæ notus: confundit utrumque per errorem Fulv. Ursinus, quemadmodum Gron. notat.

[t] *Auxilium Byzantiis adversus fœdus tulit*] Hanc pacis Macedonicæ legem non memorat Noster lib. XXXIII. cap. 30.

[u] *Dolopiæ bella intulit*] Recte advertit idem Gron. bellum unum fuisse, non plura bella.

honestum sit, vos videritis: ego certe mihi turpe esse duxi, prius Persea ad bellum inferendum, quam me socium ad prædicendum, ut caveretis, venire in Italiam. Functus necessario mihi officio, et quodam modo liberata atque exonerata fide mea, quid ultra facere possum, quam uti Deos Deasque precor, ut vos et vestræ rei publicæ, et nobis sociis atque amicis, qui ex vobis pendemus, consulatis?'

14. Hæc oratio movit Patres conscriptos. Ceterum in præsentia nihil, præterquam fuisse in curia regem, scire quisquam potuit: eo silentio clausa curia erat.[p] Bello denique perfecto, quæque dicta ab rege, quæque responsa essent, emanavere. Persei deinde regis legatis post paucos dies senatus datus est. Ceterum, præoccupatis non auribus magis, quam animis, ab Eumene rege, omnis et defensio et deprecatio legatorum respuebatur; et exasperavit animos ferocia animi[2] Harpali,[x] qui princeps legationis erat. Is, 'velle quidem et laborare,' dixit, 'regem, ut purganti, se nihil hostile dixisse aut fecisse, fides habeatur: ceterum, si pervicacius causam belli quæri videat, forti animo defensurum se. Martem communem esse et eventum incertum belli.' Omnibus civitatibus Græciæ atque Asiæ curæ erat, quid Persei legati, quid Eumenes in senatu egisset; et propter adventum ejus, quem moturum aliquid rebantur, miserant pleræque civitates, alia in speciem præferentes, legatos. Et legatio Rhodiorum erat[y] ac Satyrus princeps,[3] haud dubius, quin

[p] *Adeo tacebantur, et velut undique conclusa erant arcana senatus.*

2 'J. F. Gron. pro *animi*, (litera *a* e primo loco in ultimum transposita,) ingeniose legi jubet *nimia*. Sed me non offendit vetus lectio.' *Doering.*— 3 'Ante hæc verba videtur deesse *inter ceteras*, aut simile quid; Gron. *Et legationis Rhodiorum erat Satyrus princeps* conj. vir doctus laudatus a Drak. hic vero *Et legatio R. venerat ac S. p.*' Rupert. 'Equidem levi mutatione legen-

NOTÆ

[x] *Exasperavit animos ferocia animi Harpali*] Lego cum Gronovio *ferocia nimia Harpali*. Hunc Harpalum App. in excerptis apud Fulv. Ursinum, ait missum a Perseo fuisse, ut Eumeni et Rhodiis contradiceret apud senatum.

[y] *Et legatio Rhodiorum erat*] Vide-

Eumenes civitatem quoque suam Persei criminibus junxisset. Itaque omni modo per patronos hospitesque disceptandi cum rege locum in senatu quærebat. Quod cum contigisset,[4] libertate intemperantius † invectus in regem,[z] quod Lyciorum gentem adversus Rhodios concitasset, graviorque Asiæ esset, quam Antiochus fuisset; popularem quidem ac gratam populis Asiæ (nam eo quoque jam favor Persei venerat) orationem habuit, ceterum invisam senatui, inutilemque sibi et civitati suæ. Eumeni vero conspiratio adversus eum, favorem apud Romanos fecit.[5] Ita omnes ei honores habiti, donaque quam amplissima data, cum sella curuli atque eburneo scipione.

15. Legationibus dimissis, cum Harpalus, quanta eximia[6] celeritate poterat,[a] regressus in Macedoniam, nuntiasset regi, nondum quidem parantes bellum reliquisse se Romanos, sed ita infestos, ut facile appareret, non dilaturos; et ipse, præterquam quod et ita credebat futurum, jam etiam volebat, in flore virium se credens esse. Eumeni ante omnes infestus erat: a cujus sanguine ordiens bellum,[q] Evandrum Cretensem, ducem auxiliorum, et Macedonas tres, assuetos ministeriis talium facinorum, ad ædem regis subornat; literasque eis dat ad Praxo hospitam, principem auctoritate et opibus Delphorum. Satis constabat, Eumenem, ut sacrificaret Apollini, Delphos ascensurum. Progressi[7] cum Evandro [b] insidiatores, nihil aliud ad peragen-

[q] *Bellum inchoaturus Perseus a cæde Eumenis.*

dum puto *Et legatio Rhodiorum aderat.*' Doering.—4 Malit Duk. *non contigisset.*—† Vid. Not. Delph. inf.—5 *Auxit* conj. Gron. improb. Doer.
6 Vid. Not. Delph. inf.—7 'Pro vulgari lectione *progressi* dedimus lectio-

NOTÆ

tur Gronovio, nec abs re, quidpiam hic deesse, veluti *inter ceteras et legatio Rhodiorum*, &c.

[z] *Libertate intemperantius invectus in regem*] Mavult idem Gron. *intemperanti:* et Appianus Rhodios legatos graviter questos refert, et immodica loquendi licentia usos.

[a] *Quanta eximia celeritate poterat*] Haud dubie legendum cum Gronovio post Muretum *quanta maxima.*

[b] *Progressi cum Evandro*] Suspicatur Gron. *prægressi*, non improbabiliter.

dum inceptum, quam loci opportunitatem, omnia circumeuntes, quærebant. Ascendentibus ad templum [c] a Cirrha,[d] priusquam perveniretur ad frequentia ædificiis loca, maceria erat ab læva semitæ paulum extans a fundamento, qua singuli transirent; dextra pars labe terræ in aliquantum altitudinis diruta erat.[8] Post maceriam se abdiderunt, gradibus astructis, ut ex ea, velut e muro, tela in prætereuntem conjicerent. Primo a mari [9] circumfusa turba [e] amicorum ac satellitum procedebat; deinde extenuabant paulatim angustiæ agmen. Ubi ad eum locum ventum est, qua singulis eundum erat, primus semitam ingressus Pantaleon Ætoliæ princeps, cum quo institutus regi sermo erat. Tum insidiatores exorti saxa duo ingentia devolvunt; quorum altero caput ictum est regi, altero humerus sopitus.[f] Ex semita proclivi in declive [10] multis super prolapsum jam saxis congestis, et ceteri quidem etiam [11] amicorum et satellitum, postquam cadentem videre, diffugiunt, Pantaleon constanter impavidus mansit ad protegendum regem.

16. Latrones, cum brevi circumitu maceriæ decurrere ad conficiendum saucium possent, velut perfecta re, in jugum Parnasi [12] refugerunt eo cursu, ut, cum unus non facile sequendo per invia atque ardua moraretur fugam eorum, ne

---

nem a Gron. propositam, et jam a Crev. in textum receptam, *prægressi.*' Doering.—8 Duker. teutat vel *derupta erat*, vel *desederat.*—9 ' Pro *a mari* Gron. conj. *agmine.* Malim *Eumeni.* Sed nil muto.' *Rupert.*—10 Crevierio in h. l. aut *proclivi* aut *in declive* redundare videtur.—11 ' Particula *et*, quæ, in h. l. posita, orationis nexum turbat, in locum delendæ particulæ *etiam*, transponenda videtur. Particula *etiam* putide abundat.' *Doering.* ' Forte *ceteri q. statim*, aut *ut ceteri quidem statim*, seu *continuo.* Majorem interpunct. in fine cap. cum minori permutandam, et copulam *et* non ante *ceteri*, sed ante *latrones* in princ. cap. seq. ponendam putabat Jac. Periz.' *Rupert.*

NOTÆ

[c] *Ascendentibus ad templum*] A mari ad Parnassum, quo loco Delphi, ascendendum est, utpote a littore ad montana venientibus.

[d] *A Cirrha*] Ubi Delphorum portus, seu navale.

[e] *Primo a mari circumfusa turba*] Malle videtur Gron. *primo agmine:* sed parum necessaria correctio; revera enim a mari veniebant.

[f] *Altero humerus sopitus*] Vulnere sopitum dicitur membrum cui sensus ablatus est, propterea quod somno consopiti nihil sentiamus, ut Turnebus ait.

comprenso indicium emanaret, occiderint comitem. Ad corpus regis primo amici, deinde satellites ac servi concurrerunt, tollentes sopitum vulnere ac nihil sentientem. Vivere tamen ex calore et spiritu remanente in præcordiis senserunt; victurum exigua ac prope nulla spes erat. Quidam ex satellitibus, secuti latronum vestigia, cum usque ad jugum Parnasi, nequicquam fatigati, pervenissent, re infecta redierunt. Aggressi facinus Macedones, ut inconsulte, ita audacter cœptum, nec consulte et timide reliquerunt. Compotem jam sui regem amici postero die deferunt ad navem; inde Corinthum: a Corintho, per Isthmi jugum navibus traductis, Æginam trajiciunt. Ibi adeo secreta ejus curatio fuit admittentibus neminem, ut fama mortuum in Asiam perferret. Attalus quoque celerius, quam dignum concordia fraterna erat, credidit. Nam et cum uxore fratris et præfecto arci, tanquam jam haud dubius regni hæres, est locutus. Quæ postea non fefellere Eumenem; et, quanquam dissimulare et tacite [13] habere id, patique statuerat, tamen in primo congressu non temperavit, quin uxoris petendæ præmaturam [g] festinationem fratri objiceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata est.

17. Sub idem tempus C. Valerius ex Græcia, qui [14] legatus ad visendum statum regionis ejus speculandaque consilia Persei regis missus erat, rediit; congruentiaque omnia criminibus ab Eumene allatis referebat.[f] Simul et adduxerat secum Praxo a Delphis, cujus domus receptaculum latronum fuerat, et L. Rammium Brundisinum, qui talis indicii delator erat. Princeps Brundisii Rammius

[f] *Et cuncta quæ retulit conveniebant cum iis quorum Perseus insimulatus fuerat ab Eumene apud senatum.*

12 *Parnassi* Gron. Doujat. Crev.—13 Malit Drak. *tacitum.*

NOTÆ

[g] *Uxoris petendæ præmaturam, &c.*] Refert Plut. in Apophthegm. Eumenem, cum fratrem primo congressu salutaret, in aurem dixisse, 'ne festina uxorem ducere antequam mortuam videris.'

fuit;' hospitio quoque et duces Romanos omnes, et legatos exterarum quoque gentium insignes, præcipue regios, accipiebat. Ex eo notitia ei cum absente Perseo fuerat; literisque spem amicitiæ interioris magnæque inde fortunæ facientibus, ad regem[15] profectus, brevi perfamiliaris haberi, trahique, magis quam vellet, in arcanos sermones est cœptus. Promissis enim ingentibus præmiis petere institit ab eo rex, ' Quoniam duces omnes legatique Romani hospitio ejus uti assuessent, quibus eorum ipse scripsisset, ut venenum dandum curaret. Cujus scire se comparationem plurimum difficultatis et periculi habere, pluribus consciis comparari.' Eventu præterea incerto esse, ut aut satis efficacia ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandam dentur.[16] Se daturum, quod nec in dando, nec datum, ullo signo deprendi posset.' Rammius, veritus ne, si abnuisset, primus ipse veneni experimentum esset, facturum pollicitus proficiscitur; nec Brundisium ante redire, quam convento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem esse dicebatur, voluit. Ad eum primum indicio delato, jussu ejus Romam simul venit. Introductus in curiam, quæ acta erant, exposuit.

18. Hæc ad ea, quæ ab Eumene delata erant, accessere, quo maturius hostis Perseus judicaretur; quippe quem non justum modo apparare bellum regio animo, sed per omnia clandestina grassari scelera latrociniorum ac veneficiorum cernebant. Belli administratio ad novos consules rejecta est: in præsentia tamen Cn. Sicinium prætorem, cujus inter cives et peregrinos juris dictio erat, scribere

[s] *Brundisii inter primates erat, vel præcipuum obtinebat locum Rammius.*

[t] *Postulavit sæpius a Rammio Perseus ut veneno de medio tolli curaret Romanos duces et legatos, quos Perseus ipse de medio tollendos ei per literas indicaret; quandoquidem omnes apud eum divertere seu hospitari soliti erant: sibi quidem perspectum esse venena, nec sine periculo emi, &c.*

14 *Quo* malit Drak.—15 ' An scripsit fortasse Livius? *literisque acceptis, s. a. int. m. fort. fac., ad regem, &c.*' Doering.—16 Legendum forte *efficax, tutum, detur*, putat Gron. saltem delendum τὸ *rem* posteriore loco. Pro *ut* malit Doer. *nisi.*

milites placuit, qui, Brundisium ducti, primo quoque tempore Apolloniam in Epirum trajicerentur ad occupandas maritimas urbes, ubi consul, cui provincia Macedonia obvenisset, classem appellere tuto, et copias per commodum[17] exponere posset. Eumenes, aliquamdiu Æginæ retentus periculosa et difficili curatione, cum primum tuto potuit, profectus Pergamum, præter pristinum odium recenti etiam scelere Persei stimulante, summa vi parabat bellum. Legati eo ab Roma, gratulantes quod e tanto periculo evasisset, venerunt. Cum Macedonicum bellum in annum dilatum esset, ceteris prætoribus jam in provincias profectis, M. Junius et Sp. Lucretius, quibus Hispaniæ provinciæ obvenerant, fatigato sæpe idem petendo senatu, tandem pervicerunt, ut supplementum sibi ad exercitum dăretur tria millia peditum, centum et quinquaginta equites in Romanas legiones:[18] in socialem exercitum quinque millia peditum et trecentos[19] equites imperare sociis jussi. Hoc copiarum in Hispanias cum prætoribus novis portatum est.

19. Eodem anuo, quia per recognitionem Postumii consulis[a] magna pars agri Campani, quem privati sine discrimine passim possederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus plebis promulgavit,[20] ut agrum Campanum censores fruendum locarent: quod factum tot annis post captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum.[z] Cum in expectatione senatus esset, bello etsi non indicto, tamen jam decreto, qui regum suam,

[a] *Postumio cos. inquirente.*

[z] *Ita ut privatorum avaritia liberam haberet facultatem vagandi per agros a nemine occupatos.*

17 *Per commoda* edd. ante Sigon. qui conj. *percommode.*—18 'Recte Drak. revocavit antiquiorum edd. distinctionem post *legiones:* sic non opus est ut cum Crev. post *centum et quinquaginta equites* aut suppleatur aut legatur *scribere.*' Doering.—19 'Vitiosam lectionem *trecenti* [quod legitur apud Gron. Doujat.] a Grutero inde propagatam, recte Crev. mutavit in *trecentos.*' Doering.

20 'Non opus est ut cum Drak. vocem *legem* post *promulgavit* statuamus excidisse.' *Doering.*

Persei qui secuturi amicitiam essent,[y] legati Ariarathis, puerum filium regis secum adducentes, Romam venerunt. Quorum oratio fuit, 'regem educandum filium Romam misisse, ut jam inde a puero assuesceret moribus Romanis hominibusque. Petere, ut eum non sub hospitum modo privatorum custodia, sed publicæ etiam curæ ac velut tutelæ vellent esse.' Ea regis legatio grata senatui fuit. Decreverunt, ut Cn. Sicinius prætor ædes instructas locaret,[h] ubi filius regis comitesque ejus habitare possent. Et Thracum legatis, apud se disceptantibus et societatem amicitiamque petentibus, et, quod petebant, datum est, et munera binum millium[i] æris[k] summæ in singulos missa. Hos utique populos, quod ab tergo Macedoniæ Thracia esset, assumtos in societatem gaudebant. Sed ut in Asia quoque et insulis explorata omnia essent, Ti. Claudium Neronem, M. Decimium legatos miserunt. Adire eos Cretam et Rhodum jusserunt, simul renovare amicitiam, simul speculari, num solicitati animi sociorum ab rege Perseo essent.

20. In suspensa civitate ad expectationem novi belli, nocturna tempestate columna rostrata[z] in Capitolio[1] bello Punico consulis, cui collega Ser. Fulvius fuit, tota ad imum fulmine discussa est. Ea res, prodigii loco habita, ad senatum relata est. Patres ad haruspices referre, et

[y] *Cum dubius senatus expectaret quinam e regibus amplectarentur partes Romanorum, et quinam Perseo essent adhæsuri.*

[z] *Columna rostris navium ornata.*

1 Post *Capitolio* in Drakenb. Doering. nota lacunæ est. Sigonius lacunam ita explet, *in Capitolio bello Punico priore posita a M. Æmilio consule, cui cet.* (quod in textum recepere Gron. Doujat.) et Pigh. *in Capitolio M. Æmilii, priore bello Punico consulis.* Refert Crev. *priore posita a M. Æmilio,* uncinis inclusa.

NOTÆ

[h] *Ædes instructas locaret*] Gallice, *que le prêteur prit à louage une maison garnie et meublée, où le roi de Cappadoce pût loger avec son train.*

[i] *Binum millium, &c.*] Circiter vicenum ducatorum, sive sexaginta florenorum. *J. Clericus.*

[k] *Munera binum millium æris*] Ex tot assibus semuncialibus fierent tantum octo et quinquaginta libræ Francicæ cum sex assibus nostratibus atque octo denariis.

decemviros adire libros jusserunt. Decemviri, lustrandum oppidum;[k] supplicationem obsecrationemque habendam, victimis majoribus sacrificandum et in Capitolio Romæ, et in Campania ad Minervæ promontorium,[l] renuntiarunt; ludos per decem dies Jovi optimo maximo primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. Haruspices, in bonum versurum id prodigium, prolationemque finium et interitum perduellium portendi, responderunt; quod ex hostibus spolia fuissent ea rostra, quæ tempestas disjecisset. Accesserunt, quæ cumularent religiones animis. Saturniæ, nuntiatum erat,[m] sanguine per triduum in oppido pluisse: Calatiæ asinum tripedem natum, et taurum cum quinque vaccis uno ictu fulminis exanimatos. Auximi terra pluisse. Horum quoque prodigiorum causa res divinæ factæ, et supplicatio unum diem feriæque habitæ.

21. Consules ad id tempus in provincias non exierant, quia neque, uti de M. Popillio[n] referrent, senatui obsequebantur, et, nihil aliud decernere prius, statutum Patribus erat.[a] Aucta etiam invidia est Popillii literis ejus, quibus iterum cum Statiellatibus Liguribus proconsul pugnasse se scripsit, ac se decem[2o] millia eorum occidisse: propter cujus injuriam belli ceteri quoque Ligurum populi

[a] *Quandoquidem neque volebant senatui parere in referendo M. Popillii negotio, et senatus decreverat de nullo alio negotio deliberare, nisi hoc prius ventilato.*

NOTÆ

[k] *Decemviri, lustrandum oppidum*] Hoc prodigium Romæ contigerat: urbs ergo Roma oppidi nomine hic designatur.

[l] *Ad Minervæ promontorium*] Ad Surrentum in Campaniæ et Picentinorum confinio, est hoc promontorium, e regione Caprearum insulæ, vulgo *Capo Campanella,* aut *Capo di Capri;* aliquibus etiam, retento veteri vocabulo, *Capo di Minerva.*

[m] *Saturniæ, nuntiatum erat*] Vetus fuit urbis Romæ nomen a Saturno deductum, ut Janiculi ei oppositi vocabulum a Jano. At hic indicatur Etruriæ urbs Suanæ vicina, ad occasum: nunc *Sitorgna,* aut etiam prisco nomine servato *Saturnia.*

[n] *De M. Popillio*] Vide supra capp. 8. 9. item 10. ubi memoratur M. Popillii bellum, qui consul prioris anni, frater C. Popillii hocce anno consulis.

[o] *Ac se decem*] Non dubito quin una voce scribendum sit *sedecim,* quod subdubitans Perizon. prodidit; neque enim ferenda videtur illa inutilis repetitio pronominis *se,* quæ vulgo legitur, *pugnasse se scripsit, ac se decem millia eorum occidisse.*

ad arma ierunt. Tum vero non absens modo Popillius, qui deditis contra jus ac fas bellum intulisset, et pacatos ad rebellium incitasset,[3 p] sed consules, quod non exirent in provinciam, in senatu increpiti. Hoc consensu Patrum accensi M. Marcius Sermo et Q. Marcius Scylla,[4] tribuni plebis, et consulibus mulctam se dicturos, nisi in provinciam exirent, denuntiarunt, et rogationem, quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in senatu recitarunt. Sanciebatur, 'ut qui ex Statiellis deditis in libertatem restitutus ante Kalendas Sextiles primas non esset, cujus dolo malo is in servitutem venisset,[5 q] ut juratus senatus decerneret,[r] qui eam rem quæreret animadverteretque.'[b] Ex auctoritate deinde senatus eam rogationem promulgarunt. Priusquam proficiscerentur consules, C. Cicereio prætori prioris anni ad ædem Bellonæ senatus datus est. Is, expositis, quas in Corsica res gessisset, postulatoque frustra triumpho, in monte Albano, quod jam

[b] *Aliquem nominaret, qui de ea re quæstionem institueret, et reos puniendos curaret.*

2 *Pro consule pugnasse se scripsit ac sedecim* Jac. Periz. tentat.—3 Vid. Not. Delph. inf.—4 'Cognomina *Sermo* et *Scylla* a librariis forte depravata, sed, quia plane incertum est, quid pro iis substitui debeat, potius relinquenda, ut multa locorum hominumque nomina, quæ alibi non occurrunt.' *Drak.* *Ralla* pro *Scylla* conj. Pigh.—5 Vid. Not. Delph. inf. Mox pro

NOTÆ

[p] *Et pacatos ad rebellium* [*paratos ad rebellandum*] *incitasset*] Ex codice unico hujus libri, quem secuti erant primi editores, legebatur *ad rebellium incitasset*: idque tuetur Gronov. quod, ut dicitur contagium et contagio, consortium et consortio, obsidium et obsidio, ita ejus sententia rebellium et rebellio commodissime dicantur. Sed illorum exempla suppeditant passim auctores: rebellii vellem exemplum aliquod protulisset; aut certe plures Livii codices in eo convenirent. Interim Gruteri lectionem improbare non ausim, ut quæ mendo careat: habet enim, *ad rebellandum incitasset.*

[q] *In servitutem venisset*] Mavult Gronov. *in servitute mansisset.*

[r] *Ut juratus senatus decerneret*] De iis quæ majoris momenti essent, sæpe jurati senatores sententiam rogabantur, ut lib. XXVI. cap. 34. Porro iteratio voculæ *ut* non tantum vitio vacat, sed emphasin quandam habet. Ejusmodi certe loquendi forma sæpe auctor utitur, veluti proxime seq. cap. 22. 'Senatusconsultum factum est, ut qui Ligurum post Q. Fulvium, L. Manlium Coss. hostes non fuissent, ut eos,' &c. Ita et capp. 28. et 30. Itemque lib. XXXVIII. cap. 9.

in morem venerat, ut sine publica auctoritate fieret, triumphavit. Rogationem Marciam[c] de Liguribus magno consensu plebes scivit jussitque. Ex eo plebiscito C. Licinius prætor consuluit senatum, quem quærere ea rogatione[6] vellet. Patres ipsum eum quærere jusserunt.

22. Tum demum consules in provinciam profecti sunt, exercitumque a M. Popillio ceperunt.[7 s] Neque tamen M. Popillius reverti Romam audebat, ne causam diceret, adverso senatu, infestiore populo, apud prætorem, qui de quæstione in se posita[8] senatum consuluisset. Huic detrectationi ejus tribuni plebis alterius rogationis denuntiatione occurrerunt: ut, si non ante Idus Novembres in urbem Romam introisset,[9] de absente eo C. Licinius statueret ac judicaret. Hoc tractus vinculo[t] cum redisset, ingenti cum invidia in senatum venit. Ibi cum laceratus jurgiis multorum esset, senatus consultum factum est, ut, qui Ligurum post Q. Fulvium, L. Manlium consules hostes non fuissent, ut eos C. Licinius, Cn. Sicinius prætores in libertatem restituendos curarent, agrumque iis trans Padum consul C. Popillius daret. Multa millia hominum hoc senatus consulto restituta in libertatem, transductisque[10] Padum ager est assignatus. M. Popillius rogatione Marcia bis apud C. Licinium causam dixit: tertio prætor, gratia consulis absentis et Popilliæ familiæ precibus victus, Idibus Martiis adesse reum jussit, quo die novi magistratus inituri erant honorem; ne diceret jus, qui pri-

[c] *Plebiscitum a tribunis plebis M. et Q. Marciis latum.*

---

juratus tentat Pigh. *rogatus;* improb. Gron.—6 *Ex rogatione* Gron. Doujat. Crev.

7 Mavult Gron. prob. Doer. *acceperunt*.—8 ‘ Frustra Drak. pro *posita* tentabat *proposita*.’ Doering.—9 ‘ Sic primum exemplar. Postea deleverunt *τὰ in urbem*. Male.’ *J. F. Gron.*—10 *Traductisque* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[s] *Exercitumque a M. Popillio ceperunt*] Immo *acceperunt;* ut Gron. advertit.

[t] *Hoc tractus vinculo*] Metaphorice dicit pro plebiscito.

vatus futurus esset.[d] Ita rogatio de Liguribus arte fallaci clusa est.

23. Legati Carthaginienses eo tempore Romæ erant et Gulussa filius Masinissæ.[u] Inter eos magnæ contentiones in senatu fuere. Carthaginienses querebantur, ‘ præter agrum, de quo ante legati ab Roma, qui in [11] re præsenti cognoscerent, missi essent, amplius septuaginta oppida castellaque agri Carthaginiensis biennio proximo Masinissam vi atque armis possedisse. Id illi, cui nihil pensi sit, facile esse. Carthaginienses fœdere illigatos silere. Prohiberi enim extra fines efferre arma. Quanquam sciant,[12] in suis finibus, si inde Numidas pellerent, se gesturos bellum: illo haud ambiguo capite fœderis deterreri, quo diserte vetentur cum sociis populi Romani bellum gerere. Sed jam ultra superbiam crudelitatemque et avaritiam ejus non pati posse Carthaginienses. Missos esse,[13] qui orarent senatum, ut trium harum rerum unam ab se impetrari sinerent: ut vel ex æquo apud socium populum, quid cujusque esset, disceptarent: vel permitterent Carthaginiensibus, ut adversus injusta arma pio justoque se tutarentur bello: vel ad extremum, si gratia plus, quam veritas, apud eos valeret, semel statuerent, quid donatum ex alieno Masinissæ vellent. Modestius certe daturos eos, et scituros, quid dedissent: ipsum nullum, præterquam suæ libidinis arbitrio, finem facturum. Horum si nihil impetrarent, et aliquod suum post datam a P. Scipione pacem delictum esset, ipsi potius animadverterent in se. Tutam servitutem se sub dominis Romanis, quam libertatem expositam ad injurias Masinissæ, malle. Perire namque semel ipsis

[d] *Ne ipse cogeretur ea de re cognoscere, immo nec posset, quoniam eo die magistratu exiisset.*

11 Ante Sigon. aberat ab edd. τὸ *in*.—12 ‘ J. Periz. in margine Livii legendum censet *et quanquam sciant*, &c. sed id non opus videtur.’ *Doering*.

NOTÆ

[u] *Gulussa filius Masinissæ*] Inter filios Masinissæ natu maximus Gulussa erat, eique successit in regno. Ceterum etsi Græci Masanissam scribant, Latinis tamen Masinissam dici Turneb. notat.

satius esse, quam sub acerbissimi carnificis arbitrio spiritum ducere.' Sub hæc dicta lacrymantes procubuerunt; stratique humi non sibi magis misericordiam, quam regi *.[14][x]

24. Interrogari Gulussam placuit, quid ad ea responderet, aut, si prius mallet, expromeret, super qua re Romam venisset. Gulussa, 'Neque sibi facile esse,' dixit, 'de iis rebus agere, de quibus nihil mandati a patre haberet; neque patri facile fuisse mandare, cum Carthaginienses, nec de qua re acturi essent, nec omnino ituros se Romam, indicaverint. In æde Æsculapii[y] clandestinum eos per aliquot noctes consilium principum habuisse, unde præterea[z] legatos occultis cum mandatis Romam mitti.[15] Eam causam fuisse patri mittendi se Romam, qui deprecaretur senatum, ne quid communibus inimicis criminantibus se crederent, quem ob nullam aliam causam, nisi propter constantem fidem erga populum Romanum, odissent.' His utrimque auditis, senatus, de postulatis Carthaginiensium consultus, respondere[16] ita jussit:[a] 'Gulussam placere extemplo in Numidiam proficisci, et nuntiare patri, ut de iis, de quibus Carthaginienses querantur, legatos quam primum ad senatum mittat; denuntietque Carthaginiensibus, ut ad disceptandum veniant. Si aliquid possent Masinissæ honoris causa, et fecisse et facturos esse: jus gratiæ non dare.[e]

[e] *Nolle gratificari contra jus.*

—13 *Missos sese* conj. Gron. et *sese missos esse* Drak.—14 Vide Not. Delph. inf.

15 *Placuit* addendum putabat vir doctus ad marg. ed. Cur. *inde se nihil audisse, præterquam legatos cet.* Cler. *inde nihil emanasse, præterquam legatos cet.* Drak. *Patrem comperisse tantum: in æde Æsculapii ... habuisse; unde*

NOTÆ

[x] *Non sibi magis misericordiam, quam regi*] Exiguam hic lacunam non improbabiliter duobus verbis explet Sigon. legens, *quam regi invidiam concitarunt;* ac deinde *interrogari Gulussam placuit.*

[y] *In æde Æsculapii*] Carthagine haud dubie fuit hoc templum, et in arce, cui nomen Byrsam Græci fecere, teste Strabone lib. XVII.

[z] *Unde præterea*] Hic aliquid corruptum esse, difficile non est intellectu, sed sine libris medela nulla fieri potest. Videtur hic sensus desiderari, *inde se nihil audisse, præter quam legatos mitti, &c.* J. Clericus.

[a] *Respondere ita jussit*] Mallem *responderi.* Potest tamen intelligi

Agrum, qua cujusque sit, possideri velle; nec novos statuere fines sed veteres observari,[17] in animo habere. Carthaginiensibus victis se et urbes et agros concessisse; non ut in pace eriperent per injuriam, quæ jure belli non ademissent.' Ita regulus Carthaginiensesque dimissi. Munera ex instituto data utrisque, aliaque hospitalia comiter conservata.[18]

25. Sub idem tempus Cn. Servilius Cæpio, Ap. Claudius Centho, T. Annius Luscus legati, ad res repetendas in Macedoniam renuntiandamque amicitiam regi[19] [b] missi, redierunt; qui jam sua sponte infestum Persi[20] senatum[c] insuper accenderunt, relatis ordine, quæ vidissent, quæque audissent. 'Vidisse se per omnes urbes Macedonum summa vi parari bellum. Cum ad regem pervenissent, per multos dies conveniendi ejus potestatem non factam; postremo, cum desperato jam colloquio profecti essent, tum demum se ex itinere revocatos, et ad eum introductos esse. Suæ orationis summam fuisse: fœdus, cum Philippo ictum, cum ipso eo post mortem patris renovatum; in quo diserte prohiberi eum, extra fines arma efferre; prohiberi, socios populi Romani lacessere bello. Exposita deinde ab se ordine, quæ ipsi nuper in senatu Eumenem vera omnia et comperta referentem audissent. Samothracæ[1] præterea per multos dies occultum consilium cum legationibus civitatium Asiæ regem habuisse. Pro his injuriis satis fieri, senatum æquum censere, reddique sibi res sociisque suis, quas contra jus fœderis habeat. Regem ad

præsentes legatos . . . Romam mitti placuit Doer. Mox *deprecarentur* edd. ante Sigon.—16 *Responderi* tentat Drak.—17 *Observare* mavult Gron.—18 'Recte vel *servata* vel *observata* legendum esse censet Drak.' *Doering.*

19 *Regis* edd. ante Sigon.—20 Vide Not. Delph. inf.—1 *Samothraciæ*

NOTÆ

respondere consules.

[b] *Renuntiandamque amicitiam regi* [*regis*] Quod Sigon. mavult *regi*, parum equidem referre existimo. Ut enim recte dicitur renuntiare alicui amicitiam, hospitium, familiaritatem; sic et renuntiare amicitiæ alicujus, et renuntiare amicitiam alicujus, &c.

[c] *Infestum Persi senatum*] Ita scriptus et Aldina editio: alii *Perseo*, haud magno sane discrimine.

ea primo accensum ira inclementer locutum, avaritiam superbiamque Romanis objicientem frequenter; quod alii super alios legati venirent speculari dicta factaque sua, quod se ad nutum imperiumque eorum omnia dicere ac facere æquum censerent. Postremo, multum ac diu vociferatum, reverti postero die jussisse. Scriptum se responsum dare velle. Tum ita sibi scriptum traditum esse: Fœdus, cum patre ictum, ad se nihil pertinere. Id se renovari, non quia probaret, sed quia in nova possessione regni patienda omnia essent, passum. Si novum fœdus secum facere vellent, convenire prius de conditionibus debere; et, si in animum inducerent, ut ex æquo fœdus fieret, et se visurum, quid sibi faciundum esset, et illos credere rei publicæ consulturos. Atque ita se proripuisse, et summoveri e regia omnes cœptos. Tum se amicitiam et societatem renuntiasse. Qua voce eum accensum restitisse, atque voce clara denuntiasse sibi, ut triduo regni sui decederent finibus. Ita se profectos; nec sibi, aut venientibus, aut manentibus,[2] quicquam hospitaliter aut benigne factum.' Thessali deinde Ætolique legati auditi. Senatui, ut scirent quam primum, quibus ducibus usura res publica esset, literas mitti consulibus placuit, ut, uter eorum posset,[3] Romam ad magistratus creandos veniret.

26. Nihil magnopere, quod memorari attineat, rei publicæ eo anno consules gesserant. Magis e re publica visum erat, comprimi ac sedari exasperatos Ligures. Cum Macedonicum bellum expectaretur, Gentium quoque Illyriorum regem suspectum Issenses legati fecerunt, simul questi, fines suos secundo populatum, simul nuntiantes, 'uno animo vivere Macedonum atque Illyriorum regem;[f] communi consilio parare Romanis bellum; et specie legatorum Illyrios speculatores Romæ esse, Perse[4] auctore missos, ut, quid ageretur, scirent.' Illyrii vocati in senatum. Qui

[f] *Concordes atque unanimes esse, et quasi uno spiritu degentes, conjunctim agere reges Macedoniæ atque Illyrici.*

Gron. Doujat. Crev.—2 Lectio Floreb. pro vulg. *moventibus.*—3 *Esset* edd. ante Gron.

cum legatos se esse missos ab rege dicerent ad purganda crimina, si qua de rege Issenses deferrent; quæsitum, ecquid ita non adissent magistratum, ut ex instituto loca, lautia,[5] acciperent? [g] sciretur denique venisse eos, et super qua re venissent? Hæsitantibus in responso, ut curia excederent, dictum. Responsum, tanquam legatis, ut qui[6] adire senatum non postulassent, dari non placuit; mittendosque ad regem legatos censuerunt, qui nuntiarent, 'qui[7] socii quererentur[d] apud senatum, exustum a rege agrum. Non æquum eum facere, qui ab sociis suis non abstineret injuriam.' In hanc legationem missi A. Terentius Varro, C. Plætorius, C. Cicereius. Ex Asia, qui circa socios reges missi erant, legati redierunt, qui renuntiarunt, 'Eumenem in ea, Antiochum in Syria, Ptolemæum in Alexandria[8] [e] sese convenisse. Omnes solicitatos legationibus Persei, sed egregie in fide permanere, pollicitosque omnia, quæ populus Romanus imperasset, præstaturos. Et civitates socias adisse:[9] ceteras satis fidas; solos Rhodios fluctuantes et imbutos Persei consiliis invenisse.' Venerant Rhodii legati ad purganda ea, quæ vulgo jactari de civitate sciebant: ceterum senatum iis dari, cum novi consules magistratum inissent, placuit.

[g] *Acciperent hospitium et munera hospitalia.*

---

4 *Perseo* Crev.—5 Mavult Turneb. *loca et lautia.*—6 'Aut particula *tanquam* aut *ut* delenda videtur; malim prius. Crev. tentabat *tanquam legatis iis, qui.*' Doering.—7 'Vox *qui* orationem turbat. Hinc J. F. Gron. pro *qui* legendum esse *quod* (quoniam) suspicatus est. Equidem pro *qui* malim *cum.*' Doering. *Quod* Crev. *Quid* Doujat.—8 *Alexandriæ* vult Gron.—9 'Forte leg. *civitates socias adisse se* vel *sese.* Sed hoc pron. etiam ex præc. suppleri potest.' *Rupert.*

NOTÆ

[d] *Qui* [*quid*] *socii quererentur, &c.*] Gronovio ita fuisse apud auctorem videtur, *quod socii quererentur apud senatum exustum a rege agrum* (suum); *non æquum eum facere, qui ab sociis suis* (Romanorum) *non abstineret injuriam.* Ubi τὸ *quod* est quoniam, sive quandoquidem. *Abstinere* autem *a sociis injuriam* pro abstinere ab injuria sociis inferenda.

Quod] Sic legimus pro *qui*, auctore Gronovio; *quod* perinde est hic ac quandoquidem. Simile mendum vide inferius c. 27. *J. Clericus.*

[e] *Ptolemæum in Alexandria*] Insuperhabitis grammaticorum regulis pro *Alexandriæ.*

27. Belli apparatum non differendum censuerunt. C. Licinio prætori negotium datur, ut ex veteribus quinqueremibus, in navalibus Romæ subductis, quæ possent usui esse, reficeret, pararetque naves quinquaginta. Si quid ad eum numerum explendum deesset, C. Memmio collegæ in Siciliam scriberet, ut eas, quæ in Sicilia naves essent, reficeret atque expediret, ut Brundisium primo quoque tempore mitti possent. Socios navales libertini ordinis in viginti et quinque naves ex civibus Romanis C. Licinius prætor scribere jussus: in quinque et viginti parem numerum Cn. Sicinius sociis imperaret: idem prætor peditum octo millia, quadringentos equites a sociis Latini nominis exigeret. Hunc militem qui Brundisii acciperet, atque in Macedoniam mitteret, A. Atilius Serranus, qui priore anno prætor fuerat, deligitur: Cn. Sicinius prætor,[f] qui [10] exercitum [g] paratum ad trajiciendum haberet. C. Popillio consuli ex auctoritate senatus C. Licinius prætor scribit, ut et legionem secundam, quæ maxime veterana in Liguribus erat,[h] et socios Latini nominis,[11] quatuor millia peditum, ducentos equites, Idibus Februariis Brundisii adesse juberet. Hac classe et hoc exercitu Cn. Sicinius provinciam Macedoniam obtinere, donec successor veniret, jussus, pro-

[h] *Quæ inter ceteras legiones maximo veteranorum militum numero constabat.*

---

10 'Recte J. F. Gron. pro *qui* legi jubet *quo*. Nam quod exemplis probatum ivit Drak. non raro *qui* pro *ut* poni, id haud fugiebat Gronovium.' *Doering*. *Quo* legitur apud Crev.—11 *Socium* Gron. Doujat. improb. Doer. 'Posui post *nominis* distinctionem [quæ non comparet in edd. Gron. Doujat. Crev. Drak.] ut verba sequentia *quatuor millia peditum* pro *nempe quatuor millia peditum* per appositionem addita esse appareat.' *Doering*.

NOTÆ

[f] *Cn. Sicinius prætor*] Ut constet sensus, scribi Gron. jubet *Deligitur. Cn. Sicinius prætor, quo exercitum paratum ad trajiciendum haberet, C. Popillio cos. ex auctoritate Senatus C. Licinius prætor scribit ut legionem secundam, &c. Quo* pro *qui:* ut sensus sit, scripsisse Licinium Popillio, &c. ut Cn. Sicinio prætori paratus esset exercitus in Macedoniam trajiciendus.

[g] *Qui* [*quo*] *exercitum*] Erat hic *qui;* quod in *quo,* (hoc est, *ut,*) mutandum recte vidit Gronov. quia compendiariis notis hæc vocula olim scribebatur talia subiere menda. Vide ad c. 26. *J. Clericus.*

rogato in annum imperio. Ea omnia, quæ senatus censuit, impigre facta sunt. Duodequadraginta quinqueremes ex navalibus deductæ: qui deduceret eas Brundisium, L. Porcius Licinius præpositus: duodecim ex Sicilia missæ. Ad frumentum classi exercituique coëmendum in Apuliam Calabriamque tres legati missi, Sex. Digitius, T. Juventius, M. Cæcilius. Ad omnia præparata Cn. Sicinius prætor, paludatus ex Urbe profectus, Brundisium venit.

28. Exitu prope anni C. Popillius consul Romam rediit aliquanto serius, quam senatus censuerat; cui[g] primo quoque tempore[h] magistratus creare, cum tantum bellum immineret, jussum erat.[12] Itaque non secundis auribus Patrum auditus est consul, cum in æde Bellonæ de rebus in Liguribus gestis dissereret. Succlamationes frequentes erant interrogationesque, cur scelere fratris oppressos Ligures in libertatem non restituisset? Comitia consularia, in quam edicta erant diem, ante diem[13] duodecimum Kalendas Martias sunt habita. Creati consules, P. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus.† Postero die prætores facti, C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canuleius Dives, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Villius Annalis. His prætoribus provinciæ decretæ: duæ jure Romæ dicendo, Hispania et Sicilia et Sardinia; ut uni sors integra esset, quo senatus censuisset.[i] Consulibus designatis im-

[i] *Ut e numero sex prætorum unus superesset, cui nulla assignata esset provincia, reservatus ad id munus, quod ipsi postea a senatu attribueretur.*

12 Vid. Not. Delph. inf. ‘ *Qui* (consul) *creare jussus erat*, et *cui* (senatui) *creari visum erat* emend. Crev. et *qui* (senatus) *creari jusserat* Periz. *creari* edd. ante Vascos. *creari pulsuerat* Ms. Vindob. unde *creari placuerat* vel *per-*

NOTÆ

[g] *Cui*] Si locum sanum esse constaret, esset hic Hellenismus, ut recte judicat Ger. Jo. Vossius de Arte Gram. VII. c. 26. Sed credibile est scribendum *quippe*, ut vult J. F. Gronovius. *J. Clericus.*

[h] *Cui* [*qui*] *primo quoque tempore*] Vult Gron. *quippe primo quoque tempore magistratus creare, cum tantum bellum immineret, jussus erat*, vel *quem jussum erat.* Sed quidni potius *qui .... jussus erat?* quanquam aliquando dicitur, ‘ aliquid alicui jubere.’

† A. U. C. 582.

peravit senatus, ut, qua die magistratum inissent, hostiis majoribus rite mactatis, precarentur, ut, quod bellum populus Romanus in animo haberet gerere, ut id prosperum eveniret. Eodem die decrevit senatus,[14] C. Popillius consul ludos per dies decem Jovi optimo maximo voveret, donaque circa omnia pulvinaria dari, si res publica decem annos in eodem statu fuisset. Ita ut censuerant, in Capitolio vovit consul ludos fieri, donariaque dari, quanta ex pecunia decresset senatus, cum centum et quinquaginta non minus adessent. Præeunte verba Lepido pontifice maximo, id votum susceptum est. Eo anno sacerdotes publici[h] mortui, L. Æmilius Papus decemvir sacrorum, et Q. Fulvius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat censor. Hic fœda morte periit. Ex duobus filiis ejus, qui tum in Illyrico militabant, nuntiatum alterum decessisse, alterum gravi et periculoso morbo ægrum esse. Obruit animum simul luctus metusque: mane ingressi cubiculum servi laqueo dependentem invenere. Erat opinio, post censuram minus compotem fuisse sui: vulgo Junonis Laciniæ iram ob spoliatum templum alienasse mentem ferebant. Suffectus in Æmilii locum decemvir M. Valerius Messalla: in Fulvii pontifex Cn. Domitius Ahenobarbus, oppido adolescens sacerdos[15] lectus.

29. P. Licinio, C. Cassio consulibus, non urbs tantum Roma, nec terra Italia, sed omnes reges civitatesque, quæ in Europa, quæque in Asia erant, converterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenem cum vetus odium stimulabat, tum recens ira, quod scelere ejus[16] prope

---

libuerat conj. Ondendorp. ad Sueton. Vesp. 23.' *Rupert. Creare* Gron. Doujat. Crev.—13 *Diem, in ante diem* ultima ed. Gruteri.—14 ' Post hæc verba particulam *ut*, quæ non commode suppleri possit, in textum recepit Crev.' *Doering*.—15 ' Vocem *sacerdos*, quia manifeste abundat, delendam Crev. censuit.' *Doering*.

16 ' Pro *ejus*, quod non habet quo referatur, leg. *Persei*, vel post *stimu-*

NOTÆ

[h] *Sacerdotes publici*] An igitur privati sacerdotes? Certe privata et familiaria sacra apud Romanos fuisse non ambigitur.

ut victima mactatus Delphis esset. Prusias, Bithyniæ rex, statuerat abstinere armis, eventumque expectare. Nam neque pro Romanis se æquum censere adversus fratrem uxoris [i] arma ferre; et apud Persea victorem veniam per sororem impetrabilem fore. Ariarathes, Cappadocum rex, præterquam quod Romanis suo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo est junctus [17] Eumeni affinitate,[k] in omnia belli pacisque se consociaverat consilia. Antiochus imminebat quidem Ægypti regno, et pueritiam regis, et inertiam tutorum spernens; et ambigendo de Cœle Syria [18] [l] causam belli se habiturum existimabat, gesturumque sine ullo impedimento, occupatis Romanis in Macedonico bello, id bellum: tamen omnia et per suos legatos senatui, et ipse legatis eorum eximie pollicitus erat. Ptolemæus propter ætatem alieni etiam tum arbitrii erat. Tutores et bellum adversus Antiochum parabant, quo vindicarent Cœlèn Syriam, et Romanis omnia pollicebantur ad Macedonicum bellum. Masinissa et frumento juvabat Romanos, et auxilia cum elephantis Misagenenque filium [m] mittere ad bellum parabat. Consilia autem in omnem fortunam ita disposita habebat: si penes Romanos victoria esset, suas quoque in eodem statu mansuras res, neque ultra quicquam movendum; non enim passuros Romanos, vim Carthaginiensibus afferri: si fractæ essent opes Romanorum, quæ tum protegerent Carthaginienses, suam omnem Africam fore. Gen-

labat insere *in Persea.*' Drak.—17 Malit Crev. *erat junctus.*—18 *Cœlesyria* et inf. *Cœlesyriam* conjunctim Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[i] *Adversus fratrem uxoris*] Uxorem habebat Prusias Philippi Macedoniæ regis filiam, Persei sororem.

[k] *Junctus Eumeni affinitate*] Stratonice Ariarathis Cappadociæ regis filia Eumeni Pergameno regi nupserat: eadem postea in matrimonio quoque Attali junioris fuit.

[l] *Ambigendo de Cœle Syria*] Syriam Cœlen sive cavam cum Phœnicia et Judæa occupaverat Antiochus Magnus: sed eam Ptolemæo Epiphani Ægypti regi restituerat Cleopatra filia in uxorem data. Ex his natus Ptolemæus eo nomine sextus inter Ægypti reges: contra vim Antiochi Epiphanis avunculi sui servatus est a Romanis.

[m] *Misagenenque filium*] Inter Masinissæ filios tertio loco numeratur

tius, rex Illyriorum,[n] fecerat potius, cur suspectus esset Romanis, quam satis statuerat, utram foveret partem; impetuque magis, quam consilio, his aut illis se adjuncturus videbatur. Cotys Thrax,[o] Odrysarum rex, evidenter Macedonum partis erat.

30. Hæc sententia regibus cum esset de bello, in liberis gentibus populisque plebs ubique[19] omnis ferme, ut solet, deterioribus[p] erat ob regem Macedonasque inclinata;† principum diversa cerneres studia. Pars ita in Romanos effusi erant, ut auctoritatem immodico favore corrumperent: pauci ex iis justitia imperii Romani capti; plures ita, si præcipuam operam navassent, potentes sese in civitatibus suis futuros rati. Pars altera regiæ adulationis erat,[q] quos æs alienum et desperatio rerum suarum, eodem manente statu, præcipites ad novanda omnia agebat; quosdam ventosum ingenium, quia Perseus magis auræ popularis erat.[k] Tertia pars, optima eadem et prudentis-

[k] *Gratior populo Perseus erat.*

19 *Utique* Gron. Doujat. Crev. cum ult. ed. Grnteri. Mox ‘ forte cum Gron. et Duk. leg. *deterioribus erat ad regem M. i.* sc. studiis, e seqq. *deterioribus favens* (ut c. 63.) *erat ad regem M. i.* conj. Crev. [prob. Doer.]’ *Rupert.*

NOTÆ

hic Misagenes ex concubina genitus.

[n] *Gentius, rex Illyriorum*] Pleurati filius, a Perseo promissis delusus in utrinsque perniciem.

[o] *Cotys Thrax*] Plures hoc nomine in Thracia regnarunt: in quibus postea Tacito memoratus lib. II. Annal. Rhœmetalcis filius, a Rhescuporide patruo interfectus Tiberio imperante. Meminit idem auctor lib. II. Cotyos, qui Minoris Armeniæ rex, a Mithridate Ibero pulsus Armenia Majori, quam affectabat.

[p] *Deterioribus*] Studiis nempe, aut consiliis, ob amorem regis et Macedonum. Sic Græci τὰ χείρονα; subaudientes πράγματα. Nihil mutandum videtur. Vide paulo infra. *J. Clericus.*

† *Deterioribus erat ob regem Macedonasque inclinata*] Videtur Gron. magis probare *deterioris erat*, ut referatur ad nomen *sententiæ:* agnoscit tamen posse retineri vulgatam lectionem *deterioribus*, ut in hoc vocabulo intelligi voluerit Livius τὸ *studiis:* statim enim subjicitur ‘ principum diversa cerneres studia.’

[q] *Pars altera regiæ adulationis erat*] Vult auctor ex duabus partibus, in quas divisæ civitates erant, cum alia Romanis effuse adhæreret, aliam fuisse, quæ Perseo regi ex adulatione favebat, qua ii continerentur qui egestate et necessitate rerum suarum ad res novas propendebant, ideo quod

sima, si utique optio domini potioris daretur, sub Romanis, quam sub rege, malebat esse : si liberum inde[20] arbitrium fortunæ esset, neutram partem volebant potentiorem altera oppressa fieri ; sed, illibatis potius viribus utriusque partis, pacem ex eo[1] manere.[r] Ita inter utrosque optimam conditionem civitatium fore, protegente altero semper inopem ab alterius injuria. Hæc sentientes certamina fautorum utriusque partis taciti ex tuto spectabant. Consules, quo die magistratum inierunt, ex senatus consulto cum circa omnia fana, in quibus lectisternium majorem partem anni esse solet, majoribus hostiis immolassent, inde preces suas acceptas ab Diis immortalibus ominati, senatui, rite sacrificatum, precationemque de bello factam, renuntiarunt.[2] Haruspices ita responderunt, ' si quid rei novæ inciperetur, id maturandum esse. Victoriam, triumphum, prorogationem[3] imperii portendi.' Patres, ' quod faustum felixque populo Romano esset, centuriatis comitiis primo quoque die ferre ad populum consules,' jusserunt, ' ut, quod Perseus, Philippi filius, Macedonum rex, adversus fœdus cum patre Philippo ictum, et secum post mortem ejus renovatum, sociis populi Romani arma intulisset, agros vastasset, urbesque occupasset; quodque belli parandi[4][s] adversus populum Romanum consilia inisset, arma, milites, classem ejus rei causa comparasset ; ut, nisi de iis rebus satis fecisset, bellum cum eo iniretur.' Hæc rogatio ad populum lata est.

31. Senatus consultum inde factum est, ' Ut consules

—20 ' Pro *inde*, quod friget, Crev. legendum suspicatur *sibi*.' Doering. Rupert. conj. *autem*.—1 Vide Not. Delph. inf.—2 ' *Inde preces suas acceptas . . . renuntiarunt :* hæc post verba *imperii portendi* ponenda putabat Crev.' *Rupert.*—3 Quod putat Periz. omnino legendum, *propagationem*, in textum recepit Doer.—4 Vide Not. Delph. inf. Mox *iniisset* Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

propter æs alienum, quo laborabant, de rebus suis desperarent, quamdiu civitas sua in eodem statu permaneret.

[r] *Pacem ex eo manere*] Commodius forte quod legit Gron. *pacem ex æquo manere :* quanquam *ex eo* recte intelligas ex æqualitate rerum inter Macedonas et Romanos.

[s] *Quodque belli parandi*] Placet omnino Gronovii conjectura, qua subjicit *belli patrandi*, id est, gerendi.

inter se provincias Italiam et Macedoniam compararent sortirenturve. Cui Macedonia obvenisset, ut is regem Persea, quique ejus sectam secuti essent,[t] nisi populo Romano satis fecissent, bello persequeretur.' Legiones quatuor novas scribi placuit, binas singulis consulibus. Id præcipue[5] provinciæ Macedoniæ datum, quod, cum alterius consulis legionibus quina millia et duceni pedites[6] ex vetere instituto darentur in singulas legiones, in Macedoniam sena millia peditum scribi jussa; equites treceni æqualiter in singulas legiones.[u] Et in sociali exercitu consuli alteri auctus numerus: sexdecim millia peditum, octingentos equites (præter eos, quos Cn. Sicinius duxisset, sexcentos equites) in Macedoniam trajiceret. Italiæ satis visa duodecim millia sociorum peditum, sexcenti equites. Illud quoque præcipuum datum sorti Macedoniæ, ut centuriones militesque veteres scriberet, quos vellet, consul usque ad quinquaginta annos.[l] In tribunis militum novatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod consules ex senatus consulto ad populum tulerunt, ne tribuni militum eo anno suffragiis crearentur,[x] sed consulum prætorum-

[l] *Qui eligerentur a consule in Macedoniam ituro, ita tamen ut ei non liceret eos retinere invitos, qui annis quinquaginta majores essent.*

5 Malit Crev. *id præcipui.*—6 'Sic omnino pro *equites* legendum esse, Lipsius, Periz. et Crev. extra dubitationem posuerunt.' *Doering. Equites*

NOTÆ

[t] *Quique ejus sectam secuti essent*] Solennis est formula, qua indicantur hostium socii, sive qui illorum partibus adhæserunt.

[u] *Sena millia peditum scribi jussa; equites treceni æqualiter in singulas legiones*] Cum præcipua vis belli in Macedoniam destinaretur, nihil mirum mille peditibus et centum equitibus auctas fuisse legiones singulas, quæ consuli bellum adversus Perseum gesturo assignabantur: nec male exprimitur æqualiter unicuique legioni, e duabus scilicet Macedonici exercitus, sena millia peditum, et trecentos equites fuisse attributos. Quod autem dicitur 'quina millia et duceni equites ex vetere instituto' data singulis alterius consulis legionibus, id non ex instituto Romuli fuit, sed posteriorum temporum.

[x] *Ne tribuni militum eo anno suffragiis crearentur*] *Suffragiis*, scilicet populi; etenim cautum antea fuerat atque usu receptum, ut tribuni militum, qui antea magistratuum et belli

que in iis faciendis judicium arbitriumque esset. Inter prætores ita partita imperia. Prætorem, cujus sors fuisset, ut iret, quo senatus censuisset, Brundisium ad classem ire placuit, utque ibi recognosceret socios navales, dimissisque, si qui parum idonei essent, supplementum legeret ex libertinis, et daret operam, ut duæ partes civium Romanorum, tertia sociorum esset. Commeatus classi legionibusque ut ex Sicilia Sardiniaque subveherentur, prætoribus, qui eas provincias sortiti essent, mandari placuit, ut alteras decumas[m] Siculis Sardisque imperarent, utque id frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur. Siciliam C. Caninius Rebilus est sortitus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canuleius Hispaniam, C. Sulpicius Galba urbanam juris dictionem, L. Villius Annalis[7] inter peregrinos. C. Lucretio Gallo, quo senatus censuisset, sors evenit.

32. Inter consules magis cavillatio, quam magna contentio, de provincia fuit. Cassius, 'sine sorte se Macedoniam oppugnaturum,'[8 y] dicebat, 'nec posse collegam, salvo jure jurando, secum sortiri. Prætorem eum, ne in provinciam iret, in concione jurasse, se stato loco statisque diebus sacrificia habere, quæ, absente se, recte fieri non possent; quæ non magis consule, quam prætore, absente recte fieri possent. Si senatus, non[9] quid vellet in consulatu[z] potius, quam quid in prætura juraverit P. Licinius,

[m] *Decimam duplicem.*

Gron. Donjat. Crev. Drak.—7 *L. Junius Ann.* edd. ante Sigon.

8 Lectionem *optaturum*, quæ Rubenii ingenio debetur, in textum recepere Crev. Doer. prob. Cler. Ernest. conj. *occupaturum*.—9 ' Pro *non* forte leg. *nunc*, aut del. *non*, suadente Gron. *Rupert.* In particula *non* Doer. latere

NOTÆ

ducum judicio eligebantur, in comitiis a populo pro dimidia parte eligerentur.

[y] *Sine sorte se Macedoniam oppugnaturum*] Lubens cum Rubenio legerim *optaturum*.

Oppugnaturum [*optaturum*] Sic ex Alb. Rubenii et J. F. Gronovii sententia pro *oppugnaturum*, quod ferri nequit. *J. Clericus.*

[z] *Si senatus, non quid vellet in consulatu*] Particulam negativam delet Gron. sensus enim est, si senatus adeo indulgendum Licinio censeret, ut rationem potius haberet desiderii, quo nunc flagraret Licinius, cum con-

animadvertendum esse censeat, se tamen futurum in senatus potestate.' Consulti Patres, cui consulatum populus Romanus non negasset, ab se provinciam negari, superbum rati, sortiri consules jusserunt. P. Licinio Macedonia, C. Cassio Italia obvenit. Legiones inde sortiti sunt: prima et tertia in Macedoniam trajicerentur, secunda et quarta ut in Italia remanerent. Delectus consules multo intentiorem, quam alias, curam habebant. Licinius veteres quoque[10] scribebat milites centurionesque: et multi voluntate nomina dabant, quia locupletes videbant, qui priore Macedonico bello, aut adversus Antiochum in Asia, stipendia fecerant. Cum tribuni militum centuriones, sed primum quemque,[11] citarent,[a] tres et viginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos plebis appellarunt. Duo ex collegio, M. Fulvius Nobilior et M. Claudius Marcellus, ad consules[12] rejiciebant:[b] 'Eorum cognitionem esse debere, quibus delectus, quibusque bellum mandatum esset.' Ceteri, 'cognituros se, de quo appellati essent,' aiebant, 'et, si injuria fieret, auxilium civibus laturos.'

33. Ad subsellia tribunorum res agebatur. Eo M. Popillius consularis, advocatus, centuriones[13] et consul vene-

videtur *nunc*.—10 *Quosque* mavult Duk.—11 '*Sed primum quemque*: supervacuum *sed*, et forte leg. *vetustissimum q.*; Crev. An *et* pro *sed*?' Rupert.—12 Post *consules* excidisse *rem* aut *eos* putabat Gron. prob. Doer. non improb. Drak.

13 'J. F. Gron. parum probabiliter tentat *advocatus centurionibus*; multo minus placere potest lectio ab eodem proposita, *et consules* pro *consul*.'

NOTÆ

sul esset, quam jurisjurandi ab eo præstiti in prætura, se, Cassium scilicet, hoc senatui concessurum, ut, contra quam justum ipse Cassius censeret, provinciæ in sortem mitterentur.

[a] *Cum tribuni militum centuriones, sed primum quemque, citarent*] Hinc apparet, quod et Polyb. lib. VI. aperte tradidit, delectum a tribunis haberi solitum, ut et Turneb. observat: citabantur itaque nunc ab illis etiam qui veterum centurionum primores erant dignatione ac numero stipendiorum.

[b] *Ad consules rejiciebant*] Facile intelligitur rem rejiciebant, vel eos rejiciebant, etsi non scribatur. Rejiciebant autem duo illi tribuni plebis ad consules, quod ad eos pertinere censerent, ut delectum, ita et cognitionem eorum, qui ad delectum citarentur.

runt. Consule inde postulanti, ut in concione ea res ageretur, populus in concionem advocatus. Pro centurionibus M. Popillius, qui biennio ante consul fuerat, ita verba fecit: 'Militares homines et stipendia justa, et corpora, et ætate, et assiduis laboribus, confecta habere: nihil recusare tamen, quo minus operam rei publicæ dent. Id tantum deprecari, ne inferiores iis ordines, quam quos, cum militassent, habuissent, attribuerentur.' P. Licinius consul senatus consulta[14] recitari jussit: primum, quod bellum senatus Perseo jussisset:[c] deinde, quod veteres centuriones quam plurimum ad id bellum scribi[d] censuisset, nec ulli, qui non major annis quinquaginta esset, vacationem militiæ esse. Deprecatus est deinde, 'ne novo bello, tam propinquo Italiæ, adversus regem potentissimum, aut tribunos militum, delectum habentes, impedirent, aut prohiberent consulem, quem cuique ordinem assignari e re publica esset, eum assignare. Si quid in ea re dubium esset, ad senatum rejicerent.'

34. Postquam consul, quæ voluerat, dixit, Sp. Ligustinus ex eo numero, qui tribunos plebis appellaverant, a consule et ab tribunis petiit, ut sibi paucis ad populum

Doering. Conj. Rupert. *advocatus centurionum.* Mox *Consuli* pro *Consule* Gron. Doujat. Crev.—14 *Senatus consultum* Gron. Doujat. Crev. Doer. '*SC.* edd. ante Sigon. qui primus hanc notam male reddidit *SCtum.*' Rupert. 'Nisi pro *primum, quod,* cum Burmanno *primum qui;* et *deinde, quo* pro *deinde, quod* legatur, lectio *SCta* locum habere nequit. Non opus est ut cum Sigon. et aliis legatur *cum Perseo.*' Doering. Mox, 'infinitivos *scribi* et *esse* a *censuissent* pendere, et vel delendam esse vocem *senatus,* vel potius pro *quod* bis legendum *quo,* jam monuere Burm. ad Nemes. Ecl. III. 35. Duk. Crev. et Drak. Contra Periz. ad Sanct. Min. tuetur scripturam receptam, et ex infinit. *esse* colligit, *quod* hic bis pro infinit. poni.' *Rupert.* Pro *quam plurimum* conj. Gron. *quam plurimos;* et Drak. ex c. 31. *quos placeret.*

NOTÆ

[c] *Bellum senatus Perseo jussisset*] Mavult Sigon. *cum Perseo.* Grut. nihil mutat, quia infra cap. 36. scribitur, 'cum jam bellum regi eorum et senatus decresset, et populus jussisset.' Perinde igitur est, bellum cum aliquo jubere, et bellum jubere alicui, supple fieri, aut inferri.

[d] *Quod veteres centuriones quam plurimum.... scribi*] Legi Gron. jubet *quam plurimos;* videtur tamen *quam plurimum* dici posse pro maxime, inprimis, præsertim. Nam et 'plurimum' apud comicos sumitur pro ut plurimum, seu magna ex parte.

agere liceret. Permissu omnium ita locutus fertur: ‘ Sp. Ligustinus tribus Crustuminæ ex Sabinis sum oriundus, Quirites. Pater mihi jugerum agri reliquit et parvum tugurium, in quo natus educatusque sum; hodieque ibi habito. Cum primum in ætatem [15] [e] veni, pater mihi uxorem fratris sui filiam dedit;[f] quæ secum nihil attulit, præter libertatem pudicitiamque, et cum his fœcunditatem, quanta vel in diti domo satis esset. Sex filii nobis, duæ filiæ sunt: utræque jam nuptæ.[16] [g] Filii quatuor togas viriles habent, duo prætextati sunt. Miles sum factus, P. Sulpicio,[h] C. Aurelio consulibus. In eo exercitu, qui in Macedoniam est transportatus, biennium miles gregarius fui adversus Philippum regem: tertio anno virtutis causa mihi T. Quintius Flamininus decumum ordinem[i] hastatum[k] assignavit. Devicto Philippo Macedonibusque, cum in Italiam portati[17] ac dimissi essemus, continuo miles voluntarius cum M. Porcio consule in Hispaniam sum profectus. Neminem omnium imperatorum, qui vivant, acriorem vir-

15 *In eam ætatem*, sc. quæ matrimonio ineundo apta est, conj. Drak.— 16 Vid. Not. Delph. inf.—17 ‘ Forte leg. *reportati* cum Periz. et Duk. vel

NOTÆ

[e] *Cum primum in ætatem*] *Ætatis* nomine adolescentiam intelligi observat Turneb. quasi pueritia inter ætates habenda non sit. Hinc ab ineunte ætate, idem est ac ab adolescentiæ principio. In eandem sententiam Cic. l. 1. de Legib. ‘nam a primo tempore ætatis juri studere te memini.’

[f] *Pater mihi uxorem fratris sui filiam dedit*] Hinc patet vetusto jure Romanorum licitas fuisse patruelium nuptias. Qua de re videntur nonnulli ambigere.

[g] *Utræque jam nuptæ*] Num melius in singulari numero, *utraque jam nupta?*

[h] *P. Sulpicio, &c.*] Ante viginti novem annos v. c. 552. Vide XXXI. 4. *J. Clericus.*

[i] *Decumum ordinem*] Qui inter hastatos decimo loco ordinem duceret, qui primus gradus post gregariam militiam. Vide Lipsium de M. R. II. dial. 8. *J. Clericus.*

[k] *Decumum ordinem hastatum*] Cum in legione triginta ordines essent, in tres divisi classes, hastatorum, principum, ac triariorum, ut lib. VIII. c. 8. fusius explicuimus; primus gradus ascendentium e gregaria militia in centurionum numerum fuit eorum qui decimum ordinem hastatorum ducerent; erant enim hi ultimi inter centuriones, qui scilicet uni e duabus postremis ejus ordinis centuriis præerant, dicebanturque decimus hastatus prior, vel posterior.

tutis spectatorem ac judicem fuisse sciunt, qui et illam et alios duces longa militia experti sunt. Hic me imperator dignum judicavit, cui primum hastatum prioris centuriæ assignaret.[n] Tertio iterum voluntarius miles factus sum in eum exercitum, qui adversus Ætolos et Antiochum regem est missus. A M'. Acilio [18] mihi primus princeps prioris centuriæ est assignatus.[o] Expulso rege Antiocho, subactis Ætolis, reportati sumus in Italiam; et deinceps bis, quæ annua merebant legiones,[k] stipendia feci.[19] Bis deinde in Hispania militavi, semel Q. Fulvio Flacco, iterum Ti. Sempronio Graccho prætore. A Flacco inter ceteros, quos virtutis causa secum ex provincia ad triumphum deducebat, deductus sum. A Ti. Graccho rogatus, in provinciam ii. Quater intra paucos annos primum pilum duxi:[p] quater et tricies virtutis causa donatus ab imperatoribus sum: sex civicas coronas accepi. Viginti duo stipendia annua in exercitu emerita habeo, et major annis sum quinquaginta. Quod si mihi nec stipendia omnia emerita essent, necdum ætas vacationem daret,[l] tamen, cum quatuor milites pro me uno vobis dare,[m] P. Licini, possem, æquum erat me di-

[n] *Munus prioris centurionis in primo hastatorum ordine.*
[o] *Creatus sum prior centurio in primo principum ordine.*
[p] *Functus sum munere prioris centurionis in primo ordine triariorum.*

---

deportati cum Drak.' *Rupert.*—18 *A M. Cœlio* edd. ante Sigon.—19 ' *Deinceps bis, quæ annua merebant legiones, stipendia feci:* hæc verba Cimmeriis tenebris obscuriora, et se in his cæciores talpis esse, profitentur Duk. Crev. et Drak. An pro *annua* leg. *ardua*, h. e. molesta, gravia? An in *annua* latet

NOTÆ

[k] *Et deinceps bis, quæ annua merebant legiones*] Ait Sp. pro sedecim annis, quo vetustis temporibus finiebatur apud Romanos militia, se duos ac triginta implevisse, et sic consuetum militiæ tempus continuando duplicasse.

[l] *Necdum ætas vacationem daret*] Immunes erant a militia jure communi tanquam veterani, qui annos quinque et quadraginta impleverant: sed nunc ex senatusconsulto, quod refertur c. 31. jussus fuerat consul, cui obtigisset Macedonici belli sors, veteres centuriones militesque scribere usque ad quinquagenarios.

[m] *Quatuor milites pro me uno vobis dare*] Filios intelligit, qui togas habebant viriles, id est, militari erant ætate.

mitti. Sed hæc pro causa mea dicta accipiatis velim: ipse me, quoad quisquam, qui exercitus scribit, idoneum militem judicabit, nunquam sum excusaturus. Ordinem quo me dignum judicent[n] tribuni militum, ipsorum est potestatis:[20] ne quis me virtute in exercitu præstet, dabo operam; et semper ita fecisse me[o] et imperatores mei, et qui una stipendia fecerunt, testes sunt. Vos quoque æquum est, commilitones, etsi appellationis vobis usurpatis jus, cum adolescentes nihil adversus magistratuum senatusque auctoritatem usquam[1] feceritis, nunc quoque in potestate senatus ac consulum esse, et omnia honesta loca ducere, quibus rem publicam defensuri sitis.'

35. Hæc ubi dixit, collaudatum multis verbis consul ex concione in senatum duxit. Ibi quoque ei ex auctoritate senatus gratiæ actæ, tribunique militares in legione prima primum pilum virtutis causa ei assignarunt. Ceteri centuriones, omissa appellatione, ad delectum obedienter responderunt. Quo maturius in provincias magistratus proficiscerentur, Latinæ Kalendis Juniis fuere;[p] eoque solenni perfecto, C. Lucretius prætor, omnibus, quæ ad classem opus erant, præmissis, Brundisium est profectus. Præter eos exercitus, quos consules comparabant, C. Sulpicio

nomen regionis, in qua stipendia fecerit, v. c. *in Asia?*' Rupert.—20 ' Immo *ordine*, Gron. nisi post *ordinem* vel ante *ipsorum* intercidit *assignare*, vel *attribuere*, *definire*, *statuere*, Crev. et Drak. Mox ex emend. Gron. edidi *et semper ita fecisse* pro *ut s. i. f.* Vocem *ita* delendam et sic τὸ *ut* retinendum censebat Crev.' *Rupert.* ' Equidem hunc locum ad anacolutha retulerim; Livius fortasse subjicere volebat tale quid, *ab ipsorum potestate pendere;* sed immemor vocis quam scripserat, *ordinem*, subjecit aliquid, quod præcedenti voci *ordinem* non respondet.' *Doering.*—1 *Unquam* mavult Drak.

NOTÆ

[n] *Ordinem quo me dignum judicent*] Exigeret vulgaris constructio, *ordine.* Simile huic Hellenismo illud Virgilii, ' Me, me, adsum qui feci.'

[o] *Et* [*ut*] *semper ita fecisse me*] Melius *et semper*, ex Gron. sententia.

[p] *Latinæ Kalendis Juniis fuere*] Posterioribus temporibus v. Kalendas Maias feriæ Latinæ in monte Albano celebrabantur: alias longe tardius, veluti lib. XLI. c. 16. ante diem III. Nonas Maii. Et lib. XLV. c. 3. (forte extra ordinem) Latinæ edictæ a consule sunt ante quartum et tertium, et pridie Idus Novembris.

Galbæ prætori negotium datum, ut quatuor legiones scriberet urbanas justo numero peditum equitumque,[q] iisque quatuor tribunos militum[2] ex senatu[r] legeret, qui præessent; sociis Latini nominis imperaret quindecim millia peditum, mille et ducentos equites. Is exercitus uti paratus esset, quo senatus censuisset. P. Licinio consuli ad exercitum civilem socialemque petenti addita auxilia, Ligurum duo millia,[3] Cretenses sagittarii, (incertus numerus, quantum rogati[s] auxilia Cretenses misissent,) Numidæ item equites elephantique.[q] In eam rem legati ad Masinissam Carthaginiensesque missi, L. Postumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Aburius. In Cretam item legatos tres ire placuit, A. Postumium Albinum, C. Decimium,[4] A. Licinium Nervam.

36. Per idem tempus legati ab rege Perseo venerunt. Eos in oppidum intromitti[t] non placuit, cum jam bellum regi eorum et Macedonibus et senatus decresset, et populus jussisset. In ædem Bellonæ[5] in senatum introducti ita verba fecerunt: 'Mirari Persea regem, quid in Macedo-

[q] *Consuli ita postulanti adjecit senatus auxilia exterorum militum, præter eum exercitum qui jam ipsi assignatus erat tam ex civibus Romanis, quam ex Latinis sociis.*

2 'XXIV. *tribunos* conj. Crev. Sed ita Livius nullum potius numerum adjecisset.' *Drak.*—3 *Mille millia* edd. ante Sigon. Mox 'necessaria omnino videbitur tibi vox *auxilia;* quam ut abundantem ex Gron. sententia, Crev. Clerici exemplum secutus, temere expunxit.' *Doering.*—4 *C. Decium* edd. ante Sigon.

NOTÆ

[q] *Justo numero peditum equitumque*] Ante hoc tempus justus legionum numerus erat quatuor millium peditum, equitum ducentorum: nunc peditum numerus auctus erat ad quinque millia, ut scriptum cap. 31. non nunc primum, sed ex more qui jam invaluerat.

[r] *Iisque quatuor tribunos militum ex senatu*] Quarta nimirum pars tribunorum e senatorum numero jubebatur eligi: in singulis quippe legionibus sedecim erant tribuni.

[s] *Rogati*] Sequebatur *auxilia;* quam vocem recte inducendam censuit J. F. Gronovius. *J. Clericus.*

[t] *In oppidum intromitti*] Hic iterum oppidum pro urbe Roma. Et sane si ab ope ferenda id nominis deducatur, profitebantur Romani præ ceteris omnibus gentibus se ad opitulandum sociis atque afflictis paratos: eoque inprimis colore magnam orbis terrarum partem suæ ditionis fecerunt. Id probat vel responsum Persei nuntio redditum a legatis, capite proxime sequenti, 'præsidii causa ipsarum urbium Romanos facere.'

niam exercitus transportati essent. Si impetrari a senatu posset, ut ii revocentur, regem de injuriis, si quas sociis factas quererentur, arbitratu senatus satis facturum esse.' Sp. Carvilius, ad eam ipsam rem ex Græcia remissus ab Cn. Sicinio, in senatu erat. Is Perrhæbiam expugnatam armis, Thessaliæ aliquot urbes captas, cetera, quæ aut ageret, aut pararet rex, cum argueret, respondere ad ea legati jussi. Postquam hæsitabant, negantes sibi ultra quicquam mandatum esse, jussi renuntiare regi, 'Consulem P. Licinium brevi cum exercitu futurum in Macedonia esse. Ad eum, si satis facere in animo esset, mitteret legatos. Romam quod præterea mitteret, non esse: neminem eorum per Italiam ire liciturum.'[6 u] Ita dimissis,[7 x] P. Licinio consuli mandatum, intra undecimum diem juberet eos Italia excedere, et Sp. Carvilium mitteret, qui, donec navem conscendissent, custodiret. Hæc Romæ acta, nondum profectis in provinciam consulibus. Jam Cn. Sicinius, qui, priusquam magistratu abiret, Brundisium ad classem et ad exercitum præmissus erat, trajectis in Epirum quinque millibus peditum, trecentis equitibus, ad Nymphæum [y] in agro Apolloniati castra habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militum ad occupanda Dassaretiorum et Illyriorum castella, ipsis arcessentibus præsidia, ut tutiores a finitimorum impetu Macedonum essent, misit.

5 *In æde Bell.* mavult Gron.—6 'Vocem *neminem* in non quenquam solvendam censebant Periz. ad Sanc. Min. et Cort. ad Sall. Jug. *iter tuto facturum* conj. J. F. Gron. *nemini* Jac. Gron. et *nemini enim* Duk. [prob. Doer.]' *Rupert.*—7 'J. F. Gron. tentat *dimissos*. Sed si Livius ita scripsisset, non pronomen *eos* ante *Italia* posuisset.' *Doering.*

NOTÆ

[u] *Neminem eorum per Italiam ire liciturum*] Id est, fore ut nemini liceret. Quod non est cur mutetur: idque conjiciebam, nondum visa Jacobi Gron. nota: etsi Gron. patri videretur non displicuisse, *neminem iter facturum.*

[x] *Ita dimissis*] Absolute dictum, pro ubi dimissi sunt; vel post eos dimissos: mavult tamen Gron. in accusandi casu, *ita dimissos;* ut referatur ad sequens verbum *excedere.*

[y] *Ad Nymphæum*] Sic dictum promontorium Macedoniæ occidentalis sive Illyricæ ad Aoum flumen: unde ingentem ignem exhalare qui vicina non incendat, testatur Plinius: nunc *Capo Pali* dicitur, auctore Lucaro.

37. Paucis post diebus Q. Marcius, A. Atilius et P. et Ser. Cornelii Lentuli et L. Decimius, legati in Græciam missi, Corcyram peditum mille [z] secum advexerunt: ibi inter se et regiones, quas obirent, et milites diviserunt. Decimius missus est ad Gentium, regem Illyriorum, quem, si aliquem respectum amicitiæ eum habere cerneret,[8] tentare, aut etiam ad belli societatem pellicere jussus. Lentuli in Cephalleniam missi, ut in Peloponnesum trajicerent, oramque maris, in occidentem versi, ante hyemem circumirent. Marcio et Atilio Epirus, Ætolia et Thessalia circumeundæ assignantur. Inde Bœotiam atque Eubœam aspicere jussi; tum in Peloponnesum trajicere. Ibi congressuros se cum Lentulis constituunt. Priusquam digrederentur a Corcyra, literæ a Perseo allatæ sunt, quibus quærebat, quæ causa Romanis aut in Græciam trajiciendi copias, aut urbes occupandi, esset? Cui rescribi nihil placuit; nuntio ipsius, qui literas attulerat, dici, 'præsidii causa ipsarum urbium Romanos facere.' Lentuli, circumeuntes Peloponnesi oppida, cum sine discrimine omnes civitates adhortarentur, ut, quo animo, qua fide adjuvissent Romanos, Philippi primum, deinde Antiochi bello, eodem adversus Persea juvarent, fremitum in concionibus audiebant; Achæis indignantibus, eodem se loco esse, (qui omnia a principiis Macedonici belli præstitissent Romanis, et Macedonum Philippi bello hostes fuissent,) quo Messenii atque Elii, qui pro Antiocho hoste arma adversus populum Romanum tulissent, ac, nuper in Achaicum contributi concilium, velut præmium belli se victoribus Achæis tradi [a] quererentur.

38. Marcius et Atilius ad Gitanas,[9] [b] Epiri oppidum

8 'Brevius dici potuisset, *eum, si quem resp. amic. hab. cern.*' Jac. Periz.

9 'Oppid. incognitissimum; et cur additur *ad*, quod aliis locis omittitur?

NOTÆ

[z] *Peditum mille*] Idem valet ac mille pedites.

[a] *Velut præmium belli se victoribus Achæis tradi*] Hæc ab Achæis dicebantur, ut discrimen notarent inter veteres Romanorum socios, et Messenios atque Elienses, qui eorundem Romanorum hostes antea fuerant.

[b] *Ad Gitanas*] Gitanæ, seu potius Ginetæ, oppidum fuit Chaoniæ in

decem millia ab mari, cum ascenderent, concilio Epirotarum habito, cum magno omnium assensu auditi sunt; et quadringentos juventutis eorum in Orestas, ut præsidio essent liberatis ab se [10] Macedonibus,[c] miserunt. Inde in Ætoliam progressi, ac paucos ibi morati dies, dum in prætoris mortui locum alius sufficeretur, et Lycisco prætore [d] facto,[11] quem Romanorum favere rebus satis compertum erat, transierunt in Thessaliam. Eo legati Acarnanum et Bœotorum exules venerunt. Acarnanes nuntiare [12] jussi, 'Quæ Philippi primum, Antiochi deinde bello, decepti pollicitationibus regis, adversus populum Romanum commisissent, ea corrigendi occasionem illis oblatam. Si male meriti clementiam populi Romani experti essent, bene merendo liberalitatem experirentur.' Bœotis exprobratum, societatem eos cum Perseo junxisse. Iis, cum culpam in Ismeniam, principem alterius partis, conferrent, et quasdam civitates dissentientes in causam deductas,[r] 'apparituram id esse,' Marcius respondit: 'singulis enim civitatibus de se ipsis consulendi potestatem facturos.' Thessalorum Larissæ fuit concilium. Ibi et Thessalis benigna materia gratias agendi Romanis pro libertatis munere fuit, et legatis, quod, et Philippi prius et post Antiochi bello, enise adjuti a gente Thessalorum essent. Hac mutua commemoratione meritorum accensi animi multitudinis ad omnia decernenda, quæ Romani vellent. Secundum hoc concilium legati a Perseo rege venerunt, privati maxime hospitii fiducia, quod

[r] *Et urbes aliquas Bœotiæ, quamvis dissentirent, coactas tamen in partes Persei transire.*

Lege *Ægilipa*, opp. Epiri.' *Jac. Gron.* Vid. Not. Delph. inf.—10 Pronomen *se* delendum censebat Drak. Mihi hic locus emendandus videtur sic, *ut præsidio essent liberandis* (Orestis) *ab se* (Epirotis) *a Macedonibus.*' Doering.—11 *Præfecto facto* Doujat. *Pr. facto* Gron.—12 ' Drak. conj. *renuntiare.* Idem cum Duk. et Crev. recte mox legit *decepti pollicitationibus regis* sive *re-*

NOTÆ

Epiro, inter Oricum et Panormum.

[c] *Liberatis ab se Macedonibus*] Ipsis nimirum Orestis, ac vicinis occidentalis Macedoniæ populis.

[d] *Pr.*] Id est, prætore, seu στρατηγῷ. Sic habuit cod. Ms. ex quo uno hæc edita. *J. Clericus.*

ei paternum cum Marcio erat. Ab hujus necessitudinis commemoratione orsi, petierunt legati, in colloquium veniendi regi potestatem faceret. Marcius, ‘Et se ita a patre suo accepisse,’ dixit, ‘amicitiam hospitiumque cum Philippo fuisse. Minime immemorem necessitudinis ejus legationem eam suscepisse. Colloquium, si satis commode valeret, non fuisse dilaturum: nunc, ubi primum posset,[13] ad Peneum flumen, qua transitus ab Homolio Dium [e] esset, præmissis, qui nuntiarent regi, venturos.’

39. Et tum quidem ab Dio Perseus in interiora regni recipit[14] se, levi aura spei objecta, quod Marcius ipsius causa suscepisse se legationem dixisset. Post dies paucos ad constitutum locum venerunt. Magnus comitatus fuit regius, cum amicorum, tum satellitum turba stipante. Non minore agmine legati venerunt, et ab Larissa multis prosequentibus, et legationibus civitatium, quæ convenerant Larissam, et renuntiare domum certa, quæ audissent, volebant. Inerat cura insita mortalibus videndi congredientes nobilem regem, et populi principis terrarum omnium legatos. Postquam in conspectu steterunt, dirimente amne, paulisper internuntiando cunctatio fuit, utri transgrederentur. Aliquid illi regiæ majestati, aliquid hi populi Romani nomini, cum præsertim Perseus petisset colloquium, existimabant deberi. Joco etiam Marcius cunctantes movit. ‘Minor,’ inquit, ‘ad majorem [f] et’ (quod Philippo ipsi cognomen erat [g]) ‘filius ad patrem transeat.’

---

gum.’ Rupert.—13 *Posset ... venturos.* Conj. Rupert. *possent* aut *venturum.* Mox *Omolio* ut sup. Gron. Doujat. Crev.

NOTÆ

[e] *Ab Homolio Dium*] Omolus Stephano dicitur, Homole Virgilio, mons Thessaliæ altissimus, Pausania teste, Centaurorum sedes, Pelii pars, Thebis Phthioticis imminens, atque Othry vicinus: hinc Homolium seu Omolium oppidum Magnesiæ apud Plin. et alios: Moletio est hodie *Lamina,* quod alii nomen Lamiæ tribuunt.

[f] *Minor, inquit, ad majorem*] Ætate scilicet.

[g] *Quod Philippo ipsi cognomen erat*] Ipsi Q. Marcio inditum videtur Philippi nomen, ex amicitia et hospitio patris cum Philippo Macedoniæ re-

Facile persuasum id regi est. Aliud deinde ambigebatur, cum quam multis transiret. Rex, cum omni comitatu transire, æquum censebat: legati vel cum tribus venire jubebant, vel, si tantum agmen traduceret, obsides daret,[15 h] nihil fraudis fore in colloquio. Hippian et Pantauchum, quos et legatos miserat, principes amicorum, obsides dedit. Nec tam in pignus fidei obsides desiderati erant, quam ut appareret sociis, nequaquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis. Salutatio non tanquam hostium, sed hospitalis ac benigna fuit, positisque sedibus consederunt.

40. Cum paulisper silentium fuisset: 'Expectari, nos,' inquit Marcius, 'arbitror, ut respondeamus[16] literis tuis, quas Corcyram misisti; in quibus quæris, quid ita legati cum militibus venerimus, et præsidia in singulas urbes dimittamus? Ad hanc interrogationem tuam et non respondere vereor, ne superbum sit, et vera respondere, ne nimis acerbum audienti tibi videatur. Sed cum aut verbis castigandus, aut armis sit, qui fœdus rumpit; sicut bellum adversus te alii, quam mihi, mandatum malim, ita orationis acerbitatem adversus hospitem, utcumque est,[17] subibo, sicut medici, cum salutis causa tristiora remedia adhibent. Ex quo regnum adeptus es, unam rem te, quæ facienda fuerit, senatus fecisse censet; quod legatos Romam ad renovandum[18 i] * * * * * judicat potius, quam, cum renovatum esset, violandum. Abrupolim, socium atque amicum populi Romani, regno expulisti. Artetari interfectores, ut

---

14 *Recepit* Gron. Doujat. Crev.—15 Supplendum *ut* putat Rupert. et pro *daret* malebat Gron. *dare*.

16 '*Expectari, ut nos respondeamus:* ita junge verba; Drak. qui etiam conj. *expectare vos*, sed, reliqua numero sing. concipi, jam ipse monuit. Tò *nos* delere malebat Ant. Periz.' *Rupert.*—17 '*Utcumque est* sc. res: nisi leg. *quæcumque est;* Crev. Idem mox vocem *cum* abesse malebat.' *Rupert.*—

NOTÆ

ge, Persei patre: atque eo nomine patrem se Persei Marcius per jocum dixit.

[h] *Obsides daret*] Melius *obsides dare*, ut monet Gron. Nec tamen est quod quis arguat verbum *daret* post verbum *jubebat:* est enim idem ac jubebat ut daret.

[i] *Ad renovandum*] Quæ desunt hoc loco, ita supplet ad perficiendam seu-

cæde (ne quid ultra dicam) lætatum appareret, recepisti, qui omnium Illyriorum fidissimum Romano nomini regulum occiderant. Per Thessaliam et Maliensem agrum[k] cum exercitu contra fœdus Delphos isti:[l] Byzantiis item contra fœdus misisti auxilia. Cum Bœotis, sociis nostris, secretam tibi ipsi societatem, quam non licebat, jure jurando pepigisti. Thebanos legatos, Eversam[19] et Callicritum, venientes a nobis, quærere malo, quis interfecerit, quam arguere. In Ætolia bellum intestinum et cædes principum per quos, nisi per tuos, factæ videri possunt? Dolopes a te ipso evastati sunt. Eumenes rex, ab Roma cum in regnum rediret, prope ut victima Delphis in sacrato loco ante aras mactatus,[m] quem insimulet, piget referre. Quæ hospes Brundisinus[n] occulta facinora indicet, certum habeo, et scripta tibi omnia ab Roma esse, et legatos tuos renuntiasse. Hæc ne dicerentur a me, uno modo vitare potuisti, non quærendo, quam ob causam exercitus in Macedoniam trajicerentur, aut præsidia in sociorum urbes mitteremus. Quærenti tibi superbius tacuissemus, quam vera respondimus. Equidem pro paterno nostro hospitio faveo orationi[20] tuæ,[o] et opto, ut aliquam mihi materiam præbeas agendæ tuæ apud senatum causæ.'

18 Verba quibus explet hanc lacunam Sigon. in textum recepit Doujat. et etiam Crev. uncinis tamen inclusa, *fœdus miseris, quod ipsum tamen tibi fuisse non renovandum.*—19 *Evercam* Crev. Doer.—20 *Rationi* legit Sigon. cui litera *o* ex fine vocis *faveo* repetita videtur.

NOTÆ

tentiam Sigon. *Quod legatos Romam ad renovandum fœdus miseris: quod ipsum tamen tibi non fuisse renovandum judicat, potius quam cum renovatum esset violandum.*

[k] *Et Maliensem agrum*] A Malea Phthiotidis in Thessalia latius sumta oppido, ubi et Maliacus sinus. Hoc nomine videtur Livius Thessaliotidem fere semper significare.

[l] *Contra fœdus Delphos isti*] Fœdere quidem inter leges pacis Philippo Persei patri datæ a Romanis continebatur ne bellum extra Macedoniæ fines injussu senatus gereret; sed extra Macedoniam ire non aperte vetabatur. Verum quod cum exercitu Delphos ivisset, id quasi belli movendi causa factum interpretabantur, arguebantque Romani.

[m] *Prope ut victima, &c. mactatus*] Supra c. 15.

[n] *Quæ hospes Brundisinus*] L. Rammius, de quo supra c. 17. a Polybio apud Ursinum Herennius vocatur.

[o] *Faveo orationi tuæ*] Sigon. legit,

41. Ad ea rex: ‘Bonam causam, si apud judices æquos ageretur, apud eosdem et accusatores et judices agam.[1] Eorum autem, quæ objecta sunt mihi, partim ea sunt, quibus nescio an gloriari debeam; partim, quæ fateri non erubescam; partim, quæ verbo objecta verbo negare sit.[s] Quid enim, si legibus vestris hodie reus sim, aut index Brundisinus, aut Eumenes mihi objiciat, ut accusare potius vere, quam conviciari, videantur? Scilicet nec Eumenes, cum tam multis gravis publice ac privatim sit, alium, quam me, inimicum habuit; neque ego potiorem quenquam ad ministeria facinorum, quam Rammium, (quem neque unquam ante videram, nec eram postea visurus,) invenire potui. Et Thebanorum, quos naufragio perisse constat, et Artetari cædis mihi reddenda ratio est. In qua tamen nihil ultra objicitur, quam interfectores ejus in regno exulasse meo. Cujus conditionis iniquitatem ita non sum recusaturus, si vos quoque accipitis, ut, quicumque exules in Italiam aut Romam se contulerunt, his facinorum, propter quæ damnati sunt, auctores vos fuisse fateamini. Si hoc et vos recusabitis, et omnes aliæ gentes, ego quoque inter ceteros ero. Et, Hercule, quid attinet cuiquam exilium patere, si nusquam exuli futurus locus est? Ego tamen istos, ut primum in Macedonia esse, admonitus a vobis, comperi, requisitos abire ex regno jussi, et in perpetuum interdixi finibus meis. Et hæc quidem mihi, tanquam causam dicenti reo, objecta sunt: illa, tanquam regi, et quæ de fœdere, quod mihi est vobiscum, disceptationem habeant. Nam si est in fœdere ita scriptum, ut ne, si bellum quidem quis inferat, tueri me regnumque meum liceat, mihi fatendum est, quod me armis adversus Abrupolim, socium populi Romani, defenderim, fœdus violatum esse. Sin autem

[s] *Negare verbo liceat.*

1 Doer. certe aliquid vitii in hoc loco latere videtur. Mox dicit idem ‘Num excidit fortasse post *autem* vox *conditio?* an in voce *eorum* latet *reve-*

NOTÆ

faveo rationi tuæ; id est, causæ; quasi litera *o* ex voce *faveo* repetita sit.

hoc et ex fœdere licuit, et jure gentium ita comparatum est, ut arma armis propulsentur, quid tandem me facere decuit, cum Abrupolis fines mei regni usque ad Amphipolim pervastasset, multa libera capita, magnam vim mancipiorum, multa millia pecorum abegisset? Quiescerem et paterer, donec Pellam et[2] in regiam meam armatus pervenisset? At enim bello quidem justo sum persecutus; sed vinci non oportuit eum, neque ea, quæ victis accidunt, pati: quorum casum cum ego subierim, qui sum armis lacessitus, quid[3] potest queri sibi accidisse, qui causa belli fuit? Non sum eodem modo defensurus, Romani, quod Dolopas armis coërcuerim, quia, etsi non merito eorum, jure feci meo; cum mei regni, meæ ditionis essent, vestro decreto patri attributi meo. Nec, si causa reddenda sit, non vobis, nec fœderatis, sed iis, qui ne in servos quidem sæva atque injusta imperia probant, plus æquo et bono sævisse in eos videri possum: quippe Euphranorem, præfectum a me impositum, ita occiderunt, ut mors pœnarum ejus levissima fuerit.

42. 'At, cum processissem inde ad visendas Larissam et Antrona et Pylleon,[4 p] quo in propinquo multo ante debita vota persolverem, Delphos sacrificandi causa ascendi. Et hic, criminis augendi causa, cum exercitu me fuisse adjicitur;[5] scilicet ut, quod nunc vos facere queror, urbes occuparem, arcibus imponerem præsidia. Vocate in concilium Græciæ civitates, per quas iter feci; queratur unus quilibet militis mei injuriam; non recusabo, quin, simulato sacrifi-

ra?'—2 'Copulam *et* delendam censebat J. F. Gron. sed non raro particula *et* vim explicandi habet, ut sit pro nempe.' *Doering.*—3 *Qui* Gron. Doujat. Crev.

4 Lectionem *Pteleum*, quam profert Turneb. ex auctoritate Homeri, pro-

NOTÆ

p *Et Antrona et Pylleon*] Thessaliæ oppida sunt, legendumque *Antrona* et *Pteleon* probat Turneb. vel ex Homeri catalogo. Hoc oppidum in confinio Phthiotidis et Bœotiæ ad Sperchium fluvium, nunc *Fitleo:* quam Pyleam memorat Herodotus oppidum Trachiniæ ad Œtam montem, eodem scilicet tractu, unde et Pylaicus conventus juxta Thermopylas.

cio, aliud petisse videar. Ætolis et Byzantiis præsidia misimus, et cum Bœotis amicitiam fecimus. Hæc, qualiacumque sunt, per legatos meos non solum indicata, sed etiam excusata sunt sæpe in senatu vestro; ubi aliquos ego disceptatores, non tam æquos, quam te, Q. Marci, paternum amicum et hospitem, habebam. Sed nondum Romam accusator Eumenes venerat, qui calumniando omnia detorquendoque suspecta et invisa efficeret, et persuadere vobis conaretur, non posse Græciam in libertate esse, et vestro munere frui, quoad regnum Macedoniæ incolume esset. Circumagetur hic orbis: erit mox, qui arguat, nequicquam Antiochum ultra juga Tauri remotum;[6] graviorem multo Asiæ, quam Antiochus fuerit, Eumenem esse, nec conquiescere socios vestros posse, quoad regia Pergami sit: eam arcem supra capita finitimarum civitatium impositam. Ego hæc, Q. Marci et A. Atili, quæ aut a vobis objecta, aut purgata a me sunt, talia esse scio, ut aures, ut animi audientium sint: nec tam referre, quid ego, aut qua mente fecerim, quam quomodo id vos factum accipiatis. Conscius mihi sum, nihil me scientem deliquisse; et, si quid fecerim imprudentia lapsus, corrigi me et emendari castigatione hac posse. Nihil certe insanabile, nec quod bello et armis persequendum esse censeatis, commisi: at[7] frustra clementiæ gravitatisque vestræ fama vulgata per gentes est, si talibus de causis, quæ vix querela et expostulatione dignæ sunt, arma capitis, et regibus sociis bella infertis.'

43. Hæc dicenti tum assensus Marcius auctor fuit mittendi Romam legati, cum experienda omnia ad ultimum, nec prætermittendam spem[8] ullam censuisset. Reliqua consultatio erat, quonam modo tutum iter legatis esset. Ad id cum necessaria petitio induciarum videretur, cupereteque Marcius, neque aliud colloquio petisset, gravate et

bat Rupert. et in textum recepit Doer.—5 *Adjicit* mavult Rupert.—6 J. F. Gron. malit *motum*.—7 'Magis placet *at* quam *aut*, quod edd. Gron. [Doujat.] Crev. et all. offerunt.' *Doering*.

8 'Drak. edidit *nec prætermittendum spem*, secutus edd. vett. ante postre-

in magnam gratiam petentis concessit. Nihil enim satis paratum ad bellum in præsentia habebant Romani, non exercitum, non ducem; cum Perseus (ni spes vana pacis obcæcasset consilia)[9] omnia præparata atque instructa haberet, et suo maxime tempore atque alieno hostibus[10] incipere bellum posset. Ab hoc colloquio, fide induciarum interposita, legati Romani in Bœotiam comparati sunt.[11 q] Ibi jam motus cœperat esse, discedentibus a societate communis concilii Bœotorum quibusdam populis,[t] ex quo renuntiatum erat, respondisse legatos, appariturum, quibus populis proprie societatem cum rege jungi displicuisset. Primi a Cheronea legati, deinde a Thebis, in ipso itinere occurrerunt, affirmantes non interfuisse se, quo societas ea decreta esset, concilio; quîs legati,[12 r] nullo in præsentia responso dato, Chalcidem se sequi jusserunt. Thebis magna contentio orta erat ex alio certamine.[u] Comitiis prætoriis Bœotorum victa pars, injuriam persequens, coacta multitudine decretum fecit Thebis, ne Bœotarchæ urbibus reci-

[t] *Quibus Bœotiæ urbibus sive civitatibus.*

[u] *Alia ex causa discordiæ quam fœdere inito cum Perseo contra Romanos.*

---

mam Gruteri.' *Rupert.*—9 Delendam forte vocem *consilia* aut sequentibus jungendam putat Drak.—10 *Hostium* malebat Gron.—11 *Conversi sunt* conj. Gron. *comparaverunt* Ernest. et *profecti, delati, comportati sunt* Doujat. Vid. Not. Delph. inf. ' Num in vitiosa lectione *comparati sunt* latet fortasse *commearunt*, vel *contenderunt?* Fortasse, cum mediæ hujus vocis literæ vetustate fuissent absumtæ, fere sic, *com* * * * *unt*, homo quidam indoctus, ut eas expleret, exsculpsit *comparati sunt.*' Doering.—12 *Quos legati* mavult Gron. *quîs, legati, nullo, &c.* interpunxit Drak. jungens *quîs nullo responso dato.*—

NOTÆ

[q] *In Bœotiam comparati sunt*] Vult Sigon. ita hic dici, comparare legatos, ut comparare consules et censores: quod stare posset, si ex pluribus legatis selecti aliqui essent, qui in Bœotiam irent, reliquis alio ituris; sed iidem, qui apud Persea fuerant, et de quibus hic agitur, Marcius, nempe et Atilius, in Bœotiam ambo transierunt, ut ex cap. seq. constat. Idcirco posset perinde legi *profecti, delati.* Quid si *in Bœotiam comportati sunt?* Gron. mallet, *in Bœotiam conversi sunt.*

Comparati] Legit Gronovius *conversi.* Nescio quid aliud latere videtur. *J. Clericus.*

[r] *Quis legati*] Si referas ad verbum *jusserunt*, quod sequitur, rectius fuerit, quod monet Gron. relativum *quos* in accusandi casu; sed recte potest referri dativus *queis* ad participium *dato.*

perentur.[r] Exules Thespias universi concesserunt: inde (recepti enim sine cunctatione erant) Thebas, jam mutatis animis, revocati decretum faciunt, ut duodecim, qui privati cœtum et concilium habuissent, exilio mulctarentur. Novus deinde prætor (Ismenias is erat, vir nobilis ac potens) capitalis pœnæ absentes eos decreto damnat, Chalcidem fugerant: inde ad Romanos Larissam profecti, causam [13] cum Perseo societatis in Ismeniam contulerant. Ex contentione ortum certamen. Utriusque tamen partis legati ad Romanos venerunt, et exules accusatoresque Ismeniæ, et Ismenias ipse.

44. Chalcidem ut ventum est, aliarum civitatium principes, id quod maxime gratum erat Romanis, suo quique proprio decreto Persei societatem aspernati, Romanis se adjungebant: Ismenias gentem Bœotorum in fidem Romanorum permitti æquum censebat. Inde certamine orto, nisi in tribunal legatorum perfugisset, haud multum abfuit, quin ab exulibus fautoribusque eorum interficeretur. Thebæ quoque ipsæ, quod Bœotiæ caput est, in magno tumultu erant, aliis ad regem trahentibus civitatem, aliis ad Romanos. Et turba Coroneorum [14] Haliartiorumque [s] convenerat ad defendendum decretum regiæ societatis. Sed constantia principum, docentium cladibus Philippi Antiochique, quanta esset vis et fortuna imperii Romani, victa eadem multitudo et, ut tolleretur regia societas, decrevit, et eos, qui auctores paciscendæ amicitiæ fuerant, ad satis faciendum legatis Chalcidem misit, fideique legatorum

[r] *In comitiis, quibus creati fuerant Bœotiæ prætores, cum divisi fuissent Bœoti in partes, ea pars cujus suffragia non prævaluerant, quasi injuriam accepisset, ultionis avida, novis comitiis plebe convocata habitis, in urbe Thebana decerni curavit, ne qui Bœotiæ prætores dicti fuerant in urbibus regionis pro magistratibus acciperentur.*

13 Vocem *initæ* post *causam* excidisse suspicatus est Crev.

14 *Eo et turba Coron.* conj. Gron. *Coronæorum* Gron. Doujat. Drak. Doer.

NOTÆ

[s] *Haliartiorumque*] Sic dicti ab Haliarto antiqua Bœotiæ civitate, ad Copaidem lacum, juxta Permessum amnem, ad meridiem Coroneæ.

commendari civitatem jussit. Thebanos Marcius et Atilius læti audierunt, auctoresque et his separatim[15] singulis[t] fuerunt ad renovandam amicitiam mittendi Romam legatos. Ante omnia exules restitui jusserunt, et auctores regiæ societatis decreto suo damnarunt. Ita, quod maxime volebant, discusso Bœotico concilio, Peloponnesum proficiscuntur, Ser. Cornelio Chalcidem arcessito. Argis præbitum est iis concilium: ubi nihil aliud a gente Achæorum petierunt, quam ut mille milites darent. Id præsidium ad Chalcidem tuendam, dum Romanus exercitus in Græciam trajiceretur, missum est. Marcius et Atilius, peractis, quæ agenda in Græcia erant, principio hyemis Romam redierunt.

45. Inde legatio sub idem tempus in Asiam circum insulas missa. Tres erant legati, Ti. Claudius, P. Postumius, M. Junius.[16] Ii circumeuntes hortabantur socios ad suscipiendum adversus Persea pro Romanis bellum, et, quo quæque opulentior civitas erat, eo accuratius agebant, quia minores secuturæ majorum auctoritatem erant. Rhodii maximi ad omnia momenti habebantur, quia non favere tantum, sed adjuvare etiam viribus suis bellum poterant, quadraginta navibus auctore Hegesilocho[17u] comparatis. Qui cum in summo magistratu esset, (Prytanin ipsi vocant,)[x]

—15 ‘ Recepi, nempe ex conjectura Gronovii, ante *separatim* particulam *et*, quam postulat omnino sententia.’ *Doering*.

16 ‘ Cf. Polyb. XXVII. 3. qui *M. Junium* non memorat, et ex quo *in Asiam et circum insulas* emend. Drak. qui et conj. *Sp. Postumius*.’ Rupert.—17 ‘ Per-

NOTÆ

[t] *Auctoresque et his separatim singulis*] Vix dubia videtur Gronovii sententia scribentis *et his* (Thebanis) *et separatim singulis* (Bœotiæ civitatibus): is enim erat animus Romanorum ut populos dissociarent, ne quicquam communi consilio agerent, sed singuli seorsim fœdus facerent cum populo Romano.

[u] *Auctore Hegesilocho*] Apud Nostrum vulgo legebatur, *auctore Hegesilo*: Polybio Gesilochus, recte, ni fallor. Utrumque ex utroque corrigendum suspicatur Fulv. Ursinus, ut sit utrobique *Hegesilochus*.

[x] *Prytanin ipsi vocant*] Hoc magistratus nomen ab Atheniensibus usurpatum, quo significabantur quinquaginta administratores seu moderatores, qui decimam partem concilii publici et Curiæ quingentorum conficiebant, in orbem imperantes, mu-

multis rationibus pervicerat Rhodios, ut,[13] omissa, quam sæpe vanam experti essent, regum fovendorum spe, Romanam societatem (unam tum in terris vel viribus, vel fide stabilem) retinerent. ‘Bellum imminere cum Perseo: desideraturos Romanos eundem navalem apparatum, quem nuper Antiochi, quem Philippi ante bello vidissent. Trepidaturos tum repente paranda classe, cum mittenda esset, nisi reficere naves, nisi instruere navalibus sociis cœpissent. Id eo magis enise faciendum esse, ut crimina delata ab Eumene fide rerum refellerent.’ His incitati, quadraginta navium classem instructam ornatamque legatis Romanis advenientibus, ut non expectatam adhortationem esse appareret, ostenderunt.[y] Et hæc legatio magnum ad conciliandos animos civitatium Asiæ momentum fuit. Decimius unus sine ullo effectu, captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum[y] suspicione infamis, Romam rediit.

46. Perseus, cum a colloquio Romanorum in Macedoniam recepisset sese, legatos Romam de inchoatis cum Marcio conditionibus pacis misit, et Byzantium et Rhodum

y Quo manifestum esset Rhodios ante invitationem legatorum Romanorum, sponte sua paratos fuisse ad opem adversus Perseum ferendam.

peram in librr. vett. *Hegesilo.*’ Rupert.—18 ‘*Pervicerat, Rhodii ut, &c.* recte, opinor, conj. Drak.’ *Rupert.* Conj. Doer. *permoverat Rhodios, ut.*

NOTÆ

tatis in singulos menses vicibus: sed per eminentiam πρύτανις proprie dicebatur princeps et præfectus τῶν ἀρχόντων, quem ἐπώνυμον vocabant, quod ejus nomine fasti inscriberentur, quemadmodum nominibus consulum apud Romanos. Iidem judicia exercebant, ut Romæ prætores. Origo nominis a voce πυρὸς, quæ *triticum* significat; quod inter horum magistratuum munia annonæ inprimis cura eis incumberet. Atheniensium imitatione Rhodii quoque, ab eis orti, hac voce utebantur.

y *Ab regibus Illyriorum*] Plures in Illyrico reges erant, regnaque diversa, eoque minoris potentiæ: sed præ ceteris eminebat Gentius Pleurati filius, ut scribit Noster l. XLIV. c. 30. Pleuratus Scerdilædi filius dicitur lib. XXXI. cap. 28. quanquam Scerdilædus Thracum rex nominatur lib. XXVI. cap. 24. Legitur et Gentii filius Scerdilædus alius, XXXIV. 42. Verum plures non solum ejusdem, sed et diversarum gentium reges eodem nomine appellari nihil vetat. Et Gentii sedes Medeon urbs Labeatium gentis memoratur lib. XLIV. c. 32. Urbs tamen regni primaria fuisse videtur Scodra; regio Prævalis postea dicta.

literas legatis ferendas dedit. In literis eadem sententia ad omnes erat:[19] 'collocutum se cum Romanorum legatis.' Quæ audisset, quæque dixisset, ita disposita,[z] [20] ut superior fuisse in disceptatione videri posset. Apud Rhodios legati addiderunt, 'Confidere pacem futuram. Auctoribus enim Marcio atque Atilio missos Romam legatos. Si pergerent Romani contra fœdus movere bellum, tum omni gratia, omni ope enitendum fore Rhodiis, ut reconcilient pacem. Si nihil deprecando proficiant, id agendum, ne omnium rerum jus ac potestas ad unum populum perveniat. Cum ceterorum id interesse, tum præcipue Rhodiorum, qui plus [1] inter alias civitates dignitate atque opibus excellant: quæ serva atque obnoxia fore,[z] si nullus alio sit, quam ad Romanos, respectus.' Magis et literæ et verba legatorum benigne sunt audita, quam momentum ad mutandos animos habuerunt: potentior esse partis melioris auctoritas cœperat. Responsum ex decreto est: 'Optare pacem Rhodios. Si bellum esset, ne quid ab Rhodiis speraret aut peteret rex, quod veterem amicitiam, multis magnisque meritis pace belloque partam, disjungeret sibi [a] ab Romanis.' Ab Rhodo redeuntes Bœotiæ quoque civitates et Thebas et Coroneam et Haliartum adierunt; quibus expressum invitis existimabatur, ut, relicta regia societate, Romanis adjungerentur. Thebani nihil moti sunt, quanquam nonnihil, et damnatis principibus, et restitutis exulibus, succensebant Romanis. Coronei et Haliartii, favore quodam insito in

[z] *Sic in literas congesta et ordinata.*

19 'Hunc locum non integrum esse suspicatus est Crev. et quædam in h. l. excidisse vir doctus ille statuendum existimat.' *Doering.*—20 Malebat Gron. *exposita.*—1 'Immo *quo plus;* ne τὸ *plus* vacet, et quia Polyb. ὅσῳ πλεῖον

NOTÆ

[z] *Quæ serva atque obnoxia fore*] Gallice, *que la puissance que les Rhodiens ont avec avantage sur les autres villes, seroit assujettie, et dans une absolue dépendance, si l'on ne pouvoit avoir recours ailleurs qu'aux Romains.*

[a] *Disjungeret sibi*] Sibi (Rhodiis) auferret atque avelleret amicitiam Romanorum; an sibi et in gratiam sui (Persei) veterem amicitiam Rhodiorum a Romanis sejungeret ac separaret?

reges,[2] legatos in Macedoniam miserunt, præsidium petentes, quo se adversus impotentem superbiam Thebanorum tueri possint. Cui legationi responsum ab rege est,[3] 'præsidium se propter inducias cum Romanis factas mittere non posse; tamen suadere, ita a Thebanorum injuriis, qua possent, ut se vindicarent, ne Romanis præberent causam in se sæviendi.'

47. Marcius et Atilius Romam cum venissent, legationem in Capitolio ita renuntiarunt,[a] ut nulla re magis gloriarentur, quam decepto per inducias et spem pacis rege. 'Adeo enim apparatibus belli fuisse instructum, ipsis nulla parata re, ut omnia opportuna loca præoccupari ante ab eo potuerint, quam exercitus in Græciam trajiceretur. Spatio autem induciarum sumto, venturum illum nihilo paratiorem; Romanos omnibus instructiores rebus cœpturos bellum. Bœotorum quoque se concilium arte distraxisse, ne conjungi amplius ullo consensu Macedonibus possent.' Hæc, ut summa ratione acta, magna pars senatus approbabat: veteres et moris antiqui memores negabant, 'se in ea legatione Romanas agnoscere artes. Non per insidias et nocturna prælia, nec simulatam fugam improvisosque ad incautum hostem reditus, nec ut astu magis, quam vera virtute, gloriarentur, bella majores gessisse; indicere prius, quam gerere, solitos bella, denuntiare etiam; interdum locum finire, in quo dimicaturi essent. Eadem fide indicatum Pyrrho regi medicum,[b] vitæ ejus insidiantem: eadem Faliscis vinctum traditum proditorem liberorum regis.[4 c] Hæc

[a] *Retulerunt senatui qui ipsis datus est in Capitolio, quæ gesta erant in sua legatione.*

dixit.' *Crev.*—2 Conj. Rupert. *regem*, nempe Persea.—3 *Est* del. Crev.

4 'Livium hic alios secutum esse auctores, putabat Sigon. Ultimam vocem delet Grut. *p. liberorum magistrum* conj. Gron. Malim *proditorem verberandum virgis*, et deinde *Hæc Romana esse, illa versutiarum Punicarum atque*

NOTÆ

[b] *Indicatum Pyrrho regi medicum*] Vide Liv. Epit. XIII. Flor. I. cap. 18. Cic. III. de Offic. Valer. Max. VI. cap. 5. Aul. Gell. cap. 8. Plut. in Apophthegm. et Front. IV. cap. 4. Stratagem.

[c] *Proditorem liberorum regis*] Lib. V. cap. 27. ubi ea res memoratur,

Romana esse, non versutiarum Punicarum, neque calliditatis Græcæ; apud quos fallere hostem, quam vi superare, gloriosius fuerit. Interdum in præsens tempus plus profici dolo, quam virtute; sed ejus demum animum in perpetuum vinci, cui confessio expressa sit, se neque arte, neque casu, sed collatis cominus viribus, justo ac pio bello esse superatum.' Hæc seniores, quibus nova hæc minus placebat sapientia. Vicit tamen ea pars senatus, cui potior utilis, quam honesti, cura erat, ut comprobaretur prior legatio Marcii, et eodem rursus in Græciam[5] cum quinqueremibus remitteretur, jubereturque cetera, uti e re publica maxime visum esset, agere. A. quoque Atilium miserunt ad occupandam Larissam in Thessalia, timentes, ne, si induciarum dies exisset, Perseus, præsidio eo[6] misso, caput Thessaliæ in potestate haberet. Duo millia peditum Atilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam jussus. Et P. Lentulo, qui ex Achaia redierat, trecenti[7] milites Italici generis dati, ut Thebis daret operam, ut in potestate Bœotia esset.

48. His præparatis, quanquam ad bellum consilia erant destinata, senatum tamen præberi legatis placuit. Eadem fere, quæ in colloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis.[8] Insidiarum Eumeni factarum crimen et maxima cura, et minime tamen probabiliter, (manifesta enim res erat,) defen-

---

calliditatis Græcæ.' Rupert. ' Equidem levi mutatione pro *regis* legendum puto *regem*; quæ lectio ab homine imperito, quem fugiebat vocis *rex* significatio, in *regis* mutata videtur.' *Doering.*—5 ' Pro *eodem* semper legendum putavi *idem*; quod etiam coujecisse video Ant. Periz. Voces *in Græciam* a mala manu additas esse, et numerum quinqueremium excidisse, existimabant Duk. et Crev.' *Rupert.* ' Si quid mutandum sit, malim cum Periz. *idem* pro *eodem.* Præterea Crev. ante *quinqueremibus* numerum quinqueremium excidisse suspicatur.' *Doering.*—6 *Eo* del. Gron. Doujat. Crev.—7 *Treceni* eæd.

NOTÆ

nulla liberorum regis mentio fit: sed et Valer. Max. loco citato, Plut. in Camillo, Flor. I. eap. 12. et Auctor de Viris Illustribus nobilissimos tantum Faliscorum pueros proditos dicunt; non regis.

Regis] Immo principum, nimirum civium, ut habemus l. v. c. 27. Forte *princip.* mutatum in *regis* a librario, qui principem et regem idem putabat. *J. Clericus.*

sum. Cetera deprecatio erat: sed non eis animis audiebantur, qui aut doceri, aut flecti possent. Denuntiatum, extemplo mœnibus urbis Romæ,[d] Italia intra trigesimum diem excederent. P. Licinio deinde consuli, cui Macedonia provincia obvenerat, denuntiatum, ut exercitui diem primam quamque diceret[9] ad conveniendum. C. Lucretius prætor, cui classis provincia erat, cum quadraginta quinqueremibus ab Urbe profectus: nam ex refectis navibus alias in alium usum retineri ad Urbem placuit. Præmissus a prætore est frater Lucretius[10] cum quinquereme una, jussusque, ab sociis ex fœdere acceptis navibus, ad Cephalleniam classi occurrere. Ab Rheginis triremi una, ab Locris duabus, ab Uritibus[11 e] quatuor, præter oram Italiæ supervectus Calabriæ extremum promontorium in Ionio mari, Dyrrachium trajicit. Ibi decem ipsorum Dyrrhachinorum, duodecim Issæorum, quinquaginta quatuor Gentii regis lembos nactus, simulans se credere, eos in usum Romanorum comparatos esse, omnibus abductis, die tertio Corcy-

8 Rupert. vox *Persei* aut *regis* excidisse videtur.—9 ‘ Legendum puto *ediceret*. Videtur *τὸ e* particula præcedens *que* absorpsisse.’ *Doering*.—10 Legendum putat Gron. *frater M. Lucretius*.—11 Pro *Uritibus* tentabat Turneb. *Bruttiis;* Cluver. *Thuriis;* Gron. *Uriatibus;* Doujat. *Veliatibus*. Vid. Not. Delph. et J. Clerici inf.

NOTÆ

[d] *Extemplo mœnibus urbis Romæ, &c.*] Eadem omnibus Macedonibus, qui Romæ erant, edixit consul: et statim post decretum tumultus ingens fuit, tot virorum, qui paucas intra horas simul abire coacti, nec jumenta adeo brevi spatio sibi comparare poterant, quibus res suas aveherent: et festinantes alii quidem pervenire non poterant ad mansiones seu diversoria, sed in mediis viis hærebant; alii vero ad portas urbis cum pueris et uxoribus sese projiciebant, ut Appian. testatur apud Fulv. Ursinum.

[e] *Ab Uritibus*] Turneb. *a Bruttiis*. Cluver. *ab Thuriis*. Gron. *ab Uriatibus;* et Uria quidem Apuliæ oppidum fuit ad sinum sui nominis; sed nec maritimis opibus clarum, et a Rheginis ac Locris, qui hic memorantur, longius dissitum. Itaque cum de populis sive oppidis, non de gente agatur, suspicor legendum *ab Veliatibus*, potius quam *a Bruttiis*. Dicti autem Veliates a Velia, seu Helia, Lucaniæ urbe ad Ausonium mare, quemadmodum et Rhegium.

Uritibus] Sic forte dicti cives Uriæ urbis Calabriæ, cujus ager Uritanus vocatur a Frontino, de quo vide collecta a Chr. Cellario l. II. c. 9. Geogr. Antiq. *J. Clericus*.

ram, inde protenus in Cephalleniam trajicit. C. Lucretius prætor ab Neapoli profectus, superato freto, die quinto in Cephalleniam transmisit. Ibi stetit classis, simul opperiens, ut terrestres copiæ trajicerentur, simul, ut onerariæ, ex agmine suo per altum dissipatæ, consequerentur.

49. Per hos forte dies P. Licinius consul, votis in Capitolio nuncupatis, paludatus ab Urbe profectus est. Semper quidem ea res cum magna dignitate ac majestate geritur; præcipue tamen convertit oculos animosque, cum ad magnum nobilemque, aut virtute aut fortuna, hostem euntem consulem prosequuntur. Contrahit enim non officii modo cura, sed etiam studium spectaculi, ut videant ducem suum, cujus imperio consilioque summam rem publicam [12] tuendam permiserunt. Subit deinde cogitatio animum, qui belli casus, quam incertus fortunæ eventus, communisque Mars belli sit; adversa, secunda, quæque inscitia et temeritate ducum clades sæpe acciderint, quæ contra bona prudentia et virtus attulerit. Quem scire mortalium, utrius mentis, utrius fortunæ consulem ad bellum mittant? triumphantemne mox cum exercitu victore scandentem Capitolium ad eosdem Deos, a quibus proficiscatur, visuri, an hostibus eam præbituri lætitiam sint? Persi autem regi, adversus quem ibatur, famam et bello clara Macedonum gens, et Philippus pater, inter multa prospere gesta Romano etiam nobilitatus bello, præbebat; tum ipsius Persei nunquam, ex quo regnum accepisset, desitum belli expectatione celebrari nomen. Cum his cogitationibus omnium ordinum homines proficiscentem consulem prosecuti sunt. Duo consulares tribuni militum cum eo missi, C. Claudius, Q. Mucius; et tres illustres juvenes, P. Lentulus, et duo Manlii Acidini. Alter M. Manlii, alter L. Manlii filius erat.[13]

12 'Sigon. dedit *rei publicæ*. Et sane cum antiquitus *respublica* per compendium scriberetur *R. P.* locum habere potest hæc quoque lectio.' *Doering.* —13 Conj. Gron. *alter Manii, alter L. Manliorum.* 'Prænomen *M.* utique corruptum: nam gentis Manliæ decreto cautum, ne post Capitolinum quis M. Manlius vocaretur.' *Duk.* Conj. Drak. *Cn. Manlii*, et præterea *duo L. Manlii Acidini.* Idem mox post *exercitum* excidisse putabat *venit* vel *abiit.*

Cum iis consul Brundisium ad exercitum, atque inde cum omnibus copiis transvectus, ad Nymphæum in Apolloniati agro posuit castra.

50. Paucos ante dies Perseus, postquam legati, ab Roma regressi, præciderant spem pacis, consilium habuit. Ibi aliquamdiu diversis[14] sententiis certatum est. Erant, quibus vel stipendium pendendum, si injungeretur, vel agri parte cedendum, si mulctarent; quicquid denique aliud pacis causa patiendum esset, non recusandum videretur, nec committendum, ut in aleam tanti casus se regnumque daret. 'Si possessio haud ambigua regni maneret, multa diem tempusque afferre posse, quibus non amissa modo recuperare, sed timendus ultro iis esse, quos nunc timeret, posset.' Ceterum multo major pars ferocioris sententiæ erat: 'Quicquid cessisset, cum eo simul regno protenus cedendum esse,' affirmabant. 'Neque enim Romanos pecunia aut agro egere; sed hoc scire, cum omnia humana, tum maxima quæque et regna et imperia sub casibus multis esse: Carthaginiensium opes fregisse sese, et cervicibus eorum præpotentem finitimum regem imposuisse: Antiochum progeniemque ejus ultra juga Tauri remotum.[15] Unum esse Macedoniæ regnum, et regione propinquum, et quod, sicubi populo Romano sua fortuna labet,[16 f] antiquos animos regibus suis videatur posse facere. Dum integræ res * * apud animum suum[g] Persea debere, utrum, singula

14 *Aliquam div.* edd. ante Sigon.—15 Malunt Gron. et Drak. *emotum.*—16 '*Sicubi P. R.* edd. ante Sigon. qui notas male *populus Romanus* reddidit. Idem mox lacunam ita explet, *Dum integræ res sint, cogitare apud animum cet.* et Drak. *dum i. res sunt, statuere apud cet.*' Rupert. *Cogitare apud* in textum

NOTÆ

[f] *Sicubi populo Romano* [*populus Romanus*] *sua fortuna labet*] Idem Gron. sic haud necessario invertit, *et quod, sicubi populi Romani fortuna labet, sua fortuna antiquos animos regibus suis videatur posse facere.*

Populus Romanus] Malim in dativo *populo Romano*, ita ut ei *fortuna sua labare* dicatur; hoc est, fortuna hactenus favens ruere. Facile mutatus est casus, quia *P. R.* aut, additis pauculis literis, *Pop. Rom.* scribere vulgo solebant. Seneca Thyeste, v. 34. 'dubia violentæ domus Fortuna, reges inter incertos, labet.' *J. Clericus.*

[g] *Dum integræ res * * apud animum suum*] Imperfectum hujus loci sen-

concedendo, nudatus ad extremum opibus extorrisque regno, Samothraciam aliamve quam insulam petere ab Romanis, ubi privatus superstes regno suo in contemtu atque inopia consenescat, malit; an, armatus vindex fortunæ dignitatisque suæ, ita ut viro forti dignum sit, patiatur, quodcumque casus belli tulerit; aut victor liberet orbem terrarum ab imperio Romano. Non esse admirabilius Romanos Græcia pelli, quam Hannibalem Italia pulsum esse. Neque, Hercule, videre, qui conveniat, fratri, affectanti per injuriam regnum,[h] summa vi restitisse; alienigenis bene parto eo cedere. Postremo ita bello et pace quæri,[17] [i] ut inter omnes conveniat, nec turpius quicquam esse, quam sine certamine cessisse regno, nec præclarius quicquam, quam pro dignitate ac majestate omnem fortunam expertum esse.'

51. Pellæ, in vetere regia Macedonum, hoc consilium erat. 'Geramus ergo,' inquit, 'Diis bene juvantibus, quando ita videtur, bellum;' literisque circa præfectos dimissis, Citium[k] (Macedoniæ oppidum est) copias omnes contrahit. Ipse centum hostiis sacrificio regaliter Miner-

recepit Doujat. et eadem verba, uncinis inclusa, Crev.—17 Vid. Not. Delph. inf. *bellum et pacem* conj. Gron. *ita bello pacem præferri* Drak. *Id* pro *ita* legendum putat Rupert. 'All. ut Crev. hunc locum, ut desperatum, intactum reliquerunt. Ego vero hunc locum, duabus vocibus insertis, ita emendandum et explanandum puto, *Postremo ita de bello et pace quæri debere*, sc. ab iis qui de bello et pace deliberant; *ut inter omnes conveniat*, ut omnes, qui de bello et pace deliberant, conveniant in hac sententia, *nec turpius quicquam esse, &c.*' Docring.

NOTÆ

sum ita explet Sigon. *dum integræ res sint cogitare apud animum suum Persea debere.*

[h] *Fratri, affectanti per injuriam regnum*] Demetrius indicatur, quem frater Perseus everterat: et hic aulici Perseo adulantur.

[i] *Postremo ita bello et pace quæri*] Potius, inquit Gron. *ita bellum et pacem quæri.* Mihi neutra lectio idoneum sensum ostendit: puto non ineleganter scriptum fuisse ab auctore *postremo ita bello et pacem quæri;* id est, bellum necessarium esse ad pacem tolerabilem obtinendam: et tentandam belli sortem, quandoquidem omnium confessione sine bello regnum abdicare probrosum; ad regni majestatem tuendam omnem belli aleam subire præclarum habetur.

[k] *Citium*] In Amphaxitide fuit supra Thessalonicam inter Chidorum et Chabrium amnes.

væ, quam vocant Alcidem,[18 l] confecto, cum purpuratorum et satellitum manu profectus Citium est. Eo jam omnes Macedonum externorumque auxiliorum convenerant copiæ. Castra ante urbem ponit, omnesque armatos in campo struxit.[19] Summa omnium quadraginta millia armata[m] fuere: quorum pars ferme dimidia phalangitæ[n] erant. Hippias Berœæus[o] præerat. Delecta deinde et viribus et robore ætatis, ex omni cætratorum numero, duo erant agemata: hanc ipsi legionem vocabant. Præfectos habebant Leonatum et Thrasippum Eulyestas.[20 p] Ceterorum cætratorum trium ferme millium hominum, dux erat Antiphilus Edessæus.[1 q] Pæones[r] et ex Parorea[s] et Parstrymonia[t]

18 Vid. Not. Delph. inf.—19 Malebat Gron. *instruxit*. Mox 'pro *quadraginta millia*, ex certissima Gron. emendatione dedi *quadraginta tria millia*.' Doering.—20 Vid. Not. Delph. inf. Rupert. conj. *Olynthios*.—1 *Edissæus* et

NOTÆ

[l] *Quam vocant Alcidem*] Scribendum Turneb. suspicatur *Alcidemum*, quasi dicas, populi robur vel præsidium, quod Minervæ non minus convenit quam ἀλκιμάχης epitheton. Observat præterea Deos fuisse quosdam apud Lacedæmonios, qui Ἀλκεῖδαι vocabantur: sed an eo in numero fuerit Minerva non aperit. Quid si *Alcimum* Livius scripsit, id est, *fortem?* vel potius *Minervam Alcidæ* sive Herculis, a quo Macedonum reges originem ducebant?

[m] *Quadraginta millia armata*] Videtur posuisse Livius *XLIII. millia*, cum paulo post scribat, 'summa totius exercitus XXXIX. millia peditum erant, quatuor equitum.' At Plut. equitum quatuor millia numerat, peditum XL. millia in phalangem disposita, vel non multo minus.

[n] *Quorum pars ferme dimidia phalangitæ*] Constat in phalange sedecim peditum millia fuisse; quem numerum si quis duplare voluerit, fient duo et triginta millia; at pedites saltem XXXIX. millium quantitatem æquabant in exercitu Persei ex Livio. Fuerint ergo phalanges duæ cum dimidia.

[o] *Hippias Berœæus*] A Beroa, seu a Berrœa Emathiæ urbe.

[p] *Leonutum et Thrasippum Eulyestas*] Corrigit Turneb. *Elymiotas*, qui in Macedonia Illyrica, ex qua nulli Perseo duces alii. Gron. suspicatur *Lyncestas*, qui populi media in Macedonia inter Axium et Erigonem fluvios. Scripsit forte auctor *Eurystios*, ab Eurysto, sive Andaristo, Pelagoniæ urbe ad lævam Axii.

[q] *Antiphilus Edessæus*] Ab Edessa, sive Ægæa patria, quæ vetustissima fuerat Macedonum regia, in Emathiæ regionis finibus, ad Erigonum amnem: nunc *Vedena*.

[r] *Pæones*] Macedonici populi nomen ad Axii superiora, inter Pelagoniam et Dassaretios.

[s] *Et ex Parorea*] Septemtrionalis Macedoniæ montaua regio, ut nomen indicat, Thraciæ confinis et procul a Paroræis ad Pindum, qui in Epiri et Macedoniæ occiduæ confinio.

(sunt autem ea loca subjecta Thraciæ) et Agrianes,[u] admixtis etiam Thracibus incolis, trium millium ferme et ipsi expleverunt numerum. Armaverat contraxeratque eos Didas Pæon, qui adolescentem Demetrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant, præfecto Asclepiodoto. Ab Heraclea ex Sintiis[2 x] tria millia Thracum liberorum suum ducem habebant. Cretensium par pæne numerus suos duces sequebatur, Susum Phalasarneum[3 y] et Syllum Gnossium. Et Leonides Lacedæmonius quingentis ex Græcia, mixto generi hominum, præerat. Regii is generis ferebatur; exul, damnatus frequenti concilio Achæorum, literis ad Persea deprensis. Ætolorum et Bœotorum, qui non explebant plus quam quingentorum omnes numerum, Lyco Achæus præfectus erat. Ex his mixtis tot populorum, tot gentium auxiliis, duodecim millia armatorum ferme efficiebantur. Equitum ex tota Macedonia contraxerat tria millia. Venerat eodem Cotys, Seuthæ filius, rex gentis Odrysarum,[z] cum mille delectis equitibus, pari ferme peditum numero. Summa totius exercitus triginta novem millia peditum erant, quatuor equitum. Satis constabat, secundum eum exercitum, quem Magnus Alexander in Asiam trajecit, nunquam ullius Macedonum regis copias tantas fuisse.

52. Sextus et vicesimus[4] annus[a] agebatur, ex quo pe-

---

mox *Paroria* edd. ante Sigon.—2 Legendum putat Drak. *Sintis*.—3 'Ad auctoritatem Steph. Byz. scribendum videtur, ut monet Drak. *Phalasarnium*.' Doering.

NOTÆ

[t] *Parstrymonia*] Ad Strymonem amnem, pars videtur fuisse Edonidis, vel Odomantices.

[u] *Et Agrianes*] Ad fluvium cognominem in Thracia siti erant hi populi.

[x] *Ab Heraclea ex Sintiis*] Cum plures essent Heracleæ in Macedonia, hæc in Sintica regione fuit, subjecta Orbelo monti: quæ pars Macedoniæ maxime borealis.

[y] *Phalasarneum*] A Phalasarna oppido Cretæ, in ora insulæ occidentali, et Polyrheniorum tractu, nunc *Contarini*.

[z] *Cotys, Seuthæ filius, rex gentis Odrysarum*] In Thracia: in qua Seuthes alius jam tempore Xenophontis regnaverat.

[a] *Sextus et vicesimus annus*] A consulatu nimirum C. Cornelii et Q. Minucii, quo tempore pacem Philippus a Quintio impetraverat, ut constat ex lib. XXXIII. cap. 12. et 13. Quanquam Quintius, qui de Philippo et Nabide triumphavit, e Græcia,

tenti Philippo data pax erat. Per id omne tempus quieta Macedonia et progeniem ediderat, cujus magna pars matura militiæ esset, et levibus bellis Thracum accolarum, quæ exercerent magis, quam fatigarent, sub assidua tamen[5] militia fuerat; et diu meditatum Philippo primo, deinde et Persi, Romanum bellum, omnia ut instructa parataque essent, effecerat. Mota parumper acies, (non justo decursu tamen,) ne stetisse tantum[6] in armis viderentur,[b] armatosque, sicut erant, ad concionem vocavit. Ipse constitit in tribunali, circa se habens filios duos: quorum major Philippus, natura frater, adoptione filius;[c] minor, quem Alexandrum vocabant, naturalis erat. Cohortatus est milites ad bellum: injuriam[7] populi Romani in patrem seque commemoravit: 'Illum, omnibus indignitatibus compulsum ad rebellandum, inter apparatum belli fato oppressum: ad se simul legatos, simul milites ad occupandas Græciæ urbes missos. Fallaci deinde colloquio per speciem reconciliandæ pacis extractam hyemem, ut tempus ad comparandum haberent.[d] Consulem nunc venire cum duabus legionibus Romanis, quæ * *[8] trecenos equites

4 Legendum putat Periz. *tertius et vicesimus.*—5 'Non raro particula *tamen* refertur ad omissam particulam *quamvis* vel *licet*. Supplenda autem est hæc particula ad vocem *quieta.*' Doering.—6 'Concinnior exiret oratio, si particula *tantum*, quod Mureto placebat, ante *ne* transponeretur.' *Doering.* —7 Malit Crev. *injurias.*—8 Vid. Not. Delph. inf. 'Pro *sena millia* lego *quina m.*, qui pristinus fuit numerus. Præterea servo vulg. *pari numero:* non enim legiones Rom. habebant *sena millia p., trecenos eq. et parem ferme*

NOTÆ

nonnisi triennio post, excesserit, lib. XXXIV. c. 48. et 52. quæ causa erroris Sigonio fuit, quemadmodum observat Perizon.

Sextus et vicesimus] Vide l. XXXIII. c. 10. *J. Clericus.*

[b] *Non justo decursu tamen, ne stetisse tantum in armis viderentur*] Placet Gronovio Mureti lectio sic transponentis, *non justo decursu tamen: tantum ne stetisse i. a. viderentur.* Verum non absimilem sententiam reddet scriptura vulgaris, interjecto commate, et subintellecta particula adversativa *sed: non justo decursu tamen:* (sed) *ne stetisse tantum in armis viderentur.*

[c] *Quorum major Philippus, natura frater, adoptione filius*] Oportet hunc Philippum a Philippo patre ex concubina genitum, adoptatum fuisse a Perseo fratre suo.

[d] *Ut tempus ad comparandum haberent*] Romani.

habeant,[e] et pari ferme numero sociorum peditum equitumque. Eo ut accedant regum auxilia Eumenis et Masinissæ, non plus septem millia peditum, duo equitum futura.[9] Auditis hostium copiis, respicerent suum ipsi exercitum; quantum numero, quantum genere militum præstarent tironibus, raptim ad id bellum conscriptis, ipsi, a pueris eruditi artibus militiæ, tot subacti atque durati bellis.[b] Auxilia Romanis Lydos et Phrygas et Numidas[f] esse; sibi Thracas Gallosque, ferocissimas gentium. Arma illos habere ea, quæ sibi quisque paraverit pauper miles: Macedonas promta ex regio apparatu, per tot annos patris sui cura et impensa facta. Commeatum illis cum procul, tum omnibus sub casibus maritimis fore: se et pecuniam et frumentum, præter reditus metallorum, in decem annos seposuisse. Omnia, quæ Deorum indulgentia, quæ regia cura præparanda fuerant,[10] plena cumulataque habere Macedonas. Animum habendum esse, quem habuerint majores eorum; qui, Europa omni domita, transgressi in Asiam, incognitum famæ[11 g] aperuerint armis orbem terrarum, nec ante vincere desierint, quam Rubro mari inclusis,[h] quod

[b] *Tot bellis exercitati atque indurati.*

---

numerum sociorum p. e.' Drak.—9 'Qui numerus ad sola hæc auxilia pertinet; et forte *ea* excidit post *Masinissæ* aut *millia*. Mendam in numero latere putabat Duk. qui eum ad totum referebat exercitum; et *eo accedent* emend. Drak. Sed ita potius dicendum erat *eo accedere*.' Rupert.—10 *Fuerint* conj.

NOTÆ

[e] *Cum duabus legionibus Romanis, quæ * * trecenos equites habeant*] Pro *tricenos*, recte Sigon. legit *trecenos*: Gron. totum locum sic supplendo reformat, *consulem nunc venire cum duabus legionibus Romanis, quæ singulæ sena millia peditum et trecenos equites habeant; et parem ferme numerum sociorum peditum equitumque.*

[f] *Auxilia Romanis Lydos et Phrygas et Numidas*] Priores ab Eumene missos, Numidas a Masinissa.

[g] *Incognitum famæ*] Sigon. *incognitum fama.* Sed nihil refert quantum ad sensum, qui elegantius dici videtur, *ipsi famæ incognitum.* Et revera Persicæ ditionis et Indiarum regiones incognitæ fuerant, antequam ab Alexandro Magno aperirentur.

[h] *Quam Rubro mari inclusis*] Rubrum mare plerique veterum dixere Arabicum et Indicum: nec deerat Alexandro quod vinceret ultra Indum et Gangem; sed ejus victorias Perseus sive ex ignoratione, sive data

vincerent, defuerit. At, Hercule, nunc non de ultimis Indiæ oris, sed de ipsius Macedoniæ possessione certamen fortunam indixisse. Cum patre suo gerentes bellum Romanos speciosum Græciæ liberandæ tulisse titulum.[12 i] Nunc propalam Macedoniam in servitutem petere, ne rex vicinus imperio sit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Hæc enim tradenda superbis dominis esse cum rege regnoque, si absistere bello et facere imperata velint.'

53. Cum per omnem orationem satis frequenti assensu succlamatum esset; tum vero ea vociferatio, simul indignantium minitantiumque, partim jubentium bonum animum habere regem, exorta est, ut finem dicendi faceret. Tantum jussis ad iter parare,[13] (jam enim dici, movere castra ab Nymphæo Romanos,) concione dimissa, ad audiendas legationes civitatium Macedoniæ se contulit. Venerant autem ad pecunias, pro facultatibus quæque suis, et frumentum pollicendum ad bellum. Omnibus gratiæ actæ, remissum omnibus; satis regios apparatus ad ea dictum sufficere: vehicula tantum imperata, ut tormenta telorumque missilium ingentem vim præparatam bellicumque aliud instrumentum veherent. Profectus inde toto exercitu, Eordæam petens,[k] ad Begorritem, quem vocant, lacum positis castris, postero die in Elimeam[l] ad Haliacmona fluvium[m] processit. Deinde saltu angusto superatis mon-

Duk.—11 Vid. Not. Delph. inf.—12 'Legendum videtur Gron. *prætulisse;* sed verbum simplex *ferre* omnium compositorum significationes induit.' *Doering.*

13 Non opus esse judicat Doer. ut cum Sigon. legatur *parari*, quod

NOTÆ

opera exaggerat, quo Macedonibus suis addat animos.

[i] *Speciosum Græciæ liberandæ tulisse titulum*] Legit Gron. *prætulisse.*

[k] *Eordæam petens*] Urbs erat Mygdoniæ, quæ provincia fuit Macedoniæ septemtrionalis, ad dexteram Axii fluminis. Huic urbi cum Eordæis Macedoniæ occiduæ populis nihil præter nomen commune.

[l] *In Elimeam*] Emathiæ regionis Macedonicæ urbs fuit Elimea, ad lævam Erigoni fluvii, supra Edessam, sive Ægæam: diversa ab ea quæ nomen dedit Elymiotis Macedoniæ Illyricæ sive occidentalis populis.

[m] *Ad Haliacmona fluvium*] Hic fluvius in Emathia ortus xxx. ferme passuum millibus ab Elimea meridiem versus; ad oram Pieriæ sese in

tibus, quos Cambunios vocant,[n] descendit ad (Tripolim vocant) Azorum, Pythium[14] et Dolichen incolentes. Hæc tria oppida paulisper cunctata, quia obsides Larissæis dederant, victa tamen præsenti metu, in deditionem concesserunt. Benigne his appellatis, haud dubius Perrhæbos quoque idem facturos, urbem,[15] nihil cunctatis,[o] qui incolebant, primo adventu recipit. Cyretias oppugnare coactus,[16 p] primo etiam die acri concursu ad portas armatorum est repulsus: postero die omnibus copiis adortus, in deditionem omnes ante noctem accepit.

54. Mylæ, proximum oppidum,[q] ita munitum, ut inexsuperabilis munimenti spes incolas ferociores faceret, non portas claudere regi satis habuerunt, sed probris[17] quoque in ipsum Macedonasque procacibus jaculati sunt.[r] Quæ res, cum infestiorem hostem ad oppugnandum fecisset, ipsos desperatione veniæ ad tuendos sese acrius accendit. Itaque per triduum ingentibus utrimque animis et oppugnatæ sunt, et defensæ. Multitudo Macedonum ad subeundum in vicem prælium haud difficulter succedebat: oppidanos, diem, noctem eosdem tuentes mœnia, non vulnera

legitur in Gron. Doujat. Crev.—14 Ita ex Plut. Paul. p. 262. et Steph. edidit Sigon. pro *Pithoum*.—15 Hujus urbis nomen excidisse jam monuere Crev. et Drak. Vid. Not. Delph. inf.—16 *Conatus* ex emend. Sigon. habent Gron. Doujat.

17 'Pro *probris* legendum esse *probra* jam Gronov. existimavit, nisi pro *jaculati* malis cum eodem *joculati*, vel cum Mureto *jocati*. 'Si pro *jaculati* legi liceret *invecti*, plana sane et usitata in hoc loco essent omnia.' *Doering*.

NOTÆ

Thermaicum sinum exonerat.

[n] *Montibus, quos Cambunios vocant*] *Cambunii montes* (quos videntur nonnulli cum Candaviis confundere) Emathiam sive Macedoniam proprie dictam et Deuriopes dividunt a Pelasgiotide Thessalica, et a Pelagonia Tripolitide, Macedoniæ latius sumtæ regione.

[o] *Urbem, nihil cunctatis*] Quænam sit illa Perrhæborum urbs non explicat Liv. Num *Mallea* Pelasgiotarum?

[p] *Oppugnare coactus*] In Ms. codice Sigon. perspicue legi testatur *conatus*.

[q] *Mylæ, proximum oppidum*] In Pelasgiotide quoque fuit oppidum Mylæ, inter Pamisum et Penenm fluvios, interque urbes Phæstum et Atracem.

[r] *Probris quoque in ipsum . . . jaculati sunt*] Malim, *joculati*; alioqui legendum videtur *probra quoque in ipsum jaculati sunt*.

modo, sed etiam vigiliæ et continens labor conficiebat. Quarto die, cum et scalæ undique ad muros erigerentur, et porta vi majore oppugnaretur, oppidani depulsi muris ad portam tuendam concurrunt, eruptionemque repentinam in hostes faciunt. Quæ cum iræ magis inconsultæ, quam veræ fiduciæ virium esset, pauci et fessi ab integris pulsi terga dederunt, fugientesque [18] per patentem portam hostes acceperunt. Ita capta urbs ac direpta est. Libera quoque corpora, quæ cædibus superfuerunt, venum data. Diruto magna ex parte et incenso oppido profectus, ad Phalannam [s] castra movit: inde postero die Gyrtonem pervenit. Quo cum T. Minucium Rufum et Hippiam, Thessalorum prætorem, cum præsidio intrasse accepisset, ne tentata quidem oppugnatione, prætergressus, Elatiam et Gonnum,[19] perculsis inopinato adventu oppidanis, recepit. Utraque oppida in faucibus sunt, quæ Tempe adeunt; [20 t] magis Gonnus. Itaque et firmiore id præsidio tutum equitum peditumque, ad hoc fossa triplici ac vallo munitum, reliquit. Ipse, ad Sycurium [u] progressus, opperiri ibi hostium adventum statuit; simul et frumentari passim exercitum jubet in subjecto hostium agro. Namque Sycurium est sub radicibus Ossæ montis. Qua in meridiem vergit, subjectos habet Thessaliæ campos: ab tergo Macedoniam atque Magnesiam. Ad has opportunitates accedit summa salubritas et copia, pluribus circumjectis fontibus, perennium aquarum.

55. Consul Romanus, per eosdem dies Thessaliam cum

Tò *in* delendum putabat Burm. et *inde* emend. Drak.—18 J. F. Gron. tentat *fugientesque et* vel *etiam*.—19 *Velatius et Connum* edd. ante Sigon.—20 *Qua Tempe adeuntur* conj. Gron.

NOTÆ

[s] *Profectus, ad Phalannam*] Phalanna Pelasgiotidis oppidum erat, et Peneo flumini ad septemtrionem, Pierio monti ad austrum.

[t] *In faucibus sunt, quæ Tempe adeunt*] Melius haud dubie videtur Gronovio, *quâ Tempe adeuntur*.

[u] *Sycurium*] Non procul Gonno fuisse patet ex descriptione quam mutuatus est a Polybio Livius. In Magnesia tamen, non in Pelasgiotide, atque inter Gonnum et Gyrtonem locandum auguror, sub Ossa monte.

exercitu petens, iter expeditum primo per Epirum habuit: deinde, postquam in Athamaniam est transgressus, asperi ac prope invii soli,[c] cum ingenti difficultate parvis itineribus ægre Gomphos pervenit. Cui si, vexatis hominibus equisque, tironem exercitum ducenti acie instructa et loco suo et tempore obstitisset rex, ne Romani quidem abnuunt,[1] magna sua cum clade fuisse pugnaturos. Postquam Gomphos sine certamine ventum est, præter gaudium periculosi saltus superati, contemtus quoque hostium, adeo ignorantium opportunitates suas, accessit. Sacrificio rite perfecto, consul, et frumento dato militibus, paucos ad requiem jumentorum hominumque moratus dies, cum audiret vagari Macedonas effusos per Thessaliam, vastarique sociorum agros, satis jam refectum militem ad Larissam ducit. Inde,[2] cum tria millia ferme abesset a Tripoli, (Sceam vocant,)[x] super Peneum amnem posuit castra. Per idem tempus Eumenes ad Chalcidem navibus accessit cum Attalo atque Athenæo fratribus, Philetæro[3] fratre relicto Pergami ad tutelam regni. Inde cum Attalo et quatuor millibus peditum, mille equitum, ad consulem venit. Chalcide relicta duo millia peditum, quibus Athenæus præpositus. Et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Græciæ populis convenerunt, quorum pleraque (adeo parva erant) in oblivionem adducta. Apolloniatæ trecentos equites, centum pedites miserunt. Ætolorum alæ unius instar, quantum in tota gente equitum erat, venerant; et Thessalorum omnis equitatus separatus erat. Non[4] plus quam trecenti erant

[c] *Quæ regio habet solum montosum et pæne inaccessum.*

1 Duker. malit *abnuebant*.—2 Post *inde* distinctione carent Gron. Doujat. Crev. Distinct. delend. censet Doer. ut sensus sit, *cum inde* (a Larissa), *&c.* Conj. Gron. *Inde* (ab Larissa) *cum tria m. f. abesset, ad Tripolin* (*Scæam vocant*) *super, &c.*—3 *Philetero* edd. ante Sigon.—4 Conj. Rupert. *speratus*, vel *Thessalorum, quorum omnis eq. speratus erat, non, &c.*

NOTÆ

[x] *A Tripoli, (Sceam vocant)*] Hæc Tripolis, aliis auctoribus parum cognita, inter Larissam et Tempe fuisse videtur: Scææ cognomen sinistram Græce significat, vel occidentalem. Probabile est ad lævam Penei ripam fuisse, non longe a Gonno.

equites in castris Romanis. Achæi juventutis suæ, Cretico maxime armatu, ad mille dederunt.

56. Sub idem tempus et C. Lucretius prætor, qui navibus præerat ad Cephalleniam, M. Lucretio fratre cum classe super Maleam [y] Chalcidem jusso petere, ipse triremem conscendit, sinum Corinthium petens ad præoccupandas in Bœotia res. Tardior ei navigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius, Chalcidem adveniens, cum a P. Lentulo Haliartum oppugnari audisset, nuntium, prætoris verbis, qui abscedere eum inde juberet, misit. Bœotorum juventute, quæ pars cum Romanis stabat, eam rem aggressus legatus, a mœnibus abscessit. Hæc soluta obsidio locum alteri novæ obsidioni dedit. Namque extemplo M. Lucretius cum exercitu navali, decem millibus armatorum, ad hoc duobus millibus regiorum, qui sub Athenæo erant, Haliartum circumsedit; parantibusque jam oppugnare, supervenit a Creusa [z] prætor. Ad idem fere tempus et a b ociis naves Chalcidem convenerunt: duæ Punicæ quinqueremes, duæ ab Heraclea ex Ponto triremes, quatuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiæ quadriremes. Prætor, quia nusquam erat maritimum bellum, remisit sociis.[5 a] Et Q. Marcius Chalcidem navibus venit, Alope [b] capta, Larissa, quæ Cremaste dicitur, oppugnata. Cum hic status in Bœotia esset, Perseus, cum ad Sycurium (sicut ante dictum est) stativa haberet, frumento undique circa ex agris convecto, ad vastandum agrum Pheræorum misit; ratus ad juvandas sociorum urbes longius ab castris abstractos deprehendi Romanos posse. Quos cum eo tu-

5 '*Remisit sociis* sc. naves, ab iis missas. Mireris, id non animadvertisse

NOTÆ

[y] *Super Maleam*] Intellige promontorium Peloponnesi, quod nunc *Capo di Matapan*, longe ab urbe Thessalica, a qua Maliacus sinus.

[z] *Creusa*] Oppidum Bœotiæ, Thespiarum navale, ad Corinthium sinum.

[a] *Remisit sociis*] Vult socios liberatos onere ferendi mari anxilii. Sic Tac. IV. Annal. 'remissa ædilibus talis cura.'

[b] *Alope*] Locrorum Opuntiorum oppidum, non procul Cnemide ad Euripum.

multu nihil motos animadvertisset, prædam quidem,[6 c] præterquam hominum, (pecora autem maxime omnis generis fuere,) divisit ad epulandum militibus.

57. Sub idem deinde tempus consilium et consul et rex habuerunt, unde bellum ordirentur. Regis creverunt[7] animi vastatione concessa sibi ab hoste Pheræi agri. Itaque eundum inde ad castra, nec dandum ultra spatium cunctandi, censebat. Et Romani censebant, cunctationem suam infamem apud socios esse, maximopere indigne ferentes, non latam Pheræis opem. Consultantibus, quid agerent, (aderant autem Eumenes et Attalus in consilio,) trepidus nuntius affert, hostem magno agmine adesse. Concilio dimisso, signum extemplo datur, ut arma capiant. Interim placet, ex regiis auxiliis centum equites et parem numerum jaculatorum peditum exire.[8] Perseus hora ferme diei quarta, cum paulo plus mille passus abesset a castris Romanis, consistere signa peditum jussit. Prægressus ipse cum equitibus ac levi armatura, et Cotys cum eo ducesque aliorum auxiliorum præcesserunt.[9] Minus quingentos passus ab castris aberant, cum in conspectu fuere hostium equites: duæ alæ erant magna ex parte Gallorum, (Cassignatus præerat,) et levis armaturæ centum fere et quinquaginta Mysi aut Cretenses.[10] Constitit rex, incertus quantum esset hostium. Duas inde ex agmine turmas Thracum, duas Macedonum, cum binis Cretensium cohortibus et Thracum, misit. Prælium, cum pares numero essent, neque ab hac aut illa parte nova auxilia subvenirent, incerta victoria finitum

Drak. qui emend. *socios.* [improb. Doer.]' *Rupert.*—6 'Friget, et putide hoc loco abundat, particula *quidem.* Hinc Gron. tentavit *præde quod erat;* eleganter sane, sed nemo facile *prædæ quod erat* depravatum esse in *prædæ quidem* sibi persuadeat. An scripsit Livius *prædam idem?* Depravata autem est vox *idem* alibi quoque in *quidem.*' Doering.

7 *Regi creverant* conj. Crev.—8 'Hic numerus merito suspectus est Drak.' *Doer.* Mox ab edd. ante Sigon. aberat *τὸ hora.*—9 Verbum *præcesserunt* vacare jam monuere Drak. et Crev. 'Sed non video, cur non Livius dicere quoque potuerit *prægressus* est rex; *et* simul *cum eo præcesserunt Cotys ducesque alio-*

NOTÆ

c *Prædam quidem*] Gron. forte *prædæ quod erat, præterquam hominum.*

est. Eumenis ferme triginta interfecti; inter quos Cassignatus dux Gallorum cecidit. Et tunc quidem Perseus ad Sycurium copias reduxit. Postero die circa eandem horam in eundem locum rex copias admovit, plaustris cum aqua sequentibus. Nam duodecim millium passuum via[d] omnis sine aqua et plurimi pulveris erat; affectosque siti, si primo in conspectu dimicassent, pugnaturos fuisse[11] apparebat. Cum Romani quiessent, stationibus etiam intra vallum reductis, regii quoque in castra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt, sperantes fore, ut Romani equites abeuntium novissimum agmen aggrederentur: inde certamine orto, cum longius a castris eos elicuissent, facile, ubiubi essent, se, qui equitatu et levi armatura plus possent, conversuros aciem.

58. Postquam inceptum[12] non succedebat, castra propius hostem movit rex, et a quinque millibus passuum communiit. Inde luce prima in eodem, quo solebat, loco peditum acie instructa, equitatum omnem levemque armaturam ad castra hostium ducit. Visus et plurium et propior solito pulvis trepidationem in castris Romanis fecit. Et primo vix creditum nuntianti est, qui prioribus continuis diebus nunquam ante horam quartam hostis apparuerat. Tum solis ortus erat. Deinde ut plurium clamore et cursu a portis dubitatio exemta est, tumultus ingens oboritur. Tribuni præfectique et centuriones in prætorium; miles ad sua quisque tentoria discurrit. Minus quingentos passus a vallo instruxerat Perseus suos circa tumulum, quem Callicinum vocant. Lævo cornu Cotys rex præerat cum omnibus suæ gentis: equitum ordines levis armatura interposita distinguebat. In dextro cornu Macedones erant equites:

rum auxiliorum.' Doer.—10 *Ac Cretenses* mavult Duk.—11 ' Forsan *p. esse.* Si Perseus mutasset consilium pugnandi, recte diceretur *p. fuisse.* Nec multum me movet *dimicassent* pro *dimicarent.*' Duk.

NOTÆ

[d] *Duodecim millium passuum via*] A erant, ad castra Romanorum circa Sycurio scilicet, ubi castra Persei Tripolim Sceam.

intermixti turmis eorum Cretenses. Huic armaturæ Medon Berœæus,[13] [e] equitibus et summæ partis ejus[14] [f] Meno Antigonensis [g] præerat. Proximi cornibus constiterant regii equites et mixtum genus, delecta plurium gentium auxilia: Patrocles Antigonensis his[15] [h] et Pæoniæ præfectus Didas erant præpositi. Medius omnium rex erat. Circa eum agema, quod vocant, equitumque sacræ alæ. Ante se statuit funditores jaculatoresque: quadringentorum manus utraque numerum expleverat. Ionem Thessalonicensem et Timanora Dolopem iis præfecit. Sic regii constiterant. Consul,[16] intra vallum peditum acie instructa, et ipse equitatum omnem cum levi armatura misit.[17] Pro vallo instructi sunt. Dextro cornu præpositus C. Licinius Crassus, consulis frater, cum omni Italico equitatu, velitibus intermixtis: sinistro M. Valerius Lævinus sociorum ex Græcis populis equites habebat, ejusdem gentis levem armaturam. Mediam autem aciem cum delectis equitibus extraordinariis[18] tenebat Q. Mucius. Ducenti equites Galli ante signa horum instructi, et de auxiliis Eumenis Cyrtiorum gentis [i] trecenti. Thessali quadringenti equites parvo intervallo su-

12 Tentabat Drak. *incepta*.—13 Ita ex Polyb. pro *Midon Bereus*, quod præferunt vett. edd. *Milo* edidere Sigon. et omnes post eum.—14 Vid. Not. Delph. inf.—15 *Hic* Gron. Doujat. Drak. Doer.—16 *Proconsul* edd. ante Sigon.—17 ‘ *Misit* omnes edd. ante postremam Gruteri, qui rectius forte dedit *emisit*, sc. e castris. Mox post *habebat* excidisse *et*, jam monuit Drak.’ *Rupert.* *Emisit* Gron. Doujat. Crev.—18 ‘ Crev. aut vocem *delectis*, tanquam interpretationem τοῦ *extraordinariis*, e margine in textum illatam, delendam; aut copulam *et* ante *extraordinariis* inserendam esse judicat.’ *Doering.*

NOTÆ

[e] *Medon* [*Milo*] *Berœæus*] Ita nominat Plut. at Polybio in Fragment. 69. est *Medon*.

[f] *Et summæ partis ejus*] Non video cur Sigon. malit *parti*; vult enim Noster summum sive præcipuum imperium ejus partis copiarum Macedonicarum fuisse penes Menonem.

[g] *Antigonensis*] Ex Antigonia urbe, ni fallor, Mygdoniæ ad Sinticæ limitem.

[h] *Antigonensis his*] Ita ex Car. Sigonii et J. F. Gronovii sententia emendatum, cum legeretur *hic*. J. Clericus.

[i] *Cyrtiorum gentis*] Hi Cyrtii numerantur inter auxilia Eumenis: ex qua regione Asiæ venerint, non facile conjicio. Non enim a Cirtha Numidiæ civitate in Africa.

per lævum cornu locati. Eumenes rex Attalusque cum omni manu sua ab tergo inter postremam aciem ac vallum steterunt.

59. In hunc modum maxime instructæ acies, par ferme utrimque numerus equitum ac levis armaturæ, concurrunt, a funditoribus jaculatoribusque, qui præcesserunt, prælio orto. Primi omnium Thraces, haud secus quam diu claustris retentæ feræ, concitati cum ingenti clamore in dextrum cornu, Italicos equites,[k] incurrerunt, ut usu belli et ingenio impavida gens turbaretur. Gladiis hastas [19] petere pedites,[l] nunc succidere crura equis, nunc ilia suffodere. Perseus, in mediam invectus aciem, Græcos primo impetu avertit.[20] Quibus cum gravis ab tergo instaret hostis; Thessalorum equitatus, qui a lævo cornu brevi spatio disjunctus [1] in subsidiis fuerat extra concursum, primo spectator certaminis, deinde, inclinata re, maximo usui fuit. Cedentes enim sensim integris ordinibus, postquam se Eumenis auxiliis adjunxerunt, et cum eo [2] tutum inter ordines suos receptum sociis fuga dissipatis dabant, et, cum minus conferti hostes instarent, progredi etiam ausi, multos fugientium obvios exceperunt. Nec regii, sparsi jam ipsi [m] passim sequendo, cum ordinatis et certo incedentibus [3] gradu manus conserere audebant. Cum, victor equestri prælio rex parvo momento si adjuvisset, debellatum esset,[4 n] opportune adhortanti

19 Conj. Rupert. *hostes* seu *alas* pro *hastas*.—20 ‘ Suspicor leg. esse aut *Gallos p. i. avertit*, (nam hi ante mediam Romanorum aciem instructi erant,) aut *in lævam i. aciem*, quia ibi erant Græci.’ *Rupert.*—1 Primum exemplar *dijunctus*, teste J. F. Gron.—2 Pro *cum eo* mavult Rupert. *aucti eo*.—3 *Incidentibus* edd. ante Sigon.—4 ‘ Sigonio, qui scribendum esse conjiciebat *debellaturus*, assentiuntur Gron. Crev. Drak. Mihi succurrebat *debellatum fuisset*.’ Doering. Mox pro *adhortanti* ingeniose, judice Doer. Crev. tentabat *adhuc*

NOTÆ

[k] *In dextrum cornu, Italicos equites*] Appositio est, et vult incurrisse Thracas in equites Italici generis, qui in dextro Romanorum cornu locati.

[l] *Gladiis hastas petere pedites*] Thracicus nempe peditatus hastas equitum Italicorum gladiis petebat, ut eas confringeret, et equorum tum crura succidebat, tum suffodiebat ilia.

[m] *Nec regii, sparsi jam ipsi*] Regios intellige Eumenis milites.

[n] *Parvo momento si adjuvisset, debellatum esset*] Sigon. postulare sensum ait, ut legatur, *debellaturus esset*: quod sequi etiam videtur Gron. Constat

supervenit phalanx, quam sua sponte, ne audaci cœpto deessent,[5] [o] Hippias et Leonatus raptim adduxerant, postquam prospere pugnasse equitem acceperunt. Fluctuante rege inter spem metumque tantæ rei conandæ, Cretensis Evander, quo ministro Delphis ad insidias Eumenis regis usus erat, postquam agmen impeditum [6] venientium [p] sub signis vidit, ad regem accurrit, et monere institit, 'ne elatus felicitate summam rerum temere in non necessariam aleam daret. Si contentus bene re gesta quiesset eo die, vel pacis honestæ conditionem habiturum, vel plurimos belli socios, qui fortunam sequerentur, si bellare mallet.' In hoc consilium pronior erat animus regis. Itaque, collaudato Evandro, signa referri, peditumque agmen redire in castra jubet; equitibus receptui canere.

60. Cecidere [7] eo die ab Romanis ducenti equites,[q] duo millia, haud minus, peditum; capti ferme ducenti equites. Ex regiis autem viginti equites, quadraginta pedites interfecti. Postquam rediere in castra victores, omnes quidem læti, ante alios [8] Thracum insolens lætitia eminebat: cum cantu enim superfixa capita hostium [9] portantes [r] redierunt.

stanti.—5 Vid. Not. Delph. inf.—6 *Agmen peditum* conj. Periz. probb. Rupert. et Doer.

7 *Concidere* edd. ante Sigon.—8 'Ante *alios* supp. *tamen;* quod post *quidem* nonnunquam omittitur.' *Doering.*—9 'Intell. aut addendum *hastis* vel *rom-*

NOTÆ

tamen sententia absque hac correctione: etenim *debellatum esset* sub hypothesi dicitur, *si rex parvo momento adjuvisset.*

[o] *Ne audaci cœpto deessent* [*deesset*] Reponit Sigon. *deessent.* Refertur enim, inquit, ad Hippiam et Leonatum, non ad phalangem: et recte quidem referri potest ad hos duces, qui phalangem adduxerant: sed nihil tamen vetat referri ad ipsum Persen, idque suadere videntur superiora.

[p] *Postquam agmen impeditum venientium*] Immo potius expediti atque ad pugnam instructi phalangitæ veniebant: scribe itaque, monente Perizonio, *agmen peditum.*

[q] *Cecidere eo die ab Romanis ducenti equites*] Omnium qui e Romano exercitu cæsi aut capti sunt eo die, numerum Plut. in Apophthegm. colligit duo millia octingentos, ut observat Sigon.

[r] *Cum cantu enim superfixa capita hostium portantes*] Esse debuit *hastis superfixa*, aut quid simile, ut notat Gronov. Porro quod de Thracibus hic dicitur, id Galliis et Germanis alii tribuunt, et noster inprimis l. x. 'in

Apud Romanos non mœstitia tantum ex male gesta re, sed pavor etiam erat, ne extemplo castra hostis aggrederetur. Eumenes suadere, ut trans Peneum transferret castra; ut pro munimento amnem haberet,[10] dum perculsi milites animos colligerent. Consul moveri flagitio timoris fatendi: victus tamen ratione, silentio noctis transductis copiis, castra in ulteriore ripa communit. Rex, postero die ad lacessendos prælio hostes progressus, postquam trans amnem in tuto posita castra animadvertit, fatebatur quidem peccatum, quod pridie non institisset victis; sed aliquanto majorem culpam esse, quod nocte foret cessatum. Nam, ut neminem alium suorum moveret, levi armatura immissa, trepidantium in transitu fluminis hostium deleri magna ex parte copias potuisse. Romanis quidem præsens pavor demtus erat, in tuto castra habentibus: damnum inter cetera præcipue famæ movebat. Et in consilio apud consulem pro se quisque in Ætolos conferebat causam; 'ab iis fugæ terrorisque principium ortum: secutos pavorem Ætolorum et ceteros socios Græcorum populorum.' Quinque principes Ætolorum primi terga vertentes conspecti dicebantur. Thessali pro concione laudati, ducesque eorum etiam virtutis causa donati.

61. Ad regem spolia cæsorum hostium referebantur. Dona ex his, aliis arma insignia, aliis equos, quibusdam captivos dono dabat.[11] Scuta erant supra mille quingenta;[12] loricæ thoracesque mille amplius[s] summam explebant; galearum gladiorumque et missilium omnis generis major aliquanto numerus. Hæc, per se ampla, pleraque

phalis vel *contis*.' Rupert.—10 *Transferrent* et *haberent* legend. putat Rupert.

11 'Aut *dona* vel *dono* videtur delendum, aut leg. *donabat* pro *dono dabat*.' Drak. 'Fieri quoque potuit, ut Livius scriberet *Donat ex his, &c.* et cum *donat* depravaretur in *dona*, temere fortasse aliquis adjecit *dono dabat*.' Doering.—12 *Quingena* Gron. Doujat. et mox pro *mille*, Gron. *millenum* legend.

NOTÆ

conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita et lanceis infixa; ovantesque moris sui carmine.'

[s] *Mille amplius*] Legit Gron. *millenum amplius summam.*

Millenum] Sic pro *mille*, recte legebat Gronovius. *J. Clericus.*

multiplicata verbis regis, quæ ad concionem vocato exercitu habuit. 'Præjudicatum eventum belli habetis. Meliorem partem hostium, equitatum Romanum, quo invictos se esse gloriabantur, fudistis. Equites enim illis principes juventutis, equites seminarium senatus: inde lectos in Patrum numerum consules, inde imperatores creant. Horum spolia paulo ante divisimus inter vos. Nec minorem de legionibus peditum victoriam habetis: quæ, nocturna fuga vobis subtractæ, naufragorum trepidatione passim natantium flumen compleverunt. Sed facilius nobis sequentibus victos Peneum superare erit, quam illis trepidantibus fuit; transgressique extemplo castra oppugnabimus, quæ hodie cepissemus, ni fugissent. Aut, si acie decernere volent, eundem pugnæ pedestris eventum expectate, qui equitum in certamine fuerit.' Et qui vicerant alacres, spolia cæsorum hostium humeris gerentes, ante ora sua audivere,[13 t] ex eo, quod acciderat, spem futuri præcipientes: et pedites, aliena gloria accensi, præcipue qui Macedonum phalangis erant, sibi quoque et navandæ regi operæ, et similem gloriam ex hoste pariendi, occasionem optabant. Concione dimissa, postero die profectus inde ad Mopselum [14] posuit castra.[u] Tumulus hic inter Tempe et Larissam medius est.

vult.—13 Vid. Not. Delph. inf. 'Hic locus, ut nunc distinguitur, intelligi omnino nequit: distingue *Et qui vicerant, alacres, spolia cæsorum hostium humeris gerentes ante ora, sua audivere.*' Doering.—14 Sic edd. vett. h. l. et c. 67. pr. pro quo *Mopsium* substituere Sigon. et recentt. edd. Gron. Doujat. Crev. Drak. Doer.

NOTÆ

[t] *Spolia cæsorum hostium humeris gerentes, ante ora sua audivere*] Gron. illa *ante ora sua* pro monstro habet, quasi referantur ad Eumenis milites: qui nisi bifrontes ponantur, non potuerint quæ humeris gerebant, ante ora sua habere. Itaque pro *ante ora*, scribit *facinora*, vel *decora sua audivere:* sed si Macedonico more ex imitatione Herculis, imposita capiti atque humeris ponamus spolia, cujusmodi ferarum pelles, (quibus galearum ac thoracum vice uterentur,) nihil vetabit quominus quæ humeris gerebantur potuerint etiam partem oris aliquam vestire. Potuerunt et alacres videri, quod *super ora sua*, (quæ Hebraica loquendi forma idem significat ac coram se,) audire quæ a rege de seipsis pronuntiata publice fuerant: fateor tamen non ingeniosam modo, sed valde probabilem et rebus congruentem hanc Gron. emendationem.

62. Romani, non abscedentes ab ripa Penei, transtulerunt in locum tutiorem castra. Eo Misagenes Numida venit cum mille equitibus, pari peditum numero, ad hoc elephantis duobus et viginti. Per eos dies consilium habenti regi de summa,[15] cum jam consedisset ferocia ab re bene gesta, ausi sunt quidam amicorum consilium dare, ut secunda fortuna in conditione honestæ pacis[16] uteretur[x] potius, quam, spe vana evectus, in casum irrevocabilem se daret. 'Modum imponere secundis rebus, nec nimis credere serenitati præsentis fortunæ, prudentis hominis et merito felicis esse. Mitteret ad consulem, qui fœdus in easdem leges renovarent, quibus Philippus pater ejus pacem a T. Quintio victore accepisset. Neque finiri[17] bellum magnificentius, quam a tam memorabili pugna; neque spem firmiorem pacis perpetuæ dari, quam quæ perculsos adverso prælio Romanos molliores factura sit ad paciscendum. Quod si Romani tum quoque insita pertinacia æqua aspernarentur, Deos hominesque et moderationis Persei, et illorum pervicacis superbiæ, futuros testes.' Nunquam ab talibus consiliis abhorrebat regis animus. Itaque plurium assensu comprobata est sententia. Legati, ad consulem missi, adhibito frequenti consilio, auditi sunt: 'Pacem petere, vectigal, quantum Philippus pactus esset, daturum Persea Romanis' pollicentes.[18] 'Urbibus, agris locisque,

15 Excidisse forte *belli* putat Drak.—16 Conj. Gron. *in conditionem hon. pac.* probb. Rupert. Doer.—17 Crev. ad *finiri* desiderat *posse*.—18 'Hanc vocem ab homine de oratione hiante solicito male intrusam esse existimat Crev. sed haud superflua est illa si paulo ante pro *petere* cum Periz. legeris

NOTÆ

Ante ora sua] Hoc est, coram ipsos laudentem Persea alacres audivere; nam *ante ora sua* non est referendum ad arma, quæ humeris gerebantur. Itaque hic mutatione minime opus est. *J. Clericus.*

[u] *Ad Mopselum* [*Mopsium*] *posuit castra*] Urbis Mopsii meminit Strabo, et ex eo Steph. lib. IX. eamque Pelasgiotidi Thessaliæ regioni ascribit: hinc *Mopsius*, sive, ut vulgo scribitur, *Mopselus* collis.

[x] *Ut secunda fortuna in conditione honestæ pacis uteretur*] Malle videtur Gron. *in conditionem pacis;* verum nomen illud 'conditio' non tam de legibus pacis, seu conventionibus, quam de ipsa pacificatione intelligendum mihi videtur; ut sit, tanquam in pace condenda, sive cum pacem faceret.

quibus Philippus cessisset, cessurum primum.'[19] [y] Hæc legati. Summotis iis, cum consultarent, Romana constantia vicit in consilio. Ita tum mos erat, in adversis vultum secundæ fortunæ gerere, moderari animos in secundis. Responderi placuit, 'Ita pacem dari, si de summa rerum liberum senatui permittat rex de se deque universa Macedonia statuendi jus.' Hæc cum renuntiassent legati, miraculo ignaris moris[20] pertinacia Romanorum esse; [d] et plerique vetare, amplius mentionem pacis facere. Ultro mox quæsituros, quod oblatum fastidiant. Perseus hanc ipsam superbiam, quippe ex fiducia virium esse,[1] timere; et, summam pecuniæ augens, si pretio pacem emere posset, non destitit animum consulis tentare. Postquam nihil ex eo, quod primo responderat, mutabat, desperata pace, ad Sycurium, unde profectus erat, rediit, belli casum de integro tentaturus.

63. Fama equestris pugnæ, vulgata per Græciam, nudavit voluntates hominum. Non enim solum, qui partis Macedonum erant, sed plerique, ingentibus Romanorum obligati beneficiis, quidam[2] vim superbiamque experti,[2 a] læti

[d] *Pro miraculo erat Romanorum pertinacia iis qui consuetudinem ipsorum ignorabant, nempe Macedonibus.*

---

petiere.' Doering.—19 'Hanc lectionem corruptam esse omnes interpretes arbitrati sunt. Hinc Sigon. pro *primum* malebat *Perseum;* Gron. *et ipsum;* Periz. *quam primum;* sed ego multo leviore ratione huic loco succurri posse puto, si, voce *primum* ante *cessurum* posita, et distinctione a *cessurum* separata, mecum legeris, *quibus Philippus cessisset primum, cessurum.*' Doering.—20 Ita ex emend. Gron. nam antea legebatur *ignaris* * * * *moris.*—1 'Forte leg. *quippe quæ ex f. v. esset;* et mox *Postquam nihil hic ex eo cet.*' Rupert.

2 'Rectissime J. F. Gron. post *superbiam* vel ante *vim* vocem *Macedonum* excidisse suspicatur. Ejusdem sententiæ est Crev. qui optionem dat, utrum *Macedonum,* an *Persei* vel *regis* malueris. Equidem particulam *adeo* simul

NOTÆ

Conditionem certe pro creatione, compositione, sive κτίσει, auctores ecclesiastici alicubi usurpant.

[y] *Cessurum primum*] Mavult Sigon. *cessurum Perseum:* Gron. *cessurum et ipsum.*

[1] *Quidam*] Gronovius putat excidisse *Macedonum;* sed nihil excidit; intelligitur enim *vis et superbia* Romanorum, ut res ipsa ostendit, propter quas victos eos Græcorum nonnulli gaudebant. *J. Clericus.*

[2 a] *Quidam vim superbiamque experti*] Putat Gronovius excidisse vocem *Ma-*

eam famam accepere; non ob aliam causam, quam pravo studio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus utitur deteriori atque infirmiori favendo.[3] Eodem tempore in Bœotia summa vi Haliartum Lucretius prætor oppugnarat,[4] et, quanquam nec habebant externa auxilia obsessi, præter Coroneorum juniores, qui prima obsidione mœnia intraverant,[a] neque sperabant, tamen ipsi animis magis, quam viribus, resistebant. Nam et eruptiones in opera crebro faciebant, et arietem admotum, libramento plumbi gravatum, ad terram urgebant; et, si qua declinarent, qui agebant, ictum, pro diruto muro novum tumultuario opere, raptim ex ipsa ruinæ[5] strage congestis saxis, exstruebant. Cum operibus oppugnatio lentior esset, scalas per manipulos dividi prætor jussit, ut[6] corona undique mœnia aggressurus; eo magis suffecturam ad id multitudinem ratus, quod, qua parte palus urbem cingit, nec attinebat oppugnari, nec poterat. Ipse ab ea parte, qua duæ turres quodque inter eas muri prorutum fuerat, duo millia militum delectorum admovit, ut eodem tempore, quo ipse transcendere ruinas conaretur, concursu adversus se oppidanorum facto, scalis vacua defensoribus mœnia capi parte aliqua possent. Haud segniter oppidani vim ejus arcere parant. Nam super stratum ruinis locum, fascibus aridis sarmentorum injectis, stantes cum ardentibus facibus accensuros ea se sæpe minabantur, ut, incendio intersepti[7] ab hoste, spatium ad objiciendum interiorem murum haberent.[e] Quod inceptum eo-

[e] *Ut Haliartii, a Romanis circumdati, eos remorarentur incendio excitato, et sic tempus haberent ad novum intus murum eis opponendum.*

excidisse suspicor.' *Doering.*—3 Scribendum *favendi* sc. studio, putat Gron. ' Recte; nec male, si distinxeris post *utitur*. Sed τὸ *favendo* etiam ad *pravo studio utitur* referri potest, vel per apposit. ad *pravo studio*.' Rupert.—4 *Oppugnabat* omnino legendum putant Duk. et Drak.—5 *Ruinæ* del. Gron. Doujat.—6 Delendum *ut* putat Drak.—7 Ex emend. Floreb. pro vulg. *intercepti*.—

NOTÆ

cedonum: alioqui superbiam Romanorum intelligi posse.

[a] *Qui prima obsidione mœnia intraverant*] Paulo ante obsessa fuerat Haliartus a P. Lentulo, supra hoc eodem lib. cap. 56.

rum fors impediit. Nam tantus repente effusus est imber, ut nec accendi facile pateretur, et extingueret accensa. Itaque et transitus per distracta fumantia virgulta patuit; et, in unius loci præsidium omnibus versis, mœnia quoque pluribus simul partibus scalis capiuntur. In primo tumultu captæ urbis seniores impubesque,[8] quos casus obvios obtulit, passim cæsi; armati in arcem confugerunt; et postero die, cum spei nihil superesset, deditione facta, sub corona venierunt. Fuerunt autem duo millia ferme et quingenti. Ornamenta urbis statuæ et tabulæ pictæ, et quicquid pretiosæ prædæ fuit, ad naves delatum: urbs diruta a fundamentis. Inde Thebas ductus exercitus:[9] quibus sine certamine receptis, urbem tradidit exulibus, et qui Romanorum partis erant: adversæ factionis hominum fautorumque regis ac Macedonum familias sub corona vendidit. His gestis in Bœotia, ad mare ac naves rediit.

64. Cum hæc in Bœotia gererentur, Perseus ad Sycurium stativa dierum aliquot habuit. Ubi cum audisset, raptim Romanos circa ex agris demessum frumentum convehere, deinde ante sua quemque tentoria spicas fascibus[10] desecantem, quo purius frumentum tereret, ingentes acervos per tota castra stramentorum fecisse; ratus incendio opportuna esse, faces tædamque et malleolos stuppæ[b] illitos pice parari jubet, atque ita media nocte profectus, ut prima luce aggressus falleret. Nequicquam: primæ stationes[11 c]

8 *Impuberesque* Gron. Doujat. Crev.—9 Livium vel alterius urbis posuisse nomen, vel aliquid de Thebanis omisisse putabat Crev. improb. Doer.

10 *Falcibus* Gron. Doujat. Crev. ‘Nescio an recte.’ *Rupert.*—11 Vid. Not. Delph. inf. Pro *aggressus* malit Drak. *aggressurus.*

NOTÆ

[b] *Et malleolos stuppæ*] Malleoli hic dicuntur ex Nonio Marcello manipuli spartei, sive fasciculi stuppæ pice contecti, qui incensi in muros aut in testudines jaciebantur. Aliud malleolorum militarium genus efficacius describit Ammianus Marcellinus lib. XXIII.

[c] *Nequicquam, primæ stationes*] Sigon. hic desiderari aliquid ait, et post adverbium *nequicquam* ascribit verbum *tentavit.* Defendit Gron. vulgatam lectionem, negatque quicquam deesse: vult enim τὸ *nequicquam* dici quasi nec ad quicquam, sive idem esse ac incassum; et sequentibus verbis,

oppressæ tumultu ac terrore suo ceteros exciverunt, signumque datum est arma extemplo capiendi; simulque in vallo, ad portas, miles instructus erat et intentus propugnationi castrorum. Perseus et extemplo circumegit aciem, et prima impedimenta ire, deinde peditum signa ferri jussit. Ipse cum equitatu et levi armatura substitit ad agmen cogendum; ratus, id quod accidit, insecuturos ad extrema ab tergo carpenda hostes. Breve certamen levis armaturæ maxime cum procursatoribus [d] fuit. Equites peditesque sine tumultu in castra redierunt. Demessis circa segetibus, Romani ad Cranonium intactum agrum [e] castra movent. Ibi cum securi, et propter castrorum longinquitatem, et viæ inopis aquarum difficultatem, quæ inter Sycurium et Cranona est, stativa haberent; repente prima luce in imminentibus tumulis equitatus regius cum levi armatura visus ingentem tumultum fecit. Pridie per meridiem [f] profecti ab Sycurio erant: peditum agmen sub lucem reliquerant in proxima planitie. Stetit paulisper in tumulis, elici posse ratus ad equestre certamen Romanos. Qui postquam nihil movebant, equitem mittit, qui pedites referre ad Sycurium signa juberet; ipse mox insecutus. Romani equites, modico intervallo sequentes, sicubi sparsos ac dissipatos invadere possent, postquam confertos abire, signa atque ordines servantes, viderunt, et ipsi in castra redeunt.

65. Inde, offensus longinquitate itineris, rex ad Mopsium castra movit; et Romani, demessis Cranonis segetibus, in

NOTÆ

primæ stationes, &c. rationem reddi, cur frustra ceciderit Persei conatus. Idque historica brevitate; cujus exempla refert. Maxime opportunum videtur illud Valerii Argon. lib. VI. 'Contra autem geminis fidens thoracibus ictum Sustulit, et gladio Siboles ferit ultima tali, Nequicquam: jam cuspis inest, nec fragmina curat Ambenus.' Ubi cum liceret rationem, cur irritus ictus fuisset, indicare per 'nam cuspis inest;' maluit tamen auctor, ea omissa, 'jam cuspis inest.'

[d] *Cum procursatoribus*] Gallice, *avec les batteurs d'estrade.*

[e] *Cranonium intactum agrum*] Cranonis urbis Phthioticæ inter Apidanum et Enipeum amnes, de qua XXXVI. 14.

[f] *Per meridiem*] Aliis *de meridie* dicitur.

Phalannæum agrum[g] transeunt. Ibi cum ex transfuga cognosset rex, sine ullo armato præsidio passim vagantes per agros Romanos metere, cum mille equitibus, duobus millibus Thracum et Cretensium profectus, cum, quantum accelerare poterat, effuso agmine issent,[12] improviso aggressus est Romanos. Juncta vehicula, pleraque onusta, mille admodum capiuntur, sexcenti ferme homines. Prædam custodiendam ducendamque in castra trecentis Cretensium dedit. Ipse, revocato ab effusa cæde equite et reliquis peditum, ducit ad proximum præsidium,[h] ratus haud magno certamine opprimi posse. L. Pompeius tribunus militum præerat, qui perculsos milites repentino hostium adventu in propinquum tumulum recepit, loci se præsidio, qui numero et viribus impar erat, defensurus. Ibi cum in orbem milites coëgisset, ut densatis scutis ab jactu[13] sagittarum et jaculorum sese tuerentur, Perseus, circumdato armatis tumulo, alios ascensum undique tentare jubet, et cominus prælium conserere, alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circumstabat: nam neque conserti pugnare propter eos, qui ascendere in tumulum conabantur, poterant; et, ubi ordines procursando solvissent, patebant jaculis sagittisve. Maxime cestrosphendonis[14][i] vulnerabantur. Hoc illo bello novum genus teli inventum est. Bipalme spiculum hastili semicubitali infixum erat, crassitudine digiti: huic ad libramen pinnæ tres,[k] velut sagittis solent, circumdabantur: funda media duo funalia imparia habebat.[l] Cum

12 'Malim *isset*. Quodsi autem Livius scripsit *issent*; aut *poterant*, aut *accelerari*, cum Dukero legendum videtur.' *Doering*.—13 Tentabat Duker.

NOTÆ

[g] *Phalannæum agrum*] Ab urbe Phalanna ad lævam Penei inter Larissam et Gonnum in Thessaliotide.

[h] *Ad proximum præsidium*] Gallice, *au corps de garde des Romains, qui étoit le plus proche.*

[i] *Cestrosphendonis*] Videtur nomen fundam spiculis armatam significare.

[k] *Huic ad libramen pinnæ tres*] Hunc locum sic Turneb. explicat: ei pinnæ tres additæ erant, ut libratior certiorque esset teli volatus.

[l] *Funda media duo funalia imparia habebat*] *Funalia duo* duplicem fundam interpretatur idem Turneb. alteram alteri continentem, quæ ambæ medio hastili inhærebant: posterius funale majus et latius erat, ut telum melius

majori sinu libratum funditor habena rotaret, excussum, velut glans, emicabat. Cum et hoc, et alio omni genere telorum, pars vulnerata militum [15] esset, nec facile jam arma fessi sustinerent, instare rex, ut dederent se, fidem dare, præmia interdum polliceri; nec cujusquam ad deditionem flectebatur animus; cum ex insperato jam obstinatis mori spes affulsit. Nam cum ex frumentatoribus refugientes quidam in castra nuntiassent consuli, circumsideri præsidium; motus periculo tot civium (nam octingenti ferme et omnes Romani erant) cum equitatu ac levi armatura (accesserant nova auxilia, Numidæ pedites equitesque et elephanti) castris egreditur, et tribunis militum imperat, ut legionum signa sequantur. Ipse, velitibus ad firmanda levium armorum auxilia adjectis, ad tumulum præcedit. Consulis latera tegunt Eumenes, Attalus et Misagenes, regulus Numidarum.

66. Cum in conspectu prima signa suorum circumsessis fuerunt, Romanis quidem ab ultima desperatione recreatus est animus: Perseus, cui primum omnium fuerat, ut, contentus fortuito successu, captis aliquot frumentatoribus occisisque, non tereret tempus in obsidione præsidii; secundum, ea quoque tentata utcumque, cum sciret nihil roboris secum esse, dum liceret intacto, abire; et ipse hostium adventum, elatus successu, mansit, et, qui phalangem arcesserent, propere misit. Qua et serius, quam res postulabat, et raptim acta, turbati cursu adversus instructos et præparatos erant adventuri. Consul anteveniens extemplo prælium conseruit. Primo resistere Macedones; deinde, ut

ictu, paulo argutius judice Doer.—14 Vid. h. l. Rupert. et Not. Var.—15 *Pars magna vul. mil.* mavult Ant. Periz.

NOTÆ

sustineret, ejusque ictum vehementius adigeret. Duo autem funalia, quæ fundam unam conficiebant, nectebantur in nodum ansula facta, cui inserebatur habena, qua telum rotabatur. Majorem autem sinum interpretatur majoris fundæ, et tanquam duplicis majorem capacitatem, in qua pendebat et librabatur telum. Addit hoc genus teli nomen adeptum esse a funda et cestro, id est, verriculo.

nulla re pares erant, amissis trecentis[16] peditibus, viginti quatuor primoribus equitum ex ala, quam Sacram vocant,[m] inter quos Antimachus etiam præfectus alæ cecidit, abire conantur. Ceterum iter prope ipso prælio tumultuosius fuit. Phalanx, abs trepido nuntio accita, cum raptim duceretur, primo in angustiis captivorum agmini oblata vehiculisque frumento onustis. Iis cæsis,[17] ingens ibi vexatio partis utriusque fuit, nullo expectante, utcumque[18 n] explicaretur agmen, sed armatis detrudentibus per præceps impedimenta, (neque enim aliter via aperiri poterat,) jumentis, cum stimularentur, in turba sævientibus. Vix ab incondito agmine captivorum expedierant sese, cum regio agmini perculsisque equitibus occurrunt. Ibi vero clamor jubentium referre signa ruinæ quoque prope similem trepidationem fecit; ut, si hostes, introire angustias ausi, longius insecuti essent, magna clades accipi potuerit. Consul, recepto ex tumulo præsidio, contentus modico successu, in castra copias reduxit. Sunt, qui eo die magno prælio pugnatum auctores sint. Octo millia hostium cæsa, in his Sopatrum et Antipatrum regios duces; vivos captos circiter duo millia octingentos, signa militaria capta viginti septem. Nec incruentam victoriam fuisse: supra quatuor millia et trecentos de exercitu consulis cecidisse: signa sinistræ alæ quinque amissa.

67. Hic dies et Romanis refecit animos, et Persea perculit,[19] ut, dies paucos ad Mopselum moratus, sepulturæ maxime militum amissorum cura, præsidio satis valido ad Gonnum relicto, in Macedoniam reciperet copias.

16 *Trecenis* Gron.—17 'Aliquid mendi hic latet: sive enim *cæsis* referas ad *vehicula*, ineptum est, sive ad *captivos*, parum verisimile.' *Crev.* 'Recte Crev. hunc loc. corruptum esse judicavit; sed ad eum emendandum nihil contulit. An scripsit Livius fortasse *iis viam claudentibus?*' Doering.—18 Ante *utcumque* excidisse *dum* videtur Gron. et in textu habet Crev. (*dum*) *utcumque*.

NOTÆ

[m] *Ex ala, quam Sacram vocant*] Gallice diceremus, *de la cornette royale*.

[n] *Nullo expectante, utcumque, &c.*] Perspicuum magis fuerit si inseratur ex Gronovii sententia, *dum utcumque explicaretur agmen*.

Timotheum quendam ex regiis præfectis cum modica manu relinquit ad Philam,[o] jussum Magnetas et propinquos tentare. Cum Pellam venisset, exercitu in hyberna dimisso, ipse cum Cotye Thessalonicam est profectus. Eo fama affertur, Atlesbim regulum Thracum et Corragum Eumenis præfectum in Cotyis fines impetum fecisse et regionem, Marenen[p] quam vocant, cepisse. Itaque, dimittendum Cotyn ad sua tuenda ratus, magnis proficiscentem donis prosequitur. Ducenta talenta, semestre stipendium, equitatui numerat, cum primo annuum dare constituisset. Consul, postquam profectum Persea audivit, ad Gonnum castra movet, si potiri oppido posset. Ante ipsa Tempe in faucibus situm Macedoniæ claustra tutissima præbet et in Thessaliam opportunum Macedonibus decursum. Cum et loco et præsidio valido inexpugnabilis res esset,[20 q] abstitit incepto. In Perrhæbiam flexis itineribus, Mallœa primo impetu capta ac direpta, Tripoli aliaque Perrhæbia recepta,[f] Larissam rediit. Inde Eumene atque Attalo domum remissis, Misagenem Numidasque in hyberna in proximis Thessalis[1] urbibus distribuit; et partem exercitus ita per totam Thessaliam divisit, ut et hyberna commoda omnes haberent, et præsidio urbibus essent. Q. Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam misit. Græcarum civitatium socios omnes præter Achæos dimisit. Cum exercitus parte profectus in Achaiam Phthiotim,[r] Pteleum[s]

[f] *Et aliis Perræbiæ locis acceptis in deditionem.*

19 ' Aut leg. *perpulit*, aut excidit *ita* vel *adeo*, cui *ut* respondeat.' *Drak.* Hoc prob. Doer.—20 Conj. Gron. *inexp. urbs esset.*—1 *Thessaliæ* Gron. Dou-

NOTÆ

[o] *Ad Philam*] Urbs Pieriæ in Macedonia ad confinia Magnesiæ Thessalicæ regionis a Demetrio Antigoni filio condita; nunc *Fello.*

[p] *Regionem, Marenen*] Maroneam Thraciæ urbem norunt geographi: Marenen regionem in eadem Thracia haud memorant. Apparet tamen tractum fuisse sive partem Odrysarum, quorum rex Cotys.

[q] *Inexpugnabilis res esset*] Immo *urbs*, ut Gron. advertit.

[r] *In Achaiam Phthiotim*] Jam ante observatum est Phthiotas Thessalos etiam Achæos fuisse appellatos.

[s] *Pteleum*] Urbs Phthiotidis fuit

desertum fuga oppidanorum diruit a fundamentis, Antrona voluntate colentium recepit. Ad Larissam deinde exercitum admovit. Urbs deserta erat; in arcem omnis multitudo concesserat: eam oppugnare aggreditur. Primi omnium Macedones, regium præsidium, metu excesserant. A quibus relicti oppidani in deditionem extemplo veniunt. Dubitari [2] inde, utrum Demetrias prius aggredienda foret, an in Bœotia aspiciendæ [3] res. Thebani, vexantibus eos Coroneis, in Bœotiam arcessebant. Ad horum preces, quia hybernis aptior regio, quam Magnesia erat, in Bœotiam duxit.

jat. Crev. prob. Doer.—2 *Dubitare* aut *dubitavit* malit Duk.—3 *Adipiscendæ* Gron. Doujat. Crev. Mox *Coronæis* omnes edd. præter Rupert.

NOTÆ

Athenis Euboicis oppositum, ad Pelasgicum sinum.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XLIII.

BREVIARIUM.

Cap. 1. Eadem æstate legatus, in Illyricum a consule missus, opulenta duo oppida diripuit. Alter consul C. Cassius nec in Gallia memorabile quicquam gerit, et per Illyricum ducere legiones in Macedoniam vano incepto conatur. Quod ubi senatus ex Aquileiensium legatis cognovit, legatos mittit, qui ei nuntient, ne suam provinciam relinquat. 2. In jus vocantur magistratus Romani, de quorum avaritia superbiaque conquesti erant Hispaniæ utriusque legati, et SCtis quibusdam consulitur Hispanis. 3. Quatuor millibus hominum, natis ex militibus Romanis et Hispanis mulieribus, Carteia datur, ubi habitent. Eodem tempore Romam veniunt legati Carthaginienses et Gulussa Masinissæ filius. 4. M. Junius Pennus prætor Celtiberos sine sanguine domat: at Licinius et C. Lucretius crudeliter et avare bellant in Græcia; et non modo de his, sed etiam de L. Hortensio, successore Lucretii, ab Abderitarum, 5. et de C. Cassio a Cincibili, regis Gallorum, nec non a Carnorum Istrorumque et Iapydum legatis similes querelæ ad senatum Rom. deferuntur. 6. Legati multarum Græciæ Asiæque civitatum, item ex Africa Carthaginiensium et Masinissæ simul Romam conveniunt. 7. His dimissis audiuntur legati Cretenses, et post hos vocantur Chalcidenses, quorum princeps Miction de superbia, crudelitate, et avaritia Lucretii Hortensiique queritur. 8. Lucretius damnatur, et literæ jussu senatus scriptæ mittuntur ad Hortensium absentem. 9. In Liguribus eo anno nihil memorabile geritur: in Illyricum vero, cujus regem Gentium Romani suspectum habent, ab A. Hostilio cos. mittitur Ap. Claudius Centho legatus. 10. Is ab Uscanensibus repellitur cum magna clade, cujus reliquias ad Lychnidum reducit.

11. Comitia consularia et prætoria. Reditus legatorum, ad exercitum in Macedoniam missorum. Kalendæ intercalares. Mors sacerdotum. 12.

Numerus militum sociorumque navalium in supplementum scribendorum. 13. Prodigia publica procurantur, non suscipiuntur duo, in loco privato peregrinoque facta. 14. C. Claudius Pulcer et Ti. Sempronius Gracchus creantur censores. Horum edicta de delectu, commeatibus missionibusque militum. 15. Sortitio provinciarum; et censura. 16. Acerba recensio equitum, et contentiones censorum cum veteribus publicanis eorumque patrono, P. Rutilio trib. pl. 17. Numerus colonorum Aquileiensium auctus. SCtum, a C. Popillio et Cn. Octavio legatis per omnes Peloponnesi urbes circumlatum, ne quis ullam rem in bellum magistratibus Romanis conferret, præterquam quod senatus censuisset.

18. Perseus in Illyricum proficiscitur, et Uscanam expugnat. 19. Inde Draudacum castellum et Oæneum capit, legatosque mittit ad Gentium, qui regem jam din dubium in societatem pelliciant. 20. Is pecuniam poscit. 21. Oppida Illyrici frustra tentant legati Romani, L. Cœlius Uscanam et Ap. Claudius Phanotem. Perseus, qui in Macedoniam sese receperat, ad Stratum, validissimam Ætoliæ urbem, ducit vocantibus Epirotis et Archidamo principe Ætolorum. 22. Sed clausas portas receptumque vix Romanum præsidium invenit, et infecta re in regnum redit. 23. Clevas, ab eo relictus, prospere res gerit adversus Ap. Claudium et Antigonenses.

1. Eadem æstate, qua in Thessalia equestri pugna vicere Romani,[1a] legatus,[2] in Illyricum a consule missus, opulenta duo oppida vi atque armis coëgit in deditionem, omniaque iis sua concessit, ut opinione clementiæ eos, qui Carnuntem munitam urbem[b] incolebant, alliceret. Postquam nec, ut dederent se, compellere, neque capere obsidendo poterat;

1 ' *Victi* vel *victi fuere* emend. Cler. et Crev. Vulgatum defendit Doujat. ut Livius unice respexerit posteriorem pugnam. At eum, Romanis suis faventem, non quidem plane dissimulasse cladem, sed scripsisse *victi primum, deinde vicere,* suspicabantur Gron. et Drak.' *Rupert.*—2 ' Hic legatus, cujus

NOTÆ

[a] *Equestri pugna vicere Romani*] Non quidem ea quæ libri superioris c. 59. describitur: tunc enim victi fuere Romani: sed posteriore prælio vicerunt, quod habetur cap. 66.

Vicere] Aperte victos testatur Livius l. XLII. c. 59. itaque hic legendum *victi;* nam secum ita pugnare historicum nostrum verisimile non est. *J. Clericus.*

[b] *Qui Carnuntem munitam urbem*] Carnuntum in Pannonia nemo nescit, ubi nunc Cœnobium S. Petronillæ in Austria ad Hungariæ confinia: sed procul ab Illyrico maritimo, ubi tunc Romanorum arma. Est et apud Plin. Carnus Sabæorum in Arabia oppidum: verum in ea Illyrici parte quæ Macedoniæ adjacet, et quo legatum mittere potuit Licinius consul, cui Macedonia attributa erat: Carnuntem nullibi invenio.

ne duabus oppugnationibus nequicquam fatigatus miles esset, quas prius intactas urbes [3] reliquerat, diripuit. Alter Consul C. Cassius nec in Gallia, quam sortitus erat, memorabile quicquam gessit, et per Illyricum ducere legiones in Macedoniam vano incepto est conatus. Ingressum hoc iter consulem senatus ex Aquileiensium legatis cognovit; qui, querentes coloniam suam novam et infirmam, necdum satis munitam, inter infestas nationes Istrorum et Illyriorum esse, cum peterent, ut senatus curæ haberet, quomodo ea colonia muniretur, interrogati, vellentne eam rem C. Cassio consuli mandari? responderunt, Cassium, Aquileiam indicto exercitu, profectum per Illyricum in Macedoniam esse. Ea res primo incredibilis visa, et pro se quisque credere, Carnis forsitan aut Istris bellum illatum. Tum Aquileienses, nihil se ultra scire, nec audere affirmare, quam triginta dierum frumentum militi datum, et duces, qui ex Italia itinera in Macedoniam nossent, conquisitos abductosque. Enimvero senatus indignari, tantum consulem ausum, ut suam provinciam relinqueret, in alienam transiret, exercitum novo periculoso [4 c] itinere inter exteras gentes duceret, viam tot nationibus in Italiam aperiret. Decernunt frequentes, ut C. Sulpicius prætor tres ex senatu nominet legatos, qui eo die proficiscantur ex Urbe, et quantum accelerare possent, Cassium consulem, ubicumque sit, persequantur; nuntient, ne bellum cum ulla gente moveat, nisi cum qua senatus gerendum censuerat.[5] Legati hi profecti,[6] M. Cornelius Cethegus, M. Fulvius, P. Marcius [7] Rex. Metus de consule atque exercitu distulit eo tempore muniendæ Aquileiæ curam.

nomen excidisse videtur, ex mente Sigonii fuit *Q. Mucius.*' Doering.—3 *Quam primum intactam urbem* edd. ante Sigon.—4 Vir doctus ad marginem ed. Curion. legi jubet *novo et periculoso.*—5 ' Oratio obliqua postulat *censuerit*, et sic videtur quoque legendum esse Periz. et Drak.' *Doering.*—6 *Legati ii profecti* edd. ante Sigon. qui corrigit *Legati III. profecti;* id est, *legati tres profecti.*—7 Duk. malit *Q. Marcius.*

NOTÆ

[c] *Novo periculoso*] Omissa est copula inter duo hæc adjectiva, ut sit legendum *novo et periculoso.* J. Clericus.

2. Hispaniæ deinde utriusque legati aliquot populorum in senatum introducti. Ii, de magistratuum Romanorum avaritia superbiaque conquesti, nisi genibus ab senatu petierunt, ne se socios fœdius spoliari vexarique, quam hostes, patiantur.[8] Cum et alia indigna quererentur, manifestum autem esset, pecunias captas; L. Canuleio prætori, qui Hispaniam sortitus erat, negotium datum est, ut in singulos, a quibus Hispani pecunias peterent, quinos recuperatores ex ordine senatorio daret, patronosque, quos vellent, sumendi potestatem faceret. Vocatis in curiam legatis recitatum est senatus consultum, jussique nominare patronos, quatuor nominaverunt, M. Porcium Catonem, P. Cornelium Cn. F. Scipionem, L. Æmilium L. F. Paullum, C. Sulpicium Gallum. Cum M. Titinio primum, qui prætor A. Manlio, M. Junio consulibus in citeriore Hispania fuerat, recuperatores sumserunt. Bis ampliatus, tertio absolutus est reus.[d] Dissensio inter duarum provinciarum legatos est orta: citerioris Hispaniæ populi M. Catonem et Scipionem; ulterioris L. Paullum et Gallum Sulpicium patronos sumserunt. Ad recuperatores adducti a citerioribus populis P. Furius Philus, ab ulterioribus M. Matienus. Ille Sp. Postumio, Q. Mucio consulibus triennio ante, hic biennio prius, L. Postumio, M. Popillio consulibus, prætor fuerat. Gravissimis criminibus accusati ambo ampliatique: cum dicenda de integro causa esset, excusati exilii causa solum vertisse.[e] Furius Præneste, Matienus Tibur exulatum abierunt. Fama erat, prohiberi a patronis nobiles ac potentes compellare; auxitque eam suspicionem Canuleius

8 *Paterentur* malit Rupert.

NOTÆ

[d] *Bis ampliatus, tertio absolutus est reus*] *Ampliari* dicebantur ii quorum damnatio vel absolutio differebatur, quod nondum plane liqueret de crimine: unde amplius inquirendæ erant idoneæ probationes: Gallice, *un plus amplement enquis.*

[e] *Excusati exilii causa solum vertisse*] Qui voluntario exilio damnationem et pœnam antevertebant, damnari ultra non poterant, nec ad causam dicendam cogi; cum apud Romanos veteres maximum esset suppliciorum in cives exilium, præterquam si majestatis rei convincerentur.

prætor, quod, omissa ea re, delectum habere instituit; deinde repente in provinciam abiit, ne plures ab Hispanis vexarentur. Ita, præteritis silentio obliteratis, in futurum consultum ab senatu Hispanis, quod impetrarunt, ne frumenti æstimationem magistratus Romanus haberet;[f] neve cogeret vicesimas vendere Hispanos,[g] quanti ipse vellet; et ne præfecti in oppida sua ad pecunias cogendas imponerentur.

3. Et alia novi generis hominum ex Hispania legatio venit. Ex militibus Romanis et ex Hispanis mulieribus, cum quibus connubium non esset,[h] natos se memorantes, supra quatuor millia hominum, orabant, ut sibi oppidum, in quo habitarent, daretur. Senatus decrevit, ' uti nomina sua apud L. Canuleium[i] profiterentur; eorumque si quos manumisisset,[k] eos Carteiam ad oceanum deduci placere. Qui Carteiensium domi manere vellent,[l] potestatem fore, uti numero colonorum essent, agro assignato. Latinam eam coloniam fuisse,[9 m] libertinorumque appellari.' Eo-

9 ' Recte J. F. Gron. pro *fuisse* legendum putat *esse*.' Doering.

NOTÆ

[f] *Ne frumenti æstimationem magistratus Romanus haberet*] Ut scilicet frumentum, quod tributi nomine præstabant provinciales, suo pretio, pro ratione liberi commercii, taxaretur, non arbitrio magistratuum.

[g] *Neve cogeret vicesimas vendere Hispanos*] Vicesimarum nomine intelligenda videtur pars vigesima frumenti, quod in Hispanorum regionibus proveniret: impetrarunt autem hoc senatusconsulto, ne triticum suum ejusve partem vendere inviti cogerentur, et si venderent, ejus pretium non arbitrarium, et vero minus acciperent.

[h] *Cum quibus connubium non esset*] Tritum Romanis uxores ducere non licuisse, nisi Romanas, aut ex iis populis quibus datum extra ordinem connubii jus.

[i] *Apud L. Canuleium*] Is prætor erat Hispaniam sortitus provinciam, supra cap. 31.

[k] *Eorumque si quos manumisisset*] Jure Romano ex concubina vel peregrina geniti manumissione non indigebant ut liberi essent. Dicendum itaque hos Hispanos ex ancillis natos, cujus rei non meminit Livius.

[l] *Qui Carteiensium domi manere vellent*] De ipsis Carteiensibus accipi non potest: neque enim senatusconsulto est opus, ut qui in colonia nati, aut ejus cives sunt, colonorum numero sint. Quod si Hispanos hybridas intelligamus, dicendum erat, *qui Carteiæ manere vellent*, id est, apud Carteiam urbem: nisi ponamus eos jam Carteiæ fuisse: quo tota hæc narratio nequaquam ducit.

[m] *Latinam* [*Larissam*] *eam coloniam*

dem tempore ex Africa et Gulussa, Masinissæ regis filius, legatus patris, et Carthaginienses venerunt. Gulussa prior in senatum introductus, et, quæ missa erant ad bellum Macedonicum a patre suo, exposuit, et, si qua præterea vellent imperare, præstaturum merito populi Romani est pollicitus; et monuit Patres conscriptos, ut a fraude Carthaginiensium caverent: ‘ classis eos magnæ parandæ consilium cepisse; specie pro Romanis et adversus Macedonas: ubi ea parata instructaque esset, ipsorum fore potestatis, quem hostem aut socium habeant.’

[(4.) Egit deinde Masinissæ causam de agro, de oppidis, quæ ablata sibi ab eo Carthaginienses quererentur, magnaque contentione inter regulum et legatos Carthaginienses disceptatum. Quæ ultro citroque[n] jactata sint, quid a senatu responsum fuerit, in incerto est. Quievit tamen velut sopita hæc controversia per aliquot annos. Renovata postea in acre bellum exarsit, quod adversus Masinissam a Pœnis susceptum, cum Romanis gerendum fuit, nec nisi Carthaginis interitu finitum est. Hoc anno invenimus in annalibus puerum factum ex virgine sub parentibus, jussuque haruspicum deportatum in insulam desertam.

Appian. Pun.

Plin. VII. 4.

FastiCapit. (5.) Habita sunt a C. Cassio consule comitia, quibus creati consules sunt A. Hostilius Mancinus, A. Atilius Serranus.† Prætores inde facti M. Retius, Q. Mænius, L. Hortensius, Q. Ælius Pætus, T. Manlius Torquatus, C. Hostilius.[p] Decretæ consulibus provinciæ, Italia et

Inf. capp. 4. et 11.

fuisse] A quo et quando Carteiam deducta fuerit ante hoc tempus colonia, nullibi quod sciam reperitur. Nunc itaque primum factam coloniam Latinam vult Gron. eo deductis his quatuor millibus Hispanorum: unde legit, *Latinam eam coloniam esse*, quasi id tunc decretum esset a senatu. Obstare tamen videtur quod supra dicitur, ‘ eorumque si quos manumisisset :’ ex quibus verbis colligi potest, hos homines, nec omnes, nec majori ex parte Carteiam missos.

[n] *Quæ ultro citroque*] Multa hic Doujatius in suo supplemento habet de Carthaginiensibus, de Masinissa. Sed ea partim e suo protulit, partim ex Appiano quidem desumta, verum ad aliud tempus pertinentia, huc sine causa videtur retulisse. Hæc omnia recidere necessarium duximus. *Crev.*

† A. U. C. 583.

[p] *Q. Ælius Pætus, T. Manlius Torquatus, C. Hostilius*] Hos prætores ex conjectura pro more suo supplet

Macedonia. Italia Atilio, Hostilio Macedonia obvenit. Prætores, Retius urbanam jurisdictionem, peregrinam Mænius sortitus est. Classis cum ora maritima Græciæ Hortensio obtigit. Reliquæ prætoriæ provinciæ fuere procul dubio, quemadmodum anno priore, Hispania, Sicilia, et Sardinia. Sed singulas quinam prætores obtinuerint, silentibus veterum monumentis, certo sciri non potest. Interim P. Licinius, quasi ad bellum, non cum Perseo, sed cum Græcis gerendum missus esset, inanes adversus justum hostem iras in miseros et viribus impares vertit, compluresque in Bœotia, ubi hybernabat, urbes expugnavit et crudeliter diripuit. Coronei maxime vexati cum ad senatum confugissent, Patres decreverunt, ut captivi qui sub corona venissent, in libertatem restituerentur. Consulis crudelitatem et avaritiam imitatus est, aut etiam superavit Lucretius prætor, qui classi præerat, adversus socios ferox, hosti spernendus. Si quidem classem ad Oreum stantem adortus repente Perseus, naves onerarias frumentum portantes viginti cepit, reliquas depressit, et quatuor etiam quinqueremibus potitus est. Res quoque prospere gestæ in Thracia a Perseo, cum eo ad Cotyn defendendum adversus Atlesbis et Corragi copias divertisset. Nec vero ipse sibi Cotys defuit, vir bello strenuus, consilio præstans, Thrax genere solo, non moribus. Nam et unicæ sobrietatis ac temperantiæ fuit, idemque clementia et moderatione animi plane amabilis.

Zonar. Ep. hujus lib. et inf. c. 4. et 8.

Plut. in Paulo.

Ep. hujus lib. et sup. XLII. 67. Polyb. et Diod. apud Vales.

(6.) Cuncta Perseo ex voto fluebant. Nam et tunc Epirotarum gens in ejus partes transiit, auctore Cephalo, quem tamen ad defectionem necessitas magis compulit, quam voluntas. Is singulari prudentia et constantia præditus, tum quoque optima mente erat. Deos enim immortales precatus fuerat ut bellum inter Romanos et Persea ne conflaretur, neve de summa rerum decerneretur.

Polyb. ib.

Pighius. Pætus et Torquatus consules futuri sunt, ille anno post tertio, hic quinto. C. Hostilius adjungitur legatus C. Popillio consulari, et C. Decimio prætorio, infra l. XLIV. c. 19. Unde fit verisimile eum, viris tam honoratis datum collegam, præturam gessisse. Atqui nullius horum prætura reperitur in Livio. His rationibus adductus Pighius, haud omnino improbabilibus, suspicatur eos hoc anno prætores fuisse. *Crev.*

At exorto bello, statuerat ex fœderis præscripto Romanos juvare : præter fœderis autem leges nihil ultro facere, neque obsequi indecore et turpiter. Turbavit hæc consilia Charopus quidam, ejus Charopi, qui saltum ad Aoum amnem T. Quintio contra Philippum bellanti aperuerat, nepos, vilis potentiorum assentator, et mirus calumniarum in optimum quemque artifex. Romæ educatus fuerat, missus ab avo in urbem, ut linguam Romanam literasque perdisceret. Hinc notus carusque plurimis Romanorum, cum revertisset domum, natura levis, et ingenio pravus, cum et Romana ei amicitia faceret animos, principes viros usque allatrabat. Sed primo despiciebatur ab omnibus, nec ulla ejus ratio habebatur. Postquam autem bellum Persicum conflatum est, cum plena omnia suspicionum in Græcia essent, multis palam, pluribus occulte Perseo studentibus, non destitit Charopus eos, qui auctoritate inter Epirotas præstabant, apud Romanos criminari. Et speciem quandam coloremque dabat ejus calumniis ea necessitudo, quæ olim Cephalo ceterisque eandem sectam sequentibus cum regibus Macedonum fuerat. Jam vero omnia illorum dicta factaque maligne explorans, et in pejus semper detorquens, veritatemque adjectis detractisque quæ voluerat adulterans, fidem criminibus faciebat. Neque his tamen commovebantur Cephalus et ii qui eorundem in republica consiliorum socii erant, freti egregia conscientia illibatæ erga Romanos fidei. Verum ubi illis criminationibus aurem præbere Romanos senserunt, et principes quosdam Ætolorum, quos pariter suspectos fecerant obtrectatorum calumniæ, Romam abductos, tum demum opus esse crediderunt, ut sibi ipsi suisque rebus consulerent. Cum autem nihil succurreret præter regiam amicitiam, cum Perseo societatem inire coacti sunt, eique gentem suam tradere.

Sup. XXXII. 11. Polyb. et Diod. ib.

(7.) Romæ A. Hostilius, A. Atilius consules, inito magistratu, et peractis quæ divina humanaque in urbe et circa urbem fieri a consulibus mos est, in provincias profecti sunt. Hostilius, cui Macedonia obtigerat, cum in Thessaliam ad exercitum properaret, Epirum, quæ nondum aperte defecerat, ingressus, parum abfuit quin incide-

Polyb. ib.

ret in Persei manus. Theodotus enim quidam et Philostratus rati sese, si eum regi traderent, magnam gratiam apud Persea inituros, et gravissimum in præsentia Romanis damnum illaturos, ad regem literas dedere, ut quanta maxima posset celeritate accurreret. Quod nisi et Perseum objecta a Molossis ad Loum amnem mora retardasset, et consul de imminenti periculo monitus ab instituto itinere deflexisset, vix videtur effugere potuisse. Igitur relicta Epiro navigavit Anticyram, unde in Thessaliam contendit. Ibi accepto exercitu ad hostem perrexit. Sed nihilo felicius bellum administravit, quam priore anno gestum fuerat. Nam et prælio commisso cum rege pulsus est, et cum primo per Elimeam vim facere tentasset, deinde per Thessaliam occulte moliri iter, ubique occurrente Perseo, vano conatu absistere coactus est. Nec Hortensius prætor, cui classis obtigerat, quicquam satis scite aut fortunate egit, cujus ex rebus gestis nihil ad memoriam insignius est, quam crudelis et perfida urbis Abderitarum direptio, cum intoleranda sibi imposita onera deprecarentur. Igitur Perseus Romanos jam despiciens, ac velut otiosus plane et vacuus, corollarii vicem in Dardanos excursionem fecit, et decem millibus barbarorum interfectis, ingentem prædam abduxit.

Plut. in Paulo.

Inf. c. 4. Plut.

(8.) Movere hoc anno Celtiberi in Hispania bellum, instigante novo duce Olonico,† Salondicum quidam vo-

Epit. hujus lib. et Flor. II. 17.

† Hoc de Olonico, quod sub finem epitomes hujus libri legitur, quasi *Olonicus*, sive (ut alii codices habent) *Elonicus*, mendose scriptum sit, refert Sigonius ad Clondicum Bastarnarum ducem, qui in Dardaniam cum triginta millibus hominum, ceteris in patriam reversis, pervenisse memoratur lib. XL. cap. 58. Hac de causa, pro eo quod in fine hujus epitomes scribitur *in Hispania*, legit idem Sigon. *in Pœonia*, quæ Macedoniæ regio Dardanis vicina. Inde conjiciebam narrationem hanc totam ad Cn. Sicinium prætorem anni prioris pertinere; qui cum jurisdictionem inter peregrinos sortitus esset, adjecta præterea aliorum negotiorum cura, uti ex Nostro liquet libri superioris cap. 9. 10. et 18. prorogato deinde in annum imperio, navalibus terrestribusque copiis attributis, provinciam Macedoniam obtinere jussus fuerat: trajectoque ad Apolloniam exercitu, tribunos cum valida manu ad occupanda Dassaretiorum atque Illyriorum, ipsis volentibus, castella miserat; quod refertur ejusdem libri cap. 27. 31. 36. Unde non improbabile videbatur, Licinio consule et præfecto classis Lucretio eorumque legatis Perseum circa maritima distinentibus, Sicinium, quo Dardanis Romanorum sociis contra Bastarnas

cant.q Is summa calliditate et audacia, hastam argenteam quatiens, velut cœlo missam, vaticinanti similis, omnium

Thracasve bellantibus sese adjungeret, in intimam Macedoniam, qua Dardanis proxima est, cum exercitu penetrasse; ita ut quæ de Olonico interemto scribuntur, Clondico convenire potuerint. Idque suadebant argumenta duo ex Floro, quibus confici videbatur ea, quæ de Salondico Hispano apud eum referuntur, ad hæc tempora revocari non posse. Alterum quod ante Salondicum ponantur Metelli Macedonici, junioris Africani, Decimi Bruti in Hispania gesta; quæ sane hoc tempore posteriora sunt: et quod Florus castra consulis adita dicat ab Olonico, cum tamen per hosce annos nullus esset in Hispania consul, citeriorque et ulterior per proprætores regerentur. Verum huic sententiæ vehementer obstat quæ fit postea Clondici mentio lib. XLIV. cap. 26. et 27. Licet enim ibi Gallorum regulus dicatur, dubium tamen esse non potest quin idem sit cum superioris anni Clondico Bastarnarum regulo. Bastarnæ quippe Gallicæ originis ejusdemque cum Scordiscis generis fuerunt, nec sermo nec mores abhorrebant, teste Livio. Quin et Plutarchus in Paullo Æmilio Bastarnas hos ipsos vocat Gallos: et Clondicus Gallus e Thracia (quo Clondicus Bastarna advenerat a Philippo vocatus) narratur, spretis Persei conditionibus, retro cum suis ad Istrum rediisse; ad cujus fluminis ripam ulteriorem Bastarnarum sedes. Obstat et Hispaniæ nomen, quod vocabulum cum constanter et editi et scripti servent, in Pœoniæ appellationem transferre mihi quidem religio est. Tentabam num in Hispania congruens quid per hosce annos accidisset: nec vere deerat Metellus, in quem convenire posset, quod hic ait Noster, 'lenitatem prætoris, qua sine sanguine ferocissimam gentem domuerat, gratiam plebi Patribusque fuisse.' Metellus sane apud Florum, cum Contrebiam memorabili cepisset exemplo, Nertobrigæ majori gloria pepercit: aut, ut Valerius Maximus ait lib. v. cap. 1. cum urbem Centobricam obsideret, et jam admota machina partem muri, quæ sola convelli poterat, dejecturus videretur, humanitatem propinquæ victoriæ prætulit. Nam cum Rethogenis filios (qui ad eum transierat) Centobricenses machinæ ictibus objecissent: ne pueri in conspectu patris crudeli genere mortis consumerentur (quanquam ipse Retbogenes negabat esse impedimento quominus etiam per exitium sanguinis sui expugnationem perageret) ab obsidione discessit. Quo quidem tam clementi facto, etsi non unius civitatis mœnia, omnium tamen Celtiberarum urbium animos cepit: effecitque ut ad redigendas eas in ditionem populi Romani non multis sibi obsidionibus opus esset. Erat et in Appiano Fulvius Nobilior a quo Carus Segedensis Celtiberorum dux primo victor, dein dum Romanos fugientes effuse insequitur, cæsus fuit. Sed hæc in consulatu Q. Opimii, L. Postumii Albini, annumque urbis incidunt 599. Cæcilii autem Metelli proconsulis res abhinc remotiores in annum 612. abeunt, qui annus ab hoc consulatu trigesimus est. Potior idcirco visa conjectura Gronovii, quæ et salvis loci hominisque appellationibus consistere, et si quid contra opponatur, idoneis adversus ea responsis astrui potest. Nam nec magni momenti videri debet consulis nomen, quo utitur Florus. Consulis enim et prætoris nomina auctores promiscue usurpant; quod hæc utra-

in se mentes converterat. Sed cum pari temeritate, castra prætoris Romani, uno furiosi consilii socio assumto,[r] sub noctem adiisset, prætorem videlicet obtruncaturus, juxta tentorium ipsum pilo vigilis exceptus est: socius pares stolidi incepti pœnas luit. Amborum capita præcidi statim jussit prætor, atque hastis suffixa delectis e numero captivorum[s] tradi ad suos perferenda.

4. (9.) Hi] tantum pavorem[10] ingressi castra,[t] ostentantes capita, fecerunt, ut, si admotus extemplo exercitus foret, capi castra potuerint. Tum quoque fuga ingens facta est: et erant, qui legatos mittendos ad pacem precibus petendam censerent; civitatesque complures, eo nuntio audito, in deditionem venerunt. Quibus purgantibus sese, culpam-

que dignitas haud multum dispari potestate imperium militare in provinciis continebat. Sic, ut alios taceam, Appianus M. Fulvium Flaccum, qui Lusones aliosque Hispanos circa centesimam quinquagesimam Olympiadem devicit, vocat ὕπατον (quo vocabulo consules Romanos Græci exprimunt). Illum tamen prætorem tunc fuisse constat ex Livio nostro libro trigesimo quarto capite quinquagesimo primo, et libro trigesimo quinto capite septimo: nec nisi biennio post consul cum M. Vulsone est creatus libro trigesimo septimo capite quadragesimo octavo. Quod autem Salondici post Metellum, Lucullum, Scipionem, Brutum in rebus Hispaniæ commemorandis meminit Florus, apparet hunc non ordinem temporum accurate sequi, sed populorum fata, ac præsertim diversos Hispanorum duces strictim delibaudo inter se componere. [*Doujatii* Nota verbo *Olonicus* subjecta in supplemento ab illo concinnato.]

q *Novo duce Olonico, Salondicum quidam vocant*] Gronovius, cujus hic auctoritatem sequimur, cum ducem qui Olonicus in Epit. hujus libri nominatur, eundem putat esse cum eo quem Salondicum Florus appellat. Et vero non male conveniunt cum Flori narratione hæc Livii verba, quæ infra reperiuntur 'culpamque in duorum amentiam conferentibus, qui se ultro ad pœnam ipsi obtulissent.' Congruunt et loca. Si quidem epitome hujus libri Olonicum Hispanum facit, quemadmodum Florus Salondicum. Itaque hæc conjectura non improbabilis videri potest. Floro quidem est consul, qui apud Livium prætor. Sed haud ita diligens est scriptor Florus, ut hæc discrepantia movere nos debeat. *Crev.*

r *Uno furiosi consilii socio assumto*] Hoc ideo addimus, quod infra Livius duos sese ultro ad pœnam obtulisse memorat. Florus solius Salondici mentionem facit. *Crev.*

s *Delectis e numero captivorum*] Cum hi, qui gestabant hastis suffixa capita, intrasse dicantur castra Hispanorum, merito suspicatus est Gronovius illos de numero captivorum fuisse. *Crev.*

t *Tantum pavorem ingressi castra*] Hoc loco desiderantur comitia consularia et prætoria anni sequentis. Desunt etiam res a P. Licinio adhuc cos. in Macedonia gestæ, et alia quæ-

que in duorum amentiam conferentibus, qui se ultro ad pœnam ipsi obtulissent, cum veniam dedisset prætor; profectus extemplo ad alias civitates, omnibus imperata facientibus, quieto exercitu pacatum agrum, qui paulo ante ingenti tumultu arserat, peragravit. Hæc lenitas prætoris, qua sine sanguine ferocissimam gentem domuerat, eo gratior plebi Patribusque fuit, quo crudelius avariusque in Græcia bellatum et ab consule Licinio et ab Lucretio prætore erat. Lucretium tribuni plebis absentem concionibus assiduis lacerabant, cum rei publicæ causa abesse excusaretur: sed tum adeo vicina etiam inexplorata erant,[11] ut is eo tempore in agro suo Antiati esset, aquamque ex manubiis Antium ex flumine Loracinæ duceret.[u] Id opus centum triginta millibus æris[x] locasse dicitur. Tabulis quoque pictis ex præda fanum Æsculapii exornavit. Invidiam infamiamque ab Lucretio averterunt in Hortensium successorem ejus Abderitæ legati, flentes ante curiam querentesque, 'oppidum suum ab Hortensio expugnatum ac direptum esse. Causam excidii fuisse urbi, quod, cum centum millia denarium[y] et tritici quinquaginta millia modium imperaret, spatium petierunt,[12 z] quo de ea re et ad Hostilium consulem, et Romam mitterent legatos. Vixdum ad consulem se pervenisse, et audisse oppidum expugnatum, principes securi percussos, sub corona ceteros venisse.' Indigna senatui visa;[13 a] decreveruntque eadem de Abderitis, quæ de Coroneis decreverant priore anno,

10 Vid. Not. Var.—11 'An scripsit Livius? *Sed tum adeo omnia, vicina etiam, inexplorata erant:* alias particula *etiam* abundat.' *Doering.*—12 'Latinius *petierint* J. F. Gron.—13 J. F. Gron. legi jubet *res senatui visa* aut *ea senatui visa.*

NOTÆ

dam, quæ Sigon. observat.

[u] *Ex flumine Loracinæ duceret*] Exiguo alveo perfluit hodie hic amnis Neptunium oppidum Campaniæ Romanæ maritimum.

[x] *Centum triginta millibus æris*] Si asses semunciales sumamus existet pretium 3785. librarum Francicarum: sed exigua hæc summa suadet libras, sive pondus librarum potius intelligi: quo posito summa quater et vicies multiplicanda veniet.

[y] *Centum millia denarium*] Gallice, *la valeur de quarante mille livres.*

[z] *Spatium petierunt*] Malo *petierant.*

[a] *Indigna senatui visa*] Deest haud

eademque pro concione edicere Q. Mænium prætorem jusserunt. Et legati duo, C. Sempronius Blæsus, Sex. Julius Cæsar, ad restituendos in libertatem Abderitas missi. Iisdem mandatum, ut et Hostilio consuli et Hortensio prætori nuntiarent, senatum Abderitis injustum bellum illatum, conquirique omnes, qui in servitute sint, et restitui in libertatem, æquum censere.

5. (10.) Eodem tempore de C. Cassio, qui consul priore anno fuerat, tum tribunus militum in Macedonia cum A. Hostilio erat, querelæ ad senatum delatæ sunt, et legati regis Gallorum Cincibili [b] venerunt. Frater ejus verba in senatu fecit, questus, Alpinorum populorum [c] agros sociorum suorum depopulatum C. Cassium esse, et inde multa millia hominum in servitutem abripuisse. Sub id tempus Carnorum Istrorumque et Iapydum [14] legati venerunt: 'Duces sibi ab consule Cassio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent: pacatum ab se, tanquam ad aliud bellum gerendum, abisse: inde ex medio regressum itinere hostiliter peragrasse fines suos: passim rapinasque et incendia facta: nec se ad id locorum scire, propter quam causam consuli pro hostibus fuerint.' Et regulo Gallorum absenti, et his populis responsum est, 'Senatum ea, quæ facta querantur, neque scisse futura, neque, si sint facta, probare. Sed indicta causa damnari absentem consularem virum, injurium esse, cum is rei publicæ causa absit. Ubi ex Macedonia redisset C. Cassius,

14 Ex emend. Drak. pro *Japidum.*

NOTÆ

dubie nomen *res,* aut quid simile.

[b] *Gallorum Cincibili*] Cum plures essent Gallicæ nationes cis et ultra Alpes, cujus nationis rex hic Cincibilis fuerit, divinare difficile est. Carnorum fuisse conjicerem, nisi hi statim distinguerentur. Fuerit itaque alicujus transalpini populi rex, quales memorantur lib. XXXIX. capp. 54. et 55.

[c] *Alpinorum populorum*] Alpini, seu Inalpini dicuntur, qui Alpes incolunt in Galliæ Italiæque confinio. At C. Cassius magis circa tractum Alpium orientalem Gallos populatus fuisse videtur; quod testantur querelæ vicinorum Carnorum, Iapidum, sive Iapodum, atque Istrorum.

tum, si coram eum arguere vellent, cognita re senatum daturum operam, uti satis fiat.' Nec responderi tantum iis gentibus, sed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpes, tres circa eos populos placuit, qui indicarent, quæ Patrum sententia esset. Munera mitti legatis ex binis millibus æris[d] censuerunt; duobus fratribus regulis hæc præcipua, torques duo ex quinque pondo auri[e] facti, et vasa argentea quinque ex viginti pondo,[f] et duo equi phalerati cum agasonibus, et equestria arma ac sagula; et comitibus eorum vestimenta liberis servisque. Hæc missa: illa petentibus data, ut denorum equorum iis commercium esset, educendique ex Italia potestas fieret. Legati cum Gallis missi trans Alpes C. Lælius, M. Æmilius Lepidus; ad ceteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blasio, T. Memmius.

6. (11.) Multarum simul Græciæ Asiæque civitatium legati Romam convenerunt. Primi Athenienses introducti: ii, 'se, quod navium habuerint militumque, P. Licinio consuli et C. Lucretio prætori misisse' exposuerunt, 'quibus eos non usos frumenti sibi centum millia imperasse: quod, quanquam sterilem terram arent, ipsosque etiam agrestes peregrino frumento alerent, tamen, ne deessent officio, confecisse; et alia, quæ imperarentur, præstare paratos esse.' Milesii, nihil præstitisse memorantes, si quid imperare ad bellum senatus vellet, præstare se paratos esse, polliciti sunt. Alabandenses templum Urbis Romæ se fecisse commemoraverunt, ludosque anniversarios ei Divæ instituisse; et coronam auream quinquaginta pondo,[g] quam in Capitolio ponerent, donum Jovi optimo maximo, attulisse, et scuta equestria trecenta; ea, cui jussissent, tradituros. Donum

NOTÆ

[d] *Ex binis millibus æris*] Nisi pondo sive libras intelligamus, viliora quam par sit munera invenientur. Quid enim conficient bis mille asses Romani hoc tempore ad semunciam æris redacti? Vix 87. libras nostrates superabunt assibus 10.

[e] *Ex quinque pondo auri*] Horum torquium, si materiam solam spectes, pretium 2800. libras Francicas non excedet.

[f] *Ex viginti pondo*] Respondet hoc argentum 720. libris nostris.

[g] *Coronam auream quinquaginta pondo*] Æstimatio ejus auri reddet nobis octo et viginti librarum millia.

ut in Capitolio ponere et sacrificare liceret, petebant. Hoc[15] Lampsaceni, octoginta pondo coronam[h] afferentes, petebant, commemorantes, ‘ Discessisse se a Perseo, postquam Romanus exercitus in Macedoniam venisset, cum sub ditione Persei et ante Philippi fuissent. Pro eo, et quod imperatoribus Romanis omnia præstitissent, id se tantum orare, ut in amicitiam populi Romani reciperentur, et, si pax cum Perseo fieret, exciperentur, ne in regiam potestatem reciperentur.’[16] [i] Ceteris legatis comiter responsum; Lampsacenos in sociorum formulam referre[a] Q. Mænius prætor jussus. Munera omnibus in singulos binum millium æris[k] data. Alabandenses scuta reportare ad A. Hostilium consulem in Macedoniam jussi. Et ex Africa legati simul Carthaginiensium,[17] tritici decies centum millia[l] et hordei quingenta indicantes se ad mare devecta habere, ut, quo senatus censuisset, deportarent. ‘ Id munus officiumque suum scire minus esse, quam pro meritis populi Romani et voluntate sua; sed sæpe alias, bonis in rebus utriusque populi, se gratorum fideliumque socium muneribus functos esse.’ Item Masinissæ legati, tritici eandem summam

[a] *Describi in catalogo sociorum, seu in numerum sociorum recipi.*

---

15 ‘ *Hoc* pro idem; sed Gron. malit *Hoc et;* Drak. *Et hoc.*’ Doering.— 16 Male *reciperentur, exciperentur, reciperentur* iterata videntur Crev. Hinc Gron. pro posteriore, *reciperentur* conj. *reciderent.* Bos *redigerentur;* Doujat. *restituerentur.*—17 ‘ Vox *simul* aut superflua esse aut pluscula excidisse indicare videbatur Crevierio. Is itaque legendum fortasse esse conjecit *simul Carthaginiensium et Masinissæ venerunt; Carthaginiensium tritici decies, &c.* sed non vidit vir doctus hæc bene cohærere cum initio hujus capitis. Sic nec particulam *simul* superfluam esse, nec aliquid excidisse facile apparet.’ *Doering.* Mox *centum* pro vulg. *centena;* et post *millia* add. Pigh. *modium.*

NOTÆ

[h] *Octoginta pondo coronam*] Gallice, *dont le poids étoit de la valeur de quarante-quatre mille huit cens livres.*

[i] *Exciperentur, ne in regiam potestatem reciperentur*] Mavult Gron. *ne ..., reciderent*: forte *restituerentur.*

[k] *Binum millium æris*] Si dicamus pondo, fient libræ nostræ 1350.

[l] *Tritici decies centum millia*] Intellige modium, quod subauditur; nec exprimi necesse est, quamvis Pighius inseruerit. Modiorum porro nomine significatur mensura, non multum diversa ab ea, quæ Parisiis vocatur *boisseau,* quæque duodecima est sextarii Parisini.

polliciti et mille et ducentos equites, duodecim elephantos; et, si quid aliud opus esset, uti [18] imperaret senatus: æque propenso animo, ac quæ ipse ultro pollicitus sit, præstaturum esse. Gratiæ et Carthaginiensibus et regi actæ; rogatique, ut ea, quæ pollicerentur, ad Hostilium consulem in Macedoniam deportarent. Legatis in singulos binum millium æris munera missa.

7. (12.) Cretensium legatis, commemorantibus, se, quantum sibi imperatum a P. Licinio consule esset sagittariorum, in Macedoniam misisse, cum interrogati non infitiarentur, 'apud Persea majorem numerum sagittariorum, quam apud Romanos, militare,' responsum est: 'Si Cretenses bene ac gnaviter destinarent potiorem populi Romani, quam regis Persei, amicitiam habere, senatum quoque Romanum iis, tanquam certis sociis, responsum daturum esse. Interea nuntiarent suis, placere senatui, dare operam Cretenses, ut, quos milites intra [19] præsidia regis Persei haberent, eos primo quoque tempore domum revocarent.' Cretensibus cum hoc responso dimissis, Chalcidenses vocati; quorum legatio ipso introitu, ob id quod Mictio [20] princeps eorum pedibus captus lectica est introlatus, ultimæ [1] necessitatis extemplo visa res;[b] in qua ita affecto excusatio valetudinis aut ne ipsi quidem petenda visa foret, aut data petenti non esset. Cum sibi nihil vivi reliquum, præterquam linguam ad deplorandas patriæ suæ calamitates, præfatus esset, exposuit civitatis primum suæ benefacta, et vetera, et ea, quæ Persei bello præstitissent ducibus exercitibusque Romanis; tum quæ primo C. Lucretius in populares suos prætor Romanus superbe, avare, crudeliter fecisset; deinde quæ tum cum maxime L. Hortensius fa-

[b] *Statim visum est senatui extrema necessitate adactos Chalcidenses hunc præcipuum ad Romanos legatum destinasse, qui adeo pedibus laboraret, &c.*

Deinde *quinquaginta* pro *quingenta* edd. ante Sigon.—18 *Ut* Gron. Doujat. Crev.

19 *Inter* Gron. Doujat.—20 *Micion* edd. ante Sigon. et *Miction* Gron. Crev.—1 'Nisi *est* leg. pro *res;* Drak. Vocem *legatio* delendam putabat Crev. et Duk. conj. *est introlatus, omnes convertit. Ultimæ cet.*' Rupert.

ceret: quemadmodum omnia sibi, etiam iis, quæ patiantur, tristiora, patienda esse ducant potius, quam se dedant Persi. ‘Quod ad Lucretium Hortensiumque attineret, scire, tutius fuisse claudere portas, quam in urbem eos accipere. Qui[2] exclusissent eos,[m] Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Ænum, incolumes esse: apud se templa omnibus ornamentis compilata,[n] spoliataque sacrilegiis[3 o] C. Lucretium navibus Antium devexisse; libera corpora in servitutem abrepta, fortunas sociorum populi Romani direptas esse, et quotidie diripi. Nam ex instituto C. Lucretii Hortensium quoque in tectis hyeme pariter atque æstate navales socios habere, et domos suas plenas turba nautica esse; versari inter se, conjuges liberosque suos, quibus nihil neque dicere pensi,[4] neque facere.’ [c]

8. (13). Arcessere in senatum Lucretium placuit, ut disceptaret coram purgaretque sese. Ceterum multo plura præsens audivit, quam in absentem jacta erant, et graviores potentioresque accessere accusatores duo tribuni plebis, M'.[5] Juventius Thalna et Cn. Aufidius. Ii non in senatu modo eum lacerarunt, sed in concionem etiam pertracto, multis objectis probris, diem dixerunt. Senatus jussu Chalcidensibus Q. Mænius prætor respondit: ‘Quæ bene meritos sese, et ante, et in eo bello, quod geratur, de populo Ro-

[c] *Navales socios, quibus nihil curæ est quid loquantur, aut quid agant, cum civibus Chalcidensibus, eorum uxoribus et liberis permixtos esse.*

Doer. nihil mutandum putat.—2 *Quæ* Gron. Doujat.—3 *Spoliaque sacrilegii* Crev. ex emend. Gron.—4 ‘Post *pensi* supple *sit*; nisi potius hanc voeem post *pensi* excidisse statuendum sit cum Sigon.’ *Doering.*

NOTÆ

[m] *Qui* [*Quæ*] *exclusissent eos*] Ita mavult Sigon. vulgo *qui exclusissent:* sed urbium nomine novum non est significari cives earum, seu populos.

[n] *Templa omnibus ornamentis compilata*] *Compilare* Ascon. est, pilos pervellere, ita ut ne pilum quidem relinquas. Sunt qui a Græco verbo πιλῶ, quod est *complanare*, derivent. Plerumque sumitur pro cogere, sive colligere; qua ratione compilantur potius res quæ diripiuntur, quam loca unde res extrahuntur.

[o] *Spoliataque sacrilegiis* [*spolia sacrilegii*] Sic emendabat J. F. Gronovius pro *spoliata sacrilegiis.* J. Clericus.

mano dicant, ea et scire vera eos referre senatum, et, perinde ac debeant, grata esse. Quæ facta a C. Lucretio, fierique ab L. Hortensio prætoribus Romanis querantur: ea neque facta, neque fieri voluntate senatus, quem non posse existimare?[6 d] qui sciat, bellum Persi, et ante Philippo patri ejus, intulisse populum Romanum pro libertate Græciæ, non ut ea a magistratibus sociis atque amicis paterentur.'[7 p] Literas se ad L. Hortensium prætorem daturos esse: quæ Chalcidenses querantur acta, ea senatui non placere: si qui in servitutem liberi venissent, ut eos conquirendos primo quoque tempore restituendosque in libertatem curaret: sociorum navalium neminem, præter magistros, in hospitia deduci æquum censere.'[8] Hæc Hortensio jussu senatus scripta. Munera binum millium æris[q] legatis missa, et vehicula Mictioni publice locata, quæ eum Brundisium commode perveherent. C. Lucretium, ubi dies, quæ dicta erat, venit, tribuni ad populum accusarunt, mulctamque decies centum millium æris[r] dix-

[d] *Neminem non credere posse ac debere.*

5 *M.* Doujat. Crev.—6 'Nisi post hæc verba ponatur interrogatio, sensum jugulari putabat Sigon. cui paruit Drak. At ego posui signum interrogationis post *paterentur*.' Doering.—7 Vid. Not. Delph. inf. 'Forte cum Gron. leg. *socii a. amici*, aut cum Duk. *a magistratibus suis socii a. amici paterentur*.' Rupert.—8 Conj. Rupert. *censeret*.

NOTÆ

[p] *Non ut ea a magistratibus sociis atque amicis paterentur*] Non video cur Gron. legi potius velit, *non ut ea a magistratibus socii atque amici paterentur*. Quid enim interest an dicantur Chalcidenses a Romanis sociis atque amicis, an ab iisdem pati aliquid ipsi Romanorum socii atque amici?

[q] *Munera binum millium æris*] Jam diximus, si asses illorum temporum computentur, haud ampla ejusmodi munera fuisse, nempe librarum Gallicarum 58. cum assibus sex atque octo denariis. Si non in pecunia, sed in ære numerentur, hæc duo millia pondo efficiunt pretium fere mille trecentarum quinquaginta librarum nostratium.

[r] *Decies centum millium æris*] Eadem computatione fieut nostra moneta novem ac vigiuti millia librarum cum centum et sex ac sexaginta libris, assibus tredecim ac quatuor denariis. Quod si libras æris numeremus, fient sexcenta septuaginta quinque millia librarum Francicarum.

Decies centum millium] Ducatorum, seu Philippeorum vigiuti quinque millium. *J. Clericus.*

erunt. Comitiis habitis, omnes quinque et triginta tribus eum condemnarunt.

9. (14.) In Liguribus eo anno nihil memorabile gestum. Nam nec hostes moverunt arma, neque consul in agrum eorum legiones induxit, et, satis explorata pace ejus anni, milites duarum legionum Romanarum intra dies sexaginta, quam in provinciam venit, dimisit.[9] Sociorum nominis Latini exercitu mature in hyberna Lunam et Pisas deducto, ipse cum equitibus Galliæ provinciæ pleraque oppida adiit. Nusquam alibi, quam in Macedonia, bellum erat: suspectum tamen et Gentium Illyriorum regem habebant. Itaque et octo naves ornatas a Brundisio senatus censuit mittendas ad C. Furium legatum Issam, qui cum præsidio duarum Issensium navium insulæ præerat. Duo millia militum in eas naves sunt imposita, quæ Q. Mænius prætor ex senatus consulto in ea parte Italiæ, quæ objecta Illyrico est, conscripsit; et consul Hostilius Ap. Claudium in Illyricum cum quatuor millibus peditum misit, ut accolas Illyrici tutarentur.[10] Qui, non contentus iis, quas adduxerat, copiis, auxilia ab sociis corrogando, ad octo millia hominum vario genere[11] armavit, peragrataque omni ea regione, ad Lychnidum Dassaretiorum consedit.

10. (15.) Haud procul inde Uscana[8] oppidum finium plerumque Persei erat. Decem millia civium habebat et modicum, custodiæ causa, Cretensium præsidium. Inde nuntii ad Claudium occulti veniebant: 'Si propius copias admovisset, paratos fore, qui proderent urbem; et operæ pretium esse: non se amicosque tantum, sed etiam milites præda expleturum.' Spes cupiditati admota ita occæca-

9 *Divisit* edd. ante Sigon.—10 'Immo *tutaretur*, quod et all. monuere.' *Rupert.*—11 Duk. malebat *varii generis.*

NOTÆ

[8] *Uscana*] Primarium fuit Penestarum oppidum Uscana: erant autem Penestæ Macedoniæ occiduæ populi ad meridiem Deuriopum et Dassaretiorum, intermediis Cambuniis montibus, ad occasum Pelagoniæ Tripolitis et Estiæotidis, a quibus Pæo monte sejungebantur.

vit animum, ut nec ex iis, qui venerunt,[12] quenquam retineret; nec obsides, pignus futuros furto et fraude agendæ rei, posceret;[e] nec mitteret exploratum; nec fidem acciperet. Die tantum statuta profectus a Lychnido, duodecim millia ab urbe, ad quam tendebat, posuit castra. Quarta inde vigilia signa movit, mille ferme ad præsidium castrorum relictis. Incompositi, longo agmine effusi, infrequentes, cum nocturnus error dissiparet, ad urbem pervenerunt. Crevit negligentia, postquam neminem armatum in muris viderunt. Ceterum, ubi primum sub jactu[13] teli fuerunt, duabus simul portis erumpitur, et ad clamorem erumpentium ingens strepitus e muris ortus ululantium mulierum cum crepitu undique æris; et incondita multitudo, turba immixta servili, variis vocibus personabat. Hic tam multiplex undique objectus terror effecit, ne sustinere primam procellam eruptionis Romani possent. Itaque fugientes plures, quam pugnantes, interemti sunt: vix duo millia hominum cum ipso legato in castra perfugerunt. Quo longius iter in castra erat, eo plures fessos consectandi hostibus copia fuit. Ne moratus quidem in castris Appius, ut suos dissipatos fuga colligeret, (quæ res palatis per agros saluti fuisset,) ad Lychnidum protenus reliquias cladis reduxit.

11. (16.) Hæc et alia, haud prospere in Macedonia gesta, ex Sex. Digitio tribuno militum, qui sacrificii causa Romam venerat, sunt audita. Propter quæ veriti Patres, ne quæ[14] major ignominia acciperetur, legatos in Macedoniam, M. Fulvium Flaccum et M. Caninium Rebilum, miserunt, qui comperta, quæ agerentur, referrent; et ut A. Hostilius consul comitia consulibus surrogandis ita ediceret, uti mense Januario comitia[15] haberi possent, et ut primo quoque tem-

[e] *Nec petiit sibi obsides dari qui pignori essent in securitatem incepti, quod nonnisi occulte et furtim, sive per proditionem perfici poterat.*

12 *Venerant* Gron. Doujat. Crev.—13 *Sub ictu* malit Drak.

14 ' Rectius sane ad usum loquendi Periz. pro *quæ* malebat *qua*. At si Livius scripsit *quæ*, post *ne* et *major* distinctio ponenda videtur, ut sit, ne

pore in Urbem rediret. Interim M. Ræcio prætori mandatum, ut edicto senatores omnes ex tota Italia (nisi qui rei publicæ causa abessent) Romam revocaret. Qui Romæ essent, ne quis ultra mille passuum ab Roma abesset. Ea, uti senatus censuit, sunt facta. Comitia consularia ante diem quintum Kalendas Septembres[16] [t] fuere. Creati consules sunt Q. Marcius Philippus iterum et Cn. Servilius[17] Cæpio.† Post diem tertium prætores sunt facti C. Decimius, M. Claudius Marcellus, C. Sulpicius Gallus, C. Marcius Figulus, Ser. Cornelius Lentulus, P. Fonteius Capito. Designatis prætoribus, præter duas urbanas, quatuor provinciæ [u] sunt decretæ, Hispania et Sardinia et Sicilia et classis. Legati ex Macedonia, exacto admodum mense Februario, redierunt. Hi, quas res ea æstate prospere gessisset rex Perseus, referebant, quantusque timor socios populi Romani cepisset, tot urbibus in potestatem regis redactis. ‘ Exercitum consulis infrequentem commeatibus vulgo datis per ambitionem esse: culpam ejus rei consulem in tribunos militum, contra illos in consulem conferre. Ignominiam, Claudii temeritate acceptam, elevare eos Patres acceperunt,’[18] [x] qui perpaucos Italici generis et

acciperetur ignominia, quæ major esset accepta.’ *Doering.*—15 Vocem *comitia* bis positam, ante *haberi* tollendam putat Gron. Mox *Retio* Crev. *Recio* Gron. Doujat.—16 *Februarias* Doer. ut jam monuere Pigh. et Gron.—17 *Q. Serv.* edd. ante Sigon. et mox eæd. *M. Sulpicius.*—18 ‘ Verba *Patres acceperunt* delenda putabant Cler. et Crev. eadem et τὸ *qui* Freinsh. hæc tria et *referebant* Gron. et Drak. aut leg. *referentes.* Forte servari possunt verba hæc suspecta, si Livio, non legatis, tribuantur, ut sensus sit, Patres accepisse, a legatis audivisse, ignominiam illam elevare eos nuntios seu fugitivos, qui cet.

NOTÆ

[t] *Ante diem quintum Kalendas Septembres*] Conjicit Pighius *Februarias:* antea enim decretum a senatu fuerat, ut comitia mense Januario haberentur.

† A. U. C. 584.

[u] *Quatuor provinciæ*] Tritum provincias pro muneribus seu officiis vel curationibus magistratuum accipi, et iu his quatuor est classis sive imperium navale.

[x] *Elevare eos patres acceperunt*] Illa *elevare eos* jure a Freinshemio expungi Gronov. censet. Contrarium tamen suadere possent sequentia: nec video cur senatus percipere non potuerit eos, qui paucos Italici generis milites, &c. amissos referebant, elevare atque minuere cladem a Claudio acceptam.

magna ex parte tumultuario delectu conscriptos ibi milites amissos referebant.' Consules designati, ubi primum magistratum inissent, de Macedonia referre ad senatum jussi; destinatæque provinciæ iis sunt Italia et Macedonia. Hoc anno intercalatum est: tertio die post Terminalia Kalendæ intercalares fuere.[19 y] Sacerdotes intra eum annum mortui, L. Flamininus[20 z] * * pontifices duo decesserunt, L. Furius Philus et C. Livius Salinator. In locum Furii T. Manlium Torquatum, in Livii M. Servilium pontifices legerunt.

12. (17.) Principio insequentis anni cum consules novi Q. Marcius et Cn. Servilius de provinciis retulissent, primo quoque tempore aut comparare eos inter se Italiam et Macedoniam, aut sortiri placuit: priusquam id sors cerneret, in incertum, ne quid gratia momenti faceret, in utramque provinciam, quod res desideraret supplementi, decerni.[a] In Macedoniam peditum Romanorum sex millia, sociorum nominis Latini sex millia; equites Romanos ducentos quinquaginta, socios trecentos. Veteres milites dimitti, ita ut in singulas Romanas legiones ne plus sena millia peditum, treceni [1] equites essent. Alteri consuli nullus certus

Sed malim ejicere *eos Patres acceperunt*, et reponere *elevasse Sex. Digitium*, vel *e. tribunum militum, qui ... retulerit.* Cf. princ. cap. In ant. codice forsan post *elevare* lacuna fuit, perperam expleta ab emendatoribus.' *Rupert.*—19 'Sed inf. XLV. 44. legimus *postridie Terminalia intercalares Kalendas diesque fuisse:* unde et h. l. ita legendum esse suspicari possis.' *Rupert.*—20 Post nomen *L. Flamininus* in textum recepere Sigon. Doujat. vocem *augur;* et eandem Crev. uncinis inclusam. 'Præter hanc vocem nomen successoris aut nomina aliorum augurum sacerdotumve, et mortuorum et in horum locum subfectorum, excidisse videntur. Cf. Drak.' *Rupert.*

NOTÆ

Patres acceperunt] Hæc J. Freinshemius et J. F. Gronovius delenda merito censent. Sed nihil præterea mutarim. *J. Clericus.*

[y] *Tertio die post Terminalia Kalendæ intercalares fuere*] Terminalia festum fuit in honorem Termini a Numa institutum, cui Deo sacra faciebant non hostiis cæsis (nefas enim terminales lapides cruentari) sed oblatis cercalibus libis, frugumque primitiis; celebrabantur autem Terminalia XXI. Februarii, ex Ovid. ex aliis XXII. qui octavus Kalendas, unde bissextili intercalario incidit in XXV. Februarii, qui olim duodecimus, sive ultimus anni mensis fuit.

[z] *L. Flamininus*] Deest nomen sacerdotii. Fuisse autem augurem factum anno 538. in locum P. Furii Phili, patet ex superioribus.

[a] *Decerni*] Supple, placuit.

finitus numerus civium Romanorum, quem in supplementum legeret. Id modo finitum,[f] ut duas legiones scriberet, quæ quina millia peditum et ducenos haberent, equites trecenos. Latinorum [2 b] major, quam collegæ, decretus numerus: peditum decem millia et sexcenti equites. Quatuor præterea legiones scribi jussæ, quæ, si quo opus esset, educerentur. Tribunos his,[3] non permissum,[c] ut consules facerent: populus creavit. Sociis nominis Latini sexdecim millia peditum, et mille equites imperati. Hunc exercitum parari tantum placuit, ut exiret, si quo res posceret. Macedonia maxime curam præbebat. In classem mille socii navales cives Romani libertini ordinis, Italia ex[4] * scribi jussi; totidem ut ex Sicilia scriberentur: et, cui ea provincia evenisset, mandatum, ut eos in Macedoniam, ubicumque[5] classis esset, deportandos curaret. In Hispaniam tria millia peditum Romanorum in supplementum, trecenti equites decreti. Finitus ibi quoque in legiones militum numerus, peditum quina millia, treceni et triceni[6] equites. Et sociis imperare prætor, cui Hispania obvenisset, jussus quatuor millia peditum et trecentos equites.

13. (18.) Non sum nescius, ab eadem negligentia, qua nihil Deos portendere vulgo nunc credant,[7 d] neque nuntiari admodum nulla prodigia in publicum, neque in annales referri. Ceterum et mihi, vetustas res scribenti, nescio quo

f Illud tantum decretum ac definitum est.

1 *Trecenti* Gron. Doujat.—2 *Peditum Latinorum* Gron. Doujat.—3 *Tribunos iis* Crev. cum edd. ante Sigon. qui corrigit *tribunos militum.*—4 Ab edd. Gron. Doujat. Crev. Doer. nota lacunæ abest.—5 Conj. Duk. *in Macedoniam, aut ubicumque.*—6 *Trecenti et triginta* Gron. Doujat. Crev. Conj. Drak. *treceni* vel *et treceni equites,* vel *peditum q. m. duceni, et treceni equites.*

7 Rupert. cum Gron. legend. conj. *credunt.* Mox *ulla* pro *nulla* malit

NOTÆ

[b] *Latinorum* [*Peditum Latinorum*] Jubente J. F. Gronovio, et astipulante recta ratione, delevimus *peditum.* J. Clericus.

[c] *Tribunos his, non permissum*] Corrigit Sigon. *Tribunos militum non permissum ut consules facerent.*

[d] *Qua . . . vulgo nunc credant*] Jubet Gron. scribi *credunt:* relativum tamen verbo subjunctivi modi plerumque gaudet.

pacto,[e] antiquus fit animus;[f] et quædam religio tenet, quæ illi prudentissimi viri publice suscipienda censuerint, ea pro dignis[8] habere, quæ in meos annales referam. Anagnia duo prodigia eo anno sunt nuntiata; facem in cœlo conspectam, et bovem fœminam locutam publice ali. Minturnis quoque per eos dies cœli ardentis species affulserat.[9 g] Reate imbri lapidavit. Cumis in arce Apollo triduum ac tres noctes lacrymavit. In urbe Romana duo æditui nuntiarunt, alter, in æde Fortunæ anguem jubatum a compluribus visum esse: alter, in æde Primigeniæ[10] Fortunæ, quæ in colle est, duo diversa prodigia; palmam in area enatam, et sanguine interdiu pluisse. Duo non suscepta prodigia sunt, alterum, quod in privato loco factum esset, palmam enatam impluvio suo[11 h] T. Marcius Figulus nuntiabat: alterum, quod in loco peregrino,[i] Fregellis in domo L. Atrei,[12] hasta, quam filio militi emerat, interdiu plus duas horas arsisse, ita ut nihil ejus ambureret ignis, dicebatur. Publicorum prodigiorum causa libri a decemviris aditi.[k] Quadraginta majoribus hostiis quibus Diis consu-

Gron. et in textum recepit Crev.—8 ' Si *tenet* explicueris pro retinet, impedit, sane paulo post non *pro dignis*, sed cum Crev. et Drak. *pro indignis* legendum est. At si *tenet* accipis pro animum opplet, impellit, tum bene se habet lectio *pro dignis*.' Doering.—9 *Effulserat* Gron. et Burm. ad Val. Flac.—10 *Primigenæ* Frob. et all.—11 *In impluvio suo* malit Gron.—12 *L. Atrii* conj.

NOTÆ

[e] *Nescio quo pacto*] Excusat hoc aliquatenus Livium prodigia tot narrantem, quod majores sequatur. Sed præstitisset referre quidem prodigia, quæ contigisse credebantur, propter historiam quæ ita postulabat; verum ea credere necesse nihil erat. *J. Clericus.*

[f] *Antiquus fit* [*sit*] *animus*] Num potius, *antiquus fit animus?* id est, qui vetustis moribus ac rebus delectetur.

[g] *Cœli ardentis species affulserat*] Malim cum Gron. *effulserat.*

[h] *Palmam enatam impluvio suo*] Repete ex superioribus præpositionem in.

[i] *In loco peregrino*] At non negligebantur prodigia, quæ multa aliunde quam ab urbe Roma ejusve coloniis nuntiabantur.

[k] *Libri a decemviris aditi*] Hunc locum sic Gron. restituit, *publicorum prodigiorum causa libris decemviri aditis, quadraginta majoribus hostiis, quibus Diis consules sacrificarent, ediderunt, et uti supplicatio fieret, &c.*

Libris a decemviris] Hic locus est ad mentem Grouovii paucis mutatis relictus. Antea legebatur *libri .... aditi ... et addiderunt, uti, &c.* J. Clericus.

les sacrificarent, ediderunt, et,[13] uti supplicatio fieret, cunctique magistratus circa omnia pulvinaria victimis majoribus sacrificarent, populusque coronatus esset. Omnia, uti decemviri præierunt, facta.

14. (19.) Censoribus deinde creandis comitia edicta sunt Petierunt censuram principes civitatis, C. Valerius Lævinus, L. Postumius Albinus, P. Mucius Scævola, M. Junius[14] Brutus, C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus. Hos duos censores creavit populus Romanus. Cum delectus habendi major, quam alias, propter Macedonicum bellum cura esset, consules plebem apud senatum accusabant, quod et[15] juniores non responderent.[l] Adversus quos C. Sulpicius et M. Claudius[m] prætores[16 n] plebis causam egerunt. 'Non consulibus, sed ambitiosis consulibus, delectum difficilem esse. Neminem invitum[17] militem ab iis fieri.[o] Id ita ut esse scirent et Patres conscripti, prætores, quibus et vis imperii minor et auctoritas esset, delectum, si ita senatui videretur, perfecturos esse.' Id prætoribus magna Patrum[18 p] * non sine sugillatione consulum man-

Duk. et Drak.—13 Ita ex emend. Gronovii pro vulg. *et addiderunt*, quod habent omnes præter Rupert. edd. Vid. Not. Delph. inf. Omnino *addiderunt* postulari putat Doer. contra Drak. et Crev. et secundum distinctionem quam ille fecit in textu, totum locum sanum et integrum esse arbitratur; nempe, *libri, a decemviris aditi, quadraginta majoribus hostiis quibus Diis consules sacrificarent, et add.*

14 *C. Junius* edd. ante Sigon.—15 'Superest τὸ *et*, aut plura desunt.' *J. F. Gron.*—16 Sic ex emend. Jac. Periz. quem vid. pro vulg. *tribuni*, quod omnes reliquæ præter Doer. edd.—17 Vir doctus apud Gron. scribendum monebat *neminem nisi invitum.* Id Gron. sensus videtur.—18 Vid. Not. Delph.

NOTÆ

[l] *Quod et juniores non responderent*] Gronovio videtur inutile τὸ *et*, aut deesse plura. Ea tamen particula, si accipiatur pro etiam, sic intelligi potest, ut velit auctor ipsos etiam juniores, qui maxime promti ad danda nomina esse debuissent, non respondisse ad delectum.

[m] *C. Sulpicius et M. Claudius*] Hos Perizonius non tribunos plebis sed prætores fuisse contendit, ut qui patricii omnino essent: plebis nihilominus nunc causam egerunt.

[n] *Prætores* [*tribuni*] Immo *prætores*, ut viri docti viderunt. Vide cap. 13. et 17. Pro *PR.* perperam legerunt *TR.* qui *tribuni* hic scripserunt. *J. Clericus.*

[o] *Neminem invitum militem ab iis fieri*] Idcirco ambitiosos consules vocat, quod offensiones fugerent, neminem ad delectum cogendo, etiamsi jure possent.

[p] *Magna Patrum*] Recte supplere

datum est. Censores, ut eam rem adjuvarent, ita in concione edixerunt, 'Legem censui censendo dicturos esse, ut, præter commune omnium civium jus jurandum, hæc adjurarent:[g] Tu minor annis sex et quadraginta es,[q] tuque ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii censorum ad delectum prodito;[19] et, quotiescumque delectus erit, quem his censoribus[r] magistratus habebunt,[20] si miles factus non eris, in delectu prodibis.' Item, quia fama erat, multos ex Macedonicis legionibus, incertis commeatibus per ambitionem imperatorum[1] ab exercitu abesse, edixerunt de militibus, P. Ælio, C. Popillio consulibus, postve eos consules in Macedoniam scriptis, 'Ut, qui eorum in Italia essent, intra dies triginta, censi prius apud sese, in provinciam redirent. Qui in patris aut avi potestate essent, eorum nomina ad se ederentur. Missorum quoque causas sese cognituros esse,[h] et, quorum ante emerita stipendia gratiosa missio sibi visa esset, eos milites fieri jussuros.' Hoc edicto literisque censorum per fora et conciliabula dimissis, tanta multitudo juniorum Romam convenit, ut gravis urbi turba insolita esset.

15. (20.) Præter delectum eorum, quos in supplementum mitti oportebat, quatuor a C. Sulpicio prætore scriptæ le-

[g] *Novum de his jusjurandum communi jurijurando adjicerent.*
[h] *Se cognituros de causis ob quas dimissi essent a militia.*

inf.—19 *Prodibis* conj. Duk.—20 Sic ex emend. Gron. pro vulg. *quem hic censores magistratum habebunt*, quod omnes reliquæ præter Crev. edd. 'Sigon. emend. *Quicumque censores m. h.* Ursinus conj. *cum hi censores m. h.* Saltem *dum* scripsisset Livius.' *Rupert.* Vid. Not. Delph. inf.—1 *Imperatoris* vult Drak.

NOTÆ

videtur Sigon. *consensione*: dicere etiam possis, *magna Putrum concordia.*

[q] *Tu minor annis sex et quadraginta es*] Vides hic finem veteris apud Romanos militiæ.

[r] *Quotiescumque delectus erit, quem his censoribus* [*hic censores*] Vetus hæc lectio fuit: olim fuisse putat Gron. *quem* (supple delectum) *his censoribus magistratus habebunt*: ego non improbaverim *quotiescumque delectus erit, quem hi censores magistratum habebunt*, id est, quamdiu ipsi censores essent.

His censoribus magistratus] Sic recte Gronovius pro *hic censores magistratum*, quod carebat sensu. *J. Clericus.*

giones sunt, intraque undecim dies delectus est perfectus. Consules deinde sortiti provincias sunt. Nam prætores propter juris dictionem maturius sortiti erant. Urbana C. Sulpicio, peregrina C. Decimio obtigerat; Hispaniam M. Claudius Marcellus, Siciliam Ser. Cornelius Lentulus, Sardiniam P. Fonteius Capito, classem C. Marcius Figulus erat sortitus. Consulum[2] Cn. Servilio Italia, Q. Marcio Macedonia obvenit; Latinisque actis, Marcius extemplo est profectus. Cæpione deinde referente ad senatum, quas ex novis legionibus duas legiones secum in Galliam duceret, decrevere Patres, ut C. Sulpicius, M. Claudius prætores ex his, quas scripsissent, legionibus, quas videretur, consuli darent. Indigne patiente prætorum arbitrio consulem subjectum,[3 s] dimisso senatu, ad tribunal prætorum stans postulavit, ex senatus consulto destinarent sibi duas legiones. Prætores consuli in eligendo arbitrium fecerunt.[t] Senatum deinde censores legerunt: M. Æmilius Lepidus princeps ab tertiis jam censoribus lectus. Septem e senatu ejecti sunt. In censu accipiendo populi milites ex Macedonico exercitu, qui quam multi abessent ab signis, census docuit, in provinciam cogebant:[u] causas stipen-

2 Malit Doer. vel *consulibus* vel *consuli*.—3 'Scribe *Indigne patiens prætorum arbitrio* se *consulem subjectum*, et ante τὸ *indigne* intell. vel relativum *is* aut *ille*, vel substant. *consul*, aut *Cn. Servilius Cæpio;* qualis ellipsis Livio frequens est. Forte tamen malis *Indigne patiens p. a. consul se subjectum*. Paulo post tuto corrige *prætores consulis in eligendo arbitrium fecerunt*.' J. F. Gron.

NOTÆ

[s] *Indigne patiente prætorum arbitrio consulem subjectum*] Hic *patiente* in auferendi casu absolute sumitur, estque velut sequela superioris sive commatis, sive periodi, ubi 'Cæpione deinde referente;' unde minus necessaria videri potest scriptio, quam suggerit Gron. *indigne patiens prætorum arbitrio consul se subjectum.*

[t] *Prætores consuli in eligendo arbitrium fecerunt*] Corrigendum Gron. contendit *consulis:* sed quod se restituisse jactat l. XXVII. cap. 8. 'Senatus populi potestatem fecit,' cum vulgo legeretur *populo*, pace eruditi viri dixerim, haud tanti fuisse; æque enim aut etiam sæpius dicitur, potestatem alicui facere, quam potestatem alicujus facere. Apud Cic. III. Verrin. 'Judices subscribendi mihi fecerunt potestatem:' sic etiam pro Sextio Rosc. 'facio tibi potestatem interpellandi;' I. quoque Philipp. 'quæ potestas si mihi sæpius fieret.'

[u] *In provinciam cogebant*] An adi-

diis[4] missorum cognoscebant:[x] et, cujus nondum justa missio visa esset, ita jus jurandum adigebant:[y] 'Ex tui animi sententia,[z] tu ex edicto C. Claudii, Ti. Sempronii censorum in provinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris?'[i 5]

16. (21.) In equitibus recensendis tristis admodum eorum atque aspera censura fuit: multis equos ademerunt. In ea re[6] cum equestrem ordinem offendissent, flammam invidiæ adjecere edicto, quo edixerunt,[k a] 'Ne quis eorum, qui Q. Fulvio, A. Postumio censoribus publica vectigalia aut ultro tributa conduxissent, ad hastam suam accederet, sociusve aut affinis ejus conductionis[b] esset.' Sæpe id

[i] *Bona fide quantum erit in tua potestate.*

[k] *Ea edicto suo adjecerant quibus odium adversum se magis ac magis excitarunt, et quasi accenderunt.*

—4 Post *stipendiis* excidisse *emeritis* putabat Gron. et in textum recepit Crev. (*nondum emeritis.*)—5 Nota interrogationis olim deerat.

NOTÆ

gebant in provinciam Macedoniam, an vero congregabant, sive in eam provinciam remittendos, sive apud se ex provincia et munere censorio examinandos? Apud Cic. certe est, 'non amplius quatuordecim cohortes Nnceriam coëgi.' Gallice forte dixerimus, *il les reduisoit à aller faire leur dévoir.*

[x] *Causas stipendiis missorum cognoscebant*] Videtur, inquit Gron. excidisse *emeritis;* quasi dicas, eorum qui stipendiis emeritis missi erant. Mihi autem videtur stipendia hic pro militia sumi, et *stipendiis missos* dici pro eo qnod est dimissos esse a militia; nam si omnes emeritis stipendiis missi fuissent, non potuisset non justa videri missio, nec opus fuisset causæ cognitione.

[y] *Jusjurandum adigebant*] Num potius, *ad jusjurandum adigebant?* ut apud Cæsar. lib. 1. de Bello Civili: 'princeps in hæc verba jurat ipse, ad idem jusjurandum adigit Afranium.' Est tamen apud Gell. lib. XVI. cap. 14. 'jusjnrandum eos tribunus militaris adigebat in verba hæc.' Et revera, quid aliud est *adigere*, inspecta verbi origine, quam agere ad aliquid, sive impellere; quemadmodum adire, est, ire ad locum sive ad hominem quempiam.

[z] *Ex tui animi sententia*] Spectat hæc formula ad cavillationes et alienas a mente exigentis interpretationes vitandas: his enim verbis exigebatur, ut qui jurabat idem sentiret, ac qui juramentum exigebat.

[a] *Quo edixerunt*] Sequens adjecta huic edicto censorio formula, ideo offendit equites, quia publicani fere ex eorum ordine; et plerique equites conducendorum vectigalium ceterorumque populi Romani reditnum societates inter se coibant.

[b] *Aut affinis ejus conductionis*] *Affinis* hic dicitur pro consorte, parti-

querendo veteres publicani cum impetrare nequissent ab senatu, ut modum potestati censoriæ imponerent, tandem tribunum plebis P. Rutilium, ex rei privatæ contentione iratum censoribus, patronum causæ nacti sunt. Clientem libertinum[7] [c] parietem in Sacra via adversus ædes publicas demoliri jusserant,[8] quod publico inædificatus esset. Appellati a privato tribuni. Cum præter Rutilium nemo intercederet, censores ad pignora capienda miserunt, mulctamque pro concione privato dixerunt. Hinc[9] contentione orta, cum veteres publicani se ad tribunum contulissent, rogatio repente sub unius tribuni nomine promulgatur: 'Quæ publica vectigalia, ultro tributa C. Claudius et Ti. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset. De integro locarentur, et ut omnibus redimendi et conducendi promiscue jus esset.' Diem ad ejus rogationem [d] concilio tribunus plebis dixit.[10] Qui postquam venit, ut censores ad dissuadendum processerunt, Graccho dicente, silentium fuit. Cum Claudio obstreperetur, audientiam facere præconem

6 *Re* del. Gron. Doujat.—7 Vid. Not. Delph. inf.—8 *Jusserunt* Gron. Doujat.—9 *Hic* eæd.—10 'Tolerabilius esset *diem ad eam rogationem dixit* sc. perferendam vel jubendam; sed hoc quoque fortassis sine exemplo est.'

NOTÆ

cipe; licet enim proprie affines viri dicantur, cognati uxoris, et affines uxoris cognati mariti, eo quod duæ cognationes per nuptias ita conjungantur, ut altera ad alterius quasi finem accedat; trahitur nihilominus hoc nomen ad alias cognationis species: unde affines alicujus culpæ, sceleris, suspicionis dicuntur, qui cum aliis consensu, consilio, aliove genere aliquatenus participant, aut etiam qui ejus conscii sunt. Igitur hoc loco *affinis conductionis* intelligitur, qui alieno nomine publica redemit, sive mancipibus operum publicorum se tacite ita consociavit, ut lucri partem aliquam ferat.

[c] *Clientem libertinum*] Nemo non videt Rutilii clientem indicari, ut nihil opus sit adjici pronomen demonstrativum *hujus*, vel *ejus*, quod Gron. deesse putat.

[d] *Diem ad ejus rogationem*] Rogatio legem vel plebiscitum significat. Porro lex apud Romanos primo a magistratu proponebatur seu promulgabatur; deinde vel apud plebem in concilio seu tributis comitiis; vel apud populum universum curiatis olim, postea centuriatis fere comitiis aut perrogabatur seu approbabatur, aut antiquabatur seu rejiciebatur. Hic rogatio utroque sensu accipitur; primo quidem, cum dicitur, 'rogatio repente sub unius tribuni nomine promulgabatur:' altero vero, cum Livius ait, 'diem ad ejus rogationem concilio tribunus plebis dixit.'

jussit. Eo facto, avocatam a se concionem tribunus questus et in ordinem se coactum, ex Capitolio, ubi erat concilium, abiit. Postero die ingentes tumultus ciere. Ti. Gracchi[11] primum bona consecravit,[e] quod in mulcta pigneribusque ejus, qui tribunum appellasset, intercessioni non parendo, se in ordinem coëgisset. C. Claudio diem dixit, quod concionem ab se avocasset, et utrique censori perduellionem[12] se judicare pronuntiavit, diemque comitiis a C. Sulpicio prætore urbano petiit. Non recusantibus censoribus, quo minus[13] primo quoque tempore judicium de se populus faceret, in ante dies octavum et septimum Kalendas Octobres comitiis perduellionis dicta dies. Censores extemplo in atrium Libertatis ascenderunt, et, ibi signatis tabellis publicis clausoque tabulario et dimissis servis publicis,[f] negarunt, se prius quicquam publici negotii gesturos, quam judicium populi de se factum esset. Prior Claudius causam dixit; et, cum ex duodecim centuriis equitum[g] octo[14] censorem condemnassent multæque aliæ primæ classis, extemplo principes civitatis in conspectu populi, annulis aureis positis, vestem mutarunt, ut supplices plebem circumirent. Maxime tamen sententiam

Duk. 'An pro *ejus* scripsit Livius *ipsius?*' Doering.—11 *Postremo . . . ciens, Ti. Gracchi* fortasse legendum putat Gron.—12 *Perduellionis* conj. Gron.—13

NOTÆ

[e] *Ti. Gracchi primum bona consecravit*] Reorum bona aliquando ab inimicis magistratibus consecrabantur, ne facile recuperari possent a dominis: cum enim divini juris facta essent, difficile ad usus profanos reverti poterant. Sic Clodius Ciceronis exilio damnati domum Libertati dicavit, ea mente ut ejusmodi religione deterrerentur judices, quominus eam veteri domino restituerent.

[f] *Et dimissis servis publicis*] Servi publici, sive servi reipublicæ, erant tabularii: sic dicti, quod publicas tabulas, sive scripturas et acta publica servarent. Ideo autem servis publicis id muneris committebatur, ut possent cuivis e populo stipulari: non enim acquirere quisquam alteri poterat, absque speciali mandato, nisi in ejus esset potestate, uti filius f. parenti, et servus domino.

[g] *Cum ex duodecim centuriis equitum*] Quærit Gron. quare *duodecim* potius quam *octodecim*, quot scilicet equitum centurias fecerat Servius Tullius. Et certe vix dubitandum videtur quin peccatum sit in literis numeralibus, et pro *duodecim* legendum sit *octodecim*.

vertisse dicitur Ti. Gracchus, quod, cum clamor undique plebis esset, periculum Graccho non esse, conceptis verbis juravit, si collega damnatus esset, non expectato de se judicio, comitem exilii ejus futurum. Adeo tamen ad extremum spei venit reus, ut octo centuriæ ad damnationem defuerint.[15 l] Absoluto Claudio, tribunus plebis negavit se Gracchum morari.

17. (22.) Eo anno, postulantibus Aquileiensium legatis, ut numerum colonorum augeret,[16 h] mille et quingentæ familiæ ex senatus consulto scriptæ, triumvirique, qui eas deducerent, missi sunt, T. Annius Luscus, P. Decius Subulo, M. Cornelius Cethegus. Eodem anno C. Popillius et Cn. Octavius legati, qui in Græciam missi erant, senatus consultum, Thebis primum recitatum, per omnes Peloponnesi urbes circumtulerunt, ' Ne quis ullam rem in bellum magistratibus Romanis conferret, præterquam quod senatus censuisset.' Hoc fiduciam in posterum quoque præbuerat, levatos se oneribusque impensisque, quibus,[17] alia aliis imperantibus,[i] exhauriebantur. Achaico concilio Argis agitato,[18 k] benigne locuti auditique, egregia spe futuri status fidissima gente[19] relicta,[l] in Ætoliam trajecerunt. Ibi

[l] *Ita C. Claudius reus parum abfuit a damnationis periculo.*

Qui minus Drak.—14 ' Immo *ex XIIX.* et forte *XIII.* pro *VIII.*' Drak.—15 ' Ferrem Latinitatem, si Livius scripsisset *Attamen ad extremum spei venit reus, quodocto centuriæ ad damnationem defuerunt.*' Doering.

16 *Augerent* conj. Periz. Vid. Not. Delph. inf.—17 ' An scripsit Livius *Hoc fiduciam in posterum quoque præbuerat levatis* (vel *levatos se sentientibus*) *oneribusque impensisque, quibus, &c.?* ' Doering. *Præbuit* conj. Jac. Periz. et *oneribus*, abjecto *que*, habent Gron. Doujat. Crev.—18 *Coacto* vel simile conj. Drak. et pro *Argis* legendum putant Rupert. et Doer. cum Ursino *Ægii*.—19 Vide

NOTÆ

[h] *Ut numerum colonorum augeret*] Vel legendum est, *postulantibus a senatu Aquileiensium legatis*, ut Sigon. censet; vel, quod suspicatur Gron. mutanda vox activa in passivam, *ut numerus colonorum augeretur.*

[i] *Alia aliis imperantibus*] Cum scilicet magistratus Romani, qui in Græciam mittebantur, diversa inter se onera provincialibus imponerent.

[k] *Achaico concilio Argis agitato*] Ægii ex Polyb. fragm. 74. quemadmodum Fulv. Ursin. observat. Ægium autem præcipuam fuisse Achaiæ in Peloponneso civitatem, ubi et concilii Achaici conventus indici soliti, notavimus ad lib. XXXVIII. c. 30.

[l] *Egregia spe futuri status fidissima*

nondum quidem seditio erat, sed omnia suspecta criminumque inter ipsos plena. Ob quæ obsidibus postulatis, neque exitu rei imposito, in Acarnaniam inde profecti legati sunt. Thyrii [20] concilium legatis Acarnanes dederunt. Ibi quoque inter factiones erat certamen. Quidam principum postulare, ut præsidia in urbes suas inducerentur adversus amentiam eorum, qui ad Macedonas gentem trahebant: [1 m] pars recusare, ne, quod bello captis et hostibus mos esset, id pacatæ et sociæ civitates ignominiæ acciperent. Justa deprecatio hæc visa. Larissam ad Hostilium proconsulem (ab eo enim missi erant) legati redierunt. Octavium retinuit secum. Popillium cum mille ferme militibus in hyberna Ambraciam misit.

18. (23.) Perseus, principio hyemis egredi Macedoniæ finibus non ausus, ne qua in regnum vacuum irrumperent Romani, sub tempus brumæ, cum inexsuperabiles ab Thessalia montes nivi saltitudo facit, occasionem esse ratus frangendi finitimorum spes animosque, ne quid, averso se in Romanum bellum, periculi subesset, cum a Thracia pacem Cotys,[n] ab Epiro Cephalus [o] repentina defectione a Romanis præsta-

Not. Delph. inf.—20 *Tyrrei* edd. ante Ursin.—1 ' Ita ex emend. Gron. pro *ad Macedonicam gentem.* Hæc vetus lectio non displicebat Ursino, si ex Polyb. l. l. *res* post *qui* insereretur. Sed non adhæsisse singulis ejus verbis Livium, et inepte h. l. *Macedonicam gentem* memorari, monet Gron. Idem mox legere malebat *quod* (ignominiæ accipere) *bello captos et hostes mos esset.* Id probat illustratque Cort. ad Sall. Cat. III. 2.' *Rupert.*

NOTÆ

gente relicta] Improbari vix potest Mureti lectio *fidissimæ genti relicta.* Nec tamen laborabit sententia, si vulgaris scriptura retineatur: erit enim idem ac si diceret, fidissima relicta esset gens (nempe Achæorum) in spe egregii status sui futuri.

Fidissimæ genti] Ita, pro *fidissima gente*, recte emendavit Gronovius. *J. Clericus.*

[m] *Qui ad Macedonas gentem trahebant*] Vulgo *ad Macedonicam gentem:* unde Fulv. Ursinus deesse putat vocabulum *res:* præsertim cum sit apud Polyb. quem sequitur Livius, τοὺς ἀποφέροντας τὰ πράγματα πρὸς Περσέα καὶ Μακέδονας. Sed nec Polybiana reddidit Noster de verbo ad verbum: et constat Polybii sententia ex lectione quam Gron. profert.

[n] *A Thracia pacem Cotys*] Hunc Odrysarum regem ab prudentia, humanitate, ac temperantia, tanquam a Thracibus reliquis abhorrentem, laudat Polyb. in Excerpt. lib. XXVII.

[o] *Ab Epiro Cephalus*] A Cephalo

rent,[3] Dardanos recens domuisset bello,[p] solum infestum esse Macedoniæ latus, quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipsis quietis Illyriis et aditum præbentibus Romanis,[4 q] si domuisset proximos Illyriorum, Gentium quoque regem jam diu dubium in societatem pellici posse, cum decem millibus peditum, quorum pars phalangitæ erant, et duobus millibus levium armorum[5 r] et quingentis equitibus profectus, Stuberam venit. Inde frumento complurium dierum sumto, jussoque apparatu oppugnandarum urbium sequi, tertio die ad Uscanam[6 s] (Penestianæ terræ ea maxima urbs est) posuit castra; prius tamen, quam vim admoveret, missis, qui tentarent nunc præfectorum præsidii, nunc oppidanorum animos. Erat autem ibi cum juventute Illyriorum Romanum præsidium. Postquam nihil pacati

3 ' Periz. cum ex impeditiore oratione se non expedire posset, post *subisset*, finita quasi periodo, distinctionem majorem ponendam censuit. Sed oratio cohæret sic, *Perseus ... ausus ... ratus ... cernens ... cum decem millibus peditum ... Stuberam venit.*' Doering. ' Post *præstarent* inserendum videtur *et*, maximaque distinctio ponenda post *subesset* aut *domuisset bello*, ne oratio nimis longo deducatur filo. Tum supra *ratus* dictum pro *ratus est*, vel leg. *occasionem* (sc. esse) *est ratus*.' Rupert. *Præstaret* Gron. Doujat.—4 Vid. Not. Delph. inf.—5 Vid. Not. Delph. inf. *Armatorum* omnes præter Rupert. edd.—6 *Uscana* edd. ante Sigon. et mox edd. ante Gron. *maxime* pro *maxima*.

NOTÆ

Taphios et Teleboas, ei ab Amphitryone ante Trojana tempora commissos, in Acarnaniam deductos Strabo testatur: unde nihil mirum si in Acarnania et Epiro usitatum postea fuerit Cephali nomen. Hic autem Cephalus, de quo nunc agit Livius, Romanorum partes deseruerat, coactus falsis Charopi Junioris criminationibus, et metu ne Romam in vinculis perduceretur cum Antinoo, administrandæ Epirotarum reipublicæ socio, quemadmodum Lycisci calumniis Hippolochum, Nicandrum, et Lochagum principes Ætolorum Romam asportari viderat, quod in bello contra Persem Romanis, non ultra fœderis leges, obsecundarent. Qua de re Polyb. in Excerptis lib. XXVII.

p *Dardanos recens domuisset bello*] Excidit supra ea pars hujus libri, qua Persei adversus Dardanos bellum narrabatur pluribus haud dubie paginis: nunc ad res in Illyrico gestas accingitur Liv.

q *Aditum præbentibus Romanis*] Minor dubio procul erit ambiguitas, si, ut Gron. indicat, legas *Neque quietis Illyriis, et aditum præbentibus Romano.*

r *Duobus millibus levium armorum* [*armatorum*] Contendit idem Gron. scribendum *levium armorum.*

s *Ad Uscanam*] Aliis *ad Uscana*, in numero plurali. De hac urbe supra cap. 10.

referebant, oppugnare est adortus, et corona eam capere conatus est.[7] Cum sine intermissione interdiu noctuque alii aliis succedentes, pars scalas muris, ignem portis inferrent, sustinebant tamen eam tempestatem propugnatores urbis; quia spes erat, neque hyemis vim diutius pati Macedonas in aperto posse, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore, ut posset morari. Ceterum, postquam vineas agi turresque excitari viderunt, victa pertinacia est. Nam, præterquam quod adversus vim pares non erant, ne frumenti quidem aut ullius alterius rei copia intus erat, ut in necopinata obsidione. Itaque cum spei nihil ad resistendum esset, C. Carvilius Spoletinus et C. Afranius a præsidio Romano missi, qui a Perseo peterent, primo, ut armatos suaque secum ferentes abire sineret; dein, si id minus impetrarent, vitæ tantum libertatisque fidem acciperent. Promissum id benignius est ab rege, quam præstitum. Exire enim sua secum efferentibus jussis primum arma ademit.[8] His urbe egressis, et Illyriorum cohors, (quingenti erant,) et Uscanenses se urbemque dediderunt.

19. (24.) Perseus, præsidio Uscanæ imposito, multitudinem omnem deditorum, quæ prope numero exercitum æquabat, Stuberam abducit. Ibi Romanis, (quatuor millia[9] autem hominum erant,) præter principes, in custodiam civitatium divisis, Uscanensibus Illyriisque venditis, in Penestiam exercitum reducit ad Oæneum[t] oppidum in potestatem redigendum. Et alioqui opportune situm, et transitus[10] ea est in Labeates,[u] ubi Gentius regnabat. Prætereunti fre-

—7 'Alterutrum *est* supervacuum.' *J. F. Gron.* qui mox legendum putat *succedentes scalas muris, pars ignem, &c.*—8 'Junge *jussis primum,* aut *tamen* lege pro *primum.* Alterum hic orationis membrum excidisse, quo Livius significaverit, quod ex seq. cap. appareat, Romanos a rege retentos esse, suspicabantur Crev. et Drak.' *Rupert.*

9 Drak. corr. censet *duo millia* (ut *IIII. M.* ex *MM.* factum sit) etsi mallet *mille.*—10 'Apposite Duk. vocem *quod* ante *transitus* inserendam putabat.'

NOTÆ

[t] *Ad Oæneum*] In Stymphalidis atque Atintanum confinio fuit Oæneum, Penestarum oppidum, cui ad ortum erat Draudacum.

[u] *In Labeates*] Ad urbem ac regionem Labeatium, qui ad Labeatin lacum. Eorum urbem aiunt Scodram fuisse; nunc *Scutari* Turcis, in Dal-

quens castellum, Draudacum nomine, peritorum quidam regionis ejus, 'nihil Oæneo capto opus esse,' ait, 'nisi in potestate et Draudacum sit. Opportunius etiam ad omnia positum esse.' Admoto exercitu, omnes extemplo dediderunt sese. Qua spe celeriore deditione erectus,[m] postquam animadvertit, quantus agminis sui terror esset, undecim alia castella eodem metu in potestatem redigit. Ad perpauca vi opus fuit, cetera voluntate dedita; et in his recepti mille et quingenti dispositi per præsidia milites Romani. Magno usui Carvilius Spoletinus erat in colloquiis, dicendo, nihil in ipsos sævitum. Ad Oæneum [11] perventum est, quod sine justa oppugnatione capi non poterat; et majore aliquanto, quam cetera,[12] juventute, et validum oppidum mœnibus erat. Et hinc amnis Artatus nomine, hinc mons prærltus et aditu difficilis cingebat. Hæc spem ad resistendum oppidanis dabant. Perseus, circumvallato oppido, aggerem a parte superiore ducere instituit, cujus altitudine muros superaret. Quod opus dum perficitur, crebris interim prœliis, quibus per excursiones et mœnia sua oppidani tutabantur, et opera hostium impediebant, magna eorum multitudo variis casibus absumta est; et, qui supererant, labore diurno nocturnoque et vulneribus inutiles erant. Ubi primum agger injunctus muro est; et cohors regia, quos Nicatoras appellant,[x] transcendit, et scalis multis simul partibus impetus in urbem est factus. Puberes omnes interfecti sunt: conjuges liberosque eorum in custodiam dedit:[13] prædæ alia militum cessere. Stuberam inde victor

[m] *Eaque deditione inflatus, quæ celerior fuit, quam speratum fuerat.*

Doering.—11 'Ad orationem melius nectendam Duk. tentabat *Inde ad Oæneum;* quod non opus puto.' *Doering.*—12 'Forte *in ceteris* puta oppidis.' *J. F.*

NOTÆ

matia: quod si ita est, aut falli oportet Livium, cum in Labeates transitum per Œneum Penestarum ponit, aut perperam locari Penestas inter Deuriopes, Stymphalios, et Atintanes a Nic. Sansone. Melius forte Brietius, qui Œneum neotericis vult esse *Sabioncello*, aut *Ciderisso*. Scodram autem cum Doclea sive Dioclea, Scordiscis ascribit.

[x] *Quos Nicatoras appellant*] Id Græcum vocabulum est, quo victores designantur.

revertens ad Gentium legatos, Pleuratum Illyrium, exulantem apud se, et Aputeum [14] Macedonem [y] a Berœa, mittit. Iis mandat, ut exponerent æstatis ejus hyemisque acta sua adversus Romanos Dardanosque: adjicerent recentia in Illyrico hybernæ expeditionis opera: hortarentur Gentium in [15] amicitiam secum et cum Macedonibus jungendam.

20. (25.) Hi, transgressi jugum Scordi [16] montis,[z] per Illyrici solitudines, quas de industria populando Macedones fecerant, ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam essent, Scodram labore ingenti [a] tandem pervenerunt. Lissi rex Gentius erat.[b] Eo acciti legati, mandata exponentes, benigne auditi sunt: qui responsum sine effectu tulerunt; 'Voluntatem sibi non deesse ad debellandum cum Romanis: ceterum ad conandum id, quod velit, pecuniam maxime deesse.' Hæc Stuberam retulere regi, tum maxime captivos ex Illyrico vendenti. Extemplo iidem legati, addito Glaucia ex numero custodum corporis, remittuntur sine mentione pecuniæ, qua una barbarus inops impelli ad bellum poterat. Ancyram inde populatus [c] Perseus, in Penestas rursum exercitum reducit; firmatisque Uscanæ et circa eam per omnia castella, quæ receperat, præsidiis, in Macedoniam sese recipit.

Gron.—13 Legendum fortasse putat Rupert. *liberique e. in c. dati.*—14 *Apud eum* Doujat. *Adæum* ex Polyb. Leg. 76. legi vult H. Vales.—15 'Pro *in* cum Crev. scribendum videtur *ad.*' Doering.

16 Doer. ex Polyb. XXVIII. 8. et Schweigh. *Scardi* pro *Scordi* legendum videtur.

NOTÆ

[y] *Et Aputeum Macedonem*] *Adæum* legi vult Henr. Vales. ex Polyb. Legat. 76.

[z] *Scordi montis*] Quem Scordum Plin. Scardum Strabo vocat. Mons est Macedonicum regnum dividens ab Illyrico. Barletius *Marinat* hodie dici vult: at Jacobus Petri Lucanus *Gliabotin Planina* appellari asseverat.

[a] *Scodram labore ingenti*] Urbs est Dalmatiæ: aliquando Illyrici regia; hodie Italis *Scutari*, Turcis dominantibus *Iscodar*; Albaniæ ascribitur, sexdecim millibus passuum ab Adriatico mari.

[b] *Lissi rex Gentius erat*] Lissus urbs quoque fuit Dalmatiæ in Illyrico paulo supra ostia Drilonis in intimum maris Adriatici recessum influentis: nunc *Alessio* in Albania.

[c] *Ancyram inde populatus*] Sub Cam-

21. (26.) L. Cœlius, legatus Romanus, præerat Illyrico; qui, moveri[17] non ausus,[d] cum in iis locis rex esset, post profectionem demum ejus conatus in Penestis Uscanam recipere, a præsidio, quod ibi Macedonum erat, cum multis vulneribus repulsus, Lychnidum copias reduxit. Inde post dies paucos M. Trebellium Fregellanum cum satis valida manu in Penestas misit ad obsides ab his urbibus, quæ in amicitia cum fide permanserant, accipiendos. Procedere etiam in Parthinos (ii quoque obsides dare pepigerant) jussit. Ab utraque gente sine tumultu exigi.[18] Penestarum obsides Apolloniam, Parthinorum Dyrrachium (tum Epidamni magis celebre nomen Græcis erat) missi. Ap. Claudius, acceptam in Illyrico ignominiam corrigere cupiens, Phanotem Epiri[e] castellum adortus oppugnare, et auxilia Athamanum Thesprotorumque, præter Romanum exercitum, ad sex millia hominum secum adduxit; neque operæ pretium fecit, Cleva, qui relictus a Perseo erat, cum valido præsidio defendente. Et Perseus, in[19] Elimeam profectus, et circa eam exercitu lustrato, ad Stratum, vocantibus Epirotis,[20] ducit. Stratus validissima tum urbs Ætoliæ erat. Sita est super Ambracium sinum,[f] prope

17 Frustra Drak. judice Doer. tentabat *movere*.—18 'Si ita scripsit Livius, post *jussit* ponenda est distinctio major. Sed J. F. Gron. pro *exigi* malit vel *exegi*, vel *exacti*.' Doering. qui cum reliquis edd. caret distinctione majore post *jussit*.—19 Præpositionem *in* delendam censet Crev.—20 Pro *Epirotis* legendum esse *Ætolis* ex tribus rationibus putat Crev. assentiente Drak.

NOTÆ

buniis montibus ad Panyasi sive Gennsii ripam erat hæc Ancyra in Deriopum et Penestarum confinio, ex Sansonis descriptione.

[d] *Moveri non ausus*] Hic *moveri* idem est ac movere, vel se movere, id est, aliquid aggredi.

[e] *Phanotem Epiri*] Fallitur Sigon. qui hanc Epiri Phanotem confundit cum Phanoteo seu Phanotea Phocidis; cujus meminit Steph. et Phanoteorum seu Phanotensium Polyb. lib. v. et Strabo lib. ix. qui Panopeum prius dictum eum locum testatur. Quin et castellum hoc Phanotem nomine, quamvis in Epiro fuerit, a Phœnice diversum fuisse non dubito: hanc enim munitissimam et potentissimam Epiri urbem nominat Polyb. lib. iii. quod castello minus convenit. Utrumque tamen locum in Chaonia, aut certe in Thesprotia Epiri regione fuisse conjicio.

[f] *Super Ambracium sinum*] Prope amnem Achelonm fuit urbs Stratus: non ad, sive prope Ambracium sinum; sed ultra eum, euronotum versus.

amnem Acheloum. Cum decem millibus peditum eo profectus est et equitibus trecentis; quos pauciores propter angustias viarum et asperitatem duxit. Tertio die cum pervenisset ad Citium montem,[g] vix transgressus propter altitudinem nivis, locum quoque castris ægre invenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat, quam quod tolerabilis aut via aut tempestas esset, cum ingenti vexatione, præcipue jumentorum, altero die ad templum Jovis, quem Nicæum vocant,[h] posuit castra. Ad Arachthum[i] inde flumen, itinere ingenti emenso, retentus altitudine amnis, mansit.[1] Quo spatio temporis ponte perfecto, traductis copiis diei progressus iter, obvium[2] Archidamum principem Ætolorum, per quem ei Stratus tradebatur,[3] habuit.

22. (27.) Eo die ad finem agri Ætoli castra posita. Inde altero die ad Stratum perventum: ubi, prope Acheloum amnem castris positis, cum expectaret, effusos omnibus portis Ætolos in fidem suam venturos, clausas portas atque ipsa ea nocte, qua venerat, receptum Romanum præsidium cum C. Popillio legato invenit. Principes, qui præsentis Archidami auctoritate compulsi regem arcessierant, obviam egresso Archidamo segniores facti, locum adversæ factioni dederant ad Popillium cum mille peditibus ab Ambracia arcessendum. In tempore et Dinarchus,

—1 ' *Mansit*, pernoctavit, vel potius *diem, biduum*, vel simile quid excidit ante *mansit*.' Jac. Periz., cum Crev. et Drak.—2 *Obviam* Gron. Doujat.—3 Malit Rupert. *traderetur*.

NOTÆ

[g] *Ad Citium montem*] Notus est geographis Cetius mons inter Noricum et Pannoniam: sed Citium montem haud memorant. Fuit, ni fallor, Pindi pars, qua proxime ad Acrocerannios accedit, circa Macedoniæ occidentalis et Thessaliæ confinia, qua parte Epirum attingunt, nec procul Arachthi fontibus; hoc enim suadet iter ab Elimæa, unde digressus erat Perseus, ad Stratum Ætoliæ, sive potius Acarnaniæ, urbem.

[h] *Quem Nicæum vocant*] Templum illud apud Nicæum oppidum fuit, Dodonæ ad occasum in Paroræis Epiri populis, qui pars, opinor, Thesprotorum, montibus divisi a Tymphæis occiduæ Macedoniæ populis.

[i] *Ad Arachthum*] Fluvius est Epiri Arachthus in Ambracium sinum sese exonerans, ad Ambraciam urbem Molossorum, qui eo flumine divisi a Cassiopæis; nunc *Spagmagmurisi*, teste Nigro.

præfectus equitum gentis Ætolorum, cum sexcentis peditibus et equitibus centum venit. Satis constabat, eum, tanquam ad Persea tendentem, Stratum venisse; mutato deinde cum fortuna animo, Romanis se, adversus quos venerat, junxisse. Nec Popillius securior, quam debebat esse, inter tam mobilia ingenia erat. Claves portarum custodiamque murorum suæ extemplo potestatis fecit; Dinarchum Ætolosque cum juventute Stratiorum in arcem per præsidii speciem amovit. Perseus, ab imminentibus superiori parti urbis tumulis tentatis colloquiis, cum obstinatos atque etiam telis procul arcentes videret, quinque millia passuum ab urbe trans Petitarum amnem posuit castra. Ibi consilio[4] advocato, cum Archidamus Epirotarumque transfugæ retinerent, Macedonum principes non pugnandum cum infesto tempore anni censerent, nullis præparatis commeatibus, cum inopiam prius obsidentes, quam obsessi, sensuri essent, maxime quod hostium haud procul inde hyberna erant; territus in Aperantiam castra movit. Aperantii[5] eum, propter Archidami magnam in ea gente gratiam auctoritatemque, consensu omnium acceperunt: is ipse cum octingentorum militum præsidio his est præpositus.

23. (28.) Rex cum minore[6] vexatione jumentorum hominumque, quam venerat, in Macedoniam rediit. Appium tamen ab obsidione Phanotis[k] fama ducentis ad Stratum Persei summovit. Clevas, cum præsidio impigrorum juvenum insecutus, sub radicibus prope inviis montium ad mille hominum ex agmine impedito occidit, ad ducentos cepit. Appius, superatis angustiis, in campo, quem Elæona[7] vocant,[l] stativa dierum paucorum habuit. Interim

4 *Concilio* Crev. Mox pro *Epirotarumque* Crev. legend. putat *Ætolorumque*. —5 *Aperanti* ex Steph. malit Drak.

6 '*Rex non minore* Freinsh. et Gron. Malim sic, *cum non minore rex*.' Drak. *Non* pro *cum* habent etiam Doujat. Crev.—7 *Eleona* Gron. Doujat. Crev.—

NOTÆ

[k] *Ab obsidione Phanotis*] Phanoten dici sive fœminino sive masculino genere apparet; ut in nominandi casu non Phanote sit, sed Phanotes.

[l] *In campo, quem Elæona vocant*] Dictus videtur ab oppido, cui nomen

Clevas, assumto Philostrato, qui Epirotarum gentem[8] habebat, in agrum Antigonensem transcendit. Macedones ad depopulationem profecti; Philostratus cum cohorte sua in insidiis loco obscuro consedit. In palatos populatores cum erupissent ab Antigonea [m] armati, fugientes eos persequentes effusius in vallem insessam ab hostibus præcipitant. Ibi ad mille occisis, centum ferme captis, ubique prospere gesta re, prope stativa Appii castra movent, ne qua vis sociis suis ab Romano exercitu inferri possit. Appius, nequicquam in his locis terens tempus, dimissis[9] Chaonumque,[n] et si qui alii Epirotæ erant, præsidiis, cum Italicis militibus in Illyricum regressus, per Parthinorum socias urbes in hyberna militibus dimissis, ipse Romam sacrificii causa rediit. Perseus ex Penestarum gente mille pedites, ducentos equites revocatos, Cassandriam, præsidio ut essent, misit. Ab Gentio eadem afferentes redierunt. Nec deinde alios atque alios mittendo tentare eum destitit, cum appareret, quantum in eo præsidii esset, nec tamen impetrare ab animo[10] posset,[o] ut impensam in rem maximi ad omnia momenti faceret. * * *[11]

8 Pro *gentem* malit Crev. *transfugas*.—9 *Divisis* conj. Ant. et Jac. Periz.—10 A Sigonio est *ab homine;* improb. Gron. et Gruter.—11 Sigon. et Drak. asteriscis post *faceret* appositis, aliquid excidisse putarunt; ille desiderat ea quæ ad Clondicum spectarent; hic narrationem de Hippia. Doujatius, Sigonii auctoritate motus, credens et ipse hic aliquid intercidisse, subjicit supplementum post *faceret*, de rogatione a Voconio promulgata. Crev. contra nihil ex fine hujus libri XLIII. periisse putans, sub fine lib. XLI. habet supplementum de eadem lege Voconia, in Epitom. lib. XLI. commemorata; quod vid. cum nota Doujatii supplemento olim subjecta, et nunc Epitom. lib. XLI. subjecta. Asteriscis post *faceret* carent Crev. et Doer.

NOTÆ

Elæus ad Chaoniæ Thesprotiæque confinia, Buthroto ad aquilonem.

[m] *Ab Antigonea*] Antigonia Chaoniæ in Epiro urbs sub Acrocerauniis montibus Orico ad boream fuit: nomen adhuc retinet.

[n] *Chaonumque*] Inter Epiri regiones proxima extremæ Italiæ fuit Chaonia, Trojano a Chaone dicta, teste Virgilio: nunc *Canina*.

[o] *Nec tamen impetrare ab animo posset*] A seipso obtinere, id est, sibi imperare Perseus non potuit, ut pecuniam Gentio mitteret: unde utrique exitii causa. Frustra itaque corrigit Sigon. *nec tamen impetrare ab homine posset:* merito reprehensus a Grutero et Gron. nisi ipse in editione postrema hanc emendationem suam obliterasset, restituta vulgari lectione.

5778